

BIBLIOTECA ENCICLOPEDICĂ

SEXTIL PUȘCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

VOLUMUL I

PRIVIRE GENERALĂ

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL I-lea”

LIMBA ROMÂNĂ

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HĂRTIE VIDALON, TREIZECI ȘI ȘASE
DE EXEMPLARE NEPUSE IN COMERȚ,
NUMEROTATE DELA 1 LA 36

SEXTIL PUȘCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

VOL. I

PRIVIRE GENERALĂ

Copiiilor mei dragi

RADU și LIA

CUPRINSUL

	Pag.
PREZENTARE	I
PARTEA ÎNTÂI: LIMBĂ ȘI EXPRESIE	13
A) ORGANIZAȚIA LIMBII	13
1. Sisteme	13
2. Gramatica	15
I. <i>Clasificarea materialului lingvistic</i>	16
3. Asociație de idei. Puterea de abstracțiune	16
4. Familia cuvintelor. Simțul etimologic. Etimologii populare	17
5. Serii derivative și morfologice. Simțul gramatical. Normalizarea. Proporționalitatea și simetria morfologică	17
6. Grupuri semantice. Semiotica	20
7. Contaminarea; forme supletive; orientarea formală	21
8. Grupări prin contraste și corelațiuni semantice	23
9. Contagiune semantică	23
10. Aspecte gramaticale	25
11. Generalizarea asupra materialului lingvistic	28
II. <i>Graiul individual și limba comună</i>	29
12. Uzul	29
13. Inovații colective	31
14. Exemplificare prin hărți	32
15. Gramatică și stilistică	34
III. <i>Economia limbii</i>	35
16. Mijloace extralexicale	35
17. Elipsa	36
18. Pronumele	37
19. Precizarea sexului	37
20. Morfemul	37
21. Instrumentele gramaticale	38
22. Cuvintele goale	39
23. Particule auxiliare	40
24. Morfonemele	42
25. Intonația. Relieful sonor	43

	<u>Pag.</u>
26. Constraste fonologice: de apertură, de fonie, de rezonanță, de durată și de presiune	44
27. Abaterea conștientă dela forma obișnuită: prin topică; prin întrebuițarea termenilor de înrudire în sens impropriu sau prin punerea în contradicere a genului cu sexul; prin abrevieri, prin schimbare de sunete	46
28. Repetarea	49
29. Schimbarea funcțiunii	49
30. Echivocul și evitarea lui	50
III. <i>Specificul românesc în organizarea limbii</i>	52
31. Comparația cu alte limbi	52
B) ROSTIREA	57
32. Limba scrisă	57
I. <i>Fonetica</i>	58
33. Litere și sunete	58
34. Fonetica experimentală	59
35. Transcrierea fonetică	60
36. Tubul fonatoriu	61
37. Coarticulația	63
38. Silaba	66
39. Trăsăturile caracteristice ale foneticii românești. Sistemul fonetic al limbii române	69
40. Legi fonetice	71
II. <i>Fonologia</i>	72
41. Fonetică și fonologie	72
42. Sunet și fonem	74
43. Legi fonetice și legi fonologice	75
44. Constraste fonologice	76
45. Hotare în timp și spațiu. Alternanțe	76
46. Interpretarea materialului lingvistic	77
47. Excepții. Analogia. Sistemul fonologic român	77
III. <i>Psihofonia</i>	78
47 a. Semnalul individual. Închegarea structurală. Urechea-filtru	78
IV. <i>Eufonia</i>	82
48. Sonorități în limba poetică. Statistica frecvenței relative a sunetelor române	82
48 a. Profilul muzical al „Rugăciunii“ lui Eminescu	88
V. <i>Scierea</i>	96
49. Grafia	96
50. Limbă scrisă și limbă vorbită	98
VI. <i>Onomatopeea</i>	98
51. Coloritul stilistic. Cuvintele imitative	98

	<u>Pag.</u>
C) CUGETAREA LINGUISTICĂ	101
52. Asemănarea cu radioemisiunea	101
I. <i>Recepția</i>	103
53. Analiza	103
54. Cuvântul	103
55. Simțul analitic	105
56. Forma-tip	106
57. Tulpina	106
58. Cuvântul: formulă simplă pentru un complex de idei	108
59. Interpretarea	109
II. <i>Lungimea de undă</i>	112
60. Legătura sufltească între vorbitor și ascultător	112
61. Apelul. Interjecțiile. Vocativul și imperativul	113
62. Invocativul	115
63. Semnalul. Articolul	116
64. Demonstrația (deixis)	117
65. Anafora	118
66. Apelul la fantazie. Metafora	119
67. Apelul la umor. Exagerarea (hiperbola)	121
68. Apelul la sentiment. Modurile	123
69. Situația	125
70. Contextul	125
71. Brevilocvența	125
III. <i>Emisiunea</i>	127
72. Expresia schiță și expresia desen	127
73. Logica și gramatica	128
74. Predicatul nominal. Elemente verbale auxiliare. Copula	129
75. Fraza și propoziția	131
76. Categoriile lingvistice. Particulele interogative	132
77. Genul	135
78. Cazurile	137
78 a. Verbul	145
79. Particulele interogative: unde? când? a cui? care (ce fel de)? câți? de ce? cum? pentru ce?	146
80. Golurile	149
81. Verbele personale	150
82. Verbele unipersonale	154
83. Verbele și construcțiile nominale impersonale	154
84. Complementele	156
85. Subiectul	157
86. Fraza fără subiect	158
87. Schimbări semantice	160
88. Alte goluri	160

	Pag.
PARTEA A DOUA: LIMBĂ ȘI NAȚIUNE	162
89. Legătura între limba și viața unui popor	162
I. Sângele	166
90. Predispoziții fiziologice	166
91. Substratul etnic	167
92. Lingvistica balcanică. Imaginația lingvistică	169
93. Elementul autohton	175
94. Superstratul	180
95. Românii vorbesc o limbă romanică	182
96. Latina vulgară. Hiperurbanisme. Deosebiri între latina clasică și cea vulgară	184
97. Circulația cuvintelor	190
98. Uzarea cuvintelor	195
99. Bilinguismul	204
100. Cerere și ofertă	207
II. Pământul	208
101. Colonizări	208
102. Răspândirea fenomenelor de limbă. Lingvistica spațială	211
103. Comunicația	214
104. Dialectul dacoromân	216
105. Dialectul aromân	219
106. Dialectul meglenoromân	224
107. Dialectul istroromân	228
108. Notele comune ale celor patru dialecte	232
109. Epoca străromână	244
110. Deosebiri regionale de graiu în epoca străromână	249
111. Patria primitivă a Românilor	251
112. Românii Răsăriteni, Românii Apuseni și Dacoromânii	255
III. Vecinii	256
113. Sciții, Sarmații, Agatirșii, Celții, Cimerienii, Avarii	256
114. Grecii	258
115. Albanezii	263
116. Adstratul albanez	270
117. Germanii vechi	272
118. Sașii, Șvabii și Nemții	274
119. Slavii	277
120. Vechimea influenței slave	282
121. Influența slavă în dialectele transdanubiene și la Istro- români	287
122. Influența slavă la Dacoromâni	290
123. Slavonismele	295
123 a. Raporturile slavo-române	297
124. Onomastica de origine slavă	299

	<u>Pag.</u>
125. Toponimia de origine slavă	302
126. Împrumuturi făcute de Slavi din limba română	307
127. Ungurii	310
128. Semințiile turco-tătare. Turcii	314
IV. Trecutul	318
129. Raportul între limbă și trecut	318
130. Cucerirea romană și romanizarea Daciei	325
131. Evacuarea Daciei	329
132. Continuitatea Românilor în Dacia. Conviețuirea cu barbarii	332
133. Urmașii Romanilor și Dacilor romanizați din Dacia	337
V. Elementul social	343
134. Dialecte sociale	343
135. Graiul femeilor	345
136. Rusticizarea limbii latine în Sud-Estul european. Înce- tarea adstratului latin	347
137. Starea socială, felul de viață și indeletnicirile Românilor	349
138. Aportul adus de diferitele pături sociale la graiul comun	356
139. Migrațiunile Românilor	360
140. Rezistența individuală împotriva organizării colective	362
VI. Influențe culturale	364
141. Cu fața întoarsă spre Orient	364
142. Expresii și cuvinte nouă. Împrumuturi de lux și necesare. Termeni culturali. Neologisme. Barbarisme	365
143. Orientarea bruscă spre Apus	367
144. Reromanizarea limbii noastre. Puriștii	370
145. Cele dintâi neologisme de origine latină	371
146. Spiritul tradiționalist și sfieala față de neologisme. Polisemia	374
147. Traduceri și decalcuri	378
148. Termeni tehnici. Căile de penetrație: comerțul, moda, presa, societatea bună	381
149. Reacțiunea împotriva neologismelor și noul teren favorabil neologismului	384
150. Campania antineologistă	389
151. Problema neologismului e de natură stilistică	392
152. Atrofierea puterii creatoare a limbii	395
153. Forma neologismului	398
154. Dublete și triplete	408
155. Pătrunderea neologismului la țară	408
156. Neologismul în Ardeal	409
CONCLUZII	416

	<u>Pag.</u>
ABREVIERI	423
INDICE	427
a) <i>de materii</i>	427
b) <i>de nume</i>	439
c) <i>de cuvinte</i>	442

ILUSTRĂȚII ȘI HĂRȚI

	Pag.
Harta 1: Pluralul dela CAP	32—33
» 2: Pluralul MAȚURI	32—33
» 3: CURGE	32—33
» 4: SLINTIT, SCHINTIT = scrântit	32—33
» 5: Inovații neobișnuite	32—33
» 6: Labiale palatalizate	32—33
O pagină din manuscrisele lui Eminescu	89
Profilul muzical al « Rugăciunii » lui Eminescu	93
Harta 7: GĂȚ	196—197
» 8: BURTĂ	196—197
» 9: GLESNĂ	196—197
» 10: CHIOR	196—197
» 11: SUDOARE	196—197
» 12: PLĂMÂNI	196—197
» 13: CIOBAN	200—201
» 14: PORUMB	200—201
» 15: JUDEȚ	202—203
» 16: Regiunea din care au pornit « Coritarii » din Iugoslavia	210
» 17: ARINĂ	212—213
» 18: ZĂPADĂ	214—215
» 19: Aromânii și Meglenoromânii	222—223
» 20: Istroromânii	226—227
» 21: DA	280—281
Hărțile 22—24: Cuvinte românești la Slavii din Carpații nordici	308—309
Harta 25: Întinderea teritorială a Imperiului roman	332—333
» 26: Extensiunea Neolatinilor	332—333
» 27: AIU, PEDESTRU, SĂMȚ	338—339
» 28: Colonizarea Romană a Daciei	338—339
» 29: Portul vaselor pe cap	338—339
» 30. Nume de localități din Ardeal formate cu sufixul -ești	338—339

	<u>Pag.</u>
Harta 31: GRESIE	338—339
♦ 32: ZEAMĂ DE VARZĂ	338—339
♦ 33: CURECHIU	338—339
♦ 34 RINICHIU	338—339
♦ 35: Pluralul dela MÂNĂ	338—339

PREZENTARE

Omul de știință nu trădează bucuros dorințele care l-au ispitit și îndoielile care l-au neliniștit la zămislirea unei opere. De aceea prezentându-și cartea cetitorului, ține să-l lămurească de obicei numai asupra țelurilor urmate și a metodei întrebuițate. Totuși, oricât ar căuta un autor să păstreze o obiectivitate absolută, ceva din sufletul lui străbate totdeauna opera dela un capăt la altul. Așa fiind, cred că nu trebuie să se ascundă după scrierea sa, n'are de ce să se sfiască să-și arate atitudinea personală față de problemele tratate și face bine să introducă pe cetitor în atelierul său de cercetător, vorbindu-i și de luptele sufletești prin care a trecut. O asemenea prezentare justifică mai bine metoda aleasă.

Cartea de față apare cu treizeci și cinci de ani mai târziu decât fusese plănuită. Pe când aveam toată vigoarea tinereții — atât de necesară unei opere de sinteză — voiam să prefac cursurile mele universitare într'un manual de gramatică istorică a limbii române. Mă gândeam la studenți, cărora aș fi vrut să le prezint, într'o expunere sistematică, un bogat material documentar și cărora le-aș fi împărtășit, poate, o concepție științifică contagioasă prin intransigența convingerilor de care eram stăpânit atunci.

Scrupule de tot felul au întârziat apariția lucrării. Cu cât trecea vremea, cu atât creșteau aceste scrupule. Dela un timp ochelarii prin care mă obișnuisem să privesc lucrurile nu mai aveau transparența inițială, ci, pe măsură ce experiența creștea, sticla lor se aburea mai des. Încetul cu încetul mă convingeam că pentru fenomenul lingvistic nu există de obicei o singură, ci mai multe posibilități de explicare. Deși țelul nostru final rămâne descoperirea

adevărului, nu trebuie să uităm că acesta iese adesea la iveală printr'o simplă întâmplare fericită, independentă de voința noastră. Farmecul cercetării științifice nu-l dă aflarea, ci căutarea luminei, iar străduința noastră de fiecare clipă trebuie să fie perfecționarea armelor cu care combatem întunerecul. În locul intransigenței în convingeri s'a accentuat la mine din ce în ce mai mult îngăduința față de părerile altora. Aceasta explică lipsa tonului polemic în lucrarea de față.

În cursul celor treizeci și cinci de ani de amănări neconținute, în această lungă epocă de incubație, orizonturile în cercetările linguistice s'au lărgit. Curiozitatea științifică a început să se manifeste și la mine în direcții nouă. Paralel cu aceste preocupări mergea, precum era firesc, emanciparea parțială de sub unele din ideile dominante ale școlii în care îmi făcusem ucenicia. Emanciparea aceasta a urmat mai ales în trei direcții: de sub tirania termenului tehnic, de sub metodele împrumutate de linguiști dela alte discipline și de sub istorismul exagerat.

Dacă în unele regiuni se rostește *mnie* în loc de *mie*, apariția unui *n* între *m* și *i* era explicată de cei vechi ca «epenteză». Dar «epenteză», ca și «afereză», «proteză», «svarabhacti» — acesta cu tot prestigiul miraculos pe care i-l dă exotismul — nu explică nimic, ci constată numai. Singurul merit al unor asemenea termeni tehnici este că numesc cu un singur nume o serie de fapte care au o notă — nu și o origine — comună. Numai dacă știu cum se articulează *m* și *i*, îmi dau seama că un *n* s'a putut produce ușor între aceste două sunete atunci când partea anterioară a limbii, în loc să se apropie numai de cerul gurii tare, ca la *i*, se și lipește de el, în vreme ce se menține și rezonanța nazală, necesară pentru articularea lui *m* precedent.

Pe vremea când fonetica, știință nouă, preocupa în măsură mare pe linguiști, curiozitatea științifică era satisfăcută în momentul când procesul fiziologic care a dat naștere unei rostiri nouă era înțeles. De ce această rostire nouă, cu *n*, nu rămânea un fapt individual, ci se răspândea asupra unei colectivități, și nu se restrângea asupra cuvântului *mie*, ci cuprindea și alte cuvinte cu grupul *m + i*, de exemplu *mic*, *pomi*, etc., erau chestiuni pe care linguiștii credeau că le pot elucidă printr'o comparație: așa cum bolile contagioase se răspândesc, în afară de voința noastră, într'un anumit timp și

pe un anumit spațiu, asupra unei colectivități, tot astfel o rostire nouă, condiționată de anumiți factori fiziologici, molipsește pe cei ce vorbesc o limbă sau un dialect. Dacă ici și colo un cuvânt nu se supune « legii fonetice », după cum anumiți indivizi scapă de molimele care cuprind pe cei din jurul lor, cauza este « analogia ». Dar « analogia » — care și astăzi este pentru mulți un plastru bun de pus pe orice rană — e de asemenea numai un termen tehnic, care numește în același fel un număr de fenomene diferite și lasă fără răspuns întrebarea « de ce? ». Însăși ierarhizarea ce se făcea între « legea fonetică », cu un rol lingvistic precumpănit — aflarea și formularea unei legi fonetice trecea drept un eveniment de mare importanță — și între « excepția », care nu merita decât o atenție secundară, era caracteristică pentru școala neogramatică. Ea își împrumuta metodele dela naturaliști și era preocupată mai ales de mecanismul limbii.

Ceva analog s'a petrecut cu termenii tehnici ca « subiect », « predicat », « obiect », « pasiv », etc., pe care filosofia i-a impus gramaticii tradiționale cu o atât de puternică autoritate, încât o emancipare desăvârșită de sub sclavia lor nu s'a putut încă produce. Totuși — precum se va vedea pe larg în acest volum — acești termeni tehnici împrumutați dela o disciplină străină, filosofia, pot fi păstrați mai departe, cu condiția ca să fie adaptați cugetării lingvistice.

Atunci când linguiștii și-au dat seama că aparatul nostru fonator e numai servitorul creierului, că gândirea lingvistică nu e identică cu cea filosofică, și mai ales atunci când sociologii ne-au atras atenția că omul e supus unor legi de natură socială, a început să fie recunoscut și rolul important al stilisticii. Alături de colectivitatea receptivă, nevoită să primească o normă convențională de expresie, valabilă pentru toți, e individul creator, care aduce aportul lui de originalitate la limba tradițională. Nu există subiect vorbitor, oricât de umil ar fi, care să nu adauge la expresia uzuală o notă individuală. Gramatica ne învață mijloacele de expresie care sunt întrebuințate în mod normal și admise de toți ca bune; stilistica ne arată partea de îmbogățire pe care o aduc limbii comune graiurile individuale.

Toate aceste preocupări nouă ale deceniilor din urmă au pus în umbră studiile de gramatică istorică. Cei ce intrasem în templul științei în epoca în care istorismul era stăpânitor și ne dăm seama de soliditatea pe care a dat-o acesta cercetărilor lingvistice,

ne desbărăm cu greu de metoda istorică. Noi știm că urmărirea unui fenomen până la originile lui ne dă de cele mai multe ori și explicarea lui, că dacă am izbutit să arătăm cum s'a petrecut un lucru, am dat mai adeseori și răspunsul la întrebarea de ce e așa cum îl constatăm. Pentru M. BARTOLI, care a izbutit să se emancipeze de școala neogramatică în care-și făcuse ucenicia și care a adus atâtea contribuții nouă prin cercetările sale de geografie lingvistică, noua disciplină a lingvisticii spațiale e în cea mai mare parte un mijloc de a stabili, cu metode nouă, raporturi cronologice între faptele lingvistice. (Noi vom vedea în acest volum că hărțile atlaselor ne permit să intrăm și în alt domeniu al lingvisticii, surprinzând limba în stadiul ei de organizare).

LESSING dădea ca model pe HOMER, care voind să descrie scutul lui Ahile ne conducea în oficina zeului fierar în momentul când confecționa arma; un film științific de cinematograf e mai instructiv decât o fotografie sau un desen. Suntem atât de deprinși să constatăm că totul în jurul nostru e devenire, încât, într'o operă literară, gustăm mai mult acțiunea decât descrierea și înțelegem mai ușor un fenomen când îi urmărim evoluția. Cercetările de natură istorică corespund unei porniri firești și nu exclud înțelegerea preocupărilor nouă ale lingvisticii moderne, pe care le pot întregi adesea.

Nu-i mai puțin adevărat însă că obișnuința de a privi istoric lucrurile ne-a deformat uneori judecata justă. Astfel, vorbind de « număr », ne-am obișnuit bunăoară să zicem că pluralul dela *codru* îl formăm « transformând » pe *u* dela sfârșit în *i*, ca și când am avea a face cu o evoluție a singularului devenit plural. De fapt *codru* și *codri* sunt două forme ale aceluiași cuvânt care coexistă și se întrebuintează în mod alternativ, la singular și la plural. Urmărirea unui fenomen în mod diacronic, nu trebuie să ne împiedece să vedem lucrurile sincronice.

DE SAUSSURE, care are marele merit de a fi insistat asupra acestui lucru, ne-a învățat să recunoaștem astfel contrastele și alternanțele, cu un rol atât de important în limbă. Latinescul *vivus* a devenit în franțuzește *vif*, iar *viva* a devenit *vive* (rostit de obicei *viv*, fără urmă de *e* final), *altus* a dat în românește *înalt*, *alti* a dat *înălți* (rostit în multe regiuni *înalt*, fără urmă de *i* final). Așa ne învață gramatica istorică. Dar curiozitatea științifică a

linguistului n'are voie să înceteze în momentul în care cunoaște evoluția acestor forme. Căci jocul între *f* și *v* în franțuzește și între *t* și *ț* în românește are, precum a arătat școala fonologică a lui N. TRUBEȚCOI și a Cercului lingvistic dela Praga, și un rol funcțional în limbă, adică cel de a marca genul (în exemplul *vif-vive*) sau numărul (în exemplul *înalț-înălți*).

Vulturul rotindu-se în aer își zărește prada în momentul când aceasta face o mișcare; privind lanul galben de grâu, ne atrage atenția floarea roșie de mac. Observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebuie să se mărginească la urmărirea dinamică a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebuie să le vadă și static, prin contrastele ce le prezintă. Acest postulat am încercat să-l aplic mai des în volumul de față, care de multe ori face în mod voit abstracție de latura istorică, pentru ca să poată scoate mai bine în evidență lucrurile așa cum se prezintă ele, în afară de orice legătură cu trecutul.

Deprinderea de a limita cercetările noastre asupra precizării diferitelor stadii de dezvoltare ne-a redus curiozitatea științifică și în altă direcție. De ce limba română nu mai face nicio distincție formală între ideea de « stare » și cea de « mișcare » sau între « nominativ » și « acuzativ », ca Latinii? Gramatica istorică răspunde: pentru că toate consonantele finale latine au amuțit în românește și deci *aqua* și *aquam* sau *filius* și *filium* au devenit în românește *apă* și *fiu*. Cei ce se mulțumesc cu această explicație — justă, fără îndoială — nu bagă însă de seamă că uzarea formală a unui cuvânt în cursul vremii, constatată de fonologia istorică, poate aduce cu sine o criză structurală. În asemenea cazuri lingvistul se găsește în fața unor întrebări nouă.

Într'adevăr, examinând mai de aproape cele două exemple citate, vedem că limba a învins criza structurală provocată de amuțirea consonantelor finale în două chipuri deosebite.

În primul caz, deodată cu pierderea deosebirii formale exprimate prin dezinența *-am* (acuzativ) față de *-a* (ablativ), am pierdut și sensibilitatea pentru deosebirea între « stare » și « mișcare ». Deși avem două întrebări, *încotro?* și *unde?*, nu mai răspundem la cea dintâi cu acuzativul, ca Latinii (*in aquam*), sau Germanii (*ins Wasser*) și la a doua cu ablativul, ca Latinii (*in aqua*), sau cu dativul, ca Germanii (*im Wasser*), ci zicem deopotrivă *cad în apă* sau *sunt în apă*.

În cazul celălalt, nevoia de a distinge acuzativul de nominativ a fost — cel puțin la numele de ființe — atât de mare, încât și după ce *filius vidit* și *filium vidit* dăduseră același rezultat, ea trebuia marcată, printr'un semn formal. Limba română și-a creat singură mijloacele de a distinge subiectul de complementul drept și zice *fiul vede*, dar *vede pe fiul*.

Între structură și evoluție nu există o antinomie, ci, precum arată exemplul citat, fenomenul lingvistic se explică și prin una și prin alta.

Dacă «structuraliștii» cer tot mai insistent aplicarea metodei *totalitare*, este, fiindcă în timpul din urmă filosofia face o nouă incursie în lingvistică (ca, de altminteri, în toate ramurile științei). De astă dată însă filosofii nu stabilesc legile construcției gramaticale a propoziției, ci vor să ne convingă că *totul e mai mult decât suma elementelor componente*: ca să se nască un acord nu ajunge suma a trei tonuri, ci și o anumită configurație.

Deși nu ne putem alătura aceloră dintre «Gestalt»-iști care susțin că numai întregul există, nu și elementele componente (care ar fi o pură abstracțiune), suntem totuși convingși, că fără cunoașterea întregului nu se poate înțelege de ajuns nici amănuntul. De aceea în volumul de față am încercat să arătăm liniile mari care țin de structura limbii române și am insistat asupra formei ei organizate.

Din cele precedente rezultă că planul inițial de a scrie un manual de gramatică istorică a limbii române trebuia părăsit. Pe măsură ce interesul pentru structura limbii creștea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărții mele; preocupările de natură fonologică îmi îndreptau atenția spre ceea ce e funcțional în limbă, iar cele stilistice făcură să părăsesc gândul de a scrie numai o gramatică — schelet fără carne. Nu mă mai puteam mulțumi nici numai cu împărțirea tradițională dată de gramaticii istorici, în Fonologie, Morfologie și Sintaxă

Adevărata împărțire rezultă din înțelegerea că *limba este mijlocul nostru obișnuit de comunicare organizată a gândurilor, preocupărilor și simțirilor noastre, prin graiu viu*.

Definiția aceasta nu e completă, dar are avantajul scurtimei și meritul să scoată în evidență cele patru elemente esențiale, fără de care o limbă nu se poate realiza: elementul material, adică s-u-

netul rostit, organizația, care face pe om stăpân pe limba sa, actul psihic al gândirii și simțirii, și actul social, al împărtășirii gândurilor.

ROSTIREA, ORGANIZAȚIA LIMBII și CUGETAREA LINGUISTICĂ vor forma deci obiectul volumelor II, III și IV.

Aceste trei mari capitole, care privesc «Limba și expresia», se pot asemena cu cartierele unui oraș. Deși despărțite din punct de vedere administrativ, aceste cartiere sunt totuși strâns unite într'un întreg. Legătura între ele n'o fac numai podurile care leagă țărmurii râului ce trece prin oraș, nici arterele principale de comunicație ce se prelungesc dintr'un cartier într'altul, ci mai ales instalațiile și instituțiile lor comune și urmele lăsate de trecutul lor comun. Rezervorul de apă sau uzina electrică din cutare mahala alimentează toate străzile, centrala telefonică deservește toate sectoarele; ca să-l urmărești pe Michelangelo, ca sculptor, pictor și arhitect, trebuie să-l cauți prin biserici și muzee răspândite în diferite orașe și cartiere; urmele lui Napoleon se recunosc în tot Parisul.

Nenumărate legături duc la fel dela un volum la altul al operei de față; același fenomen apare adesea sub diferite aspecte în fiecare volum. Punctul de contact al lingvisticeii cu psihologia nu trebuie căutat numai în volumul intitulat «Cugetarea lingvistică», căci acte psihice sunt și clasificările și abstracțiunile ce stau la baza «organizării limbii»; chiar și diriguirea mișcărilor executate de organul nostru fonator se face dela creieri. Legi de natură sociologică stau la baza fonologiei și a organizării limbii. Pe noi însă, care nu facem nici psihologie, nici sociologie, ci lingvistică, problemele de natură psihologică sau sociologică ne preocupă numai în măsura în care ne ajută să înțelegem geneza expresiei și prefacerea ei în comunicare.

Deoarece împărțirea scrierii mele nu este cea obișnuită, am crezut că este bine să dau cetitorului unele lămuriri înainte de a intra în materie: Ceea ce era să fie numai un capitol introductiv a crescut atât de mult, încât s'a prefăcut în acest prim volum, care se poate compara cu acele călătorii circulare prin orașele mari, pe care călătorul le face ca să câștige din ziua întâi o orientare repede.

De sigur că după o asemenea trecere superficială din cartier în cartier nu poți avea pretenția să cunoști orașul. Autocarul trebuie

să înainteze repede, iar explicările ghidului nu pot fi decât sumare. Totuși, traversând bulevardele pline de lume, oprindu-se în câte o piață cu perspective largi sau în fața unui monument evocator de amintiri istorice, poposind într'o grădină publică sau intrând într'o catedrală cu bolte mărețe, vizitatorul dobândește acea dispoziție sufletească, care e necesară ca să poată gusta farmecul particular al orașului.

Volumul I, cuprinzând o PRIVIRE GENERALĂ, nu mai seamănă cu un manual. E mai de grabă o încercare de evadare din lanțurile manualelor tradiționale. El nu vrea să învețe pe student, ci să îndemne pe cititor să-și revizuiască concepțiile în lumina preocupărilor lingvistice moderne și să-și pună singur o serie de întrebări nouă.

Prin pasiunea ce o pune în cercetările de amănunt, prin atomismul și prin felul aproape matematic și statistic de a trata problemele, filologia veacului trecut izbutise să îndepărteze publicul mare de preocupările lingvistice. Cărțile erau scrise pentru specialiști; autorii aveau un dispreț suveran pentru cei ce nu cunoșteau valoarea semnelor fonetice și sensul termenilor tehnici sau a semnelor convenționale întrebuințate din belșug. Dar interesul pentru limbă — acest mijloc unic și admirabil al omului de a se împărtăși altora — există, în mod firesc, în cercurile largi ale oamenilor de cultură, încât datoria lingvistului e să apropie din nou, printr'o prezentare plăcută și limpede, pe cititor de problemele lingvistice. Legătura firească pe care am căutat-o cu lingvistul înăscut din fiecare cititor, explică partea mare pe care am dat-o — mai ales în note — observațiilor făcute de literați asupra limbii. Cine simte mai bine decât poetul minunea care se întâmplă atunci când gândul sau sentimentul nostru se preface în cuvinte rostite?

Măsura în care autorul poate presupune la cititor cunoștințe prealabile pentru expunerile sale, e o chestiune de instinct pedagogic. Experiența dela catedră, de unde ai posibilitatea să observi imediat dacă cei ce te ascultă te urmăresc cu înțelegere sau nu, nu ți-e de mare folos, căci atunci când publici o carte pentru publicul mare, nu poți ști cine o va lua în mână. Necunoscându-ți cititorii, nu știi cât de elementar trebuie să fii în expunerile tale și cât trebuie să te restrângi mai ales în întrebuințarea termenului tehnic, care se impune totuși din cauza scurtimei și precizunii sale. Sforțarea inte-

lectuală pe care o cere înțelegerea lui poate fi înlesnită prin imagini, analogii și figuri evocative. Dar, observă cu dreptate K. BÜHLER — el însuși un maestru al stilului științific colorat — chiar cele mai potrivite imagini, adesea indispensabile pentru o mai bună înțelegere, după ce au adus servicii, trebuie înlocuite prin noțiuni. Inițiatii — filologi și linguiști — vor trebui să fie deci îngăduitori dacă m'am oprit uneori la lucruri elementare; cititorii fără cunoștințe de specialitate vor trece peste paginile cu documentări care depășesc pregătirea lor. Am convingerea că astfel și unii și alții vor găsi în cartea de față pagini instructive.

Am crezut în sfârșit că orice afirmație trebuie lămurită printr'o bogată și sugestivă exemplificare. Chiar cu riscul de a înneca uneori expunerea în exemple, le-am dat, voind să atrag astfel atenția cititorului asupra nenumăratelor cazuri interesante pe lângă care trece zilnic fără să le observe, și să-i trezesc în acest fel interesul de observator al limbii sale.

Mai greu mi-a fost, o mărturisesc, să renunț la bogatul material documentar pe care-l aveam la îndemână. Fiind înfipt cu rădăcinile în epoca pozitivistă, care era stăpânitoare pe când îmi începeam studiile universitare, am păstrat toată viața pasiunea culegerii de material. Acum, către sfârșitul vieții, mi se pare că am dator să dau și altora puțința să profite de ceea ce am strâns cu nepotolit devotament. Cu atât mai mult, cu cât documentarea pare a fi mai puțin prețuită în timpul din urmă decât intuiția. Pe nedrept, cred. Mult hulitul pozitivism în cercetările lingvistice e mai mult o chestiune de conștiință decât de metodă. Firește însă că nu trebuie nici să confunzi strângerea de material cu știința însăși, căci « cercetând cu minuțiozitate amănuntul », scria H. SCHUCHARD (*Über die Lautgesetze*, p. 35), « să nu pierdem niciodată din vedere generalul; să ne adâncim în cercetarea științifică, spre a ne putea ridica de-asupra ei; s'o servim, pentruca s'o putem stăpâni ».

Am crezut că din dilema în care mă aflam pot scăpa evitând în acest volum introductiv tot ce ar putea îngreua citirea ușoară și lăsând documentarea amplă pentru volumele viitoare, care și ele vor da amănunțele mai ales în note.

Exemplele pe care le-am dat, le-am scos din diferite limbi, dar mai ales din limba română, căci scopul nu mi-a fost să scriu o operă de lingvistică generală, ci un tratat despre limba română. Ținând

seama de ceea ce e general lingvistic, am căutat să scot totdeauna în relief specificul românesc, să arăt mai ales ceea ce e caracteristic în sistemul fonetic, morfologic și sintactic al limbii noastre. Linguistul italian V. PISANI aseamănă cu drept cuvânt structura internă a unei limbi cu stilurile arhitecturii. Dintr'o limbă se poate traduce în alta înlocuind uneori numai cuvintele, precum dela o clădire a Renașterii se poate trece, prin modificarea ornamentației, la baroc sau rococo. Precum însă nu se poate trece dela stilul clasic la cel gotic printr'o simplă modificare de ornamentație exterioară, fiindcă întreaga clădire e «gândită» altfel, tot astfel redarea unei expresii într'o limbă străină cere de multe ori o schimbare a structurii însăși. Felul cum se exprimă diferitele popoare corespunde unor mentalități diferite.

Limba nu e — și acest lucru se recunoaște din ce în ce mai mult — numai un servitor al gândirii, ci și un stăpân al ei. Dacă e adevărat că omul vorbește așa cum cugetă, nu e mai puțin adevărat că omul cugetă după cum s'au deprins să vorbească înaintașii lui. În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite spre a ne îmbrăca gândurile, dar această limbă moștenită, cu anumite clișee și asociații constante, îndreaptă gândurile noastre pe căile pe care s'au mișcat și cugetele înaintașilor noștri, stabilind o legătură trainică între fiii aceluiași neam, o *f o r m a m e n t i s* națională.

De aceea într'o expunere sintetică despre limba unui popor nu poate lipsi un capitol asupra legăturii între limbă și neamul care o vorbește. Noi dăm această expunere chiar în volumul de față sub titlul «Limbă și națiune». Elementul social, de care se vorbește în definiția limbii dată mai sus, apare mai ales în această parte a lucrării, care e și un capitol de istorie culturală.

În călătoria circulară pe care am făcut-o, ne oprim, la sfârșit, pe o colină de unde putem vedea, la picioarele noastre, tot orașul prin care am trecut cutreierându-i cartierele. După orientarea sumară pe care am câștigat-o, traversând orașul, căutăm să descifrăm specificul lui. Spre acest scop vom întrebuița adesea, în loc de plan, hărțile Atlasului Lingvistic Român. Ele ne vor face să ne desbărăm de unele idei preconceptuate și ne vor atrage luarea aminte asupra unor aspecte ale limbii cărora le dădusem mai nainte prea puțină importanță.

Ghidul cu care cititorii acestui volum au făcut călătoria circulară n'a ținut să le dea numai explicațiile învățate dela alții, ci a încercat să prezinte lucrurile așa cum ele i s'au lămurit lui, printr'o lungă și necurmată meditare asupra lor. El ar fi bucuros dacă drumul făcut împreună ar deștepta în cititor dorința să se întoarcă în muzeele văzute în trecut, să se documenteze mai bine din colecțiile cuprinse în volumele viitoare. În ele cititorul va găsi și o bibliografie bogată.

Încheind, țin să mulțumesc amicului meu A. PROCOPOVICI pentru numeroasele sugestii pe care mi le-a dat în urma citirii manuscrisului acestui volum.

Bran, Septemvrie 1939.

SEXTIL PUȘCARIU

PARTEA ÎNTÂI

LIMBĂ ȘI EXPRESIE

A) ORGANIZAȚIA LIMBII

1. O grămadă de cărți nu însemnează o bibliotecă; o mulțime de cuvinte, forme și construcții nu însemnează o limbă. Întocmai precum în cărțile pe care le-ai adunat în cursul anilor trebuie să introduci o rânduială, pentru ca să poți găsi, când vrei, cartea căutată, tot astfel trebuie să-ți organizezi și materialul de limbă pe care îl acumulezi o viață întreagă sporindu-l și îmbogățindu-l din fragedă copilărie și până la bătrânețe.

Rânduiala aceasta se poate face după diferite criterii. Când eram tânăr și mândru că mi-am înjghebat un început de bibliotecă, așezam cărțile după cum erau legate sau nelegate, iar pe cele legate, după colorii: Eminescu era în pânză roșie, Delavrancea în pânză galbenă, Alecsandri în piele neagră... Mai târziu, când am învățat limbi străine, aranjamentul bibliotecii l-am făcut după opere românești, nemțești, franțuzești, latinești... Când preocupările mele deveniră mai variate, așezam cărțile după materii, deosebind literatura de filologie, istorie, folclor... Deodată cu creșterea bibliotecii a trebuit să fac economie de loc, ținând seama de formatul cărților, iar mai târziu, am făcut un dulap anume pentru manuscrise și cărți rare sau ediții de lux.

Lucrul esențial la toate aceste aranjamente este să ai un sistem care să-ți ajute memoria de a nimeri, fără pierdere de vreme, locul unde se găsește cartea de care ai nevoie. La baza acestui sistem stă

de obicei un contrast sau o corelație: legat—nelegat, roșu—galben—negru; românește—nemțește—franțuzește—latinește; filologie—folclor—literatură—istorie; în folio—in 4°—în 8°—în 16°; manuscris—tipăritură, ediție princeps—ediție de lux—ediție populară...

Același lucru se întâmplă și cu materialul lingvistic, pentru care creierul nostru creează un sistem mnemotehnic din cele mai ingenioase, cu nenumărate compartimente unite prin fel de fel de legături subtile. Ideile se asociază fără nicio efortare, puterea de abstracție a minții omenești le grupează și le clasifică, categoriile se ivesc în mod firesc.

Compartimentele în care-și rânduește omul materialul lingvistic sunt cu mult mai suople decât rafturile unei biblioteci. Formatele cele mai deosebite încap unul lângă altul. Cel deprins să vorbească mai multe limbi, suprapune, fără să le amestece, expresiile străine peste cele din limba sa maternă, putând să evoce în orice moment pe oricare din ele.

Limba nu e o bibliotecă creată din nou, cu mijloace proprii, ci ea e, în cea mai mare parte, moștenită; ea nici nu e o bibliotecă particulară, ci publică. De aceea sistemul de organizare al limbii nu poate fi individual și arbitrar, ci e *tradițional* și *convențional*.

Organizația limbii e un lucru atât de minunat, încât numai familiarizarea noastră cu ea și faptul că rânduirea se face în mod subconștient și a devenit mecanică, ne face să nu ne minunăm în deajuns de calitățile noastre extraordinare de organizatori ai graiului. Numai cel ce observă pe copil când începe să vorbească poate să-și dea seama de minunea ce se întâmplă în căpșorul lui. Așa cum mânuțele-i ajung, după câteva încercări, să facă mișcările cele mai potrivite pentru ca să apuce ceva, să deschidă capacul unei cutii sau să întoarcă cheia în broască, tot astfel mintea lui izbutește să analizeze cuvintele din frazele auzite, să le grupeze ca să le țină minte și să le întrebuițeze așa cum trebuie, cu formele și sensurile lor variate, după norma comună.

Linguistul nu poate să se desintereseze de felul în care omul își organizează limba. De aceea noi am introdus « organizația » în însăși definiția ce am dat-o limbii, iar în expunerile ce vor urma am dedicat acestei organizații un volum întreg. Cele trei capitole principale în

care ne ocupăm de ea vor trata — potrivit cu cele arătate — despre:

CLASIFICAREA MATERIALULUI LINGUISTIC,
GRAIUL INDIVIDUAL ȘI LIMBA COMUNĂ,
ECONOMIA LIMBII.

La sfârșit vom încerca să stabilim ce e specific românesc în organizația limbii noastre.

2. Comparația noastră cu bibliotecile poate fi dusă mai departe. Dicționarul și gramatica, operele indispensabile pentru învățarea unei limbi, se pot asemăna cu cataloagele, pe autori și pe materii, ale unei mari biblioteci publice. Ordinea alfabetică urmată în catalogul pe autori și în dicționar e o rânduială născocită de bibliotecar și de lexicograf, pentru ca să înlesnească găsirea repede și comodă a operei sau a vorbei căutate. Ea nu este ceva inerent nici cărții nici cuvântului.

Catalogul pe materii și gramatica țin seama și de cuprins, dar scopul lor rămâne tot cel practic, de a da o orientare celui ce caută o carte sau o expresie potrivită. Gramaticianul a fost dublat dela început mai mult de pedagog, decât de lingvist. El n'a căutat să pătrundă în laboratorul în care limba ia ființă — în creierul omenesc — ci a voit să înlesnească pe cât se poate învățarea limbii. Sistemul ales s'a adaptat deci scopului practic, stabilind reguli și paradigme pentru memorizat și trecând la rubrica « excepții » tot ce nu încăpea în ele. Astfel se întâmplă adesea că gramatica unește în aceleași grupuri fenomene pe care mintea noastră le rânduiește în compartimente diferite și că desparte altele, care în gramatica nescrisă, pe care și-o alcătuește fiecare individ grăitor, sunt asociate și strâns unite.

M. BRÉAL citează (*Sémantique*, 253) următoarea comparație din ANATOLE FRANCE: « Les systèmes sont comme ces minces fils de platine qu'on met dans les lunettes astronomiques pour en diviser le champ en parties égales. Ces fils sont utiles à l'observation exacte des astres, mais ils sont de l'homme et non du ciel. Il est bon qu'il y ait des fils de platine dans les lunettes. Mais il ne faut pas oublier que c'est l'opticien qui les a mis ». Același lucru se poate spune despre multe din așa numitele categorii gramaticale: ele țin de sistemul gramaticianului nu de al limbii.

Datoria lingvistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor. Când lingvistul își studiază limba maternă, fiind și

subiect vorbitor în aceeași persoană, are marele avantaj de a fi stăpân pe structura internă a graiului supus cercetării sale. Introspecțiunea nu e totdeauna ușoară, căci în momentul când ne observăm, pierdem siguranța ce caracterizează vorbirea spontană. La aceasta se mai adaugă și altă greutate: tradiția gramaticală. Gramatica învățată în școli ne-a familiarizat cu noțiuni care nu se potrivesc cu concepțiile moderne lingvistice și ne-a învățat să aplicăm limbii noastre reguli valabile pentru structura altor limbi, mai ales a celor clasice.

Linguistul care vrea să cunoască organizația adevărată a limbii sale materne trebuie să se desbère de concepțiile aprioristice ale gramaticii clasice și să caute să proiecteze pe ecranul conștientului procesul care se desfășoară atunci când, în mod inconștient, în calitate de subiect vorbitor, își rânduește materialul lingvistic.

Despre sensibilitatea lingvistică, ca cea mai bună călăuză a lingvistului, zice H. PAUL: « das Sprachgefühl ist wertvoller als das Bewusstsein von den grammatischen Kategorien; jenes ist in der ersten Kindheit erworben, fast angeboren, dieses aber viel später angeleert, vielfach unsicher, manchmal irrig, wenn es überhaupt vorhanden ist ».

I. CLASIFICAREA MATERIALULUI LINGVISTIC

3. Atât procesul de asociație a ideilor, cât și puterea de abstracțiune, care stau la baza organizării limbii, formează obiectul psihologiei. Totuși lingvistul nu se poate desinteresa de ele, ci trebuie să-și dea seama, cum se face, în mintea subiectelor vorbitoare, legătura între diferitele expresii și cum urmează gruparea materialului lingvistic în momentul inventarierii lui, precum și cu ocazia întrebuintării lui în vorbire.

Rămânând în domeniul lingvisticeii, noi nu vom intra în amănunte de ordin psihologic, ci ne vom mulțumi cu câteva considerații generale și ne vom opri mai mult la efectele lingvistice produse de anumite procese psihice.

În acest scop vom pleca dela un cuvânt luat ca exemplu și-l vom urmări în câteva din grupările din care face parte.

4. Când aud (citesc sau rostesc) cuvântul *cald*, apăs pe un buton, care poate face ca imediat să se deschidă ușile unui mare număr de compartimente, în care acest cuvânt ne apare în tovărășia altora.

Îl vedem mai întâi în mijlocul **familiei** sale mai apropiate: *călduț, căldăcel, căldușor, căldură*; *încălzi*. . . uneori și al familiei mai depărtate: *căldare, scâlda*. Omul posedă un **simț etimologic** înnăscut, care face ca toate cuvintele înrudite (și păstrând în structura lor formală semnele acestei înrudiri) să se grupeze într'o unitate, al cărei miez este **tulpina**.

Repetarea aceluiași grup de sunete reprezentând o idee fundamentală într'o serie întreagă de cuvinte face ca familia respectivă de cuvinte să se întipărească mai ușor în memoria noastră. Când cuvinte nouă, fără o familie, intră în limbă ele se uită mai ușor și sunt expuse la fel de fel de modificări. Aceasta se observă mai ales la neologismele care pătrund în popor. Pentru *oftică* ALR. I 1637, înregistrează forme ca *oftică, oftigă, héftică, heftică, hoptică, héptică, iftică, iăftică, iăftică, herftică, hértică, hârtică, hetică, hatică, etc.*

Trebuința pe care o simte omul de a uni într'o singură serie cuvintele înrudite — « das etymologische Bedürfnis », cum o numește G. von der GABELENTZ — face adesea să se creeze false legături de înrudire și produce fenomenul numit în lingvistică **etimologie populară**. Prin apropiere de verbul *a lăcrăma*, « plângerea » cu care își reclamă cineva dreptul dela o autoritate devine în gura țăranului *lăcrămație* (în loc de *reclamație*). *Țigara* e prin Ardeal *sugară*, fiindcă omul « suge » din ea. Tifosul fiind o boală « lungă » — căci după credința poporului, ține o lună de zile (ALR. I 1629/808) — *lângoare* (din lat. *languor*) devine *lungoare*. Din bulgărescul *lunica* — un derivat din *luna* « lună » — apropiat de « alună », cu care se aseamănă la culoare, avem pe *alumiță* (pe pielea corpului). Din *caroussel* poporul a făcut *călușei*. Latinescul *sanatoria* « vindecătoare » a dat în românește numele plantei *sunătoare*, prin apropiere etimologică de « a suna ».

Chiar și oamenii culti se lasă influențați de simțul lor etimologic în trebuința de a « explica » cuvintele; nici filologii nu scapă de false interpretări etimologice. Astfel pe *perucă* mulți îl pun în legătură cu *păr*; pe *patrulă* cu *patru*; iar pe *arzuliu* (turc. *arzulu* « doritor ») cu « a arde », această apropiere etimologică făcând chiar ca sensul lui să devină « focos ». Același lucru s'a întâmplat bunăoară cu *mirodenii*, din neogrecescul *μυρωδία* « parfum, dresuri » (prin mijlocire slavă), pe care unii lexicografi îl pun în legătură cu *a se mira* și-l traduc prin « lucruri minunate » (« wunderbare Sachen », în loc de « Gewürz »). Foarte multe credințe populare și

jocuri de cuvinte se bazează pe etimologiile populare. Descriind obiceiurile din Șcheii Brașovului, PITIȘ ne informează că « copiii nu e bine să se nască *lunea*, că zice că sânt *lunatici* » (« Conv. lit. », 36, p. 548). Pentru cel ce n'o prea nimerește, nici după ce s'a gândit mult, există o vorbă glumeață: « *Cu gândul — gândac rămâi* ».

Pe când pentru unii linguiști, ca SAUSSURE, etimologia populară e un fenomen patologic, care « nu lucrează decât în condițiuni particulare și nu atinge decât cuvintele rare, tehnice sau străine, pe care limba și le asimilează în mod imperfect » (*Cours de linguistique générale*, p. 247), pentru alții, de exemplu pentru GILLIÉRON, ea e un principiu creator în limbă. Instinctul etimologic atinge toate cuvintele, chiar cele mai uzuale, grupându-le, asociindu-le, disociindu-le, corectându-le, fie în conținutul lor psihic, fie în forma lor materială. Mai ales interesează etimologia populară latentă, care se trădează numai în mod indirect (de ex. păstrarea lui *s* în franc. *espérer* și *respirer* se datorește rudei lor adoptive *esprit*) și rămâne ascuns celui ce nu pătrunde, ca GILLIÉRON, în sufletul cuvântului. Partea conștientă și pe jumătate conștientă pe care o are poporul la elaborarea limbii este mare. Poporul nu rămâne cu brațele încrucișate înaintea pastei lingvistice, ci o mișcă și o frământă neconștient. Omul nu întrebuințează fără critică instrumentele de care se servește zilnic; el face reflexii asupra lor, le analizează, le judecă (K. JABERG, *Romania*, 46, p. 125—128).

Simțul etimologic oprește uneori dezvoltarea cuvintelor în consonanță cu legile fonologice. Astfel din *aurarius* trebuia să avem **arar*, din *coctura* să avem **cutură*... , dar legătura etimologică a acelor cuvinte cu *aur* și cu *copt* a făcut să avem *aurar* și *coptură*. (În **coctorium* > *cuptor*, legătura cu *copt* a menținut numai grupul *pt* înainte de accent, dar n'a putut opri prefacerea regulată a lui *o* neaccentuat în *u*). În latina vulgară verbele compuse cu prepoziții și-au mutat accentul pe tulpină și a fost reconstruită vocala din verbul primitiv: *infringo* a devenit **infrango*, căci se simțea *compus* din *in* + *frango*; *attineo* a devenit **attëneo*, căci se simțea *compus* din *ad* + *teneo*; românește *infrâng* și *ațin*.

Legătura strânsă care există între membrii aceleiași familii de cuvinte se cunoaște și din faptul că dacă unul din ele suferă o prefacere, atrage mai totdeauna după sine și pe celelalte. Astfel, dacă în limba hoților, *urs* însemnează « doctor », « doctoriței » i se zice *ursoaică*.

5. Fiecare din derivatele dela *cald* are la rândul său câte o ușă deschisă spre alte compartimente: *călduț* se găsește în *tovărășia* lui *grăsuț*, *negruț*, *amăruț*... ; *căldicel* alături de *molicel*, *inălțicel*, *tări-*

cel...; *încălzi* formează aceeași serie derivativă cu *înălbi*, *întări*, *învesele*...

Cald mai stă în corelație cu femininul *caldă*, care, la rândul său, formează o serie morfologică cu *bună*, *lină*, *tristă*..., — sau cu pluralul *calzi* din seria *buni*, *lini*, *triști*...

Omul are și un simț gramatical. Efectele lui pot fi multiple.

Astfel constatăm înainte de toate iarăși abateri dela dezvoltarea normală fonologică, datorite fenomenului normalizării morfologice. Din formele mai numeroase sau mai des întrebuintate se extrage o tulpină sau un morfem (sufix, dezinență) tipic, care se generalizează și în cazurile în care legile fonologice produceau alte forme. Astfel *e* din *mergi*, *merge*, *mergem*, *mergeți*, *mergeam*, *mergeați*, etc., produce și o formă *merg* în loc de *mărg*, cum am aștepta din punct de vedere fonologic și cum se și zice prin Ardeal și Moldova. Serii ca *gătesc*, *gonesc*, *întineresc*..., *găteală*, *încetineală*... păstrează în limba literară pe *e* și *ea* și după labiale în forme ca *vorbesc*, *mulțumesc*, *tocmeală*..., deși am aștepta *vorbăsc*, *mulțumăsc*, *tocmală* (cum se și zice în regiunile în care întâlnim pe *mărg*). Simțul că la conjugarea în *-are* dezinența participiului este *-at*, *-ată*, *-ați*, *-ate* (*lăudat*, *lăudată*, *lăudați*, *lăudate*...) a făcut ca masculinul plural dela participiul verbelor *băia* și *muiă* să fie *băiați* și *muiiați* și nu *băieți* și *muiieți* cum am aștepta după legea fonologică care preface pe *a* în *e* după palatală în poziție moale (cf. *buruiene*, pluralul lui *buruiiană*, *Stoiene*, vocativul dela *Stoian*). Astfel vorbim de doi *băieți băiați* sau de *muiieți înmuiiați*. Dacă în locul vechiului *uit*, *uiți*, *uită*, *ultăm*, *ultați*, *uită*, conjugăm azi *uit*, *uiți*, *uită*, *uităm*, *uitați*, *uită*, avem și aici un caz de normalizare.

După același principiu se explică fenomenul proporționalității și al simetriei morfologice. Alături de pluralul vechiu *câmpi* (lat. *campi*) s'a format pluralul analogic *câmpuri*. Aceasta a avut ca urmare că alături de pluralul vechiu *piepturi* (lat. *pectora*) s'a născut un plural nou *piepți* (cu un sens deosebit: *piepții cămășii*). Deoarece dela *învăța* prezentul e *învăț*, s'a creat și dela *răsfăța* un prezent *răsfăț* (în loc de *răsfăț*, cum se zicea în vechime); deoarece dela *fată* pluralul e *fete*, s'a creat și dela *față* un plural *fețe* (în loc de *fațe*, din lat. *facies*); deoarece infinitivului *însura* îi corespunde prezentul *însor*, s'a creat și dela *jura* un prezent *jor* (prin Ardeal), în loc de *jur* (din lat. *juro*).

Trebuința de a grupa materialul nou în seriile morfologice existente, face ca împrumuturile din alte limbi să se orienteze după cuvintele vechi. Astfel cuvintele nouă (mai ales de origine turcească) terminate în *-á* formează pluralul în *-ale* și cele în *-ea* fac pluralul în *-ele*, luându-se după elemente latine ca *stea—stele*: *basma—basmale*, *cafea—cafele*. E de ajuns chiar ca un cuvânt nou să se termine cu o vocală accentuată, pentru ca să formeze pluralul în *-ale*: *caró—carale*, *atú—atale* (și *atule*).

6. Alături de *cald* există și alt adjectiv făcând parte din același grup semantic: *fierbinte*, care exprimă o intensitate. Asemenea deosebiri se fac între *umed* și *ud*, *răcoare—frig—ger*, *teamă—frică—spaimă—groază*, *lovi* și *izbi*, etc.

Dar deosebirile ce există între cuvintele unor anumite grupuri semantice pot fi de multe alte feluri. Astfel *a frânge—a rupe—a sparge—a zdrobi—a fărâma* se întrebuițează când acțiunea prefacerii în bucăți se aplică la obiecte diferite: se frânge pâinea, se rupe hârtia, se sparge sticla, se zdrobește sarea, se fărâmă oasele... *A fierbe*, *a coace*, *a frige*, *a prăji* arată diferitele feluri de a pregăti bucatele la foc. Deosebirea între *a muri* și *a crăpa*, *a naște* și *a făta* se face după cum vorbim despre oameni sau animale; deosebirea între *sexe* nu se face numai la verbe ca *însura—mărta* (în franțuzește *marier*, în nemțește *heiraten* pentru amândouă sexele), ci și în cazuri ca *chică*, care se zice în unele părți numai la părul lung al bărbaților, pe când femeile au *păr*, etc.

Când alături de cuvântul vechiu pătrunde în limbă un cuvânt nou, de ex. *jilav* (slav) alături de *umed* (latin); sau când alături de cuvântul învățat în copilărie omul primește un cuvânt cu același sens venit din altă parte, precum ar fi *cocoșat* (Muntenia) alături de *ghebos* (Ardeal, Moldova) sau *pleșuv* (Ardeal) alături de *chel* (Muntenia), *chelbos* (Moldova); sau când un cuvânt ajunge în dezvoltarea sa semantică să însemneze același lucru cu alt cuvânt, cum ar fi *în față* = *înainte* (în tramvaiu: *treceți, vă rog, în față!*) — se nasc în limbă grupurile de sinonime.

De obicei însă sinonime perfecte nu există, căci fiecare din noi avem tendința de a stabili nuanțe deosebitoare de înțeles sau cel puțin nuanțe stilistice și anumite îngrădiri în întrebuițarea lor. Astfel există o deosebire nu numai între *frunză* (de stejar) și între

foaie (de varză), ci și între *foaie* și *filă* (din neogrecește) și *listă* (la origine, slavul *listi* « foaie, frunză »). Între *musafir* (cuvânt de origine turcească) și *oaspe* (cuvânt vechiu de origine latină) se face pe alocuri deosebirea pe care Moldoveanul o caracterizează astfel: « *musafirului* îi dai o dulceață și pleacă; asupra *oaspetelui* trebuie să asmuți uneori câinii » (căci nu se mai duce). Între *biruință*, *îvingere* și *victorie* e mai mult o deosebire stilistică decât semantică. Deosebirea între *cuvânt* și *vorbă* se observă mai ales în frazeologie (*mă țin de cuvânt*, dar *vorbe goale*); după conjuncția *ca* nu întrebuițăm pe *cuvânt*, ca să evităm cacofonia.

Semiotica, cum numește R. MEYER (*Romanisch-germanische Monatsschrift*, V, 641), știința care se ocupă cu sinonimele, formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticii. Ea ar trebui să ocupe un rol important în învățământul limbii materne, fiind unul din cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis. « Cred că în mințile ferme și atente există un dicționar al sinonimelor, dar că el se deschide numai în caz de nevoie și la porunca stăpânului. Uneori cuvântul potrivit răsare dintr'odată; alteori el se lasă așteptat: atunci dicționarul latent intră în funcție și trimite succesiv sinonimele pe care le ține în rezervă, până ce termenul dorit e recunoscut » (M. BRÉAL, *Sémantique*, p. 38).

« Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrână și mai cu prestigiu, dar și mai refractară față de inovațiile de limbă, e din apropierea Clujului și vorbește o limbă împetriștată cu ungurisme. Pentru francezul « brosse » ea întrebuițează cuvântul *chefe* (din ung. *kefe*, cu același sens). Cealaltă, mai tânără și cu vădită tendință de a vorbi frumos, e din părțile Brașovului, și fusese servitoare în București, vorbește deci limba literară. Ea întrebuițează cuvântul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n'a întârziat să se producă. Pe când servitoarea mai bătrână, conservativă, a rămas la termenul *chefe*, cea mai tânără a primit noul termen, însă numai pentru *peria* de podini, făcută din « rădăcini »; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie*, « fiindcă e făcută din *păr* ». Etimologia populară a fost decisivă la diferențierea de sens a celor două cuvinte ». (DR. II, 61—62).

Un material de o rară bogăție și varietate pentru studiul sinonimelor se găsește în *Dicționarul Academiei*, care arată cuvintele întrebuițate cu același sens în diferite regiuni, și în *Atlasul Linguistic Român*, unde subiectele anchetate arată adesea diferențele ce le fac în întrebuițarea sinonimelor.

7. Faptul că în același grup semantic se găsesc în strânsă tovarășie, două sau mai multe cuvinte cu același sens sau cu un sens apropiat, are ca urmare o confundare a lor, care poate apărea sub aspecte diferite, precum **contaminarea, formele supletive și orientarea formală.**

Când zic *cocor*, în mintea mea se pot ivi și cuvintele *barză* și *stârc*. Urmarea e forma născută prin fuziunea celor doi termeni: *cocobarză* (care are un caracter mai mult sau mai puțin glumeț) sau *cocostârc* (care e numele curent al unui soi de păsări). Tot astfel s'a născut din *zurba* și *gâlceavă* forma *zurbavă*; din *ceas* și *ornic*: *ceasornic*; din *coajă* și slavul *kora* (care înseamnă tot « coajă »): *coarjă* (prin Moldova), etc. Dar nu numai cuvintele, ci și sintagmele sunt supuse contaminării. Construcția moldovenească *cerere de a se numi pe asistentul*, e născută din amestecul construcției *de a se numi asistentul* și *de a numi pe asistentul*.

Dacă în franțuzește se conjugă *je vais, vous allez, nous irons*, cauza acestei « neregularități » este faptul că pentru noțiunea de « a se duce » Francezii au moștenit dela Latini trei verbe: *vadere, ambulare* și *ire*, care se puteau ivi în mintea vorbitorului pe schimbate. Asemenea forme *supletive* (sau *completive*) avem și în românește, chiar mai multe decât credem de obicei. Istroromânii conjugă verbul mișcării *jo meg* (adică *merg*), la viitor *i-voși* (dela *ire*), iar la imperativ *păș* (dela **passare* « a păși »). Adjectivul « mult » e păstrat la ei numai la comparativ: *mai-mund*; la pozitiv ei zic *țuđe* (din croatul *čuda*; cf. lat. *multus—plus*). Noi zicem la singular *o dată*, dar la plural *de două ori*; femininul dela *frumușel* (derivat cu sufixul *-el*) e *frumușică* (derivat cu sufixul *-ică*); pluralul dela *răs* e *răsete* (care e propriu zis pluralul dela *răset*, neîntrebuințat la singular), iar dela *pânză*: *pânzeturi* (dela *pânzet*, neîntrebuințat la singular); imperativul dela *veni* e la noi, în multe regiuni, *hai*, iar dela *a se rușina* e *să-ți fie rușine!* În graiul dela țară asemenea cazuri sunt cu mult mai dese: « *hain* e superlativul dela *mare*. . . : *om hain, copac hain, casă haină* » (DR. V, 192); *bumbi* e pluralul dela *nasture* (GAMILLSCHEG, *Oltenische-Mundarten*, p. III); dela *smocușor* pluralul e *smocurele* (ALR. I, 15/528), etc.

Pentru felul în care două cuvinte aparținând aceluiași grup semantic se influențează reciproc se pot da nenumărate exemple. Dacă în loc de *frizer* se aude adesea *frizier*, e din cauza lui *bărbier*; participiul dela *fierbe* e *fiert* și nu **fiers* (cum am aștepta după aoristul *fierce*), din cauza lui *fript* și *copt*. Cele două verbe ale mișcării *a merge* (lat. *mergere*) și *a cure* (lat. *currere*), apropiate și prin faptul că formează participiul la fel (*mers—curs*), s'au influențat reciproc astfel că după *curs—cure* s'a format dela *mers* infinitivul *mere* (între-

buintat în regiunile vestice și la Istroromâni), iar după *mers—merge* s'a format — precum a arătat mai întâi HASDEU — infinitivul *curge* (atestat abia de prin secolul al XVIII-lea și devenit literar, dar neîntrebuintat într'o mare parte a teritoriului dacoromân, cf. harta 3).

8. Când aud cuvântul *cald* se mai deschide o ușă spre compartimentul în care se găsește cuvântul cu sens opus, *rece*. Asemenea grupări prin contrast — cum ar fi *mic—mare, gros—subțire, întunerec—lumină, a tăcea* în opoziție cu *a vorbi, a cânta, a striga* — sau numai prin corelațiune semantică — cum ar fi *frate—soră, lung—lat* (în opoziție cu *scurt—îngust*) — explică multe expresii, adesea foarte curioase. După *diu* s'a format în latinește *noctu*, după *diurnus, nocturnus*; după *septentrional* (*septem triones*) s'a modelat *meridional* (BRÉAL). Cuvintele romanice care corespund lui *gravis* latin (cf. neologismul *grav*), se reduc la o formă *grevis* (rom. *greu*), care are un *e* din cauza adjectivului *levis* « ușor ». Din cauza lui *grossus*, cu care stă în corelație semantică, *crassus* a devenit *grassus* (rom. *gras*). După ce *vado* a devenit în limba latină vulgară **vao*, acesta a făcut ca verbul cu sens opus, *sto*, să devină **stao*. « Miezul nopții » se numește în unele regiuni *crucea nopții*. Geneza acestei expresii se explică prin opoziție cu *crucea zilei* « miezul zilei », adică a timpului când « soarele stă în cruce ». Spre a arăta cât de vremelnice sunt toate în viața omului, Germanul întrebuintează locuțiunea *heute rot, morgen tot*. Opoziției între *azi* (« heute ») și *mâne* (« morgen ») îi corespunde *roșu* (« rot ») și *mort* (« tot »), fiindcă omul mort e « galben » — care e în corelație cu « roșu » — iar rima, atât de bine venită în locuțiunile proverbiale, a înlesnit asemenea « sărituri » în urmarea ideilor.

« Les mots », zice A. MEILLET (*Mélanges linguistiques*, p. 27), « étant, dans la conscience lexicale, opposés l'un à l'autre et mutuellement coordonnés, ils forment des systèmes formellement analogues aux systèmes morphologiques et susceptibles comme tels d'être étudiés par les linguistes ».

9. Exemplul simplu al lui *cald* arată în deajuns cât de adânc intrăm în domeniul morfologiei, al derivațiunii și al semanticei îndată ce încercăm să deslușim grupele în care se rânduește materialul lingvistic. De obicei însă lucrurile nu sunt atât de simple, ci la organizarea acestui material se ivesc fel de fel de complicațiuni, rezultând din împrejurarea că mai adesea cuvântul nu e singur, ci, în vorbire,

se găsește în fel de fel de tovarășii, care pot produce, și ele, asociații nouă.

Câteva exemple ajung ca să ilustreze varietatea acestor asociațiuni.

Cuvântul care are sensul opus lui *cald*, adjectivul *rece*, datește înțelesul său în românește întâmplării că se găsea mai adesea în tovarășia substantivului *apă*. În latinește, *recens* — din care derivă *rece* al nostru — însemna cu totul altceva. Precum arată neologismul *recent* — care e un dublet al lui *rece* — sensul lui originar era cel de « proaspăt ». Se zicea deci *aqua recens*, care însemna « apă proaspătă », adusă de curând dela izvor și de aceea « având o temperatură scăzută ». Dacă *accidentul fatal* în istoria cuvântului *rece* ar fi fost întovărășirea lui cu *panis*, în loc de *aqua*, sensul lui *rece* ar fi fost în românește, tocmai dimpotrivă, cel de « cald », căci pâinea proaspăt scoasă din cuptor are o temperatură ridicată.

Un alt exemplu de contagiune semantică din partea tovarășului de drum ni-l dă adjectivul *cumplit*, care e participiul verbului *a cumpli*, ieșit din uz, precum *completus* e, în latinește, participiul lui *complere*. Înțelesul de « complet » — dubletul lui *cumplit* — îl avea mai de mult *cumplit* în exemple ca *vietuire lină și cumplită*, adică « integrală ». Prin faptul că acest cuvânt servea mai adesea ca atribut lui « întunerec », « ger », « sete », « durere » și alte asemenea substantive, care cuprindeau ideea de ceva « neplăcut, dureros, protivnic », acest înțeles a trecut asupra adjectivului și *ger cumplit* înseamnă azi « ger mare, greu de suportat ».

Apprehendo latinesc se deosebea de *comprehendo* numai prin faptul că la cel din urmă « prinderea, apucarea » era imaginată făcându-se « împreună » (*con-*) din toate părțile, pe când la cel dintâi numai din spre partea cea mai apropiată (*ad-*). În *focul a cuprins casa* avem aceeași imagine de « îmbrățișare » ca în *mama a cuprins copilul în brațe*. La origine se va fi putut spune tot astfel: *mama a aprins copilul de braț*, cu sensul de « l-a apucat de partea brațului cea mai apropiată », precum *focul a aprins casa* însemna « focul a încins partea cea mai apropiată a casei ». Pe când însă *a cuprinde* și-a păstrat un sens autonom, neinfluențat de tovarășul cu care pleca la drum, *a aprinde* s'a molipsit dela soțul său « foc » atât de mult, încât a absorbit o parte din sensul acestuia, pierzând în același timp posibilitatea de a mai scăpa de această contagiune. *A aprinde* a intrat deci în grupul semantic al lui « foc » și a ajuns să însemneze « a face să

înceapă să arde». (În celelalte limbi romanice cele două verbe au intrat în alt grup semantic, în strânsă legătură cu «minte»: fr. *apprendre* «a prinde cu mintea, a învăța», *comprendre* «a îmbrățișa cu mintea, a înțelege»).

Iată în sfârșit un alt caz de atragere dintr'un grup într'altul: Verbul *a fierbe* — din lat. *fervere* — era la origine intransitiv și însemna «a fi în stare de ebulițiune, de prefacere în aburi cu ajutorul căldurii». Se zicea deci *apa fierbe*. Când unui verb intransitiv îi dăm — precum vom vedea — o complinire la acuzativ, dobândim un verb factitiv: *fierb apa* = o fac să fiarbă, o aduc în stare de ebulițiune. Factitivele au însă comun cu transitivul complementul la acuzativ. Astfel *a fierbe* a putut ieși din categoria lui *îngheț* sau *mătopesc* — care arată transformări în urma unei influențe externe — și a intrat în seria transitivelor *coc, frig, prăjesc...*, care arată diferitele feluri de a pregăti mâncările: *fierb carnea, lîntea* (ca *frig cărnații, coc cozonacii, prăjesc pânea...*).

Contagiunea aceasta semantică se poate constata și la derivate: sensul tulpinei se reflectă asupra sufixului. Astfel sufixul *-tură* derivă abstracte verbale. Deoarece se leagă de multe ori de verbe care însemnează ceva rău, urît, neplăcut, și abstractele derivate din ele aveau un sens rău (*boritură, târitură*, etc.), care a început să se atribue sufixului: dela *a aduna* avem abstractul *adunătură*, care e o «adunare» de oameni sau obiecte fără valoare sau nepotrivite, făcută la întâmplare, confuză, dezordonată, din toate părțile. Tot astfel nuanța glumeață sau disprețuitoare din derivate ca *certăreț, plângăreț*, trece asupra sufixului însuși, cu care se derivă adjective ca *înfigăreț, petrecăreț, plimbăreț...*

10. Dar *cald* se poate asocia și cu *foc* și *arde*. Câteși trele aceste cuvinte exprimă în definitiv aceeași idee, însă sub trei aspecte gramaticale diferite, de a d j e c t i v — făcând serie cu *bun, lin, dulce...*, — de s u b s t a n t i v — făcând serie cu *ger, lumină, întunec...*, — și de v e r b — făcând serie cu *degeră, lucește, se întunecă...*

După TH. KALEPKY, cuvintele sunt de trei feluri: nume de existențe (ființe sau lucruri: «Gegenstandsangaben»), de procese («Verlaufsangaben») și de relațiune (adjective și adverbe: «Verhältnisangaben»). Această împărțire corespunde unei distincții pe care o face însuși simțul nostru gramatical când com-

pară cuvintele unul cu altul și nu le privește în raport cu fraza. Numai că granița între diferitele «părți ale cuvântului» («parties du discours») nu e atât de precisă cum ar vrea să o facă gramaticul.

Înainte de toate deosebirea între adjective și adverbe nu e esențială, ci numai funcțională. Când zic despre o barbă că e *albă*, am dat o specificare pentru noțiunea generală «barbă», prezentând-o numai dintr'un singur punct de vedere, și considerând deocamdată pe toate celelalte: lungă, moale, rară, etc. lipsite de importanță; când zic că cineva cântă *frumos* am restrâns noțiunea prea largă și cuprinzătoare de «a cânta», arătând că toate celelalte feluri subt care se poate face procesul cântării (tare, pe nas, fals, etc.) nu interesează pentru moment. Această notă comună, de cuvinte de relațiune, a adjectivului și adverbului se vede — în românește — și din faptul că amândouă răspund mai adesea la aceeași întrebare: *cum?* (*Cum cântă?* — *Frumos. Cum e cântecul?* — *Frumos*) și că pentru adjectiv și adverb avem de cele mai multe ori o singură formă. Deosebirea între funcțiunea adverbială și adjectivală se face, dar numai uneori, în gen (*cântă frumos; cântare frumoasă*).

Deosebirea între substantiv și adjectiv e esențială, cel dintâi fiind un cuvânt cu înțeles de sine stătător și răspunzând la întrebările *cine?* (*ce?*), *a cui?* sau *cui?*, cel de al doilea având un înțeles în dependență de alt cuvânt și răspunzând la întrebarea *cum?* sau *ce fel?* Totuși și substantivul poate fi întrebuințat spre a arăta o relațiune (adică în funcție «atributivă») și răspunzând în acest caz la întrebarea *ce fel?* Astfel CORESI vorbește despre *oameni creștini*, poetul GOGA despre *vremuri pitice* și toți întrebuințăm curent expresii ca *țigan căldărar*, *cafea boabe* (în opoziția cu «râșnită»), etc. De asemenea sunt cunoscute în toate limbile cazurile de adjective substantivate, de ex. *lungul nasului*, *albul ochiului* (lat. *album oculi*), *latul pânzii* (cu pluralul *lații*, cf. franc. *lé*), *seninul cerului*, etc. Și adverbele sau locuțiunile adverbiale pot fi substantivate. Astfel se vorbește de *dinaintii* (= părțile din față) la o haină, despre *înscrișul* pe care îl dai cuiva, etc. Tot atât de frecvente sunt substantivele și adjectivele care, în legătură cu un adjectiv (*înghețat os*, *singur cuc*, *beat mort...*) sau cu un verb (*vine săgeată*, *cade grămadă...*) răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum?*

Și mai simțită e deosebirea între nume (înglobându-se în această numire substantivul și adjectivul, care au, ca notă comună, faptul că cunosc deosebirea, după gen) și între verb. Cât de adâncă e această deosebire se vede din aceea că numai numele răspunde la o întrebare, verbul — precum vom avea prilejul să o arătăm mai departe — nu. Totuși avem forme verbale — de exemplu gerundiul — care răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum?* *A venit curând* însemna odinioară « a venit fugind », nu « a venit repede », ca astăzi. Aromânii formează gerundiul lor cu dezinența nominală a genitivului: *cântândului* « cântând », *avdzindului* « auzind ». Sunt limbi care nici nu fac — ca Indoeuropenii — distincția între expresia verbală și cea nominală; sunt de asemenea cazuri, și în limbile indoeuropene, în care limita între cele două expresii e cu totul ștearsă. Despre ele vom vorbi pe larg mai târziu, când vom examina « predicatul nominal ». Aici menționăm numai că chiar o interjecție poate ține locul predicatului verbal: *Când ursul s'a apropiat, vânătorul tronc! drept între ochi*. În acest exemplu exclamația *tronc!* însemnează « l-a împușcat ».

Grupurile și grupulețele în care rânduiește omul materialul său, lingvistic, după contraste, asemănări și corelații formale sau semantice, sunt aproape nenumărate. Am spus mai înainte că **vao* (= vado) a atras după sine pe **stao* (= sto), care din punctul de vedere al sensului, exprima noțiunea opusă. Dar și **stao* (din *sto*) a atras după sine pe **dao* (din *do*), iar aoristul *stete* a schimbat pe *dede* (lat. *dedit*) în *dete*. Ceea ce a făcut din aceste două verbe un grupuleț nu mai era sensul, ci forma lor: *sto* și *do* erau singurele verbe monosilabe latine conservate în românește, care rimau.

Monosilabismul poate deveni un « diacriticon » întrunind cele mai deosebite cuvinte într'o serie. În latinește exista un număr de neutre care formau pluralul în *-ora*: *corpora*, *tempora*, *pectora*... Cele păstrate în românește deveniseră (după căderea consonantelor finale și amuțirea lui *u* dela sfârșitul cuvintelor) monosilabe. Pentru simțul gramatical al Românului s'a stabilit la un moment dat, între dezinența *-ora* și faptul că aceste cuvinte aveau o singură silabă, un raport de cauzalitate: se zice *timpuri*, *piepturi*... pentru că la singular (*timp*, *piept*...) cuvintele acestea sunt monosilabe. Deci se va zice și *capuri* (în loc de *capete*), *câmpuri* (în loc de *câmpi*), etc.

O regulă morfologică precizează că *a* din silaba accentuată a tulpinei se preface în *ă* la substantivele feminine paroxitone care fac pluralul în *-i*: *parte—părți, adunare—adunări, vamă—vămi*... Masculinele și adjectivele nu urmează această regulă, nici toate femininele proparoxitone. Pentru ca subiectele vorbitoare să poată distinge pe *căi* (pluralul dela *cale*) de *cai* (pluralul dela *cal*) și să nu zică *argintări* în loc de *argintari, țări* în loc de *tari, lacrimi* mai bucuroși decât *lăcrimi*... , trebuie ca în mintea lor să existe de fapt compartimentele pe care gramaticianul le numește «feminin», «substantiv» și «paroxiton».

Mintea omenească, care e în stare — chiar la analfabeți, când sunt dotați cu un talent specializat în direcția aceasta — să realizeze cele mai subtile abstracțiuni matematice, e capabilă să distingă și raporturile care există între sunetele unei limbi. Când lingvistul formulează o «lege fonologică», nu face decât să precizeze cu mijloace mai perfecte și să definească cu ajutorul unei terminologii expresive o gândire care există în mod vag și poate inconștient în mintea subiectului vorbitor. Noi zicem: «*e* accentuat s'a prefăcut, în românește, în *ă*, când era precedat de labiale și urmat de poziție dură». La subiectul vorbitor raționamentul era, pe vremea când această lege fonologică lua ființă, următorul: eu zic: *me, betrân, fet, pecură, veduvă*, pe alții îi aud zicând *mă, bătrân, făt, păcură, văduvă*... Deoarece ei vorbesc mai bine decât mine, voiui rosti și eu ca ei. Și rostirea aceasta o voiui adopta și la *căpăstru* (în loc de *căpestru*), *văr* (în loc de *ver*), *măr* (în loc de *mer*), etc. Subiectul vorbitor nu recunoaște condițiile unei reguli gramaticale sau unei legi fonologice în formula abstractă pe care o stabilește lingvistul, ci în exemplele concrete. Acestea-i permit totuși ca în mintea lui, deși în mod neprecis, să se închege anumite abstracțiuni, care corespund termenilor tehnici «accentuat», «labiale» sau «poziție dură». (*Études de linguistique roumaine*, 130).

11. Dacă aceste abstracțiuni n'ar exista, nu s'ar putea produce generalizarea unei inovații asupra materialului lingvistic.

Pentru ca regulile de formare a pluralului arătate mai sus să se stabilească în simțul subiectelor vorbitoare, n'a fost nevoie ca fiecare subiect vorbitor să audă toate cuvintele în care monosilabele fac pluralul în *-uri* sau toate substantivele feminine care schimbă pe *a* accentuat din tulpină în *-ă* înaintea dezinenței *i*. A fost de ajuns ca cineva să audă *timpuri, trupuri, câmpuri*... pentru ca să extindă acest fel de a forma pluralul și asupra lui *cap, caz, ceas, glas*... ; cel ce a auzit *părți* și *adunări*... a format apoi singur *cărți* și *plimbări*...

Când imit graiul celor ce au un prestigiu asupra mea (frați mai mari, prieteni, camarazi, părinți, dascăli, superiori, membrii unei clase sociale mai înalte, orașeni, locuitorii capitalei, scriitorii, etc.) — chiar și numai de teama ridicolului — de cele mai multe ori o fac abia după ce am observat că între expresia sau rostirea întrebuințată de mine și a celui cu prestigiu asupra mea există o deosebire, pe care caut s'o înlătur. Această participare a conștiinței mele lingvistice este de cele mai multe ori promotorul generalizării unei forme nouă. O simplă imitare ar putea atinge numai cuvintele auzite din gura altuia; pentru ca forma nouă s'o extind și asupra cuvintelor sau expresiilor construite la fel, e necesar să asemăn, să identific, să-mi dau seama de condițiile în care apare forma nouă. Avem în definitiv a face cu același fenomen pe care-l observăm la indivizi care au talentul să imite graiul cuiva și să reproducă un dialect oarecare. « Talentul lor constă de sigur în ușurătatea cu care pot reproduce întocmai expresiile, sunetele și modulațiile melodice auzite; dar asemenea imitatori au înainte de toate un foarte ascuțit spirit de observație: e de ajuns să audă câteva fraze pentru ca să extragă din ele « regulile » din gramatica individuală sau din dialectul pe care-l reproduc. Dacă ei aud pe un Moldovean rostind *șîș, șeva, șară*, în loc de *cinci, ceva, ceară*, e de ajuns pentru ca, imitându-l, să rostească și *șine, șer, șapă*, în loc de *cine, cer, ceapă*,

Deunăzi mă întorceam cu personalul de dimineață la Cluj. În stațiile din apropierea orașului începură să se urce în tren copiii care mergeau la școală. Ei dădeau busna în compartimentul încălzit, căci afară era « jer ». Acest *j* pentru *g*, atât de fixat în dialect, revenea în graiul lor și când se uitau pe « jam », când scotoceau prin « jente » sau vorbeau de « gimnaziu » sau de ora de « jermană », cu toate că aceste patru cuvinte nu sunt cunoscute în graiul satului lor natal, iar la școala din oraș, unde le-au auzit întâia oară, ele erau rostite, ca în limba literară, cu *g* (*geam, geantă, gimnaziu, germană*). De sigur că în mintea copiilor din Apahida, Desmir sau Someșeni, când au auzit întâia oară, la școală, aceste cuvinte, rostite cu *g*, s'a petrecut același prompt și repede proces de asemănare cu cuvintele din tezaurul lexical tradițional *jingaș, jeme, jînere*... , între care au fost imediat încadrate, ca și în mintea imitatorilor de care vorbeam mai înainte ». (DR. VII, 44).

II. GRAIUL INDIVIDUAL ȘI LIMBA COMUNĂ

12. Această generalizare apare mai adesea ca o tendință care nu se realizează deplin. Cauza: posibilitățile variate de grupare a materialului lingvistic la diferiți indivizi vorbitori. Urmarea: excepțiile la atâtea reguli gramaticale și la legile fonologice, chiar când ele au fost exact formulate.

În consonanță cu o lege fonologică caracteristică dialectului dacoromân, un *e* accentuat se păstrează după labiale în poziție moale și devine *a* când în silaba următoare se găsește un *ă*: *vede, vezi* dar

să vadă; *fete*, *feți* dar *fată*... Am văzut, când am vorbit despre fenomenul proporționalității, că analogia lui *fată*—*fete* a produs și dela *față* pluralul *fețe*, deși în acest cuvânt *a* e etimologic (lat. *facies*) și nu s'a desvoltat din *e*. Această analogie nu s'a generalizat, ci a rămas restrânsă asupra unui număr limitat de cazuri: se zice *berze* dela *barză* (cu *a* etimologic) (ca *verze* dela *varză*, cu *e* etimologic), dar nu se zice *bebe*, ci *babe*, nu *meme*, ci *mame*, etc. O nepoată a mea zicea, când era mică, *să bege*, în loc de *să bage* (ca: *să învețe*, *să apese*); după puțin timp a zis însă *să bage*, ca toată lumea. *Ea a pus în consoanță graiul ei particular cu limba comună.*

Necesități inexorabile de ordin social fac pe membrii aceleiași neam să pună în consonanță graiurile lor individuale cu trebuințele de înțelegere colectivă, să nu se îndepărteze de felul de a se exprima al semenilor lor, să-și adapteze neconștient « gramatica individuală » la normele « gramaticii colective ». Această punere de acord a organizației lingvistice individuale cu organizația-standard a obștei ne face pe de o parte să renunțăm la acele inovații de limbă pe care le socotim că depășesc limitele unei comprehensiuni ușoare, iar pe de altă parte să adoptăm, în momentul când le-am înțeles, noutățile de expresie auzite la alții.

Uzul este un tiran care pune stavilă pornirilor individuale și limitează posibilitățile variate de expresie la ceea ce a devenit normă pentru colectivitate. Astfel sufixele diminutive *-el* (cu femininul *-ică*), *-uț*, *-aș*, *-iță*, *-uică*, etc. sunt vii în simțul limbii noastre, fără ca valoarea lor micșorătoare să fie diferită; ele se pot adăuga, în teorie, la orice substantiv. În practică însă nu zicem nici *păsăriță*, nici *păsăruță* sau *păsărușă*, ci *păsărică* sau *păsăruică*; nu zicem nici *mânică*, nici *mănuică*, ci *mănuță*; nu zicem *degeț*, ci *degețel*, etc. Tot așa vedem că între sufixele *-ină*, *-ică*, *-oaică*, *-easă*, *-iță*, cu care caracterizăm sexul feminin, uzul a stabilit anume restricții. Zicem *gospodină*, *Băncilica* (nevasta lui *Băncilă*), *lupoaică*, *preoteasă*, *măgăriță*; dacă am zice *lupină*, *măgărică*, *preotiță*, sau *gospodoaică* ar râde lumea de noi. Subiectele anchetate pentru Atlasul Lingvistic Român, întrebate de anchetatori, cum formează pluralul dela cutare singulare tantum, răspundeau adesea cu « nu se zice » sau râdeau că cineva vrea să formeze pluralul dela astfel de cuvinte. Ceea ce e mai greu la învățarea unei limbi străine, este tocmai faptul că « nu ți-a intrat în sânge », că nu știi care din diferitele forme

posibile sunt cele admise de norma colectivă. Greșeala pe care o fac străinii vorbind o limbă învățată din cărți, e tocmai întrebuintarea unor forme care se abat dela normă.

Citim în *Întunecare* de C. PETRESCU (ed. I, vol. II, 55): « Ce e muzeul acesta de conți, contese, marchizi, marchize, baroni, baroane, viconți, vicontese, duci, ducese, bancheri, bancherese, moftangii și... (se opri fiindcă descoperi că nu există un plural feminin cert: moftangese sau moftangioaice?) ».

A gândi incidental în altă limbă decât cea maternă, nu însemnează încă a stăpâni deplin această limbă, până în cele mai subtile nuanțe și mai ales nu însemnează a avea siguranța legilor ei. De aceea se întâmplă uneori că introducem în limba noastră un cuvânt într-o formă derivativă posibilă, dar inexistentă în limba străină. Astfel, în ungurește, dela substantivul *fest* « coloare », derivă, ca în sute de alte cazuri, verbul *festeni* « colora », iar dela substantivul *fűrész* « ferestru », ca în o mulțime de alte cazuri, verbul *fűrész-el-ni* « ferăstrăi ». Tot atât de bine se putea deriva în ungurește **fest-el-ni* și **fűrész-ni*, căci nu există niciun alt motiv, decât uzul, care să determine, de ce în cazul al doilea verbul primește elementul *-el-* și în cazul dintâi leagă pe *-(e)ni* al infinitivului direct de tulpina substantivală. În Sălaj, deci în regiunea unde contactul Românilor cu Ungurii e mai intim, găsim forma corectă a împrumutului: *fești*; în celelalte regiuni însă, unde acest cuvânt unguresc a pătruns în limbă — în Moldova, Bucovina și Banat — are forma *festeli*, care presupune un **festelni* unguresc. Dimpotrivă, forma *firisău* (cu variantele ulterioare *ferăstău*, *ferăstrău*), presupune un substantiv unguresc **fűrésző*, derivat din forma neatestabilă **fűrész-ni*. Un caz analog e cel al cuvântului *godac* « porc de un an », a cărui etimologie e clară: slavul *god(ŭ)* « an » + sufixul de origine slavă *-ac*. Dar la niciunul din popoarele slave cu care Românii au venit în contact nu se poate atesta forma **godak(ŭ)*. Pe de altă parte, simplul *god(ŭ)* nu a trecut în românește, încât nu putem considera pe *godac* ca un derivat românesc. Se pare deci că cel ce a introdus mai întâi acest cuvânt în românește, știa bulgărește atât de bine, încât a plămuit după legile derivative ale acestei limbi un **godak*, dar nu era atât de stăpân pe limba bulgară, încât să știe că uzul s'a declarat în bulgărește pentru derivatul *god-in-ak* (care, de altfel, a pătruns și el în românește, sub forma *godănac*). (DR., VII, 476).

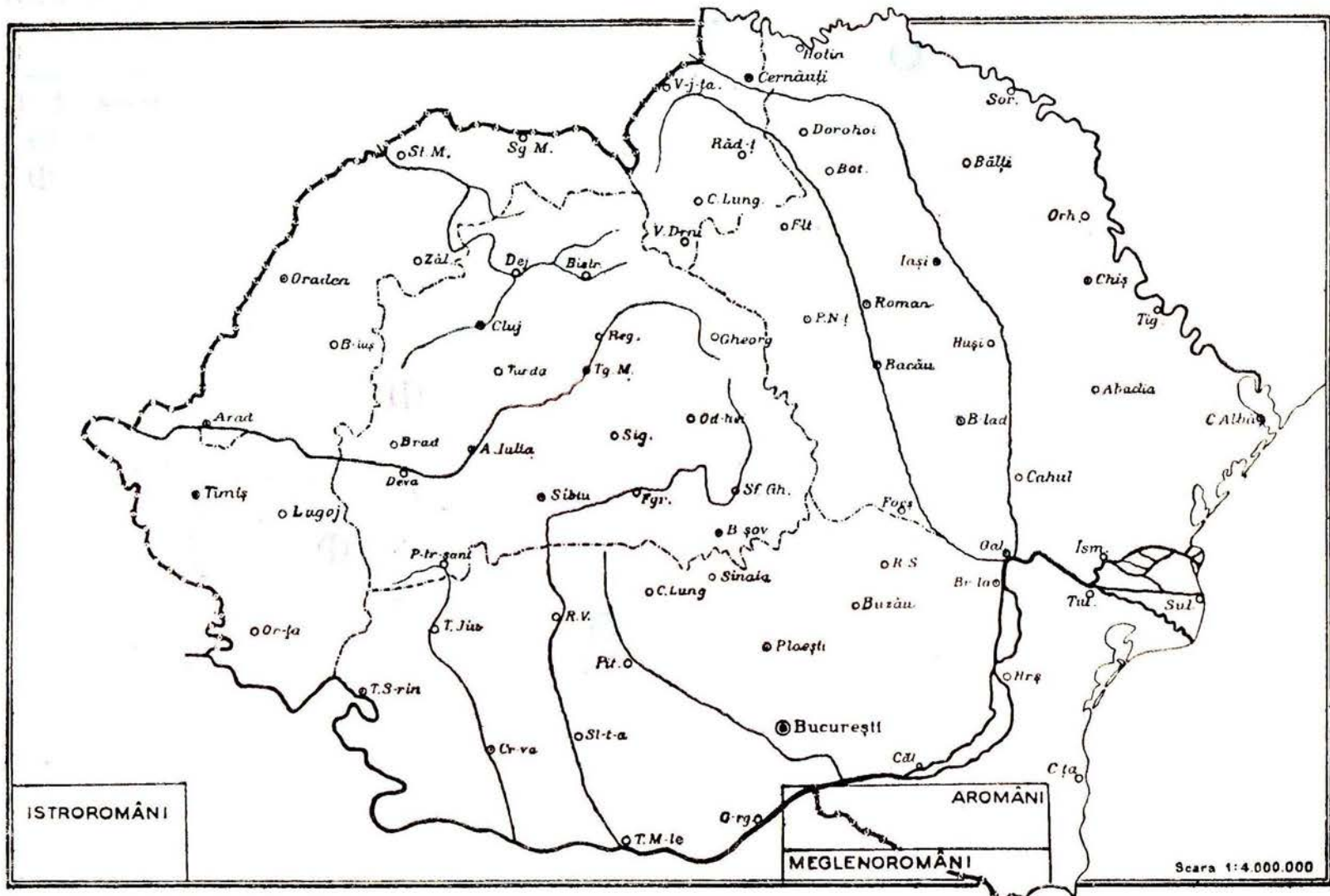
13. Inovațiile de limbă nu tind numai să se generalizeze asupra întregului material lingvistic, ci și să se răspândească la toți indivizii care vorbesc aceeași limbă (sau același dialect). Precum etnograful poate constata numai extinderea anumitor credințe sau obiceiuri colective, în anumite regiuni, în anumite straturi sociale sau la anumite popoare, fără să fi ajuns să explice legile ce diriguiesc această răspândire, astfel nici lingvistul nu a izbutit să recunoască până acum cauzele care promovează sau opresc inovațiile de limbă ca să devină colective.

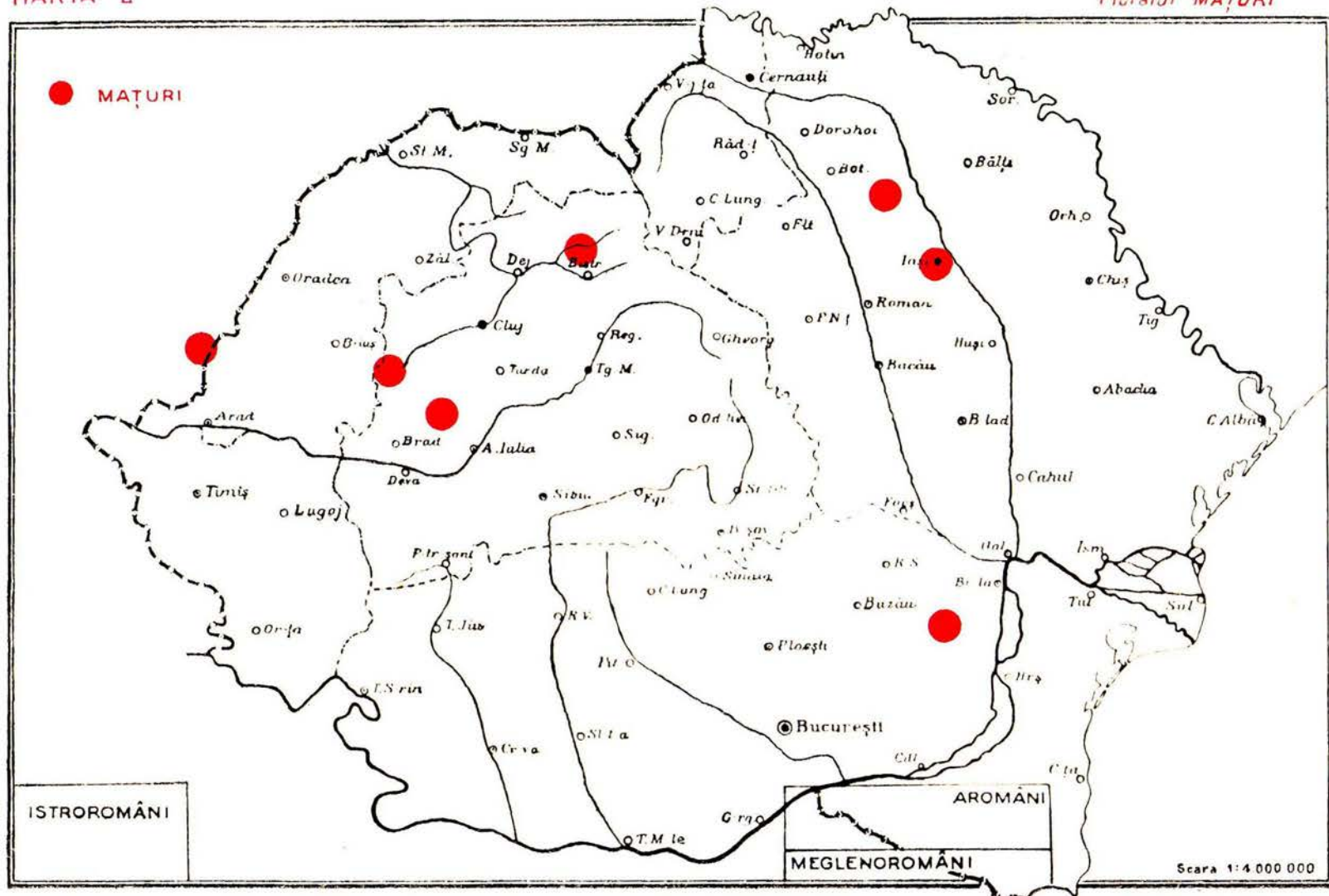
În stadiul actual al cunoștințelor noastre lingvistice nu putem încă desluși de ce din miile de inovații, care se nasc în fiecare clipă, unele se pierd (pentru ca să apară adesea din nou peste câțva timp sau în alte regiuni sau la alți indivizi), iar altele sunt admise imediat și sunt imitate și înglobate în compartimentele existente. De ce cutare inovație apare la toți cei ce vorbesc aceeași limbă — și uneori depășește chiar frontierele ei — pe când altele rămân limitate la o regiune mică? De ce unele se ivesc la mai multe popoare, înrudite sau diferite din punct de vedere etnic, chiar când o comunicație nu există între ele, și altele se opresc la un punct care nu e măcar un obstacol geografic? Ce e hazard și ce e înrudire, unde avem dreptul să admitem poligeneză și unde monogeneză, unde încetează omologia și unde începe analogia? Dacă observăm cum datina de a purta poveri mai ușoare pe cap (și nu în spinare, pe umeri sau în brațe), ori obiceiul de a face ca boii să tragă carul cu fruntea (și nu cu jugul așezat după grumaz), apare în anumite regiuni și nu în altele, avem a face cu un fenomen ce se poate explica la fel ca limitarea unei rostiri la un dialect?

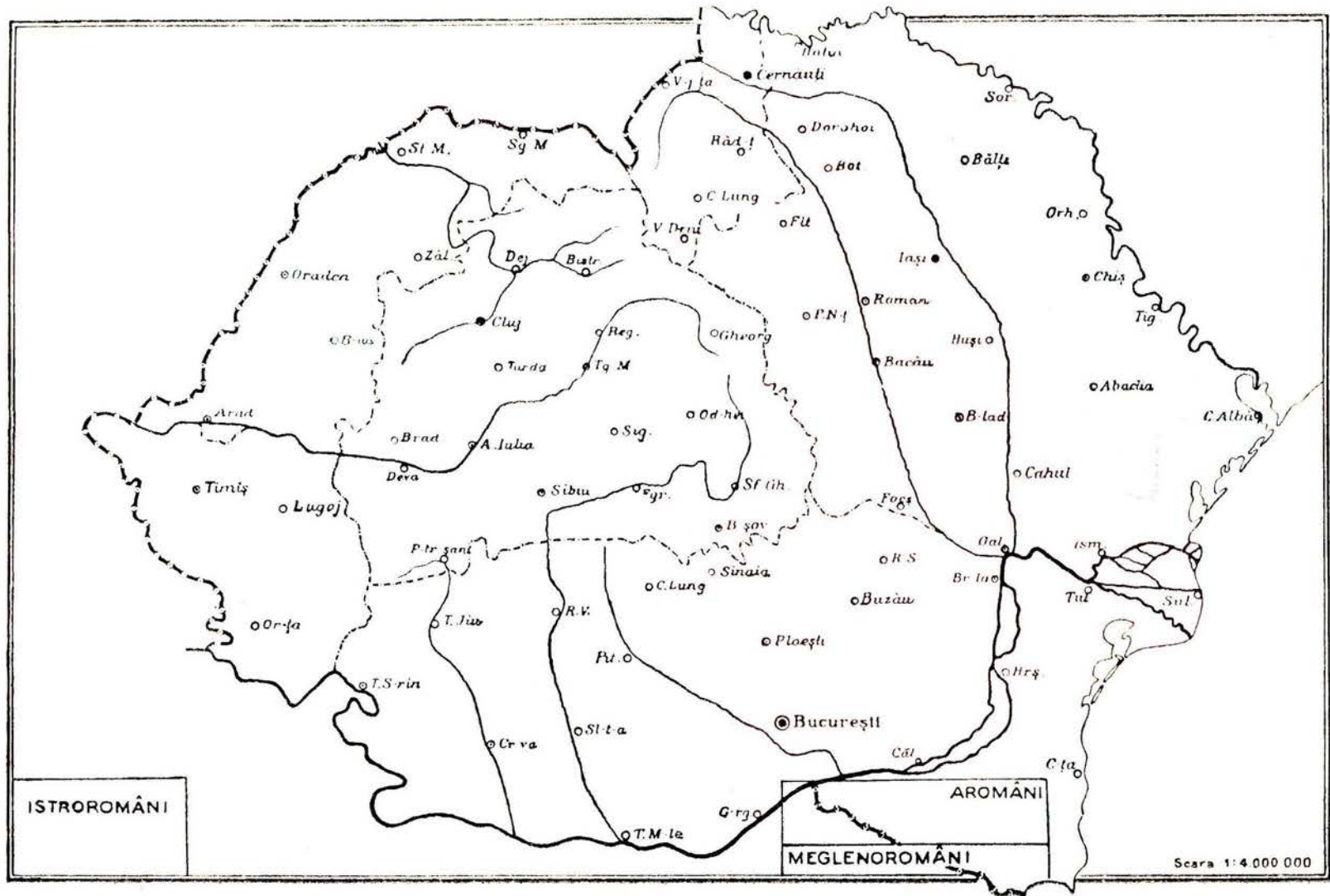
Ceea ce unii explică — la legile fonologice — în mod fiziologic, ca derivând din baza de articulație, moștenită ori dobândită, sau chiar ca un răsunet al substratului etnic, alții cred că se datorește unor legi de ordin social, în primul rând trebuinții de a primi niște semne convenționale care să înlesnească o înțelegere repede și nechivocă. Pe când unii văd cauza răspândirii în prestigiul pe care anumiți indivizi îl exercită asupra mulțimii, silind-o să le imite graiul, alții (de ex. R. JACOBSON), găsind analogie în legi de natură financiară-economică, cred că nu oferta e hotăritoare, ci cererea; sunt în sfârșit linguiști (ca A. MEILLET), care cred că ceea ce dirigujește răspândirea inovațiilor și nivelează deosebiriile este conștiința apartinerii la aceeași națiune sau la același grup social mai restrâns. Chiar și considerații de natură estetică pot fi, după unii ca (BEKKER), hotăritoare la răspândirea și mai ales la restrângerea unei rostiri. (DR., VII, 41—42).

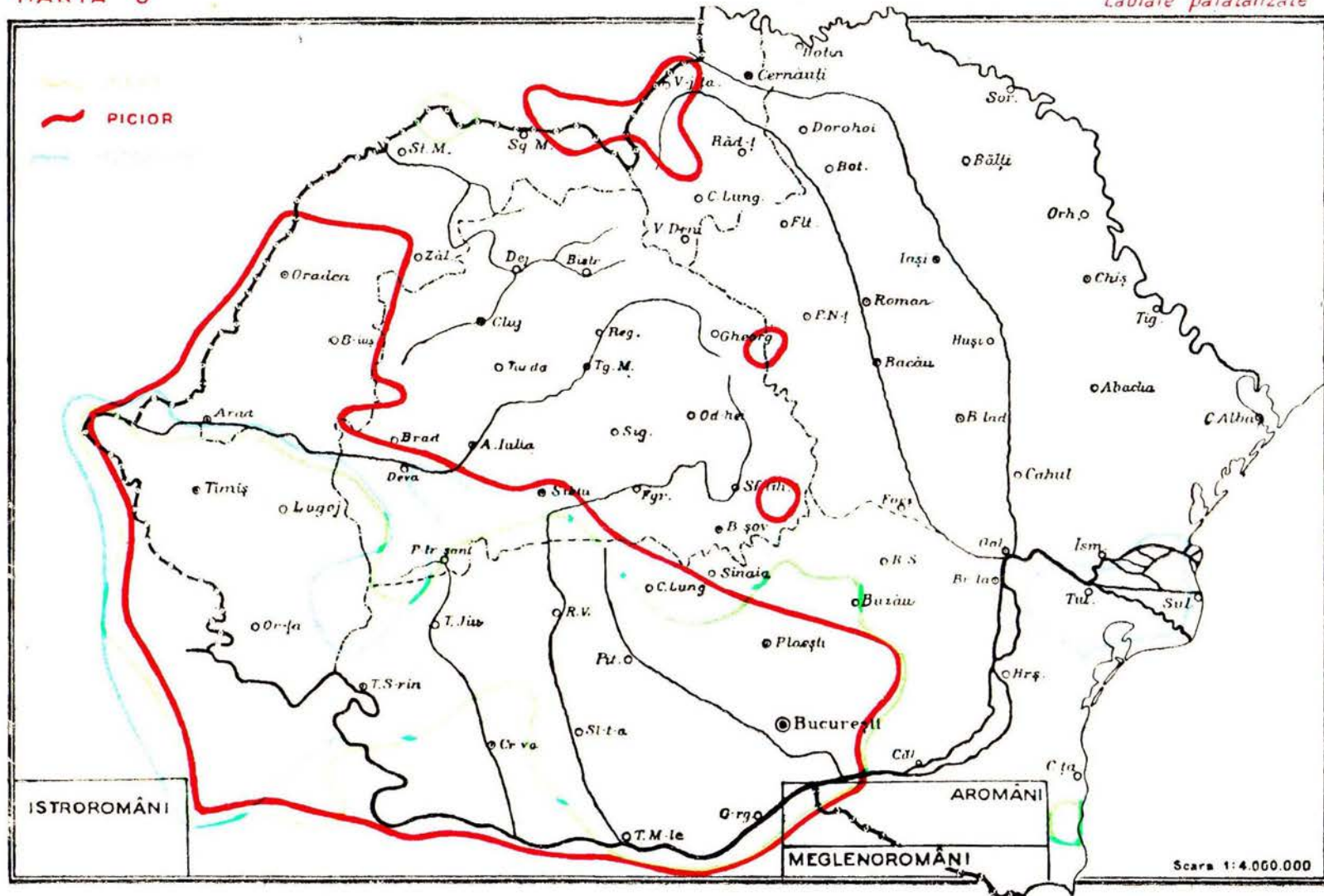
14. Cei ce am crescut la școala neo-gramatică ne-am deprins să admirăm prea mult unitatea limbii și regularitatea ce o stăpânește. Ne plăcea s'o lăsăm să treacă pe dinaintea ochilor noștri ca pe o trupă de soldați disciplinați. Atlasele lingvistice ne introduc acum în curtea căzărni, unde vedem și eforturile îndelungate ale comandanților de a introduce disciplina și unde asistăm la mișcările greșite ale soldaților. Linguiștul nu trebuie să se mulțumească cu spectacolul edificator al defilării, ci trebuie să cunoască și ceea ce s'a petrecut înainte ca unitatea relativă a limbii comune să fi fost atinsă, să cunoască și încercările continue ale omului de a pune graiul său în consonanță cu limba colectivității; el trebuie să treacă pe la cazarmă, unde există sancțiuni pentru cei nedisciplinați.

Aproape din fiecare hartă a Atlasului Lingvistic Român putem vedea lucrul acesta. E ca și când ai fi citat în fața ta trei sute de

ISTROROMÂNI

AROMÂNI
MEGLENOROMÂNI

Scara 1:4.000.000

indivizi din trei sute de puncte ale țării și punându-le aceeași chestiune, în același fel, i-ai sili să răspundă fiecare așa cum știe el. *Răspunsurile acestea ilustrează însuși procesul de organizare a limbii*, căci ele arată pe de o parte cum în fiecare clipă să nasc inovații, care pot fi aceleași în cele mai îndepărtate puncte, dar în același timp trădează un vădit spirit de imitație și de adaptare la norma colectivă. Date fiind deosebirile de fire între atâtea subiecte vorbitoare și imperfecția organului lor fonator și auditiv, nu trebuie să ne mire deosebirea în alegerea expresiilor și în reproducerea lor prin sunete. Dacă cele mai multe din inovațiile de rostire individuală se pierd, este în mare parte fiindcă cel ce le aude nu le observă, *fiind deprins să audă forma familiară lui și în graiul altuia*. Uneori însă el observă deosebirea. Atunci se pot ivi două cazuri: sau o respinge (și de obicei își bate joc de ea), sau comparând-o cu a sa, i se pare vrednică de imitat. Hărțile ne mai arată un lucru. Cele mai neașteptate inovații, care nouă ne fac impresie de greșeli de rostire sau de întrebunțări gramaticale și semantice eronate, pot fi ușor imitate. E ceea ce observăm și în curtea cazarmii: la comanda « dreapta » ici și colo câte un recrutar face mișcarea în direcție opusă; uneori această greșeală e imitată de vecini și mișcarea spre « stânga » formează o « arie ».

Vom ilustra toate acestea cu câteva hărți.

Am arătat mai sus că vechiul plural *capete* (lat. *capita*) a putut fi înlocuit prin *capuri* din cauza legăturii ce s'a creat între dezinența *-uri* și monosilabismul singularului. Harta 1 (lucrată după harta 11 din ALRM I) arată ariile compacte ale inovației *capuri*. Această hartă trebuie comparată cu harta 2 (lucrată după harta 72 din ALRM I) care arată că dela *maș* abia în șapte puncte, îndepărtate unele de altele, s'a format pluralul *mașuri*, în restul teritoriului întrebunțându-se aproape numai forma veche *mașe*, păstrată și în limba literară.

Alta e răspândirea inovației *curge*, în loc de *cure*, a cărei geneză a fost arătată mai înainte (§ 7). Ea formează o arie compactă, precum se vede din harta noastră 3 (lucrată după harta 131 din ALRM I).

Tot o arie compactă dă forma *sclintit* (*sclântit*), precum se vede din harta 4 (lucrată după harta 206 din ALRM I), în care au rămas necolorate regiunile care păstrează forma cu *r* (*scrîntit*, *scrântit*),

obișnuită în limba literară. Avem a face, în acest cuvânt cu o disimilare parțială (*r-r > l-r*) în forma infinitivului (*scrintire > sclintire*) pătrunsă și în celelalte forme verbale (ca *suspîn*, din *suspînare*, disimilat din *suspirare*). Cu roșu s'au notat punctele din mai multe regiuni, îndepărtate una de alta, în care se găsesc formele cu disimilarea completă a lui *r* (mai întâi tot în forma infinitivului): *schintire* (*scântire*).

În harta 5 am însemnat cu roșu aria — din regiunile nordice — în care în loc de *pânțete* se întrebuițează forma metatezată *pânțete*; cu violet aria — din Sudul Munteniei — în care în loc de *picioare* se zice *picere* și — pentru ca să însemnăm și un fenomen de ordin semantic — cu albastru aria mică, din regiunile vestice, în care *cerbicea* e confundată cu *bărbia*. Pe aceeași hartă am însemnat cu diferite semne diferite inovații curioase care nu formează arii, dar nu sunt nici izolate, ci se găsesc în diferite puncte, așezate adesea la distanțe mari unele de altele: cu cercuri roșii *trembur* (*trâmbur*, *triambur*) în loc de *tremur*; cu cercuri roșii pline forma metatezată *plântă* în loc de *tâmplă* și cu pătrate roșii *strămut* (*stărmut*) în loc de *strănut*. Mai ales această formă din urmă e remarcabilă, fiindcă arată cum în diferite puncte ale țării se poate ivi, în mod independent, același fenomen curios de confundare a două cuvinte cu două sensuri diferite (*strănută* și *strămuta*) numai fiindcă au o formă apropiată. Tot astfel se găsește pe un teritoriu întins *greier* în loc de *creier* sau *colibă* în loc de *colivă*.

Pentru ca să se vadă că ariile aceleiași fenomen lingvistic nu coincid pentru diferite cuvinte, am însemnat în harta 6, după lucrarea lui D. MACREA, publicată în DR. IX, hotarele rostirii cu labiala « nepalatalizată » la cuvintele *piept*, *picior* (amândouă cu *p*, dar odată în silabă accentuată, iar a doua oară în silabă protonă) și *miercuri*.

15. După cum individul grăitor trebuie să-și pună neconținut gramatical să nescrisă în consonanță cu gramatica obștească, să se adapteze la ceea ce colectivitatea admite ca normă, tot astfel limba comună se îmbogățește neconținut din graiurile individuale și regionale; gramatica « scrisă » trebuie să țină seamă de inovațiile fericite ale indivizilor grăitori. Frământarea fiecăruia din noi ca să găsim pentru gândurile noastre expresia cea mai fericită nu este o muncă

zadarnică, ci din ea se desprind o mulțime de mijloace nouă de expresie, care merită să devină un bun colectiv.

O limbă « gramaticalizată » în măsură mare e un instrument mai potrivit spre a exprima gândurile în mod clar și precis. În schimb ea pierde din prospețime, căldură și plasticitate. În gramatică învățăm că vocativul dela *fiu* e *fiule!* În realitate, mama nu-și chiamă copilul niciodată așa, ci sau îi spune pe nume, sau îi zice *mamă!* (sau *maică!*). Forma gramaticală *fiule!* în gura unei mame e atât de solemnă și atât de rece, încât după ea nu poate urma niciodată o vorbă caldă de mângâiere, care să meargă la inimă, ci numai o muștrare sau un sfat care face apel la rațiune.

Așa cum am cerut lingvistului să se transpună în mentalitatea vorbitorului, tot așa trebuie să-i cerem să-și dea seama și de ceea ce se petrece în sufletul lui. Dar ceea ce picură din suflet nu mai este un fenomen colectiv, ci unul individual, el nu mai încapă în gramatică, ci face parte din stilistică. Dacă gramatica este codul de legi, stilistica se poate asemăna cu jurisprudențele de care orice judecător conștiincios trebuie să țină seamă.

III. ECONOMIA LIMBII

16. Dacă omul n'ar avea la dispoziție decât cuvintele spre a-și îmbrăca gândurile în momentul când vrea să le comunice altora, vorbirea ar fi foarte grea și mai ales foarte puțin economicoasă. Ceea ce ne permite să cruțăm o mulțime de vorbe sunt mijloacele extralexice de care dispunem. Azi, când termeni ca clearing, valută efectivă, conversiune, contingentare, etc., pătrund până în chilia de pustnic a savantului, silindu-l să se smulgă din mijlocul preocupărilor sale desinteresate, pentru ca să fie atent la realitatea din jurul lui, noțiunile economice și financiare, cu care e silit să se familiarizeze, au deprins încetul cu încetul și pe lingvist să privească limba și din acest punct de vedere, al economiei. « Economia limbii » o înțelegem deci în acest înțeles de chiverniseală, de întrebuințare economicoasă a mijloacelor ce-i stau limbii la dispoziție pentru exprimarea gândurilor.

Constatarea pe care o putem face din capul locului e că numărul acestor mijloace extralexice e limitat, ceea ce-l silește pe om la o

gospodărire rațională a lor. Chiar din acest număr redus de mijloace, diferitele limbi folosesc numai câteva.

În examinarea care urmează vom începe cu câteva cazuri tipice, pentru ca să ajungem la altele, mai puțin considerate în cercetările de până acum.

17. Cel mai tipic caz de economie e elipsa (care nu trebuie însă identificată cu brevilocvența, despre care va fi vorba mai târziu). Când o idee e atât de prezentă în mintea noastră, încât devine dela-sine-înțeleasă, ea poate rămânea neexprimată. Fiind vorba de vițele tinere, nu s'a mai zis în latinește *vites novellae*, ci numai *novellae*, de unde românescul *nuiete*. Din *consobrinus germanus*, adică « frate din aceiași părinți », s'a născut în spaniolește *hermano*; tot așa din *consobrinus verus*, adică « văr adevărat » s'a născut, la noi, *văr*. (Aromânii păstrează încă în acest sens cuvântul *cusurin*, care, ca și francezul *cousin*, ital. *cugino*, e urmașul lui *consobrinus*).

În « Legea Trupului » de AGĂRBICEANU (p. 67) găsim următorul dialog: *Vii și tu, Floreo?* — *De ce să nu?* Lipsese în răspuns « viu », pentru că propoziția e perfect inteligibilă și așa.

Elipsa explică unele locuțiuni curioase. *Rușine*, un derivat dela *roșu*, însemna la origine « roșeață ». Construcția: *să-ți fie rușine obrazului* — care se aude încă sub forma aceasta și care însemna la origine « să ți se înroșească obrazul » — a devenit: *să-ți fie rușine*, dat fiind că urcarea sângelui în obraz trece pretutindeni ca cel mai evident semn al rușinării. Din această expresie eliptică s'a desfăcut *rușine* = lat. *verecundia*.

Franțuzismului *sunt zece ani* și germanismului (în Ardeal) *înainte cu zece ani* le corespunde construcția curat românească *acum zece ani*, care s'a născut, prin elipsă, din *s'au împlinit acum zece ani*. *Acum*, care la origine era un element accesoriu, arătând momentul când se petrece acțiunea (« s'au împlinit »), deveni astfel elementul esențial, corespunzând predicatului *il-y-a* din construcția franceză.

Foarte des întâlnim expresiile eliptice la Istroromâni, care — mai ales în răspunsuri — omit uneori verbul-predicat și dau numai auxiliarul. Pentru noi construcțiile acestea eliptice sunt lipsite de claritate: *zedurmît-a gospodări, ma hlapătu n-ăv* « au adormit stăpânii, dar sluga n'a (adormit) ». *N-ăi ni vut (un fil')*? — *ăm un fil'* « nici n'ai avut (un fiu?) — *am* (avut) un fiu ». (Cf. *Studii istroromâne*, II, § 267).

18. Alt caz tipic de economie îl obținem prin întrebuițarea **pronumelui**. *Ion, Petru și Gheorghe au plecat la drum*. În loc să continuăm: *Ion, Petru și Gheorghe s'au întâlnit cu Pavel și cu Nicolae*; *Ion, Petru, Gheorghe, Pavel și Nicolae au continuat drumul împreună*, vom zice: *E i s'au întâlnit cu Pavel și cu Nicolae și toți au continuat drumul împreună*. Ce economie mare se realizează prin întrebuițarea pronumelor — care dau propozițiunii o întorsătură mult mai elegantă — e evident pentru oricine.

19. Spre a preciza sexul se pot întrebuița cuvinte diferite: *tată—mamă, unchiu—mătușă, cocoș—găină, oaie—berbec*... Asemenea distincții nu sunt economicoase, căci ele măresc cu sută la sută numărul cuvintelor pe care trebuie să le ținem minte. Cu mult mai gospodărește procedează limba când întrebuițează sufixe moționale: *văr—verișoară, croitor—croitoreasă, vulpe—vulpoi*... sau când redă contrastele de sex prin jocul între *u* (sau zero) și *ă* final: *socru—soacră, vecin—vecină, ied—iadă*...

Deosebit de interesant e de urmărit, care din cele două mijloace sunt întrebuițate în diferite limbi, și chiar în aceeași limbă, unde adesea, în epoci și regiuni diferite, există contraste diferite. Astfel franțuzescului *garçon—fille* sau nemțescului *Knabe—Mädchen* i-a corespuns *făt* — păstrat încă în *fătul meu!* — și *fată*, sau după vârstă, *copil—copilă* și *prunc—pruncă*, pe la Brașov și *băiat—băiată*. În limba literară avem însă *băiat—fată*, iar în Bucovina se zicea *școală de băieți*, dar *școală de copile*.

20. Exemplul din urmă ne arată ce rol important are în economia limbii **morfemul**. În loc să repetăm « nevastă de preot », « nevastă de negustor » ... zicem *preoteasă, negustoreasă*...; în loc de « pădure de fag », « pădure de brad » ... zicem *făget, brădet*...; în loc de « băiat mic », « deget mic » ... zicem *băiețel, degețel*... Raporturi ca cel ce există între *cald—foc—arde*, despre care am vorbit mai înainte, se pot exprima prin elemente derivative: *cald—căldură—încălzi, dulce—dulceață—îndulci*. Pentru ca să exprim ideea opusă sau contrară avem prefixul *ne-* (în neologisme *in-*): în loc de *adevăr—minciună, pieptănat—sbârlit*...; pot zice (cu oarecare nuanță de înțeles) *adevăr—neadevăr, pieptănat—nepieptănat*... **S u f i x u l** — în măsură mai mică **p r e f i x u l** — e unul din mijloacele de care limba română face mai mult uz pentru ca să realizeze economii. De aceea **D e r i v a ți u n i i** îi vom rezerva un capitol important în volumele viitoare.

Ceea ce spune H. SCHUCHARDT despre limba bască (*Das Baskische und die Sprachwissenschaft*, p. 22) se potrivește și pentru limba română: « preferința pentru sufixe se explică prin faptul că prefixele nu-și asumă o parte din funcțiunea acestora ». Astfel deosebiriile semantice pe care le dau prefixele derivatelor latine *transire—praeterire—exire—inire*, noi — ca și Francezii de altfel (« *franchir—passer—sortir—entrer* ») — trebuie să le redăm prin verbe deosebite: *a trece—a ieși—a intra*.

E inutil să insistăm asupra rolului covârșitor pe care îl are cel de al doilea fel de morfeme: *dezinența*. Toată flexiunea nominală (declinarea) și verbală (conjugarea) se face în mare parte cu ajutorul acestor *dezinențe*, care disting cele două genuri (masculinul și femininul), cele două numere (singularul și pluralul), cazurile, timpurile, modurile, etc. Chiar înainte de *Derivațiune*, vom avea să studiem cele mai multe capitole din *Morfologia românească* în volumul dedicat Organizațiunii limbii.

Și un element sintactic, cum e *articolul* (sau *demonstrativele cel, al*), poate împlini un rol distinctiv în economia limbii. Astfel *adjectivele bun sau rău* devin *substantive în bunul—răul sau cel bun—cel rău*; *comparativului mai bun* îi corespunde *superlativul cel mai bun*; față de *numeralele cardinale trei, patru* avem *ordinalele al treile(a), al patrule(a)* (mai de mult *al patrul*).

21. Alături de morfem, un rol important în economia limbii îl au *instrumentele gramaticale*, acele *cuvințele (particule) fără sens autonom și absolut*, care împlinesc anumite funcțiuni gramaticale sau stabilesc anumite raporturi între părțile propozițiunii.

Prin *terminațiunea -o, -as, -at* în *latinește (amo, amas, amat)* sau prin *-u (sau zero), -i, -ă* în *românește (aflu, afli, află)* se distinge, la *verbele de conjugarea I*, la *singular, persoana întâi de a doua și de a treia*. Aceeași distincție se face în *franceza vorbită* (căci *deosebirile grafice nu corespund unor deosebiri de rostire*) prin *prepunerea cuvințelor je, tu, il*, care sunt *simple instrumente gramaticale, fără sens autonom* (căci *pronumelor eu, tu, el* le corespunde în *franțuzește moi, toi, lui*). Când zic *il aud pe Ion*, *particula pe* nu mai deșteaptă în *mintea mea* *ideea de « poziție deasupra unui lucru »*, pe care o are *prepoziția pe* (din care s'a născut) în *pun pe masă*, ci e numai un *mijloc formal* spre a distinge *acuzativul de nominativ*. Tot astfel

a înaintea infinitivelor nu mai e prepoziție cu sens local, ci un simplu instrument gramatical, care apare în anumite construcții sintactice (*a munci e mai greu decât a da sfaturi* față de *nu pot munci*).

Conjuncția *să*, care la început avea menirea să indice un raport sintactic (*a uitat să vină*), a devenit în românește un semn distinctiv care înlocuește deosebiri de deziniențiale între indicativ și conjunctiv. *Să* din *să fac* are aceeași funcțiune ca deziniența *-am* din latinescul *faciam*. Numai la persoana a treia, unde deziniența conjunctivului e alta decât a indicativului (*laudă—laude, face—facă...*), acest *să* poate lipsi (*facă ce-o vrea*); încolo particula *să* e tot atât de indispensabilă, spre a distinge conjunctivul de indicativul românesc (*cânt—să cânt, auzim—să auzim...*), ca *je, tu, il* francez pentru distingerea persoanei.

Manualele de gramatică nu țin uneori seama de starea reală a limbii. Astfel ele ne învață că vocativul dela substantivele de declinare a doua se formează cu deziniența *-e* sau *-ule*: *băiete* sau *băiatule, Ioane, Ștefane, Radule...* Dela numele proprii se formează vocativul uneori fără morfem și sunt egale cu nominativul: *Andrei, Matei*. De fapt și nume ca cele două din urmă pot avea o formă de vocativ deosebită de nominativ: *măi Andrei! bre Tănase!* la feminin: *Ană fa!* Cătălina zice, în «Luceafărul»: «Da ce vrei, *mări Cătălin*. Ia las', cată-ți de treabă!». Interjecțiile *măi, mări, bre, fa...* sunt instrumente gramaticale de care limba noastră face foarte adesea uz spre a da vocativului o formă distinctă de a nominativului sau numai spre a întovărăși vocativele formate cu deziniență: *măi oame- nilor, Ioano fa!*

22. Uneori și cuvinte obișnuite ale limbii pot pierde sensul lor original spre a deveni simple instrumente gramaticale. E vorba de așa numitele *cuvinte goale*. (Termenul e împrumutat din gramaticile chinezești).

Iată un exemplu interesant din limba română. Anumite cuvinte cu sens colectiv, ca *păr, linte, nisip...*, se întrebunțează în mod obișnuit la singular, indiferent de cantitatea în care se găsește materia respectivă: *îmi cade părul, mănânc linte, cumpăr nisip* (mult sau puțin). În mod excepțional simțim însă nevoia să scoatem în relief o singură particulă din masa exprimată prin aceste cuvinte. Această *singularizare* se exprimă de obicei printr'un cu-

vânt care arată forma părțicelor din care se compune materia respectivă. Vorbim deci de un *fir de păr*, de un *bob de linte*, de o *picătură de apă*, etc. Îndată ce aceste cuvinte ajung să împlinească o funcțiune gramaticală, ele sunt primejduite să nu mai aibă un sens autonom, să se golească de conținutul lor semantic. Astfel se explică de ce *fir* — îndreptățit să se întrebuițeze în legătură cu «păr» sau «iarbă» — poate să singularizeze și cuvinte ca «piper» sau «nisip» (*un fir de nisip, de piper*).

În definitiv avem același caz de «absurditate etimologică» ca atunci când zicem *foarte slab, tare nevoiaș*. În latinește *fortis* însemna «tare». În acest sens se întrebuița în limba veche: *striga foarte* = tare (cf. și astăzi: *vă foarte mulțumim*). Ca și *tare*, el ajunse mai târziu un simplu instrument gramatical, spre a arăta gradul suprem: *e foarte frumos*. Astfel se explică că îl găsim și înaintea unor adjective care însemnează tocmai contrariul dela «tare», ca «slab», «nevoiaș», etc. Același lucru se repetă cu *rău*. Nu se zice numai *e rău prost*, ci e posibil și un *e rău bun*.

Tot un fel de cuvinte goale ajung unele substantive întrebuițate în funcțiune predicativă sau atributivă spre a arăta un fel de gradație. Când zic *beat mort*, asemănarea omului, atât de beat încât nu se mai poate mișca, cu un cadavru, e prezentă în mintea noastră. Mai greu e de simțit un tertium comparationis în expresii ca *beat tun* (încât poți trage cu tunul fără ca el să se deștepte?) sau *plin ochiu* (probabil: atât de plin, încât lichidul primește în vas forma convexă care se aseamănă cu un ochiu umed și bulbucată). Cei mai mulți dintre noi întrebuițăm expresii ca *înghețat bocnă* = foarte tare, fără să știm că *bocna* e un fel de cremene, sau *alb colilie* = alb strălucitor, fără să știm că *colilia* e o plantă albă și strălucitoare. N. DRĂGANU a arătat că latinescul *cimex*, *-icem* — care s'a păstrat în alte limbi romanice cu înțelesul originar de «ploșniță» — apare la noi numai în expresia *sătul cince*, care se întrebuițează prin Banat spre a arăta că cineva a mâncat peste sațiu. La origine acest *sătul cince* însemna «sătul ca o ploșniță umflată de sânge».

23. Este foarte greu de tras granița între morfeme, instrumente gramaticale și particulele auxiliare. Ca verb auxiliar considerăm pe *am*, *aș* sau *voiu* în *am cântat, aș cânta, voiu cânta*. Pe când însă lui *am cântat* îi corespunde și în franțuzește tot o construcție cu un auxi-

liar (*j'ai chanté*), lui *voiu cânta* îi corespunde *je chanterai*, al cărui *-ai* face impresia unei dezinente, deși se reduce tot la *habeo* latinesc (*cantare habeo* față de *habeo cantatum*). Tot astfel pronumele demonstrativ, devenit articol, se confundă în românește cu dezinentele de declinare. Dacă întrebî pe un German, care e dativul dela *Mutter*, va răspunde *der Mutter* (deși acesta e propriu zis dativul dela forma articulată *die Mutter*); de asemenea noi simțim pe *lupului* ca dativ al lui *lup* (nu numai al formei articulate *lupul*). Particula *mai*, cu care, după gramatica învățată în școală, se formează comparativul, și *cel mai* cu care se formează superlativul, corespund dezințelor latine *-ior* și *-issimus*.

Noțiunea de «auxiliar» trebuie concepută în sens mai larg decât se face de obicei. Vom vedea, când vom vorbi despre acord, că acel *al, a, ai, ale*, pe care unele gramatici îl socotesc ca articol, iar altele îl așează între pronume, are uneori rolul unui auxiliar sintactic: în *spitalul de ochi al Brașovului*, *al* nu are alt rost decât să indice că raportul de posesiune privește *spitalul* și *Brașovul* (nu *ochii* și *Brașovul*).

Ceea ce gramaticile numesc pronume reflexiv are rosturi deosebite în limbă. Să luăm ca exemplu verbele care exprimă un proces sau stadiu în legătură cu corpul omenesc sau organele lui. Când zic *mă scald* sau *mă spăl*, *mă* este complementul la acuzativ care răspunde la întrebarea *pe cine?* Între *mama scaldă copilul* și *mama se scaldă* nu e nicio altă deosebire decât că în cazul al doilea acțiunea, care pleacă dela subiectul *mamă*, se resfrânge tot asupra lui. Termenul de «reflexiv» e deci îndreptățit. Când zic însă *copilul se gădilă*, aceasta nu însemnează, decât rar și incidental, că își produce singur senzația gădilitului. Mai des însemnează că e gădilicios, deci nu putem întreba *pe cine?* întocmai cum nu întrebăm la intransitivele *asudă* sau *sughite*. Asemănarea cu intransitivele se vede și din faptul că muntenescului *găina ouă* (intransitiv) îi corespunde în Moldova *găina se ouă*. *Se* în cazul acesta nu mai e pronume reflexiv, ci un simplu auxiliar al cărui rost nu e altul decât să arate că acțiunea o săvârșește subiectul cu unul din organele sale. În conjugarea *mă gădil, te gădili, se gădilă* avem o dublă indicare a «persoanei»: odată prin dezințele zero, *-i* și *-ă*, și a doua oară prin auxiliarele *mă, te, se*. — Tot auxiliar e *se* atunci când exprimă pasivul, ca în *te cunoști după vorbă că ești străin* sau în *se zice*, în care *se* corespunde dezinței *-itur* din corespondentul latin *dicitur*.

Vom vedea că în *l-a făcut tată-său popă* verbul *a face* are mai mult un rol funcțional decât semantic. *Fac pe cineva popă* exprimă același lucru ca *popesc pe cineva*, deci *fac* are aceeași funcțiune ca sufixul verbal *-esc*. Tot astfel în *mi se face somn, îmi vine somnul, mă apucă somnul*, verbele *face, veni, apuca* s'au golit de sensul lor originar și au devenit un fel de auxiliare spre a exprima începutul acțiunii. Pentru această funcțiune «incoativă» unele limbi au anumite sufixe, cum era *-esco* în latinește.

24. Când distincțiile morfologice nu se fac nici prin morfeme, nici prin instrumente gramaticale, ori cuvinte goale sau auxiliare, ci prin mijloace fonologice, atunci vorbim despre morfoneme (termen introdus de N. TRUBEȚCOI).

Dacă în nemțește pluralul *Brüder* «frați» se distinge de singularul *Bruder* «frate» prin jocul între *ü* și *u*, sau imperativul *gib* «dă» de imperfectul *gab* «dădea» prin jocul între *i* și *a*, și dacă acest joc se repetă și în alte cazuri similare (de ex. *Mütter* «mame» față de *Mutter* «mamă», *nimm* «ia» față de *nahm* «lua»), fenomenul acesta, cunoscut și sub numele de flexiune internă (în opoziție cu flexiunea prin dezinențe), prezintă un caz tipic de morfonem.

La noi asemenea cazuri sunt rare. S'ar putea cita contrastul între *t, d, s*, și *ț', z, ș* și — în graiul celor mai mulți Români — cel între *ț, ș* și *ț', ș*, pentru deosebirea între singular și plural la masculin ca *tot—toți, cald—calzi, pas—pași; hoț—hoți, moș—moși*; sau între persoana întâi și a doua dela singular la verbe ca *pot—poți, ud—uzi, las—lași; înalț—înălți, îngraș—îngrași*. (Deosebirea între dezinența zero și dezinența *-i*, pe care în acest caz o face gramatica practică, e numai grafică).

Tot un morfonem, valabil însă pentru prea puține cazuri, e jocul între *t* și *ț* sau *s* și *ș*, care preface adjectivele în verbe, de ex. *înalț* (lat. *altus*) — *înălț* (lat. **inaltio*), *gros* (lat. *grossus*) — *îngroș* (lat. **ingrossio*). În cazul din urmă morfonemul intră în combinație cu morfemul (prefixul *in-*). La rigoare am putea considera ca un morfonem și deosebirea între *oa* și *o* în *Floarea* (nume de femeie, articulat) și *Florea* (nume de bărbat) sau jocul între *v* și *y* în aromânescul *vine* din lat. *vēnit* și *yine* din lat. *vēnit*.

De obicei morfonemul apare în românește în unire cu un morfem. În *apăs, apeși, apasă* sau în *mor, mori, moare, murim*, diferi-

tele persoane se disting prin dezinență (zero, *i* afonizat, *-ă* sau *-e*, *-im*) dar în același timp și prin modificarea vocalei din tulpină (*ă—e—a* în exemplul dintâi, *o—oa—u* în exemplul al doilea) și a consonantei dela sfârșitul tulpinei (*s—ș* în *apăs—apeși*). Asemenea combinații dintre morfem și morfonem domină morfologia și derivațiunea românească, măbind numărul așa numitelor « verbe neregulate » și a pluralelor greu de învățat pentru străini. În volumele viitoare va trebui deci să le dăm o deosebită atențiune. Vom vedea acolo că s'au produs o mulțime de analogii interesante.

25. Vorbitorului « îi lipsesc cuvintele » mai ales când se găsește într'o stare de emoție sufletească. El va trebui într'un asemenea caz să înlocuiască sărăcia lexicală cu mijloace extralexicale, care nu sunt numai gesturile corporale, ci și gesturile vocale, nu numai mișcările cu umerii, mânilor și mușchii obrazului, ci și mlădierile și inflexiunile vocii, nuanțele de înălțime și timbru, precum și precipitățile și zăbovirile de ritm, care pot duce până la pauză, — cu un cuvânt **intonația**. Dar nu numai în graiul afectiv, ci și în cel obișnuit intonația are un rol sintactic deosebit de economic, având să precizeze, ca și dezinențele modale, *a t i t u d i n e a* vorbitorului față de conținutul comunicării sau enunțării sale, sau să arate, ca și ordinea cuvintelor în unele limbi, care e membrul frazei pe care vorbitorul vrea să apese mai mult. După cum accentuăm cuvântul *puțin(ă)* sau substantivul următor, sensul frazei e cu totul altul în: « Dela un ministru se cere puțină minte, puțină abilitate și puțin tact ». S. KARCEVSKI — care a scris un foarte frumos studiu despre *Fonologia frazei* (1931) și un substanțial articol despre *Frază și propoziție* (1937) — crede chiar că « ceea ce constituie o frază, este intonația » (1937, p. 59). Este sigur că fără să cunoaștem intonația, analiza exactă a frazei e adesea peste putință. Ortografia a trebuit să introducă anumite semne (!? ., ; —) ca să ne ajute să intonăm bine o frază scrisă.

Vine deseară poate corespunde franțuzescului *il vient ce soir* sau lui *vient-il ce soir?* după cum ridicăm sau nu glasul. Când zic *acest țăran are patru fete*, intenția comunicării mele n'o trădează decât intonația. După cum accentuez unul din cele cinci cuvinte, ascultătorul va ști că este vorba de *acest țăran*, nu de altul; de *acest țăran*, nu de un *orășean*; că el *are*, nu că a avut sau că nu mai are;

că numărul fetelor e *patru* nu două sau cinci; că e vorba de *fete*, nu de băieți. O accentuare ca în românește, fără schimbarea topiceii sau fără întrebuițarea anumitor cuvinte demonstrative n'ar fi posibilă în franțuzește (*c'est ce paysan qui a... față de ce paysan a...*). — *Nu care cumva...!* însemnează « *să nu cumva!* » adică o opreliște pentru ascultătorul care voia să facă ceva; *nu care cumva...?* trădează, ca și « oare? » nedumerirea vorbitorului. — *Trandafirul e roșu, cicoarea albastră*: pauza dintre « cicoarea » și « albastră » are aceeași funcție sintactică ca *e* din propoziția dintâi, arătând că *albastră* nu e atribut ci predicat. — Când cineva zice: *venind la mine...* și lasă tonul ridicat, cel ce-l ascultă știe că trebuie să mai urmeze ceva; tot astfel când cineva « licitează » la cărți și zice: *două pici* cu ton urcător, dă partenerului său să înțeleagă că mai are și alte posibilități de licitare; urcarea tonului însemnează că fraza nu e terminată, ci numai suspendată. — Intonația poate schimba cu desăvârșire înțelesul unui cuvânt, sau cel puțin să ne silească să-i dăm o anumită interpretare. Când cineva intră într'o cameră în care i s'a semnalat prezența cuiva, cuvântul *tăcere*, rostit în mod obișnuit, însemnează « nu-i nimeni ». Dacă profesorul intră în clasa sgomotoasă și strigă *tăcere!* nu mai avem a face cu o constatare, ci cu o poruncă: « tăceți! » — *I-am dat*, enunță cineva. *Ce?* întreb eu, dacă vreau să aflu care a fost obiectul dat. Tot *ce?* dar pe un ton cu mult mai înalt (cu aproape o octavă, la mine) întreb atunci când n'am înțeles ceea ce mi s'a spus și vreau să mi se repete enunțarea. În sfârșit, când dau expresie mirării mele, întreb *ce-e?* despiciând pe *e* în două silabe, dintre care întâia e rostită pe un ton înalt, iar a doua și mai înalt.

Se spune că « tonul face muzica ». Subt « ton » nu trebuie să înțelegem numai deosebirile de înălțime, ci și cele de durată (lung—scurt), de intensitate (*forte—piano*), de ritm (*allegro—lento*), cu pauzele, intervalele și celelalte elemente care împreună alcătuiesc muzica și care dau și frazei relieful ei sonor (cf. A. PROCOPOVICI, DR., IV, 26 și *Mic tratat de lingvistică generală*, p. 65—67).

26. **Contrastele fonologice** sunt întrebuițate în multe limbi ca mijloace economicoase pentru distincții morfologice sau stilistice.

Contrastul de **apertură** (« închis—deschis ») în rostirea vocalei *e* este singurul mijloc de a deosebi în franțuzește infinitivul *aller* (și imperativul *allez*) de imperfectul *allait*. Un asemenea con-

trast între *u* și *u* și *i* și *i* distinge la noi, în graiul de toate zilele forma articulată de cea nearticulată în *rău*, *râu*, *greu*, *viu*, *bou*... ; *grei*, *boi*... (rostite cu o singură silabă) față de *rău*, *râu*, *greu*, *viu*, *bou*... *grei*, *boi*... (rostite cu două silabe și scrise *răul*, *răul*, *greul*, *viul*, *boul*... ; *greii*, *boii*...).

Contrastul de fonie (« fonic—afonic ») servește mai ales la distincții lexicale, de ex. în franțuzește *douce* și *douze*, în românește *papă* și *babă*, *nasuri* și *nazuri*, etc. El poate sluji însă și la distincții morfologice. Astfel contrastul între *v* și *f* deosebește în franțuzește femininul *vive* (pronunțat *vi*) de masculinul *vif*. La noi un asemenea contrast, între *i* (fonic) și *i* (afonizat) la sfârșitul cuvintelor, deosebește forma articulată *lupii* (rostit în cele mai multe regiuni *lupi*, cu două silabe) de cea nearticulată *lupi* (cu o singură silabă) sau *morarii* de *morari*.

Adevărat că în exemplele citate contrastul nu consistă numai în plusul sau minusul vocii, ci și în durata vocalei: pluralele nearticulate *lupi* și *morari* se rostesc cu un *i* afonizat și în același timp foarte scurt (atât de scurt încât nu mai poate forma silabă). Asemenea contraste între « lung » și « scurt » sunt în multe limbi mijloace mult întrebuițate spre distincții morfologice sau lexicale. Astfel în latinește ablativul *rosă* se deosebea de nominativul *rosa* numai prin lungimea vocalei *a* ; în nemțește *lahm* (cu *a* lung) însemnează « paralic », iar *Lamm* (cu *a* scurt) însemnează « miel ». Noi întrebuițăm lungirea vocalei cu scopuri stilistice, ca să subliniem înțelesul cuvântului: *depărte*, *măre* e « foarte departe », « foarte mare », *vîne* e « vine mereu », etc.

De obicei această lungire a vocalei e împreună și cu o despicare a ei formând două silabe, spre a da acțiunii exprimate de verb ideea de continuitate neîntreruptă: *Ai lăsat robinetul deschis și apa cū-urge* (= curge mereu). *S'a culcat și a dormi-it* (= a tot dormit) *toată ziua*. Vocala lungită din silaba întâi se rostește pe un ton mai înălțat, iar cea din silaba a doua poartă accentul.

Scriitorii, când imită această lungire și despicare a vocalei, o repetă în scris. Iată un exemplu din romanul *Greta Garbo* de CEZAR PETRESCU (p. 131): « Dudaie Alino, tare nu-mi place mie când te văd așa... *Staaai* nemișcată locului... Te mai încălzește cel soare, că *taaare*-o mai înghețat inima 'n mata ». Altul, din *Povestirile* lui M. SADOVEANU (p. 42): « Nu te *dunuce!* nu te duce! nu te duce! Se abātu cu fața la pământ... și... vărsă lacrimi ».

Ca în franceză, unde *pot* și *pont* (*po* și *pō*), *cas* și *quand* (*ca* și *că*)... nu se deosebesc decât prin caracterul oral sau nazal al vocalei, avem, mai rar — și numai pentru distincții lexicale — un contrast de rezonanță și în românește. Astfel *râză* «sdreanță» se deosebește de *rânză*, în rostirea celor mai mulți Români, numai prin faptul că în cuvântul din urmă *i* e nazal.

În ceea ce privește contrastul de presiune («accentuat-neaccentuat») el servește la noi, ca în foarte multe limbi, pentru distincții lexicale: *acele*—*acéle*, *móbile*—*mobile*, *sóții*—*soții*, *mozáic*—*mozaic*... Deosebiri morfologice avem doar în cazuri ca *adúnă*, *áflă* (persoana a treia din singularul și pluralul indicativului prezent) față de *adună*, *află* (persoana a treia din singularul aoristului). (Dar și în cazul acesta mai avem, de obicei, ca semn distinctiv, și un morfonem: *laudă*—*lăudă*, *joacă*—*jucă*).—Deosebiri funcționale din cauza accentului avem la *și* = lat. «et» (conjuncție copulativă) față de adverbul *și* = lat. «etiam» sau «iam» (*și el a venit*; *ai și venit?*).

Schimbarea accentului servește mai des pentru scopuri stilistice, ca să sublinieze importanța unui cuvânt. Cel mai cunoscut caz este — în cele mai multe limbi — accentuarea particulei negative: *nú știe*; *nici el n'a fost*. — De obicei se întâmplă lucrul acesta cu interjecții sau adverbe, atunci când le atribuim mai mult decât un rol accesoriu în frază. *Bá să mai zici* e o accentuare curentă; *ían vino* se aude des în loc de *ian vino*; *măcár* devine *măcár* în *măcár de-ar face*; *apói* devine *ápoi* în *d'ápoi dacă nu vrea?*; *așt* (din care a rezultat *așá*) a devenit *áșt(i)* în particula dubitativă *aș!* — Când accentuăm pe *mai* dinaintea unui adjectiv sau adverb, comparativul devine superlativ: *el știa mái bine (decát toți)*. — Uneori se accentuează prepoziția, pentru ca repetarea aceleiași situații să fie scoasă mai bine în relief. Cineva povestea despre un bărbat care-și răsfăța soția, aducându-i fel de fel de cadouri: «venea *cú* pachete de bomboane, *cú* ciocolată, *cú* flori, *cú* una, *cú* alta».

I. AGÂRBICEANU caracterizează, în *Legea trupului* (p. 15), un personaj prin obiceiul de a accentua *áșa* în loc de *așa*: «Așa. Foarte bine. Directorul... apăsa pe *a* dintâi, *șa* nu se auzea de loc».

27. Efectul stilistic în *tăre* sau *măcár* constă mai ales în **abaterea conștientă dela forma obișnuită** prin lungirea excesivă a vocalei sau prin mutarea accentului. Așa cum poetul își permite anumite

« licențe » pentru ca versul său să devină mai plastic sau mai expresiv, tot astfel subiectul vorbitor știe că poate ieși din banal și atrage mai ușor atenția ascultătorului asupra celor spuse, dacă părăsește drumul bătut de toți în fiecare zi.

Iată câteva din cele mai obișnuite cazuri:

a) **Topica** este, în cele mai multe limbi, prin excelență mijlocul stilistic spre a scoate în relief un anume membru al frazei. Subiectul ocupă obișnuit locul dintâiu al propoziției. Acest loc îl caracterizează chiar față de obiect, care urmează abia la locul al treilea, după verb, deci: *focul îndreptează lemnul strâmb*. Cu toate acestea proverbul popular e *lemnul strâmb focul îl îndreptează* = pe cei răi pedeapsa îi îndreptează (Zanne, *Proverbe I*, 203). Prin așezarea subiectului după obiect s'a încercat scoaterea lui în relief.

Locul adjectivului e după substantiv: *pace bună, masă pusă*, etc. Când greutatea cade pe adjectiv, vom zice însă *dă-mi bună pace!* *cu nepusă masa*, etc. În loc de *deus bonus* s'a zis, în franțuzește, în afect *bon Dieu!* Această topică devenind prea obișnuită, a început să se zică, în cercurile catolice din jurul lui St. Sulpice, în Paris — cu o revenire la ordinea primitivă — *Dieu bon*. Tot astfel în loc de *bună dimineată*, care cuprinde o inversiune cu scop stilistic, se aude în unele regiuni (de ex. pe la Cluj), noua inversiune *dimineată bună!* — La expresii cu mai multe sensuri, prin topică se pot face distincții semantice. Astfel *o femeie sărmană* e o femeie lipsită de mijloace materiale; *sărmana femeie!* exclamăm în fața unei femei vrednice de compătimire. Tot astfel zicem numai *biata femeie!* nu și *o femeie biată* (poate, pentru că am putea crede că e vorba de o femeie care a băut). — *De bună voie* înseamnă « intenționat », *râse de voie bună* va să zică « de bine dispus ce era ». — *Brașovul-vechiu*, care traduce pe *Altstadt* al Sașilor, e o parte a Brașovului; *vechiul Brașov* înseamnă Brașovul de altădată. — Joc de cuvinte: *A fost o adevărată lecție de istorie, dar n'a fost o lecție de istorie adevărată*. (Din ziarul « Curentul »).

În proverbe populare și locuțiuni proverbiale întâlnim mai cu seamă asemenea reliefări prin ordinea cuvintelor, de ex. *vrabia mălaiu visează*; *dela faur cărbuni*; *calul, unde te trânteste, acolo bate-l*, etc.

b) Spre a da expresie iubirii noastre față de cineva întrebuițăm termenii de înrudire în sens impropriu sau punem în contrazicere genul cu sexul. Am amintit mai sus că mama zice — la noi, ca și în

Italia meridională — copilului său *mamă* în loc de *fiule* ! Tot *mamă* ! zice, în multe căsnicii, soțul nevestei sale (imitând pe copii). Soție-mea când vrea să mă convingă de ceva sau când e nerăbdătoare îmi zice *frate* ! (*Nu ți-am spus de atâtea ori, frate, că...?*). Citim la ISPIRESCU (*Legende*, 336): *Ce-i veni fetei în gând? Zise fratelui său: urcă-te, leică, într'un copaci mare*. Cunoscut e și obiceiul de a se adresa unui prieten, cu care nu ești înrudit în niciun fel, prin *cu-metre*, *vere* sau *frate, nene* (= frate mai mare). — Am auzit o mamă care zicea fiicei sale *frumușelule* ! iar pe alta care îi zicea *măicuțule* ! Și derivate ca *Gheorghică*, *Ionică* sau *Irinel* cuprind — sau cuprindeau la început — o pronunțată notă desmierdătoare fiindcă s'au adăugat la substantive masculine sufixe feminine sau la un substantiv feminin un sufix masculin. Dimpotrivă, dacă vreau să subliniez nota augmentativ-pejorativă a sufixului *-oiu*, formează, dela *mătură*, derivatul *măturoiu*, cu schimbarea genului feminin în masculin.

c) Abrevierile cele mai capricioase se întrebunțează la numele de persoane spre a exprima simpatia sau dragostea față de cineva. Asemenea hipocoristice abundă și la noi, fie că se elimină partea primă a cuvântului, de ex. *Veta* din *Elisaveta*, *Dinu* din *Constantin* ; partea finală, de ex. *Costea* din *Co(n)stantin* ; sau partea din mijloc, de ex. *Nae* din *Nicolae*. Uneori nu mai rămâne din numele unei persoane decât sufixul diminutiv-desmierdător, — și nici măcar el întreg: din *Maria* avem *Marița*, apoi *Marițica*, scurtat *Țica*. Multe din numele de familie sunt la origine asemenea hipocoristice luate din slavonește, astfel *Budu* sau *Bude* e scurtat din *Budislav*, *Dima* sau *Duma* din *Dimitru* sau *Dumitru*, *Proca* din *Procopiu*, etc. Și termenii de înrudire sufer adesea asemenea schimbări: *naș* e scurtat din *nănaș* (pentru *nunaș*, diminutiv din *nun*), *tușă* se aude în loc de *mătușă*. Tot astfel *unchiu* vine din latinul vulgar **unculus*, scurtat din *avunculus*.

d) Uneori schimbăm, în cuvinte afective, chiar unul sau mai multe sunete ale formei tradiționale. Exclamația *sireacu* ! sau *sileacu* ! în loc de *săracul* ! are o răspândire mare. Adesea se aude și *du-te la dreacu* ! (în loc de *dracu*). Am un cunoscut, care întrebunțează forma *veacă* (în loc de *vacă*) ca termen injurios pentru o femeie disgratioasă.

Acest *ea* pentru *a* își are originea, după toată probabilitatea, în rostiri dialectale ca *peană*, *peată*, *veadră*. Tocmai fiindcă sunt dialectale și deci de evitat, imitarea lor se putea face spre a da anumitor cuvinte un colorit glumeț și afectiv.

28. Un mijloc extralexical spre a sublinia un cuvânt în frază este și repetarea lui. În limba română — ca și în alte limbi de altfel — se face des uz de ea și subț fel de fel de forme: *bată-te să te bată norocul! merse ce merse; era gata-gata să plângă! veneau cete-cete; e gol-goluț; a trecut câne-cânește; plăcerea-plăcerilor; lins-prelins, etc.*

Iată câteva exemple scoase din autorii grupați în jurul « Sămănătorului », care imitau felul colorat de a vorbi al țaranului român: « *Am stat noi, am stat, am stat...* Când pe-aproape de ziuă, iaca... o groază de mistreți... Erau frumoși... și mulți și mulți ». (SADOVEANU, în *Sămănătorul*, II, 603). « Ilie începu să zică cu foc un brăuleț... Jupănesele săriră grăbite de pe la locurile lor și se agătară de grumajii boierilor, — și mai întâi tot *pe loc, pe loc, pe loc*, — apoi tot mai repede » (id., *ibid.*, II, 610). « *Merg eu așa, merg, merg.* Am fost ieșit din sat și Bălan adulmeca niște urme de iepuri... *Stăm noi, stăm, stăm.* Într'un târziu auzim că bate la capătul pădurii... *Aștept eu, aștept, aștept...*, când numai iată că se aude un tropot ». (AGĂRBICEANU, în *Luceafărul*, III, 103). « Mustăți negre ce avea tâlharul: *pană de corb, pană de corb*, nu ceva, și *râsucite-râsucite* ca coada rățoiului ». (N. N. BELDICEANU, în *Sămănătorul*, III, 168).

29. Dar economia cea mai mare se realizează în vorbire prin schimbarea funcțiunii unor cuvinte fără de modificări formale.

Iată câteva cazuri:

a) În românește față de *Român* sau în *cruciș* față de *cruce*, vedem cum adverbul se deosebește de substantiv printr'un sufix; în *bine* față de *bun* deosebirea între adverb și adjectiv se face prin întrebuițarea a două cuvinte deosebite. De obicei însă în cazul din urmă noi întrebuițăm forma masculină a adjectivului și în funcție adverbială, zicem deci *el cântă frumos*, precum zicem *un cântec frumos*. Tot atât de economicoasă e întrebuițarea participiului în funcțiune adjectivală (*fân adunat*) și substantivală (*adunatul fânului*), și era mai de mult și întrebuițarea infinitivului în funcțiune substantivală. (Astăzi, după ce infinitivele au pierdut, în funcțiune verbală, terminațiunea *-re, mâncare, sosire...* față de verbele *mânca, sosi...* fac impreisa unor derivate cu sufixe). Cele mai multe adjective pot fi întrebuițate și ca substantive: *albastrul cerului, lungul nasului, bășica udului*, etc. Forma articulată a unor substantive cu înțeles temporal are funcțiune de adverb de timp: *vara, iarna*.

b) Un caz special e al identității de formă între un substantiv și o formă de conjugare a verbului respectiv. Se zice *eu joc, eu cânt, eu gust...* (verb) și *un joc, un cânt, un gust...* (substantiv), pentrucă

atât substantivele *jocus, cantus, gustus...* cât și verbele *jocor, canto, gusto...* au dat în românește același rezultat. Această ecuație a atras după sine alta: după *eu auz* s'a putut forma substantivul *postverbal un auz*.

Uneori forma substantivului postverbal e identică cu persoana a treia a indicativului verbului respectiv. În acest caz substantivele au genul feminin: ca lat. *luctat—lucta* avem în românește *el luptă* și *o luptă*. După asemenea modele s'au orientat postverbale ca *scaldă, joacă*, etc.

Evident că la plural deosebirea dezinențială distinge verbul de substantiv: *două jocuri, cânturi* — dar *noi jucăm, cântăm*.

c) Deosebirea între întrebuințarea intransitivă și cea factitivă poate fi redată în diferite feluri: lui *ședea* îi corespunde *așeza* (= a face să șadă), lui *zace* îi corespunde *culca* (= a face să zacă), lui *muri* îi corespunde *omorî* (= a face să moară), avem deci deosebiri lexicale. În unele limbi deosebirea aceasta e redată prin morfoneme, de ex. germ. *fallen* « cădea » — *fällen* « a face să cadă, a doborî ». La noi cazurile în care funcțiunea factitivă să fie marcată prin schimb de conjugare și prefixe sunt rare: *calul cură* (= alergă) — *încur calul* (= îl fac să alerge). De obicei adăugăm unui verb intransitiv un complement la acuzativ pentru ca să-l prefacem în verb transitiv, adesea cu sens factitiv: francezului « apprendre—enseigner » sau germanului « wachsen—erziehen » le corespund în românește *învăț* (eu singur sau pe altul), *cresc* (eu însumi sau un copil); tot astfel *îl îmbătrânesc pe cineva*; *trec pe elev în banca a doua*, etc. Lui *pier* și *pierd* al nostru le corespunde la Aromâni un singur verb, *k'er*, intransitiv și factitiv (*cum s-lu k'ară* « cum să-l piardă » = să-l facă să piară).

Un caz interesant de asemenea întrebuințare factitivă a fost relevat de LIA MANOILESCU: *îmi cresc părul, nu-l mai taiu* înseamnă « îl las să crească »; *mama închină copilul* = se închină pentru el; *m'a întâlnit și m'a jurat să viu s'o văd* = m'a pus să jur (= a insistat mult). Asemenea construcții, necunoscute generațiilor mai vechi, se aud tot mai des la cei tineri.

30. Prin faptul că același cuvânt poate îndeplini mai multe funcțiuni semantice, se realizează o mare economie, dar în același timp

există și un mare inconvenient. Această lipsă de orice diacriticon poate produce ușor un echivoc.

Astfel dativul pronumelui personal are la noi, precum se știe, și funcțiunea unui pronume posesiv, încât nu știm dacă cel ce zice altuia *vinde-mi moșia*, dorește să cumpere moșia care aparține celui căruia i se adresează (= vinde-mi mie moșia ta), sau dacă vrea ca cel căruia i se adresează să facă numai serviciul de vânzător (= scoate tu la vânzare moșia mea). Când spun *dentistul i-a scos un dinte*, sensul e clar; acesta nu mai e cazul când zic *doctorul i-a scos limba*, căci nu știm (decât doar din context) dacă e vorba de limba pacientului sau a doctorului. Echivoce sunt și genitivele obiective. *Istoria unui tânăr* poate fi « ceea ce istorisește un tânăr » sau « ceea ce se spune despre el »; *impilarea gloatei* poate fi « gloata impilează » sau « gloata e impilată ». La nedumeriri poate da naștere și întrebuintărea persoanei a doua pentru exprimarea pasivului (*Ce-ai făcut de nu te-ai mai văzut?*), a participiului trecut cu sens activ și pasiv (*Ești mâncat sau nemâncat?*), a prepoziției *cu* pentru « și » (*am plecat amândoi cu frate-mieu* = doi sau trei?) ș. a. *Îl dăruesc* poate însemna « îl fac dar » (Ce faci cu cânele?— *Îl dăruesc*), sau « îi fac dar » (*L-am dăruit* cu de toate).

Pentru evitarea echivocurilor limba și-a organizat diferite mijloace, dintre care două mai ales merită să fie relevate.

Cel dintâi e, precum am mai văzut, *topica*. În *stăpânul își chiamă sluga*, numai poziția la locul dintâiu e mijlocul pentru recunoașterea subiectului. Dacă am spune *sluga își chiamă stăpânul*, raportul între cel dela care pleacă și cel pe care îl atinge acțiunea exprimată prin verb ar fi inversată. Tot astfel numai poziția cuvintelor ne face să recunoaștem că *frumos* e adjectiv, în *cântecul frumos al privighetoarei*, sau adverb, în *privighetoarea cântă frumos*. Aici criteriul nu ni-l dă locul în frază (căci pot zice și *ce frumos cântă privighetoarea!* sau *frumosul cântec al privighetoarei*), ci vecinătatea imediată de substantiv sau de verb. O apropiere de cuvântul nepotrivit poate da naștere la construcții ca următoarea (relevată în ziarul « Curentul » dintr'un manual de școală): *Podul de peste Dunăre, dela Severin, a fost construit de arhitectul Apolodor din Damasc, ale cărui picioare se mai văd și astăzi*.

Într'o frază ca: *pe vecinul Ion l-am apucat și eu mic* nu știm dacă e vorba de vecinul mic sau de autorul când era mic. Spre a remedia asemenea neajunsuri, limba are în unele cazuri un mijloc suveran: *aeordul*. Dacă ar fi vorbit o femeie, echivocul n'ar exista, căci *mic* în cazul acesta nu s'ar putea raporta decât la « vecinul Ion ». Cum *topica* e mai mult sau mai puțin liberă în românește, *aeordul* în gen, număr și caz dă — ca și în latinește — cea mai sigură « orientare

în teren », ne face să știm care părți ale unei propozițiuni țin una de alta. În *luna răsărea frumoasă*, deși adjectivul e luat de lângă substantiv și așezat lângă verb, acordul în gen ne indică că nu avem a face cu un adverb. Rolul lingvistic al genului nu e — precum vom mai avea ocazie să arătăm — să deosebească sexul atribuit de fantazie unor obiecte, ci de a servi ca instrument sintactic spre a arăta legătura dintre părțile propoziției.

Din aceeași tendință de a distinge prin acord părțile propoziției care țin una de alta se explică construcții ca următoarea: « *Frumos că m'am pieptănat, Curățea m'am îmbrăcat* » (popular), sau schimbarea unor adverbe în adjective, de exemplu în *femeile erau cumiști* (în loc de *cu minte*), întrebuițat și în literatură, și în *lucrurile erau grele* (în loc de *greu, ca anevoie*) *de făcut*, construcție care trece însă de greșită.

Tot din trebuința de a nu lăsa să planeze nici un echivoc se explică generalizarea pronumelui *al, a, ai, ale*, în loc de *a* și când acesta nu-i decât prepoziția care arată posesiunea sau aparținerea. În Moldova s'ar zice *profesoarele școlii de copii mici a orașului* și când e vorba de *școală*, care e a orașului, și când e vorba de *copiii* care sunt *ai* orașului (= din orașul respectiv) și când ne gândim la *profesoarele* care sunt *ale* orașului (= angajate de oraș, nu de stat). Evident că acordul întrebuițat în Muntenia și cerut de gramatică e preferabil din punct de vedere al clarității (chiar dacă etimologicește nu ar fi motivat).

IV. SPECIFICUL ROMÂNESC ÎN ORGANIZAREA LIMBII

31. După ce am cunoscut câteva mijloace prin care limba izbuște să se organizeze, atențiunea noastră se va îndrepta asupra specificului românesc în organizarea limbii. Dacă în general mijloacele sunt cam aceleași în cele mai multe limbi, preferința pentru unele din ele și dezvoltarea ce urmează din această preferință variază dela limbă la limbă. Specificul îl recunoaștem mai ușor prin **comparație cu alte limbi**.

Dacă asemănăm limba noastră cu cea germană sau franceză, ne bate la ochi marele rol pe care îl au la noi sufixele diminutive, care nu arată numai ceva mic, ci au și o mulțime de alte funcțiuni. Acest rol important explică și marele lor număr, care

contrastează cu *-on* și *-et* sau *-chen* și *-lein*, cu care se mulțumesc în general Francezii și Germanii.

În schimb prefixul are un rol mult mai mic în românește decât în nemțește și mai ales decât în limbile slave. Pentru *a fura* în construcția *a furat banii stăpânului* Germanul întrebuițează verbul simplu *stehlen*; în construcția *a furat pe stăpănu-său*, care însemnează « a luat pe nedrept banii sau alte lucruri ale stăpânului » (dar care ar putea însemna și că « l-a luat pe stăpânul însuși ») Germanul întrebuițează derivatul cu prefix *bestehlen*.

La Slavi prefixul are adesea rolul de a distinge aspectul verbal. Cum aspectele verbale nu fac parte din structura internă a limbii române, noi nu întrebuițăm decât incidental prefixul în această funcțiune.

În regiunile românești mai mult influențate de Slavi, de ex. în Banat (*m'am zăuitat...*) și în dialectul meglenit (*du-ard, iz-dun, nă-ved, pru-dorm, pud-ardic, ză-ling...*), prefixele au un rol cu mult mai mare decât în limba română literară. La Istroromâni există chiar sensibilitatea pentru aspectul verbal, care se distinge sau prin mijloace lexicale (*muncă* « mânca », imperfectiv — *pojdi* « a isprăvi cu mâncarea, a consuma », perfectiv; *mațiră* « a măcina », imperfectiv — *smil'i* « a sfârși cu măcinatul », perfectiv), sau prin morfeme (*mislî* « a se gândi », imperfectiv — *nemislî* « a se gândi la ceva = a-și îndrepta gândul spre ceva », *domislî* « a-și aduce aminte, a-și da seama », *pomislî* « a se gândi = a avea ideea... », *predomislî* « a se răzgândi, a-și schimba gândul », *zmislî* « a se gândi, a concepe gândul », toate perfective — *mislivejî* « a se tot gândi », iterativ).

Foarte puțin dezvoltată — în comparație cu limba germană — e la noi compoziția, deși rolul ei în economia limbii poate fi din cele mai rodnice. Cuvintele compuse — care pot fi considerate adesea ca niște propoziții scurtate — se reduc la noi mai ales la câteva tipuri reprezentate prin exemple ca *bot-gros* (cf. germ. *Rotkehlchen*) = un fel de pasăre, care bate la ochi prin botul (ciocul) ei gros; *târâie-brâu* = unul căruia îi atârână brâul (de sărac și prăpădit ce e); *tren-fulger* (formație nouă, imitată după *Blitzzug* german) = tren care aleargă cu repeziciunea fulgerului; *primăvară*, în care elementele de compoziție, după dispariția lui *prim* « întâiu », nu se mai simt, sau *undelemn*, depărtat ca sens de *unt*, care nu mai însemnează, ca mai de mult, « grăsime » și de *lemn* care însemna — și în unele regiuni mai însemnează — și « copac ». La rigoare ar putea fi considerate ca niște compoziții și « comparațiunile scurtate » de

felul lui *întunerec-besnă, ud-leoarcă*, pe care Germanii le scriu într'una : *stockfinster* (= atât de întuneric, încât trebuie să umbli cu bățul), *pudelnass* (= ud ca un câne plouat)...

Pe când Francezii formează adverbul cu sufixul *-ment*, noi întrebuițăm forma adjectivului, fără morfem. Numai în *altminteri* am păstrat și noi pe *mente* (ablativul lui *mens* latin). Sufixe adverbiale avem puține, precum *-iș* (*cruciș, lungiș...*) și *-ește* (*românește, vitejește...*).

În alte cazuri noi întrebuițăm prepoziții când alte limbi au sufixe și invers. Astfel, deși avem sufixe adjectivale ca *-esc* (*românesc, vitejesc...*), *-os* (*pietros, vijelios...*), *-at* (*buzat, urechiat...*), *-eț* (*citeț, glumeț...*), *-iu* (*cenușiu, vișiniu...*) ș. a., nu putem reda decât prin construcții prepoziționale adjective de felul germanului *hölzern, gläsern = de lemn, de sticlă...*

În sistemul nostru morfologic una din trăsăturile cele mai caracteristice este predilecția pentru *m o r f o n e m*, chiar când distincția dintre diferitele forme de declinare și conjugare e dată prin dezințe diferite. De aceea pluralul *străzi* (deosebit de singularul *stradă* și prin prefacerea lui *a* în *ă* și a lui *d* în *z*) sau *roți* (deosebit de singularul *roată* și prin prefacerea lui *t* în *ț* și jocul între *oa* și *o*) înlocuiește tot mai mult pluralele *strade* și *roate* (deosebite de singular numai prin dezință); de aceea dela *apăr* persoana a doua e *aperi* și nu mai e *apări*, ca în textele noastre vechi.

Comparația trebuie făcută înainte de toate cu limba latină, căci ea ne va arăta ce am păstrat și dezvoltat, și ce am pierdut și am înlocuit prin elemente nouă. Vom păși astfel pe terenul *m o r f o l o g i e i i s t o r i c e*.

Dintre inovațiunile — în parte datând din epoca preromanică — e de relevat înainte de toate *prepoziționalul* în locul unor cazuri de declinare cu dezințe; apoi formele verbale compuse cu *verbe ajutătoare*, în locul celor cu dezințe (de ex. perfectul compus *am făcut*, viitorul *voi face*, condiționalul *aș face*, mai-mult-ca-perfectul *am fost făcut*, etc.).

Devenind instrumente gramaticale, unele cuvinte au suferit schimbări formale. Astfel verbul *avea* și *vrea* au forme diferite când sunt verbe pregnante (*el are un cal*) și când sunt ajutătoare (*el a făcut*); pronumele personal are altă înfățișare când e absolut și alta când e conjunct (*pe mine nu mă vede*); pronumele demonstrativ

a avut altă evoluțiune formală când și-a păstrat vechea funcțiune demonstrativă și alta când a devenit instrument gramatical (articol).

În urma desvoltărilor fonologice, forma cuvintelor s'a uzat adesea atât de mult, încât s'au născut omomorfie, neaptea de a mai servi pentru distincții gramaticale. În asemenea cazuri limba și-a ajutat prin inovațiuni. Astfel, după ce *laudabam*, *laudabas*, *laudabat*, *laudabant* au devenit, în urma amuțirii tuturor consonantelor finale, toate, *lăuda*, forma aceasta unică nu a fost viabilă, ci distincția ce trebuia făcută pentru diferitele persoane a produs conjugarea actuală *lăudam*, *lăudai*, *lăuda*, *lăudau*, după modelul lui *lăudat-am*, *lăudat-ai*, *lăudat-a*, *lăudat-au*.

Se poate ivi însă și fenomenul invers. Dispariția unor semne distinctive pentru diferite forme poate să aibă drept urmare pierderea sensibilității pentru distincția gramaticală însăși. Acest caz îl avem — precum am spus chiar în Prezentarea acestei cărți — la deosebirea ce se făcea în latinește între stare și mișcare. Starea cerea după anumite prepoziții cazul ablativ, iar mișcarea cazul acuzativ. Se zicea *eo in casam*, dar *sto in casa*. După dispariția lui *m* final, acuzativul și ablativul deveniseră egale. În loc ca limba română să-și creeze alt mijloc de distincție între stare și mișcare (pe care îl are bunăoară la *unde stai?* față de *încotro te duci?*), a renunțat la ea. Pierderea sensibilității pentru această distincție e și ea unul din elementele specificului românesc. O vedem mai ales când Românul vorbește nemțește și zice *ich gehe im Walde* (în loc de *in den Wald*) sau întrebă *wo* (în loc de *wohin*) *gehst Du?*

După căderea lui *-s* și *-m* final și în urma prefacerii lui *o* neaccentuat în *u*, *lupus* (nominativ), *lupum* (acuzativ), *lupo* (dativ și ablativ) au devenit egale. Această omomorfie a fost remediată numai în parte. Mai întâi vedem că ablativul a fost înlocuit, ca totdeauna în românește, prin prepozițional (*cu lupul*, *prin lup*...); lipsa unui semn distinctiv la dativ nu putea da naștere la echivocuri supărătoare, întru cât în marea majoritate a cazurilor întrebuițăm forma articulată a dativului, care se deosebește de nominativ și acuzativ (*lupului* față de *lupul*). Omomorfie cu adevărat rămăneau numai cazurile nominativ și acuzativ. Omomorfia aceasta a avut uneori ca urmare — precum vom mai vedea — confundarea celor două cazuri într'un

fel de caz general. Trebuința de claritate cerea însă ca la numele de ființă să se facă deosebire între nominativ și acuzativ. (La neutre — de obicei numiri de obiecte — o distincție dezinențială între nominativ și acuzativ nu exista nici în latinește). De aceea s'a introdus la acuzativ morfemul *pe*, sau (uneori și) auxiliarul *îl, o, îi, le*: *mama crește pe copil* sau *copilul îl crește mama*.

B) ROSTIREA

32. Există — și joacă un rol deosebit de mare în istoria culturii moderne — **limba scrisă**. Dar aceasta, ca și vorbirea comunicată prin telefon sau pe plăci de gramofon, e numai un surrogat al limbii vorbite. Vorbitorului la telefon îi lipsesc cele două mijloace importante, gestul și mimica, prin care întregim expresivitatea celor comunicate prin graiu viu. De aceea « speaker »-ul dela radio va face uz de o modulare mai îngrijită a vocii, de pauze lungi și de alte mijloace de dicțiune, prin care va compensa gestul și mimica. Scriitorul, lipsit și de posibilitatea de a reliefa prin intonație și prin melodia frazei comunicarea sa, va trebui să caute compensații în alte direcții și le va găsi de obicei în construcțiuni sintactice mai precise, într'o mai scrupuloasă alegere lexicală, într'o gradație între sinonime, în evitarea construcțiilor echivoce, în reducerea brevilocvenței la minim, etc. Deși limba scrisă e mai mult sau mai puțin o limbă artificială, ea merită să fie studiată cu atenție și prezintă interesante probleme lingvistice. Nu trebuie să uităm însă că ea nu dă imaginea exactă a limbii vorbite, care este de obicei dialogată, condiționată deci, în ceea ce privește alegerea cuvintelor și construcțiilor, de dialog. Când citim o bucată literară, o vom înțelege adesea numai dacă ne închipuim și tonul și gesturile cu care și-a imaginat-o autorul. De aceea ni se întâmplă uneori să recitim o frază cu voce tare, ca astfel s'o facem mai înțeleasă, și de aceea gustăm mai bine o operă literară când e recitată sau declamată de recitatori sau de actori de talent. Talentul acestora stă tocmai în ușurința de a găci « modalul », adică gesturile mimica, intonația și mlădierea vocii pe care ar fi avut-o autorul dacă nu scria, ci vorbea, și pentru redarea cărora nu-i ajungeau, când scria, mijloacele grafice și sintactice. Limba scrisă se poate ase-

măna cu hărțile unui atlas geografic: ele dau mai puțin decât poate prinde ochiul în natură, căci în ele lipsește jocul de lumină și umbră, colorile și perspectiva; dar dau și mai mult, de exemplu curbele de nivel, pe care nu le vedem când privim un peisaj.

Dacă avem în vedere graiul viu, dar și imaginea lui scrisă, volumul nostru intitulat « Rostirea » va cuprinde următoarele capitole mari:

FONETICA,
FONOLOGIA,
PSIHOFONIA,
EUFONIA,
GRAFIA și
ONOMATOPEEA.

I. FONETICA

33. **Fonetica** este studiul care se ocupă cu cercetarea obiectivă a sunetelor, așa cum le rostește gura, le percepe urechea și le fixează memoria. Cât timp cercetările asupra limbilor erau făcute de filologi, a căror atențiune era concentrată asupra **textelor** vechi, se vorbea de obicei de **litere**. Cei ce recunoscuseră fenomenul rotacismului latin, vorbeau de prefacerea « literei » *s* între vocale în *r*.

Cât de adânc e înrădăcinată concepția că limba constă din litere, se vede din figura poetică — mult gustată odinioară — pe care E. ROSTAND o pune în gura lui Cyrano de Bergerac. Acest poet numea sărutul « un punct trandafiriu pe *i* din cuvântul *aimer* », — care cuvânt în rostirea franceză nu are niciun *i* (căci se rostește *emé*).

Abia în secolul trecut s'a recunoscut că litera nu e decât o imagine aproximativă a **sunetului**. Această recunoaștere a dat naștere unei discipline nouă, fonetice, al cărei rol în cercetările lingvistice a fost exagerat de unii, mai ales în a doua jumătate a veacului trecut, în epoca pozitivismului, când metodele de cercetare lingvistică se apropiau de cele ale științelor naturale. Fiind o disciplină exactă, de laborator, *fiziologia sunetelor* — cum i se mai zicea fonetice — a canalizat cercetările lingvistice atât de mult spre cunoașterea cât mai exactă a pronunțării, încât de multe ori învățații uitau că rolul principal în limbă nu-l are gura și urechea, ci creierul.

Ca disciplină auxiliară a lingvistice, fonetica este însă indispensabilă. Am putea-o asemăna cu tabla de înmulțire, fără de

care nu se pot face operațiuni complicate de calcul. Cu cât un lingvist are cunoștințe fonetice mai ample, cu atât e mai bine înarmat. Cum însă lingvistica, ca orice știință, cere celui ce i se dedică o înțeleaptă limitare a preocupărilor, un tratat general asupra limbii unui popor, se poate mărgini — și e bine să o facă — asupra câtorva principii generale și asupra unor cunoștințe fundamentale fonetice.

Chiar părintele foneticii moderne, E. SIEVERS, a arătat că rostirea presupune anumite procese psihice, că din anumite centre ale creierului nostru vin ordinele pentru anumite mișcări ale organului nostru fonator sau ale mușchilor care provoacă regularea debitului de aer. S'ar părea deci că despărțirea « rostirii » de « cugetare » nu e îndreptățită. Se va vedea însă că în volumul intitulat de noi « Cugetarea lingvistică », nu ne ocupăm cu actele psihice mecanizate și rămase în afară de stăpânirea noastră, cum sunt cele ce diriguiesc rostirea omenească normală. (Numai în cazuri anormale, când vrem să îndreptăm bunăoară defectele de rostire ale unui fonf, gângav, peltic, etc., facem eforturi conștiente de diriguire a mișcărilor executate de organele noastre de rostire).

34. Prin inventarea unor aparate ingenioase, începând cu simplul palat artificial și sfârșind cu filmul sonor, s'a dat, mai ales în anii din urmă, o dezvoltare din ce în ce mai mare foneticii experimentale, care a devenit o disciplină științifică autonomă, înrudită atât cu fizica cât și cu lingvistica. Cercetările ei pot fi de mare folos pentru lingvist, lămurindu-i o mulțime de chestiuni, pe care nu le-ar cunoaște, dacă singurul lui mijloc de percepție ar fi urechea. Înregistrările făcute cu cilindrul incriptor ne permit să distingem cu ochiul (cu mult mai bine înarmat decât urechea) vibrațiunile organelor ascunse vederii sau curbele descrise de sunete pe care urechea nu le distinge, iar filmele realizate la Bonn ne ajută să înțelegem marele rol jucat de coarticulațiune.

Dar, oricât s'ar părea de paradoxal, această cunoaștere amănunțită și obiectivă a sunetului înregistrat de aparate a produs fenomenul combătut pe bună dreptate de primii foneticieni la cei ce vedeau litera și nu se gândeau la sunetul pe care-l reprezenta. Pentru lingvist este mai puțin hotărâtor ceea ce distinge ochiul — palatograma sau oscilograma — decât ceea ce percepe și poate analiza urechea. Are mai puțină importanță din punct de vedere lingvistic

cum e rostit sunetul în mod obiectiv, decât cum e înțeles în mod subiectiv de cel ce îl percepe cu urechea, și căruia din sunetele sale e asimilat. *Nu atât sunetele în sine, ci valoarea lor de semne are importanță lingvistică.* Fonetistii experimentali nu țin seama — și nu au cum s'o facă — de unul din cei mai importanți factori ai limbii, de *darul omului de ghicire a ceea ce a voit și n'a izbutit pe deplin să spună — sau să rostească — cel ce-i vorbește.*

Acest lucru îl știu însă scriitorii. Iată de exemplu o observație justă la CEZAR PETRESCU (din romanul *Intunecare*, vol. I, p. 177): «Verbianu nu știe o boabă din altă limbă decât românește. Și atunci, vorbind cu un străin, stâlcește cuvintele și le strigă din răspuțeri, cu impresia că așa va fi mai ușor înțeles. Un străin i se pare un infirm: surd sau așa ceva».

35. Îngrădite astfel preocupările noastre, vom încerca în volumul intitulat «Rostirea», să dăm înainte de toate o descriere a sunetelor limbii române, arătând felul cum sunt articulate. Acest capitol, fără pretenții de originalitate, va cuprinde lucruri ce se găsesc în orice manual de fonetică generală. El se întemeiază pe lucrările unui SIEVERS, JESPERSEN, GRAMMONT ș. a. Totuși atenția noastră va fi ațintită și în acest caz asupra particularităților specifice românești, folosindu-ne mai ales de observațiunile prețioase făcute de G. WEIGAND și de învățații români și străini mai tineri, ca A. PROCOPOVICI, E. PETROVICI, A. ROSETTI, E. GAMILLSCHEG, A. LOMBARD ș. a. Mai ales utile ne-au fost observațiile numeroase de amănunt cuprinse în hărțile Atlasului Lingvistic Român, al cărui sistem de transcriere fonetică îl urmăm în cartea noastră.

Principiul general al acestui sistem de transcriere este de a întrebuița semnele obișnuite ale grafiei românești (deci pe *ă, ș, j* și *đ = dz*, împrumutat din vechea ortografie) și de a nota nuanțele cu semne diacritice, valabile pentru toate grupele de sunete.

Astfel, un punct dedesubtul *v o c a l e l o r* arată că rostirea lor e «închisă», iar un cârlig, că e «deschisă»; două puncte sau un cârlig dublu arată că închiderea și deschiderea e mai mare (*vêde* în Transilvania, *vêde* în Bucovina, *vede* și *vede* în Moldova). «Tilda» spaniolă arată nazalitatea vocalelor; o variantă a acestei «tilde», seminalizitatea. O liniuță verticală sub vocale indică afonizarea (*lupî*), iar semnul $\bar{\text{—}}$ semiafonizarea (*casă*). Liniuța verticală deasupra vocalei arată accentul principal, iar așa numitul «accent grav» pe cel secundar (*mănu-năte*); cu o linie dublă se notează accentul dinamic sporit (*nă vreau*). Un arc sub o vocală arată că ea formează elementul secundar al unui diftong (*day, noi*), iar pus deasupra vocalelor arată că ele formează un diftong cu elemente

egale (toate). O linie orizontală deasupra unei litere indică lungimea (\bar{o} , \bar{r}); pentru scurtime se întrebuițează semnul < așezat deasupra (\acute{u}). Vocalele slab perceptibile sunt cuprinse în partea dinții a unei paranteze rotunde: lup(u). Diferitele nuanțe de «*a*» se însemnează prin semicerc deasupra vocalei (\bar{a} , \bar{e} , \bar{e} , \bar{o}); diferența între \bar{a} și \bar{i} nu e cea din ortografia oficială, ci \bar{i} e semnul general pentru un \bar{a} închis, iar \bar{a} însemnează o nuanță între \bar{a} și \bar{i} (cum o auzim în moldovenescul *casă*); vocala centrală cea mai închisă se scrie \bar{i} (de ex. în bănățenescul *riu*); \bar{o} și \bar{u} , ca în nemțește.

În ceea ce privește consoanțele, o liniuță verticală deasupra sau la urmă însemnează palatalizare (t' , n' , ξ); în special \acute{c} e africata alveolo-palatală afonică pe care o întâlnim în bănățeanul *frăce* (=frate). Prin circumflexul cu vârful în sus, deasupra lui s și z , se însemnează șuerătoarele ξ și j alveolare-palatale, cum le avem în moldoveanul *făși* (=face) și *žână* (=geană), iar, deasupra lui c și g , africatele compuse cu acest element: muntenescul *ĉĉără* (=ceară), *ĝer* (=ger). Cu circumflexul cu vârful în jos se însemnează aceleași africate, având însă ca al doilea element un ξ și j nepalatalizat: *čăr* (=cer) și *ğăr* (=ger) în rostirea maramureșană. Printr'un astfel de circumflex, mai mic însă, se indică o palatalizare în măsură mică: *und^ve* (=unde), *pîni* (=pâne) în Moldova. O cruculiță dedesubt indică o ocluziune incompletă: *îmvăț* (=învăț), *înșir* (=înșir) în Muntenia, iar un punct sub n însemnează că nazala e foarte slabă, de ex. în *mûnte* (=munte).

Din alte alfabete s'au împrumutat semnele \bar{d} pentru africata fonică corespunzătoare lui \acute{c} , de ex. în bănățenescul *des* (=des); $\bar{\theta}$ e fricativa dentală fonică cu apertură plată, având corespondenta afonică θ , de ex. în aromânescul *đală* (=zară), *đeâmîn*; γ e fricativa velară fonică, de ex. în istorom. *royu* (=rog) corespunzând afoniceii χ de ex. în munt. *χáină* (haină); \bar{l} e laterala velară, de ex. în basarabeanul *cal* (=cal); ρ = un r uvular, de ex. *gúpă* (=gură) la Fărșeroți; w e fricativa bilabială fonică, de ex. în bucov. *wom* (=om); y e fricativa palatală fonică, corespunzând afonicului h' , de ex. în transilv. *yérme* (=vierme).

Din alte sisteme de transcriere fonetică a fost împrumutat η pentru nazala velară urmată de c sau g , (de ex. *încă* = încă) și un h cu o prelungire în jos, pentru fricativa faringală fonică, precum o avem bunăoară, în poziție intervocalică, în *hoĥot*.

36. Când vorbim, aerul, ieșind din plămâni, înainte de a se scurge pe gură și pe nas, trece printr'un tub mărginit în partea posterioară de laringe și în partea anterioară de buze sau de nări. *Deosebiriile între sunete se reduc* — precum observă just A. MEILLET — *la diferitele obstacole pe care aerul le întâmpină în scurgerea lui prin tubul fonator.*

Întâiul obstacol pe care-l întâmpină aerul ieșind din plămâni se găsește în laringe. Cu cât coardele vocale sunt mai depărtate una de alta, cu atât debitul de aer e mai mare. Când

ele se ating ușor, aerul ce se scurge din plămâni le face să vibreze, producând un zumzet (de care ne putem da seama dacă ne astupăm urechile cu mâinile și încercăm să rostim un *b* sau *g*). Aceste vibrațiuni ale coardelor vocale produc *vocea* sau *fonia*, care joacă un rol deosebit de important în limbă. Minusul sau plusul de voce caracterizează perechile de consonante de felul lui *p—b, t—d, s—z, c—g*, dintre care cele dintâi (*p, t, s, c*) sunt *a fonice* (sau *surde*) și cele de-al doilea (*b, d, z, g*) *fonice* (sau *sonore*). Tot în coardele vocale — după cum le scurtăm sau le lungim — se produc diferențele de *înălțime*, care joacă un rol atât de important la *accentuare* și *intonație*.

Avem, în rândul al doilea, o deosebire de *rezonanță*, după cum aerul trece numai prin gură — în care caz vorbim de sunete *orale* (dela lat. *os, oris* «gură») — sau și prin nas, în care caz vorbim de sunete *nazale* (dela lat. *nasus* «nas»). Când ne uităm în gura celui ce rostește *a*, vedem cum omușorul (uvula) lui se ridică. Acest omușor îndeplinește funcțiunea unei clape care închide în mod automat canalul nazal, lipindu-se de peretele faringal și silind aerul să iasă pe gură. Dacă zic *an*, atunci omușorul, când începe articularea lui *n*, se deslipește de peretele faringal și ia poziția lui de repaos, adică atârnă de cerul gurii moale. Ne mai găsind niciun obstacol, aerul se scurge și pe nas. Astfel se produce în cavitățile («fosele») nazale o rezonanță care dă sunetului un timbru nazal.

Limba, singură sau împreună cu maxilarul inferior — de care e legată prin mușchi la baza ei — și buzele pot produce de asemenea obstacole în calea aerului care tinde să părăsească tubul fonator.

Când gura e atât de deschisă și limba atât de depărtată de cerul gurii, încât aerul să se poată scurge fără să producă o vibrație a membranelor și mușchilor care mărginesc canalul oral, atunci sunetele produse sunt *vocale*. *Apertura* cea mai mare o avem la *a* (de aceea doctorul când vrea să ți se uite în gât îți zice să «faci *a*»); mai mică e la *e* și *o*; și mai mică la *i* și *u*. Când apertura e mai mică decât la *i* sau *u*, aerul nu mai poate trece neîmpiedecat și se produc vibrațiuni care dau un sgomot caracteristic pentru *consonante*.

Consonantele rostite cu o asemenea apertură mică se numesc *constrictive* (sau *fricative* sau *spirante*), de ex. *f, v, s, z...*

Când limba se lipește de partea superioară a gurii sau când buzele se lipeșc una de alta închizând tubul fonator, avem a face

cu consonante *oclusive*. Aerul, care n'are loc să se scurgă pe nas (ca la *m* și *n*), se adună în dosul obstacolului și ajunge la un moment dat să spargă obstacolul. În acest caz consonantele ocluzive se numesc și *explosive*: *p, b, t, d, c, g*.

Se poate întâmpla ca această închidere să se facă numai parțial, încât o parte din aer să se poată scurge *lateral*, de ex. la *l*. La diferitele feluri de *r* închiderea este completă, dar organele care închid gura sunt atât de elastice, încât o mică porție de aer adunată în dosul obstacolului ajunge pentru ca să-l spargă. În urma elasticității, ocluziunea se face însă din nou; dar aerul o sparge iarăși. Aceste explozii repetate fac asupra urechii noastre impresia unor vibrațiuni. De aceea *r* e o *vibrantă*.

Când rostesc, în fața oglinzii, *apa*, văd cum între cei doi *a* se face o închidere a buzelor mele. Tot o astfel de închidere, făcută însă cu dosul limbii și cerul gurii moale, se produce când zic *aca*. După l o c u l unde se produce obstacolul, sunetele se pot împărți în *labiale* (dela *labium* «buză»), *dentale* (dela *dens, -tis* «dinte», înțelegându-se dinții de sus), *alveolare* (adică la ridicătura din dosul dinților superiori), *palatale* (dela *palatum* «cerul gurii tare») și *velare* (dela *velum* «cerul gurii moale») — numite mai de mult și *gutturale* (dela *guttur* «gât») — *uvulare* (dela *uvula* «omușor»), *farin-gale* (dela *pharynx* «faringe») și *laringale* (dela *larynx* «laringe»).

Când rostesc *u* și *i* înaintea oglinzii, văd cum buzele se rotunjesc și se țuguie la *u* și cum colțurile lor se mișcă spre urechi, când trec la *i*. Deci nu numai organul care produce apertura și mărimea aperturii, ci și f o r m a ei e importantă. Atât *s* cât și englezescul *th* sunt constrictive afonice dentale; ceea ce le deosebește e felul deschizăturii, în formă de făgaș la *s*, cu limba plată la *th*.

37. Descrierea sunetelor, așa cum am schițat-o în cele precedente, corespunde realității numai atunci când rostim sunetele izolate, ceea ce se întâmplă foarte rar și numai în mod excepțional în vorbirea obișnuită. Astfel, când comunic la telefon un nume necunoscut, pentru o mai bună înțelegere, voi zice «*Dingu* cu *d* din *dorm*, *i* din *inimă*, *n* din *neted*, *g* din *gară* și *u* din *unu*». (Tot așa învățau să «buchisească» bunicii noștri: «dobru-ije-naș-glagoli-ucu: Dingu»). De fapt însă *d* înainte de *i* se rostește altfel decât *d* înainte de *o* și mai ales *n* urmat de *g* e alt sunet decât *n* din *neted*. În vorbirea obișnuită

articularea sunetelor depinde totdeauna de aceea a sunetelor învecinate și realizarea lor se face cu maximul de economie în mișcări. În măsura în care am siguranța că sunt înțeles de cel ce mă ascultă, articulez incomplet, ca să economisesc unele mișcări, sau deplasez locul de articulație, ca să pot forma mai ușor articulația sunetului următor.

Când am să rostesc cuvântul *dragă*, organul meu fonator ia dela început două poziții, pe care le menține până la sfârșit: coardele vocale se ating ca să se producă vocea, iar omușorul închide canalul nazal. Aceasta fiindcă toate sunetele acestui cuvânt sunt fonice și orale. Când zic *trupul*, buzele, care se țin pentru primul *u*, rămân ținute până când rostesc și pe al doilea *u*. Explozia lui *p* se face cu buzele ținute, nu cu ele întinse, ca atunci când rostesc *iepe*.

Dar, vorbind, nu suprimăm numai toate mișcările inutile, ci și pregătim de mai nainte mișcările următoare. Când rostesc înaintea oglinzii cuvintele *glumă* și *glie*, văd că buzele mele se țin pentru *u* și se lătesc pentru *i*, înainte chiar să încep să rostesc pe *gl*. Această pregătire a lui *u* sau *i* următor o pot face, pentru că poziția buzelor e indiferentă pentru *g* și *l*, articulate în interiorul gurii. Vedem deci că există cazuri când *omul poate supra pune, cu totul sau cel puțin parțial, articulațiile viitoare peste sunetele precedente, fără ca să sufere comprehensiunea.* Din asemenea observații controlate și completate cu mijloacele moderne ale filmului vorbitor, a clădit P. MENZERATH o teorie nouă, care răstoarnă multe păreri eronate ale foneticienilor mai vechi.

Învățăutul german a tăiat în bucăți filmul care conținea cuvintele *Glas* și *Glück* și a lipit după *gl* din cuvântul al doilea pe *as* din cuvântul întâiu, și invers, pe *gl* din cuvântul întâiu înainte de *ück* din cuvântul al doilea. Lăsând să ruleze filmul astfel modificat, a observat că *Glas* și *Glück*, dobândite pe cale sintetică, nu se deosebeau, din punct de vedere acustic, de *Glas* și *Glück* articulate în mod normal. *Modificând unele din componentele articulației nu se alterează deci caracterul general al unui sunet.* Una din deosebirile esențiale între *a* și *i* este că *a* se prezintă cu cea mai mare deschizătură a gurii, iar *i* cu o deschizătură cu mult mai mică. Totuși voiu distinge foarte bine pe *Dante* de *dinte* și atunci când cineva rostește aceste două cuvinte cu pipa strânsă între dinți. Ceea ce ne face să-l înțelegem și în cazul acesta pe *a* ca *a*, e faptul că mișcarea maxilarului inferior, necesară pentru ca să producă apertura lui *a*, e c o m-

pe n s a t ă prin mișcări ale buzelor și mai ales ale limbii, care stabilesc între sunetele rostite cu pipa în gură același r a p o r t ce există între apertura lui *a* și a lui *i* în vorbirea normală.

Tot astfel înțelegem pe unul care vorbește mâncând (« cu gura plină »), deși toate sunetele pe care le produce sunt articulate altfel decât în mod obișnuit.

Una din cele mai interesante compensații se întâmplă atunci când vrem să rostim corespondenta fonică a lui *h* laringal. Pentru articularea fricativei laringale coardele vocale trebuie să se deschidă formând un unghiu de vreo 10°; pentru producerea vocii aceleași coarde vocale trebuie să se apropie atât de mult încât să se atingă. Cele două articulări nu pot fi produse deci simultan, una excluzând pe cealaltă. Totuși, în cuvinte ca *hohot* bunăoară, Românul rostește deobicei pe al doilea *h* fonic, ceea ce se poate constata în mod neîndoios din oscilogramme. În loc să vibreze coardele vocale apropiate înseși, vibrează, pe cât se pare, membrana fină și elastică în care sunt îmbrăcate și această vibrație compensatoare produce fonia lui *h* laringal.

Concluzia pe care o trage MENZERAT cu drept cuvânt este că atunci *când vorbim nu adăogăm sunet lângă sunet, articulat fiecare în mod separat, nici nu se produc sunete de tranziție între sunetele articulate la locuri diferite* — așa cum ne învățau până acum foneticienii — *ci că sunetele se suprapun și se împletesc într'o coarticulare continuă* (sau *synkineză*). Vorbirea noastră se realizează printr'o mișcare continuă a organului nostru fonator, cărmuită de om (« gesteuerte Dauerbewegung ») după anumite principii de economie. (Cf. P. MENZERATH, *Die Sprachartikulation als Struktur*, în *Forschungen und Fortschritte* XIII (1937), p. 364—366).

În filmul sonor prezentat la al patrulea Congres internațional de Linguistică din Copenhaga, se puteau urmări foarte bine cu ochii mișcările pregătitoare ale gurii și gâtului, înainte chiar de a se auzi începutul cuvântului. Aceste mișcări nu se fac însă numai pentru sunetele inițiale, ci pentru toate sunetele cuvântului, a căror articulație poate fi pregătită dinainte, întru cât mișcările care pregătesc diferitele sunete nu se stânjenesc unele pe altele. Imaginea din acest film se aseamănă cu ceea ce observăm la un grup de alergători, când așteaptă semnalul de plecare: îi vedem cu toți mușchii într'o supremă încordare, nu numai pentru întâiul salt, ci pentru cursa întreagă.

Această pregătire a organului nostru fonator pentru articularea unor sunete ce vor urma mai târziu, dă naștere la o serie de mișcări

simultane în articulație, care explică multe fenomene de acomodare, asimilare, diferențiere, disimilare, metateză, etc., precum și ivirea, dispariția sau modificarea unor sunete ale limbii. În volumul despre « Rostire » vom da atenția cuvenită acestor fenomene, nu numai spre a ne putea da seama despre geneza lor, ci și spre a distinge cum se comportă limba română în privința lor. Sincopa bunăoară este una din cele mai pregnante caracteristice ale dialectului aromân (de Sud), comună cu limba Grecilor învecinați; asimilația vocalică este frecventă în românește, fără însă să ducă la acea sinharmonie (armonie vocalică) prin care se caracterizează unele limbi (ca cea unguerească); meta-teza este în limba română și în cea albaneză un fenomen foarte des, mărirind numărul asemănarilor ce denotă o strânsă legătură între aceste două limbi.

Recunoscând rolul important al coarticulației în rostire, unele « neregularități » în desvoltarea sunetelor ne apar într'o lumină cu totul nouă. Prefacerea lui *s* în *ș* nu se ivește numai în vecinătatea imediată a unei palatale următoare, ca în *pas-pași*, ci și « sărind » peste alt sunet, ca în *trist-triști* și chiar peste două, ca în *albastru-albaștri*. Un caz și mai caracteristic pentru coarticularea unui sunet distanțat ni-l dă prefacerea lui *d + i* în *j* din cauza unui *o* accentuat următor în *medius locus* > *mijloc*. Pe când Aromânii, care accentuează *ńóldzuc*, au *dz*, ca în *médius* > *nédz*, Dacoromânii — și tot astfel Istroromânii și Megleniții — au *j* ca în *deórsum* > *jos*. Țuguirea buzelor — mai marcată la *o* sau *u* în silabă accentuată decât într'una neaccentuată — care avea să urmeze la rostirea lui *lo* (din *locus*) următor, s'a transpus în mod anticipat asupra lui *dz* precedent, prefăcându-l în (*dj*) (*ș* și *j* fiind singurele consonante rostite cu buzele ȗuguiate). Pentru explicarea lui *j* din *mijloc* nu mai trebuie deci să plecăm dela un tip latin vulgar construit: **mediólus locus* — precum propuneam odinioară — nici să admitem, cu CANDREA-DENSUSIANU (DE. nr. 1112), influența slavului *mežda* sau o asimilare a lui *z* față de *ě* următor în pluralul **mizloáce* (devenit *mijloace* și atrăgând după sine și singularul *mijloc*).

38. Principiul coarticulării ne face să înțelegem mai bine și mult discutata problemă a silabei.

Pentru ca să știm însă ce este o silabă, e necesar ca înainte de toate să ne desbărăm de concepția ivită pe urma unei comparații greșite, cu *t a c t u l* în muzică. Muzica nu e imaginabilă fără tact. În mod normal însă noi nu « batem » silaba când vorbim, după cum batem — cu bagheta, cu piciorul sau numai în gând — tactul când cântăm. Dimpotrivă, *silabisirea e ceva excepțional și se poate asemăna cu « buchisirea » de care am vorbit mai sus*. Dacă trimit servitorul la

farmacie să-mi aducă un *gomenol*, rostesc *go-me-nol*, silabisind, pentru ca să mă înțeleagă mai bine și să i se întipărească cuvântul în memorie. Dar doctorii și farmaciștii nu silabisesc acest cuvânt. Pentru 18, zic în mod normal *opșce*, fiind sigur că ascultătorul meu ghicește în *op* pe *opt* și în *șce* pe *sprezece*. Dacă am însă tot interesul ca interlocutorul meu să nu mă înțeleagă greșit, dacă e foarte important ca el să știe că e vorba de 18, nu de 17 sau 19, voi pronunța cuvântul silabisind. Mai mult decât atât. Pentruca «opt» să iasă mai bine în relief și *t* să nu formeze cu *s* următor grupul de sunete coarticulate («africata») *ț*, introduc un *đ* între aceste două sunete: *optásprezece*, schimbând astfel, deodată cu înmulțirea silabelor cu una, forma tradițională a cuvântului.

Elementele componente ale unei africcate nu se succed, ci se contopesc: *đ* nu constă dintr'un *d* urmat de *j*, ci dintr'un *d* peste care se suprapune un *j*, dând un singur sunet. Tot astfel în oscilograme diftongul *ai* are cu totul caracterul unei singure vocale. GRAMMONT, voind să caracterizeze o africată sau un diftong, scoate în evidență tocmai faptul că fiecare din aceste sunete compuse se rostesc într'o singură silabă. Îndată ce rostesc *adjudeca*, cu *d* și *j* distinct, sau *haină* (femininul dela *hain*) cu accentul pe *i*, am înmulțit numărul silabelor cu una și nu mai am nici africata *đ* (ca în *Adjud*, rostit *ađud*) nici diftongul *ai* (ca în *haină* = îmbrăcăminte).

Ceva analog se întâmplă când rostesc *ba*: articularea lui *a* începe deodată cu articularea lui *b* precedent, căci limba ia în gură poziția lui *a* chiar în timp ce buzele se închid pentru *b*. În momentul când această ocluziune se deschide, coloana de aer care străbate buzele deschise are forma caracteristică pentru *a*. Din cauza aceasta, un cuvânt, în care avem a face cu consonantă + vocală + consonantă + vocală, se desparte ușor în silabe: *ni-me-ri*. În loc de consonantă simplă poate fi o africată sau anumite grupe de consonante care se coarticulează ușor (ca *tr*, *đr*) și în loc de vocală un diftong: *ra-ță*, *rău-ta-te*, *pa-tru*.

Numărul silabelor unui cuvânt e identic cu numărul culmilor lui sonore. Deoarece sonoritatea (germ. «Klangfülle») depinde de apertură, se zice de obicei că un cuvânt are atâtea silabe câte deschizături realizează gura. E cunoscută experiența lui

SIEVERS: dacă pronunțăm *a* și ne batem cu palma peste gură, de câteori gura e astupată de palmă avem impresia că se încheie o silabă. Când cuvântul are un singur punct culminant, în jurul lui se grupează toate sunetele învecinate: în jurul lui *i* din *timp* sau a lui *au* din *scaun* se grupează toate consonantele învecinate. În acest caz vorbim de monosilabe.

Între teoria silabei determinate de «culmile sonore» sau de «deschiderea gurii» și între ceea ce știm despre coarticulație nu este o contradicție. Greutatea se ivește însă atunci când avem să determinăm granița silabelor la un grup de consonante între două vocale.

Când în loc de *scaun*, zic *scaunul*, *n* nu mai e satelitul lui *au* precedent, ci trece sub stăpânirea lui *u* următor, a doua culme sonoră. Cel puțin ortografia ne învață că dacă acest cuvânt nu mai începe la sfârșitul rândului, scriem *scau-*, cu linioară, și începem rândul următor cu *nul*. Tot așa scriem *tim-bru*. Acest fel de silabisire este însă potrivit felului obișnuit de a coarticula sunetele acestui cuvânt. Când rostesc *timbru*, sunetele *m*, *b* și *u* se formează cu o singură mișcare a buzelor, care se închid pentru *m* și *b* și se țuguie pentru *u*. Simultan cu această mișcare a buzelor, vârful limbii articulează pe *r*, încât coloana de aer, când iese prin deschizătura labială, conține și vibrațiile lui *r*. Firește că noi putem rosti pe *m* și desarticulându-l din complexul *mbru* și coarticulându-l cu *i* precedent. Acest lucru se întâmplă când silabisim *tim-bru*. Dar în acest caz silabisirea nu mai corespunde rostirii normale.

Cu alte cuvinte, în vorbirea noastră obișnuită sunetele se rostesc coarticulate. Această rostire normală poate fi desființată când voim să fim înțeleși mai bine sau când urmărim anumite scopuri de ordin estetic (cf. § 48). După cum putem despărți un cuvânt în sunetele care-l compun — să «buchisim» — tot astfel îl putem desarticula și în silabe — să «silabisim». Deși desarticulând pronunțăm sunetele altfel decât în vorbirea normală, impresia acustică nu se modifică în mod esențial.

Din cauza caracterului artificial al silabisirii, unii fonetiști neagă pur și simplu existența silabei. «Die Silbe existiert — phonetisch betrachtet — nicht... Es gibt nur mehr oder weniger lange Lautgruppen, deren Grenzen von der Atmung bestimmt werden; die diese Gruppen bildenden Laute sind nicht trennbar, weil sie eng untereinander verwachsen sind. Die Silbe phonetisch unter-

suchen und begründen zu wollen, ist also eine Utopie». (PANCONCELLI-CALZIA, *Die experimentelle Phonetik*, 1924, p. 23 și 119). P. FOUCHÉ (*Études de Phonétique générale*, 1927, p. 7 ș. u.), a arătat în mod experimental că în rostirea aceleiași persoane silabisirea unui complex de sunete ca *umpu* se face în trei feluri: *um|pu*, *u|mpu* sau *um|mpu*. O. JESPERSEN (*Elementarbuch der Phonetik*, p. 153), care are meritul de a fi arătat rolul mare pe care îl are sonoritatea («Klangfülle») în alcătuirea silabei, scrie: «Die Phonetik gibt keine Weisung, ob man in der Schrift *fe-ste*, *fes-te* oder *fest-e* abteilen soll. Das einzige was hier vorliegt, sind zwei Gipfel mit dazwischenliegender Senkung, aber es ist ebenso müssig, darüber zu streiten, ob diese Senkung ganz zum ersten Glied oder ganz zum zweiten oder halb zu beiden gehört, wie es müssig ist, in einem Tal in der Natur nach einer bestimmten Scheide zwischen zwei Bergen zu suchen». O încercare interesantă de a localiza totuși acest hotar — care uneori e în mijlocul sunetului — a făcut A. PROCOPOVICI în *Principiul sonorității în economia limbii*, DR., IV, 12—37. Noi am spune: când căutăm să desarticulăm un grup de sunete, care în mod firesc se rostesc coarticulate, dăm de greutateți pe care nu toți indivizii le rezolvă la fel și nici măcar același individ în aceeași limbă.

39. Dacă după această sumară orientare generală asupra articulării sunetelor, ne întrebăm care sunt cele mai caracteristice trăsături ale foneticii românești, socotim că sunt acestea: a f o n i z a r e a finalelor, împreună cu o scurtare atât de mare a vocalelor dela sfârșitul cuvintelor, încât ele nu mai pot servi ca element de sprijin al silabei; apoi n a z a l i z a r e a vocalelor înainte de consonante nazale, o urmare a a s i n c r o n i s m u l u i; în sfârșit desvoltarea unui grup foarte variat de v o c a l e c e n t r a l e, pentru care limba literară întrebuițează semnele *ă* și *â* (acesta din urmă cu varianta o r t o g r a f i c ă *î*). Despre toate acestea vom vorbi pe larg în volumul dedicat «Rostirei» (Cf. și DR. VII, 1 ș. u. = ELR. 203 ș. u.). Cât de mult țin aceste sunete de felul specific românesc de articulare se poate vedea în mod indirect din greutatețile pe care le întâmpină străinii la rostirea vocalelor afonizate, nazalizate și a celor centrale.

Din toate aceste trăsături caracteristice se poate desluși sistemul fonetic al limbii române. Acest sistem formează un tot încheșat. Când printr'o inovațiune se produce o perturbare, suferă sistemul întreg și de obicei desechilibrul iscat trebuie refăcut printr'o c o m p e n s a ți e oarecare. La jocul de șah pot lua figurile partenerului meu, fără ca sistemul să se altereze. Tot astfel pot amuți anumite sunete și pot «cădea» anumite terminațiuni fără ca înțelegerea unui

graiul să fie turburată. Când însă luarea unei figuri poate avea ca urmare prăbușirea întregului sistem clădit în jurul ei, atunci nu mai poate ajuta decât « compensația » pe care o poate aduce pionul schimbat în regină.

Din sistemul fonetic al limbii române face parte fenomenul care se poate caracteriza prin *masarea energiei de rostire la începutul cuvintelor*, având adesea ca urmare o reducere a energiei în silabele mijlocii și finale, fără ca să se schimbe condițiile de accentuare.

Vedem astfel că — atunci când nu există cauze speciale care să le modifice — consonantele și grupele de consonante inițiale s'au păstrat neschimbate: *barba* > *barbă*, *vinum* > *vin*, *blandus* > *blând*, *branca* > *brâncă*, față de *sebum* > *seu*, *rivus* > *râu*, *sub(u)la* > *sulă*, *fabrum* > *faur*, etc. Exemple ca *loc*, *nostru*, cu *l* și *n* conservat, arată că aceste consonante aveau la începutul cuvintelor aceeași rostire ca *ll* și *nn* în poziție medială: *callem* > *cale* față de *mola* > *moară*, *annus* > *an*, față de *lana* > (dial.) *lără*. Mai mult decât atât. Consonanta *r* la începutul cuvântului, s'a rostit (și se rostește și azi în unele regiuni) cu vibrațiuni cu mult mai puternice decât în interior — în textele vechi se scria cu *rr* — și influența lui asupra lui *e* și *i* următor este aceeași ca a unui *rr* latin: *rivus* > *râu*, *reus* > *râu*, ca *horrĭre* > *urî*, **arrecto* > *arăt*. Ceva analog s'a întâmplat mai târziu și cu *n* inițial, care, în anumite condiții, se rostește lung: *nnainte*, *nnalt*.

În ceea ce privește vocala *a*, vedem că, în poziție inițială, chiar neaccentuată, are soarta lui *a* accentuat, păstrându-se fără să se prefacă în *ă* (*amāra* > *amară* față de *barbātus* > *bărbat*) și devenind *i* în poziție nazală (*angŭstus* > *îngust* ca *āngelus* > *înger*). E. GAMILLSCHEG a auzit în unele părți ale Olteniei pe *a* inițial proton că « are un accent secundar și e despărțit de consonanta următoare printr'o pauză a răsuflării: *à-cú* « acum », *à-ștépt* ». (*Oltenische Mundarten*, p. 10).

Consonantele finale latine — exceptând unele cazuri în monosilabe — amuțesc toate: *lupum* și *lupus* > *lupu*, *nomen* > *nume*, *laudant* > *laudă*, *est* > *e*, *die* > *zi*, *soror* > *soru*, etc., desăvârșindu-se astfel o tendință care exista și în latinește.

În unele dialecte germane (de ex. în Tirol) consonantele fonice dela începutul cuvintelor devin afonice (*pitte*, *tumm* în loc de *bitte*, *dumm*); la noi, dimpotrivă, fonicele s'au păstrat în poziție inițială,

pe când cele ajunse finale pe teren românesc, se rostesc numai la început cu voce și sfârșesc prin a se pronunța a fonice: *nod* se rostește *nodt*, *rog* se rostește *roge*, *orz* se rostește *orzș*; alături de *ovăz* întâlnim și forma *ovăs*.

Această a fonizare e o urmare a obiceiului de a anticipa asupra articulării următoare: coardele vocale se deschid — ca în poziția pauzei — înainte de a fi sfârșit articularea completă a consonantei finale. În alte limbi observăm tocmai cazul invers, adică o *z* *ă* *b* *a* *v* *ă* în executarea promptă a mișcărilor articulatorii. Astfel fonica lui *n* se propagă asupra unui *t* și *p* următor în neogrecește, sau asupra lui *s* următor în nemțește; tot astfel Albanezii asimilează pe *rn* și *rl* în *rr*. Dacă la Aromânii din Grecia și din Albania găsim *mînde* în loc de *mînte* și *carră*, *fiçorru* în loc de *carne*, *fiçor-lu*, sau la Românii din Transilvania și Bucovina auzim rostiri ca *imenz*, *consul* în loc de *imens*, *consul*, avem a face cu rostiri de împrumut din neogrecește, albanezește sau nemțește, potrivnice limbii noastre. În românește influența sunetelor învecinate se manifestă în marea majoritate a cazurilor în *sens regresiv*; nu *z* *ă* *b* *a* *v* *a*, ci precipitarea, nu menținerea articulației anterioare, ci anticiparea asupra celei următoare e caracteristică pentru sistemul nostru fonetic. De aceea *habeat* a devenit *aibă* și *mola* a dat *moara*, de aceea prin Moldova *bărbat* se rostește *barbat* și în limba veche *mîne* devenise *mene*, etc. Nazalizarea vocalelor, atât de caracteristică limbii române, se explică și ea printr'o prea timpurie coborîre a omușorului (necesară la rostirea lui *n* următor).

40. Din sistemul fonetic decurg în mod firesc anumite legi fonetice. Coarticulația face să se producă anumite acomodări în rostirea unor sunete învecinate. Astfel un *s* urmat de fonicele *b*, *d*, *g* primește fonica acestora și se rostește *z*: față de *despart*, *destind*, *descarc*... avem *desbrac*, *desdăunex*, *desgolesc*... (scrise cu *des-*, dar rostite cu *dez-*). Când după prefixul *în-* urmează o labială, se produce o acomodare în privința locului de articulare și *n* din *în-* se schimbă în *m*: față de *îndes*, *înlătur*, *înhaț*... avem *împac*, *îmbuc*... Românul nu-și dă, în general, seama că *s* din prefixul *des-* e altul în *despart* și altul în *desbrac* sau că nazala din *înmărmuresc* și mai ales din *încuiu* e alta decât cea din *îndes*, fiindcă el nu poate rosti decât *z* înainte de *b*, *d*, *g*, și pronunță totdeauna *m* înainte de *p*, *b*, *m* și *ŋ*

înainte de *c* și *g*. Atunci când avem a face cu o rostire generală și colectivă primită de toți membrii unei colectivități lingvistice fără ca ei să-și dea seama că se abat dela rostirea originală, avem a face cu o lege fonetică. Generalizarea unei asemenea inovații de rostire se datorește imitației și obișnuinței, două elemente în afară de controlul nostru. Ea se poate asemăna cu anumite atitudini, apucături, gesturi sau mișcări pe care le surprindem la cei ce aparțin aceluiași grup geografic sau social (familie, provincie, națiune), fără ca cei ce le au să fie conștienți despre aceasta.

II. FONOLOGIA

41. Cât timp sunetul articulat cu aparatul fonator produce numai o impresie acustică, ne găsim pe terenul foneticii, adică a științei care ne face cunoscut mecanismul vorbirii. În momentul când această impresie acustică e prelucrată de mintea noastră, care-i dă valoarea unui semn deosebitor, unui « diacriticon », am părăsit hotarele foneticii și am intrat pe tărâmul fonologiei.

O (scris *eau*) însemnează în franțuzește « apă », *u* (scris *ou* și *où*) însemnează « sau » și « unde », *i* însemnează în latinește « du-te », *ô* însemnează în ungurește « el » sau « ea ». Sunetul poate servi deci pentru distincții semnifice. De obicei acest rol îl are însă sunetul în combinație cu alte sunete. În cuvintele franțuzești *part* « parte » (sau *par* « prin »), *père* « tată », *pire* « mai rău », *port* « port », *pour* « pentru », *peur* « frică » și *pur* « curat » vedem că înlocuirea unei vocale prin alta între consonantele *p* și *r* produce deosebiri lămurite, de natură intelectuală. Tot astfel grupul *-ată* primește în românește alt sens ori de câte ori e precedat de altă consoanantă sau semi-consoanantă: *bată*, *cată*, *dată*, *fată*, *gată*, *iată*, *mată*, *pată*, *rată*, *tată*, *vată*.

Mijloacele materiale de care dispune omul spre a-și exprima gândurile sunt limitate la câteva zeci de sunete diferite. Nici o limbă nu face însă uz de toate aceste sunete, ci numai de o parte din ele, de obicei nu mai multe decât foile unui joc de cărți. Dar cât de nenumărate sunt posibilitățile de variație cu o pereche de cărți!

Un *-ă* adăugat la sfârșitul cuvântului poate fi semnul pentru genul feminin (*bun-bună*, *vecin-vecină*...), înlocuirea lui *-ă* prin

-e semnul pluralului (*casă-case...*), înlocuirea lui -i afonizat prin -i fonic și silabic semnul articulării (*lupi-lupii...*), înlocuirea lui -u prin -i semnul persoanei a doua (*aflu-afli...*) ș.a.m.d. În asemenea cazuri sunetul poate deveni semnul prin care se distinge un morfem de altul, să aibă deci un rol gramatical. Dacă la *mare* adăogăm un *a* la început, avem un alt cuvânt: *amare* (femininul plural dela *amar*); dacă un *a* se adaugă la sfârșitul cuvântului, avem tot cuvântul *mare* însă cu forma lui articulată: *marea*. În *casa a mare*, *a* dinaintea cuvântului *mare* e un auxiliar, care nu dă alt sens, ci altă funcțiune sintactică cuvântului *mare*. Am văzut în cele precedente că în *măre* față de *mare* lungirea unui sunet are un rol stilistic.

Fonologia e o știință nouă ai cărei promotori sunt învățații grupați în « Cercul lingvistic dela Praga ». După teoreticianul principal al acestei discipline nouă, N. TRUBEȚCOI, fonetica e știința despre sunetele omenesti privite din partea lor materială; foneticianul cercetează limba în afară de orice raport cu însemnătatea lingvistică a complexelor de sunete. Fonologia, dimpotrivă, cercetează deosebirile fonice împreunate cu deosebiri de înțeles, caută să lămurească cum se comportă aceste elemente deosebitoare unul față de altul și după care reguli pot fi combinate în cuvinte; pe fonolog îl interesează sunetul numai întrucât îndeplinește o anumită funcțiune glotologică. (*Lehrbuch der Phonologie*, p. 13—14).

Spre a cunoaște mai bine elementul nou pe care l-a introdus școala fonologică în cercetările lingvistice, aducem exemplul adesea citat al limbii adigheze. După cum a arătat N. TRUBEȚCOI, în limba aceasta din Caucaz există numai trei vocale care sunt de fapt și « semne » lingvistice: *a*, *e* și *ə*. Adevărat că Adighezii rostesc și un *i*, *u* *ü*, *o* și alte vocale, dar acest *i* al lor înlocuiește pe *ə* după palatale, *u* înlocuiește pe *ə* după (sau înainte) de velare, *ü* înlocuiește pe *ə* între două labiale; *o* înlocuiește pe *e* după velare rotunjite, *ö* înlocuiește pe *e* între labiale, etc. Din punct de vedere obiectiv, în limba adigheză există, ca și în limba germană, seria vocalică *a*, *e*, *ə*, *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü*, dar dintre aceste vocale cele cinci din urmă sunt, după expresia lui K. BÜHLER, irelevante, căci ele nu însemnează altceva decât un *e* sau *ə*, ele nu au altă funcțiune, nu îndeplinesc o slujbă deosebită de a acestor vocale însemnătoare. Pe când, în limba germană, între *Tische* « mese » și *Tasche* « buzunar » e o deosebire de sens, în adigheză acest « diacriticon » (*i*:*a* după dentale) lipsește. Vedem deci că ceea ce din punct de vedere fonetic este egal (sistemul vocalic german și cel adighez), poate fi diferit din punct de vedere fonologic.

Meritul cel mare al școlii fonologice este acela de a fi apăsât asupra valorii funcționale pe care o poate avea sunetul. Fonologii exagerează neinteresându-i sunetul decât când are un rol funcțional în limbă, confundând astfel obiectul cu metoda cercetării. Granița între fonetică și

fonologie nu poate fi trasă atât de precis cum o vor fonologii, căci nu există o limită hotărâtă între sunet și fonem (pe care linguiștii nu-l înțeleg toți la fel). Dacă fonetica se poate asemăna cu numismatica (care studiază banul în înțeles material) iar fonologia cu științele financiare (care se ocupă cu valoarea banului ca mijloc de schimb) nu trebuie să uităm că aurul din care e bătută o monedă — și ar trebui să intereseze deci exclusiv pe numismat — poate deveni unul din cei mai importanți factori financiari, îndată ce i se dă valoarea convențională de etalon.

42. Spre deosebire de cei mai mulți « fonologiști », pentru noi — și încă din 1921, înainte de ivirea școalei « fonologice » dela Praga — fonologia nu are să cerceteze numai modul cum se întrebuințează în diferite limbi diferitele sunete spre scopuri funcționale, căci acest lucru interesează, precum văzurăm, mai mult « economia limbii ». Un sunet poate deveni « semn » și fără ca să fie legat de un sens sau de o funcțiune gramaticală. Ajunge ca să-mi « fac o idee » despre sunetul auzit, să-l observ, să-l asemăn cu alte sunete, să-i judec valoarea și să-l grupez în minte, pentru ca el să devină ceea ce T. BAUDOUIN de COURTENAY a numit mai întâi atât de potrivit: **fonem**.

Fonologia este știința care studiază fonemul, spre deosebire de fonetica, care se ocupă de sunetul emis de organul nostru fonator. Ceea ce pentru un pianist e tehnica e pentru un linguist fonetica; fonologia se poate asemăna cu interpretarea unei bucăți muzicale.

Omul nu este — cum s'a crezut într'un timp — un imitator inconștient și un transmțător pasiv și indiferent al limbii tradiționale, însușită, mai ales în copilărie, ca o dexteritate oarecare. Dimpotrivă, el e un observator atent al graiului propriu și al limbii semenilor săi, stăpănit de năzuința de a desăvârși mereu, prin organizare, singurul mijloc ce-i stă la dispoziție ca să poată împărtăși altora gândurile și preocupările sale. Această neconținută observare cuprinde precum au dovedit-o cercetările mai recente — și în mare parte tocmai studiile « fonologiștilor » — nu numai cuvintele și construcțiunile gramaticale, ci și sunetele unei limbi. Prin comparația rostirii altora cu pronunțarea proprie, omul ajunge să-și dea seama de deosebiri, să cântărească între două rostiri, care e mai corespunzătoare, să respingă sau să adopte o pronunțare nouă. Cu alte cuvinte, preocuparea continuă de felul cum rostim ne duce la **păstrarea** neștirbită a pronunțării tradiționale sau la introducerea unor **inovații**.

43. Mai mult decât atât. Observându-se pe sine și pe alții, omul bagă de seamă că anumite deosebiri se repetă regulat în toate cuvintele cu structură asemănătoare. El ajunge astfel să descopere condițiunile în care apar anumite rostiri deosebite de ale lui. În urma acestei descoperiri el poate — precum văzurăm — generaliza o inovație de rostire asupra întregului material lingvistic.

Să luăm un exemplu. În limba japoneză nu se face deosebire între *l* și *r*. Niponii rostesc un sunet, care pentru urechea noastră sună când ca *l*, când ca *r*. Se pare că într'o epocă veche a limbii noastre *l* începuse să fie pronunțat ca un fel de *r* japonez. Dacă această rostire s'ar fi ivit pentru orice *l*, am fi avut în românește o lege fonetică asemănătoare cu cea care se găsește la Japonezi. Dar modificarea în rostirea lui *l* era limitată la noi asupra unui singur caz: când el era intervocalic și nu era lung. Astfel era dată posibilitatea unei comparații a lui *l* intervocalic cu *l* în alte poziții (de ex. inițial în *lung*, *lat*, etc.) și cu *l* rostit cu o durată mai lungă (de ex. în *stele*, din lat. *stellae*, etc.). Strămoși de ai noștri, care continuau să rostească *scala*, *mola*..., ca în latinește, auzeau la alți conaționali rostirea evoluată, cu un sunet pe care îl identificau cu *r* din *amara*, *mora* « să moară »... și cântărind această rostire nouă cu rostirea lor tradițională, au găsit-o preferabilă pe cea cu *r* și au adoptat-o și ei. Astfel noua rostire a putut deveni cu timpul colectivă — unul din elementele ce caracterizează o lege fonologică.

A doua cerință a unei legi fonologice este ca ea să fie generală. Nu e de ajuns ca o inovație să fie primită de toți membrii unei colectivități lingvistice, ci e necesar ca ea să se generalizeze asupra întregului material lingvistic. Cu alte cuvinte: nu a fost de ajuns ca în loc de *scala*, *mola* să se adopte rostirea *scara*, *mora*, ci *r* în loc de *l* a trebuit să fie extins și asupra lui *quale*, *tale*, *palumbu*, *pulece*, *saluto*..., din care s'au născut formele actuale *care*, *tare*, *porumb*, *purece*, *sărut*... Pentru generalizarea rostirii *r* în loc de *l* în toate aceste cazuri nu era necesar ca cei dispuși să adopte noua rostire să audă toate aceste cuvinte, dela cei ce le pronunțau cu *r*, ci era de ajuns ca ei să-și dea seama de condițiile în care apărea *r* pentru *l*. Spre a observa aceste condiții era iarăși de ajuns ca să asemene rostirea veche *scala*, cu *l* ca în *lacrima* sau *stelle*, cu rostirea nouă: *scara*, deosebit de *lacrima* și *stelle*. (Cf. § 11).

44. Fonologia va urmări cu deosebită atenție asemenea procese. Fonologia română va avea să stabilească în deosebi care sunt **contrastele** cărora Românul le atribuie un rol fonologic. Ele sunt adesea altele decât în alte limbi. Astfel soarta unei vocale depinde în franțuzește sau în italienește adesea de faptul dacă e urmată de o singură consonantă (poziție liberă) sau de două consonante (poziție acoperită). În românește *ĕ* din *pĕctus* a devenit *je*, întocmai ca *ĕ* din *mĕl*: *piept*, *miere* (spre deosebire de italienește: *petto*, *miele*). Tot astfel nu se face deosebire în tratamentul lui *o* dacă era lung sau scurt: *Dōminus* și *pōmum* au dat același rezultat: *domn*, *pom*, spre deosebire de alte limbi romanice. Dimpotrivă, deosebirile de presiune joacă un rol mare la noi. Pe când în italienește bunăoară *a* s'a păstrat când era neaccentuat ca și când avea accent, în românește *a* lipsit de accent a devenit *ă*. O deosebită importanță are în dialectul dacoromân poziția «dură» sau «moale», deci caracterul nepalatal sau palatal al vocalei din silaba următoare, fără efecte în cele mai multe alte limbi și chiar și în dialectele transdanubiene. În volumul nostru despre «Rostire», toate aceste chestiuni vor fi tratate pe larg.

45. După ce rostirea *r* pentru *l* a ajuns să se generalizeze asupra tuturor cazurilor de poziție intervocalică, la un moment dat nu mai exista în limba strămoșilor noștri nici un cuvânt cu *l* între vocale, încât legea fonologică a lui *l* prefăcut în *r* era încheiată. După ce valurile unei inovațiuni de rostire au atins hotarele extreme, legea fonologică era mărginită și din punct de vedere al întinderii ei geografice. Arătarea hotarelor în timp — prin urmărirea în documente vechi, în toponimie, în împrumuturile făcute din sau în alte limbi și prin deducții de cronologie relativă — și a hotarelor în spațiu (dialecte și isofone) ajută mult la precizarea unei legi fonologice.

Adesea însă o asemenea lege nu e mărginită nici în timp nici în spațiu. Când o lege fonologică are repercusiuni în morfologie, se ivesc în conștiința lingvistică a subiectelor anumite **alternanțe**, care fac ca legea fonologică să rămână în **a c ț i u n e** și ca materialul lingvistic să cuprindă și cuvintele intrate mai târziu în limbă. După ce toate elementele latine prefăcuseră pe *l* intervocalic în *r*, împrumuturile mai nouă n'au mai putut participa la această modificare de rostire. De aceea latinescul *scala* apare ca *scară*, dar același cuvânt,

împrumutat în secolul al XIX-lea din italienește, are forma *scală*. Tot astfel lat. *mola* a dat *moară*, dar slavul *bolī* apare sub înfățișarea *boală*.

La acest cuvânt din urmă vedem însă că *o* s'a prefăcut în *oa* întocmai ca în cuvântul de origine latină *moară*. Aceasta, fiindcă un joc între *l* și *r* nu există în morfologia română, dar în cazuri ca *scol-scoală*, *domn-doamnă*, etc., există conștiința că în locul unui *o* trebuie să apară un *oa* ori de câte ori în silaba următoare e un *ă* sau *e*. De aceea, probabil chiar la intrarea în limba română, slavul *bolī* a primit forma *boală*, precum lui *maccaroni* italian, intrat de curând în limbă, i-a corespuns dela început forma *macaroane*.

Precum o modificare de rostire depășește limitele în timp, tot astfel vedem cum uneori inovații de pronunțare — sau chiar anumite elemente care le condiționează — trec dincolo de hotarele unei limbi. Astfel prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* se întâlnește și în bulgărește și în limba albaneză. Paralel cu închiderea lui *a* neaccentuat în *ă*, merge închiderea lui *o* în *u* și a lui *e* în *i* în bulgărește și neogrecește, ca și la noi. Tot astfel vedem că în bulgărește *e*, *i* din silaba următoare produce — întocmai ca în dialectul dacoromân — reducerea lui *ea* în *e*: *věra* cu plur. *veri*, întocmai ca rom. *beat* cu plur. *beți*.

46. La baza celor mai multe legi fonologice sunt modificări re-cunoscute de rostire. Dar legi fonologice se pot naște și prin interpretări — greșite de cele mai multe ori — ale materialului lingvistic. Dacă în Moldova se zice *barbat* în loc de *bărbat*, avem a face cu o asimilare vocalică a lui *ă* față de *a* următor. Asemenea cazuri fiind numeroase (*balan*, *pacat*, *scaldat*, etc.), această inovație de natură fonetică a putut să devină în unele regiuni o lege fonologică. Printr'o interpretare ulterioară, prefacerea lui *ă* în *a* n'a fost atribuită lui *a* următor, ci altui element, care se repeta în toate exemplele acestea: accentul următor. Astfel rostirea *a* pentru *ă* s'a putut extinde și asupra unor cuvinte ca *facút*, *săcure*, etc., în loc de *făcut*, *săcure*, etc.

47. Nicăiri nu se pun poate atâtea probleme de natură principială și metodică ca în fonologie. Pentru explicarea excepțiilor ne stau de obicei deschise mai multe căi — căci preocupările intensive cu

probleme fonologice în a doua jumătate a veacului trecut au deschis o mulțime de perspective în direcția aceasta — încât de cele mai multe ori numai alegerea între mai multe posibilități de explicare este grea. Deoarece am considerat totdeauna că primează câștigul metodic, vom da în volumele următoare o deosebită atenție cazurilor de acest fel.

Exemplificarea bogată, pe care o va găsi acolo cititorul, servește spre a scoate mai bine în evidență tendințele generale care se opun cristalizării unei legi fonologice. Astfel, încercând a explica cazurile refractare, noi am căutat să deslușim efectele simțului etimologic, gramatical și analitic la subiectele grăitoare, simțuri care acționează în mod diferit la diferiți indivizi și la diferite popoare, și nu ne-am mulțumit să le atribuim analogiei, cum făceau neogramaticii. Într'adevăr, analogia e, precum a arătat K. VOSSLER, mai de grabă fermentul pentru generalizarea unei inovații, decât cauza opririi ei. Exemplul citat mai sus, al lui *boală* sau *macaroane*, care au *oa*, după analogia cuvintelor vechi, o dovedește în deajuns.

Urmărind cu atenție, care contraste au în limba română o însemnătate fonologică, cum au fost lărgite și reinterpretate anumite modificări de rostire și cum au reacționat subiectele vorbitoare față de anumite tendințe de generalizare a lor, vom descoperi liniile mari ale sistemului fonologic român.

Am dat acestei laturi a fonologiei o importanță atât de mare fiindcă suntem convinși că legile fonologice nu sunt numai o plăsmuire a învățaților, ci corespund unor realități lingvistice. Lucrul principal este ca ele să fie bine înțelese. În acest caz ele vor continua să servească ca cel mai sigur control în cercetările etimologice și să dea studiilor noastre acea consistență științifică pe care a introdus-o în lingvistică școala neogramatică.

III. PSIHOFONIA

47 a. Vom vedea în capitolul despre « Cugetarea lingvistică » că nu toți cei ce vorbesc aceeași limbă își clădesc frazele la fel — altminteri n'ar fi adevărat dictonul că « stilul e omul » — și că arhitectura frazei diferă chiar la același individ, după dispoziția sufletească, după « situația » (§ 69) în care se găsește și după pregătirea ascultătorului de a-l « ghici ». Când scopul nostru e să c o n v i n g e m pe

cineva, nu vom căuta numai argumentele care să sprijine ideea, ci vom da și frazei noastre înfățișarea unei propoziții construite logic, cu subiect și predicat, obiect, propoziții coordonate și subordonate, etc. Când, dimpotrivă, voim să câștigăm pe cineva sufletește, vom face apel mai mult la sentimentele sale (§ 68). Și HUMBOLDT știa că limba nu e numai un mijloc de a comunica cu altul, ci și o încercare de a câștiga pe interlocutor pentru sine.

Dar nu numai construcția frazei și mijloacele stilistice variază dela om la om — și chiar la același individ, după starea sufletească în care se găsește și după intențiile pe care le are când vorbește — ci și felul cum produce sunetele. Dacă n'ar fi așa, n'am recunoaște, la telefon, pe cel ce ne vorbește, chiar când nu-și spune numele; n'am ști că cei ce fac gălăgie în odaia vecină sunt niște copii; bunica oarbă n'ar ghici din vorba nepoatei sale că s'a întâmplat o nenorocire, oricât ar încerca nepoata să-și îmbrace comunicarea în fraze construite în mod normal ș. a. m. d.

E noapte. Niște bătăi la poartă mă scoală din somn. Deschid fereastra, dar din cauza întunecului nu recunosc pe cel ce bate. « Cine-i ? » întreb. « Eu » răspunde cineva. Acest « eu » e absurd, căci nu spune nimic. El e totuși **semnalul individual** al emitentului (BÜHLER). După glas recunosc imediat pe prietenul meu întors dintr'o călătorie.

Mai mult decât atât. După felul de a rosti pe acest « eu », ghicesc în același timp că prietenul meu e obosit sau bolnav, sau urmărit de cineva. Există anume mlădieri de voce care trădează starea sufletească sau temperamentul celui ce ne vorbește. Un om care se teme vorbește repede, unul deprimat sufletește vorbește rar; cei deprinși să stăpânească pe alții accentuează puternic cuvintele, timizii abia le scot în relief prin accent.

Toate aceste deosebiri de rostire, care ne permit să cunoaștem după organ pe cel ce ne vorbește și să-i cunoaștem, după intonație, temperamentul sau starea sufletească în care se găsește, interesează înainte de toate pe psihologi. Ei au izbutit în timpul din urmă să obțină, prin metoda electro-acustică, niște oscilograme cu mult mai complexe decât cele dobândite cu aparatele fonetiștilor experimentali, înregistrând și acel plus care deosebește limba unui individ de a altuia, sau variațiile în graiul aceluiași individ, după împrejurări.

În timpurile din urmă ne-am deprins tot mai mult să recunoaștem importanța graiului individual și a limbii afective. Dar chiar făcând abstracție de aceste două aspecte care se lămuresc din oscilogrammele psihologilor experimentali, mai sunt și altele, care arată câte hotare comune are psihologia cu lingvistica. În capitolul despre « Rostire » nu pot deci lipsi câteva considerații generale despre ceea ce am putea numi *psihofonie*.

Urechea nu distinge numai un graiu individual de altul, ci și o limbă de alta. Un Bucureștean vorbește mai repede decât un Ardelean; pe un Român îl cunoști că e Român și când vorbește franțuzește, deoarece rostește la fel pe *grammaire* ca și pe *grand'mère* (fiindcă e deprins să nazalizeze totdeauna vocalele înaintea consonantelor nazale); dimpotrivă pe un Sas, oricât de bine ar vorbi românește, îl recunoști fiindcă rostește oral vocalele înainte de *m* și *n*; dacă ai auzit la radio vorbind pe un Suedez, vei cunoaște imediat, mai târziu, stațiunea Stockholm, chiar fără să știi limba suedeză, după felul cum « speaker »-ul își « cântă » limba.

Am arătat în § 25 că « intonația » are un rol deosebit de important în economia limbii. Am putea adăuga că chiar timbrul individual al glasului nostru și mai ales posibilitățile de a varia felul vorbei noastre sunt mijloace prin care putem să înlesnim înțelegerea celor spuse de noi sau să câștigăm pe ascultător pentru noi. Aristide Briand cucerea sala cu glasul său « de violoncel » și mulți oratori datoresc « organului » lor plăcut și sonor succesele de tribună; gingășia unui glas de femeie, duioșia unei voci înecate în lacrimi sau patosul unui entuziast pot convinge mai mult decât conținutul celor spuse de ei.

În *Journal de Psychologie*, XXXIV, 1937, p. 643—671, a publicat de curând A. GEMELLI un foarte interesant studiu rezumativ despre cercetările sale psihofonice. Reținem din el mai ales următoarele două principii de cea mai mare importanță nu numai pentru psiholog, ci și pentru lingvist:

a) « Considerând oscilograma unui cuvânt izolat sau, de preferință, a unei fraze, limba se prezintă condusă de o lege internă de **încegere structurală** (« structurațiune »), mulțumită căreia fiecare cuvânt și fiecare frază ne apare ca ceva întreg. Se poate zice că fiecare cuvânt este emis de subiectul vorbitor **structurat** și că fraza, perioada și orice parte a vorbirii posedând o anumită unitate intrinsecă, sunt supuse aceleiași legi totalizatoare ».

Tonalitatea pe care o dăm vorbirei noastre nu privește deci numai anumite sunete, ci emisiunea întregă, și ea durează tot timpul cât suntem stăpâniți de o anumită stare sufletească. E deci ca și când, cântând la vioară, am întrebuița, pentru anumite pasagii, surdina. Ceea ce adăogăm rostirei noastre obișnuite, pentru ca să dobândim anumite modulațiuni, schimbă adesea și articulația sunetelor. Astfel, când șoptesc, coardele mele vocale se deschid. Pentru ca să pot produce totuși constrastele între sunetele afonice și fonice, atât de necesare spre a face să se înțeleagă mai ales cuvintele care nu se deosebesc decât prin aceste contraste (de ex. *pață* de *babă*, *tată* de *dadă*, etc.), trebuie, în tot timpul cât șoptesc, să fac uz de fel de fel de mișcări compensatoare.

Tot astfel s'a recunoscut de mult că o rostire precipitată are alte efecte — producând bunăoară sincoparea vocalelor neaccentuate — decât vorbirea răspicată. De aceea anchetatorii Atlasului Linguistic Român au avut grijă să noteze și « tempo » vorbirei, adăogând după cuvântul notat, în paranteze, un AL = *allegro* sau un L = *lento*.

b) « Fiecare fonem își păstrează individualitatea... chiar și atunci când, din cauza vecinătății cu alte forme sau din cauza altor condiții în care e emis, își pierde sau i se slăbesc unele din trăsăturile lui caracteristice... Notele particulare ale graiului individual (« individualismele ») nu împiedică, nici nu îngreuiază înțelegerea limbii. Urechea omului are în fața acestor individualisme rolul unui **filtru**; ea recunoaște, cu toate deformațiile suferite, cuvântul și elementele lui constitutive... Ajunge ca fonemele și cuvintele să păstreze câteva elemente constante, pentru ca acestea, chiar reduse la minim, din punct de vedere cantitativ și calitativ, să fie recunoscute ca atare grație câtorva mecanisme de integrare ».

Deci, precum organul nostru fonator economisește, atunci când coarticulează, toate mișcările fără de care un fenomen mai poate fi recunoscut, tot astfel urechea noastră, nu strânge numai, ca o pâlnie, undele sonore, ci în același timp le filtrează, selecționând numai pe acelea, asupra cărora voim să ne ațintim atenția. Când examinez pe mai mulți elevi, toată atenția mea e concentrată asupra răspunsurilor lor. Urechea mea face abstracție de tot ce dă un timbru particular vocii lui Popescu sau Ionescu. Când însă aud glasuri în odaia vecină și aș vrea să știu cine e acolo, Popescu sau Ionescu, urechea

mea filtrează, dimpotrivă, notele vocilor individuale, neinteresând-o sensul cuvintelor rostite de ei. Noi recunoaștem cuvintele și atunci când sunt cântate și înțelegem și pe un peltic sau fonf, ale căror rostiri sunt atât de «individuale»; ajunge să prindem câteva elemente caracteristice, chiar deformate, spre a ghici fonemul, fiindcă mintea noastră poate face abstracție de toate adaosele care se ivesc, alături de ceea ce e tipic pentru fonem, la cei cu pronunțare vițioasă.

Această putere de întregire a fragmentelor prinse cu urechea joacă în lingvistică un rol deosebit de important. Ea explică între altele fenomenul scurtării cuvintelor. Dacă în loc de *quinquedecim* Latinul zicea *quindecim*, o făcea fiindcă silaba accentuată *quin* ajungea ca să deștepte imaginea lui *quinque*. Tot astfel în *paisprezece* și *șaisprezece*, *pai* sau *șai* urmate de *-sprezece*, ajung ca să evoce în mintea ascultătorului român pe *patru* și *șase*.

Dacă la *pa-* în loc de *patru* s'a mai adăogat un *i*, aceasta s'a întâmplat din cauza lui *doi* și *trei*, așa încât, după *doisprezece*, *treisprezece*, s'a zis *paisprezece*, după care s'a orientat *șaisprezece*, atrăgând după sine pe *șizeci*.

IV. EUFONIA

48. Dacă un German ar zice: *Die Zeit vergeht und schweigt*, sau un Francez: *Le temps passe et se tait*, de sigur că nu ar izbuti nici pe departe să evoce cu atâta plasticitate trecerea impasibilă a vremii, care nu ține seamă de așteptările și dorințele omenești, ca acel *Vremea trece și tace*, prin care Românul exprimă, cu echivalentele limbii sale, aceeași idee. Repetarea grupului consonantic inițial (consonantă + r) urmat de *e* (*vremea trece*) pentruca sfârșitul celor două cuvinte următoare să fie reluat (*trece* și *tace*) sunt mijloace formale care măresc în mod considerabil puterea evocativă a cuvintelor. Aliterarea și rima (sau asonanța) — care asociază cuvinte diferite din punctul de vedere al sensului după sunetele inițiale sau finale — le reliefează și le fixează mai bine în memorie. Unele limbi, ca cea germană, fac uz mai mult de întâiul mijloc (*im Bausch und Bogen*), altele, ca cea română, de al doilea (*Luntre și punte. Caleavalea, lavre și palavre, Adam-Babadam. Cine alege, culege. Tot un han și-un ban. La unii mumă, la alții ciună...*).

Alt mijloc de a mări farmecul muzical al sunetelor e ritmu cu repetarea unor anumite cadențe și refrenurile, care repetă, la sfârșitul fiecărei strofe—sau chiar după fiecare vers— anumite combinații de vocale și consonante, ce nu au niciun sens, dar creează poeziei o admirabilă atmosferă. Așa sunt multe refrenuri în poezia lirică franceză; așa acel *hai lerui*— cu nenumărate variante— care mărește nota mistică a colindelor noastre.

Alături de asemenea mijloace, de care fac uz mai ales poeții, există de sigur și anumite sonorități, care dau cuvântului un farmec eufonic deosebit. Fonologia limbii poetice e un capitol nestudiat încă, poate și din cauză că lingvistul o crede de competența esteticianului, iar acesta nu are de obicei destulă comprehensiune lingvistică. Cele câteva încercări făcute în vremea din urmă, aiurea și la noi, mai ales asupra limbii poeziilor lui EMINESCU, sunt niște începuturi interesante, care n'au izbutit însă să iasă cu totul din atmosfera neprecisă a unor interpretări impresioniste.

« Armonios » și « frumos » sunt noțiuni subiective. Celor mai mulți li se pare că limba lor maternă e cea mai frumoasă. Deprinderea cu sunetele și anumite legături sufletești aduc în mod firesc cu sine asemenea aprecieri. Totuși admitem de obicei că există limbi mai « armonioase » decât altele. Limba cehă— cu combinațiile ei neobișnuite de consonante, cu accentul ei fix și cu lungirea vocalelor neaccentuate— nu se poate compara cu cea italienească, bogată în vocale și cu foarte puține grupuri consonantice. În cuprinsul aceleiași limbi, avem dialecte care trec de frumoase și altele care sunt considerate urâte. Graiul vienez sună pentru un German cu mult mai plăcut decât cel din Dresda. Limba română vorbită de un Muntean ni se pare sobră, dar rece; cea vorbită de Moldoveni mai dulce și caldă, dar mai moale, mai feminină; în gura Ardelenilor ea e energică, dar aspră. Mai ales ne par « urâte » unele rostiri dialectale, precum sunt consonantele palatalizate. *Mîne, cal'e, t'indă* sună « rău »; *k'atră, gîne* sau *burîete, dyomn* sună « țărănește »; *fasi*, în loc de *face* din gura Moldovenilor— și mai ales a Moldovencilor— nu ne supără de loc.

Deși e foarte greu de precizat în ce consistă eufonia unei limbi, totuși există unele elemente obiective de apreciere, care rezultă din *statistica frecvenței relative* a sunetelor. Instructive sunt mai ales asemenea statistici când le putem compara cu alte limbi. Iată care

este, după D. MACREA, tabloul în procente al frecvenței sunetelor din limba română:

1	peste 10%	<i>e</i> (10,14)	
2	între 7 și 8 %	<i>i</i> (plin 6,52, afonizat 1,13)	<i>r</i> (7,41)
1	» 6 și 7%		<i>n</i> (6,49)
4	» 5 și 6%	<i>a</i> (5,97), <i>u</i> (5,82), <i>ă</i> (5,27)	<i>t</i> (5,39)
3	» 4 și 5%		<i>l</i> (4,80), <i>d</i> (4,32), <i>c</i> (4,29)
3	» 3 și 4%		<i>s</i> (3,98) <i>m</i> (3,31), <i>p</i> (3,21)
3	» 2 și 3%	<i>o</i> (2,66), <i>i</i> (2,36)	<i>ș</i> (2,54)
6	» 1 și 2%	<i>ea</i> (1,50) <i>ê</i> (1,50), <i>v</i> (1,29), <i>b</i> (1,25), <i>f</i> (1,10), <i>ț</i> (1,07)	
25	subt 1%	<i>ai, au, ai, au, eau, ei, eo, eu, ia, ie, ii, iu, îi, oa, oi, ou, uă, ui...</i>	<i>z, k', g, g, h, g, j</i>

Acest tablou permite să facem câteva constatări interesante:

Variția e mare, căci, pe lângă cele 5 vocale obișnuite, se adaugă cele două vocale centrale (*ă* și *i*) și nu mai puțin decât 19 diftongi și triftongi (a căror proporție față de vocale este totuși destul de redusă, dat fiind că toți diftongii și triftongii la un loc nu fac decât ceva peste 11 % din vocalism). Cele 22 de consonante sunt în proporție de 54,84 % față de cele 26 de feluri de vocale (inclusiv diftongii și triftongii) cu 45,16 %. Repartiția între consonante și vocale este deci aproape egală, urmând de obicei după o vocală o consonantă, și invers. Cele mai frecvente consonante sunt lichidele (*r, l, n*), mai apropiate de vocale, dând împreună 18,70 %.

Observăm de asemeni că sunetele fonice sunt în proporție de aproape 76 % (45,16 % vocale + 30,38 % consonante fonice) față de 24 % de afonice. Din această proporție se explică sonoritatea limbii române. (Adevărat că fonia scade la sfârșitul cuvintelor, însă numai înainte de pauză sau când urmează cuvinte începătoare cu consonante afonice, deci destul de rar).

Cu privire la r e z o n a n ț ă observăm că ea este în mare măsură orală. Cele două consonante nazale, *n* și *m*, fac împreună mai puțin de 10 % din totalul sunetelor românești. Nazalitatea acestora se prelungește asupra vocalelor învecinate, dar vocale cu adevărat nazale, ca în franțuzește (adică urmate de alte consonante decât *n* și *m*) nu avem.

Repartiția sunetelor asupra cuvântului nu stă totdeauna în raport cu frecvența lor. Astfel vedem bunăoară că frecvența lui *e* față

de $c (+ \hat{c} + k')$ sau față de s este de 10,14% față de 6,10% și 3,98%. Dacă comparăm cu aceste cifre numărul paginilor din Dicționarul enciclopedic « Cartea Românească » avem proporția de: $7\frac{1}{2} : 6$ (exact: 25 pagini la e , 185 pagini la c și 151 pagini la s), ceea ce înseamnă că cel mai frecvent sunet din limba română, vocala e , nu se întrebuițează decât foarte rar (aproape numai în neologisme) la începutul cuvintelor, pe când alte sunete, cu o frecvență destul de mică, precum $c (+ \hat{c} + k')$ și s , se găsesc foarte des în poziție inițială.

Instructivă e și o comparație cu alte limbi. Astfel raportul între i și e sau între s și r e tocmai invers (sau aproape invers) la noi și la Neogreci, căci față de 7,65% (i) și 10,14% (e) la noi, ei au 10,58% (i) și 9,61% (e), iar față de 3,98% (s) și 7,41% (r) la noi ei au 7,16% (s) și 4,67% (r). Cu totul deosebită față de limba noastră este la ei deasa întrebuițare a lui a , cu 13% (față de 5,97% la noi) și a lui t cu 7,70% (față de 5,39% la noi).

Și o comparație cu limbile romanice arată uneori deosebiri destul de mari. Dacă ne limităm la vocale (fără diftongi și triftongi), vedem că proporția vocalelor « răsunătoare » (« éclatantes ») $a + o$ este la noi de $23\frac{1}{2}\%$, ceva mai mică decât la Francezi (24%), dar cu mult mai mică decât la Italiieni (46%) și mai ales la Spanioli (56%). În schimb vocala « ascuțită » (« aiguë ») i e la noi ($17\frac{1}{2}\%$) aproape tot atât de frecventă ca în italiană (18%) și mai des întrebuițată decât în spaniolă (10%) și franceză (15%). De limbile surori (italiana 31%, spaniola 28%, franceza 23%) ne apropiem în întrebuițarea vocalei « clare » (« claire ») e ($25\frac{1}{2}\%$). Fără să fie atât de răsunătoare ca italiana și spaniola, limba română este de o mare claritate.

Cumpătul, care caracterizează pe Români, se reflectează și în limba lui, întru cât el nu face uz de contrastele de apertură și durată. În limba-model (așa cum se aude pe scena Teatrului Național) vocalele lui nu sunt nici prea deschise nici prea închise și nici prea lungi ori nici prea scurte (cu excepția lui « i scurt » la sfârșitul cuvintelor). De asemeni nu avem consonante geminate.

D. MACREA și-a făcut statistica în modul următor. A luat cele dintâi 70 de cuvinte de pe pagina 67 a scriitorilor EMINESCU, CREANGĂ, SADOVEANU (Moldoveni), CARAGIALE, ISPIRESCU, BRĂTESCU-VOINEȘTI, ARGHEZI (Munteni), AGÂRBI-CEANU și BLAGA (Ardeleni) și a culegerilor de poezii populare de JARNIK-BĂRSEANU (din Transilvania) și E. HODOȘ (din Banat) și a numărat toate sunetele, 3266 cu toatele, socotind apoi în procente frecvența lor. Media pentru un cuvânt e de 4—5 sunete. A făcut apoi a doua numărătoare, la cele dintâi 70 de cuvinte de

pe pagina 67 a următoarelor scrieri și autori vechi din diferitele provincii românești: CORESI, VARLAAM, NECULCE, Pălia dela Orăștie (1582), Noul Testament dela Bălgrad (1848) și Biblia dela București (1688). Rezultatele sunt aproape identice, ceea ce dovedește că metoda e bună. (Deosebirile mai importante privesc diftongul *ea* necontras în *e* și pe « u scurt »). Cifrele comparative pentru neogreacă le-am luat din L. ROUSEL, *Grammaire descriptive du Roméique littéraire*, iar pentru limbile romanice din P. FOUCHÉ, *L'état actuel du phonétisme français* (1936). În *Bulletin Linguistique* VI (1938), p. 17—25 A. GRAUR și A. ROSETTI dau o listă a grupelor consonantice întrebuițate în românește la începutul, în mijlocul și la sfârșitul cuvântului. Deși ele sunt numeroase, frecvența lor — care n'a fost urmărită de autori — este mică.

Între cuvintele unei limbi, unele sunt mai « poetice » decât altele. Astfel *dor*, *codru*, *cuib*, *plaiu* . . . trec de cuvinte pline de farmec — și romanticii făceau des uz de ele — altele ca *brânză*, *cârcă*, *târâcop*, *șpriț* . . . sunt « nepoetice ».

Într'un studiu pătrunzător, intitulat *La phonologie et la langue poetique* (Paris, 1935), J. VENDRYES arată că disocierea diftongilor în franțuzește este un mijloc întrebuițat de poeți spre a mări expresivitatea cuvintelor. « Există o reală deosebire între *pieux* (rostit în limba curentă într'o singură silabă) și *pi-eux*, *violet* și *vi-olet*. E în fond aceeași deosebire care separă *eau* de *onde* sau, în germană, *Frühling* de *Lenz*. E o diferență de valoare. Pronunțarea în patru silabe, *silenci-eux* dă o impresie de mister și de calm liniștitor, *harmoni-eux* are o muzicalitate mai bogată, *delici-eux* o savoare voluptoasă și alintătoare ». (Cf. D. MACREA în DR. IX, 368). Aceeași observație se poate face și în românește. Poeții noștri — și mai ales EMINESCU — întrebuițează adesea diftongi disociați: « *pri-vitori* ca la *te-atru* », etc. Tot astfel G. DIMA și E. MANDICEVSKI, compunând liturghiile lor, despart *jertfa la-u-dei*. (De asemeni: *I-e-rusalime*, *arhi-e-reul*, etc.).

Scriitorii « reușesc să aleagă și să combine cuvintele astfel încât să le facă să exercite o impresie misterioasă; aceasta va trezi în cititor o stare sufletească asemănătoare acelea în care se găsea scriitorul ». — GRÉGOIRE, *Linguistique*, (1938, p. 171).

Cei chemați în primul rând să descifreze enigma eufoniei limbii cutărui poet, sunt poeții înșiși, dotați din fire cu un simț care lipsește altora. Când poetul e dublat de estetician, el va fi în stare să împărtășească și altora ceea ce descopere cu simțul său înăscut. Acesta e bunăoară cazul poetului L. BLAGA, ca interpret al lui Eminescu, al cărui farmec deosebit consistă mai ales în limba armonioasă pe care o întrebuițează în versurile sale. Cum în volu-

mele viitoare nu vom mai avea prilej să vorbim despre « limba poetică », cititorul ne va ierta o lungă citație din *Geneza metaforei și sensul culturii* (1937, p. 92—95) de L. BLAGA:

« De ce taci când fermecată
 Inima-mi spre tine 'ntorn?
 Mai suna-vei dulce corn
 Pentru mine vre odată? »

Este de sigur în ultimele două versuri o exclamație întrebătoare, menită să dea expresie unor stări de lină melancolie. Poezia acestor versuri nu consistă însă numai în împrejurarea că poetul a izbutit să dea o expresie concretă unei întrebări și nedumeriri abstracte, care privește durata vieții sale. Dacă aceste două versuri ar fi simplă expresie concretă a acestei întrebări, ne-ar fi dată posibilitatea să remaniem cuvintele și ordinea lor prin expresii echivalente. Să se încerce odată operația de substituție. « Vei mai cânta vreodată dulce buciom pentru mine? ». Ni se va concede că această expresie, deși logic și concret echivalentă, nu poate înlocui pe aceea a versurilor. Cuvântul « suna-vei » are, prin neobișnuitul inversiunii gramaticale, carate rare, un aer indecis între firesc și solemn; cuvântul « dulce » din complexul « dulce corn » obține, prin sonoritatea sa, el însuși o nuanță de dulceață sufletească; iar cuvântul « corn », scurt și de o substanță vocalică relativ profundă, are ceva dintr'o melancolie nesentimentală, organic stăpânită, a unui om care nu se complăce de loc în prelungirea retorică a stărilor sufletești. Cuvântul « vre odată », pus la urmă, sugerează, prin poziția sa în frază chiar, ceva din pierderea contemplativă în timp. Pe urmă întregul acestor două versuri se leagă, definitiv, în sine, ca un monom, pe care nimic nu-l mai poate sparge, ca un monolit fără fisuri și atât de încheșat că pare a rezista în materialitatea sa oricărei chimii adverse. Cuvintele, prin sonoritatea, ritmul, muzicalitatea, prin poziția lor în frază, etc. dobândesc în limbajul poetic virtuți și funcții, pe care nu le au ca simple expresii cotidiene. În limbajul poetic cuvintele nu sunt numai expresii, ci sunt corpuri, substanțe, care solicită atenția și ca atare. S'ar zice că stările sufletești exprimate în poezie câștigă, datorită acestor virtuți actualizate ale cuvintelor, potența unui mister relevant în chip definitiv. Cuvintele limbajului poetic devin revelatorii prin însăși substanța lor sonoră și prin structura lor sensibilă, prin articularea și ritmul lor. Ele nu exprimă numai ceva prin conținutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăși materia, configurația și structura lor materială. Limba poetică nu întrebuințează cuvintele numai pentru darul lor expresiv-conceptual, ci și pentru unele virtuți latente ale lor, pe care tocmai poetul știe să le actualizeze. Aceste virtuți țin de substanța sonoră și ritmică ca atare. Cuvântul « poetic » este în materialitatea sa de sigur *altceva* decât o stare emotivă sau un gând, dar el prezintă tocmai în materialitatea sa și ceva analogic stării emotive sau gândului. Limbajul poetic este prin urmare prin latura sa materială, ritmică și sonoră ca atare, ceva « metaforic ». Datorită limbajului poetic, o stare sau o trăire, ca mistere deschise, ne apar dintr'odată relevate. Încă odată: limbajul cu adevărat poetic

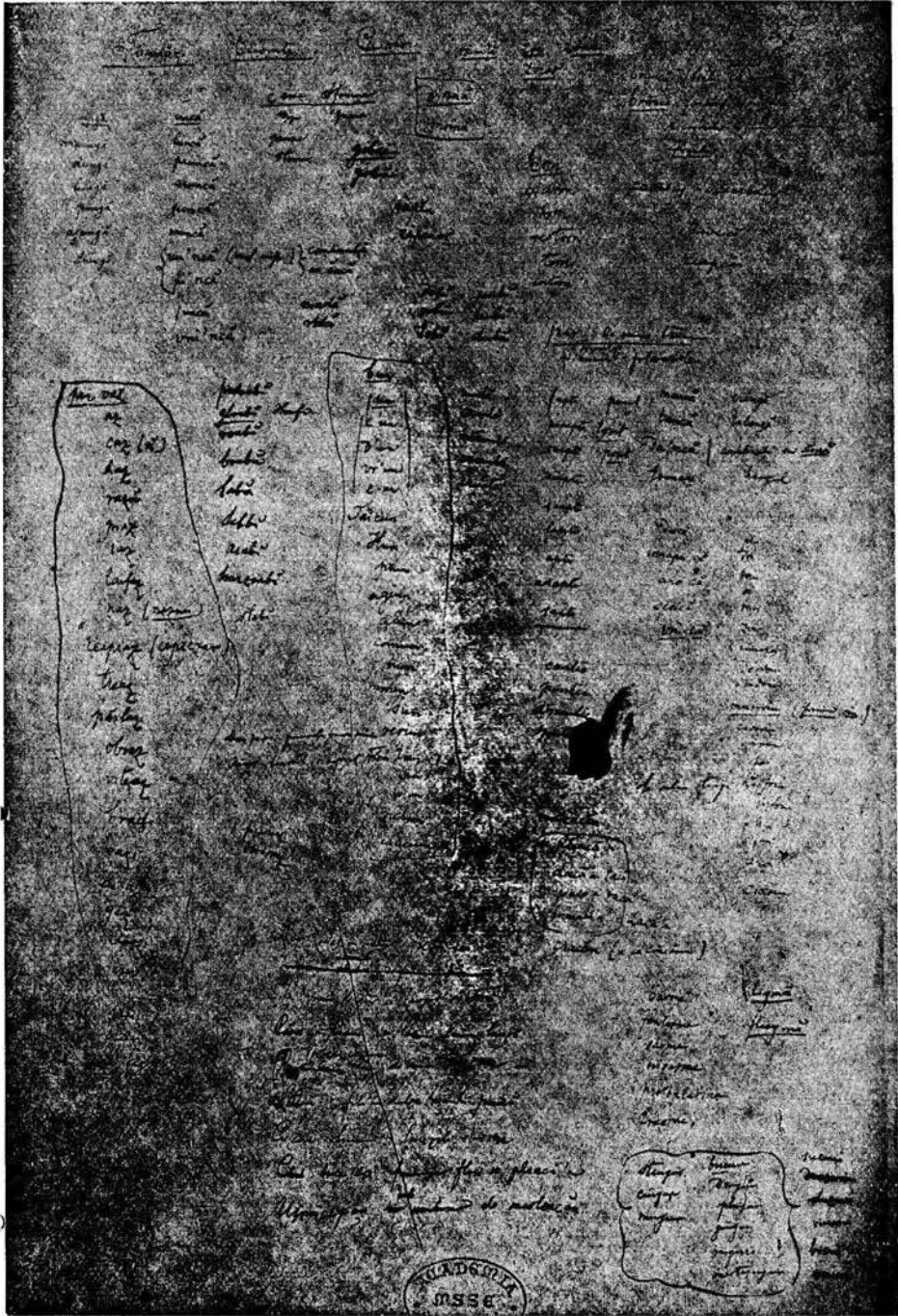
are acest aspect « metaforic », chiar și atunci când nu utilizează metafore propriu zise. Limba poetică se deosebește de proza zilnică tocmai prin acest aspect, mulțumită căreia ea, în calitate de lume sonoră și ritmică, devine icoana miraculoasă a unor stări sau lucruri, exprimate de altă parte și conceptual prin ea. Limba poetică e așa dar *revelatorie*, nu simplă expresivă, și întrucât e revelatorie ea poate fi investită cu epitetul « metaforicului », indiferent că utilizează sau nu metafore propriu zise ».

Cât de mult era preocupat EMINESCU însuși de efectul sonor al cuvântului întrebuițat, se vede din manuscrisele sale. Reproducem în clișeu alăturat o pagină ce ni se pare deosebit de caracteristică. Însemnările notate pe ea nu privesc numai rimele, care măresc atât de mult valoarea eufonică a versului eminescian, mai ales prin noutatea lor, ci și ceea ce singur numește « colorii », adică efectul acustic ce rezultă din potrivirea sunetelor. Vedem că dintre aceste cuvinte eufonice nu lipsește nici acel « întorn » rimând cu « corn » pe care l-a relevat și L. BLAGA și în care sunete pline de sonorități ridică în mijlocul strofei două cupole de un farmec arhitectonic extraordinar. În ce măsură își dădea seama EMINESCU despre valoarea expresivă a fonemului reiese din ceea ce ne spune SLAVICI despre el: « Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele *ea, oa, ia, d și d*, care lipsesc în neologisme » (la CARACOSTEA, *Arta cuvântului la Eminescu*, p. 24). De aici rezerva lui pentru neologisme. Caracteristic este că el simțea ca mai armonioase vocalele și diftongii cei mai specifici românești.

48 a. Precum efectul pe care-l produce rima, asonanța și aliterațiunea constă în esență din repeșarea în anumite poziții a aceluiași sunet sau grupuri de sunete, tot astfel muzicalitatea unui vers nu o dau sunetele în sine, cu un cuprins mai melodic decât altele, ci repetițiile, alternanțele sau contrastele, infinite în varietatea lor, dintre diferitele sunete în cadrul acelorași versuri sau strofe.

Dacă examinăm iarăși poezia lui EMINESCU, vedem că unul din mijloacele cele mai obișnuite la el este **repetarea vocalei accentuate** a cuvântului din rimă într'o silabă accentuată anterioară, mai ales în jumătatea dintâi a versului.

Adâncu-i luminându-i...
 Înseninându-mi gândul...
 Vino 'n codrul la izvorul...
 Pe lângă plopii fără soț...
 Tot nu poate să adoarmă...
 Dulce dragoste bălaie...
 Și n'o să am ce blestema...
 Ca mâni toți anii s'o urma...

O pagină din manuscrisele lui EMINESCU.

Cu câte lacrimi le-am udat...
 De cum răsare luna...
 Simte inima-i că-i plină...
 Nu le fac să fie azi...
 Vântul tremură 'n perdele...
 Peste ochii cuvioși...
 Umbre 'n codri ici și colo...
 Flori de tei în păru-i negru...

Uneori vocala rimei se repetă în silaba accentuată imediat precedentă:

Ne cunoșteam de mici copii...
 Tremurând cu unde 'n spume...
 Ea-l privea cu suflet dus...
 Și blând din cale-afară...
 De ce nu vii tu, vină...
 Și de dragi unul altuia...

Alte dăți cele două feluri de repetare apar combinate, făcând ca vocala accentuată din rimă să răsune de două ori în corpul versului:

Țărăesc încet ca greieri...
 Varsă apelor văpaie...
 De-asupra-i frunzele pustie...
 Se scutur frunzele de nuc...

Avem și versuri în care vocala accentuată din rimă se repetă în toate silabele accentuate precedente:

Și dacă ramuri bat în geam...

În sfârșit găsim și versuri care nu conțin decât vocala din rimă, atât în silabele accentuate, cât și în cele neaccentuate:

Stelele 'n cer...

Asemenea repetări nu măresc numai muzicalitatea versului, ci și plasticitatea lui. Cei patru *a* din «Și dacă ramuri bat în geam», urmându-se la intervale ritmice egale, evocă lovirea crengilor în sticla ferestrei; cei patru *e* din «Stelele 'n cer» ne dau impresia licăririi țintelor de aur pe bolta albastră a cerului.

Această repetare a vocalei din rimă nu poate fi întâmplătoare, ci ea formează unul din multele mijloace întrebuințate de EMINESCU spre a mări muzicalitatea versurilor sale. Faptul că n'o găsim în alte versuri, muzicale și ele, nu infirmă cele spuse, căci poetul dispune de infinite alte mijloace spre a ajunge același scop, dintre care n'are decât să aleagă. Să nu uităm cele spuse în § 47 a: urechea noastră e un filtru, capabil să rețină numai anumite sonorități. Astfel, chiar în versurile citate, vedem uneori că vocala din rimă se repetă în toate silabele, alteori numai în cele accentuate, alteori numai în silaba accentuată precedentă ș. a. m. d. În cazul dintâi urechea face abstracție de consonante, în cazul al doilea și de vocalele neaccentuate, în cazul al treilea de toate consonantele și vocalele afară de cea accentuată imediat precedentă, etc.

Dacă repetarea acelorași sunete — în cele mai variate forme — se poate constata relativ ușor, cu atât mai greu e să precizezi alternanțele și contrastele care dau **profilul muzical** al unui vers sau al unei poezii. Vom încerca totuși s'o facem cu una din cele mai melodioase poezii ale lui EMINESCU, cu *Rugăciunea*, pe care o reproducem întreagă:

Rugămu-ne 'ndurărilor,
Luceafărului mărilor;
Din valul ce ne bântue
Înalță-ne, ne mântue.
Privirea-ți adorată
Asupra-ne coboară
O, Maică preacurată
Și pururea fecioară,
Marie!

Am subliniat cele două versuri care formează sâmburele «Rugăciunii»: strigătul îndreptat, în momentul suprem, de un naufragiat al vieții către Puterea divină. Mai rar versuri de o mai concentrată expresivitate. Tot ce premerge și ce urmează e într'o legătură intimă și într'o armonie desăvârșită cu ele.

Rima bogată nu unește numai pentru ureche pe «bântue» cu «mântue», ci implorarea mântuirii e o urmare firească a acelei «bântuiri», care exprimă toată intensitatea unor crize sufletești

devenite insuportabile prin neconținuta lor revenire. « Valul » ce crește năpraznic și amenințător din unduirea apei apare și în ritm: silaba accentuată se înalță după o urmare de trei silabe neaccentuate. Acest ritm, la rândul lui, aduce cu sine multe proparaxitone: formele verbale fără sufix « bântue », « mântue » (nu « bântuește », « mântuește »), construcțiile cu pronumele enclitic: « rugămu-ne », « înalță-ne », « asupra-ne » (nu « ne rugăm », « ne înalță », « asupra noastră ») și dativul « mărilor » și « îndurărilor ».

Mai mult chiar decât prin imaginile poetice, prin rimă, ritm, alegerea și potrivirea cuvintelor, poetul izbuteste prin anumite sonorități armonice să ne pregătească pentru ca clocotul sentimentelor sale să răsună și în sufletul nostru. Limitând cercetarea la vocalele din silabele accentuate, cred că am ajuns să pot prezenta și în mod grafic, deci obiectiv, profilul muzical al « Rugăciunii » lui EMINESCU.

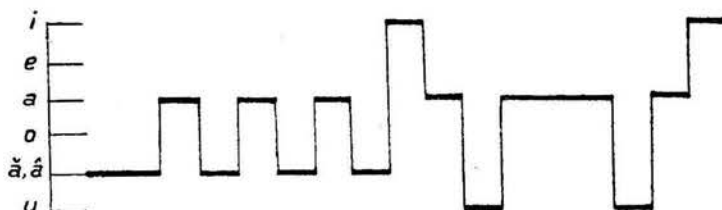
Cele trei vocale principale sunt *i-a-u*. Între vocala cea mai deschisă, *a*, și cele două vocale închise, *i* și *u*, se găsește o serie întreagă de vocale intermediare, dintre care ne-am deprins să mai deosebim cu deosebire două — pentru care avem și litere deosebite — pe *e* (între *a* și *i*) și pe *o* (între *a* și *u*). Scara vocalică e deci: *i e a o u*.

Aceste cinci vocale sunt distanțete unele de altele, în ceea ce privește înălțimea lor, prin câte o octavă. Numărul vibrațiilor lor simple e

u	o	a	e	i
450	900	1800	3600	7200

În unele limbi se mai găsesc și alte vocale. Astfel Francezii și Germanii au pe *ö* și *ü*, noi pe *ă* și *î*. Dacă asupra articulării vocalelor *ă* și *î* suntem azi destul de bine informați, nu știm prea multe despre înălțimea lor și deci nu știm sigur unde trebuie așezate în scara vocalică. Judecând însă după efectul pe care-l produc asupra urechii noastre, locul lor e între vocalele profunde *o* și *u*, și adică *ă* mai aproape de *o*, iar *î* mai aproape de *u*. (WEIGAND însemna în transcrierea sa fonetică pe *ă* prin *ø* și pe *î* prin *y*). Făcând abstracție de micile deosebiri ce există între *ă* și *î*, și așezându-le pe amândouă împreună, între *o* și *u*, căpătăm în românește un portativ cu șase linii, din care cea mai de jos e linia *u* și cea mai de sus linia *i*. (Pentru limba franceză sau cea germană portativul ar avea linia a șasea, pentru *ü* și *ö*, între linia *i* și linia *e*).

Dacă pe acest portativ imaginar însemnăm cu câte o liniuță orizontală cele 17 vocale din silabele accentuate (-gă, -ră-; cea-, -mă-; va-, bân-; -nal-, mân-; -vi-, -ra-; -su-, -boa-; mai-, -ra-; -țu-, -cioa-; -ri-) și unim capetele lor prin linii verticale, dobândim următorul profil muzical al poeziei Rugăciune:

Profilul muzical al „Rugăciunii“ lui EMINESCU.

Ce deslușim în această imagine grafică?

Descoperim înainte de toate « valurile » pe care le schițează și ritmul poeziei. Faptul că între vocalele accentuate nu se găsesc niciodată *e* și *o* (căci în diftongii *oa* și *ai*, *o* și *i* sunt elementele slabe care în *t o v ă r ă ș e s c* numai pe *a* accentuat) e caracteristic: sbuciumul sufletesc e prea mare pentru ca expresia lui să se oprească pe liniile vocalelor de tranziție. În versurile care formează sămburele poeziei e vorba de « valuri », nu de « unde »; profilul muzical nu schițează deci o unduire ușoară, ci o tălăzuire, o învălurare puternică.

Partea dintâi — cuprinzând primele patru versuri — se mișcă întreagă, în ridicări și coborâri egale, sub linia mijlocie a vocalei *a*. E un « de profundis clamavi », care amintește — după nimerita caracterizare a lui D. POPOVICI — sunetele de orgă. Culmile valurilor — silabele în care răsună vocala *a* — se găsesc totdeauna în cuvintele care, ca înțeles, deșteaptă în noi imaginea înălțimii sau a ridicării: « luceafăr », « val », « înălță ».

În partea a doua a poeziei având să urmeze cuvântul « coboară », el e pregătit printr'o linie care, ea însăși scade dela cea mai mare înălțime, cu un scurt popas pe linia mijlocie, la cea mai mare adâncime: *i-a-u* (Privirea-ți adorată, Asupra-ne...).

În această parte a doua sbuciumul sufletesc apare mult intensificat, până se topește în acel strigăt cu care culminează poezia: Marie. Invocarea pe nume a Maicii Domnului tocmai la sfârșit — fără să

sufere alte cuvinte care ar umplea versul cu numărul de silabe al versurilor precedente — este de un efect deosebit. Dar numele Maria (care era dat și nu putea fi deci înlocuit prin un alt sinonim) cuprinde vocala cea mai înaltă, *i*. Simțul de compoziție al poetului nu putea lăsa această bruscă ridicare suspendată oarecum la sfârșitul poeziei. De aceea el i-a creat un contrapunct. Strofa a doua a poeziei — cuprinzând ultimele patru versuri — începe cu o silabă cu *i*. Această înălțare excesivă pe portativ, cere, la rândul ei, o coborâre dincolo de limitele păstrate în strofa dintâi a Rugăciunii. De aceea lui *i* din « privire » și « Maria », le răspund cei doi *u* din « asupra-ne » și din « pururea ». Valul prefăcut în munte, înainte de a se ridica a doua oară din adâncimi, stăruie timp de trei silabe pe linia « a » în « coboară », « maică » și « precurată ».

Nu trebuie să ne închipuim că EMINESCU a pus intenționat în poezia sa toate elementele pe care le-a scos la iveală interpretarea noastră. El le-a găsit condus fiind de o instinctivă sete de muzicalitate. Dar multe variante păstrate — dintre care nici una nu are un profil muzical atât de armonios — dovedesc că perfecțiunea atinsă și din punct de vedere al muzicalității nu se datorește numai unei inspirațiuni momentane, ci nobilei străduințe de a se ridica, prin căutare neodihnită, la înălțimea geniului înăscut.

Dacă am încerca să așezăm pe portativ și alte poezii după principiile urmate în « Rugăciune », am da, probabil, greș, căci fiecare poezie își are profilul ei muzical particular. Încercarea de a găsi principii generale, potrivite pentru toți poezii și pentru toate poeziile, o cred zadarnică.

În unele versuri muzicalitatea se unește — după cum văzurăm — cu plasticitatea versului. Nu trebuie însă confundată muzicalitatea cu onomatopeea. Tocmai versul « Și dacă ramuri bat în geam » ne-o arată. Într-adevăr, interjecțiile onomatopeice constând din *p* + vocală + *c* sunt în românește: *pac* pentru o explozie, *poc* pentru lovirea cu un obiect contondent, și *pic* pentru sunetul produs de căderea unui strop de apă. Dacă poetul ar fi vrut să imite sunetul produs de lovirea ramurilor de geam ar fi trebuit să aleagă cuvinte cu *o* în silaba accentuată. Famosul vers al lui COȘBUC:

Prin vulturi vântul viu vuia

unește aliterațiunea cu onomatopeea — căci un *v* prelungit imită suflarea vântului — ceea ce dă versului său o plasticitate mare, dar nu-l face deosebit de melodios.

Spre a ilustra deosebirea ce există între muzicalitate și onomatopee reproduc sfârșitul poeziei *The cataracte of Lodore* de R. SOUTHEY (1774—1843), și un fragment mai mare din traducerea română a lui ST. O. IOSIF. Atât poetul englez cât și cel român au izbutit să imite în versurile lor căderea vijelioasă, sbuciumată și frământată a apei: nici unul însă n'a scris o poezie care să exceleze prin muzicalitatea ei.

CATARACTA LADOREI

... Sărind șagalnică,
 Crescând năvalnică,
 Slăbind târîndu-se,
 Țâșnind lăfăindu-se,
 Fugind asvârlindu-se,
 Aiurând svârcolindu-se,
 Ocolind plecându-se,
 Săltând rentorcându-se,
 De peste tot și-adună
 În goana-i ce detună
 Șuvițele ei săltărețe,
 Din care sar alte, răslețe,
 Pe care-apoi iarăși le 'ndrugă
 Pân la o nouă fugă.
 Scurmând și opintindu-se,
 Luptând și despletindu-se,
 Ea își urzește țesătura ei
 Că stai uimit și pleoapele
 Le 'nchizi fără să vrei.
 Rămâi așa nedumerit
 Și asurzit și aiurit
 De larma ce-o fac apele
 În cursul lor ne mai oprit.

Săgeată, pornind,
 Șoptind, forfotind,
 Clocotind și cotind,
 Smorcăind, horcăind,
 Ici picând strop cu strop,
 Ici jucând în potop,
 Năruind, stăruind,
 Tremurând, murmurând,
 Țărâind, pârâind,
 Ropotind, bobotind,
 Duduind, zguduind,
 Vâjâind, găfâind,
 Aromind și momind
 Și murind, tresărind și sărind
 Și fierbând și turbând,

Galopând și săpând și rupând și surpând,
 Strălucind, clipocind, nălucind, rătăcind,
 Lunecând, zdrumicând, și jucând și
 trecând,

Unduind, șerpuid și suind și vuind,
 Spumegând, fumegând, răpăgând și
 strigând,
 Dănțuind, chefuind, duduind și hiind
 Bolborosind, regăsind, poposind și
 sosind,
 Șopăind, ropăind, țopăind, hopăind,
 Frământând și cântând, desfătând și
 săltând.
 Mereu, mereu coboară, domoală ori
 zglobie
 Bătrâna cataractă, vulcan de apă vie,
 Împreunând tot soiul de zgomote ciudate
 Cu-a valurilor sale schimbări neîncetate
 Și-și trâmbiță sonora
 Și vesela solie...
 Așa coboară apa 'n cădere la Lodora...

THE CATARACTE OF LADORE

... Recoiling, turmoiling and toiling
 and boiling,
 And gleaming and streaming and stea-
 ming and beaming,
 And rushing and flushing and brushing
 and gushing,
 And flapping and rapping and clapping
 and slapping,
 And curling and whirling and purling
 and twirling,
 And thumping and plumping and lum-
 ping and jumping,
 And dashing and flashing and splashing
 and clashing;
 And so never ending, but always des-
 cending,
 Sounds and motion for ever and ever
 are blending,
 All at once and all o'er, with a mighty
 uproar,
 And this is the way the water comes
 down at Ladore.

V. SCRIEREA

49. În strânsă legătură cu fonologia este și **grafia**. În cuvintele *cale*, *colea*, *cum* nu există un *c*, ci trei feluri de *c*, roștiți mai nainte sau mai înapoi în gură, după cum sunt urmați de un *a*, de un *o* sau de un *u*. F o n e m u l *c e o* abstracțiune, făcută de mintea noastră simplificatoare, din toate nuanțele de *c* auzite în diferite cuvinte. Litera *c* redă, la rândul ei, această abstracțiune. De multe ori distincția între două sunete cu articulări asemănătoare e foarte greu de făcut. Astfel în felul cum rostesc Basarabeni pe *bine* nu prea știm dacă vocala din silaba a doua e un *e* închis sau un *i* deschis; în *chem* unii pronunță un *k* muiat, alții un *t* muiat; unii Istroromâni pronunță la fel pe *las* și pe *lași*, fără ca urechea unui Dacoromân să distingă dacă consonanta finală e *s* sau *ș*.

Cum însă noi Români, nu am inventat un alfabet, ci am adoptat litere străine pentru trebuințele noastre, cunoașterea diferitelor faze prin care a trecut grafia românească nu are un interes lingvistic, ci mai mult filologic, ajutându-ne ca să putem citi exact textele din vremurile trecute.

Adaptarea alfabetului chirilic la trebuințele limbii române a fost în general destul de lesnicioasă, căci numărul mare al buchilor permitea găsirea unor semne adecvate pentru sunete pe care alfabetul latin le poate reproduce în mod foarte imperfect. Pentru cele două vocale centrale tipice, *ă* și *â*, serveau când semnele slave pentru cei doi « ier » (ѣ, ѡ) — care redau uneori și vocalele afonizate dela sfârșitul cuvintelor — când semnul ѣ, din care a rezultat, pe cale fonologică, în bulgărește un *ă*. Același semn, modificat în ꙗ, devine o slovă curat românească prin care se redă un *n* (*m*, *ŋ*) silabic sau grupul *â + n*, *m* sau *ŋ*. (Pe cât se pare prin ꙗ se putea reda și un *n* constrictiv sau se indică chiar numai nazalitatea vocalei precedente). Diftongii *ea*, *ia* și *iu* erau redați prin ꙗ, ѡ, ꙗ și ѡ, putându-se astfel deosebi de *e + a*, *i + a*, *i + u* (în hiat), distincție pe care n'o putem face în ortografia actuală (*teamă-leal*, *piatră-fiastru*, *viu-viul*). Un *i* ca parte slabă a unui diftong era marcat uneori prin ѣ — și acest semn al scurtării asupra lui *i* a trecut și în vechea ortografie cu litere latine (*noî*, *boî*, *ia*) — sau prin *ï*, pentru a reda pe *i* dublu în *i-je* și *i-ja*. Firește că nu lipsesc nici semnele cu dublă întrebuintare sau, invers, mai multe semne pentru același sunet. Avem chiar

pedanterii ortografice — imitate după Slavi — precum scrierea lui *o* din *ochiu* (la singular) cu un punct, iar la plural cu două puncte. Pentru *ș* și *j* avem slovele *ш, ж*; africaterile *ce, ge, ț* și *dz* se simțeau ca un singur sunet și se scriau cu câte un singur semn: *ч, ы, у* și *с*; ca acestea erau redată și grupele *șt* și *cs* prin câte un singur semn: *ш* și *з*.

Încercările de a înlocui buchile cu literele alfabetului latin — mai puțin numeroase și mai nepotrivite spre a reda sunetele specifice ale limbii noastre — au întâmpinat dela început dificultăți mari. Calvinii ardeleni, care au scris și tipărit întâiele scrieri românești cu litere latine, au adoptat în mare parte ortografia ungurească, cu unele semne diacritice pentru sunetele care nu se găseau în ungurește (*é* pentru *ă*, etc.). Tot astfel unii străini. Când școala ardelenă a încercat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, să dovedească și prin grafie originea noastră latină, s'a pus la temelia ortografiei noastre principiul etimologic. Dela CLAIN datează multe particularități ale scrierii noastre, între altele punerea unui *s* micuț subt *t* spre a reda pe *ț* — în care el a recunoscut combinația *t + s* — sau *é* pentru *ea*.

În desvoltarea ulterioară a ortografiei noastre au fost adoptate câteva semne diacritice, care evitau echivocurile supărătoare ale ortografiei actuale. Astfel distincția ce se făcea între *i* și *u* plenison și *î* și *û* semivocalic, precum și scrierea diftongilor *ea* și *oa* cu *é* și *ó*, ne dădea mijlocul de a distinge în scris, ca și în vremea alfabetului chirilic, diftongii de grupurile vocalice repartizate pe două silabe. Tot prin *î* se însemna *i* final afonizat, putându-se deosebi de cel obișnuit (*aflî*, dar *școlî, pomî*). Părăsirea acestui fel de a scrie din motive de ordin estetic, spre a se evita prea multe semne diacritice deasupra și dedesubtul literelor, a făcut ca ortografia noastră actuală să cuprindă unele lipsuri însemnate. Pe de altă parte, emanciparea treptată de tendința latinizantă, a simplificat ortografia de semne ca *đ* pentru *z* în cuvinte de origine latină și de *ě* (*pěr*), *ö* (*föră*), *ê* (*vênt*) și *û* (*fântână*), pentru *ă* și *â*, după criteriile etimologice. Numai grafiile *â* și *î* s'au păstrat pentru același sunet, după cum se găsea în mijlocul cuvântului (*bătrân*) sau la începutul (*îmbrac*) și sfârșitul cuvântului (*urî*, deci și *urît*). Din italienește am împrumutat felul de a reda pe *ч* și *ы* chirilic prin *c* și *g* urmat de *e* și *i* (*cer, ger*) iar pe *к, г* chirilic, urmați de *e* și *i*, prin *ch, gh* (*chip,*

ghem). Din francezește am luat semnul *j* pentru a reda pe ж chirilic (*jar*). Cazul invers, ca semnele alfabetului român să fi servit altui alfabet, îl avem în noua ortografie turcească, care a luat dela noi litera ș.

Așa cum e astăzi, ortografia noastră nu este ideală. Totuși e cu mult mai simplă și mai limpede decât multe alte ortografii și poate fi perfecționată prin modificări ce i se mai pot aduce. O ortografie perfectă nici nu e imaginabilă, iar necesitatea de a o revizui din timp în timp e firească. Nu trebuie uitat un lucru: noi nu scriem cum vorbim, ci cum au scris înaintașii noștri. Cum limba evoluează neconținut și rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moștenit de copii dela părinți, care trebuie ajustat pe talia celor ce-l îmbracă.

50. Am arătat mai nainte că **limba scrisă** e numai un surogat al celei **vorbite**. Faptul că omul, atunci când își așterne gândurile în scris, e silit să compenseze unele mijloace expresive, ca gestul, mimica, intonația, prin mijloace lexicale, sintactice și stilistice, și împrejurarea că cel ce scrie are tot răgazul să-și construiască frazele după modele celebre și să înlocuiască o construcție cu alta, au dat limbii scrise un caracter particular, care a influențat în parte și limba vorbită a cărturarilor. Această influență nu se simte numai în morfologie, sintaxă, frazeologie și alegerea cuvintelor, ci și în rostire. În țări ca Germania, în care și cărturarii vorbesc în familie graiul local, **limba scrisă** a devenit **limba comună**, influențată mai ales în rostire de pronunțarea locală a vorbitorului, dar influențând și ea dialectele. Urmărirea atentă a unor asemenea fenomene și la noi ar fi de sigur interesantă din punct de vedere lingvistic.

VI. ONOMATOPEEA

51. Dacă punem alături cuvântul francezesc *table* cu echivalentele lui românești, nemțești și rusești *masă*, *Tisch* și *stol*, ne convingem imediat că între sensul cuvântului și între sunetele din care e compus nu există un raport de corespondență, deoarece aceeași noțiune poate fi redată în diferite limbi — și chiar și în aceeași limbă — prin combinații fonice diferite. Totuși avem și cazuri destul de dese când sunetele din care e compus un cuvânt încearcă

în mod evident, să se adapteze ideii cuprinsă în cuvântul respectiv. Vorbim în asemenea cazuri despre onomatopee.

Nu ne vom ocupa cu problema onomatopeei ca bază a rădăcinilor indoeuropene. Se știe că asemenea păreri au fost emise adesea. Nu e greu să găsești — mai ales când te autosugestionezi — o legătură între înțelesul vag al unei rădăcini și între sunetele care o compun. Asemenea încercări de a înlocui faptele cu plăsmuirii ale imaginației au dus la generalizări și exagerări compromițătoare pentru o idee, care urmărită cu prudență și discernământ, poate da rezultate interesante.

« Într'o școală germană, profesorul voind să explice verbul onomatopeic, a adus ca exemplu: *der Donner rollt*. Dar știm că *rollen* nu e o formație onomatopeică creată de Germani, ci e luată din v. francez *roler*, care vine din latinescul *rotulare* ». (MEYER-LÜBKE, în *Revue de linguistique romane*, 1925, p. 20). — În strigătul picherii (bibilicii) Românilor din unele regiuni li se par că aud cuvintele *prind păduchi*.

Prin reacțiune s'a născut un fel de scepticism față de onomatopee în general. Mai ales în epoca pozitivistă a generației trecute, cercetătorii nu se simțeau în largul lor pe acest teren, care, oricât de mult va fi studiat, tot va rămânea, după expresia unui pasionat cercetător al onomatopeei, H. SCHUHARDT, un labirint.

Sunt limbi, cum e bunăoară cea bască, în care coloritul onomatopeic are un rol fonologic. Pentru un Basc, palatalizarea consonantelor e un mijloc de a exprima politeța sau simpatia și bunăvoința față de cineva. Același cuvânt, care rostit cu *n*, *l* sau *t*, exprimă numai ideea, fără nicio nuanță afectivă, ia locul unui diminutiv (ipocoristic) de-al nostru când e pronunțat — mai ales în graiul copiilor — cu *ñ*, *l'* sau *t'* (cf. J. LOHMANN, în *Forschungen u. Fortschritte* XIII, 1937, p. 421—422). Asemenea importanță nu are la noi onomatopeea. Totuși ea este singurul izvor fertil de creație de tulpine nouă, cu mijloace proprii (și nu prin împrumut din altă limbă), și este un mijloc foarte des întrebuințat în graiul familiar și popular spre a da vorbirii o mai mare plasticitate, un colorit stilistic. Într'o expunere asupra rostirii nu poate deci lipsi capitolul despre onomatopee.

Nu avem, firește pretenția să deschidem căi largi în acest labirint. Am vrea numai să găsim un fir al Ariadnei, făcând distincție între diferitele feluri de cuvinte onomatopeice, precum interjecțiile primare (sunetele reflexe) ca *ah*, *of*, *valeu...* prin

care reacționăm când suntem cuprinși de un sentiment intensiv de durere, mirare, bucurie, admirație...; interjecțiile cu care chemăm sau alungăm animalele: *cuțu*, *piri-piri*...; interjecțiile cu care ne adresăm copiilor spre a le atrage atenția asupra unei primejdii sau să-i speriem, ca *băja*, *bibi*, *baubau*, sau pe care le întrebuițăm în locul cuvintelor obișnuite, când vorbim cu ei, precum *caca* «urît» și «ieșire la scaun», *mumos* sau *găgălaș* (stălcite din «frumos» și «drăgălaș» după felul de a vorbi al copiilor); în sfârșit cuvintele-ecou, la origine simple exerciții de vorbire în gura pruncilor, cărora cei din jurul lor le împrumută un înțeles, ca *papa* «mâncare», și dintre care unele, ca *mama*, *tata* pot ajunge să înlocuiască cu totul vechile cuvinte ce exprimau aceste idei (lat. *mater*, *pater*, păstrate în toate limbile romanice). Toate acestea au oarecare înrudire cu onomatopeele propriu zise.

Onomatopeele adevărate, cuvintele imitative, sunt de două feluri: unele redau prin sunete o impresie acustică, altele una vizuală. Cele dintâi sunt cele originare. Dacă *a băjbăi* înseamnă «a umbla repede încoace și încolo mulți de-odată», acest sens e secundar, căci verbul *a însemnat* la început «a face *băj-băj*»; mulțimea a produs mai întâi o impresie asupra urechii prin sgomotul produs (care Românului i se pare că e o combinație a consonanțelor *b + j*) și numai în al doilea rând prin mișcarea însăși.

Având, și în privința onomatopeelor, tendința de a distinge înaintea de toate ceea ce e curat românesc, vom căuta să lămurim mijloacele întrebuițate de limba noastră la crearea lor și să cunoaștem măsura în care sunt puse la contribuție mijloacele cunoscute și din alte limbi, precum reduplicarea (*băjbăi* din *băj băj*, *mormăi* din *mor mor*...), împerecherile gemene (*treanca-fleanca*, *fâța-mâța*, *gâra-mâra*, *cioc-boc*...), nazalizarea (*țânțar* din *ț-ț*), rotacizarea (*bârzăun* din *bx*), etc.

Toate acestea vor forma obiectul unui capitol special din volumul dedicat «Rostirii».

C) CUGETAREA LINGUISTICĂ

52. Vorbirea se poate asemăna cu radioemisiunea. Ea are un post de emisiune — vorbitorul, — unul de recepție — ascultătorul — și un program — obiectul vorbirei. Fără un vorbitor și un ascultător nu există vorbire și deci nici limbă.

« Celui qui parle ne fait pas seulement une émission de sons et celui qui écoute n'est pas un simple récepteur des sons, mais... tous les deux construisent ensemble le langage; les deux fonctions, acoustique et motrice, se commandent et s'influencent ». (A. GEMMELLI, în *Journal de Psychologie*, XXXIV — 1937 — p. 658).

Monologul e ceva în afară de felul normal de a vorbi: pot ajunge dela fereastră la ușă și sărind într'un picior, dar umbrelul normal se face cu două picioare. S. KARCEVSKI e cel ce a accentuat în timpul din urmă mai ales consecințele pe care le are asupra graiului nostru faptul că la temelia lui se găsește dialogul. « Le dialogue est tantôt une alternance de *questions* et de *réponses*, tantôt une discussion où s'affrontent des thèses opposées, des énoncés ». (*Phrase et proposition*, 1937, p. 60). Dacă *unde* în românește nu are sensul lui « d'où » franțuzesc, ca în latinește, ci a lui « où », această desvoltare semantică neașteptată se explică prin faptul că cel ce întreba *unde?* se aștepta la un răspuns care începea cu *de* (*de acasă, dela școală*, etc.). Un fel de atracție a răspunsului l-a făcut pe întrebător să anticipeze pe acest *de* chiar la întrebare: *de unde vii?* — *De acasă*. Urmarea a fost că *de* a fost simțit ca particulă care arăta punctul de plecare, iar lui *unde* nu i-a mai rămas decât sensul vag local. Invers, întrebarea *de ce nu se însoară?* atrage răspunsul *de prost (ce e)*, în care *de* primește sensul « pentrucă ».

Pentru ca dela postul de emisiune la cel de recepție să se poată stabili o înțelegere, se mai cere aceeași lungime de undă, se cere ceea ce psihologii numesc « configurație », adică aceeași sensibilitate și dorință de înțelegere la vorbitor și ascultător.

Din aceste condiții pentru realizarea vorbirii, una poate fi neglijată în considerațiile noastre, oricât de importantă ar fi ea în sine.

E vorba de obiect, pe care l-am asemănat cu programul radio-emisiunii. Acesta este infinit de variabil. Din punct de vedere lingvistic nu ne interesează însă ce comunicăm altora, ci cum o facem. Nu gândul în sine are să ne preocupe, ci gândirea, și nici măcar procesul psihic al cugetării — care formează obiectul psihologiei — ci ceea ce se petrece în mintea noastră atunci când exteriorizăm gândurile noastre prin graiu viu, deci cugetarea lingvistică.

Câtă diferență este între felul nostru de a gândi și felul de a exprima prin vorbe cugetele noastre, înțelegem imediat, dacă ne dăm seama că primim de afară simultan un număr însemnat de impresii pe care creierul le înregistrează și elaborează în același timp, dar pe care graiul nu le poate exprima decât consecutiv. Când asist la o reprezentație de operă, văd pe cântăreți pe scenă, pe șeful de orchestră dirijând, pe domnul dinaintea mea legănându-se, aud aria cântată de tenor, acompaniamentul orchestrei și tușitul vecinului dela stânga, simt în același timp cotul celui din dreapta apăsându-mă în coaste și miros parfumul doamnei de lângă mine. Când încerc însă să comunic altuia toate aceste senzații, trebuie să o fac pe rând. Această discordanță între gând și vorbire ne supără adesea. Ea explică unele fenomene lingvistice interesante, precum coarticulația, accelerarea mișcării (vorbirea *allegro*) și contaminarea (care se poate asemăna cu trucul de care uzează unii regisori, când pe filmul ce prezintă un personaj îndeplinind o acțiune în prezent, suprapun niște imagini prin care se arată amintirile lui din trecut).

Obiectul comunicărilor noastre poate fi foarte variat, precum melodiile sunt nenumărate. Pe același instrument muzical poate fi executată o sonată sau o gavotă, o nocturnă sau un vals; după aceeași gramatică pot fi exprimate cele mai variate gânduri. Ceea ce ne interesează pe noi, nu e melodia — gând, ci felul cum e executată la un anumit instrument, adică cum e exprimată într'o anumită limbă. Căci aceeași bucată muzicală poate fi cântată la pian, la flaut și la vioară sau la violoncel; numai tehnica variază; altfel ating degetele clapele pianului, altfel deschid găurile flautului și altfel apasă coardele violinii sau ale violoncelului. Dacă fiecare instrument muzical își are timbrul lui, fiecare limbă își are structura ei internă. Felul cum limba română, cu structura ei internă, exteriori-

zează prin graiu viu ceea ce gândește sau simte un Român, este scopul volumului rezervat « Gândirii lingvistice ».

El va cuprinde prin urmare trei mari capitole:

RECEPȚIA,

EMISIUNEA,

LUNGIMEA DE UNDĂ.

I. RECEPȚIA

53. Ne vom așeza mai întâi la postul de recepție, fiindcă acolo se învață limba. Auzind vorbind pe cei din jurul lui, copilul ajunge, prin analizarea și interpretarea celor auzite, să poată vorbi însuși.

W. WUNDT a asemănat pe cel ce învață o limbă cu un om pe care îl duci din ograda bătută de soare într'o odaie cu storurile lăsate. Ochii lui se vor deprinde numai încetul cu încetul cu întunerecul; pupilele lui mărite vor distinge mai întâi obiectele ușor de recunoscut și numai într'un târziu tot « aranjamentul » camerei. Acest proces de analiză îl face și copilul. Încetul cu încetul el distinge din frază cuvintele, mai întâi pe cele care exprimă noțiuni cu care operează mereu, și ajunge astfel să-și însușească aparatul complicat al limbii materne.

Fiul meu, când era micuț, avea obiceiul să strângă de pe jos tot ce găsea. *Dă-i lu tata*, îi ziceam, întinzând mâna după acele obiecte, cu care nu voiam să se joace. Într'o zi îmi aduse singur o floare pe care o ridicase de pe jos, zicându-mi: *dăilu*. Din cele auzite dela mine, el analizase mai întâi pe *tata*, element cunoscut; restul, *dăilu*, era un complex de sunete cărora le dase interpretarea pe care o provocase în mintea lui gestul meu cu mâna întinsă, un fel de a exprima trecerea obiectului dela el la mine (*tata*). Abia mai târziu ajunse să desprindă și pe *dă* din *dăilu* și să recunoască — n'aș putea spune la ce vârstă — pe *i* și pe *lu*, cu rosturile lor sintactice.

54. Gândirea noastră nu se realizează prin lipirea unor cuvinte de altele, fraza nu e deci un fel de mozaic compus din părțile (cuvinte), ci noi gândim în fraze, pe care le analizăm în cuvinte.

Ceea ce am spus în § 37 despre silabă se potrivește și la cuvânt. Silabisind trebuie să desarticulăm ceea ce fusese rostit coarticulat; scoțând cuvântul din frază trebuie să desfacem în părți componente

ceea ce este contopit. «Culmilor sonore» din cuvânt le corespund «accentele» în frază. Fenomenele de fonetică sintactică se explică tocmai prin faptul că diferite părți ale frazei sunt pentru vorbitor atât de strâns împletite între sine încât sufer aceleași modificări ca și când ar forma un singur cuvânt: dacă în unele părți ale Moldovei se zice *ma face* în loc de *mă face*, e pentru că *ă* din *mă* nu a rămas neschimbat, ca *ă* final din *casă*, ci s'a desvoltat ca *ă* proton din *barbat*, *pacat* (în loc de *bărbat*, *păcat*). Între cuvintele contopite în frază nu există în românește, în vorbirea normală, hotare precise, precum nu există graniță între silabele coarticulate. Dacă n'ar fi așa, EMINESCU n'ar putea rima pe *muncă* cu *nu'ncă*, pe *mesteacăn* cu *se pleacă'n*, etc. (Cf. încercările de acest fel pe fila de manuscris reprodusă de noi la p. 89). După cum despărțirea silabelor se face în ortografie după anumite reguli mai mult sau mai puțin arbitrare, tot astfel și despărțirea cuvintelor din frază. Precum e greu să spunem ce e în definitiv «silaba», este aproape cu neputință să dăm o definiție mulțumitoare pentru «cuvânt». Anchetatorii Atlasului Linguistic Român nu știau adesea dacă cutare complex de sunete trebuie notat într'un cuvânt sau în mai multe, iar ortografia oficială a Academiei Române e neconsecventă când cere să scriem *pentrucă* dar *pentru ca*, *deoarece* dar *cu toate că*, etc. Scriem *nu-l văd* dar *nu l-am văzut*, dând lui *l* când valoare enclitică, când proclitică. De rostit, rostim *mulvăd* și *nulamvăzut*. Grecii vechi scriau cuvintele într'una și ca ei scriau Slavii, pe care i-au imitat și cei ce au scris mai întâi românește.

Criterii sigure de ordin formal pentru a ști unde începe și unde sfârșește un cuvânt nu există decât în anumite limbi. Astfel în grecește spiritul lin sau aspru arăta la cuvintele începătoare cu o vocală sau *r*, începutul cuvântului; tot astfel în nemțește, ocluziunea coardelor vocale («spiritul lin»), înainte de a articula începutul vocalic al unui cuvânt marchează, și pentru ureche, granița de dinainte a cuvântului, în opoziție cu limba franceză, care face legătura («liaison») între începutul vocalic al unui cuvânt și sfârșitul consonantic al celui precedent. În limbile cu accentul pe silaba dintâi, ca cea cehă sau ungurească, se poate cunoaște cel puțin începutul cuvântului; în cele cu accentul pe silaba finală, accentul e semnalul pentru sfârșitul cuvântului. În limbile cu armonie vocalică, ca cea ungurească sau turcească, hotarele unui cuvânt se recunosc după

faptul că toate morfemele se orientează în vocalism după timbrul vocalei radicale: ung. *napnak* « soarelui » față de *népnek* « poporului », *hirtelen* « fără veste » față de *hallatlan* « neauzit ».

55. În limbi ca cea română, unde procliza se întâlnește alături de encliză, unde fonetica sintactică joacă un rol important și unde nu avem criterii formale pentru a recunoaște granițele unui cuvânt, e foarte greu să despartă cuvintele din frază după criterii formale sigure. Simțul analitic instinctiv al subiectelor vorbitoare dă uneori greș. Atunci se ivesc cazurile de analize greșite, cunoscute din cele mai multe limbi. De acest fel sunt deglutinările ca în cazul lui *buric*, *târtan*, despărțite greșit din **umburic* (lat. *umbilicus*), **untârtan* (din germ. *Untertan*, propriu « supus austriac »), deoarece au fost înțelese ca *un + buric*, *un + târtan*. Tot astfel din lat. **ambulester* s'a născut adjectivul *îmbuiestru* (de ex. *un cal îmbuiestru* « buiestraș »); iar acesta fiind apropiat de *un cal în galop*, s'a născut despărțirea greșită: *un cal în buiestru* (ca și când *buiestru* ar fi substantiv). Comparativul *mai iușor* a fost despărțit în *mai ușor*, de unde s'a generalizat forma *ușor* în locul vechiului *iușor*. Cazul invers, de aglutinare — mai rar la noi — îl avem în numele localității *Avrig*, din *a* (= la) + **Vrig* (din săsescul *Freck*). Interesant e cazul conjugării istroromâne *îo mega*, la persoana întâi a prezentului, alături de *îo meg* « merg ». Acest *-a* final adăugat provine din combinații ca *îo meg aclo* « merg acolo », care au putut fi analizate ca *îo mega clo*, căci la Istroromâni un *a* inițial neaccentuat dispărea adesea și alături de *aclo* se întâlnește, chiar mai des, forma *clo*. Instructive sunt și cazurile împrumuturilor străine înțelese și analizate greșit. Acuzative formate cu dezinența *-t* în ungurește, precum *bút* (dela *bu*), *kaput* (dela *kapu*), *terhet* (dela *terh*) au fost luate de Români — care formează în același fel acuzativul și nominativul — drept nominative: *but*, *căput*, *tărhat*. Invers, ung. *csoport* a fost considerat ca acuzativ și s'a format dela el un nominativ — inexistent în ungurește — *ciopor*. La aceste exemple date de N. DRĂGANU (DR. IV, 754) se mai poate adăuga *ismă* din ung. *izmat*, considerat ca acuzativ (DR. VII, 117).

Dintre diferitele definiții ce s'au dat « cuvântului » cea mai potrivită ni se pare cea din Dicționarul Academiei: grup de sunete (mai rar un singur sunet) pe care putem să-l obținem prin analiza

unei fraze și care reprezintă ultima unitate independentă cu același înțeles (sau înțelesuri) pentru toți membrii unei comunități lingvistice.

56. Ceea ce face ca definierea lui «cuvânt» să fie atât de anevoiasă, e mai întâi împrejurarea că definiția vrea să stabilească hotare clare acolo unde ele nu există.

A. MEILLET a arătat (în *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. II, p. 9—13) că în franțuzește noțiunii «lup» îi corespunde cuvântul *loup*, care e invariabil și deci poate fi analizat sub această formă unică din orice frază în care e întrebuințat. «În latinește, dimpotrivă, nu există niciun cuvânt care să însemneze «lup». Dacă vrem să zicem că lupul a venit, avem forma *lupus*; dacă vedem lupii, *lupos*; un număr mare de lupi: *luporum*; am făcut ceva pentru lupi: *lupis*, etc. Niciuna din formele acestea nu poate fi considerată mai mult decât celelalte ca nume al lupului». În românește e ca în latinește. Noi nu avem o formă-tip pentru noțiunea «lup», ci mai multe forme — după rolul pe care cuvântul îl are în frază — dintre care însă fiecare deșteaptă, deodată cu ideea funcțiunii morfologice, imaginea lupului, aceeași în toate «cazurile».

Dacă în Dicționarul enciclopedic «Cartea Românească», în dreptul figurei care reprezintă animalul, se găsește — ca și în titlul articolului — forma *lup*, aceasta e o pură convenție a dicționarelor noastre, nevoite să aleagă o singură formă. Tot astfel, la verbe, se alege forma infinitivului, îndreptățită oarecum să fie considerată ca formă-tip, fiind singura care nu implică ideea de timp, mod, număr și persoană, ca celelalte forme verbale. Cât de puțin se acopere însă infinitivul cu forma-tip se vede din dialectul aromân, unde el nu există de loc și unde ideea cuprinsă de «a cânta» sau «a dormi» trebuie redată printr'o formă a verbului finit.

57. Ar fi greșit să deducem, din cauză că în românește nu suntem în stare să arătăm care e forma-tip corespunzătoare unui substantiv sau verb, că în mintea subiectelor vorbitoare nu există abstracțiunea care implică în sine toate formele flexionare ale unui cuvânt variabil. Aceste forme se pot asemena cu expresiile diferite pe care le are fața cuiva. Deși expresia feții unui prieten nu este aceeași totdeauna, sunt totuși în stare să-mi evoc ori și când fața lui.

Precum cuvântul e analizat din frază, astfel tulpina poate fi analizată, prin eliminarea succesivă a tuturor elementelor dezinențiale sau derivative, din diferitele forme flexionare sau derivate ale unui cuvânt. Delimitarea tulpinei o facem fără greutate, conduși de simțul nostru analitic innăscut. Greutatea se ivește iarăși numai în momentul când vrem să definim ce e « tulpina », « dezinența » sau « afixul » și când căutăm să precizăm cu termeni tehnici lingvistici procesul psihologic ce se petrece în mintea subiectului vorbitor în momentul când analizează tulpina unui cuvânt. Numirea pe care lingvistul e nevoit s'o inventeze, naște de obicei ea însăși idei greșite, iar îngrădirea în definiții exclude nuanțele care alcătuiesc suplețea limbii.

Într'adevăr, începând cu *dhātu* « lege » din gramaticile sanscrite și trecând la *ρίζωματα*—*radices* ale gramaticilor greco-latini, vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă și implică deci o idee preconcepută. Ideea aceasta era în consonanță cu concepția de organism viu pe care o aveau unii despre limbă, și care a condus la părerea școlii romantice, că la începutul graiului omenesc nu existau propoziții ci « rădăcini ». Azi nu mai sunt mulți care să creadă acest lucru, dar mulți linguiști continuă să fie convinși, cu POTT, că « rădăcina » în lingvistică este, ca « rădăcina » în matematici, o abstracțiune creată numai de învățați, spre a le înlesni operațiunile cu noțiuni ireale, și că acestei abstracțiuni nu-i corespunde nimic în mintea subiectului vorbitor. Dar puterea de abstracțiune nu e o prerogativă a lingvistului, ci ea se găsește, în măsură mai mare decât o admit unii, la orice subiect vorbitor, la copiii ca și la analfabeți.

Aceeași abstracțiune pe care o face cercetătorul științific, se realizează în subconștientul individului vorbitor atunci când, dintr'un număr oarecare de forme morfologice și derivate ale aceluiași cuvânt, extrage, prin analiză, complexul de sunete, care nu mai poate fi redus fără ca ideea fundamentală să devină neînțeleasă; această idee fundamentală, strâns legată de un complex de sunete, apare, uneori nuanțată și variată, în toată seria formelor morfologice și derivative. Mai potrivit decât « rădăcină » — din care « crește » cuvântul — este, dacă menținem expresia figurată, cel de *tulpină*: partea esențială și văzută, care rămâne după ce am despoiat copacul de crengi sau cuvântul de dezinențe și afixe.

Am putea defini deci « tulpina » ca un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate formele flexionare sau în toate cuvintele aparținând aceleiași familii semantice. (DR. VI 217). Cu o rezervă totuși. Precum cuvântul lup implică toate celelalte forme flexionare, tulpina unui cuvânt nu e în mintea noastră numai un complex fix de sunete, ci acest complex împreună cu

toate modificările formale care se produc în momentul flexiunii sau derivării. Din familia *porc*, *porci*, *porcar*, *porcărie*, *poarcă*, *purcel*... tulpina e *porc* împreună cu toate morfonemele cărora se datoresc variantele *porc*, *poarc*, *purc* și *purc*. Pe de altă parte, sufixele din *adunătură*, *muietură*, *acritură*, *boritură* și *umplutură*, deși apar sub formele *-ătură*, *-etură*, *-itură*, *-îtură* și *-utură*, sunt nu numai din punct de vedere evolutiv (*e* din *ă* după palatală, *i* din *i* după *r*), ci și static, pentru interpretarea pe care o dăm astăzi limbii noastre, « același sufix ». Căci vorbitorul nu păstrează în mintea lui numai materialul din care poate analiza, în orice moment, abstracțiunile « tulpină » și « sufix », ci și toate morfonemele care apar atunci când sufixul se leagă de tulpină. (DR. VI, 219).

58. A doua cauză care face atât de grea definiția « cuvântului », este tendința noastră de a căuta să facem deosebiri între « cuvânt » și « fraza » din care face parte, sau să stabilim o ierarhie între aceste două noțiuni. În realitate o deosebire esențială nu există, iar raportul între cuvânt și frază nu-i cel de subordonare, ci de coordonare. *Cuvântul nu-i decât o formulă simplă pentru un complex de idei, ca și fraza.* Când zic despre găină că *clocește*, spun același lucru, dar mai pe scurt, ca și când aș zice că *stă pe ouă ca să scoată pui*. Cel ce traduce dintr'o limbă într'alta, își dă seama cât de greu este uneori să găsești în limba proprie echivalente pentru cuvinte străine: adesea ești silit să le redai prin propoziții întregi. *Bogăția și expresivitatea unei limbi stă în mare parte în puțința de a reda idei cât mai variate prin asemenea formule simple, în loc de a le circumscrie prin fraze.*

Dacă ne dăm exact seama de complexul de idei cuprins într'un cuvânt, înțelegem și multe din evoluțiile de înțeles, datorite faptului că o *notă secundară din acest complex de note e ridicată la rangul de notă principală, sau, invers, că notele esențiale la origine se pălesc cu timpul și pot chiar dispărea cu totul.* Precum arată etimologia, sensul original al verbului *a căra* era « a pune marfa în car spre a o transporta dintr'un loc într'altul ». Dacă nota principală « car » devine notă accesorie, iar pe primul plan al atenției se ridică nota « transportului », pot zice și *am cărat cu roaba sau cu calul*. O mulțime de alte exemple de acest fel vom întâlni în volumul despre Cugetarea lingvistică.

Am arătat mai sus (§ 9) ce rol mare are, în dezvoltarea semantică a unui cuvânt, *contagiunea*: *a aprinde* are sensul actual numai fiindcă ideea originară de « a aprinde » s'a pătruns de ideea cuvântului *foc*, cu care se găsea în tovărășie. Chiar și sufixul se poate contagia de radicalul cu care se găsește adesea în unire. Cuvântul nu e întrebuințat singur, ci în legătură cu alte cuvinte, iar prin contactul cu ele « se ia » și pe el ceva din culoarea acestora. Cuvântul nu e un calup, în care ideea să se toarne astfel încât să încapă exact în el, ci o formă dintr'un material mlădios, care se adaptează conținutului, primind în sine și bucăți din conținutul cuvintelor învecinate. « Limba n'are oase, ca să se mlădie după gând », zice un proverb popular. Nici chiar cuvinte cu un înțeles atât de precis, ca *bou*, *mămăligă* sau ca numeralul *doi*, nu au numai un singur sens. *Ești un bou* însemnează « ești un prost », *e o mămăligă* va să zică că e « moale », iar *două trei lemne* va să zică « câteva, puține lemne ». Întrebuințând o idee mai veche, K. v. ETTMAYER (*Über das Wesen der Dialektbildung*, 1927, p. 7) face deosebire între « sensul » (germ. « Sinn ») și « însemnarea » (germ. « Bedeutung ») unui cuvânt, adică între ideea pe care o deșteaptă în cineva cuvântul rostit singur și între ideea aceasta modificată prin cuvintele în vecinătatea cărora se găsește în frază.

59. În asemenea împrejurări e dela sine înțeles că **interpretarea** pe care o dă ascultătorul cuvântului auzit joacă un rol deosebit de mare și explică în mare parte dezvoltările semantice ale cuvintelor.

Cele dintâi limbi pe care istoria ni le-a păstrat, apar bogate și cu construcții gramaticale complicate; din cele mai vechi timpuri cuvintele în împerecherea lor nu sunt numai niște căi drepte, pe care gândurile să poată călători dela om la om, ci ne apar adesea ca drumuri șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori parfumate și boschete tănuite, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Moștenind dela părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gândurile noastre pe ele pasivi, ci fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare să nu fi contribuit la sporirea limbii.

La postul de recepție nu stă un străin, ci cineva care vorbește aceeași limbă ca și emitentul și e deci în stare să umple cu fantazia sa lacunele din comunicarea ce i se face. Uneori el înțelege greșit, sau alt fel decât a înțeles cel dela postul de emisiune. Interpretând cuvântul în felul său, el își îmbogățește tezaurul lexical cu înțelesuri nouă.

Câteva exemple arată ce voim să spunem.

Verbul *a rade* are — după cum complementul e «părul» sau «pielea» — două nuanțe de sens: «a tăia părul cu briciul» și «a curăți pielea de păr cu briciul». *Mi-am ras barba* înseamnă în mintea celui dela postul de emisiune «mi-am tăiat cu briciul părul crescut pe bărbie». Cel dela postul de emisiune poate înțelege pe *a rade* în celălalt sens și să interpreteze «mi-au curățit bărbia de păr». Din această nouă interpretare se naște noua ecuație: *barbă* = bărbie.

Metonimia nu e în cele mai multe cazuri, ca metafora, o figură pe care o face vorbitorul spre a da mai multă culoare expresivă spuselor sale, ci rezultatul unei interpretări nouă la postul de recepție. Când întrebuițez cuvântul *masă* pentru «mâncare» sau *lumină* pentru «lumânare» o fac fiindcă am dat o interpretare figurată frazelor: *mi s'a făcut rău ieri la masă* gândită: «pe când stăteam la masă» și înțeleasă: «în timpul mâncării» și *am lucrat la lumină*, gândit ca germanul: *ich arbeitete beim Licht* și înțeles ca germanul *K e r z e*.

Pe când prepoziția *de* avea încă înțelesul lui «din», expresia *nu pleca de loc* însemna «nu pleca din loc». Acest *de loc* a putut fi interpretat ca o întărire a negației, întocmai ca *rien* franțuzesc (din lat. *rem*), care într'o frază ca *je ne fais rien* însemna la origine «nu fac (niciun) lucru». Astfel *nu pleca de loc* a ajuns să însemneze: «în niciun caz».

Sensul unui cuvânt poate varia după punctul de vedere asupra căruia te-ai fixat. Când doctorul îți zice că *ai să te faci bine*, cuvântul *bine* îl interpretezi ca «sănătos».

În unele regiuni — de ex. în Bucovina — oamenii când se întâlnesc în biserică se sărută. Obiceiul de a se săruta, când se văd, îl mai au la noi și femeile. Așa se explică de ce «salutarea» și «sărutarea» s'au putut confunda în românește, ca și în alte limbi de altminteri (de ex. în spaniolă sau în bulgărește). Originea lui *săruta* e latinescul *salutare*.

Când un cuvânt primește un sens nou, acest înțeles nou îl introducem sau îl simțim de obicei și în locuțiunile care mai păstrează accepțiunea veche. Astfel *a cere*, care vine din latinescul *quaerere*, însemna la început « a căuta », sens pe care îl avea în limba veche (*laudă Domnul ce cer el* = Dumnezeu laudă pe cei care îl caută) și-l are până azi în dialectul istroromân și meglendoromân. Mai târziu însă a ajuns să însemneze ceea ce Francezul exprimă prin « demander » și cu acest sens nou îl interpretăm și într'o frază ca: *grăul a început să se ceară*, pe care l-am traduce în franțuzește « à être demandé », deși în expresia aceasta se păstrează sensul vechiu: « à être cherché », ca și în proverbul popular *unde se găsește frâul, se cere* (în variante: *se caută*) și *calul*.

Și diferențierile de sens sunt de cele mai multe ori rezultatul unor interpretări individuale, care pot deveni apoi mai mult sau mai puțin colective. Astfel în regiunile vestice cuvântul *inimă* are pe alocuri forma *irmă*. Alături de această formă, pătrunde în graiul dela țară forma literară *inimă*, care pentru cei deprinși să zică *irmă* e alt cuvânt. Morăreasa din Valea Ierii mi-a explicat: « *inima* e cea care bate în piept, *irma* e cea care te doare; domnii îi zic stomah ». Cuvântul vechiu a rămas deci în expresia populară *mă doare irma*.

Am arătat în DR. II, 62 un caz analog. În limba literară se conjugă *eu lucrez, tu lucrezi, el lucrează*. . . , prin Ardeal se zice *eu lucru, tu lucrî, el lucră*. . . Formele din urmă sunt cele obișnuite în familia mea; numai eu, sub influența limbii literare, rostesc, de câțiva ani încoace, de când mi-am dat seama de această deosebire, *lucrez*. Copila mea, auzind dela muma-sa *lucru* și dela mine *lucrez*, făcea, când era mică, următoarea distincție: *lucru* pentru lucrul manual (cusutul, gătitul, dreticatul), *lucrez* pentru lucrul la biurou, unde mă vedea de obicei pe mine. De aceea odată, când m'am dus în grădină, « să lucrez » la straturile cu legume, ea m'a corectat: « Te duci să lucrî, căci ți-ai luat lopata! ».

Asemenea interpretări nu se restrâng la partea semantică a cuvintelor, ci și la întrebuintarea lor sintactică sau frazeologică. Instrucțiv în privința aceasta e cazul lui *dânsul*, care în cursul timpului a devenit egal cu *el*. Devenite sinonime, s'a simțit trebuința unei diferențieri. Pentru mine, *dânsul*, *dânsa* e mai respectuos decât *el*, *ea*. Vorbind despre bună-mea ziceam totdeauna *dânsa*; vorbind despre

un prieten, ziceam *el*. Această distincție am întâlnit-o și la alți cunoscuți, din regiuni foarte deosebite. Când aud pe un Moldovean zicând despre masă că *a căzut ceva subț dânsa* sau despre pisică că *s'a jucat cu dânsa*, mi se pare foarte nepotrivit. Moldovenii nu-și dau seama, în ce condiții întrebuințează pe *dânsul* și pe *el*, deși o fac după o regulă sintactică foarte consecventă: *dânsul* are locul după prepoziție, *el* în alte cazuri. Această regulă sintactică s'a născut printr'o largă interpretare a uzului vechiu de a întrebuința pe *dânsul* după prepoziția *a* (mai târziu *la*). Se zicea *mă duc (l)a-dânsul* (lat. *ad ipsum illum*), dar *mă duc cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*). Mai pe urmă s'a zis și *mă duc cu dânsul*, iar prin generalizare, *dânsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziție.

Tot astfel, după ce deosebirea între *omul bun* și *omul cel bun* a început să dispară, vedem cum Românul, reinterpretând materialul său lingvistic, începe să stabilească o regulă nouă sintactică, sau cel puțin o preferință de a întrebuința pe *cel* atunci când atributul nu e un adjectiv simplu, ci o construcție perifrastică: *pânea albă*, dar *pânea cea de toate zilele*; *ceasul înaintat*, dar *până la ceasul cel de moarte*.

Salutul, la întâlnire sau la despărțire, era *ziua bună* sau — cu topică afectivă — *bună ziua*. După ce, prin deasă întrebuințare, nota afectivă a început să dispară la *bună ziua*, cele două feluri de a se saluta au devenit și din punct de vedere stilistic sinonime. Diferențierea n'a întârziat: în unele regiuni se zice *bună ziua* la întâlnire și *ziua bună* la plecare sau, în altele, cel ce salută mai întâiu zice *bună ziua*, iar cel ce răspunde, zice *ziua bună*.

În § 46 am arătat că interpretarea materialului lingvistic poate duce și la ivirea unor legi fonologice nouă.

II. LUNGIMEA DE UNDĂ

60. Înainte de a trece dela postul de recepție la cel de emisiune, vom vorbi despre *lungimea de undă*, fără de care înțelegerea între cele două posturi nu e imaginabilă. Între vorbitor și ascultător trebuie să existe consensul tacit de a întrebuința fiecare mijloacele de exprimare pe care le-ar folosi și celălalt în situații asemănătoare; se cere ca ascultătorul să fie pregătit să completeze din materialul său propriu de limbă ceea ce vorbitorul n'a izbutit

să exprime desăvârșit sau a crezut că e de prisos să o facă, fiind sigur că interlocutorul său îl va « ghici » și atunci când întrebunțează aluzii sau nu-și desvoltă gândul până la ultimul amănunt. Între vorbitor și ascultător trebuie stabilită o legătură sufletească, o concordanță, un paralelism conceptual și afectiv.

61. Înainte de toate avem, ca mijloc de legătură cu ascultătorul, **apelul**, care se poate asemăna cu *alo, alo!* cu care începem o conversație telefonică. Interjecțiile de felul lui *mă, fă, bre, hăi...*, sau cele **prezentative**, ca *na, ian, iată...* sunt asemenea apeluri. Evoluția de sens pe care a suferit-o în românește *adică*, interjecție, care în limba veche însemna « iată », iar azi introduce, ca *anume*, o explicație următoare, arată cum asemenea simple apeluri pot primi un rol sintactic mai desvoltat.

Interjecția poate avea, ca și intonația sau gestul, rolul de a împrumuta unei forme verbale caracterul ei **modal**. Forma *pleacă* devine un « mod » verbal în momentul când tonul ridicat sau gestul cu mâna întinsă trădează că nu avem a face cu constatarea redată în franțuzește prin « il s'en va », ci cu ordinul « va-t'en ». Dacă ridic umărul, imperativul *pleacă* nu mai e o poruncă, ci exprimă ideea că « n'am nimic împotriva plecării tale ». Asemenea gesturi pot fi înlocuite prin interjecții: *ian pleacă* sau *hai pleacă!* exprimă nerăbdarea vorbitorului de a-și vedea interlocutorul plecat. La întrebări, *oare pleacă?* trădează atitudinea de nedumerire a vorbitorului.

În *Dicționarul Academiei* s'a arătat că *ba* nu era la origine o particulă negativă, ci preciza numai, într'o convorbire, că punctul de vedere al celui ce răspunde e altul decât al vorbitorului: *Ar fi bine să nu mai amânăm plecarea. — Ba da, s'o amânăm. — Ba nu, chiar acum să pornim.* Tot astfel *da* preciza, la origine, numai atitudinea de nerăbdare sau nedumerire a celui ce poruncea sau întreba ceva: *Da pleacă odată! Da nu pleacă și el?* Apăsarea asupra cuvântului lângă care se așeza *da*, a făcut să devină — chiar la Slavii dela care l-am împrumutat — particulă afirmativă: *Merită disprețul, da disprețul tău!* Apoi: *Merită disprețul tău? — Da!*

În locul interjecțiilor *mă, fă*, etc. — sau alături de ele — numele persoanei căreia ne adresăm poate fi întovărășit de un morfem dezinvențional: alături de *mă Mihai*, avem — cum am mai spus în § 21 — *Ioane* sau *mă Ioane*. Asemenea forme se numesc **vocative**;

gramatica clasică le așează între cazurile declinării. Ele se aud atât de des în limbă, încât forma de vocativ poate deveni forma generală a numelor proprii: pe lângă *Petru* avem — și la nominativ — *Petre*, iar dacă în loc de *Ioan* se aude mai adesea *Ion*, este fiindcă dela vocativul *Ioane* s'a format un nominativ nou *Ion* (ca *doamne-domn*).

Propunându-ne să studiem mai de aproape vocativul românesc în volumul despre «Organizația limbii», relevăm aici numai două fenomene interesante:

a) În opoziție cu numele de ființe, care formează vocativul cu dezințe sau cu interjecții, animalele le chemăm de obicei cu elemente lexicale deosebite. Într'adevăr, vocativul dela *câne* este în românește *cuțu*, dela *porc* e *celu* — *porcule* zicem unui om, când îl asemănăm cu acest animal — dela *gâscă* e *liba-liba*, etc. Asemenea elemente lexicale sunt sau de origine onomatopeică (de ex. *cuțu*, răspândit în foarte multe limbi) sau scurtări ale nominativelor articulate (*celu* din *purcelu*) sau — precum a arătat V. BOGREA în DR. I, 78—79 — însuși numele animalului într'altă limbă: auzind pe Unguri — mari cultivatori de găște — că chiamă aceste pasări cu însuși cuvântul care însemnează găscă (*liba*), i-au imitat și Românii. Pentru alungarea animalelor limba are alte elemente lexicale: *țiba!* *hi!* etc.

b) La plural, vocativul — masculin și feminin — are forma dativului articulat: *băieților, fetelor!* Precum am arătat aiurea, acest vocativ necunoscut dialectelor transdanubiene, s'a născut, prin interpretare nouă, din construcții ca *spun vouă, fraților creștini, să vă pocăiți!* — în care *fraților creștini* e o apozitie a lui *vouă* precedent, deci acordat cu el. Trebuința de a avea și la plural pentru vocativ o formă dezințială deosebită de a nominativului, a făcut ca din graiul solemn al cazaniilor, acest *fraților* să intre — însă numai în vremuri relativ recente și numai încetul cu încetul — și în limba curentă.

Tot prin dezințe deosebite se distinge apelul verbal, adică **imperativul**, pe care gramatica clasică îl socotește între *moduri*. Cât de strânsă e legătura între vocativ și imperativ, sau între imperativ și interjecție, se vede, între altele, din faptul că și unul și altul sunt întovărășite de interjecții (*Ioane bre!* și *vino bre!*), din împrejurarea că un morfem care indică vocativul poate trece ca morfem

al imperativului și că o interjecție — invariabilă dela natură — poate primi dezinența imperativului. Cazul dintâi s'a întâmplat cu imperativul *vină!* și *vino!* sau *adă!* și *ado!* care au primit dezinența de vocativ dela *soră* și *soro*; cazul al doilea îl întâlnim la *haidem!* și *haideți!* variante des întrebunțate pentru *haide!* Întâlnim și cazul invers, ca un imperativ să devină simplă interjecție. Acesta e bunăoară cazul lui *ui*, scurtat din *uite* (iar acesta din *uită-te*) sau a vechiului *blem*, păstrat încă în Maramureș cu sensul germanului « auf! ». Acest *blem* era la origine un imperativ, cu înțelesul de « să plecăm » și continuă pe latinescul *ambulemus*.

62. Un caz special e cel al **invocativelor**. Pentru ca să subliniezi, stilistic, comunicarea, invoci mărturia cuiva, atrăgându-l în cercul imediat al preocupărilor tale și apelând la el, ca să-ți confirme cele spuse sau cel puțin să nu mai fie un « el » desinteresat, ci să devină un « tu » pe care-l poți cita ca martor.

Iată câteva exemple.

Din *Basmele* lui MERA: « Se pun dracii pe lucru și *dă-i și dă-i*, pe întrecute și a doua zi... erau dealul și valea una ». Alt exemplu din *Poveștile* lui I. POP-RETEGANUL: « Îndată se dă călugărul peste cap și se face fecior, iar mânăstirea fată ca mai nainte, și—*du-te copile!* » (vol. I, p. 38). Acest imperativ + vocativ, prin care povestitorul se adresează direct persoanelor despre care vorbește, e cu mult mai plastic decât « și plecară imediat amândoi », precum ar fi zis un povestitor cu mai puțin temperament. Dintr'o nuvelă de M. SADOVEANU: « Mai stăm noi o leacă și pe urmă, numai s'arată, *măi tată*, o groază de mistreți » (*Sămănătorul*, II, 603). Povestitorul simțind încă groaza pe care i-au pricinuit-o mistreții apăruiți pe neașteptate, invocă — și când povestește — ajutorul tatălui său, pe care îl chema în copilărie de câte ori se simțea amenințat. Din *Amințirile* lui CREANGĂ (p. 28): « Nici *tu* junghiu, nici *tu* friguri, nicio altă boală nu s'a lipit de noi ». Această lipsă de acord între *tu* — prin care citează vorbitorul oarecum înaintea sa boalele, ca să se răfuiască cu ele — și între *s'a lipit*, la persoana a treia, e de un mare efect stilistic.

Cel mai obișnuit fel de invocative este al puterii divine. *Doamne!* a devenit expresia curentă care arată minunarea (*Doamne, că frumoasă mai este!*), iar *dragă Doamne* e o locuțiune aproape sinonimă

cu « chipurile » (*Eram și noi, dragă Doamne, cu mustăți, intrasem în lume*. M. SADOVEANU, *Sămănătorul*, III, 231).

În poezia populară română e caracteristică invocarea frunzei verzi la început; mai rare sunt invocări ca acel plin de sonorități *mugur, mugurel*, sau *florile dalbe* care se întrebuițează ca refren, ultimul în colinde.

Foarte obișnuită este pomenirea dracului — și nu numai sub forma de vocativ, ci mai ales sub cea de « caz general », după o particulă întrebătoare. Am întrebat pe câțiva profesori de limba română, deprinși cu analiza gramaticală, cum își explică geneza unor expresii ca: *ce dracu* (sau *naiba* sau *focul* sau *păcatele*) *faci?* sau: *ce naiba are dulapul acesta de nu se deschide?* Toți le consideră eliptice. Cea dintâi s'ar fi născut din: *ce — dracu să te ia! — faci?*, cea de a doua ar fi o exprimare abreviată a întrebării: *ce are dulapul?* și în același timp a răspunsului: *naiba știe (că eu nu știu)!* Noi credem că avem a face cu cazuri de brevilocvență, ca altele, pe care le vom discuta îndată. În rezerva mintală a Românului, deprins să dea frâu liber sentimentelor sale — precum dovedesc mai ales înjurăturile pe care le întrebuițează atât de des — există o mulțime de expresii ca cele cu care profesorii de română au încercat să completeze frazele considerate de ei ca eliptice. Câte un *dracu să te ia!* îi « scapă » adesea Românului mânios; *naiba știe!* celui nedumirit. Dela asemenea exclamațiuni, care trădează mânia, necazul, plictiseala, contrarietatea și alte sentimente pe care le exprimă foarte des, cuvinte ca *dracu, naiba, focul, păcatele*, etc. s'au impregnât cu un conținut de natură afectivă, s'au contagiât atât de mult, încât au ajuns la urmă să-și piardă înțelesul originar și să devină simple instrumente stilistice spre a exprima mânia, necazul, contrarietatea, plictiseala, etc.

63. În loc de apelul *alo, alo!* întrebuițat la începutul conversațiilor telefonice, avem la radioemisiune un **semnal**. Cu primele tacturi din marșul « Pe-al nostru steag e scris unire », cu care semnalizează Radio București emisiunea, se pot asemăna cuvintele-semnale pe care le întrebuițează limba spre a orienta pe ascultător.

Între acestea cel mai interesant este fără îndoială **articolul**, o inovație lingvistică pe care n'o cunosc nici chiar limbi atât de evoluat ca cea latină. Articolul se poate asemăna cu tablele indica-

toare pe care călătorul le găsește la intrarea sau ieșirea dintr'o localitate, având însemnat pe ele numele comunei, distanța dela sau până la localitatea următoare și, când se despart mai multe drumuri, direcția pe care trebuie să apuce.

Rostul articolului în limbă nu este altul decât să prevină pe ascultător — să *semnalizeze* — că persoana sau lucrul de care e vorba nu este un « novum », ci un cineva sau ceva cunoscut de toată lumea ori persoana sau lucrul despre care a fost vorba în cele precedente: *A fost odată un împărat. Împăratul avea două fete. Fetele aveau și ele copii.* Dacă persoanele sau lucrurile nu ne sunt cunoscute din cele precedente, articolul ne previne că imediat va urma o determinare a lor, că vom afla imediat de cine sau de ce e vorba: *Împăratul Japoniei a declarat războiul Chinei.*

64. Pronumele demonstrativ, din care s'a născut articolul în cele mai multe limbi, este mijlocul lingvistic care înlocuiește arătarea printr'un gest cu mâna. Când un adult zice: *păpușa aceasta*, traduce cu vorbe ceea ce un copil exprimă prin cuvântul *pupa* spre care arată cu mâna. (Dacă adultul face și gestul arătător când zice *păpușa aceasta*, aceasta însemnează o demonstrație pleonastică și e o rămășiță din graiul său copilăresc sau o relictă din vremea când omul se găsea pe o treaptă culturală primitivă). Între mijloacele de orientare trebuie socotită și *demonstrația* prin cuvinte care înlocuiesc gesturile (*deixis*).

Prin pronumele demonstrative indicăm persoana sau obiectul asupra căruia ne îndreptăm atenția, cerând și ascultătorilor noștri să facă același lucru. *Acela* e un « el acolo (încotro arăt) ». Această demonstrație poate servi, ca și articolul, spre a *individualiza*: în *pomul acela a crescut strâmb* e vorba de un exemplar de pom, în opoziție cu genul sau specia la care mă gândesc când zic *pom să crească până în cer, nu s'a văzut*. Tot ca articolul, pronumele demonstrativ poate *substantiva* un adjectiv. Numele popular al sifilisului e *cel pierit*; în loc de *albul ochilor* se zice în unele regiuni *m'a pălit în cel alb* sau *se uită numai cu al alb* (Cf. ALR, I 24/3888, 24/825).

Interesant e rolul de morfem sau instrument gramatical pe care îl iau unele *adverbe demonstrative*. Astfel *ecce (eccum)* latin a devenit un element întăritor pentru adverbe și pronume;

îl găsim în partea dintâi a lui *aci*, *acolo*, *acest*, *acel*, etc. Compusele cu asemenea demonstrative se decolorează în curând și pierd, prin banalizare, din pregnanța lor. Exemplul adverbului demonstrativ *illac* e edificator în privința aceasta. Precum *celui-là* cuprinde în franțuzește o demonstrație mai accentuată decât *celui*, tot astfel *acela* (scos în evidență mai întâiu prin demonstrația *eccum*, pus înainte, apoi prin *illac*, întrebuițat enclitic) era la origine mai expresiv decât *acel*. Cu timpul însă nota întăritoare dată de demonstrația adăugată, *illac*, s'a șters cu totul și *acela* a devenit sinonim cu *acel*. (Ca de obicei în asemenea cazuri, a intervenit, printr'o nouă interpretare, o diferențiere, care însă nu mai e semantică, cum era la început, ci sintactică; s'a stabilit adică topica *acel om*, dar *omul acela*).

Același *illac* servea să întărească sensul prepoziției locale *a* (din lat. *ad*). Când se zicea — precum se mai zice pe alocuri și astăzi — *mergem a munte*, prepoziția *a* arăta numai direcția. Spre a da o precizie mai mare, s'a spus *mergem la a munte*, adică « acolo la munte ». Din contractiunea celor doi *a* învecinați s'a născut *mergem la munte* (ca *clasa doua* din *clasa a doua*); prin automatizare, prepoziția *la* (din *la + a*) a înlocuit pe *a* (păstrat numai în expresii ca *acasă*, *amoiu*, *amurg*, *aminte*, *a vânat*, etc.).

65. Demonstrația este adesea o simplă referire la cele anterioare: *în aceste condiții* (adică în condițiile arătate mai înainte) *nu mă învoiesc*. Trebuința de a arăta spre cele precedente poate produce în unele limbi niște instrumente gramaticale cu o foarte deasă întrebuințare, precum e *en* și *y* în limba franceză (*de l'argent, j'en ai; à l'école, j'y vais...*). Rolul important al *anaforei* în limbă a fost arătat în urmă mai ales de K. BÜHLER (întemeiat în mare parte pe BRUGMANN) în a sa *Sprachtheorie. Toți oamenii sunt muritori. Caius e om. Deci Caius e muritor*. Acest *deci* e anaforic. Anafora prin excelență, e după BÜHLER, dela care am împrumutat și exemplul citat, *relativul care*. Când zic: *Câinele latră, nu mușcă*, am ridicat oarecum în fața ascultătorului meu doi pereți marcând două compartimente în care îl conduc. Când zic însă: *câinele care latră nu mușcă*, am prins cei doi pereți unul de altul cu un fel de scoabă. *Care* face, printr'o raportare la cele precedente, din două, un singur compartiment.

Rolul cuvintelor anaforice e mare mai ales în românește. Noi nu putem zice, ca în nemțește *Dich ruft man*, ci numai *pe tine t e chiamă*, cu intercalarea celui *te*, care face legătura cu cele precedente. Cât de importantă e această legătură am arătat mai sus (§ 30), când am vorbit de evitarea echivocului: elementul anaforic *o* din *sluga o chiamă stăpânul* este instrumentul gramatical care deosebește complementul la acuzativ (*sluga*) de subiect (*stăpânul*). Tot astfel în exemple ca *spitalul de ochi al Bucureștenilor*, elementul anaforic *al*, prin acordul cu cuvântul anterior la care se raportează (*spitalul*), evită confuzia ce s'ar putea ivi dacă s'ar întrebuița, ca prin Moldova, numai prepoziția *a* (care ar putea da prilej la interpretarea falsă: *un spital pentru ochii Bucureștenilor*). Întrebuițarea din nou și sub forma conjunctă pe lângă cea absolută a pronumelui în cazuri ca *pe tine te chiamă, lui i-a dat*, etc., a putut să atragă după sine și alte întrebuițări pleonastice, precum dialectalul *m'a văzutu-mă, al treile(a)* și chiar și arom. *a nia* «mie», la noi, *a unora*, etc.

66. Afară de orientarea pe care ținem s'o dăm ascultătorilor noștri, prin apelul la atențiunea lor, prin semnalizare, demonstrație și anaforă, ne mai putem adresa și la simțul de orientare al interlocutorului nostru. În locul demonstrației ad oculos putem întrebuița o demonstrație spre ochii lăuntrici ai celor dela postol de recepție, să facem ceea ce BÜHLER numește «Deixis am Phantasma» (*Sprachtheorie*, p. 123), adică un apel la fantazia lor.

Apelul acesta ține seama de darul înăscut al omului de a ghici din câteva aluzii gândul altuia. Zelul cu care un matematician caută soluția unor probleme, pasiunea pentru «cuvintele încrucișate» și pentru deslegarea de șarade la atâți cititori de reviste, farmecul ghicitorilor noastre populare, sunt probe indiscutabile despre existența unui asemenea dar și despre plăcerea de a-l pune în lucrare. Când nu găsesc în limbă un cuvânt pentru un anumit complex de reprezentări — sau mi se pare că vorba prin care se redă de obicei acest complex nu e destul de evocativă — întrebuițez o metaforă. În loc de a numi ceva, numesc altceva, cu care acel ceva are o notă comună atât de izbitoare, încât ascultătorul meu, înțelegând comparația scurtată care se face, e în stare să întregască, din imaginația sa, notele rămase neexprimate. *Curelușă unsă prin iarbă ascunsă* e ghicitoarea pentru șarpe; *nevăstuică* e numirea metaforică a animalului

grațios Mustella (ca în italianescul *donnola* și în ungurescul *hölgy* «doamnă» (de unde al nostru *helge*). Când vorbesc de *buză* unui vas sau a unei răni, sunt sigur că ascultătorul meu va elimina toate reprezentările cuprinse în cuvântul *buză* în sens propriu — precum reprezentarea unei mase cănoase, a unor anumite mișcări, a colorii roșii, etc. — spre a reține una singură, cea de mărginire de jur împrejur a unei deschizături. Metafora odată înțeleasă, poate fi continuată: *buzele răsfrân-te ale unei oale*.

Cum un obiect poate avea mai multe fețe, el poate servi în același timp la serii întregi de metafore. Astfel *gura* e organul prin care introducem alimentele în corp. Prin asemănare vorbim și de *gura sacului*, *a pivniței*, *a fântânii*, *a prăpastiei*. Dar *gura* e și organul prin care vărsăm, sau scuipăm. De aceea oricine va înțelege expresii figurate ca *Gurile Dunării*, *gura tunului*, *gura hornului*, etc. *Gura* cu dinții mai e și organul cu care tăiem bucatele pe care vrem să le mâncăm, deci se zice și *gura coasei* = tăișul ei. *Gura* mai e și organul vorbirii, de aceea se poate întrebuița în mod metaforic și pentru «glas» (*se aude numai gura lui*), «gălăgie» (*face gură*), «ceartă» (*a se lua în gură cu cineva*), «vorbă, spusă» (*gura satului*), «lăudăroșie» (*numai gura de el*), «bârfitor» (*gurile rele*). În sfârșit, *gura* ca organ cu care săruți, a dat *guriță* «sărut» (ca în lat. *osculum* și în alte limbi).

Deoarece metafora este un izvor nesecat de îmbogățire a tezaurului lexical, ne vom ocupa pe larg de ea în volumul despre Gândirea lingvistică. Aici am vrea să accentuăm numai un singur lucru: deși vorbitorul găsește la interlocutorul său o mare comprehensiune pentru asemenea figuri, totuși metaforele din orice limbă sunt dependente de anumite împrejurări locale, care fac ca unele din ele să fie mai gustate decât altele. *Metafora face parte deci din specificul fiecărei limbi și reflectă, până la oarecare grad, împrejurările istorice, geografice și sociale în care s'a dezvoltat limba respectivă*. H. HATZFELD, în al său *Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre*, arată că Latinii luau majoritatea metaforelor lor din viața agricolă (*cumulus* «dâmb» primește sensul de «mulțime», *fructuosus* «plin de roade» devine «folositor»), Francezii din viața erotică, Spaniolii din cea religioasă. Rolul mare pe care l-a avut la noi viața pastorală se cunoaște din metafore ca *închegarea unui gând*; *oamenii se îmbulzesc*, etc.

Când zic cuiva să-și *ia brâncă de pe ceva*, i-am asemănat mâna cu partea de jos a piciorului unui urs. Ascultătorul meu simte că această metaforă e numai o figură stilistică izvorită din dorința mea de a glumi sau de a-mi bate joc. Se poate însă întâmpla — ca de atâtea alte ori — că ceea ce era la început element stilistic, să se prefacă în element intelectual, ceea ce era ocazional, să devină obișnuit și normă gramaticală. De fapt, vedem din harta noastră nr. 36, că într'o regiune din Nord-Vestul țării (mai ales prin Bihor) se zice *brâncă* în loc de «mână», fără nicio notă afectivă. H. WELLMANN a arătat (într'o teză de licență) că același lucru s'a întâmplat cu franc. *patte* în punctele 396 și 398 ale Atlasului lingvistic francez (harta 796) și cu rus. *лапа* «labă». Tot așa s'a zis la început, în glumă sau în batjocură, *testa* adică «oală», în loc de *caput*. O parte mare din ținuturile romanice numesc azi «capul», în sens propriu, *testa* (ital.), *tête* (franc.).

67. Această întrebuintare «în glumă» sau «în batjocură» arată că omul, vorbind, nu urmărește numai scopul pur utilitar de a fi înțeles, ci urmează și unei predispoziții firești pentru glumă și joacă. Când Românul zice despre cineva că a *mâncat o bătaie* sau despre un bețiv că «are *darul beției*», el face *apel la umorul* celui ce-l ascultă. Precum scriitorul de comedii scoate și azi, ca acum două mii de ani, efecte nouă din acel *qui pro quo* atât de gustat de public, tot astfel vorbitorul face uz de metafore de natură glumeață: în loc de *beat* el zice *afumat*, *aghezmuț*, *amnărit*, *călit*, *cârpit*, *flecuț*, *pilit*, *sfințit*, *tămâiat*, *trăsnit*, *turtit*, sau îi zice celui amețit de băutură că *s'a făcut cuc*, *a luat apă la cap*, *a luat luleaua Neamțului* sau *purceaua de coadă*, *a fost mușcat de limbă de albine*, etc. Pe vremea când tunurile noastre erau cumpărate din Germania, dela fabrica Krupp din Essen, cineva în cercurile ofițerești, a zis în glumă, *beat Krupp* în loc de *beat tun*. Gluma a fost gustată și expresia *beat crup* a devenit curentă. Unui om *asezat* i se zice că e *cu scaun la cap*. Gluma dela baza acestei expresii neobișnuite consistă din asociația lui «asezat» (întrebuintat în mod figurat spre a arăta firea «liniștită» a cuiva) cu mobila pe care te așezi, scaunul. Acest scaun a fost adus în legătură cu «cap», fiindcă omul așezat e și chibzuit și înțelept.

K. JABERG, într'un studiu intitulat *Spiel und Scherz in der Sprache* (1930) a arătat ce variate schimbări de formă se produc

în limbă mai ales la numirile de animale mici cu mișcări repezi, de obicei cu accent proparoxiton. Etimologii populare, fel de fel de asimilări și disimilări, contaminări și confuzii de sens se produc împotriva normei tradiționale din simpla plăcere de a se juca cu astfel de numiri. În DR. IX, 433 ș. u. am arătat că asemenea transformări glumețe, care au dus până la forma *cocoana chifterița*, s'au petrecut la noi cu numele *coropișniței*. În DR. VIII, 127 ș. u. am căutat să dovedesc că ceea ce s'a petrecut cu *a crăpa*, care prin Moldova a ajuns să însemne « a mânca », se petrecuse odinioară cu lat. **rabidare*, care dela sensul de « a turba » a ajuns la cel de « a răbda ». Celui flămând i s'a zis, în glumă sau în bătaie de joc, *na, crapă!* adică « na, mănâncă până vei crăpa »; celui setos, căruia i se refuza băutura, i s'a zis, în glumă sau în ciudă, « turbează! ». Din cest *rabd* « turb » (de sete, ger, durere, etc.) a rezultat întrebuițarea actuală, lipsită de orice notă glumeață sau afectivă, de « a îndura ».

Asemenea expresii caricaturale sunt destul de frecvente și în alte limbi. Efectul produs de ele se bazează de obicei pe o exagerare (hiperbolă): *se prăpădea de râs*; *lucrează până-i sar ochii*; *fuge mâncând pământul*; *ciorba e ghiăță* (= rece) sau *vale* (= s'a răcit) sau *leșie* (= fierbinte), etc. Cum asemenea expresii se uzează repede, *mort de foame*, *de sete*, etc. ajunge să însemneze « foarte flămând, însetoșat », etc. *Grozav*, *strașnic*, *îngrozitor*, etc. arată numai un grad mai înalt, pierzându-se cu totul ideea de « groază », încât I. TEODOREANU vorbește în *Medelenii* lui (II, 16) despre *un trup îngrozitor de alb*.

« Der Mensch », zice L. SPITZER (*Romanische Wortbildung*, p. 136), « ist im allgemeinen witziger als der « ernste » Linguist ihn ansetzt: ein grosser Teil der Namengebung (auch der Ortsnamengebung) ist dem Humor neckfreudiger Menschen entsprungen. Man pflegt derlei in der Sprachwissenschaft entweder als Selbstverständlichkeit abzutun (etwa mit der Etikette « Scherzbildung » zu behaften) oder als der Analyse unfähig zu betrachten. Beides ist falsch: denn auch der Witz ist eine Lebensfunktion des denkenden und sprechenden Menschen, daher Objekt der wissenschaftlichen Analyse, und sein Wirken ist keineswegs so selbstverständlich wie rationalistisch und unpoetisch gerichtete Gelehrte vermeinen ».

Cel ce a făcut în viață călărie, știe că dacă un cal se oprește în fața unui obstacol, nu e de vină calul, ci călărețul. Când cel ce-l călărește privește liniștit înaintea sa, având aerul că nici nu vede șanțul sau gardul, calul sare fără ezitare și cu plăcere peste obstacol;

când, dimpotrivă, călărețul se gândește că animalul de subț el are să se sperie sau să se codească de a sări, neliniștea sa se va transmite calului. Un poet care s'ar teme că figurile întrebuițate de el nu vor fi înțelese de cititori, riscă să devină cu adevărat neînțeles; când poetul are, dimpotrivă, sentimentul că expresia figurată a fost găsită într'un moment de fericită inspirație, el poate fi sigur că inspirația lui se va transmite asupra cititorului și-l va face apt ca să-l urmeze pe căile fantaziei lui înaripate. Ca acel fluid misterios care se revarsă dela călăreț asupra calului, așa se transmite dela vorbitor la ascultător și dispoziția sufletească pentru înțelegerea cutării metafore sau expresii neobișnuite.

68. Precum cu dreptate relevă J. VENDRYES (sprijinindu-se și pe o observație mai veche a subtilului linguist G. von der GABELENTZ), limba nu servește numai spre a exprima ceva către alții, ci și spre a ne exprima pe noi înșine, spre a da expresie sensibilității proprii (*Le langage*, 162—163). De cele mai multe ori, vorbitorul nu este un povestitor rece, obiectiv și desinteresat, ci participă în măsură mai mare decât se crede de obicei, și cu sufletul, nu numai cu rațiunea, la ceea ce spune altora; acestor sentimente ale sale el le dă și expresie. Ceea ce gramatica clasică numește **mod**, nu e altceva decât mijlocul formal prin care vorbitorul arată ce rol joacă conținutul enunțării în viața sufletească a vorbitorului (NOREEN). *De-ar da Dumnezeu să plouă!* nu exprimă numai raportul între acțiunea ploii și cel ce o trimite (Dumnezeu), ci și dorința vie a vorbitorului ca acțiunea să se îplinească. Când povestitorul popular introduce în enunțările sale pe *ci-că* (din « zice că »), el arată că nu ia răspunderea celor spuse, se situează oarecum în afară de cele afirmate de alții. Mai mult decât atât. Vorbitorul face **apel** și **la sentimentul** interlocutorului său, îl invită oarecum să ia parte și el sufletește la cele auzite. *Am cunoscut o femeie cu o droaie de copii. Muncea — biata — de dimineța până seara, dar — din nefericire — nu agonisea mai nimic. Într'o zi se pomeni cu portărețul — n'ar mai fi pomână de el — că-i sechestrează și patul în care dormea...* Asemenea întreruperi ale firului povestirii cu izbucniri ale sentimentelor povestitorului sunt foarte obișnuite în limbajul zilnic și ele contribuie în mare măsură la crearea unei atmosfere de compătimire la ascultător.

Un mijloc de care limba română face uz în mare măsură spre a da expresie sentimentelor de admirație, dragoste sau simpatie sunt sufixele diminutive; cele augmentative exprimă, dimpotrivă, dispreț și peiorație. Când un părinte care-și pierde copilul anunță în « Universul », că fiul său « de șase anișori » a fost răpit de o boală cumplită, cei șase ani împliniți n'au fost mai « mici » decât alți ani; diminutivul arată altceva decât micimea: dragostea și durerea părintelui.

Un exemplu clasic pentru apelul la sentimentul ascultătorului prin mijlocul formal al sufixelor diminutive ni-l dă poezia populară despre *Mănăstirea Argeșului*. Când soția lui Manole exclamă:

Zidul rău mă strânge,
Trupușoru-mi frânge.

ea nu vrea să exprime că trupul ei e mic, ci fragil și deci vrednic de compătimire. *Trupul* e pus aici în opoziție cu *zidul*, tare, rece, masiv.

Zidul se suia
Și o cuprindea
Pân' la *glesnișioare*
Pân' la *pulpișoare*,
Pân' la *costișoare*,
Pân' la *țâțișoare*.
Dar ea, *vai de ea*,
Tot mereu plângea
Și mereu zicea
Manoli, Manoli,
Meștere Manoli,
Zidul rău mă strânge
Țâțișoara-mi plânge
Copilașu-mi frânge.

Acest ultim argument: fie-ți milă cel puțin de copil! e redat prin sufixul diminutiv *-aș*.

Dacă, imitând modele străine, cutare prozator român vorbește de un *actoraș* sau *doctoraș*, ca să arate pe un actor « mic » și fără talent sau pe un doctor « începător » și nepriceput, el păcătuiește împotriva spiritului limbii noastre, care prin sufixul *-aș* arată totdeauna prețuire, niciodată dispreț.

Sensul unor cuvinte nu ar fi explicabil dacă n'am ține seamă de rostul lor afectiv. Astfel legătura dintre *măcar* al nostru și *μακάριος* « fericit » grecesc, ar rămânea o enigmă dacă n'am ști că în siciliană bunăoară *macari* (*Dio*), adică « fericite Dumnezeu » e o exclamație a bucuriei sau [(în dialectul venețian) a dorinței vii: *magari che-l venga* « măcar de ar veni ! ».

69. Orientarea asupra situației pe care o precizăm prin semnalizări de tot felul, prin demonstrațiune și anaforă, apoi împătritul apel, la atențiunea, fantazia, umorul și sentimentul ascultătorului, crează la el acea comprehensiune, care ne permite să-i vorbim așa cum ne gândim de obicei, adică fragmentar. « Un pictor a zis: a picta înseamnă a ști lăsa la o parte. A vorbi bine înseamnă a face economie și a lăsa pe ascultător să întregască cu gândirea-i constructivă cele spuse », zice K. BÜHLER (*Sprachtheorie*, p. 397). Din ambianța în care ne găsim și din contextul în care sunt așezate cuvintele întrebuintate decurge înțelegerea reciprocă, chiar când expresiile ce ne stau la dispoziție sunt echivoce, sau când întrebuintăm expresii trunchiate.

70. Cazul dintâi îl observăm mai ales la omonime, adică la cuvintele care, din cauza legilor fonologice, din diferite ce erau la început, au ajuns să aibă aceeași formă. Astfel, în urma rotacizării lui *l* intervocalic, latinescul *pilum* a dat în românește *păr*, întocmai ca *pîrum*. Când eram copii obișnuiam să ne apucăm de păr întrebând: *ce e asta?* Dacă cel apucat răspundea: *păr*, atunci « scuturam perele », adică îl sgâlțaiam de chică. (Ca să evite acest lucru, trebuia să răspundă: *lână s'o lași din mână!*). În acest joc copilăresc se reoglindește starea de stânjenire pe care o produc în limbă omonimele. GILLIÉRON mai ales a arătat cum reacționează limba franceză — cu foarte multele ei omonime și cu un foarte dezvoltat simț pentru claritatea și concizia expunerii — față de asemenea stări « patologice ». Într'adevăr, în vorbire (când deci nu există distincția făcută de ortografie), numai contextul sau situația generală sunt în stare să ne lămurească dacă e vorba de *părul* din grădină sau de cel din cap, sau dacă Francezul rostind *ver* se gândește la « sticlă », la « vers », la « vierme » sau la « către ».

71. Două persoane care trăiesc de mult împreună și au preocupări similare, au nevoie de puține cuvinte ca să se înțeleagă. Îndrăgostiții își știu spune multe cu un gest sau chiar tăcând; cei ce aparțin aceleiași națiuni au amintiri comune, încât se pot înțelege din aluzii. În expresia *a o lua la sănătoasa*, *sănătoasă* înseamnă « fugă ». Un străin, care nu cunoaște proverbul *Fuga-i rușinoasă*, *dar e sănătoasă*, la care se face aluzie, cu greu va înțelege această întrebuintare curioasă a adjectivului *sănătos*.

Când locuiam la parter, obișnuiam să las perdeaua de câte ori aprindeam electrica, pentru ca trecătorii să nu vadă ce se petrecea în locuință. Într-o seară, intrând cu fiul meu, care pe atunci era copil mic, în odaia întunecoasă din spre stradă, acesta îmi zise: *aprinde perdelele!* Această expresie scurtată (*pentru aprinde electrica și lasă perdelele*) era perfect inteligibilă în situațiunea dată. Asemenea expresii brevilocvente prind foarte ușor și se generalizează în limba de toate zilele și atunci când situația inițială nu mai e dată. Așa bunăoară în loc să zicem: *i-ai dat o palmă atât de dureroasă, încât a avut senzația că l-ai ars cu ceva*, ne exprimăm scurt: *i-ai ars o palmă*. Sau, în loc să zicem *a executat sentința de moarte privitoare la condamnat*, ne exprimăm scurt: *a executat pe condamnat*. Astfel verbele *arde* și *executa* ajung să însemneze « a lovi tare » și « a omori ».

Dacă pe o ladă cu portocale, la ușa unei fructării, citim *8 lei bucata*, sau la poarta unei case găsim inscripția *de vânzare*, sau la geamul unui compartiment de tren e atârnată o tăbliță pe care scrie *pentru fumători*, aceste fragmente de propoziții nu sunt, cum cred mulți gramatici pedanți, expresii eliptice, ci ele au fost gândite dintru început astfel. Celui ce ar încerca să întregească fraza *pentru fumători* prin propoziția *acest compartiment este rezervat pentru fumători*, i s'ar putea răspunde că fraza trebuie completată: *pentru fumători intrarea în acest compartiment este liberă*. În orice caz nimănui nu-i trece prin gând să scrie: *la noi bucata de portocale costă 8 lei*. Așa ceva ar fi poliloghie. Faptul că inscripția se găsește în magazinul în care se vând fructe, face de prisos să se insiste, și cu vorbe, că portocalele sunt de vânzare și că prețul arătat se înțelege pentru cei ce le cumpără acolo. Mai mult decât atât. Pe o asemenea ladă cu portocale am văzut odată inscripția $\frac{8}{6}$, care exprimă chiar fără cuvinte, un raport temporal. Negustorul care a pus această inscripție era sigur că oricine o vede va înțelege că portocala, care se vindea mai nainte cu opt lei, costă acum numai șase. *Domnului Ion Popescu, București, Griviței 7*, pe plicul unei scrisori spune tot. Ar fi ridicol să scriem în adresă: *Oficiul poștal e rugat să predea această scrisoare Domnului Ion Popescu, care locuiește în București, în calea Griviței, la numărul 7*.

Gândirea omenească este de obicei fragmentară și brevilocventă este exteriorizarea vorbirii noastre interne obișnuite. Dela cel ce scrie o bucată literară putem aștepta ca expresia lui lingvistică să fie com-

pletată după toate regulile sintaxei, căci el are tot răgazul și calmul necesar s'o facă. Construcțiile « livrești » ale scriitorilor sau ale oamenilor de știință sunt totdeauna mai mult sau mai puțin artificiale. Ele cer o sforțare de cugetare, o conturare a gândului prin scoaterea lui din penumbră și prin precizarea lui cu ajutorul unor elemente care altfel ar rămânea ascunse. Mecanismul gândirii noastre lucrează de obicei cu « sărituri » dela o idee la alta, fără ca gândul să străbată pe îndelete tot drumul care unește ideile: când stai seara pe terasa dela Sacré-cœur și privești în jos orașul care se iluminează, e de ajuns să vezi câte un bec electric din distanță în distanță, pentru ca să ai imaginea străzilor; ajunge să zărești aprinzându-se reclamele luminoase, pentru ca să ghicești șerpuirea bulevardelor. De obicei în vorbirea de toate zilele exteriorizăm graiul nostru intern în propoziții necomplete, sărind de pe culme pe culme, jalonând oarecum drumul ideilor noastre (A. SECHEHAYE), fiindcă ne stau la dispoziție gestul, tonul și alte mijloace expresive (care lipsesc celui ce scrie) și fiindcă ascultătorul nostru poate completa, din situația întregă, ceea ce a rămas neexprimat cu vorbe.

Scriitorii își dau seama despre caracterul fragmentar și fulgerător al gândirii. ROGER MARTIN du GARD pune în gura unuia din eroii săi următoarele cuvinte caracteristice (*Les Thibault*, I, 174): « Je m'explique mal, je sens que vous ne m'entendez pas... Tout cela est mille fois plus compliqué encore que je ne peux le dire, et je ne parviens à l'entrevoir moi-même que par étincelles ».

Brevilocvența se deosebește de elipsă, precum se deosebește — și cer iertare cititorului pentru această comparație trivială — coada ursului, scurtă din fire, de coada tăiată a câinelui.

III. EMISIUNEA

72. Un lucru se cere bine lămurit în momentul când trecem la postul de emisiune. *Cele două feluri de exprimare, cel gramatical și cel stilistic, cel logic și cel afectiv, coexistă în limba noastră.* Alături de expresia completă din punct de vedere sintactic, obișnuită mai ales în stilul livresc, există, cu deosebire în graiul de toate zilele, expresia jalonată și nedesvoltată deplin. Deosebirea între ele e adesea mare. VENDRYES (*Le langage*, p. 171) susține că Francezul nu vorbește niciodată cum scrie și scrie rar cum vorbește. *Amândouă aceste feluri de exprimare, și cel discursiv — logic, și cel afectiv — spontan, sunt « normale » și le întrebuițăm după împrejurări, având să alegem*

între ele pe cel mai potrivit cu împrejurările, precum alegem între două sinonime lexicale sau sintactice. Același pictor poate reda același peisaj prin câteva linii sau printr'un desen desvoltat, cu toate amănuntele. *A susține că brevilocvența, adică expresia-schiță s'a născut prin scurtare din expresia-desen este tot atât de greșit ca a ne închipui că pictorul face schițele sale ștergând cu guma umbrăturile dintr'un desen.*

Când zic *cine sapă groapa altuia*... și mă opresc, fiind sigur că ascultătorul meu cunoaște bine proverbul și întregește singur partea a doua a lui (*cade singur în ea*), am a face cu o elipsă. O arată chiar p a u z a pe care o fac acolo unde în scris am pus cele trei puncte. Sunt atât de sigur că interlocutorul meu cunoaște proverbul și înțelege aluzia mea, încât îmi pot permite luxul să fac economie de vorbe. *Când zic însă singur cuc sau trenul-fulger sau ce dracu faci ? nu am a face cu fragmente din expresii gândite complet, ci cu gândiri exprimate fragmentar, așa cum s'au ivit ele în minte.* În *singur cuc* nu a « căzut » particula comparativă *ca* din expresia completă *singur ca un cuc* (cum explica asemenea expresii WEIGAND), ci comparația s'a făcut dela început fără particulă comparativă. A. PROCOPOVICI îmi povestea cum, la o plimbare cu un prieten, s'au pomenit deodată, cu totul pe neașteptate, la o cotitură de drum, în fața unui tren care trecea în goană mare. *Fulger !* a exclamat spontan prietenul său. Această comparație scurtată explică îndeajuns de bine cum se pot naște compusele de felul lui *tren-fulger*.

73. Desvoltarea luată de studiile lingvistice în vremea din urmă ne impune datoria să ne creem singuri mijloacele de investigație; lingvistul nu mai are voie să trăiască din împrumuturi făcute dela alte discipline. Mai ales trebuie să ne eliberăm de subt influența logiceii, căreia gramatica i-a fost aservită atâta timp, din cauză că logicianul și gramaticianul s'au întâlnit în aceeași persoană. Filosoful, studiind adică legile gândirii logice, a trebuit să se întemeieze pe limbă, singurul mijloc de recunoaștere a gândirii. Luând câteva fraze tipice, a creat teoria propoziției. Gramaticianul, de care era dublat logicianul, a introdus în lingvistică noțiunile filosofice de *subiect*, *predicat* și *obiect*.

« Pe când vorbirea obișnuită urmează cotiturile adesea capricioase ale cugetării de fiecare zi și de fiecare clipă, logica a trebuit să facă o alegere, să-și impună o schemă spre a putea ajunge la rezultate

stabile și — atunci când temelia e justă — adevărate ». (V. BROENDAL, *Langage et logique*, 6). Logica are nevoie de noțiuni clare, bine definite; cu noțiuni vagi, șterse, ea nu poate lucra. Limba operează, dimpotrivă, mai ales cu elemente lipsite de contururi precise. Logicianul lucrează în laborator, distilând gândirea, spre a o prezenta pură, astfel precum farmacistul își servește în sticlule sau hapuri, iodul sau vitamina C; obiectul linguistului este, dimpotrivă, mai ales gândirea netrecută prin toate retortele sintaxei. Gândirea logică e rece, ea face apel la rațiune și lucrează cu argumente; cea lingvistică e condusă adesea de afect, apelează la fantazia și sensibilitatea ascultătorului și face uz de retorism.

« Limba își are logica ei. Dar aceasta e o logică specială, oarecum profesională, care nu se confundă cu ceea ce noi numim de obicei logică » (M. BRÉAL, *Sémantique*, 224). Astfel, poporul distinge *albeața albă* de *albeața neagră* (boală de ochi); CREANGĂ ne spune în *Poveștile* lui că era *foc de ger* (= ger foarte mare); în *Convorbiri literare* (36, p. 562), citim despre « o femeie care-și leagănă copilul cu piciorul și cu mâinile-și vede de treabă ». Din punct de vedere logic, asemenea împerecheri de cuvinte sunt absurde, căci dacă-i « albeață » ea nu poate fi « neagră », dacă-i « ger » nu poate fi « foc » și omul « vede » cu ochii, nu cu mâinile. Din punct de vedere lingvistic, ele sunt însă perfect îndreptățite, căci legătura între boala de ochi numită *albeață* și culoarea *alb* s'a pierdut; căci *foc* a ajuns un cuvânt « golit » de sensul său original, întrebuințat spre a arăta un grad înalt de...; căci *a-ți vedea de treabă* e o combinație de cuvinte care însemnează « a-ți continua lucrul ». De câteori intervine logica cealaltă, ca să îndrepte asemenea « absurdități », ea strică limba. Sentința în asemenea revizuirii de proces, iese totdeauna prost. Am auzit dascăli pedanți învățând pe elevii lor să zică *un pahar cu apă*, în loc de *un pahar de apă*, fiindcă « paharul e de sticlă, nu de apă » sau: *pune pălăria pe cap*, în loc de *în cap*, fiindcă « se bagă capul în pălărie, nu invers ». Dar prepoziția *de* nu arată în românește numai materia (*o cruce de lemn*), ci, pe lângă multe alte, și conținutul (*un sac de făină*, *un litru de vin*, etc.). *Un pahar de apă* sau *pune pălăria în cap* nu e logic, dar e româneste. Cei ce cer să înlocuim aceste expresii cu *un pahar cu apă* și *pune pălăria pe cap*, comit două mari păcate. Mai întâi ne sărăcesc limba, fiindcă se poate zice și *un pahar cu apă*, însă cu alt sens (adică « un pahar în care a rămas ceva apă » sau « în care s'a turnat ceva apă »); al doilea, fiindcă rostul profesorului de limba română nu e să falsifice sensibilitatea elevului pentru structura internă a limbii materne, ci să-l facă să o înțeleagă mai bine, să caute totdeauna să-și îmbrace gândurile în cele mai neaoșe expresii, care, pentru ascultătorul său român, sunt și cele mai clare și mai plastice.

74. Oricine, chiar dacă n'are o pregătire specială, simte deosebirea ce există între cele trei aspecte gramaticale *foc*, *cald*, *arde*. Observarea continuă, deși subconștientă, a limbii proprii și simțul de

organizare înăscut ne face să împărțim *g r o s s o m o d o* cuvintele în compartimentele *substantiv*, *adjectiv* și *verb*. Peste aceste noțiuni de natură lingvistică — căci ele există în sensibilitatea noastră de subiecte vorbitoare — s'au suprapus noțiunile filosofice *subiect*, *atribut*, *predicat*. De cele mai multe ori « subiectul » e un « substantiv », « predicatul » un « verb » și « atributul » un « adjectiv »; în asemenea cazuri transpunerea de pe planul filosofic pe cel lingvistic se face fără greutate. Cel mult dacă în mintea crudă a copiilor care fac cunoștință cu sintaxa în școală, se nasc confuzii — nevinovate — ca cea următoare: în *copilul doarme*, *copilul* e « substantiv » și *doarme* « predicat », sau *copilul* e « subiect » și *doarme* « verb ».

Lucrul se complică atunci când predicatul nu mai e un verb, ci o expresie nominală. Există adică anumite noțiuni verbale, pe care noi nu le putem exprima decât nominal. Alături de *mă speriu*, nu avem ca în alte limbi (cf. franc. *j'ai peur*, germ. *ich habe Angst*) o expresie nominală (căci nu se poate zice *am spaimă* sau *mi-e spaimă*), dar alături de *mă rușinez* se întrebuințează și *mi-e rușine*. (Cât de ușor poate fi înlocuită expresia verbală prin cea nominală recunoaștem din faptul că imperativul lui *a se rușina* este *să-ți fie rușine!*). Pentru germanul *ich friere*, noi nu avem o expresie verbală, ci numai una nominală (*mi-e frig*), dar pe *ich fürchte* îl putem reda prin *mă tem*, *mi-e teamă* sau *am teamă* (mai ales la imperativul negativ: *n'avea teamă!*). În englezește substantivul devine verb dacă îi adăogăm înainte pe *to*: *love* « iubire » — *to love* « a iubi ».

Hotarul între verb și expresia nominală corespunzătoare nu e totdeauna ușor de stabilit sau, dacă îl stabilim, o facem în mod mai mult sau mai puțin arbitrar. Pe *vedea-m'ar*, *vedea-te-ar*, *vedea-l-ar*... îl dăm între paradigmele de conjugare verbală; dar pe *teamă mi-e*, *teamă ți-e*, *teamă i-e*... nu le considerăm ca forme de conjugare, deși, din punct de vedere formal, într'un caz și într'altul, între două forme invariabile (*vedea* și *ar* în cazul dintâi și *teamă* și *e* în cazul al doilea) se intercalează niște forme pronominale variabile, pentru ca să se poată distinge o persoană de alta. Distingerea după *persoană* este însă ceea ce caracterizează *verbul*.

Și mai limpede se vede această înrudire strânsă între verb și nume într'un exemplu ca următorul: când zic *am urdinat* am conștiința că întrebuințez o formă verbală compusă cu verbul ajutător *am* și cu participiul trecut al verbului *urdina*; tot astfel consider ca formă compusă mai-mult-ca-perfectul *am fost urdinat*; mai de mult forma viitorului era *voiu urdina*. *Am urdinat* se întrebuințează alături de *urdina*, *am fost urdinat* alături de *urdinasem*. Dar alături de *urdinez* se întrebuințează foarte des forma *am urdina*, care e compusă din același verb

avea pe care-l întrebuițez ca auxiliar la perfect și din forma infinitivului, cu care formez și viitorul. Cu toate acestea *am urdina* nu intră în paradigma de conjugare a verbului *urdina*.

De fapt, în expresiile nominale întrebuițate în locul verbelor, *este* (în *mi-e frică*), *am* (în *am teamă*), franc. *faire* (în *il fait chaud*) nu sunt verbe autonome, ci niște elemente verbale auxiliare. Nu e le cuprind noțiunea verbală, ci numele pe care îl întovărășesc. Sunt limbi, ca cea rusească sau ungurească, în care fraze ca *floarea este frumoasă* sau *ursul este animal* se exprimă fără «copulă»: *floarea frumoasă*, *ursul animal*. Asemenea construcții se găsesc și în alte limbi. *Ars longa, vita brevis*, ziceau Latinii; *Rauchen verboten* «fumatul oprit» zic Germanii, *finie la guerre*, zic Francezii; *poezie, sărăcie*; *schimbarea domnilor, bucuria proștilor* zicem noi în stil sentențios; *fețișoara lui, spuma laptelui*, în stil poetic. *Bine că a venit!* zicem, iar nu *e bine că a venit*. În rusește sau ungurește verbul *a fi* se pune însă de câte ori nu mai e vorba de enunțarea unei generalități, ci de un caz concret, la care e important să cunoaștem și raportul temporal: *vremea va fi rea*. Din acest fapt putem deduce că verbul *a fi* nu avea, la origine, decât rostul unui auxiliar, servind să redea ceea ce nu se putea exprima numai prin nume, adică raportul de timp, de mod și de persoană. (Când raportul de timp se poate preciza altfel decât printr'o formă verbală — de ex. printr'un adverb de timp — auxiliarul poate fi omis: *ieri căldură, azi căldură, mâne ploaie!*). Acest stadiu a rămas, precum văzurăm, în unele limbi și se găsește în formă de relice și în altele. Cele mai multe limbi însă au generalizat din cazuri ca *el era frumos, tu ești frumos, voi veți fi buni...* întrebuițarea elementului auxiliar și acolo unde era de prisos: *omul este muritor*. Astfel copula s'a instalat în unele limbi în mod definitiv pe lângă predicatul nominal. (Cf. J. VENDRYES, *Le langage*, p. 146). Rolul de auxiliar al verbului *a fi* se cunoaște și din prefacerea formelor *să fiu fost eu, să fii fost tu, să fie fost el, să fim fost noi...*, în *să fi fost eu, tu, el, noi...* sau *eu eram să cad, tu erai să cazi, el era să cadă...* în *eu era să cad, tu era să cazi, el era să cadă...* Îndată ce *a fi* nu mai avea sensul pregnant de «a exista», el nu s'a mai acordat cu subiectul, ci a devenit un simplu instrument gramatical invariabil.

75. Chiar când avem, pentru aceeași noțiune, expresii verbale și nominale, preferăm uneori să le întrebuițăm pe cele din urmă

ca predicat. În loc să zic: *lipsesc două scânduri*, pot zice: *două scânduri lipsă*; când profesorul intră în clasă, substantivul *liniște!* rostit cu intonația imperativelor, înlocuește pe «tăceți!». Doi inși ies din casă. Impresionați de cele ce văd, ei exclamă: *se înnoptează* sau *întunerec*. Acest *liniște* sau acest *întunerec*, deși nu formează o **propoziție** completă, alcătuește totuși o **frază** înțeleasă de oricine.

Pentru termenii «propoziție» și «frază» s'au dat fel de fel de definiții, fără ca să se fi găsit una care să mulțumească pe toți (cf. T. RIES, *Was ist ein Satz?*). În timpul din urmă se încetățenește tot mai mult uzul de a da frazei un înțeles mai larg și adică cel de bucată dintr'o comunicare sau enunțare, pe care membrii aceleiași comunități lingvistice o înțeleg ca formând o unitate de gândire. Când fraza e clădită după regulile gramaticii clasice, ea e o *propoziție*. Instrucitive sunt, în privința aceasta recente expuneri ale lui S. KARCEVSKI, *Sur la phonologie de la phrase*, 1931 și *Phrase et proposition*, 1937, din care cităm: «Propoziția e o unitate gramaticală (sintactică)...». «Ceea ce face o propoziție e introducerea unor valori de mod, de timp și de persoană... (pe care) le numim valori predicative». «Fraza e o unitate de comunicare (C. SVEDELIUS). Ceea ce face o frază e intonația. Fraza nu trebuie să aibă în mod necesar forma unei propoziții (de ex. *Iată. Da. Nu. Afară.*), căci ea n'are nimic a face cu gramatica. Totuși structura frazei — indiferent dacă enunță, răspunde sau întrebă ceva — caută să se modeleze după calapodul propozițiunii». Deosebirea care se făcea mai de mult între cei doi termeni, după care fraza ar consta din mai multe *propoziții*, e cu totul artificială.

76. Repetăm ceea ce am spus la începutul acestei cărți: spre a pătrunde în tainele limbii nu trebuie să ne înarmăm cu tehnica logicianului și cu mijloacele de investigație pe care ni le pune la dispoziție psihologia, ci să încercăm să ne transpunem în mentalitatea subiectului vorbitor, să privim lucrurile tot atât de naiv și nelogic cum le privește el, să umblăm, ca cercetători, pe drumul bătut de noi în calitate de vorbitori, să căutăm să ridicăm în sfera conștientului ceea ce se petrece inconștient și automat în mintea noastră când vorbim. Numai lingvistul care se identifică cu subiectul vorbitor și păstrează, netulburată prin metode împrumutate dela alte discipline, sensibilitatea sa de om dotat cu facultatea vorbirii, va înțelege bine limba omenească. De aceea noi așezând în fruntea unui volum cuvintele «Gândirea lingvistică», punem accentul mai mult pe cuvântul al doilea decât pe cel dintâi.

Dar dacă gândirea lingvistică se deosebește uneori de cea filosofică, avem vreun mijloc de recunoaștere a ceea ce e lingvistic de ceea ce e filosofic? Cu alte cuvinte, există oare **categorii lingvistice**,

precum există categorii filosofice? Și dacă asemenea categorii există, cum le putem recunoaște?

Un astfel de mijloc există. Sunt **particulele interogative**, care ne indică în mod limpede categoriile lingvistice. *Creații ale limbii însăși, ele trădează limitele curiozității lingvistice și marchează implicit drumurile principale ale gândirii lingvistice.*

Aceste categorii sunt uneori aceleași ca cele pe care le-au descoperit filosofii. Categoria spațială, temporală sau cea a cauzalității există și pentru gândirea lingvistică, care se întreabă *unde? când? și de ce?* Totuși și în privința aceasta gândirea lingvistică merge uneori pe drumuri care sunt numai ale ei. Așa de exemplu pentru categoria de timp se întrebuințează uneori aceleași mijloace de exprimare ca pentru cea de loc. Adverbe locale ca *hic* sau *ubi* în latinește sau *unde* în românește exprimă și timpul (*unde veni o ploaie... = când veni*) și cele mai multe dintre prepozițiile temporale sunt la origine locale (*spre seară, la orele 5, în anul trecut...*). Chiar și adverbele modale pot fi întrebuințate spre a arăta timpul: *cum* (= îndată ce) *ajunse, se apucă de treabă.*

Pe de altă parte, ceea ce pentru alte discipline face parte din categoria spațială, pentru limbă aparține categoriei modale. Cel ce face geometrie nu-și poate imagina o suprafață fără ideea de « lat » și « lung »; subcategoria dimensională face pentru el parte din categoria spațială. Pentru limbă, dimpotrivă « lung » și « lat » nu răspund la întrebarea *unde?* ci, întocmai ca alte adjective, precum « mic », « frumos », « scump », la întrebarea *cum?*

Deși în filosofie, dela KANT încoace, numărul categoriilor a crescut mereu, nu știu să existe, pentru filosofi, o categorie a proprietății, care în drept joacă un rol atât de important și care există și în limbă, unde avem întrebarea *a cui?* La această întrebare răspunde clasa pronumelor posesive, unele auxiliare și un caz de declinare (genitivul). Dacă și azi țăranul e în stare să facă moarte de om pentru un petec de pământ și dacă copilul învață de mic să distingă între ceea ce-i aparține lui și ceea ce e a altora, de sigur că ideea de proprietate a fost una din cele dintâi, care a preocupat pe omul primitiv. Exprimarea ei prin mijloace lingvistice e deci firească.

Una din deosebirile esențiale între cugetarea lingvistică și cea filosofică consistă tocmai în aceea că aceasta din urmă ține seama de toate achizițiile științei și se înnoiește pe măsură ce cunoștințele noastre se îmbogățesc. Limba, dim-

potrivă, e în esența ei conservatoare; ea operează în general cu același aparat cu care au lucrat strămoșii noștri de acum o mie sau zece mii de ani, și privește lumea din jur cu aceeași ochi uimiți și naivi ca în vremea când omul locuia în peșteri și vâna cu arcu și săgeata. Pentru orice om cult, născut după Newton, *a cădea* înseamnă « a fi atras de gravitațiunea pământului ». Verbul acesta are deci un sens *p a s i v*, în dependență de o forță exterioară exercitată asupra celui ce cade. Dacă, în Dicționarul Academiei, ași fi dat definiția cuvântului cum ar face-o un om de știință — și cum trebuie dată într'o enciclopedie — n'ași fi fost în stare să explic dezvoltările semantice ale acestui cuvânt. Pentru simțul nostru de limbă, *a cădea* e, ca și pentru strămoșii noștri, un verb *a c t i v*, exprimând o mișcare de sus în jos (după ce cuiva sau unui lucru i s'a luat suportul). Când un guvern « cade » nu înseamnă că l-a atras pământul, ci că a fost lipsit de sprijinul de sus. Deci chiar când întrebuițez, în mod figurat, pe *a cădea* în legătură cu o instituție modernă, cum e guvernul parlamentar, gândesc, în fond, tot ca strămoșii mei din epoca de piatră.

În limba tradițională, în felul cum gândește un popor din moși strămoși suntem înfiți cu niște rădăcini adânci prin particulele interogative. Oricât am căuta să scăpăm de aceste întrebări, nu izbutim, căci însuși felul nostru de a gândi lingvistic ne silește să ne întoarcem iară și iară la categoriile obținute printr'o veche obișnuință. De aceea felul cum întreabă un popor prin particule interogative — limitate totdeauna ca număr — este într'o oarecare măsură un criteriu de a deosebi o limbă de alta și chiar un popor de altul.

Astfel, pentru categoria *i n s t r u m e n t a l ă*, avem întrebările *cu ce* sau *prin ce*? Germanii întreabă nu numai *wodurch* (= unde prin)? pentru *prin ce*?, ci și *womit* (unde cu)? pentru *cu ce*? Categoria instrumentală derivă la ei din cea spațială.

Local era imaginat la origine, și la noi și la Francezi, raportul de proprietate. Dar pe când noi ne gândeam la o *a p r o p i e r e* pe care o exprimăm prin prepoziția *a* (*a cui e casa?* — *A vecinului*), Francezul se gândea la *p u n c t u l d e p l e c a r e*, pe care-l exprimă prin prepoziția *de* (*la masion de mon père*).

Pentru categoria cantității și numărului noi avem o întrebare proprie: *cât*? Pentru German și pentru Francez ideea cantitativă se exprimă printr'o întrebare în parte sau de tot calitativă *wie viel* (cum mult)? *combien* (cum bine)? În schimb noi și Germanii putem — spre deosebire de Francezi — să ne informăm prin întrebarea calitativă *cum*? asupra prețului: *cum vinzi ouăle*? (germ. *wie verkaufen Sie die Eier*?) — (*cu*) *doi lei bucata*.

Particulele întrebătoare ne permit să distingem diferitele aspecte gramaticale. În: *îi seacă puterile din picioare* avem o idee locală, care răspunde la întrebarea *de unde?* Pentru fraza *mănâncă din picioare*, întrebarea e *cum?* iar *din picioare* (=stând) e o locuțiune adverbială modală.

Recunoscând importanța lingvistică a particulelor interogative, nu ne va mira faptul că ele sunt la noi, aproape toate, de origine latină. Numai când interogativul latin devenise, prin polisemie și variata sa întrebuintare sintactică, prea neprecis, a fost înlocuit printr'unul nou, de origine străină sau modelat după o altă limbă. Acesta e cazul întrebării *care?* Prin *care?* Românul se informa la origine asupra calității (lat. *qualitas*, derivat din *qualis*): *care barbă?* — *cea albă*. Cu timpul însă *care* s'a întrebuintat și în funcție predicativă (*care-i acolo?* = cine e acolo?) și mai ales ca pronume relativ (*omul care vine...*), încât nu e greu de înțeles de ce Românul a împrumutat (dela Unguri: *miféle*) particula întrebătoare calificativă *ce fel de?*...

77. Ceea ce am spus despre particulele întrebătoare și categoriile lingvistice pare a fi contrazis prin faptul că o «categorie» gramaticală cum e genul nu are o întrebare corespunzătoare, precum are bunăoară numărul (*câți?*). De fapt pentru (*copilă*) *frumoasă* nu am altă întrebare ca pentru (*băiat*) *frumos*, adică *ce fel?* Am arătat în altă parte (§ 30) că rolul genului e cel de a face acordul adjectivului cu substantivul și de a arăta prin acest acord, care elemente ale frazei formează o unitate sintactică. Dacă e așa, vom înțelege că este greșit să considerăm genul ca o categorie lingvistică. Faptul că nu avem la dispoziție o particulă întrebătoare, căreia să-i răspundem cu o distincție de gen, nu răstoarnă teoria noastră expusă în cele de mai sus, ci ne dovedește, dimpotrivă, că distincția după gen e numai un instrument, nu o categorie gramaticală. De fapt sunt limbi, ca cea ungurească, care nu cunosc decât substantive de un singur gen (de aceea Ungurii învață atât de greu, când vorbesc nemțește, să facă distincție între *der*, *die*, *das*) și nu au decât o singură formă pentru adjective. Cât de puțin important e genul pentru imaginația noastră lingvistică o dovedesc, tocmai în românește, ambigenele, adică substantivele care la singular se acordă cu adjectivul la masculin (*un braț vânjos*), iar la plural,

la feminin (*două brațe vânjoase*). Dacă genul ar fi, precum cred unii, egal cu sexul, și obiectele ar avea un gen fiindcă fantazia poporului le personifică — ceea ce se întâmplă în prea puține cazuri și se întâmpla mai mult în vremurile vechi — atunci ambigenele (a căror naștere în românește, din neutrul latin, se datorește unor cauze fonologice) n'ar fi putut subsista în limbă, fără ca să se fi normalizat cu timpul. Cum să ne imaginăm bunăoară că *păcatul*, când e unul, e bărbat, și *păcatele*, când sunt multe, se transformă în femei?

Noi nu simțim niciun fel de stânjenire când zicem *un ceas*, *două* fiindcă *două* se acordă cu pluralul *ceasuri*. Tot astfel construim fraze ca: *singularul și pluralul sunt egale*, pentru că pluralele acestor substantive sunt *singulare* și *plurale*. Că nu avem un gen « neutru », marcat prin dezința pluralului *-uri*, pe care ar avea-o numai numirile de lucruri (deci cele lipsite de sex), o arată faptul că la Istro-români cu *-uri*, dezința a monosilabelor, se formează și pluralul dela « craiu »: *crâl'uri*, iar în limba veche găsim plurale ca *leoparduri*.

Cât de puțin se confundă genul cu sexul, se vede din împrejurarea că dezințele care deosebesc genul se pot întrebuița la noi și pentru a se face alte distincții decât cele de sex. Astfel ideea de « fruct », în opoziție cu cea de « pom » se marchează prin dezința femininului: *prună—prun*, *pară—păr*, *alună—alun*, etc. Adevărat că trebuința de a distinge sexurile a creat la noi perechea *nepot—nepoată*, în loc de **nepoate* (din lat. *nepos*, *-tem* pentru amândouă sexurile) și a făcut ca din femininul *cântătoare* (*cantatorem*) să se extragă un masculin nou *cântător* (ca și când ar deriva din lat. *cantatorius*), dar aceeași trebuință de distincție s'a făcut și la *nuc—nucă* în loc de **nuce* (lat. *nux*, *-cem*), pentru pom și fruct. Nu identificarea genului cu sexul, ci trebuința de distincție a fost mobilul acestor inovațiuni. Din aceeași cauză vedem că în loc de **line* (lat. *lenis*, *-e*), **triste* (lat. *tristis*, *-e*) apar *lin*, *-ă*, *trist*, *-ă*, care permit un acord mai lămurit cu substantivul de care se țin. Adjective cu o singură terminație, ca *verde*, *gata* sunt uneori supărătoare tocmai din cauză că nu permit un acord lipsit de echivoc.

Dacă pronumele *eu* și *tu* n'au două forme deosebite, după gen, este fiindcă vorbitorul și cel căruia i se adresează sunt cunoscuți și n'au nevoie de a fi distinși între ceilalți. Altul e cazul persoanei a treia, care arată un exemplar din tot restul oamenilor sau lucrurilor. Trebuința de a arăta la cine sau la ce se rapoartă acest pronume, a făcut ca să aibă, ca adjectivele, două genuri.

Distincția după sex o găsim la noi în apelul *fa* (sau *fă*), adresat femeilor, față de *mă*, adresat (însă nu exclusiv) bărbaților. Sunt limbi exotice care fac distincții și la imperativ: « vino » e în una din aceste limbi *tana*, când te adresezi unui bărbat, și *nana*, când poruncești femeii. În alte limbi sunt deosebite și dezințele verbale de pers. 3, după cum acțiunea e săvârșită de bărbat sau de femeie.

Tot așa cum genul nu reprezintă o categorie lingvistică, ci numai un capitol din gramatică, « articolul » nu are un echivalent în imaginația noastră lingvistică și deci, atunci când această inovație s'a produs în limba română, n'a fost nevoie să se creeze pentru ea și o particulă între-bătoare.

78. Ceva mai complicată e chestiunea **cazurilor**, dar tocmai de aceea, din punct de vedere metodic, deosebit de interesantă. Întrebării, dacă declinarea este sau nu o categorie gramaticală, trebuie să-i acordăm deci un spațiu mai mare chiar în acest volum de « privire generală ».

Gramaticii au născocit din vechime paradigmele de declinare pentru nume și pronume. La cele cinci « cazuri » ale Grecilor, Latinii au mai adăugat al șaselea, ba unul din gramaticii latini (QUINTILIAN) distingea chiar și cazul al șaptelea. Pe lângă nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ, Latinii au adăugat ablativul și instrumentalul, iar gramatica indoeuropeană cunoaște și al optulea caz, locativul. Comparațiștii au găsit în limbi neindoeuropene (precum în cele fino-ugrice și caucaziene) și alte cazuri — nu mai puțin de șaptezeci și două — precum: abesivul, adverbialul, adcomitativul, aditivul, adesivul, afectivul, alativul, etc.

Ceea ce caracteriza cazurile pentru gramaticii clasici, erau dezințele (terminațiunile), cu toate că aceeași dezință servea adesea pentru mai multe cazuri. Ne aducem fiecare din noi aminte din școală, cât de grea era adesea analiza propoziției latine, fiindcă *brachium* putea fi interpretat ca nominativ sau acuzativ, *domino* ca dativ sau ablativ, *mensae* ca genitiv sau dativ singular sau nominativ plural. Tot așa în românește, *casă* poate fi nominativ sau acuzativ, *case* genitiv-dativ singular sau nominativ-acuzativ plural. De asemenea *ne* sau *vă* au funcție de dativ și de acuzativ plural (*ne spune, ne vede*), etc.

Dar dacă dezința *ne* permite totuși să distingem adesea cazurile, rolul ei nu e numai acesta, iar când are acest rol, ea mai poate îndeplini și alte funcțiuni. Astfel în latinește *-a* din *rosa*,

față de *-us* din *lupus* sau *-um* din *brachium*, nu servește spre a deosebi un caz de altul — căci cu câteși trele dezinențele se formează nominativul — ci ele deosebesc genul feminin de cel masculin și de cel neutru. Tot astfel *-a* din *rosa* față de *-ae* din *rosae* deosebește pluralul de singular, nu numai nominativul de alt caz. Deprinși cu gramatica latină, acest lucru ne pare firesc. Sunt însă limbi în care numărul își are morfemul propriu. Astfel în ungurește *embereknek* «oamenilor» are pentru plural morfemul *-ek* și pentru dativ morfemul *-nek*: «oameni» e *ember-ek*, «omului» e *ember-nek*. În românește avem pe deoparte *casei* față de *caselor*, adică dezinența dativului e alta la singular și alta la plural, dar ceea ce e înaintea ei are aceeași formă; pe de altă parte avem *lup-u-lui* față de *lup-i-lor*, adică dezinența e deosebită la dativul celor două numere și afară de aceea avem și contrastul dintre singular și plural marcat prin jocul între *-u-* și *-i-*. În românește lucrul se complică prin faptul că dezinența se poate confunda cu articolul: jocul între *ă* și *a* din *casă-casa* nu distinge nominativul de alt caz, ci forma nearticulată de cea articulată.

Dar dezinența nu poate fi considerată ca o caracteristică a cazului, și din cauză că sunt limbi care disting cazurile printr'un morfem așezat înaintea. Astfel latinelor *fratris* și *fratri* le corespund în franțuzește *du frère* și *au frère*, iar în nemțește genitivul dela *Bruder* e *des Bruders*, cu morfem enclitic și proclitic în același timp. Tot așa noi zicem *văd mesele*, dar *văd pe Ion*, *calul omului* dar *calul lui Ion* (sau întrebuițăm amândouă construcțiile: *casa lui Toma* dar *Duminica Tomii*, *cheia lui Sfântul Petru* dar *postul Sâmpetruului*), iar la întrebarea *a cui e casa?* răspundem *a vecinului*, cu morfem proclitic și enclitic. Pentru același caz avem uneori două morfeme. Astfel alături de *lui Petru* zicem — și în cărțile vechi se și scria adesea — *lu Petru* (indiferent dacă avem a face cu un genitiv sau cu un dativ); în locul genitivului și dativului cu morfem enclitic (*omului*, *casei*) întrebuițăm, în anumite expresii, construcții cu un auxiliar proclitic sau cu prepoziție: *cu ocazia a două alegeri*; *foi de trandafiri*, *corb la corb nu-și scoate ochii...*

Precum a arătat WUNDT, în multe limbi cazurile se formează fără morfem (enclitic sau proclitic). Ajunge o anumită topică pentru ca să se distingă un caz de altul. În românește, nominativul *părinții* din *părinții își iubesc copiii* devine acuzativ dacă ordinea

cuvintelor e *copiii își iubesc părinții*, iar *copiii*, din acuzativ, devine nominativ.

Nici raportul de dependență de regimul său nu poate caracteriza un caz. Astfel se admite în genere că nominativul, dativul și acuzativul sunt cazuri *adverbiale*, depind adică de verb, iar genitivul un caz *adnominal*. În majoritatea cazurilor acest lucru e just: în *copilul doarme, taie lemne, dă vecinului*, nominativul *copilul* depinde de verbul *doarme*, acuzativul *lemne* de verbul *taie*, dativul *vecinului* de verbul *dă*; dimpotrivă în *casa vecinului*, genitivul *vecinului* e dependent de substantivul *casa*. Dar avem și acuzative și dative adnominale: în *merg la secerat grâul*, acuzativul *grâul* depinde de substantivul *secerat*, iar în simțea o *desfătare inimii*, dativul *inimii* depinde de substantivul *desfătare*. De asemenea sunt cunoscute din multe limbi verbe construite cu genitivul.

Vedem dar că nici din punct de vedere formal sau funcțional, cazurile nu se pot caracteriza prin vreo trăsătură comună. Cu atât mai puțin le putem găsi o notă comună din punct de vedere semantic. Toate încercările de a privi cazurile ca o « categorie morfologică » și de a găsi un sistem totalitar, în care ele să se încadreze în mod firesc, au dat greș. Nici cea mai recentă încercare în privința aceasta, a lui L. HJELMSLEV, *La catégorie des cas*, judecând după cele două părți apărute până în prezent (1935 și 1937), nu pare că va duce la un rezultat satisfăcător. Vom folosi unele date din însăși expunerea temeinică și bogată în amănunte a savantului danez, ca să arătăm acest lucru.

Cea mai obișnuită — dar în același timp cea mai vagă — caracterizare este cea care admite că rolul cazului e să arate raportul ce există între nume (și pronume) și celelalte părți ale frazei. Oricât de încăpătoare ar fi această definiție, ea nu se potrivește pentru vocativ, care nu exprimă niciun asemenea raport. De aceea foarte mulți învățați — între ei și HJELMSLEV — exclud vocativul dintre cazuri, cu toate că el are o dezinență ca cele mai multe cazuri nominale. În special în românește, vocativul la plural are dezinența unui caz precis, a dativului: *oamenilor*. Afară de aceea vocativul nu e singurul caz care nu exprimă un raport cu celelalte părți ale frazei. Ce raport exprimă de exemplu *dracu* sau *păcatele* — după formă nominativ sau acuzativ — în: *Când dracu vii? Ce păcatele întârzi atâtă?* (§ 62).

După F. WÜLLNER, orice operație intelectuală se întemeiază în ultima analiză, în spirit kantian, pe concepția de spațiu și de timp. Pentru el și categoria causală se sprijină deci pe o concepție spațială. Astfel se deschide (la 1827) seria așa numiților localişti în explicarea cazurilor. Și teoria aceasta cere însă excluderea vocativului dintre cazuri. Mai mult decât atât. WÜLLNER exclude și nominativul, care după el nu e un caz, ci exprimă ideea singură, independentă de restul frazei, sau tocmai absența unei relațiuni.

Asemenea excluderi sunt, firește, arbitrare. Nu vocativul și — în majoritatea cazurilor cel puțin — nominativul sunt lipsite de notele care caracterizează un caz, ci caracterizarea care s'a dat cazurilor este neexactă sau cel puțin neîncăpătoare.

Aceleași greutăți ca pentru definirea « categoriei » le-au întâmpinat învățații care au vrut să contureze cuprinsul fiecărui caz în parte, încât WÜLLNER (citât de HJELMSLEV, 1937, 41) exclamă: « Dacă genitivul însemnează, precum se spune atât de des, uneori proprietate, alteori dependență, uneori una, alteori alta, nu e mai potrivit oare să credem că el nu însemnează nici una nici alta ? ».

E incontestabil că în fraza *copilul trimite vecinului cartea* deosebirea formală exprimată prin dezinența *-ul* din *copilul* și dezinența *-lui* din *vecinului* corespunde unei deosebiri semantice, pe care orice subiect vorbitor o simte și pentru care gramatica întrebuițează termenii « nominativ » și « dativ ». Această deosebire s'ar putea preciza în cazul de față prin explicarea: nominativul exprimă pe « agent » (căci acțiunea trimiterii pleacă dela copil); dativul pe cel interesat (căci vecinul e cel interesat de această trimitere) și acuzativul (în cazul nostru: cartea) arată obiectul asupra căruia se întinde sau se răsfrânge acțiunea (trimiterea). Dar când zic *du-te dracului!* *lipit pământului* sau *stai locului!* avem oare a face tot cu dative, întrebuițate însă în alt sens, sau avem a face cu alt caz (locativul) format cu aceeași dezinență ca dativul? Tot astfel, în *petrece vara la mare* avem un acuzativ sau alt caz (temporalul), format ca și acuzativul. KARCEVSKI a arătat că în rusește se zice *on vrač* « el e doctor », dar *on byl vračom* « el era doctor », în care instrumentalul *vračom* are funcțiunea nominativului *vrač*. Tot astfel afirmativului *jesti Bog* « există un Dumnezeu » îi corespunde negativul *Net Boga* « nu există Dumnezeu »; numai în cazul dintâiu « Dumnezeu » e redat

În ceea ce privește ideea de posesiune, ea formează o categorie semantică, precum dovedește faptul că răspunde la o întrebare existentă în limbă: *a cui?* Aceste lucruri se vor vedea pe larg în cele următoare, unde vom arăta că verbul (mai rar numele) are «goluri», care cer să fie completate atunci când în jurul lui clădim fraza. Raporturile între cuvântul cu goluri și între cuvintele care servesc spre completarea lor se exprimă sau cu mijloace lexicale sau cu mijloace extralexice (diferite morfeme, instrumente gramaticale, auxiliare, sintagme...) după cum am văzut când am vorbit despre «economia limbii».

Ceea ce ținem să accentuăm de astă dată este că ideea însăși de «posesiune» (proprietate, apartenență) trebuie înțeleasă în sens larg. Pentru imaginația lingvistică primitivă, păstrată în expresia lingvistică până azi, copilul e proprietatea părintelui. Se zice deci *fiul meu, copilul vecinului*. Printr'un paralelism ușor de explicat, a început și copilul să zică *tatăl meu, mama vecinului*, deși la drept vorbind — deci logic, nu lingvistic — copilul n'are niciun fel de putere asupra părinților și nu poate să le poruncească. Metonimic vorbim și despre *boala noastră*, expresie în care pronumele posesiv exprimă numai un raport între boală și vorbitor. Dacă e vorba de o posesiune, mai de grabă boala «posedă» (stăpânește) pe om, decât invers.

Logica însă nu trebuie amestecată atunci când voim să înțelegem mentalitatea lingvistică. Asupra acestui lucru nu se poate îndeajuns insista. Dacă la întrebarea «cine?» răspundem cu «agentul», nu trebuie să ne mirăm că *eu* e «agent» nu numai în *eu fac, eu cânt*, etc., ci și în *eu mor* sau *eu sufăr*, deși moartea nu depinde de voința mea, iar logica ne-ar sili să considerăm pe cel ce suferă mai degrabă cu «patiens» decât cu «agens». Dar nu concepția lingvistică e ilogică și absurdă, ci termenul de «agens» («Tăter»), cu care unii (conduși și de un paralelism între diatezele verbale: «activ» și «pasiv») au încercat să înlocuiască pe cel de «nominativ», care nu se potrivește decât pentru un număr — mare, adevărat — de exemple, dar nu corespunde în altele cu răspunsul care se dă la întrebarea «cine?».

Din motive pe care nu e aici locul să le examinăm, genitivul și dativul, identice în latinește la singularul declinării I (*rosae*), au devenit în românește identice și la celelalte declinări. Românescul *lupului* corespunde și lui *lupi* și lui *lupo* latin, iar *lupilor*, lui *luporum* și lui *lupis*. Din punct de vedere al gândirii lingvistice ideea de posesiune e atât de importantă, încât cerea și o expresie proprie. De aceea alături de latinescul *cui?* păstrat în românescul *cui?* noi am creiat (în locul dispărutului *cuius*, întrebarea pentru categoria semantică a proprietății), întrebarea *a cui?* Când vrem să știm dacă *casei* sau

lupului e un genitiv sau un dativ, n'avem decât să examinăm la care din cele două întrebări răspunde. Astfel vedem că în *dau cartea vecinului*, cuvântul *vecinului* este genitiv dacă răspunde la întrebarea *a cui?* — când adică e adnominal și umple «golul» substantivului *cartea* — și dativ când răspunde la întrebarea *cui?* — când adică e adverbial și umple golul verbului *dau*. Spre a nu da prilej la un echivoc, preferăm în cazul al doilea să arătăm și prin topică legătura mai strânsă cu verbul: *dau vecinului cartea*.

În general, deosebirea formală între genitiv și dativ n'o arată dezinența, ci sintagma, fie că alegem o ordine mai potrivită a cuvintelor sau marcăm genitivul prin forma articulată a numelui precedent (*am trimis scrisoarea vecinului*) și dativul prin cea nearticulată (*am trimis scrisoare vecinului*). Istroromâni, care formează genitivul și dativul cu auxiliarul *lu*, disting cele două cazuri, cel puțin la feminin, și prin dezinență: *lu cășe* genitivul, *lu căse*, dativul. Melegeniții au o distincție și mai clară: *lu om* e genitivul, *la om* dativul.

Dacă după cele expuse ne întrebăm, ce caz avem în *du-te dracului! stai locului, ține minte, locuește vara la munte*, vom răspunde: în *du-te dracului* avem o expresie modelată după *trimite-l dracului*, deci cazul «*cui?*» (dativ); în *stai locului* avem cazul «*unde?*» și tot așa în *ține minte*, deci trebuie să admitem și un «locativ» în limba română. *Vara din locuește vara la munte* răspunde la întrebarea *când?* deci avem un «temporal». Cu alte cuvinte, la întrebarea *unde?* și *când?* răspundem în românește sau cu mijloace lexicale (adverbele: *aici, acolo, la dreapta, înapoi*, etc.; *azi, ieri, la vară, în curând*, etc.) sau cu mijloace extralexice, care de obicei sunt prepoziții; *în casă, subț masă, dincolo de râu*, etc., *la anul, în două rânduri*, etc., dar care, — de ex. în *stai locului* și *locuește vara la munte* — pot fi dezinențe, identice ca formă cu dezinențele dativului (*locului*) sau nominativ-acuzativului (*vara*).

Prin faptul că consonantele finale latine au dispărut în românește, diferența formală între *lupus* și *lupum* sau între *mensa* și *mensam* a încetat: *lup*, articulat *lupul*, e forma pentru nominativ și acuzativ; tot așa *masă*, articulat *masa*. Deosebirea între «agens» și «patiens» este însă — după cum am arătat în «Prezentarea» acestei cărți — atât de importantă, mai ales atunci când e vorba de nume de ființe, capabile de a desvolta o acțiune, încât limba noastră și-a creat singură un mijloc formal de a distinge nominativul de acuzativ. Acesta e sau topica: *copilul iubește părinții* sau morfemul «pe»: *copilul*

iubește pe părinți. Același «pe» apare și în întrebarea «pe cine?» pentru acuzativ.

Când avem a face însă cu obiecte, mijlocul distinctiv sub raport formal rămâne numai topica: *omul face haina, nu haina face pe om*. Întrebarea e «ce?» pentru amândouă cazurile. Această lipsă de distincție la întrebare, a avut ca urmare că deosebirea între nominativ și acuzativ a început, în anumite împrejurări, să-și piardă precizia și că la întrebarea «ce?» răspundem cu un fel de *c a s u s g e n e r a l i s*, care nu e, pentru sensibilitatea românească, nici nominativ, nici acuzativ, ci mai de grabă un «non-casus», exprimând numai ideea nominală, întocmai precum infinitivul e un «non-tempus» exprimând numai ideea verbală.

Acest «non-casus» îl întâlnim mai ales în exemple ca cele citate mai nainte: *când, dracu, vii? ce, păcatele, întârzii?* sau în expresii eliptice ca *seară bună!* Românul, care nu-și mai dă seama că acest salut e scurtat din *îți doresc seară bună*, sau *seară bună să-ți dea Dumnezeu*, nu-l mai simte acuzativ, ca Germanul sau Ungurul, care-l caracterizează prin dezinența acuzativului: *guten Abend! jó estét!*

«Cazul general» e, pentru sensibilitatea românească, predicativul la așa numitele *acuzative* sau *nominative duble* (scindate): *Moșul a vrut să-l facă pe tata popă, dar el s'a făcut avocat*. Un Român fără cunoștințe de gramatică cu greu va recunoaște în *popă* un acuzativ și în *avocat* un nominativ, mai ales când *face* are sensul de «a numi» și când al doilea substantiv se orientează și în gen (sex) după cel dintâiu: *învățătorul l-a făcut pe elev măgar, iar pe elevă a făcut-o găscă*. Faptul că pentru întâiul acuzativ întrebăm *pe cine?* iar pentru al doilea *ce?* dovedește că pentru sensibilitatea noastră lingvistică numai *pe tata, pe elev, pe elevă* e un acuzativ recunoscut ca atare, nu și *avocat, măgar, găscă*.

De fapt verbul *fac* formează împreună cu substantivul *popă* sau *măgar* o singură noțiune, pe care o putem reda și prin derivatele *a popi* sau *a măgari*: *a vrut să poapească pe fiul său, a măgarit pe elev*. În definitiv, *fac* are în cazurile citate mai mult o *f u n c ț i u n e* verbală — ca și sufixul *-esc* — decât un *s e n s* verbal și *fac popă = popesc* e un verb transitiv cu un singur gol de umplut prin acuzativul *pe fiul său* (sau *pe elev*). Prea puțini Români pot spune fără ezitare dacă *doctor* în *este doctor* sau *s'a făcut doctor* este nominativ, și în *l-a făcut tată-său doctor* e acuzativ. Aceasta se vede, indirect din tendința — mai ales prin Moldova — de a întrebuița, la nume de ființe, pe *pe* și când verbul cere o construcție cu nominativul, ca bunăoară la pasivul exprimat prin forma

reflexivă (*cerere de a se numi pe asistentul*; și încă în Letopisețe, II, 115: *rămânând Doamna lui îngrecată, să se aștepte pe acel prunc până a naște*) sau când avem a face cu unipersonale (*îmi trebuie pe cineva care să mă povățuiască*, la ISPIRESCU).

Cei ce nu țin seama de cugetarea lingvistică a subiectelor vorbitoare, ci sunt preocupați numai să încadreze fenomenul în sistemele gramaticii plămuite de filologi, ajung să facă distincții ca cea următoare: în franc. *il est soldat*, cuvântul *soldat* este în același timp un acuzativ sintactic și un nominativ morfologic (C. de BOER, citat de HJELMSLEV, 1937, p. 93).

78 a. Ne întorcem acum la postul de emisiune. Aici, în studio, se alcătuește programul emisiunii, care trebuie să țină seama de dorințele și de curiozitatea ascultătorilor. Obiectul comunicării se adaptează acestor dorințe; felul comunicării ține seama de curiozitatea celor ce stau la celălalt capăt, cu mâinile pe șuruburile aparatului de radio, căutând. Precum am mai spus, obiectul comunicării, infinit de variabil, nu interesează direct pe lingvist. Dar cu atât mai mult îl privește felul cum se face această comunicare. Ceea ce trebuie să reținem din capul locului este că programul care se alcătuește în studio, ținând seama de curiozitatea ascultătorului, caută să răspundă cu anticipație la toate întrebările pe care le presupune la ascultător. *Fraza vorbitorului se alcătuește din verb — sau numele care îl înlocuește — iar în jurul acestuia se adaugă toate elementele lămuritoare, care răspund la una din particulele interogative ale limbii.*

Înainte de a ilustra printr'un exemplu cele spuse, trebuie să explicăm faptul curios la aparență, că **verbul** însuși nu răspunde la nicio întrebare. Dacă adverbul răspunde la chestiunea *cum?*, substantivul la întrebarea *cine? ce? a cui? cui?*, adjectivul la întrebarea *care?* sau *ce fel de?* — pentru a primi răspunsul *vine* sau *va ploua*, limba nu are nicio particulă întrebătoare, ci întrebarea însăși trebuie formulată în forma unei fraze (*ce se întâmplă? cum se face că...?* etc.). Cauza e evidentă: verbul e sâmburele frazei, fără de care nimic nu poate fi comunicat sau enunțat: « Pentru ca să se nască o frază », zice MEILLET (*Linguistique*, vol. II, p. 2), « trebuie și ajunge ca ceva să fie enunțat; acest ceva poate fi un fapt particular, un adevăr general pe care-l indicăm, un sentiment pe care-l exprimăm, o poruncă pe care o formulăm ». Verbul — sau numele care-l înlocuește — **p r e e x i s t ă** întrebărilor, cărora le dă naștere.

« Chaque partie du discours dispose de substitués interrogatifs et peut ainsi être représentée, dans le tissu sémantique d'une phrase, par un « trou ». Mais pas le verbe. Il n'y a pas de déterminatif (ou « pronom ») verbal interrogatif. C'est que les valeurs predicatives sont inséparables du verbe. Le prédicat, de par la définition, ne peut être ignoré... , le prédicat ne peut pas former de « trou ». (S. KARCEVSKI, 1937, p. 61).

Neexistând o particulă interogativă pentru verbe, nu există întrebări, firește, nici pentru aspectele, modurile sau diatezele verbale.

79. În stradă oamenii sunt adunați înaintea unei copile care se vaită, în vreme ce o femeie, cu un vătraiu în mână, intră mâniașă într-o casă. Un trecător, care nu asistase la cele întâmplate, întreabă: *Ce se s'a întâmplat?* Un martor îi răspunde: *A bătut-o. Furase.* Situația întreagă permite această exprimare brevilocventă, căci noul venit a mai văzut atâta cât era necesar pentru ca să întregească fraza cu toate elementele trebuitoare. (Răspunsul putea fi și nominal: *bătaie*; *furt*. Cel verbal era însă mai explicit, căci, prin întrebuintărea mai-mult-ca-perfectului *furase*, se indica ordinea în timp a celor două acțiuni: mai întâi furatul, apoi bătutul. Această ierarhizare în timp face ca bătaia să apară ca o urmare meritată a furtului, ca furtul să apară ca însăși cauza bătăii).

Dacă am să povestesc a doua zi cuiva, care n'a fost de față, întâmplarea aceasta, fraza mea nu mai poate fi atât de scurtă, ci sunt nevoit să întregesc cele două verbe « a bate » și « a fura » cu toate elementele necesare pentru înțelegerea întâmplării: *Vecina mea a dat ieri dimineață, în mijlocul străzii, copilei celei mici a portarului, două cu vătraiul peste spate, fiindcă a prins-o urcându-se pe ascuns în pom să șterpelească niște mere.*

Fraza, astfel completată, răspunde la toate întrebările pe care cel ce mă ascultă e în drept să mi le pună. Trece deocamdată peste întrebările *cine? ce? și cui?* — de care va trebui să ne ocupăm mai amănunțit mai târziu — pentru ca să examinăm, una după alta, celelalte întrebări.

Unde? (sau *încotro?*) e întrebarea care cere informații asupra locului. Răspunsul: *în mijlocul străzii*; *peste spate*; *în pom*.

Poziția sau direcția relativă pe care o ocupă un obiect în raport cu altul se arată mai ales prin prepoziții: *cartea e pe masă*, *subt masă*, *în masă*, *după masă*, *lângă masă*... Raportul local între o parte a frazei și alta poate fi exprimat și prin dezinențe,

care în unele limbi au o formă anume numai pentru cazul locativ; în alte limbi ele sunt identice cu ale altor cazuri (cf. *stai locului!* al nostru). În dialectul aromân direcția se indică prin articularea numelor locale: *Bucureștil'i* = la București. Poziția absolută sau cea relativă față de vorbitor — uneori nedeterminată — se arată cu mijloace lexicale: adverbe sau locuțiuni adverbiale: *pretutindeni, la dreapta...*, *undeva*. Asemenea adverbe formează mai adesea opoziții sau corelații (*sus—jos, aici—acolo, îndărăt—înainte* sau *în față*), care se întâlnesc și la pronumele demonstrative: *acesta* e un «el aici, în apropiere», *acela* un «el acolo, în depărtare». Precizările locale servesc uneori numai ca să sublinieze demonstrația la pronume (*acela* din *acel + la*, ca franc. *celui-là*), la adverbe (*acum-a*) sau la prepoziții (*la* din lat. *ad* întărit prin *illac*, cf. § 64). În sfârșit avem și sufixe cu sens local, ca *-et, -iș, -iște* (*brădet, stejeriș, porumbiște*), loc cu brazi, stejari, porumb.

Când? e întrebarea pentru categoria temporală. Răspunsul: *ieri* și, cu o precizare complementară, *dimineață*.

O serie întregă de adverbe temporale răspund la întrebarea *când?* precum: *acum, atunci, îndată, ieri...*; unele din ele sunt la origine locale (*unde*) sau modale (*cum*). Prepozițiile temporale (născute aproape toate din prepoziții sau adverbe locale) servesc spre a exprima un raport temporal: *În zori de zi, peste un an*. Categoria temporală joacă un rol deosebit în conjugarea verbelor. Precum adverbe ca *ieri-azi-mâne* formează opoziții sau corelații, tot astfel timpul trecut stă în opoziție sau în corelație cu cel prezent și cu cel viitor: *ieri am fost—astăzi sunt—mâne voi fi*. Timpul poate fi arătat la noi și prin forma articulată a unor substantive: *seara, iarna, etc.*

A cui? e chestiunea care cere lămuriri asupra categoriei de proprietate. Răspunsul: pronumele posesiv *mea* și genitivul *a portarului*. Am văzut în cele precedente (§ 78) că la această întrebare se poate răspunde și în alte chipuri.

Care? ce fel de...? — e întrebarea la care răspundem de obicei cu adjective. Rostul lingvistic al acestor adjective este să caracterizeze substantivul pe lângă care ocupă funcțiunea de atribut. În cazul nostru, prin faptul că am spus «cei mici», am restrâns atât de mult sfera de înțeles cuprinsă în cuvintele «copilele portarului», încât am exclus orice confuzie cu celelalte fete ale lui.

care în unele limbi au o formă anume numai pentru cazul locativ; în alte limbi ele sunt identice cu ale altor cazuri (cf. *stai locului!* al nostru). În dialectul aromân direcția se indică prin articularea numelor locale: *Bucureștil'i* = la București. Poziția absolută sau cea relativă față de vorbitor — uneori nedeterminată — se arată cu mijloace lexicale: adverbe sau locuțiuni adverbiale: *pretutindeni, la dreapta...*, *undeva*. Asemenea adverbe formează mai adesea opoziții sau corelații (*sus—jos, aici—acolo, îndărăt—înainte* sau *în față*), care se întâlnesc și la pronumele demonstrative: *acesta* e un «el aici, în apropiere», *acela* un «el acolo, în depărtare». Precizările locale servesc uneori numai ca să sublinieze demonstrația la pronume (*acela* din *acel + la*, ca franc. *celui-là*), la adverbe (*acum-a*) sau la prepoziții (*la* din lat. *ad* întărit prin *illac*, cf. § 64). În sfârșit avem și sufixe cu sens local, ca *-et, -iș, -iște* (*brădet, stejeriș, porumbiște*), loc cu brazi, stejari, porumb.

Când? e întrebarea pentru categoria temporală. Răspunsul: *ieri* și, cu o precizare complementară, *dimineață*.

O serie întregă de adverbe temporale răspund la întrebarea *când?* precum: *acum, atunci, îndată, ieri...*; unele din ele sunt la origine locale (*unde*) sau modale (*cum*). Prepozițiile temporale (născute aproape toate din prepoziții sau adverbe locale) servesc spre a exprima un raport temporal: *În zori de zi, peste un an*. Categoria temporală joacă un rol deosebit în conjugarea verbelor. Precum adverbe ca *ieri-azi-mâne* formează opoziții sau corelații, tot astfel timpul trecut stă în opoziție sau în corelație cu cel prezent și cu cel viitor: *ieri am fost—astăzi sunt—mâne voi fi*. Timpul poate fi arătat la noi și prin forma articulată a unor substantive: *seara, iarna, etc.*

A cui? e chestiunea care cere lămuriri asupra categoriei de proprietate. Răspunsul: pronumele posesiv *mea* și genitivul *a portarului*. Am văzut în cele precedente (§ 78) că la această întrebare se poate răspunde și în alte chipuri.

Care? ce fel de...? — e întrebarea la care răspundem de obicei cu adjective. Rostul lingvistic al acestor adjective este să caracterizeze substantivul pe lângă care ocupă funcțiunea de atribut. În cazul nostru, prin faptul că am spus «*cele mici*», am restrâns atât de mult sfera de înțeles cuprinsă în cuvintele «*copilele portarului*», încât am exclus orice confuzie cu celelalte fete ale lui.

Cu ce? e întrebarea al cărei răspuns — în cazul nostru *cu vă-traiul* — ține de categoria instrumentală. În unele limbi instrumentalul e un caz de declinațiune cu dezinențe proprii; la noi, ca în cele mai multe limbi moderne din Europa, în locul lui avem prepoziționalul: *taiu lemne cu ferăstrăul; mânat de forță motrice; exprim prin vorbe...* Ca un raport instrumental e închipuit de omul primitiv și cel de coexistentă, aderență ș. a. În derivațiune avem și sufixe instrumentale, de ex. *-ar, -tor, -toare: vătrar, vânturătoare...*

Câți? (câte?) e întrebarea pentru categoria cantitativă. Răspuns: *două* (adică *lovituri*) și *niște mere*.

Numărul joacă un rol important în limbă, căci atât numele cât și verbele deosebesc în mod normal singularul de plural. (D u a l u l, care avea dezinențe proprii în sanscrită și în vechea grecească, a dispărut în cele mai multe limbi; în unele limbi exotice există și un *trial*). Alături de adverbe și adjective ca *mult, puțin, tot, câțiva, niște*, care cuprind ideea numărului în mod neprecizat sau vag, avem seria întregă a numeralelor, care dau numărul exact: *doi, zece, o sută*. (Dar și între acestea, *unu* a devenit articol nehotărît, iar expresii ca *doi-trei* se întrebuițează cu sensul neprecis de « un număr mic de... »). Dacă zicem *patru oameni*, această construcție, care ni se pare atât de firească, este, pentru alte limbi, pleonastică. Arătând prin *patru* în mod precis numărul, nu mai e, în asemenea limbi, nevoie să indic multiplicitatea și prin dezinențe. De aceea în nemțește se aude des construcția *vier Mann (stark, hoch, etc.)*; în ungurește, după un numeral sau un adverb cantitativ urmează totdeauna singularul: *négy fa, sok ember* (« patru lemn », « mult om »). La Istroromâni avem amândouă construcțiile: *doi omir* sau *doi om*.

De ce? e întrebarea pentru categoria cauzală. Răspuns: *fîndcă a prins'o*. Acest *fîndcă* e o contaminare între două expresii, una cu gerundiul, alta cu conjuncțiunea *că*. *Fînd răcit voiū sta în pat + voiū sta în pat că sunt răcit* a dat pe *fîndcă sunt răcit, voiū sta în pat* (sau *voiū sta în pat fîndcă sunt răcit*). Conjuncțiunea *că* este, la rândul ei, o simplă anaforă, căci vine din demonstrativul latin *quod*. A. TOBLER a arătat că în germ. *ich weiss, dass du kommen wirst* « știu că vei veni » acest *dass* nu e altceva decât demonstrativul *das* întrebuițat mai întâi în funcțiune e p e x e g e t i c ă: *ich weiss das: du wirst kommen*, adică « știu aceasta: tu vei veni ».

Cum? e întrebarea pentru categoria modală. Răspuns: *urcându-se pe ascuns*.

La această întrebare răspundem de obicei prin adverbe sau locuțiuni adverbiale modale, ca: *repede, tiptil, căținel, pe nevăzute, într'o doară...*, dintre care unele formează opoziții și corelații ca *iute—încet* sau *tare—încet, rare-ori—adese-ori, cruciș—curmeziș...* Dintre formele verbale, gerundiul are adesea funcțiunea unui adverb modal: *vine săltând, răspunde răsând*.

Pentru ce? e întrebarea pentru categoria finală. Scopul se arată de obicei prin propozițiuni introduse prin conjuncțiunile *pentru ca, ca, să...*; în cazul de față: *să șterpelească*.

În cele precedente n'am dat toate întrebările care caracterizează, în limbă română, categoriile lingvistice; totuși am dat pe cele mai importante, destul de numeroase pentru ca să înțelegem rolul însemnat al interogativelor în limbă.

Înainte de a trece la cele trei întrebări esențiale, pe care anume le-am lăsat la urmă, am vrea să mai subliniem un lucru. În fraza citată vedem că cele două verbe principale « a bătut-o » și « furase », din expresia brevilocventă, apar înlocuite cu alte două verbe « i-a dat două » și « să șterpelească ». Verbele « a bate » și « a fura » sunt reprezentantele generale ale unor clase în care intră cuvinte care reprezintă diferite nuanțe de sens și ca atare se potrivesc în enunțarea scurtă, care nu ține să precizeze amănunte. Precum *a curăți* e termenul general care poate fi înlocuit prin expresiile mai precise *a mătura* (prin curte), *a șterge* (praful), *a peria* (hainele), *a spăla* (butoiul, ferestrele), *a vâxui* (ghetele), *a desface* (porumbul), etc., tot astfel *a bate* poate fi înlocuit prin *a da palme, a căra pumni, a-l lovi pe cineva cu un obiect contondent*, etc. În fraza dezvoltată acest *bate* apare înlocuit printr'o expresie care precizează felul bătăii. Cât despre înlocuirea lui *fura* prin *șterpeli*, ea e mai mult de natură stilistică, cuprinzând o nuanță glumeață și potrivitându-se mai bine cu imaginea fetiței, care s'a strecurat pe ascuns să fure merele.

80. K. BÜHLER a arătat că anumite « părți ale cuvântului » au goluri în jurul lor. Astfel verbul se cere complinit printr'un adverb, iar substantivul printr'un adjectiv. « Golurile » acestea sunt însă și ele de două feluri: exterioare și interioare, după cum întrebările care le provoacă sunt accesorii sau esențiale. Când cineva îmi comunică: *vine*, pot întreba: *unde?* (răspuns: *încoace*), *când?* (răspuns: *acum*), *cum?* (răspuns: *călare*), *de ce?* (răspuns: *ca să mă vadă*)... *Încoace, acum, călare, ca să mă vadă* sunt o serie de note care servesc la preci-

zarea ideii prea vagi cuprinse în verbul *a veni*. Întrebarea interioară e însă alta: *cine?*

Când construiesc o propoziție e ca și când aș lua pe cineva de mână și l-aș duce de pe stradă într'o locuință. Verbul — elementul esențial al frazei — e adăpostul pe care i-l dau. Pentru ca să se simtă bine, trebuie să-i mobilez casa. *Cine? pe cine? și cui?* sunt patul, masa și scaunul, fără de care o locuire nu se prea poate imagina. *Cum? când? unde? de ce?* etc. sunt mobilele accesorii: un dulap, o etajeră, o oglindă, un covor, niște perdele, etc., toate mai mult sau mai puțin de lux, fără de care putem locui, dar nu ne simțim în largul nostru. Între obiectele care alcătuiesc un «interior» sunt unele care nici nu se pot numi «mobile» și cu toate acestea au un rost precis: soba, comutatorul electric, soneria, robinetul dela apeduct, cuiul din perete, scara, etc. Cu acestea se pot asemăna morfemele și auxiliarele care devin importante în clipa când împlinesc o funcțiune: când în sobă facem foc, când aprindem lumina electrică, când apăsăm butonul soneriei sau învârtim robinetul, când atârnam un tablou de cuiul din perete, când ne urcăm pe scară ca să scoatem o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii. Conjunctiunile și prepozițiile se pot asemăna cu sertarele, ușile și cu țâțânele în jurul cărora se învârtesc ușile. *Vinul e în sticlă: în* arată raportul spațial între «vin» și «sticlă», întocmai cum țâțâna face legătura între ușă și ușciior. *Vreau să vii. Știu că ești bolnav: când zic să sau că,* am tras sertarul mesii sau am deschis ușa dulapului ca să văd ceea ce conține. *Vino fiindcă vrea să te vadă mama: fiindcă,* care leagă două prepoziții, e ușa ce dă acces dintr'o cameră într'alta.

81. Mai simplu se prezintă lucrul la **verbele personale**, adică la majoritatea verbelor. Acestea exprimă o stare, o acțiune, un proces sau un eveniment în raport cu vorbitorul (persoana «eu»), ascultătorul (persoana «tu») sau cu a treia persoană («el», «ea»). Tot ca a treia persoană e considerat și cel ce nu e nici «eu», nici «tu», nici «el» («ea»), ci «altul» («alta»), sau nehotărîtul «cineva» («oarecine»), «vreunul», «cutare», etc.).

În jurul acestor verbe se grupează, ca niște sateliți, cazurile «nobile» de declinare: nominativul, acuzativul și dativul. Și adică: nominativul umple în mod normal golul dinaintea tuturor verbelor personale; acuzativul golul care în mod normal se găsește în urma

tuturor verbelor transitive; dativul al doilea gol, care în mod normal se găsește în urma unora din verbele transitive.

Cu alte cuvinte: verbele intransitive au în mod normal un singur gol, înainte, umplut de un nominativ: *copilul doarme*; *apa curge*. Întrebarea e *cine?* (*copilul*) sau *ce?* (*apa*).

Verbele transitive au în mod normal un gol înainte, umplut de un nominativ (*mama, o mână*) și al doilea gol, în urmă, umplut de un acuzativ: *mama îmbracă copilul*; *o mână spală pe alta*. Întrebarea a doua e *pe cine?* sau *ce?* Răspunsul: *copilul, pe alta*.

Unele verbe transitive mai au, afară de aceea un al treilea gol, tot în urmă, umplut de un dativ: *tata a împrumutat vecinului coasa*. Întrebarea e *cui?* (*vecinului*).

În ceea ce privește verbele reflexive, trebuie exclus mai întâi cazul când reflexivul e o formă gramaticală pentru exprimarea pasivului. Când zic *muzeul se deschide la 10*, acest *se deschide* = e deschis. În asemenea construcții nominativul (*muzeul*) corespunde unui acuzativ dintr'o construcție activă (*portarul deschide muzeul la 10*).

De cele mai multe ori reflexivul nu e alta decât un transitiv la care golul dinainte și cel dinapoi, adică nominativul și acuzativul, reprezintă aceeași persoană sau același lucru. Când zic *mama se îmbracă pe sine* avem a face cu același verb transitiv *a îmbrăca*, ca în *mama îmbracă copilul*. Tot așa: *părinții și copiii se iubesc* = părinții iubesc pe copii și copiii iubesc pe părinți. Reflexivul are în acest exemplu sens reciproc.

Cazuri ca cele precedente trebuie distinse de acele reflexive la care verbul — precum s'a arătat în § 23 — nu corespunde unui verb transitiv și pronumele nu e acuzativul lui, ci un instrument semantic. Când zic *mă screm, mă opintesc, mă innăbuș*, pronumele *mă* nu răspunde la întrebarea *pe cine?* ca în *mă văd în oglindă*, ci e un simplu auxiliar. Ele nu suportă complinirea *pe mine* (nu se poate zice *mă screm pe mine*). Aceste verbe se aseamănă deci într-un tot cu intransitivele — pe care le înlocuiesc adesea — și au, ca și acestea, un singur gol, înainte, răspunzând la întrebarea *cine?* (*ce?*). Se zice, într'adevăr, *răcesc* sau *mă răcesc, călătoresc* sau *mă călătoresc, urc în pom* sau *mă urc în pom*, etc. Reflexivele formează de multe ori perechea factitivelor: *deștept pe cineva din somn* — *mă deștept (singur)*.

Mai rar avem reflexive care se construiesc cu două goluri, ca transitivele: *Ion s'a gândit ceva* (ca *Ion a făcut ceva*); *vaca s'a bălegat sânge* (ca *vaca a urdinat sânge*, care construcție i-a servit ca model).

Înainte de a trece la verbele unipersonale și la impersonale, e bine să ne dăm seama de câteva lucruri.

a) Pentru golurile umplute de nominativ și acuzativ avem câte două particule interogative *cine?* și *ce?* la nominativ și *pe cine?* și *ce?* la acuzativ, întocmai cum Germanii întrebă *wer?* și *was?* la nominativ și *wen?* și *was?* la acuzativ. Distincția între ființe (însuflețite) și lucruri (neînsuflețite) este deci ceva esențial pentru gândirea lingvistică a omului primitiv, care cunoștea și morfeme prin care distingea ființele — masculine sau feminine — de obiecte, de obicei neutre. Deosebirea între *quem* și *quid* (neutru) s'a păstrat în particulele noastre întrebătoare *cine?* (din *quem*) și *ce?* (din *quid*). La lucruri, distincția între nominativ și acuzativ nu are importanța pe care o are la ființe; de aceea întrebuițăm și pentru nominativ și pentru acuzativ aceeași particulă interogativă (*ce?*), întocmai ca Germanii (*was?*).

b) «Situațiunea» ne poate scuti să umplem golurile. După cele spuse mai sus (§ 71) despre brevilocvență, vom înțelege că chiar nominativul poate rămâne neexprimat. Într'o gară lumea nerăbdătoare așteaptă sosirea trenului care are întârziere. Deodată un funcționar anunță *vine!* Toată lumea știe de ce e vorba, deci «trenul» poate rămânea neexprimat. Din camera unui bolnav, care suferă de insomnie, iese doctorul și șoptește «doarme». Nimeni nu va întreba *cine?* Ca în latinește (*veni, vidi, vici*), în românește dezinențele verbale arată despre care persoană («eu», «tu» sau «el») e vorba, încât întrebuițarea pronumelui personal este de prisos: *venii, văzui, învinsei*. Germanul trebuie să zică în cazul acesta *ich kam, ich sah, ich siegte*; tot astfel Francezul trebuie să întrebuițeze pe *je, tu, il*. În toate aceste cazuri — indiferent dacă persoana se arată printr'un pronume (ca în franțuzește), prin dezinențe (ca în latinește sau românește) sau prin pronume și prin dezinențe (ca în limba germană) — se arată numai, în mod vag, dacă acțiunea pleacă dela vorbitor, ascultător sau dela altul, fără ca să se precizeze, printr'un substantiv, cine e acel altul. Golul dinaintea verbului e umplut numai printr'o indicație generală asupra persoanei, nu printr'o complinire specială.

Într'un caz omiterea persoanei e chiar de rigoare: la imperative. *Șezi! tăceți!* etc., e singura expresie bună românească (zicem *șezi tu* numai dacă adăogăm — prin vorbe sau în gând — *nu el*). Dezinvența imperativului nu lasă nici o îndoială că e vorba de o poruncă care se dă persoanei a doua (de aceea în limbi ca cea franceză sau germană, care pun totdeauna pronumele personal înaintea verbului, la imperativ acesta lipsește), deci situația e clară și golul nu se ivește.

c) Uneori complinirea golului cu un acuzativ, la verbe transitive, nu se face, fiindcă nu interesează. *Ce face tata? — Citește?* Răspund așa, când din felul cum am fost întrebat ghicesc că cel ce mi-a pus chestiunea vrea să știe care e ocupațiunea momentană a tatălui meu și numai atât; ce anume citește (gazeta, o scrisoare, un roman...), nu-l interesează. Verbul *a scutura*, în înțelesul lui obișnuit, cere o complinire la acuzativ: *scutur mărul, hainele*. Când însă scuturatul nu privește un anumit obiect, ci toate obiectele din casă, pe care se așează praful, atunci *a scutura* primește sensul de « a curăți de praf, a deretica », iar golul din urma lui fiind prea cuprinzător, nu se umple de loc: *De câte ori vin sâmbăta la ea, o gădesc scuturând*. În exemplul: *De câte ori mă duc la el, îl întâlnesc sau bănd sau dormind*, faptul că pun transitivul « a bea » alături de intransitivul « a dormi », însemnează că mă interesează numai acțiunea și cel ce o săvârșește, nu și obiectul (vin, bere, rachiu) atins de această acțiune. De aici nu urmează că *a bea* în fraza aceasta e intransitiv, ca *a dormi*, ci numai că transitivul *a bea* e întrebuițat în mod absolut, adică fără acuzativ. Tot așa: *Plăcerea de a cunoaște; dorința de a ști*. În anumite cazuri speciale, unele verbe transitive nu se mai întrebuițează decât în mod absolut. Astfel *a vărsa* « a goli turnând » se cere complinit: *vărs apa, vărs paharul*; în înțelesul de « vomitez » se zice însă numai *vărs*. Numai atunci când, în mod excepțional, doctorul vrea să cunoască conținutul stomacului, te întreabă *ce ai vărsat?*

d) Dimpotrivă, întâlnim uneori un acuzativ după verbe intransitive. Avem a face cu simple cazuri de analogie. Există anume o serie întreagă de verbe transitive al căror gol la acuzativ se poate umplea cu ceea ce se numește « complement intern » — de obicei o « figură etimologică »: *face o faptă bună; lucrează un lucru greu; visează un vis cumplit*. După acestea s'au luat și unele intransitive ca *râde un răs nebun*, apoi *și-a trăit traiul, a umblat un drum lung*, etc. Totuși

uzul limitează asemenea construcții la un număr redus de cazuri. În loc de *doarme un somn* se zice *trage (un pui de) somn* cu înlocuirea verbului intransitiv, care cuprinde ideea de «somn»—*a dormi*—printr'un verb transitiv, care primește, în mod figurat, înțelesul lui, *a trage*.

e) După imperative dela verbe transitive, ca *privește-o* s'a putut pune pronumele personal la acuzativ și după interjecții demonstrative ca *iat-o ! iacătă-le !*

f) Ca și în alte limbi romanice, acuzativul feminin al pronumelui personal întregeste verbul atunci când nu avem o idee lămurită asupra obiectului: *o va păți ; a făcut-o lată* (Nimeni n'ar putea spune precis ce reprezintă acest *o*). Acest *o* poate să se unească și cu verbe intransitive: *a o tuli*.

82. Mai greu de judecat și de clasat sunt **verbele unipersonale**, adică cele care, ca dezinență verbală țin de persoana a treia, dar care, ca sens, se leagă de ideea « eu », « tu » sau « el ».

Aici aparțin înainte de toate expresiile nominale construite cu auxiliarul « a fi »: *mi-e sete (ți-e sete, i-e sete, ne e sete, vă e sete, le e sete), mi-e dor, mi-e scârbă*. Ele sunt dese mai ales în dialectele subdanubiene. Întrebarea e *cui?* Complinirea se face cu dativul, fără nominativ și acuzativ: *Bolnavului îi e sete*.

Tot aici aparțin verbe de felul lui *mi se pare (ți se pare, i se pare, ni se pare, vi se pare, li se pare), îmi vine (îți vine, îi vine, ne vine, vă vine, le vine), mă apucă (te apucă, îl apucă, ne apucă, vă apucă, îi apucă)*, complinite cu un abstract (*mă apucă groaza*) sau cu o propoziție introdusă prin *să (îmi vine să plâng) ori că (mi se pare că tremuri)*. Ele răspund la întrebarea *ce?* Tot așa trebuie considerate verbe de felul lui *trebuie, se cuvine, face...*, construite cu *să* + o formă verbală: *trebuie să vii, se cuvine să vină, face să veniți*.

În sfârșit avem verbe ca *mă doare (te doare, îl doare...)* sau *îmi țiuie (îți țiuie, îi țiuie...)*, în care *mă* și *îmi* sunt auxiliare și nu umplu golurile verbelor. Ele răspund, ca intransitivele, la întrebarea *ce?* (*cine?*): *mă doare gâtul, îmi țiuie urechile*.

83. Dacă trecem acum la **verbele (sau construcțiile nominale) impersonale**, ca *plouă, ninge, se luminează de ziua, e duminică*, etc., constatăm că acestea sunt oarecum **autonome**, că nu au niciun gol în jurul lor.

Când zic *ninge*, fac o constatare care nu cere nicio întrebare. Nimeni nu se întreabă nici *cine* ninge, nici *ce* ninge, nici *cui* ninge. Mai mult decât atât: asemenea enunțări nu suportă niciuna din aceste întrebări, pentru că vorbitorul nu simte nevoia să fie informat în privința aceasta.

A considera pe *ninge* ca o frază eliptică și a-i căuta agentul, însemnează a falsifica însuși felul nostru tradițional de a gândi. O completare ca *zăpada ninge* — cum ar vrea unii gramatici s'o facă — e de sigur greșită. Pentru Român *zăpada* nu «ninge» ci «cade». De asemenea, a spune că subiectul e «situația generală», însemnează a căuta să dai satisfacție gândirii logice fără să ții seama că lingvistic cugetăm altfel. (Însăși etimologia cuvântului *zăpadă* exprimă ideea de «cădere»).

«Il y a des cas où notre pensée, si entachée qu'elle soit de représentations mythologiques... , se situe pour ainsi dire au milieu du procès même et non en dehors» (J. KARCEVSKI, *Phrase et proposition*, p. 63).

Adevărat că se poate zice și *Sfântul Ilie a tunat*. Dar imaginea aceasta a zeițăii care diriguește furtuna — Jupiter tonans al Romanilor — este de sigur o interpretare mitică ulterioară a constatării: *tună*, pe care a făcut-o omul primitiv înainte de a căuta să găsească originea, explicația fenomenului însuși. De asemenea pot zice, după o erupție a Vezuviului, că *a nins cenușă*, sau în cursul unei revoluții că *plouă sânge*. Dar în cazurile acestea nici *ninge* nici *plouă* nu mai au sensul originar, ci pe cel figurat de «a cădea de sus (ca ninsoarea)» sau de «a curge mult deodată», iar verbele *a cădea* și *a curge*, fiind intransitive, dau naștere în mod firesc întrebării *ce?* Totuși, într'un exemplu ca cel din urmă, Latiniile nu umpleau golul cu un nominativ, ca noi, ci cu un acuzativ (*pluit sanguinem*, căci ca agent era imaginată o zeităte), iar Francezii printr'un partitiv (*il pleut du sang*).

Ca să înțelegem mai bine deosebirea între verbele cu unul, două sau trei goluri și cele fără goluri, fie-ne îngăduit să facem iar o asemănare. Verbele autonome — cele fără goluri — se compară cu o sfârlează. Priselul se învârte în jurul axei sale fără să înainteze din loc și fără alt scop decât cel de a se ținea în poziție verticală prin însăși mișcarea circulară. Verbele intransitive și cele la fel cu ele, având un singur gol înainte, umplut de nominativ, se pot asemăna cu o bicicletă, înaintând în urma învârtirii roatelor puse în mișcare de biciclistul care intră într'un raport de interdependență cu ea. Verbele transitive cu două goluri se aseamănă cu o roabă sau cu un cărucior mânat sau tras de cineva, care mișcându-se însuși din loc, transportă ceva sau duce pe cineva cu sine.

84. Dacă în cele precedente am evitat să vorbesc de « subiect » și « predicat », am făcut-o pentru ca să arăt că putem înțelege cum se alcătuește o frază și fără să întrebuițăm acești termeni împruțuți din filosofia aristotelică. Ar fi însă greșit să vrem cu tot prețul să părăsim o terminologie care s'a încetățenit la noi și aiurea atât de mult. Nu numirea interesează, ci ceea ce înțelegem sub această numire. *Termenii de « subiect », « predicat » și « complement » (la acuzativ și la dativ), inventați de filosofi, pot fi menținuți în gramatică, dar numai în măsura în care se potrivesc cu sensibilitatea noastră lingvistică. Iar aceasta e controlabilă în primul rând prin particulele interogative.* Dacă dascălul învață, în clasele inferioare, pe elev să caute subiectul cu întrebarea *cine? (ce?)*, complementul « direct » (« drept ») cu întrebarea *pe cine? (ce?)* și cel « indirect » (« nedrept ») cu întrebarea *cui?*, a găsit instinctiv metoda de analiză a frazei care răspunde mai bine sensibilității noastre lingvistice. Greutatea cea mare a acestui fel de analiză stă în faptul că pentru ceea ce e mai esențial în frază, predicatul, nu există o asemenea particulă întrebătoare.

În cele precedente noi n'am pus în opoziție « subiectul » cu « complementul direct » sau « indirect », căci *toate cuvintele care servesc la împlinirea golurilor sunt de fapt complemente*, având menirea să restrângă acțiunea verbală, dintr'o serie nesfârșită de posibilități, la una, să concretizeze, prin specificare, ideea prea abstractă exprimată prin orice verb întrebuițat singur. Vagul *cumpără* primește contururi mai precise când zic *mama cumpără*, căci o acțiune pe care o poate împlini oricine o limitez la o anumită persoană. Și mai precis e *mama cumpără zahăr*, căci dintre sutele de cumpărături pe care le poate face mama, arăt în mod concret una. În fraza *mama dă vecinei cratița*, cele trei goluri ale verbului *a da* sunt « complinite » prin nominativul *mama*, prin dativul *vecinei* și prin acuzativul *cratița*. Avem deci propriu zis un predicat: *dă* și trei complemente, adică compliniri: unul la nominativ (nomen regens): *mama*, unul la acuzativ (nomen rectum): *cratița* și unul la dativ: *vecinei*.

Ceea ce deosebește în mod esențial nominativul de acuzativ și de dativ este *faptul că, odată exprimat, între el și verb se naște un raport de interdependență*. Dacă la acuzativ și la dativ putem vorbi de « regimul » verbului, la nominativ am fi în drept să vorbim de un regim al substantivului asupra verbului. Într'adevăr, când zic *am dat o carte vecinului* sau *am dat două cărți vecinei*, forma verbului

(*am dat*) rămâne neschimbată. Dimpotrivă, în momentul când golul dinaintea verbului *a dormi* se umple cu un nominativ, verbul se acordă cu acesta: *copilul doarme, copiii dorm*. Verbul *a dormi* caută substantivul «copil», iar în momentul când l-a găsit, se orientează după el.

85. Chiar când golul verbal e împlinit printr'un nominativ, nu avem o siguranță absolută că acesta e într'adevăr subiectul frazei. Asemenea cazuri se ivesc mai ales atunci când topica logic-gramaticală e înlocuită cu topica afectiv-stilistică. Asupra începutului frazei se concentrează în mod normal atenția ascultătorului român. De aceea se așează acolo de obicei nominativul, urmând apoi verbul, iar după acesta complementele la dativ și acuzativ. Când însă vreau să scot în relief alt cuvânt din frază, fie că întreb (*venit-a vecina?*) sau neg (*n'a venit nimeni*) sau pun în opoziție (*casa a cumpărat-o frate-meu, grădina un vecin*) sau voesc numai să arăt că atribuie o importanță mai mare altui cuvânt decât nominativului, atunci modific ordinea obișnuită în așezarea cuvintelor. În camera mobilată, de care vorbeam mai sus, fiecare mobilă își are locul ei tradițional, potrivit cu rostul pe care are să-l îndeplinească. Astfel scaunele sunt așezate în jurul mesei la care mâncăm. Cu toate acestea, în cazuri excepționale, când bunăoară trebuie să schimb un bec la candelabru din mijlocul odăii sau când fac curățenie în cameră, pot pune scaunul și pe masă. Așa și cu ordinea cuvintelor în frază. Față de *Mihnea încalecă, calul său tropotă* din poezia lui Bolintineanu, avem pe *A venit un lup din crâng* al lui Coșbuc sau *A fost odată un împărat* al basmelor noastre populare. Așezarea verbului în locul dintâi în aceste exemple se face din necesități stilistice: într'o bucată epică, într'o povestire, ceea ce interesează în primul rând e ceea ce se întâmplă, ceea ce exprimă verbul. (Acest schimb între locul tradițional și cel incidental face atât de greu capitolul sintactic despre topică).

Să luăm acum un exemplu care ni se pare deosebit de caracteristic. Zicem *mă doare gâtul* nu *gâtul mă doare* (decât doar când voim să marcăm o opoziție: *gâtul, nu urechea*). Ceea ce e de interes în comunicarea mea este durerea pe care o simt. De aceea zic *mă doare*. Dacă mi se pare că n'am fost destul de explicit, adaug complinirea *gâtul*. Tot atât de bine aș putea zice *mă doare în gât*. Doctorul, căruia îi spun că *mă doare*, mă poate întreba: *ce?* sau *unde?* E ade-

vărat că pentru sensibilitatea noastră lingvistică — precum arată cele două întrebări diferite: *ce?* și *unde?* — imaginea e alta la *mă doare gâtul*, care se poate asemăna cu *se strică vremea* și alta la *mă doare în gât*, care se poate asemăna cu *ninge la munte*. Dar nu-i mai puțin adevărat că rostul de « subiect » al lui *gâtul* e cu mult mai șters decât de exemplu în *gâtul e lung*. Când zic *se strică vremea*, complinirea lui *se strică* prin subiectul *vremea* e necesară, fiindcă pentru modificarea atmosferică pe care o constat nu am un termen unic în limbă și fiindcă verbul *a se strica* exprimă o idee completă numai când i se adaugă o complinire, care poate fi foarte variată: *se strică mâncarea, ceasul, afacerea*, etc. Când constat însă că *mă doare*, exprim o idee completă, ca atunci când zic *ninge*; complinirea « gâtul » e o precizare ulterioară, are același rol ca localizarea « în gât », nu mai e o complinire esențială, ci accesorie, accidentală, precum se vede și din locul după verb care i se dă. Pentru sensibilitatea mea, *gâtul* în *mă doare gâtul*, deși răspunde la întrebarea *ce?* nu e fără îndoială subiect. Și aceasta nu numai din cauza locului al doilea pe care-l ocupă în frază (căci în *a venit un lup* nu încapе nicio îndoială că *lup* e subiect), ci fiindcă simt că raportul între *gât* și *mă doare* nu e cel de agent și acțiune, ci e mai mult o localizare (ca și în *mă doare în gât*) a durerii. Că de fapt *gâtul* e o complinire ulterioară, care nici nu exista în mintea mea în momentul când am enunțat că simt o durere, se vede mai bine din construcția: *mă doare picioarele*. Complinirea *picioarele* a răsărit în gândul vorbitorului atât de târziu, încât n'a mai fost vreme să se facă acordul verbului cu acest plural. (Am arătat în DR. III, 772 că dela asemenea cazuri de anacoluturi a plecat uzul acordului greșit al subiectului la plural cu predicatul la singular în graiul Bucureștenilor: *nu-mi place... vorbele astea; arde... casele vecinului*, etc.).

86. Din împrejurarea că există multe verbe (sau construcții nominale cu funcțiune verbală) care suportă numai întrebări accidentale ca *unde? când?* (*Tună la răsărit. Ieri a fost Dumineca Tomii*), nu și întrebări esențiale (*cine? cui? pe cine?*), s'a născut o situație grea pentru cei ce caută cu tot prețul să pună în concordanță ideile aprioristice ale propoziției aristotelice cu starea de fapt din limbă.

Cei mai mulți profesori de limba română vor fi foarte încurcați să spună care e subiectul propoziției *călătorului îi șade bine cu drumul*.

Dacă au câștigat o tehnică mare în adaptarea gândirii aristotelice la gândirea lingvistică, vor zice că fraza construită după regulile gramaticii ar trebui să fie *călătoria îi șade bine călătorului*. În loc de *călătoria* — care e subiectul — s'a zis *cu drumul*. *Cei ce raționează astfel ar vrea să croiască limba după gramatică, în loc să extragă gramatica din limbă*. De câte ori dau de o expresie care nu se potrivește în compartimentele lor gramaticale, în loc să-și spună că aceste compartimente nu sunt destul de încăpătoare, vor să înlocuiască formele plastice și pline de farmec izvorâte din gândirea firească lingvistică, cu formele mușcăite ale unei limbi artificiale care există mai mult în cărți decât în graiul viu.

Iată un exemplu caracteristic. Într'o scriere cu caracter popular citim: *A doua zi, iată-l pe moș Vasile că pleacă la drum*. Care e subiectul acestei fraze? Doi profesori de limbă română, unul universitar, altul secundar, mi-au dat același răspuns — pentru mine cu totul neașteptat: — în propoziția a doua subiectul e « moș Vasile », iar în propoziția dintâi subiectul e « tu ». Motivarea: *iată* e egal cu un imperativ al verbului *vedea*, deci cu *vezi !*, și e predicatul propoziției prime, având ca subiect subînțeles pe « tu ». *Greșeala cea mare pe care o comit cei ce analizează fraza în felul acesta, este că atribue vorbitorului intenții pe care nu le avea*. Dacă avem, în fraza citată, *iată* și nu *vezi*, e fiindcă *vezi* n'ar fi putut exprima exact intenția vorbitorului. Înlocuirea lui *iată* prin *vezi* e un fals, pe care unii se cred îndreptățiți să-l facă, pentru ca să poată analiza ceea ce nu e analizabil în felul gramaticii clasice. Cei ce fac asemeni substituirii se aseamănă cu istoricii care se credeau în drept să plăsmuiască documente, spre a-și dovedi teza, când asemenea documente lipseau.

Frazele *călătorului îi șade bine cu drumul*, sau *iată-l pe moș Vasile că pleacă* sunt fraze fără subiect, deci subiectul la nominativ nu trebuie căutat, precum nu trebuie căutat în *cui i-e somn, să se culce !* După cum am arătat, expresii de felul lui *mi-e somn, îmi șade bine* nu pot răspunde la întrebarea *cine?* ci numai la întrebarea *cui?* Adevărat că *cui i-e somn, să se culce* se poate complini prin *acela*, care e atunci subiectul, dar nu se zice așa, cel puțin în mod obișnuit (cel mult se zice *celui ce i-e somn, să se culce*, deci se construiește tot cu dativul). *Scopul nostru nu poate fi să studiem limba care nu este în uz, ci pe cea întrebuințată, și să căutăm s'o înțelegem pe aceasta*.

87. Întrebările « esențiale » și cele « accidentale » pot să se schimbe foarte ușor una cu alta. Subiectul poate deveni complement la acuzativ sau instrument, complementul la acuzativ poate fi înlocuit printr'o noțiune spațială ș.a.m.d., precum în anumite condiții atmosferice apa poate apărea ca gheață sau ca aburi. Foarte multe schimbări semantice se explică din asemenea schimbări produse de condițiile speciale în care se găsește verbul în frază. *Îndes făina în sac* înseamnă « o apă s, ca să încapă toată »; *îndes sacul cu făină* înseamnă « îl umplu apăsând ». *Îmbrac pe cineva cu o haină* redă ideea germanului « ankleiden »; *îmbrac haina* pe cea a lui « anziehen ». Lat. *totus orbis id non capit* « toată lumea n'o încapă (adică n'o cuprinde) » devine *id non capit toto in orbe* « nu încapă (nu are loc) în toată lumea ». Din *popa citește slujba pentru mort* s'a născut expresia scurtată *popa citește mortul*. Cu asemenea cazuri vom avea să ne ocupăm amănunțit în volumele viitoare.

88. În sfârșit mai amintim că « golurile » pot fi împlinite și cu fraze întregi, nu numai cu cuvinte. Verbul *a vedea* poate avea complinirea la acuzativ: *vede pasărea* sau poate fi complinit printr'o « propoziție obiectivă »: *vede că zboară*, sau poate avea amândouă complinirile: *vede pasărea că zboară*. Golul lui *a putea* sau *a vrea* poate fi împlinit cu o propoziție începătoare cu « să »: *poate să mănânce*, *vrea să mănânce*. Mai ales verbe ca *trebuie*, *face*, *se cuvine* au asemenea compliniri: *Trebuie să râzi când îl vezi*; *nu face să plecăm*; *se cuvine să tacă*. Golul dinaintea verbelor de felul acesta rămâne neîmplinit, iar răspunsul care se dă la întrebarea *ce?* ia rolul indicatorului persoanei (« tu », « noi », « el ») exprimată prin dezinența verbului din propoziția obiectivă (*râzi*, *plecăm*, *tacă*). Prin atracție, această dezinență poate trece și asupra verbului *trebuie*, prefăcându-l în verb personal: *trebuiești să râzi*.

În loc de *să mănânce*, golul e umplut după verbul *a putea* de obicei printr'un infinitiv: *poate mânca*. Mai de mult se zicea *poate mâncare*, cu infinitivul nescurtat. Tot astfel se zicea *vrea mâncare* în loc de *vrea să mănânce*. Prin faptul că golul după verbele transitive se împlinește de obicei printr'un substantiv la acuzativ, *mâncare* în *vrea mâncare* a fost interpretat ca substantiv. Astfel au ajuns infinitivele lungi să se substantiveze: *o mâncare*, *o cântare*, etc.

Pe de altă parte verbele nu sunt singurele cuvinte care pot avea goluri. Aceeași trebuință de a preciza, prin singularizare, o idee prea

generală, care ne face să dăm ascultătorului nostru — când acest lucru nu reiese din situația întreagă — informația că « cumpărarea » o face « mama » și că această cumpărare are de obiect « zahărul » (*mama cumpără zahăr*), e la baza unor compliniri de felul lui *calul șchiop* sau *calul vecinului*. Cuvântul *cal* singur poate însemna orice *cal* din lume; când îi adaog atributul *șchiop*, am eliminat toți caii care au picioarele întregi, deci marea majoritate a cailor; același lucru îl fac când zic *calul vecinului*; și mai precis sunt când zic *calul șchiop al vecinului*, reducând ideea generală de *cal* la unul singur. Substantivele au deci și ele goluri care pot fi împlinite și, asemenea verbelor, aceste goluri răspund la anumite particole interogative: *a (al, ai, ale) cui?* sau *care? (ce fel?)*.

Dar și fraza poate avea un gol. Când zic *văzând că are să plouă...* las deschis un gol care trebuie împlinit în mod necesar prin *și-a luat umbrela* sau *a rămas acasă* sau *s'a bucurat că are să crească iorba* sau altă asemenea propoziție. Pentru ca sensul să fie întreg, această propoziție complinitoare e atât de necesară, încât gramatica o numește « principală ».

PARTEA A DOUA

LIMBĂ ȘI NAȚIUNE

89. Într'o excursie pe munții Bucegi rătăcisem drumul prin niște păduri bătrâne, din care nu mai știam cum să ies. Într'un târziu, un lătrat de câne mă făcu să găsesc o turmă de oi. Întrebând pe cioban încotro s'o apuc, el îmi răspunse: « vino cu mine, c'am să-ți dau plaiul ». Eram de două ori fericit: ca turist, căci găsisem mijlocul de a scăpa din desișul pădurii, și ca linguist, căci mi se limpezi dintr'odată originea expresiei *a da drumul*. Pe când urmam pe cioban, care mă scotea la « plaiu » — cum numesc Brănenii « drumul » prin munți — imaginația mea creea « situația » în care *a da drumul*, cu sensul de « a elibera » a luat ființă: Păduri seculare în care trăiau strămoșii noștri și ale căror plaiuri ei singuri le știau. În asemenea codri atrăgeau ei — precum ne spun cronicarii — pe dușman pentru ca să prăvălească asupra lui copacii « înținați ». Străinul intrat în desișul acestor codri era prizonierul lor și « drumul » pe care i-l « dădea » Românul — după cum îmi dăduse mie ciobanul din Bucegi « plaiul » — devenea egal cu libertatea. Expresii analoage citează P. PAPAĞAGI din dialectul aromân: *dă-l' cale* și din alte limbi vorbite astăzi pe teritoriul locuit de strămoșii noștri sau din apropierea lor: alb. *ep i udhë*, bulg. *davam mu pătja*, n.-grec. δῶσ' του δρόμο.

Latinescul *pons* s'a păstrat în limbile romanice de Vest cu înțelesul original de « pod »; numai la noi el însemnează « punte ». De ce? Fiindcă în munții în care trăiau strămoșii noștri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pâraie sălbatice, pe care le treceau pe câte un copac răsturnat de pe un țârm pe altul: *puntea*.

Din vârful munților vedeai *șesul* spre care *mergeai tulind* la vale. *Șes* vine din latinescul *sessus*, care e participiul lui *sedere* « a șede »: câmpia plană și se pare « așezată », când o privești de sus. *A merge* vine din lat. *mergere*, care însemna « a se cufunda »: numai privit din vârful muntelui, cel ce se depărtează « se cufundă » în vale. Cât despre *tuli*, el e înrudit cu *tulnicul*, adică buciulul Românilor din Munții Apuseni, derivat din slavul *tulŭ* « țeavă, tub ». Cel ce a văzut vreodată coborînd toamna oile dela munte și a auzit sgomotul mare produs de această coborîre, va înțelege de ce « a buciuma » poate deveni sinonim cu « a coborî » și de ce prin unele regiuni aceeași idee se redă prin verbul *a urla* (*când urla dela munte?* prin Ardeal) și în altele prin *a tuna la vale* (cf. DR. V, 424).

Pentru noțiunea de « bogat », limbile romanice nu au continuat termenii latini, ci și-au creat singure expresiile sau le-au împrumutat din alte limbi. *Bogat* al nostru e împrumutat din slavonește, precum ital. *ricco* sau franc. *riche* e luat din germană. TH. CAPIDAN a arătat că latinescul *opulentus*, -a, -um s'a păstrat în arom. *purintă*, un adjectiv substantivat, care însemnează « mâncare spurcată, de dulce ». La origine însemna « mâncare gătită cu grăsime »; « bogat » și « gras » erau două noțiuni care se puteau confunda. Ca și alte limbi (franc. *avoir* și v.-span. *aver*, cf. și prov. *aver* « turmă de oi », în Lyon *avair* « stup de albine », apoi germ. *Hab* und *Gut*, bulg. *imane*), noi numim bogăția și *avere*, iar pe cel bogat *avut* (tot așa la Albanezi *kamës* și *pasurë*). Dar cel bogat nu e numai cel ce « are », ci și cel ce își poate permite orice, cel căruia « îi dă mâna » să facă ce dorește: om cu *dare de mână*. Mai interesant e termenul om *cu stare*, întrebuițat, probabil, odinioară, în opoziție cu cel ce se muta din loc în loc. Numai când strămoșii noștri migratori — și deci săraci — izbuteau să se așeze și să « cuprindă » un loc (de obicei prin lăzuirea pădurilor), deveneau oameni *cuprinși* și începeau *să prindă chiag* (metaforă, luată din vieța pastorală).

Ne oprim, deși am fi ispititi să continuăm, aducând și alte exemple tot atât de lămuritoare. Credem însă că și din cele citate reiese în deajuns *strânsa legătură* ce există între limba și toată vieța unui popor. Trecutul, împrejurările geografice și sociale în care a luat naștere și s'a dezvoltat un popor, pentru ca să devină apoi o națiune, se reflectă în limba lui. Iată un adevăr banal — și totuși prea puțin dovedit cu exemple. Dacă trecutul influențează limba, limba, la

rândul ei, e în stare să ne lămurească asupra trecutului unei națiuni, mai ales pentru epocile îndepărtate, pentru care lipsesc documentele istorice. Acesta e cazul mai ales la noi.

Între limbă și cei ce o vorbesc există un raport de influență reciprocă. Nu numai omul e stăpân pe limba lui, ci — după cum am accentuat și în «Prezentarea» din fruntea acestui volum — și limba e stăpână pe cei ce o vorbesc, silindu-i să urmeze cu gândurile lor drumurile bătute de înaintași, să economisească timp și energie în căutarea expresiilor celor mai potrivite, luând de-a gata clișeele moștenite dela părinți.

«Limba maternă dă un ritm comun undelor intelectualității și afectivității noastre și coordonează astfel și solidarizează vrerile noastre. Limbile materne fac parte din forțele fundamentale care stilizează și diferențiază societatea umană. Tot ce gândim și facem, este influențat în mod fatal de felul în care lumea s'a reogândit în limba noastră». A. PROCOPOVICI, *Limba și viața*, 1939, p. 8. Asemenea idei dezvoltă pe larg L. WEISGERBER în *Muttersprache und Geistesbildung*, 1929.

În sfârșit nu trebuie să uităm că limba împlinește un rol social, care și el ne silește să rămânem, când vorbim, în marginile tradiției, să întrebuițăm cuvintele, formele și rostirea pe care le-ar întrebuița interlocutorul nostru dacă ne-ar vorbi. Astfel se creează la o națiune o mentalitate comună, care face ca multe din expresiile figurate cu care fiecare din noi îmbogățim — în măsură mai mare sau mai mică — acest patrimoniu, să fie ușor înțelese și bucurosi adoptate de conaționali. Așa se naște cu timpul, din inovațiile primite de colectivitate și din materialul lingvistic interpretat din nou, suma aceea de particularități care alcătuiesc structura internă a unei limbi și care, la rândul ei, mărește coeziunea între membrii aceleiași națiuni.

Țată unul din multele exemple ce se pot cita.

Pentru colorile principale *alb, negru, roșu, galben, verde, vânăt* cele mai multe limbi au cuvinte moștenite (lat. *albus, niger, roseus, galbinus, viridis, venus*) sau, mai rar, împrumutate (rom. *sur...*, fr. *blanc, bleu...*, ital. *bianco, azzuro...*). Spre a forma diferite nuanțe de colori, aproape fiecare limbă și-a creat mijloace proprii. Francezii iau numele unui obiect cu o culoare caracteristică și-l întrebuițează neschimbat, spre a arăta culoarea: *une robe rose, orange, fraise, mauve* «o rochie trandafir, portocală, fragă, nalbă». Ger-

manul întrebuițează uneori sufixe, ca în *rosig* «trandafiriu». Mai des întrebuițează compuse: *aschgrau* «sur cenușă», *ziegelrot* «roșu cărămidă»... Noi avem un mijloc foarte economic: adăugăm la substantive sufixul adjectival *-iu*: *trandafiriu*, *portocaliu*, *cenușiu*, *cărămiziu*, *vișiniu*, etc. Dar dacă asemenea formațiuni exprimă colori intermediare, limba are nevoie și de calificative pentru a exprima saturația sau intensitatea mai mare sau mai mică a unei colori. În felul cum sunt redată asemenea nuanțe prin expresii figurate, limbile se deosebesc mult unele de altele. Căutați să redați în nemțește sau în franțuzește pe *verde deschis* și *închis* sau pe *roșu aprins*, în românește sau nemțește pe *vert foncé* sau în românește sau franțuzește pe *hochrot* și veți vedea cât de deosebit e însuși felul de a vedea colorile la diferite popoare.

ROGER MARTIN du GARD, descrie în *Les Thibault* («L'été 1914», p. 20—21), o reuniune de socialiști la Geneva, înfrățiți prin aceleași idealuri. «L'homme a beau faire: il est du climat. Il a son tempérament d'origine. Il a sa complexion ethnique. Il tient à ses usages, aux formes particulières de la civilisation qui l'a façonné. Où qu'il soit, il garde sa langue. Attention! C'est très important: *le problème de la patrie n'est peut-être, au fond, qu'un problème de langage!* Où qu'il soit, ou qu'il aille, l'homme continue à penser avec les mots, avec la syntaxe, de son pays... Regarde autour de nous! Nos amis de Genève, tous ces déportés volontaires, qui croient de bonne foi avoir républié leur sol natal, et former une authentique colonie internationale! Regarde-les, d'instinct, se chercher, se rejoindre, s'agglomérer en autant de petits clans italiens, autrichiens, russes...».

Dacă este adevărat că cel mai sigur criteriu care deosebește un popor de altul este limba lui și dacă legătura intimă între limbă și națiune se recunoaște și se simte la tot pasul, e evident că lingvistul nu se poate mulțumi să studieze numai evoluția și structura unei limbi, ci trebuie să acorde cuvenita atențiune și acestei legături «naționale». E ceea ce vom face în cele următoare, în capitolele întitulate:

SÂNGELE.

PĂMÂNTUL.

VECINII.

TRECUTUL.

STAREA SOCIALĂ.

INFLUENȚE CULTURALE.

I. SÂNGELE

90. Un popor atât de mare și numeros ca cel al Daco-geto-tracilor, care se întindea din Carpații nordici, încăleacă Dunărea și Balcanii, până în Asia Mică, și care izbutea să strângă în rarele epoci de coeziune națională, în jurul unor mari comandanți, ca Burebista, oștiri de două sute de mii de luptători, n'a putut să piară fără urme de pe fața pământului. Dacii, Geții și Tracii și-au pierdut limba, dar sângele lor curge mai departe în vinele celor ce azi stăpânesc țările din Sud-Estul Europei.

Sângele și limba sunt două lucruri deosebite. *Sângele se moștenește, limba se învață*. Totuși n'ar fi exclus ca anumite **predispoziții fiziologice** să influențeze sau chiar să determine evoluția limbii în anumite direcții. Unii cercetători o cred, admitând, pentru anumite evoluții fonetice, identitatea bazei de articulație sau păstrarea anumitor obiceiuri în accentuare, intonație sau în ritmul vorbirii. Astfel A. ROSETTI (ILR. II, 27) atribuie nașterea lui *ă* românesc și a lui *ë* albanez «forței mecanice a accentului de intensitate». Alții (de ex. A. PROCOPOVICI), sunt de părere că anumite tendințe moștenite pot rămânea latente sute de ani, pentru ca să ajungă apoi, într'un mediu prielnic, la o mare dezvoltare. G. WEIGAND susține că dacă noi, Bulgarii și Albanezii avem trăsături lingvistice comune și un folclor atât de asemănător, aceasta s'ar datori faptului că Albanezii ar fi Traci care și-au păstrat limba, Românii, Traci romanizați, iar Bulgarii, Traci slavizați.

Oricât de ispititoare ar fi asemenea teorii, cercetările de până acum nu ne permit nicio deducție sigură în direcția aceasta. Asemănările între diferitele limbi se pot explica, în cele mai multe cazuri, altfel decât prin înrudire etnică.

MEYER-LÜBKE (*Einführung*) scria: «Am putea presupune a priori că amestecul limbii latine cu idiome deosebite să fi avut de urmare rezultate deosebite, și, sprijiniți pe acest amestec, să putem face despărțirea dialectelor. Dar până acuma știința n'a isbutit, decât în foarte puține cazuri, să demonstreze astfel de influențe etnologice». Dacă, totuși, granițele dialectale coincid în unele țări cu vechile hotare etnice, s'ar putea explica, după el (în HINNEBERG, *Die Kultur der Gegenwart*, 1909, p. 461), prin faptul că înrudirea de sânge a creat o comunitate de interese și de tradiții, care a cimentat legăturile între cei ce se știau aparținând aceleiași neam. «Granițele bisericești în evul mediu coincid adesea cu hotarele popoarelor și a triburilor din vremile anteromane, fiindcă

simțul legăturilor vechi a rămas neatins de romanizare și fiindcă biserica a ținut seamă de el. De aici rezultă că grupele de limbi și dialecte romanice de azi se acoper cu grupele etnice din timpuri străvechi, cu toate că nu se poate documenta o influență lingvistică directă a elementului autohton. Glasul sângelui, conștiința apartinerii la aceeași familie mare, strânge pe membrii ei în jurul aceluiași centre politice, administrative, comerciale, bisericești, etc. și le depărtează de altele, producând hotare care nu sunt totdeauna identice cu granițele geografice cele mai indicate. Astfel, în definitiv, momentul etnologic, trebuie privit, în rezultatele lui, tot ca un efect al comunicației mai strânse între cei ce se simt înrudiți prin sânge ».

În Sud-Estul european coeziunea provincială nu pare a fi fost mare pe vremea strămoșilor noștri daco-geto-traci. Aceștia trăiau în triburi și nu se supuneau bucuroși căpeteniilor ce le restrângeau libertățile.

91. Legătura între limbă și rasă a fost urmărită până acum, mai insistent, în lingvistică, sub raportul substratului etnic, adică a răsunsetului limbii strămoșești în noua limbă pe care și-o însușește un popor.

Nu cred să existe cineva care să nege pur și simplu influența substratului. E de ajuns să auzim la București vorbind pe un Ardelean sau pe un Basarabean, ca să știm de unde este; când un Berlinez, un Saxon sau un Vinez vorbesc « hochdeutsch », germana fiecăruia din ei e alta.

Deosebiri între linguiști încep în momentul aplicării principiului general la cazurile speciale. Dacă Francezul din Bordeaux sau cel din Marsilia vorbește limba franceză altfel decât Parizianul, însemnează aceasta că Galii, învățând latinește, au păstrat anumite particularități celtice, care sunt cauza esențială a deosebirii între limba latină și cea franceză ?

Într'o excursie am ajuns odată, seara, într'un sat din Transilvania și am tras la un țaran. A doua zi o ploaie mare m'a împiedecat să plec mai departe. Ca să nu pierd vremea, m'am dus în șura unde gazda mea și fiul său treierau. Ascultându-i vorbind, îmi notam graiul local. Peste vreo două ceasuri țaranca, din casă, își chemă bărbatul și fiul la mâncare — pe nemțește. « Știți săsește ? » întrebaiu mirat. « Apoi noi sântem Sași ». — « Dar când am venit la voi, de ce vorbești românește ? ». — « Că ne vine mai ușor. Săsește vorbim numai cu muierile noastre ». Două ceasuri am ascultat, ca filolog deprins cu cercetări dialectale, vorba lor, fără să bănuiesc măcar că n'ar fi Români. Aceeași constatare o fac la unii elevi minoritari, pe care îi

observ atent de douăzeci de ani încoace: cei trecuți din copilărie prin școli românești, mai ales cei ce au și sentimente românești, vorbesc fără « accent ». Totuși n'aș cuteza să trag concluzia că la un individ sau la un neam pe cale de desnaționalizare — și deci având tot interesul să nu trădeze prin graiu originea etnică străină — relicele substratului de limbă dispar cu desăvârșire. Pentru o asemenea afirmație ar trebui observațiuni mai atente, mai îndelungate, mai numeroase și extinse asupra mai multor generații.

Din punct de vedere metodic, mi se pare că înainte de a atribui anumite fapte de limbă substratului etnic, este indicat să vedem dacă aceste fapte nu se pot explica cu mijloacele proprii ale limbii respective.

Articolul e o inovație romanică față de limba latină, în care se găsesc totuși începuturile lui. Pe când însă toate celelalte limbi romanice au articolul proclitic, româna îl are enclitic, ca și albaneza și bulgara. Cu aceste două limbi, româna are și alte asemănări mari. Deducția ce s'a tras din toate aceste fapte, este că encliza articolului în aceste trei limbi vorbite pe teritoriul daco-geto-trac și ilir, s'ar datora substratului comun.

Împotriva acestei deducții logice se pot invoca următoarele fapte: nici despre Daco-geto-traci, nici despre Iliri nu știm să fi avut articol, cu atât mai puțin articol enclitic. Lipsindu-ne orice urme de limbă albaneză veche, nu știm cât de vechiu este articolul în această limbă. Știm însă că în vechea-bulgară — precum dovedesc multe monumente de limbă din evul mediu — articolul lipsea. Prin urmare, cel puțin în această limbă, el nu poate continua o particularitate străveche, ci sau e împrumutat în vremuri mai nouă dela Români sau Albanezi, sau s'a dezvoltat pe teren bulgăresc.

Numai limba română ne permite să urmărim geneza articolului până la izvor. Apariția și poziția lui se explică perfect cu mijloacele acestei limbi. În latinește topica *homo ille* era aproape tot atât de obișnuită ca și *ille homo*.

Dacă limba română s'a hotărât — după ezitări ale căror urme se mai cunosc — pentru poziția *homo ille*, aceasta se explică printr'o particularitate sintactică. Ca și în celelalte limbi romanice, dar într'o măsură mai mare decât în ele, în limba română fraza nu putea începe cu un cuvânt neaccentuat. Pentru *veni et vidi* Românul zicea (și zice în parte și astăzi) *venit-a m și a m văzut*. Tot astfel fraza nu putea începe cu *ille homo*, ci numai cu *homo ille*. Cum însă poziția

normală a subiectului e la începutul propoziției și în marea majoritate a cazurilor subiectul este articulat, topica *homo ille* s'a putut generaliza și în interiorul frazei, unde ea de asemenea era normală într'o limbă în care se zice *frater meus* (*frate-mieu*) și nu *meus frater*, ca în franțuzește (*mon frère*). Că de fapt aceasta e explicarea justă, se vede din faptul că la genitivul și dativul numelor proprii și astăzi se mai întrebuițează articolul proclitic: *calul lui Petru*. Fraza nu se începe în mod normal cu un genitiv sau dativ.

În opoziție cu limba franceză, care pune accentul pe silaba finală și apasă pe sfârșitul propoziției, limba română masează energia de rostire asupra începutului cuvântului și strânge elementele esențiale ale frazei la locul dintâiu. Astfel așezarea elementului auxiliar la urma numelui sau verbului se încadrează perfect în sistemul fonetic și sintactic al limbii române.

Dacă n'ar fi albaneza și bulgara, nimănui nu i-ar trece prin minte să atribue substratului etnic encliza articolului — atât de normală în românește, încât ne-ar mira să-l găsim în procliză — precum nimeni nu s'a gândit să explice prin influența substratului encliza articolului în limbile scandinave, în opoziție cu procliza lui în nemțește sau în englezește. Într'adevăr, rostul lingvistic al articolului nu implică așezarea lui la începutul sau sfârșitul numelui, căci, ca instrument de orientare (cf. § 63), el se poate asemăna cu tablele care arată călătorului numele comunei și direcția sau distanța dela și până la comuna învecinată. Locul acestor inscripții orientătoare e sau la intrarea, sau la ieșirea dintr'o localitate.

92. În timpul din urmă se vorbește tot mai des de o **lingvistică balcanică**. Mai exact ar fi să i se zică « lingvistică sudest-europeană », căci România nu face parte din Peninsula Balcanică. KR. SANDFELD a scris de curând o *Linguistique balkanique* (1930), în care se găsesc adunate o mulțime de coincidențe izbitoare între limbile română, bulgară, albaneză, sârbă și neogreacă. « Acel ceva, după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obține o altă limbă, întrucât se găsește numai în limbile vorbite de către neamurile din Peninsula Balcanică, s'a numit... element balcanic » (TH. CAPIDAN, DR. III, 132).

Dacă cercetăm mai de aproape aceste elemente « balcanice », vedem adesea, ca și în cazul articolului, că ceea ce e vechiu într'una din aceste limbi, e nou în altele, deci că nu poate fi vorba decât de

o propagare dela o limbă la alta prin împrumut — « balcanistul » G. WEIGAND însuși admite că Bulgarii au primit dela Români o parte din « balcanismele » lor — sau de niște inovații ivite în mai multe limbi în mod independent. Ceea ce unește aceste limbi într'un « mănunchiu » nu e nici înrudirea de sânge și nu e, în majoritatea mare a cazurilor, nici răsunetul substratului comun, ci sunt condițiile geografice și istorice asemănătoare și influențele culturale identice în care s'au dezvoltat și care au creat o « forma mentis » comună și prin urmare un teren favorabil pentru primirea aceluiași împrumuturi dela o limbă la alta. Inovațiile de limbă se datoresc, precum văzurăm, în mare parte interpretării pe care indivizii grăitori o dau materialului lingvistic moștenit. La o populație care trăiește în împrejurări asemănătoare și nu e diferențiată prea mult din punct de vedere social, o mentalitate asemănătoare face ca aceste interpretări să fie aceleași și ca orice expresie nouă, orice întorsătură sintactică și orice figură stilistică să fie imediat înțeleasă, apreciată și imitată în cercuri largi. Deci nu ne va mira dacă există atâtea locuțiuni comune tuturor limbilor balcanice: *așa i-a fost scris* zice Românul, *ashtu ish skruar* Albanezul, *ἔταν γραφτό του* Neogrecul, *taka mu bilo pisano* Bulgarul; lui *nu-l taie capul* îi corespunde *nuk i shqyn koka* la Albanezi, δὲν τοῦ κόφτει (τὸ μυαλότου κεφάλι) la Neogreci, *ne mu sêce glavata* la Bulgari. Tot astfel într'o mulțime de alte expresii idiomatiche, adunate de P. PAPAĞAGI, K. SANDFELD, EQREM GABEJ, S. PUȘCARIU, A. ROSETTI ș. a.

Ceea ce am spus despre articolul enclitic se poate spune și despre alte fenomene « balcanice ». Astfel contopirea cazurilor genitiv și dativ sub o singură formă, e la noi o moștenire latină. La declinarea I era o singură dezinență pentru amândouă cazurile (*mensae*) și în latina clasică; *mortis* și *morti* trebuiau să dea amândouă *morți* în românește. În latina vulgară genitivul a fost înlocuit prin dativ sau printr'un prepozițional. S'au făcut încercări să se explice și în bulgărește cu mijloace proprii coincidența celor două cazuri (K. H. MEYER), deși cei mai mulți cred că Bulgarii s'au orientat în privința aceasta după Români. Cum era la Albanezi, înainte ca genitivul și dativul să aibă o singură formă, nu știm; dar la Neogreci știm că evoluția a fost inversă, nu ca la Români: dativul a fost înlocuit prin genitiv. Avem deci a face cu « curențe omogene care au contribuit la uniformitatea limbilor balcanice » (SANDFELD).

Viitorul format în românește cu auxiliarul « vrea » și nu cu « avea », ca în celelalte limbi romanice, pare a fi într'adevăr imitat — el e atestat la Greci foarte devreme și-l au și ceilalți « Balcanici » — dar urme de *volo cantare* se găsesc și la Dalmați, iar *voiu cânta* nu e la noi singurul fel de a forma viitorul. Se zice mai des *viu mâne la tine* sau *am să viu mâne la tine*, decât *voiu veni mâne la tine* (Istroromânii zic *meгу vinde* « voiu vinde », propriu « merg să vând »). De altminteri exprimarea unei intenții printr'un auxiliar care arată voința e cunoscută și din alte limbi: germ. *ich will ihm morgen schreiben*, franc. *je veux lui écrire demain*.

Extinderea lui *habere* ca auxiliar la formarea perfectului compus, dela transitive (*am făcut*) la intransitive (*am venit*), pe care o întâlnim la Albanezi și Români este, după cum a arătat E. HERZOG în *Das to-Partizipium* (1910) și W. MEYER-LÜBKE, în *Rumänisch und Romanisch* (1930), o evoluție normală în limbile romanice; o întâlnim în Sicilia, în Peninsula Iberică și mai târziu și în alte regiuni.

MEYER-LÜBKE a mai arătat că și întinderea conjunctivului pe seama infinitivului — unul din cele mai pregnante fenomene « balcanice » — se găsește, în proporții mai reduse, și în limbi romanice. Precum Francezul zice *je veux qu'il chante* zice și Românul *vreau să cânte*; sub influența limbilor învecinate am extins această construcție și asupra persoanei întâi și am zis și *vreau să cânt* în loc de *vreau cânta*. Am păstrat însă pe *pot cânta*.

Examinând mai de aproape și celelalte coincidențe din morfologie și sintaxă, vedem că de cele mai multe ori existau chiar în materialul moștenit tendințe sau începuturile lor, care au ușurat intrarea și generalizarea modelului balcanic și la noi.

Precum există fără îndoială o mentalitate « vesteuropeană » sau « americană », așa există și o mentalitate « sudest europeană ». Factorii cărora se datorește sunt multipli. Înainte de toate poziția geografică, care a făcut din acest Sud-Est european puntea de trecere între civilizația apuseană și cea orientală, iar din gurile Dunării poarta prin care s'a revărsat în Europa, din vechime, surplusul de populații ale stepelor și ale Nordului. Istoria acestui Sud-Est a fost deci cu totul alta decât a Europei de Vest, altul a fost felul de traiu adaptat acestor evenimente istorice și, în legătură cu el, alta stratificarea socială a populației. Legăturile directe cu Orientul au făcut ca la

toate aceste popoare sudesteuropene să pătrundă și să se răspândească aceleași credințe, superstiții, obiceiuri și produse ale literaturii populare. Religia creștină a păstrat aici mai ales forma primitivă orientală a ortodoxiei.

Aceeași atmosferă locală, aceleași influențe culturale, aceeași religie și același folclor, dar mai ales aceeași structură socială au produs aceeași mentalitate, cu concepții și convingeri identice, care, la rândul ei, a produs aceeași imaginație lingvistică, cu trebuințe identice de îmbogățire a graiului. Când gândul era îmbrăcat într-o formă nouă, expresia figurată era ușor înțeleasă, apreciată, primită sau imitată imediat. Așa se explică de ce aceleași cuvinte împrumutate se găsesc la cele mai multe popoare balcanice și trec dincoace de Dunăre, la Români și la Unguri, și mai ales de ce cele mai numeroase coincidențe se găsesc tocmai în frazeologie și în expresiile metaforice. (DR. VII, 491).

Numărul mare de coincidențe « balcanice » a făcut pe « balcaniști » să exagereze, susținând că structura internă a acestor limbi ar fi aceeași (WEIGAND) și că n'ai decât să înlocuești cuvintele dintr'o locuțiune albaneză cu cuvinte bulgărești sau românești pentru ca s'o înțeleagă Bulgarul sau Românul, că am avea « o singură formă lingvistică cu trei materiale lingvistice diferite » (KOPITAR). De fapt acest lucru nu se potrivește decât într'un număr oarecare de cazuri; deosebiri structurale și frazeologice între aceste limbi sunt cu mult mai numeroase decât asemănările. Greșeala comparațiilor este, în general, că izbiți de marile asemănări între mai multe limbi, nu țin seama și de deosebirile esențiale între ele.

Se exagerează de asemenea și « greutatea » coincidențelor. Astfel se susține că articolul enclitic, exprimarea genitivului și dativului printr'o singură formă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv și construcția viitorului cu *velle* (nu cu *habere*, ca în limbile romanice de Vest) sunt fenomene deosebit de caracteristice; ele ar schimba înfățișarea unei limbi atât de mult, încât ne-ar îndreptăți să vorbim de o înrudire spirituală între popoarele sudesteuropene. Dar nu mai puțin « importantă » e bunăoară înlocuirea lui *homo* prin *ille homo* și a lui *feci* prin *habeo factum* în limbile romanice, întocmai ca în germanul *der Mensch* și *ich habe gemacht*. Dacă în Sud-Estul european sufixul slav *-ica* a fost împrumutat de Români, Albanezi și Neogreci, nu trebuie să uităm că în Vestul Europei sufixul latin

-arius a pătruns în limbile germane. Cu toate acestea nimeni nu vorbește de o lingvistică « alpină », cuprinzând în același mănunchiu pe Neolatini și pe Germani.

În concluzie vom admite că « punctele de plecare pentru unele din cele mai caracteristice balcanisme se găsesc în structura particulară a fiecărei limbi și că mentalitatea asemănătoare și contactul viu au promovat dezvoltarea lor în același sens » (DR. VII, 502). Asemănările între limbile sudesteuropene — pentru ca să întrebuițăm o comparație luată dela naturaliști — sunt fenomene de convergență nu de filiațiune (DR. IV, 1341). Termenul de lingvistică balcanică este îndreptățit deci numai întru cât exprimă scurt și pregnant — ca bunăoară cel de « filologie clasică » — un caz de convergență.

În DR., I (1920), p. 407—408, am arătat abuzul care se face cu expresia « cuvânt balcanic », termen care nu explică nimic, ci constată cel mult o asemănare întâlnită și în alte părți între limbi supuse acelorași influențe culturale. Acolo citam următorul pasaj din *Einführung* a lui MEYER-LÜBKE: « Sintaxa limbilor romanice de azi apare în foarte multe privințe cu mult mai de aproape înrudită cu sintaxa limbii germane moderne sau a limbii neogrecești, decât cu a limbii latine clasice. Dacă cineva s'ar apuca să facă, fără cunoștințe istorice, deducții asupra înrudirii limbilor din sintaxa lor, constatările sale ar stabili raporturi defavorabile limbii latine ».

Cât de repede și de departe se pot propaga anumite expresii la cele mai diferite popoare, se vede din lucrarea *Locutions figurées calquées et non calquées* (1932) de O. T. TALLGREEN-TUULIO. Numeroase locuțiuni figurate, pornind din Grecia sau Roma antică, au călătorit prin Franța, Germania, Suedia, spre a pătrunde în Finlanda. A fost de ajuns să se ivească un puternic impuls cultural, precum a fost Renașterea, pentru ca limbile tuturor popoarelor europene să fie inundate de o mulțime de expresii figurate imitate după limbile clasice. În țările civilizate ale Europei avem azi o mentalitate atât de asemănătoare, încât, studiind limbile literare « avem viziunea, din sborul păsărilor, a unei Europe lingvistice uniforme și transnaționale ». « Un jurnal ar putea apărea oare, fără să recurgă la o serie întregă de asemenea locuțiuni clasate? ». A. MEILLET citează cazul germanului *Gewissen*, care la Poloni apare ca *sumienie*, la Ruși ca *sověstî*, și care este decalcat după latinescul *conscientia*, iar acesta după grecescul *syneidhēsis*. Tot astfel avem în românește *fără frâu* (gr. *achalinos*, lat. *effrenatus*, germ. *zügellos*), zicem că un neam *se stinge* (gr. *apobennynai*, lat. *extinctum* genus, fr. une famille *s'éteint*, germ. ein *erloschenes* Geschlecht), vorbim de un negoț *înfloritor* (gr. *anthein*, lat. *florere*, fr. *être florissant*, germ. *blühen*), de somn *adânc* (gr. *bathys* hypnos, lat. *somnus profundus*, fr. *profond sommeil*, germ. *tiefer Schlaf*), de *mâna dreaptă* (lat. *dextella*, fr. *bras droit*, germ. *rechte Hand*), de *drojdia* societății (lat. *faex civitatis*, fr. *la lie du*

people, germ. *die Hebe des Volkes*), etc. Dacă zicem că *pușca se încarcă* avem a face tot cu un decalc după fr. *charger*, ital. *carricare*, germ. *laden*; expresia ne-a venit din Apus, deodată cu obiectul; imaginea pleacă dela tunul pe roate (vechea noastră « pușcă »), în care se băgau, ca într'un car, sacii cu iarbă de pușcă.

Ar fi interesant să se studieze comparativ, așa cum a făcut-o KR. SANDFELD, P. PAPAĞAGI și alții la așa numitele popoare « balcanice », coincidențele de limbă la popoarele fostei monarhii austrougare (Cehi, Sloveni, Retoromani, Poloni, Unguri și Români ardeleni și bucovineni). Sunt sigur că — cel puțin în ceea ce privește decalcurile — coincidențele erau atât de numeroase și izbitoare ca în Sud-Estul european, unde Bizanțul ortodox a jucat același rol ca Viena catolică în împărăția habsburgică.

Adesea cuvinte și expresii figurate considerate ca « balcanisme » se găsesc și aiurea, fie că ele s'au propagat și dincolo de hotarele Sud-Estului european sau că au venit în Peninsula Balcanică din alte părți, sau, în sfârșit, că s'au ivit în Balcani și aiurea, în mod spontan. Astfel KR. SANDFELD arată că *scribere* cu înțelesul de « a desemna », « a picta » se găsește și în latinește; *copil de suflet* și în Friaul și Veneția; *pumn* cu înțelesul de « cât încapă în pumn » și la Italiani (*pugno*); sensul de « religie » a lui *lege* și în vechea-franceză; *a cădea bolnav* și la Italiani și Francezi, etc. S'ar putea adăuga că *găinușii*, ca nume figurat al Pleiadelor, îi zic și Francezii *poussinière*; *cap* cu sensul de « butată » nu e cunoscut numai la Români, Neogreci și Albanezi, ci și la Sarzi și Catalani; sensul de « matur » al lui *copt* nu-i numai balcanic, ci și romanic și în parte și latin; evoluția semantică a lui *invitiare*, devenit *invăța*, pe care o găsim la Români și Albanezi, e și romanică; expresia *om și jumătate* e obișnuită și în franțuzește (*à corsaire, corsaire et demi*). În Dicționarul Academiei se pot urmări desvoltările de sens ale lui *codru* și se văd bine rădăcinile lui romanice. Dacă asociația de idei între « pădure » și « munte » o găsim și la Albanezi și la Slavii care au venit în contact cu Românii — dar numai la aceștia (Bulgari, Sârbi, Moravi) — este probabil că inovația a plecat dela muntenii noștri. I. A. CANDREA și O. DENSUSIANU cred că sensul de « noyer », alături de cel de « étrangler, étouffer », pe care-l are românescul *îneca*, « fiind comun tuturor limbilor romanice, trebuie să se fi desvoltat foarte de timpuriu în latina vulgară » și din românește să se fi transmis la Albanezi, Neogreci, Bulgari și Sârbi. Și expresia *se crapă de ziuă*, pe care o au și Bulgarii și Neogrecii, cei doi autori o atestă în vechia-franceză (*l'aube crieve*). Uneori aria de răspândire a unei asemenea expresii e mult mai mare, trecând peste multe hotare de țări: expresia *cu toate acestea* se găsește, precum arată KR. SANDFELD, în afară de Peninsula Balcanică și România, la ceilalți Neo-latini, la Ruși, Danezi, etc. Tot așa *a lua*, cu sensul de « a cumpăra » îl întâlnim în Friaul (*leva*) și la Germani (*abnehmen*).

Pentru căile îndepărtate și cu curioase reveniri, pe care le poate lua un cuvânt călător, e interesant cazul lui *colac*. El e de origine slavă, un derivat dela *kolo* « roată ». Dela Slavii de Sud (bulg. *kolač*, sârb. *kolač*) l-am luat noi, Albanezii (*kuljaç*), Turcii (*kulaç*), Ungurii (*kalács*), Friulanii (*colazz*), Vene-

țienii (*colacci*), Germanii-austrieci (*Kolatsche*) și până și Italienii din Calabria (*cullaciu*). Dela pluralul *colaci* (pe care-l recunoaștem în *colăcer*) noi am format (după modele ca *saci-sac*) noul singular *colac*. Subt această formă l-au reîmprumutat dela noi Bulgarii (*kolak*) și l-au luat și Turcii (*kolak*). La noi acest cuvânt a evoluat semantic, primind și sensul de « dar, plocon », apoi « remunerație, recompensă » și în special « recompensă pentru găsirea unei vite furate ». În acest sens din urmă l-au primit dela noi Ungurii: *kaldák* și *kaldákpénz*.

Asemănarea limbii române cu limbile balcanice a făcut pe unii învățați să considere « balcanice » în românește chiar și fenomene de origine latină, precum e vocativul masculin în *-e*. Deoarece asemenea vocative în *-e* se găsesc și în bulgărește și deoarece la feminine, vocativele în *-o* (*Ano, soro...*) sunt împrumutate din această limbă, KR. SANDFELD admite că și la masculine dezinența *-e*, care nu s'a păstrat în nicio altă limbă romanică, este luată dela Bulgari. Credem, dimpotrivă, că mai potrivit e raționamentul următor: Ca în atâtea alte cazuri — dintre care unele vor fi arătate în cele următoare — limba română se dovedește mai conservativă decât limbile surori. Ea păstrează vocativele în *-e*: *doamne* al nostru continuă pe *domine* latin. Femininele continuă de asemenea tradiția latină, adică formează vocativul în *-ă* (ca nominativul): *mamma* = *mamă*. Mai târziu am făcut cunoștință cu Bulgarii, care și ei formează dela substantivele masculine vocativul în *-e*. Deoarece dela *Petru* vocativul era la Bulgari *Petre*, ca la noi, s'a format și un vocativ în *-o* dela feminine, după modelul bulgăresc: *soro!*. Dacă și *-e* la masculine ar fi imitat după Bulgari, el n'ar fi general, ci numai limitat la unele cazuri și facultativ, ca *-o*, alături de *-ă* — acesta general — la feminin. (Noi putem zice *soro, Ano*, alături de *soră, Andă*, nu zicem însă *mamo*).

93. Cercetările de până acum n'au izbutit să dea la iveală niciun răsunset sigur al elementului autohton în limba română. Acest lucru se explică înainte de toate prin faptul că nu cunoaștem aproape nimic din limba strămoșilor noștri Traco-geto-daci, încât nu suntem în stare să recunoaștem nici ceea ce este de fapt moștenit dela ei. Să ne închipuim că un cataclism ar nimici orice urmă de limbă română și nu s'ar păstra decât un fragment dintr'o pagină de Mers al trenurilor, cu numele de localități *Feldioara, Bod, Brașov, Dârste, Timiș, Predeal, Azuga...* Cum și-ar putea face cineva o idee despre limba română din aceste numiri fără un sens precis și fără rude în românește? Cam în aceeași situație ne găsim cu ceea ce ni s'a păstrat din limba Traco-geto-dacilor: o serie de nume de localități sau de persoane, redade într'o transcriere aproximativă cu litere grecești sau latinești, câteva numiri de plante glosate de PETANIUS DIOSCORIDES, rău și târziu transmise, o inscripție pe inelul găsit la Ezerovo, pe care nimeni n'a izbutit încă s'o descifreze...

În epoca romantică a filologiei române, tot ce nu putea fi explicat din latinește sau — după o foarte superficială căutare prin dicționare — ca împrumut din limbile învecinate, se credea că e element dacic, precum crezuse odinioară și D. CANTEMIR, pentru care *stejar*, *pădure*, *heleșteu*, *cărare*, *grăesc*, *privesc*, *nemeresc* erau elemente dacice. Cu deosebire B. P. HASDEU a crezut că poate descoperi în tezaurul nostru lexical un număr însemnat de elemente dacice. O. DENSUSIANU a publicat (HLR. I, cap. II) lista completă a acestor presupuse urme dacice în limba noastră, supunându-le unui examen critic și arătând în cele mai multe cazuri adevărata lor origine. Totuși n'ar fi exclus ca unele cuvinte păstorești ca *brânză* și *zer* sau verbe cu rădăcini atât de adânci în limbă, ca *a băga*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone.

Față de scepticismul dela sfârșitul veacului trecut, avem, în timpurile din urmă, câteva încercări nouă de a descoperi în românește urme de limbă autohtonă. Forma cuvântului *Dunăre*, cu terminația *-re*, pare a fi o adaptare dacică a unei numiri mai vechi. Și *Tâmpa* ar putea fi — precum a arătat N. DRĂGANU — un nume anteroman. În *Turda* se pare că păstrăm o compoziție dacică cu elementul *-dava* «cetate» (în care *v* intervocalic a dispărut ca în elementele latine). Întâiul element de compoziție ar fi *Tur*, care e numele unui sat din apropiere și a pârâului care curge prin acest loc (DR. IV, 1353). Dintre apelative, se pare că *stână* se reduce la un **stana* dacic (DR. III, 382); poate și numele de plante *smirdar* (DR. III, 691) și *brândușă* (DR. III, 571) să fie elemente autohtone.

Pentru recunoașterea cuvintelor moștenite dela strămoșii noștri daco-geto-traci avem un mijloc mai puțin nesigur decât reconstrucțiile tipurilor indoeuropene. E asemănarea pe care o prezintă adesea vocabularul nostru cu limba albaneză. Când cuvântul românesc prezintă aceeași formă și același înțeles ca cel albanez, iar originea lui nu e nici latină, nici slavă sau grecească, avem a face, foarte probabil, cu un împrumut din limba albaneză. Asemenea exemple vom da mai departe, când va fi vorba despre Albanezi. Când cuvântul albanez și cel român se aseamănă, fără însă ca forma lor sau considerații de ordin semantic să permită să le considerăm ca împrumutate, avem a face, după toată probabilitatea, cu elemente trace, moștenite la noi și împrumutate dela Traci de strămoșii Iliri ai Albanezilor, sau cu cuvinte de origine iliră intrate în limba Traco-geto-

dacilor și moștenite dela ei de Români. La astfel de concluzii sau la concluzii asemănătoare au ajuns FR. MIKLOSICH, G. WEIGAND, K. TREIMER, K. SANDFELD, TH. CAPIDAN, I. ȘIADBEI, A. ROSETTI ș. a. a. examinând coincidențele lexicale albano-române. Și importanța lor în limbă și considerații de geografie lingvistică vorbesc pentru autohtonia unora din aceste cuvinte.

Astfel, cuvinte ca *ceafă*, *grumaz* și *buză*, cărora le corespunde în limba albaneză *kjafë*, *gurmas* și *buzë* ar putea fi elemente autohtone nu numai fiindcă 90% din termenii care arată părți esențiale ale corpului sunt la noi cuvinte moștenite (din latinește), ci și fiindcă *ceafă* are *č* pentru *k* urmat de velară, ca în elementele latine, fiindcă celelalte două se rostesc regional cu *dz*, tot ca în elementele latine, fiindcă tulpina *grum-* o regăsim și în *sugrum*, verb care nu există la Albanezi și care e compus cu un prefix (*su* < *sub*) ce nu era productiv decât în vremile străbune, și fiindcă *buză* se întâlnește și la Bulgari și e, probabil, și la ei o relictă dela Traci. Aceeași trecere fonetică ca la *ceafă* o întâlnim și la *jumătate*, care la Albanezi are un *gj*. N. JOKL a arătat că alb. *gjymëse* «jumătate» e derivat cu sufixul *-jo* dintr'un mai vechiu **gjumëtë*. Acesta s'a păstrat până azi în dialectul gheg (în forma *gjymët* «pe jumătate plin sau gol, ciuntit», *gjymtoj* «împuținez») și apare și în cuvântul românesc, care e și el derivat, însă cu un sufix latin (cf. *drept-ate*).

Tot ca în elementele latine, găsim prefacerea lui *l* intervocalic în *r*. Aceasta s'a întâmplat mai ales în cazurile când îi corespunde în albanezește un *l* velar: *mugull* = *mugur*, *dhallë* = *zară*, *modhullë* = *mazăre*, *thumbullë* = *sâmbure*, *vjedhullë* = *viezure*, *netullë* (probabil înrudit cu slav. *metla*) = *mătură*. Dar *l* velar apare între vocale la noi ca *u* (*stella* > *steauă*), încât trebuie să admitem, cu I. ȘIADBEI, că rostirea velară a lui *l* în cuvintele acestea e un fenomen albanez, care nu exista la cei ce ne-au transmis nouă aceste cuvinte. De fapt, noi găsim rotacizarea lui *l* și în *măgură*, căreia îi corespunde la Albanezi un *lj* (*maguljë*) și care cuvânt e înrudit cu *mogyla* slav (de unde avem pe *movilă*). Dimpotrivă, am păstrat pe *l* netrecut la *r* în *mal*, căruia îi corespunde la Albanezi *malj* (și care e de sigur un cuvânt străvechiu, căci îl regăsim în numirea *Dacia maluensis*) și în *baligă*, la Albanezi *bagëljë*, *bajgë*, cuvânt cu o răspândire mare în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice (sârb. *balega*, *balaga*) și până la Italienii din Lissano în Istria (*baligola*). Dacă al nostru *abure* e înrudit cu alb. *avull*,

precum ne face să presupunem sensul lor comun, avem pe de o parte pe *l* rotacizat, pe de altă parte păstrarea labialei *v* între vocale, care în elementele latine a căzut atât la noi, cât și la Albanezi (*caballus* > *cal*, alb. *kal*).

Ca și la *l* vedem, chiar în cuvintele de care a fost vorba, că și fricativei dentale albaneze îi corespund în românește mai multe sunete. Astfel pentru *dh* apare în românește un (*d*)*z* în *mazăre*. Știm că *ț* și *dz* erau frecvente la Traci și la Daci; în special în acest cuvânt africata *dz* e atestată în forma $\mu\acute{o}\zeta\omicron\upsilon\lambda\alpha$ transmisă de DIOSCORIDE (care o identifică, adevărat, cu « cimbrul »). Același lucru îl vedem la *vjedhullë* (un derivat dela verbul care în albanezește însemnează « a fura ») = *viezure*, *dhallë* = *zară*, *bardh* « alb » = *barză*; pentru afonica corespunzătoare avem: *thark* = *țarc*, *thep* = *țeapă*, *greqth* « cârlig » — *grăpțâna*. Alături de aceste reflexe, vedem că unui *dh* albanez (devenit *th* la sfârșitul cuvintelor) îi corespunde în românește un *d* în *breth*, articulat *breth-i* = *brad*, *garth* (înrudit cu *gradŭ* slav) = *gard*, apoi un *r* în *math* = *mare* și în sfârșit un *j* în *jimb* (*jâmb*) « știrb », « cu [gura strâmbă », arom. *jimbu*, *jumbu*, « știrb », care amintește pe alb. *dhâmbo*, *dhumboll* « știrb », derivat din *dhâmb* (tosc. *dhëmb*) « dinte ». Lui *th* îi corespunde un *s* în *thumbull* = *sâmbure*, *kurthë* = *cursă* și un *f* în *thërrime* = *fărâmə* (dar la Aromâni *sîrmă*, cu *s*). Și dispariția lui *n*, în *grâu* și *frâu*, pe care o întâlnim în *brâu* = alb. *brez* (cf. *mbrenj* « încing ») arată vechimea acestui din urmă cuvânt.

Dacă unui *s* românesc îi corespunde (în *bashkë*—*bască*, *shtrep*—*strepede*, *shtrungë*—*strungă*) un *sh* albanez, nu trebuie să uităm că acest *sh* e dezvoltat în albaneză din *s*, deci că formele românești reprezintă un stadiu mai vechiu.

Din vocalism e de amintit că unui *a* românesc îi corespunde la Albanezi un *e* în *breth-i* = *brad* și un *greq* « cârlig, undiță » = *grăpă*. Și în unele elemente latine Albanezii au *e* în loc de *a* (*camis* > *ken*).

Acest fonetism deosebit, la noi și la Albanezi, ne face să credem sau că strămoșii Albanezilor au împrumutat aceste cuvinte din alte graiuri tracice decât cele ce sunt la temelia cuvintelor noastre, sau că sunetele, având la Traci alt colorit, au fost asimilate, în împrumuturi, sunetelor ilire cele mai apropiate. De sigur că deosebiri dialectale existau la Traco-geto-daci. Din asemenea deosebiri se explică poate și alte divergențe româno-albaneze decât cele din domeniul

fonetic. Astfel noi avem *grapă* și *țeapă* față de alb. *grep* și *thep*, cu schimb de gen. În *bunget* față de alb. *bunk* «stejar», *strepede* (la Megleniți *strépij*) față de *shtrep*, *șopârlă* față de *shapi*, limba română are forme la care apar adăugate elemente derivative; invers, în *brâu* noi păstrăm forma mai veche față de derivatul albanez *brez*.

Deosebiri de sens avem în *mă bucur* și *bucurie* față de alb. *bukurë* «frumos» (sens care trebuie să fi existat și la noi, precum arată numele de *Bucur*, același ca *Mușat* = arom. *mușat* «frumos»), *bukuri* «frumusețe», *bukuronj* «înfrumusețez»; alb. *bunk* «stejar» — rom. *bunget* «desiș în pădure»; alb. *gjysh* «bunic» — rom. *ghiuj* «bătrân», alb. *moshë* «vârstă» — rom. *moașă* «bunică, babă».

Dacă examinăm, după sens, cuvintele enumerate, vedem că ele aparțin unor grupe semantice care la noi sunt bogate în elemente latine, precum termeni în legătură cu corpul omenesc (*ceafă*, *g:umaz*, *buză*), cu păstoritul (*mânz*, *strungă*, *țarc*, *zară*), apoi numiri de animale (*viezure*, *strepede*, *șopârlă*) sau de plante (*brad*, *mazăre*) sau cuvinte în legătură cu poziția locurilor (*baltă*, *măgură*, *mal*, *gard*)... E probabil că și alți termeni de aceștia, care după forma lor ar putea fi și împrumutați dela Albanezi, să fie străvechi la noi; astfel *rânză* — alb. *rëndës*, «chiag», poate și *gușă* = alb. *gushë* (cf. *suguș*); apoi animale și plante ca *mușcoiu* — alb. *mushk* «catâr», *curpen* — alb. *kuljper*, *kurpulj*; termeni în legătură cu poziția locurilor, ca *pârâu* — alb. *përrua* «vale, pârâu», *ciucă* — alb. *tsukë* «vârf de deal», *copaciu* — alb. *kopaç* «trunchiu de arbore», ș. a.

Și răspândirea geografică la popoarele balcanice a unor asemenea cuvinte le arată a fi mai de grabă relice ale graiurilor autohtone decât împrumuturi. Astfel e *căciulă* (alb. *kësuljë*, bulg. *kaçula*, n.-grec. *κατσούλα*; dela Români: ung. *kacsula* «pălărie de joc»), *copil* (alb. *kopilj*, n.-grec. *κοπέλι*, bulg. *kópele*, etc., sârb. *kópil*, *kópio*; dela Români: rus. *kopelü*, ung. *kópe*), *fluier* (alb. *fļojere*, *füell*, sârb. *frula*, n.-grec. *φλογέρα*; dela Români: rut. *flojara*, polon. *fujara*, ung. *furulja*), *vatră* (alb. *vatrë* și *votrë*, bulg. *vatră*, dela Români: sloven, čeh *vatra*, pol. *watra*) ș. a.

Dintre aceste cuvinte, unele ne îndreaptă spre Vest, încât ar putea fi de origine ilirică, deci băștinașe la Albanezi și împrumutate de Traco-daci dela ei. Astfel se crede că *mânz*, care se găsește și în italienește (*manzo*), trebuie adus în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter). Tot iliric se crede că e *baltă* (alb.

baljtë « noroiu, mlaștină », n.-grec. βάλτα, m.-bulg. *baltina*, lomb. *palta*, piemontez *pauta*, emilian *pälta* « noroiu »; dela Români: rut. *balta* « băltoacă de noroiu ») înrudit cu slavul *blato* (ca *gard*, alb. *garth* cu slav. *gradŭ*), poate și *țap* (alb. *ts(j)ap*, *thjap*, n.-grec. τσιᾶπος, triest. *zap* « caprone », vegliot *sapial* « capretto », dalmat *zapo* « capro castrato », sârb., slov., rut., pol., ceh. *cap*, ung. *cáp*, Italia de Sud *zappo*, *dzappu* « țap »).

Și unele înțelesuri curioase ale cuvintelor românești pot fi urme din timpuri străvechi. Astfel noi, Dacoromânii, numim « neaua » și *zăpadă*. Cuvântul acesta e de sigur slav. Dar la niciunii dintre Slavi *zapad* nu are sensul de « nea », ci el însemnează de obicei « apus », adică locul unde « cade » (slav. *pasti*) soarele. La Albanezi *dëborë* « zăpadă » și *resh* « a ninge » stau în legătură cu cuvinte care însemnează « a cădea ». N'ar fi deci exclus ca *zăpadă* slav, în sensul de « nea », să fie un decalc străvechiu.

94. Dacă deosebiriile dintre limba franceză și cea latină le explică unii prin ecoul substratului galic, deosebiriile dintre franceză și provansală sunt adesea atribuite superstratului franc. În general întâlnim adesea părerea că prefacerile mari în evoluția unei limbi se datoresc amestecului cu un element etnic nou, suprapus. Acest amestec ar produce — după unii — anumite predispoziții fiziologice, care pot îndruma evoluția limbii în alte direcții decât cele urmate până atunci; prestigiul — cred alții — silește pe cucerii să primească anumite fenomene din limba cuceritorilor. Dacă Francezii au diftongi, în opoziție cu Provansalii, care păstrează vocalele curate, cauza ar fi, după unii, că Francii, deprinși cu diftongii, i-au rostit și când vorbeau limba supușilor lor galo-romani, iar aceștia i-au imitat, începând să rostească și ei limba lor cu « accentul » stăpânitărilor (W. v. WARTBURG).

Precum vom vedea în cele următoare, influența superstratului a fost mare și la noi. Nu cred însă că se va putea dovedi vreodată că transformarea vreunui sunet, ca inovație de rostire, s'ar datora, în românește, amestecului cu alt neam. Dacă noi avem în limbă *h* — pe care Latinii nu-l mai rosteau dela o vreme — e probabil că l-am învățat dela Slavi. Dar nu trebuie să ne închipuim că acest *h* al nostru ar fi o relictă în gura Slavilor românizați, nici rezultatul unei anumite predispoziții pe care organul nostru fonator

a dobândit-o de când în vinele strămoșilor noștri a început să curgă și sânge slav, ci el e pur și simplu un sunet învățat prin contactul nostru viu și îndelungat cu Slavii trăitori printre noi. Tot așa au învățat Aromânii de Miazăzi dela Greci să pronunțe pe δ și θ , care nu existau în rostirea latină.

Una din cele mai caracteristice inovații în vocalismul românesc este, precum am arătat, afonizarea vocalelor finale. Nu avem nici cel mai slab indiciu că acest fenomen, care deosebește atât de mult limba română de alte limbi, s'ar datora substratului sau unui superstrat. Dimpotrivă, această afonizare se încadrează perfect în sistemul fonetic al limbii române, date fiind cele două particularități de rostire: anticiparea asupra articulației următoare — în cazul de față deschiderea prematură a coardelor vocale pentru poziția de repaus — și scăderea efortului articulator la sfârșitul cuvântului.

Totuși putem face o observație din cele mai interesante în legătură cu afonizarea vocalelor finale și influența superstratului. Numai că ea ne arată tocmai fenomenul opus: în dialectul istroromân, în care influența superstratului slav e atât de mare încât a dus până la un stadiu progresat de desnaționalizare, vocalele afonizate au dispărut. Istroromânii s'au deprins atât de mult cu articulația croată, încât sunetele din graiul lor matern, care lipsesc Croaților, le par greu de rostit. *În loc ca substratul să iasă la iveală în a doua limbă a acestor indivizi bilingui, superstratul îi silește să piardă particularitățile specifice ale limbii lor materne.* Într'adevăr, Istroromânii nu mai pot rosti *veri, mori*, ca Dacoromânii, cu « *i* scurt » final, ci au sau *ver* « *vei* » (auxiliar), cu amuțirea completă a vocalei afonizate arhiscurte, sau au *mori*, cu restituirea lui *i* plenison (care în acest caz are rolul unui morfem).

În ceea ce privește diftongii, îi avem și noi, dar ei nu se datoresc vreunui superstrat.

În românește observăm trei mari valuri de diftongare, deosebite și cronologic și în ceea ce privește condițiile în care apar. Avem mai întâi prefacerea străveche a lui *ě* accentuat latin în *je* — nu și a lui *o* în *yo* — cu rădăcini în latina vulgară. Mai târziu, însă tot în vremuri străvechi, *e* și *o* accentuați s'au prefăcut în *ea* și *oa*. Această diftongare e condiționată de vocala *a* din silaba următoare și se explică printr'o anticipație de rostire, în consonanță cu sistemul fonetic românesc. În timpuri recente se observă al treilea val mare de diftongare, care:

atinge aproape toate vocalele: *e* se preface în *ie* (*buriete, Vieta*), *i* în *ii* (*îinimă...*), *o* în *uo* (*puot, duomn...*), *a* în *âa* (*mâare...*), *ă* în *âă* (*ovăăs...*). Nici el nu se datorește influenței vreunui superstrat.

În ceea ce privește acești din urmă diftongi, apariția lor nu e condiționată nici de lungimea vocalei, nici de alte aspecte fonetice, ca accent, sunete învecinate, poziția în cuvânt, etc. În schimb ei apar în condiții cu totul deosebite: îi găsim adică aproape numai la țară și aici cu deosebire la elementul fără contact cu orașul și cu limba literară, la analfabeți, la copii înainte de vârsta școlii și cu deosebire la femei (căci acestea umblă foarte puțin în lume și nu prea ies din satul lor). Orașul îi respinge categoric. În liceu aveam un profesor care trecea de « țărănoiu » și de care ne băteam joc din cauza rostirii sale *marje, carje* în loc de *mare, care*.

Opoziția între sat și oraș e evidentă în acest caz. Rusticitatea a unui fenomen lingvistic este deci un element important, de care trebuie să ținem seama mai ales când căutăm să explicăm stări apuse, prin proiectarea în trecut a unor observații făcute în zilele noastre. Ea explică, precum vom mai vedea, în mare parte, poziția limbii române între limbile surori. Pe când Apusul era diferențiat din punct de vedere social și avea clase suprapuse care impuneau graiul lor straturilor sociale de jos, la noi societatea era omogenă și stăpânul vorbea limba slugii. Diferențierea limbii la noi nu se făcea — ca să întrebuițăm o imagine a lui W. v. WARTBURG — în sens vertical, de sus în jos, ci orizontal, urmând un curs lin, cu efecte mai puțin pregnante.

În concluzie: ceea ce se potrivește în unele regiuni, nu trebuie să se potrivească în altele. Pe de altă parte, inovațiile la naște limba — în majoritatea cazurilor — din sine, fără răsunetul substratului sau efectele superstratului. Modificări de rostire cu efecte din cele mai grave pot porni dintr'o neglijență în sincronizarea articulației, care atingând sistemul fonetic, trebuie compensată. Avalanșa care mătură pădurea din cale poate fi pornită de un uragan ce pune în mișcare ghețarii, dar ea poate lua naștere dintr'un grăunte de ghiață pe care-l mișcă o rază de soare sau fâlfăirea unei aripi de pasăre.

95. E neîndoios că în vinele noastre curge sânge traco-geto-dac, amestecat cu sânge roman și mai târziu cu sânge străin, provenit dela neamurile pe care le-am asimilat în cursul veacurilor. Dar din

punct de vedere lingvistic suntem un popor romanic și vorbim o limbă romanică.

De obicei se spune că limbile romanice s'au născut din limba latină vulgară, că ele sânt fiicele acesteia. Expresia aceasta figurată poate deștepta o imagine greșită. O naștere se întâmplă la o dată fixă, — dar limba latină s'a prefăcut pe nesimțite în limbi romanice; mama trăește de obicei alături de fiica pe care a născut-o, — dar limba latină era o limbă moartă în epoca în care Neolatini vorbeau limbile lor.

Vom zice deci că *limba română nu este fiica, ci continuarea limbii latine vorbite odinioară în cele mai multe părți ale Imperiului roman de Răsărit*. În cursul veacurilor limba aceasta a suferit diferite schimbări, în urma evoluțiilor firești la care e supusă orice limbă în dezvoltarea ei. De aceea limba română de azi se deosebește mult de limba latină; totuși, cunoscând legile evoluțiilor de limbă și desbrăcând-o de împrumuturile străine, ușor se recunoaște și astăzi sâmburele latin al limbii noastre. Limba română de azi e însăși limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași culoare și cu aceleași semne și alunițe ca și în pruncie, deși toate celulele ei s'au împropătat în curgerea timpului.

Precum, vorbind despre limba română de astăzi, nu înțelegem în special nici limba lui Eminescu, nici a lui Maiorescu, nici a lui Caragiale sau Creangă, nici limba cutărui țaran din șesul Olteniei sau de aiurea, nici a ciobanului din creștetul Carpaților, ci sub limba română înțelegem limba tuturor Românilor, din toate regiunile locuite de Români și vorbită de toate păturile sociale, tot astfel limba latină era limba comună vorbită de Romanii din capitala țării și din provincie, de poeți, cărturari, funcționari, militari, negustori țărani, etc. Fiecare individ, fiecare strat social și fiecare provincie contribuia cu particularitățile ei de graiu la această limbă comună latină. Limba română peste cincizeci sau cincisute de ani nu va fi deci urmașa limbii cutărui autor român de azi, ci ea va continua limba de astăzi, la care au contribuit deopotrivă Eminescu, cu împărecherile sale armonioase de vorbe, Maiorescu, cu limba sa corectă și plină de abstracțiuni, Caragiale, cu felul său cizelat și lapidar de a se exprima, Creangă, cu limba sa colorată și plină de plasticitate, țaranul oltean sau din oricare altă parte a țării, cu

figuri de limbă împrumutate din sfera vieții agricole, și ciobanul, cu expresiile sale luate din viața păstorească.

Cu cât un popor e mai cult, cu atât limba lui comună se reșimte mai puțin de particularitățile pe care le aduce în graiu fiecare provincie și fiecare strat social; cu cât el are mai dezvoltat simțul de autoritate și tradiție, respectul lucrului judecat, mândria civică și grija de a vorbi frumos, cu atât limba scriitorilor lui de seamă pătrunde în cercuri mai largi.

Un asemenea popor era cel latin. Limba latină apare fixată ca limbă literară în sec. III înainte de Hristos. Deosebirea între vechile ordonanțe ale senatului, date în această limbă oficială, și între limba lui Cicero sau a Sfântului Augustin sunt mici (A. MEILLET). O admirabilă rețea de comunicație, unind provincie cu provincie și orașele cu satele, nivela deosebiri de graiu. Latina «clasică» nu era numai înțeleasă, dar și imitată de toți. Gramatica învățată în școli dădea ca model de imitat limba marilor scriitori, făcând ca inovațiile firești ale limbii vorbite să nu erupă și să nu se poată generaliza în graiul oamenilor culti.

Abia mai târziu, deodată cu decăderea stării înfloritoare culturale, graiul neîngrijit al straturilor de jos, bogat în provincialisme și în expresii familiare, pătrunde din ce în ce mai mult în limba comună. «Rusticitatea» se accentuează pe socoteala «urbanității», vechi tendințe în evoluția limbii, repudiate de scriitorii clasici, ajung să se desvolte; deodată cu democratizarea progresivă a societății, limba vorbită e invadată de fenomene care mai înainte treceau de vulgare.

«Cât timp burghezimea romană și italică, care deținea puterea centrală a Republicei și Imperiului, exercită o autoritate necontestată în provincie, limba latină a provinciei se supune disciplinei lui «sermo urbanus» al capitalei; dar din momentul când legiunile recrutate din Hispania, Rhaetia și Germania sunt chemate, fără distincție, să apere granițele Italiei, din clipa când Columella, Martialis, Lucanus, Quintilianus, Orosius, ieșiți din Spania, sunt considerați ca poeți și istorici mari, limba latină a provinciei nu mai recunoaște fără rezervă supremația Italiei. Linguistica de mâne va înlătura ipoteza unității lexicale a latinei vulgare, care nu se acordă nici cu istoria, nici cu ceea ce observăm astăzi în statele moderne». (J. JUD, *Revue de linguistique romane*, I, 189 și 192).

96. Această vulgarizare a limbii latine, care se recunoaște atât de bine în limbile neolatine, a făcut pe învățați să susțină, printr'un fel de exagerare, că limbile romanice nu derivă din limba latină

« clasică », ci din limba latină vulgară. Termenul acesta e consacrat, deci nu mai poate fi înlocuit. Trebuie numai să ne păzim a-l înțelege greșit și a crede că limbile romanice continuă limba vorbită de un singur strat social, vulgul.

Cum avem să înțelegem « latina vulgară » ne-o vor arăta mai bine câteva exemple.

Când învățăm să scandăm hexametrele latine, ni se spune că sunetele închise în paranteze din *monstr(un) (h)orrend(um) inform(e) ingens* nu se citesc, precum se citesc în proză. Ce însemnează asta? Că sunetele *m* final și *h* în orice poziție nu se mai rosteau în graiul de toate zilele. Poeții introduceau această rostire familiară, când nevoile ritmului îi sileau s'o facă, și în versurile lor, pentru ca să câștige unul sau mai multe picioare. Mai exact ar fi să citim *monstr'orr...* cu elidarea vocalei *u* înainte de *o* următor, după amuțirea lui *m* și *h*. Avem deci a face cu un caz asemănător cu cel din versurile românești *ceru-i ca oglinda* sau *satu 'n colb se 'nneacă*. Deși în școală învățăm că formele articulate dela *cer* și *sat* sânt *cerul* și *satul*, în graiul de toate zilele zicem *ceru, satu*, fără *l* final. Poeții — chiar când sunt versificatori atât de scrupuloși ca ALECSANDRI și St. O. IOSIF — își permit « licența » de a introduce — dacă ritmul cere acest lucru — rostirile « vulgare ».

Fiecare din noi avem mai multe « limbi ». Cei ce în scrierile lor sau când vorbesc pe tribună, pe scenă, pe catedră și la ocazii festive zic *omul acela va face* sau *fratele Anei venise când m'am întors*, ca în limba literară, întrebuințează, în cercul familiar și între prieteni sau când se adresează unui inferior, o limbă mai puțin îngrijită, mai bogată în particularități regionale și zic *omu ăla* (sau *cela*, după provincii) *are să facă* (sau *o face*) și *fratele lu Ana a venit* (sau *a fost venit*, în unele regiuni) *când m'am întors*. CICERO însuși, în scrisorile trimise amicilor săi intimi, are expresii familiare, pe care nu le întrebuința când vorbea în senatul roman.

Diftongul *au* are diferite reflexe în limbile romanice, dar aceleași în toate cuvintele; unde, ca în românește, *au* s'a conservat, îl întâlnim și în *taurus*, ca și în *aurum...* (*taur, aur...*); unde a devenit *o*, ca în italienește, el apare în toate cuvintele: *pro, tpro...*; unde avem *ou*, ca în portugheză, întâlnim *ouro, touro...* Cu toate acestea, în loc de *auris*, toate limbile romanice au forme care se reduc la *orica* (atestat în Appendix Probi și chiar la CICERO), cu *o* (rom. *ure-*

che — ca *ucid* din *occido* — ital. *orecchia*, sard *orija*, franc. *oreille*, span. *oreja*, port. *orelha*, iar limba română (*curechiu*) și cea italiană (*colechio*) pleacă și dela o formă *colic(u)lus*, în loc de *caulis*, cu *au*. Explicarea acestei neregularități e următoarea: în jurul Romei diftongul *au* devenise, în graiul dela țară, *o*. Această rostire fu adusă dela sat și în capitală. În unele cuvinte a fost adoptată și în graiul oamenilor culți. Astfel vânzătorii de legume sau bucătăreșele au adus în oraș forma *coliculus* în loc de *caulis*, pe care au adoptat-o și gospodinele; tot astfel doicile și servitoarele au introdus mai întâi în camera copiilor — precum dovedește forma diminutivală — pe *oricla* (în loc de *auris*), adoptată apoi, dela copii, de părinți. Odată încetățenite în capitală, aceste forme s'au răspândit în imperiul întreg, precum se vede din formele romanice pentru « ureche » citate mai sus.

Unele inovațiuni, ivite foarte de vreme în limbă, au fost considerate dela început ca forme urite sau vulgare și au fost repudiate de scriitori sau primate de ei ca arhaisme. Abia în momentul când limba literară nu mai avea prestigiul de mai înainte, aceste inovațiuni, conservate în limba poporului, au putut să se extindă, să se generalizeze și să devină colective, mai ales în provinciile în care școala nu mai exercita o influență puternică, de exemplu în unele regiuni din Italia și în Imperiul roman răsăritean. Acesta e bunăoară cazul dispariției lui *s* final, care e atestată în latinește foarte de timpuriu, dar care era legată de anumite condiții de fonetică sintactică. Ca *s* final care « se leagă » în franțuzește de începutul vocalic al cuvântului următor (*les amis*, rostit *le zami*, față de *les maisons*, pronunțat *le mezō*), așa se păstra, după cât se pare, *s* final latin numai când cuvântul următor începea cu vocală, bunăoară în (*h*)*abemus auru(m)*, dar dispărea când urma un cuvânt începător cu consonantă (*h*)*abemu mensa(m)*. Țările romanice se împart în două: unele, de exemplu Italia (în cea mai mare parte) și România, au generalizat amuțirea lui *s* în toate cazurile; celelalte țări romanice — de sigur și sub influența școlii — au păstrat pe *s* final.

Unele substantive de declinarea a treia aveau la plural, alături de dezinența « regulată » *-ēs*, și forme în *-īs*, care treceau în latina clasică de « arhaice ». De fapt, din punct de vedere al dezvoltării istorice, dezinența *-ēs* era originară la tulpinele consonantice și s'a dezvoltat din *-ens* (indoeur. *ns*): *pedes*, *homines*; iar dezinența *-īs*

aparține la origine tulpinelor în *-i* și s'a născut din *-ins*: *hostis* = got. *gastins*. Prin analogie, raportul acesta s'a turburat cu timpul și *-ēs* s'a generalizat, rămânând totuși câteva cazuri terminate în *-īs*, alături de *-es*. Se pare însă că în graiul viu, cel puțin în Italia și în Imperiul de Est, *-īs* era des întrebuințat, căci în italienește și în românește (*frați, vulpi, verzi...*), substantivele și adjectivele terminate în *-e* formează pluralul în *-i*. Avem totuși și urme de plurale în *-e*, precum, în italienește *fonte, vite, radice...* alături de *fonti, viti, radici...*, în românește *care* (din *quales*), mai demult *pace* (în loc de *păci*), *pădure* (în loc de *păduri*), iar azi, pe o mare întindere, *frunte* (în loc de *frunți*).

Cazul ca în limba comună — și chiar în limba aceluiași individ — să se păstreze atât forma «clasică» cât și cea «vulgară» se întâlnește adesea și astăzi și era frecvent și în latinește. Alături de formele literare *iepurele, cănele, spune-le...* eu întrebuințez foarte adesea — mai ales când vorbesc repede — formele sincopate *iepurle, cânle, spunle...* Tot astfel existau și în latinește — și sunt atestate sub amândouă formele — *viridis* și *virdis, laridum* și *lardum*, etc. Șovăirea aceasta se reflectează și în limbile romanice, dintre care unele au generalizat sincoparea, altele au menținut-o numai în anumite cazuri. În românește avem *verde* din *viridis, solzi* din *solidi, încărcă* din *carricare...*, dar *oameni* din *homines, încălecare* din *caballicare*, etc. Interesante sunt mai ales derivatele în *-ulus*, care apar în românește când sincopate (*unghe* din *ungula, mușchiu* din *musculus...*), când nesincopate (*singur* din *singulus, mascur* din *masculus...*). Avem chiar cazuri când s'au păstrat aceleași cuvinte cu amândouă formele: alături de *staul* din *stablum* (ca *faur* din *fabrum*) avem, în unele regiuni, *staur*, care derivă din *stabulum*, cu *u* nesincopat; alături de *umbla* din *amblo* avem *îmbuestru* din **ambulester*, de asemenea cu *u* păstrat. Probabil că formele nesincopate, adică literare, erau cele întrebuințate în armată și păstrate de «veterani» și după ce deveneau «bătrâni», încât față de *stabulum* din cazarmă era *stablum* al țaranului, alături de **ambulester* ca termen al cavaleriei, *amblo* întrebuințat de toată lumea. Dacă în *piersică* din lat. *persica*, l-am conservat nealterat pe *rs* — ca în Provanza (*persega*) și Catalonia (*pressec*) — și nu l-am prefăcut în *ss*, ca în *sursum* > *sussum* > *sus* și *deorsum* > *deossum* > *jos*, e fiindcă acest cuvânt orășenesc își păstrase forma literară. În Italia (*pesca*) și în Franța (*pêche*), unde piersecul

importat din Persia începuse să se cultive și la țară, numele lui, devenit popular, era *pessicum* (CGL. III, 358, 74).

Avem uneori și hiperurbanisme, cazuri de exces de zel în prefacerea rostirii țărănești în rostire orășenească. Astfel *cearcăn* al nostru presupune o formă **circanus* în loc de *circinus*. În latinește intraseră adică câteva cuvinte străine, mai ales grecești, cu *a* în silaba intertonică. Poporul latin, pentru care *a* în asemenea poziție era neobișnuit, le-a adaptat cuvintelor vechi, prefăcând pe *a* în *i* (*e*): *cithara* (din grecește) a devenit *cithera* (atestat sub forma aceasta în Appendix Probi), de unde al nostru *ceteră*; *cerasus* a devenit *ceresus* (apoi *ceresia*, de unde *cireașă*), etc. Cum alături de popularul *cithera* exista, în graiul claselor culte care știau grecește, și forma *cithara*, s'a creat în loc de *circinus* (din grec. κίρκινος) o formă **circanus*, de unde al nostru *cearcăn*.

Dacă examinăm exemplele cu *a* intertonic în limbile romanice, vedem că aceste limbi se comportă cu totul diferit: unele din ele (ca spaniola, sarda și, dintre dialectele italiene, cel calabrez, venețian și genovez) păstrează formele cu *a*, altele pe cele cu *e*, iar cele mai multe — între ele și româna — au forme cu *a* sau cu *e*, uneori cu *a* și cu *e* (DR. III, 394 ș. u.). Din asemenea exemple ne putem convinge că limba latină nu era unitară pretutindeni și mai ales că vulgarismele nu erau repartizate în toate provinciile la fel. Astfel, mutarea accentului de pe prefix pe tulpină, în cuvinte simțite ca derivate, e un fenomen repartizat în diferite feluri pe teritoriul României. Pe când limbile romanice de Vest au schimbat pe *cómpāter* în *compāter* (după *commāter*), în România estică avem amândouă accentuările: *commāter* și *cómmater*, *cónsocer* și *consócer*.

În general însă deosebiri esențiale ale latinei vulgare față de latina clasică se întâlnesc în toate sau în cele mai multe limbi romanice. Dimpotrivă, nu toate vulgarismele pe care le întâlnim în inscripții sau în alte monumente cu caracter vulgar, s'au păstrat în limbile romanice. Forme ca *noella*, *noembris* pentru *novella*, *novembris* — și tot așa alte asemenea « vulgarisme » atestate la Probus, ș. a. — existau în unele regiuni, dar nu s'au generalizat, precum dovedesc corespondentele lor romanice. Dacă în loc de *ipse* găsim forma *isse* — din care derivă *îns* al nostru — aceasta nu însemnează că toate cuvintele cu *ps* din latina clasică erau rostite cu *ss* în latina vulgară.

Limba latină clasică o cunoaştem din scrierile literaţilor. De unde o cunoaştem pe cea vulgară? Deşi nu avem monumente scrise numai în această limbă, avem totuşi posibilitatea să reconstruim, din diferite izvoare, particularităţile ei cele mai însemnate. Iată — după minunata caracterizare dată de W. MEYER-LÜBKE (în « Grundriss »-ul lui G. GRÖBER) care sunt cele mai însemnate din aceste izvoare:

a) Scriitorii latini îşi dădeau seama de diferenţele care existau între limba literară pe care o scriau ei şi între *sermo quotidianus, proletarius, rusticus, vulgaris* şi *militaris*. În unele scrieri, precum în comediile în care se introduceau personaje din straturile sociale de jos, autorul le pune să vorbească ici şi colo cu particularităţile lor de graiu, fiind siguri că vor stârni râsul auditorilor, întocmai precum ALECSANDRI şi CARAGIALE, în măsură cu mult mai mare, întrebuinţează în comediile lor acest mijloc de a produce comicul şi de a caracteriza personajele. Ici şi colo se găsesc notiţe şi la retori ca CICERO şi QUINTILIAN. Ceva mai bogaţi în construcţii populare sunt enciclopediştii, ca GELLIUS şi ISIDOR de SEVILLA şi scriitorii bisericeşti (Vulgata).

b) Preţioase sunt mai ales observările gramaticilor latini, care adesea vorbesc de barbarisme şi solecisme ale limbii. Aceste greşeli împotriva regulilor gramaticale redau în mare parte limba uzuală. Deosebit de important e caietele cu notiţe pe care un elev de şcoală şi l-a întocmit ca să se desberde de greşelile de pronunţare şi de gramatică. Dacă în acest *Appendix Probi* aflăm: *vetulus non veclus* sau *auris non oricla*, putem deduce că în limba lui PROBUS se pronunţa *veclus* (rom. *vechiu*) şi *oricla* (rom. *ureche*). Profesorul său îl certa mereu în şcoală, făcându-l atent că latineşte corect are să zică *vetulus* « non » *veclus*, *auris* « non » *oricla*, iar bietul elev îşi făcu o listă întreagă de astfel de cuvinte rostite greşit. Pentru noi, aceste greşeli, care nu-s altceva decât vulgarisme, sunt de cea mai mare valoare.

c) Tot astfel găsim, în glosele ce ni s'au păstrat, o mulţime de cuvinte şi forme vulgare. Glosatorii explicau cuvinte din scriitorii clasici neîntrebuinţate în graiul zilnic şi neînţelese de publicul cititor, precum bunăoară în cărţile de lectură introduse în şcolile noastre se explică adesea, în note, cuvintele pe care elevii nu le cunosc. Astfel aflăm: *arcitidon id est giniperu*, sau *collirida: turta* în glosele dela Reichenau. Pentru noi importantă nu e l e m m a 'arcitidon' sau 'collirida', cuvinte neologice împrumutate de vreun scriitor latin din greceşte, ci i n t e r p r e t a m e n t a 'giniperu' şi 'turta', sinonimele obişnuite pe vremea glosatorului, pe care le regăsim în *jneapămul* şi *turta* noastră.

d) I n s c r i p Ț i i l e, nu atât cele oficiale, care erau scrise într'o limbă corectă, ci mai cu seamă cele private, precum pietrele mormântale pentru oameni mai săraci, făcute de meşteri simpli, fără multă ştiinţă de carte, cuprind de asemenea multe forme vulgare. Ele au pentru noi şi avantajul că sunt de multe ori datate şi se pot localiza. Astfel bunăoară, dacă într'o inscripţie dela sfârşitul secolului I citim NÆRVÆ C. I. L., II, 5546 (= inscripţia 5546 din volumul II — care cuprinde inscripţiile aflate în Spania — din marea colecţie îngrijită de MOMMSEN: *Corpus Inscriptionum latinarum*), avem o dovadă că meşterul care a săpat-o în piatră pronunţa pe *ae* ca *e*, deoarece-l pune la loc

nepotrivit. Tot astfel în *membra ad duos fratres* C. I. L., XIII, 2483, aflăm un caz de genitiv construit cu prepoziția *ad* înainte de numerale, precum se zice și azi în românește: *a doi frați*.

e) Mai puțin material ne dau *manuscrisele*, copiile după scrierile clasice, făcute mai târziu de copiiști mai puțin culti, care deci strecurau uneori forme vulgare în textul copiat. Astfel în loc de *palude* aflăm scris într'un loc *padule*, ceea ce nu va fi numai o greșeală de scris, ci era, probabil, forma metatezată pe care o întrebuița copistul și pe care o regăsim și în cuvântul românesc *pădure*.

f) Și cuvintele latine împrumutate de alte limbi ne dau posibilitatea să facem deducțiuni asupra limbii poporului roman. Germanul *Keller*, *Kelch* din *celarium*, *calicem* pe de o parte și *Zelle*, *Kreuz* din lat. *cella*, *cruce*, pe de altă parte, dovedesc că pe vremea când vechii Germani au învățat dela Romani cultura viilor, *c* înainte de *e* se pronunța palatal, iar mai târziu, pe când misionarii romani au dus creștinismul la Germani, pronunțarea aceasta se schimbase în africată.

g) Cel mai bogat izvor pentru reconstruirea limbii latine vulgare sunt însă limbile romanice. Cunoscând legile fonologice ale fiecărei limbi romanice în parte, putem reconstrui cuvântul latin. Astfel comparând, în limbile romanice, corespondentele cuvintelor latine clasice *cauda*, *florem* și *aurum*:

românește	: coadă	floare	aur
reto-roman	: kua	flur	or
italienește	: cōda	fiqre	pro
vechiu-provensal:	cōza	flor	aur
franțuzește	: queue	fleur	or

ne convingem că în vocalism *cauda* nu dă aceleași rezultate ca *aurum*, precum ne-am așteptat, ci se desvoltă ca *florem*. Aceasta a făcut pe DIEZ, părintele filologiei romanice, să reconstruiască tipul latin vulgar **cōda*, înaintea căruia puse un asterisc, indicând astfel că forma aceasta nu o putem atesta în texte latine, dar că limbile romanice ne silesc să presupunem existența ei în limba latină vulgară. Dela DIEZ încoace filologia romanică a progresat; înmulțindu-se izvoarele noastre pentru cunoașterea formelor vulgare s'a aflat nu numai *cauda*: *coda* C. Gl. L. V, 445, 11 (prescurtare pentru marea colecție *Corpus Glossariorum Latinorum*, editată de G. GOETZ), ci forma *coda* s'a descoperit și în copii după scrierile lui VARRO, CICERO ș. a. Nu demult W. MEYER-LÜBKE a dovedit că forma *coda* este îndreptățită și etimologiceste și că literarul *cauda* e un hiperurbanism.

Acest exemplu ne arată cât de justă a fost speculația lui DIEZ. Deodată cu progresul științei, elevii săi au fost în stare nu numai să suprimă asteriscul, prin care maestrul indica forma ipotetică reconstruită din limbile romanice, ci au găsit și explicarea ei.

97. Latinitatea limbii române se cunoaște din întreaga ei structură. Organizația limbii noastre se face pe bază latină, morfemele și instrumentele ei gramaticale sunt de origine latină, iar întrebările

la care răspundem când construim fraza — această esențială parte constitutivă a limbii (cf. § 79) — sunt *cine? ce? cui? a cui? care? cum? unde? cât?*... tot cuvinte de origine latină. Ceea ce s'a adăugat mai târziu, prin împrumut dela vecini, acestui stoc latin, e înainte de toate de ordin frazeologic și lexical. Dacă o parte mare din sufixe e de obârșie străină, aceasta se explică tot ca o influență a lexicului străin asupra celui românesc. Sufixul diminutiv *-iță* noi nu l-am împrumutat ca *m o r f e m* dela Slavi, ci în limba noastră au intrat dela vecinii noștri Slavi o seamă de cuvinte terminate în *-iță*, care toate exprimau ceva mic, tânăr, simpatic, etc. și din care, prin analiză, am extras pe teren românesc sufixul diminutiv *-iță*. *Importanța influenței slave nu se recunoaște din cele câteva sufixe, ci din deasa întrebuințare a diminutivelor și din mulțimea de funcții pe care le îndeplinesc, ca la Slavi, în limba noastră.*

Dar chiar în ceea ce privește tezaurul nostru lexical, numărul mare de cuvinte de origine străină e mai mult o înșelăciune optică. Adevărat că dacă luăm Dicționarul etimologic al lui CIHAC și asemănăm tomul I, în care sunt cuprinse cuvintele romane, cu tomul II, care conține pe cele de obârșie străină, vedem că acesta din urmă e cu mult mai voluminos. Indicele dela sfârșit are cu totul 5765 de cuvinte dintre care numai 1165 sunt de origine latină, iar restul de 4600 îl formează cuvintele slave, turcești, neogrecești, ungurești și albaneze. Dar precum nu vom număra cărămizile din care s'a clădit un palat, spre a cunoaște stilul lui arhitectonic, astfel nu vom face deducții asupra firii unei limbi dintr'o statistică ce numără cuvintele dintr'un dicționar.

Orice dicționar etimologic e unilateral, căci el ține seama numai de originea, nu și de circulația cuvintelor în limbă. Într'un dicționar etimologic cuvinte cunoscute și întrebuințate zilnic de fiecare Român, din orice parte a țării, ocupă o unitate de loc, întocmai ca vorbele întrebuințate numai în câteo regiune — și acolo foarte rar — și necunoscute tuturor celorlalte ținuturi.

E meritul lui B. P. HASDEU de a fi arătat că provincialismele și termenii speciali nu pot avea aceeași valoare în limbă ca vorbele elementare cu care operăm zilnic. Într'un dicționar mare, cum e cel al Academiei Române, chiar acele vorbe străine care sunt cunoscute în toate părțile românești, au o frazeologie și o dezvoltare semantică săracă în raport cu cele moștenite din latinește. Astfel

bunăoară slavul *a găsi* sau maghiarul *a bănui* ocupă în Dicționarul Academiei câte $1\frac{1}{2}$ —2 coloane, pe când *a ajunge* ocupă 5 coloane, *a bate* 13, *a avea* 14, iar *a face* chiar 40 de coloane.

Aceste cuvinte cu o întrebuințare zilnică multiplă sunt «banii buni» ai limbii, ele formează stocul de aur care ridică «valuta». De aceea numai acea statistică are o îndreptățire științifică, la care ținem seamă și de răspândirea și circulația cuvintelor. Rezultatele ei vor diferi în mod surprinzător de statistica mecanică, pe care unii au încercat s'o facă după dicționarul lui CIHAC.

Dar este cu puțință să facem o asemenea statistică? Credem că da. Printr'un mijloc foarte simplu: numărăm toate cuvintele — și cele care se repetă — dintr'un text oarecare și stabilim câte din ele sunt moștenite și câte împrumutate.

Astfel, deschizând bunăoară, la întâmplare, «Baladele și Idilele» lui COȘBUC, am găsit între cele 117 cuvinte, de pe pagina 101, nu mai puține decât 102, deci 88%, de proveniență latină; am făcut controlul numărând cuvintele de pe aceeași pagină din «Legendele sau Basmele Românilor» de IȘPIRESCU și, între 363 de cuvinte, am găsit numai 30, adică 9% de origine străină, iar pe pagina 79 din «Poveștile» lui CREANGĂ (ed. «Bibliotecii pentru toți», care are mai puțin de 101 de pagini), între 233 de cuvinte numai 18, deci 8% nu erau romanice. Luați media între COȘBUC și CREANGĂ și veți găsi că ea e 10% pentru cuvintele străine, cam ca la IȘPIRESCU.

Pentru a avea un termen de comparație, am făcut numărătoarea pe pag. 101 a romanului «Le crime de Sylvestre Bonnard» de ANATOLE FRANCE și am găsit același raport între elementul latin moștenit și cel împrumutat din alte limbi, ca la scriitorii români. D. MACREA a numărat cuvintele începătoare cu litera B în *Dictionnaire Étymologique de la langue française* de O. BLOCH și a găsit — eliminând cele 142 de cuvinte de origine necunoscută sau obscură — că din 536 de vorbe numai 108 sunt moștenite din limba latină, deci 20%. În Dicționarul lui CIHAC elementul latin e de 23%.

Același raport îl avem dacă asemănăm «Tatăl nostru» românesc cu cel franțuzesc. Din 60 de cuvinte ale rugăciunii noastre numai 6 — adică 10% — nu sunt de origine latină, pe când în cea franceză numărul cuvintelor care nu sunt moștenite din latinește este de 7.

Datele acestea fiind destul de surprinzătoare, am căutat să le controlez printr'o numărătoare de alt fel. Am făcut-o cu termenii privitori la corpul omenesc. Am luat din Dicționarul lui DUDEN figura care reprezintă trupul unui om și am completat lista termenilor dați de el până la o sută, mai ales cu verbe și adjective. Astfel la *ochiu* am adăugat pe *văd* și pe *orb*, la *barbă* pe *rade* și pe *alb*, etc. Dintr'o sută de cuvinte obținute astfel, 92 sunt de origine latină, două sunt și ele străvechi și probabil autohtone (*ceafă* și *grumaz*), trei slave (*trup*, *gât*, *glesnă*), unul slavo-grec (*mirosi*) și unul obscur (*burtă*). Mi se va aduce, poate, învinuirea că am ales tocmai părțile corpului, fiindcă acestea sunt, precum se știe, vorbe prin excelență « moștenite ». Dar ceea ce se potrivește pentru românește e valabil și pentru alte limbi. Ca să pot face o asemănare, am dat lista acestor cuvinte unui Francez, unui Italian și unui Englez, să le traducă în limbile lor. Cercetând originea cuvintelor corespunzătoare în aceste limbi am găsit: în italienește: 92 elemente latine, 1 celto-latin (*camminare*), 1 celtic (*gota*), 2 germane (*biondo*, *bianco*), 1 francez (*mangiare*), 1 oriental (*azzuro*) și 2 obscure (*brizzolato*, *fiutare*); — în franțuzește: 89 latine, 1 italian (*moustache*), 6 germane (*touffu*, *gris*, *bleu*, *blond*, *marcher*, *blanc*) și 4 obscure (*borgne*, *morve*, *joue*, *hoquet*); — în englezește: 86 germane, 13 romane (*round*, *rare*, *tress*, *temple*, *face*, *blue*, *taste*, *jaw*, *palm*, *bowels*, *loins*, *muscles*, *vein*) și unul germano-roman (*armpit*).

Iată lista celor o sută de cuvinte care numesc în românește părțile corpului sau noțiuni în legătură cu ele: *cap* < lat. caput, *creieri* < lat. cerebrum, *minte* < lat. mens, *râtund* < lat. retundus (= rotundus), *păr* < lat. pilus, *des* < lat. densus, *rar* < lat. rarus, *subțire* < lat. subtilis, *cărunt* < lat. canutus, *tunde* < lat. tondere, *coadă* < lat. coda (= cauda), *tâmplă* < lat. templa (= tempora), *față* < lat. facia (= facies), *frunte* < lat. frons, *lat* < lat. latus, *îngust* < lat. angustus, *ochiu* < lat. oc(u)lus, *albastru* < lat. albastrer, *negru* < lat. niger, *vedea* < lat. videre, *plânge* < lat. plangere, *lacrimă* < lat. lacrima, *orb* < lat. orbus, *chior* < turc. kyor, *ureche* < lat. oricla (= auris), *auzi* < lat. audire, *surd* < lat. surdus, *nas* < lat. nasus, *nară* < lat. naris, *muci* < lat. mucus, *strănuta* < lat. sternutare, *mirosi* < slav. mirosati (din grecește), *bucă* < lat. bucca, *mustață* < lat. *mustacia, *buză* (cf. alb. buzë), *roșu* < lat. roseus, *gură* < lat. gula, *mânca* < lat. manducare, *bea* < lat. bibere, *zice* < lat. dicere, *spune* < lat. exponere, *râde* < lat. ridere, *limbă* < lat. lingua, *gusta* < lat. gustare, *dinte* < lat. dens, *măsea* < lat. maxilla, *roade* < lat. rodere, *falcă* < lat. falx, *bărbie* < lat. *barbilia, *barbă* < lat. barba, *lung* < lat. longus, *rade* < lat. radere, *gât* < slav. glütü, *înghiți* < lat. inglutire, *sughita* < lat. sugglutiare (= singultio), *ceafă* (cf. alb. kjafe), *piept* < lat. pectus, *sân* < lat. sinus,

coastă < lat. *costa*, *inimă* < lat. *anima*, *plămâni* < lat. *pulmo*, *sufla* < lat. *sufflare*, *suspina* < lat. *suspirare*, *tuși* < lat. *tussire*, *umăr* < lat. *humerus*, *braț* < lat. *brachium*, *subsuoară* < lat. *sub ala*, *mână* < lat. *manus*, *cot* < lat. *cubitum*, *deget* < lat. *digitus*, *unghie* < lat. *ungula*, *palmă* < lat. *palma*, *pumn* < lat. *pugnus*, *spate* < lat. *spatha*, *burtă* (origine obscură), *mațe* < lat. *matia*, *ficat* < lat. *ficatum*, *fiere* < lat. *fel*, *rinichi* < lat. *reniculus*, *băsică* < lat. *vesica*, *buric* < lat. *umbilicus*, *picior* < lat. **peciolus* (*petiolus*), *merge* < lat. *mergere*, *umbla* < lat. *ambulare*, *șale* < lat. *sella*, *coapsă* < lat. *coxa*, *genunche* < lat. *genunc(u)lus*, *pulpă* < lat. *pulpa*, *gleznă* slav. *glezinŭ*, *calcâiu* < lat. *calcaneus*, *trup* < slav. *trupŭ*, *piele* < lat. *pellis*, *alb* < lat. *albus*, *os* < lat. *ossum* (= *os*), *mușchiu* < lat. *musculus*, *carne* < lat. *caro*, *vână* < lat. *vena*, *sânge* < lat. *sanguis*, *naștere* < lat. *nascere*, *moarte* < lat. *mors*.

De ce crește deodată atât de mult numărul cuvintelor de origine latină după aceste statistici? Pentru că vorbele care exprimă noțiuni elementare, cu care operăm la tot pasul, sunt mai toate moștenite din latinește, pe când cele luate dela străini sunt în cea mai mare parte termeni speciali, întrebuințați numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale.

Din cauza aceasta putem exprima fraze întregi, fără să întrebuințăm niciun cuvânt de obârșie străină, dar cu greu vom putea construi o propoziție, cât de scurtă, care să fie compusă numai din vorbe neromane. Nu cred să existe, în toată literatura noastră, o singură strofă care să cuprindă numai cuvinte împrumutate din alte limbi, dar avem strofe întregi, și dintre cele mai frumoase, care constau numai din cuvinte de origine romană:

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună,
Se ascund în rămurele —
Noapte bună!

sau:

Mai am un singur dor:
În liniștea sării
Să mă lăsați să mor
La marginea mării...

Rezultă dar, din aceste constatări, că și în privința tezaurului lexical, limba română nu e mai romanică, nici mai puțin romanică decât limba italiană, franceză sau oricare alta din limbile neolatine, ci pur și simplu romanică, fără comparativ, căci noțiunea «romanice» e absolută și nu suferă gradație. Românii de azi continuă a vorbi

limba romană din Estul Imperiului. În cursul veacurilor ea s'a transformat printr'o dezvoltare firească. Dar tocmai aceste elemente nouă, care se adaugă la elementul vechiu, prin amestecul și traiul la un loc cu alte neamuri, constituie nota esențială care deosebește noțiunea exprimată prin cuvântul *romanic* sau *neolatin* de cea cuprinsă în cuvântul *roman* sau *latin*.

D. MAZILU a arătat că din cele 1907 de cuvinte care compun cele 98 de strofe din *Luceafărul* lui EMINESCU, 1685 sunt de origine latină, fără să socotească neologismele, deci 88,6%, de 11 ori mai multe decât cele de origine slavă și de opt ori mai numeroase decât toate cele străine. 13 strofe au numai cuvinte de origine latină, iar în strofele care conțin momentul culminant al poemului proporția acestora e de 95%.

De sigur că eufonia versurilor lui Eminescu se explică în mare parte prin această instinctivă preferință pentru cuvintele de origine latină. Dar el nu este singurul poet care își compune strofele numai din elemente latine. Iată începutul unei poezii populare, care n'are niciun cuvânt de origine străină:

Aseară te-am așteptat
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor dela inimă.
Dac' am văst că nu mai vii
Pusei dorul căpătâiu...

HASDEU a publicat alte două, din Dobrogea, în *Cuvente den bătrâni*, III, p. 96, iar TH. CAPIDAN una aromânească în revista *Familia* (1935). Și în proză întâlnim fragmente importante constătătoare numai din elemente latine. Iată unul — destul de lung, căci conține 120 de cuvinte — din *Palia dela Orăștie* (1582), care, precum se știe, este tradusă din ungurește: «Și zise Dumnezeu: fie lumină; și fu lumină. Și văzu Dumnezeu c'ară fi bună lumina și despărți Dumnezeu lumina dela întunecare. Și chemă lumina zio și întunecul noapte; și fu dentru seară și dentru demăneața zua dentâiu. Și zise Dumnezeu: fie tărie, în mijlocul apelor să despartă apele dela ape. Și feace Dumnezeu tărie și despărți apele ce era desupt tărie dela ceale ce era desupra tărie; și fu așa. Și chemă Dumnezeu cea tărie cerul; și fu seară și demăneață zua a doa. Și zise Dumnezeu: stringă-se apele de supt ceriu într'un loc, să se vază uscatul; și fu așa. Și chemă Dumnezeu uscatul pământ și strinsul apelor chemă mare. și văzu Dumnezeu că fu bine ».

98. Statistica termenilor referitori la părțile corpului s'a făcut după cuvintele întrebuițate în limba literară. Limba poporului e adesea mai conservatoare decât cea a claselor culte. Dacă examinăm volumul I al Atlasului Linguistic Român, vedem că din împrumuturile străine multe sunt necunoscute pe un teritoriu mare al României.

Astfel vedem din harta noastră 7 (lucrată după ALR. I, 354 și 357 și ALRM. I, 52 și 53) că termenul *gât* e răspândit numai în vechiul Regat și în regiunile mărginașe transilvănene, bucovinene și bănățene. Părțile vestice și nordice ale României nu cunosc acest cuvânt de loc (sau numai în timpul din urmă, prin școală), ci întrebuințează cuvântul *grumaz*, de origine autohtonă. Acesta trebuie să fi fost termenul întrebuințat și în celelalte părți, înainte ca slavul *gât* să-l fi golit de precizie semantică, să-i fi restrâns întrebuințarea la vite sau să-l fi scos cu totul din uz. Urmele lui *grumaz* se cunosc și în expresia *grumazul* (sau *grumajii*) *gâtului*, întrebuințată destul de des în Țara Românească, mai rar în Moldova. Termenul concurent pare a fi fost în vechime *gușă*, păstrat la Aromâni și în șase puncte din Banatul sudic cu înțelesul de «gât». E probabil că *grumazul* să fi fost gâtul întreg, iar *gușa* numai partea anterioară a lui sau laringele. În acest caz verbul *sugruma* însemna strângerea gâtului de jur împrejur, iar *sugușa* apăsarea laringelui până la sufocare. Așa s'ar explica și sensul de «partea dinapoi, dela ceafă, a gâtului» pe care *grumaz* l-a primit pe alocuri, în opoziție cu *gușa*, partea dinainte. Evoluția sensului dela «gât» la cunoscuta boală și umflare a glandelor tiroide pare a fi fost aceeași ca a lui *goître* francez, dintr'un derivat al latinescului *guttur*.

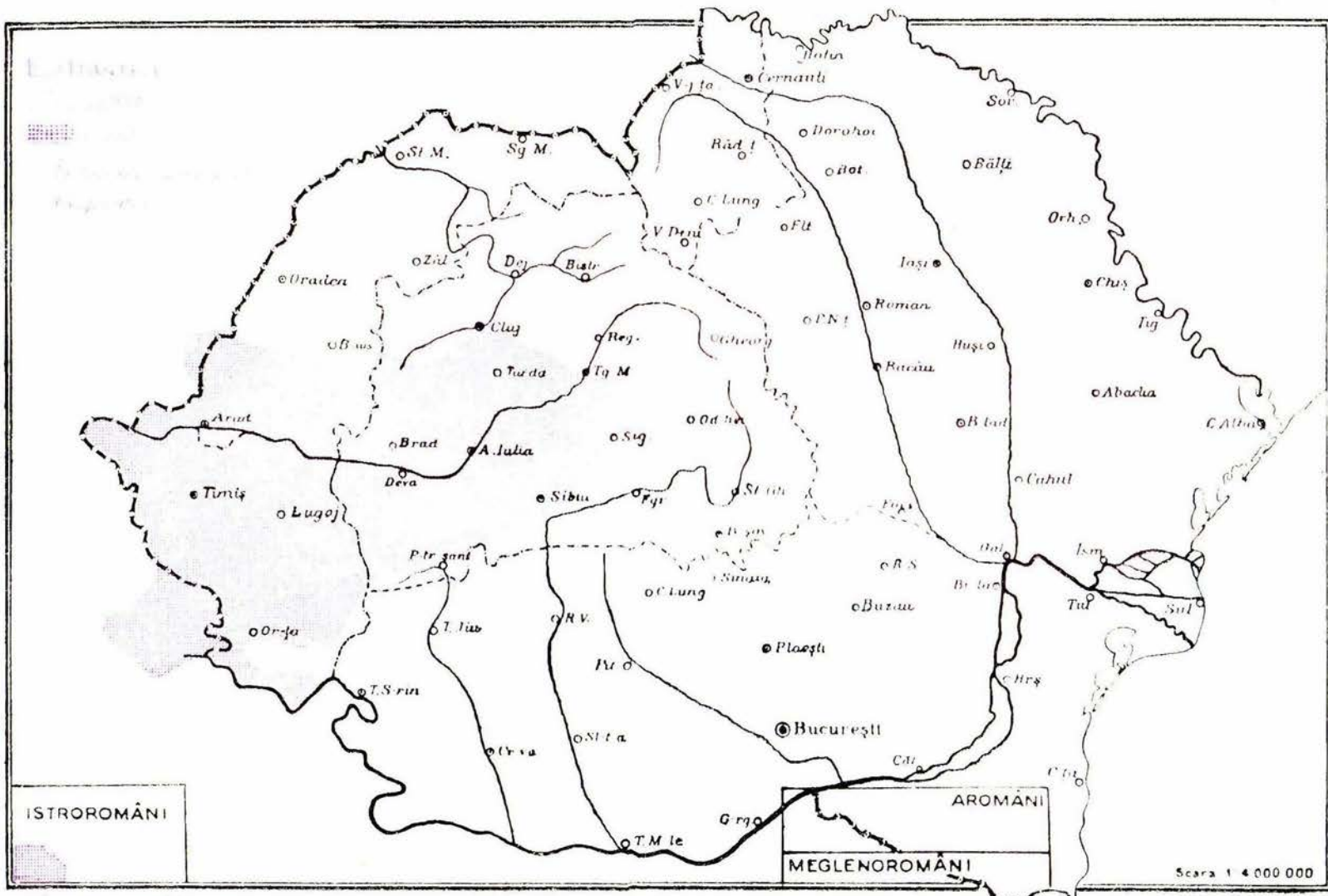
Harta 8, lucrată după ALRM. I, 60, ne arată că aria lui *burtă* e restrânsă asupra Țării Românești, cu mici depășiri ale hotarelor în Transilvania sudică și în Banat. Jumătatea nordică a țării zice *pânțece*, care e *pantex* latin. Sud-Vestul Ardealului, cu Banatul și Crișana, zice *foale*, de asemenea un cuvânt latin (*follis*): în glumă și în batjocură burta (umflată, mare) a fost asemănată cu un foiu. Dacă *pânțece* s'a păstrat pe alocurea și în aria *burtă*, aceasta se datorește mai ales expresiei «a lua în pânțece» des întrebuințată în biserică (despre Maica Precesta); de fapt în unele puncte *pânțece* se zice numai despre burta femeilor. Pe de altă parte vedem că, chiar în aria lui *burtă*, acest cuvânt se întrebuințează mai mult când e vorba de animale. Deosebit de interesant este ceea ce ne spune BRĂTESCU-VOINEȘTI: pentru el *burtă* și *pânțece* sunt sinonime, dar nu poate zice *ciorbă de pânțece*, ci numai *ciorbă de burtă*. E o indicație că *burta* la origine era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar, și că numai în glumă sau în batjocură s'a zis și despre oameni că au «burtă». Același lucru s'a petrecut, pe cât se pare, cu *maiu* de origine ma-

Extracțiune

1:400.000

Teritoriul românesc
în Europa

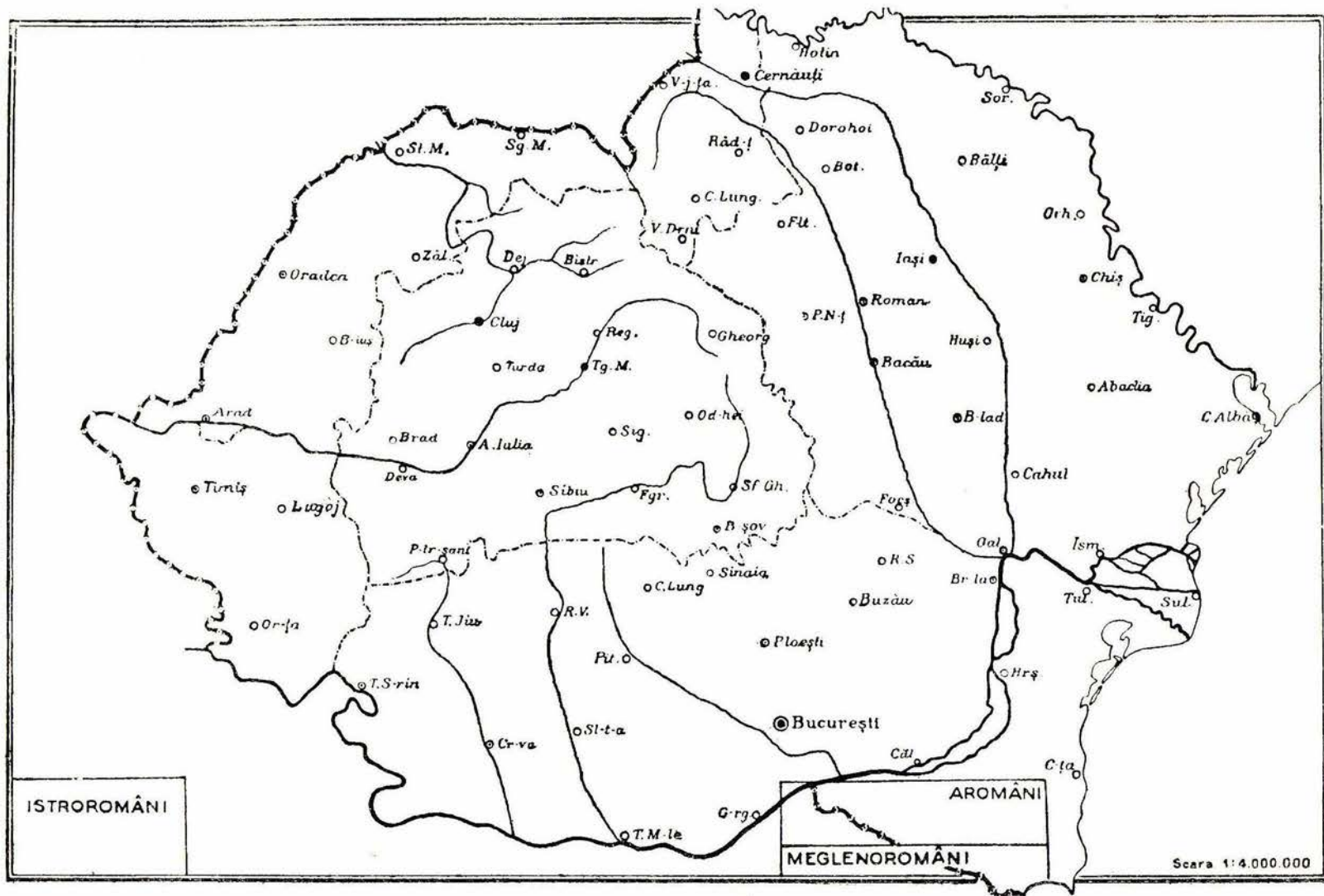

ISTROROMÂNII

AROMÂNII

MEGLENOROMÂNII

Scara 1:400.000

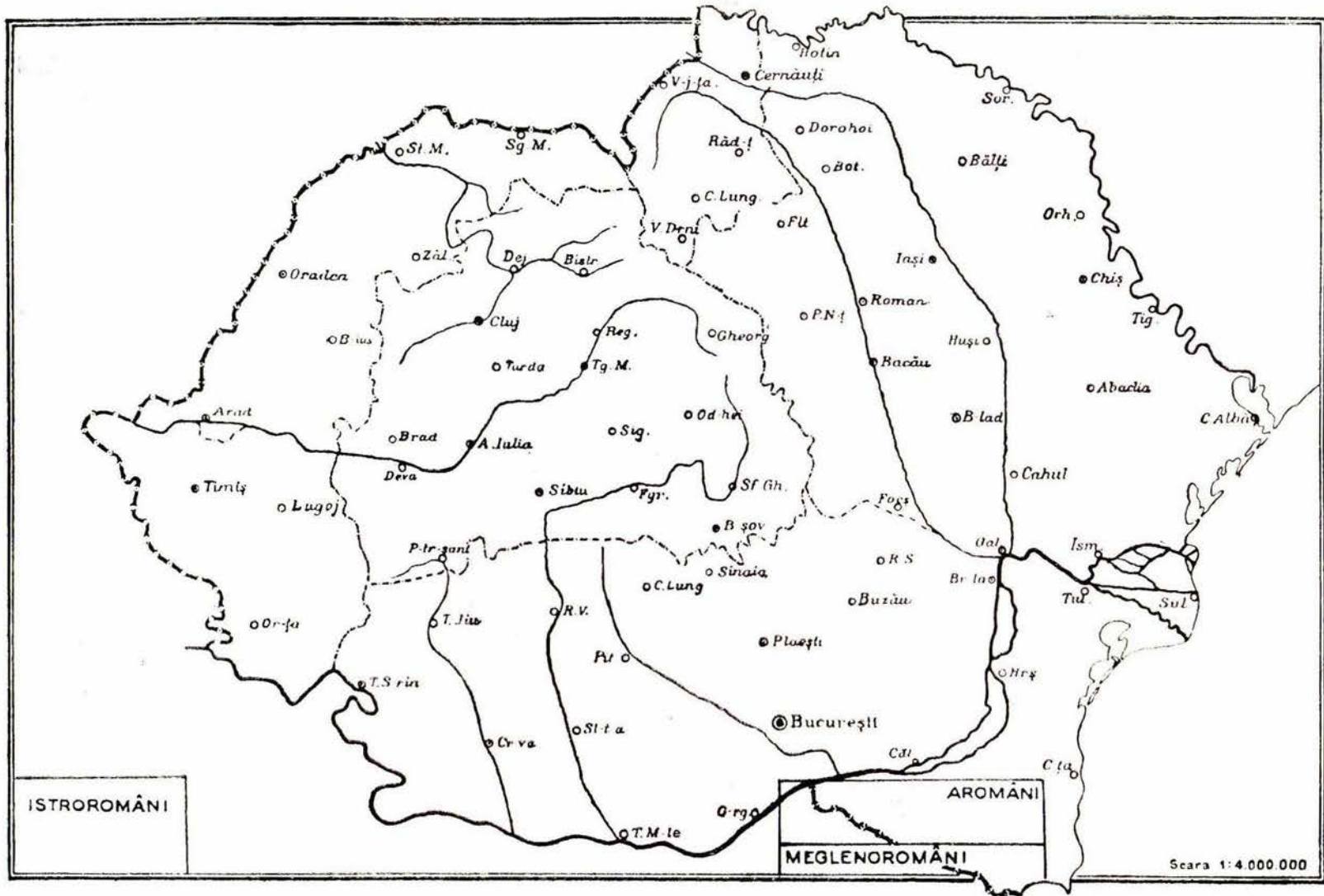

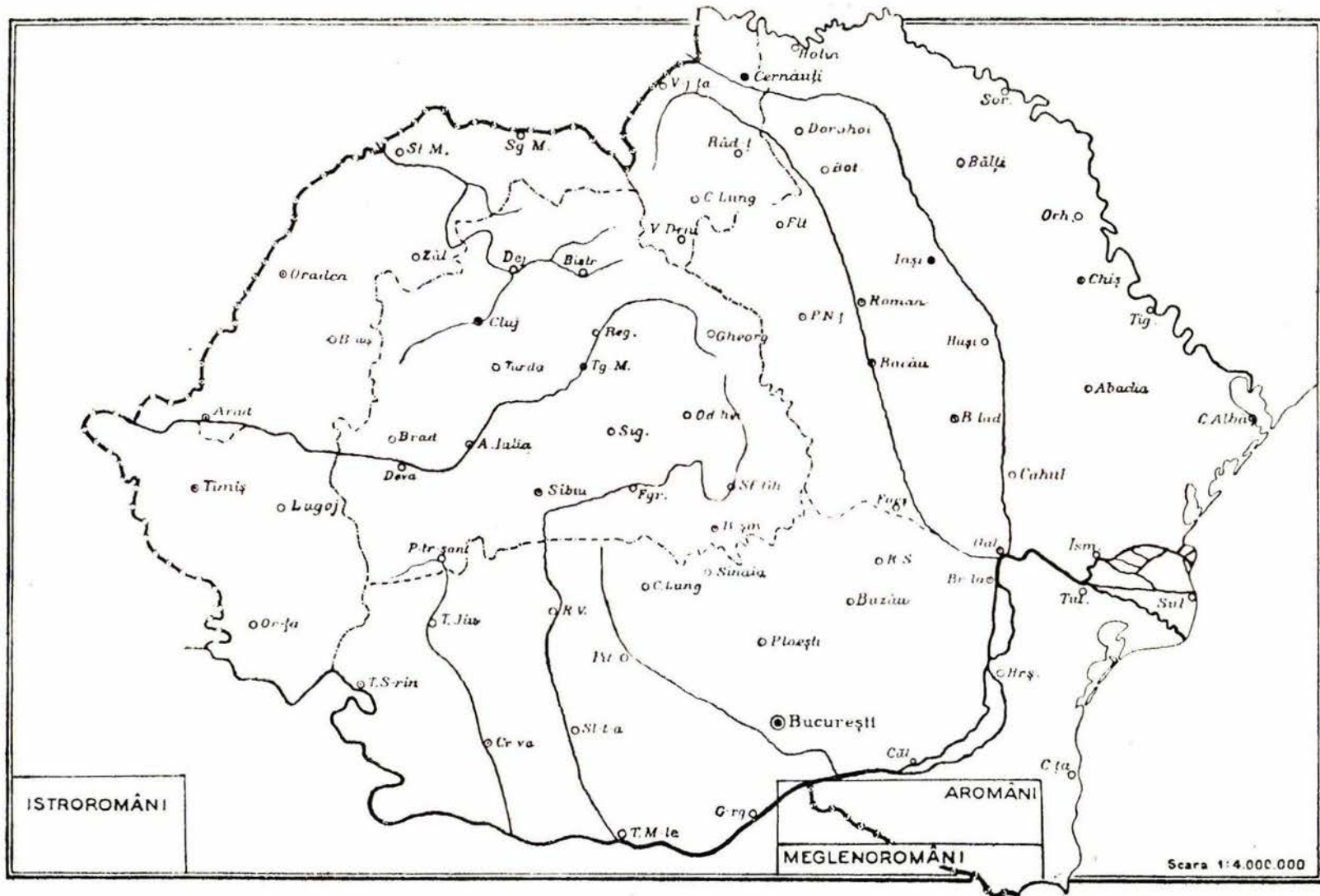
ISTROROMÂNII

AROMÂNII

MEGLENOROMÂNII

Scara 1:4.000.000

ghiară, care a înlocuit pe o mare întindere pe vechiul *ficat*. Precum Englezii au alături de cuvintele de origine germană, care numesc diferite animale domestice, termeni francezi pentru carnea gătită a acestor animale, așa am împrumutat noi dela Unguri — mari cultivatori de găște — termenul *maiu*, pentru ficatul (de găscă) gătit. Apoi s'a întâmplat ceea ce cu o mie și mai bine de ani mai înainte se întâmplase în latinește, când cuvântul *jecur* a dispărut din limbă, pentru ca *ficatum* — adică ficatul de găscă gătit cu smochine (*ficus*), o mâncare predilectă la Romani — să-i ia locul.

Chiar cuvântul *trup*, care e vechiu la noi, căci îl au și Istroromânii și Aromânii — l-au împrumutat dela Slavi și Albanezii — n'a izbutit încă să alunge cu desăvârșire pe *corp*. Precum se vede din ALRM. I, 1, *corp* se păstrează în șase puncte în Banat, în șapte în Muntenia, mai ales în regiunea muntoasă (unde nu-i probabil să fie neologism), iar în șaisprezece puncte din Oltenia, Banat, Crișana, Transilvania sudestică și Moldova vestică, *corp* se întrebuițează alături de *trup*. P. PAPAĞAGI a arătat că *corp* e popular și în dialectul meglent (unde de obicei se zice *snagă*).

Cât despre *glesnă*, precum se poate vedea din ALR. I, 147, cuvântul acesta e necunoscut în multe regiuni — mai ales în Transilvania și Banat — unde i se zice, cu cuvinte de origine latină, *încheietură*, *oul piciorului* sau *nod* (*nodea*, *nodită*, etc.). În harta noastră 9 am însemnat aria lui *glesnă*, rămânând neînsemnate regiunile în care se întrebuițează alți termeni.

Și turcescul *chior* e un cuvânt întrebuițat mai mult în vechiul Regat, precum se vede din harta noastră 10, lucrată după ALRM. I, 100. Aproape tot Vestul teritoriului, cu partea apuseană a Transilvaniei și cu insule în Oltenia și unele regiuni de prin Muntenia și Moldova, întrebuițează pe *orb de un ochiu* adică « lipsit (lat. *orbis*) de un ochiu », mai rar numai pe *orb*.

Alteori limba literară păstrează cuvântul latin, iar cuvântul nou există numai ca termen regional. Astfel vechiul *sudoare* (*asudoare*), din lat. *sudor*, *-oris*, păstrat în cele mai multe părți, a fost înlocuit cu totul sau parțial, prin Muntenia, de slavul *nădușeală* — precum se vede din harta noastră 11 (lucrată după ALRM. I, 9). Tot astfel, vechiul *plămâni* din lat. *pulmones*, a fost înlocuit prin Muntenia de *bojoc* (*bojog*, *borjoc*, etc.), precum se vede din harta noastră 12 lucrată după ALRM. I, 68.

Dintre cuvintele de origine străină, de care vorbim, numai greco-slavul *mirosi* e răspândit pe tot teritoriul român (afară de Istroromâni). Așa ne arată ALR. I, 53. Dar Atlasele lingvistice ne înfățișează numai cuvântul care se ivește spontan în mintea subiectului anchetat, termenul care e oarecum la suprafața memoriei lui lingvistice, nu și rezerva lexicală pe care omul o mai posedă. Astfel în niciun sat din Bucovina nu e notată întrebuițarea lui *auzi* cu înțelesul lui « mirosi » (*se aude rău* = miroasă rău), deși această imitație după Slavi e curentă acolo, ca și la Istroromâni (*io-m avzît cu nuâsu ke iihne*). Nu se dă nici *apuți*, atestat în texte vechi și întrebuițat pe alocuri și azi în Banat și în Bucovina. Abia dacă există în ALR. I, 53 câteva urme despre existența lui *simți* cu sensul de mirosi, deși cei mai mulți Români întreabă foarte adesea « nu simți nimic? » în loc de « nu miroși nimic? ». Cel ce știe citi hărțile atlaselor, își va zice că chiar această uniformitate a ariei lui *mirosi* e o dovadă că vorba veche pe care a înlocuit-o trebuie să fi fost bolnavă. Într'adevăr, judecând după celelalte limbi romanice, nu *olēre* era termenul latin popular pentru « a mirosi », ci *sentire* (franc. *sentir*). Prin plurisemia sa, acest cuvânt, care era în același timp termenul general pentru perceperea cu oricare simț și termenul special pentru perceperea cu simțul mirosului, era echivoc și deci bolnav, încât cuvântul nou, cu înțeles precis, a putut prinde rădăcini pretutindeni, fără să izbutescă însă să-l înlocuiască de tot pe cel vechiu.

O simplă privire asupra acestor hărți ne arată că fiecare cuvânt își are istoria și aria sa de răspândire, deosebit de ale altora. Și ne mai arată cât de vană este încercarea de a stabili procentul de sânge latin din limba noastră după cuvintele latine păstrate de noi, precum se făcea până nu demult.

Ceea ce e firesc într'o limbă, nu e păstrarea, ci uzarea cuvintelor. Hărțile atlaselor lingvistice ne arată — cum a dovedit-o cu atât talent J. GILLIÉRON — de cele mai multe ori lupta pe viață și pe moarte ce se dă între cuvintele vechi și cele nouă. *Aceste cuvinte nouă, care apar în locul celor vechi, nu trebuie să fie împrumutate din alte limbi, ci pot face parte și din stocul de cuvinte moștenite, întrebuițate însă în mod figurat, sau sunt derivate de-ale cuvintelor vechi.* Astfel vedem că lui *cultellus* (franc. *couteau*) îi corespunde la noi **cotitus* > *cuțit*; pentru *filare* avem *torquere* > *toarce*; pentru *fornax* avem **coctorium* (răspândit și în Italia meridională) > *cuptor*; pentru

lentus avem *quietus* > *încet* ; pentru *malus* avem *reus* « culpabil » > *rău* ; pentru *molere* — deși s'a păstrat *mola* > *moară* — avem *machinari* « a pune în mașină » > *a măcina* ; pentru *pes* — păstrat în *piezi* și în derivatul *pieziș* — avem pe *picior* ; pentru *planus* avem pe *nitidus* « strălucitor » > *neted* ; pentru *plorare* avem *plangere* > *plânge* ; pentru *precare* avem *rogare* > *ruga* ; pentru *sine* și *minus* avem *foras* > *fără* ; lui *somniare* — deși avem pe *somn* — îi corespunde **visare* > *visa*, etc.

Aceste elemente latine, dezvoltând — în parte chiar în latinitatea estică — alte înțelesuri decât în România apuseană, fac și ele ca Neolatinii să înțeleagă limba română atât de greu. Un cuvânt ca *strica*, din lat. *extricare* « a desfășura », va fi înțeles tot atât de puțin de un Spaniol — pentru care *estrigar* însemnează « a ghemui » — ca și *păgubi*, de origine slavă. Francezul, care are *plier*, din latinescul *plicare*, nu va înțelege mai ușor pe *pleca* al nostru, întrebuințat în sensul lui « partit » (din lat. *partire*), decât pe *porni* de origine slavă sau pe *andăli* al unor Ardeleni, împrumutat din ungurește. Dacă *lacului* i se zice prin unele părți *iezăr*, cuvânt de origine slavă, în altele *tău*, cuvânt unguresc, și iarăși în unele *ghiol*, cuvânt turcesc, nu urmează că influența turcească a fost mai mare în Dobrogea decât cea slavă, iar cea ungurească mai mare decât cea slavă în Ardeal, ci numai că *lac* — lipsit de familie în limbă — e la noi un cuvânt slab, care a fost învins de primul intrus.

Dacă cuvântul latin *equus* s'a pierdut și s'a păstrat numai *equa* (subt forma *iapă*), procesul de înlocuire — încă pe teren latin vulgar — a acestui cuvânt ni-l putem închipui în modul următor: După cum românescul *cal* împlinește două funcțiuni semantice, arătând și sexul — stând deci în opoziție cu *iapă* — dar și speța — stând în corelație cu *măgar*, *catâr*, etc., tot astfel se întrebuința într'o vreme și *equus* latin. În glumă sau în bătaie de joc i s'a zis calului și « mârtoagă », pe latinește *caballus*. Întocmai cum în limba germană *Gaul*, care are încă în unele regiuni un înțeles depreciativ, a înlocuit pe alocuri cu totul pe *Pferd* sau *Ross*, tot astfel *caballus* a luat cu timpul locul lui *equus*. Această înlocuire nu s'a făcut și pentru *equa*, care se întrebuința numai spre a marca deosebirea de sex, nu și cea de speță. Astfel s'a născut perechea *caballus—equa*, care în economia limbii (cf. § 19) se aseamănă cu *bos—vacca* și nu cu *asinus—asina*.

Uneori cuvintele netrainice au lăsat urme indirecte, care dovedesc existența lor de altădată în limbă. Astfel faptul că zicem *viespe*

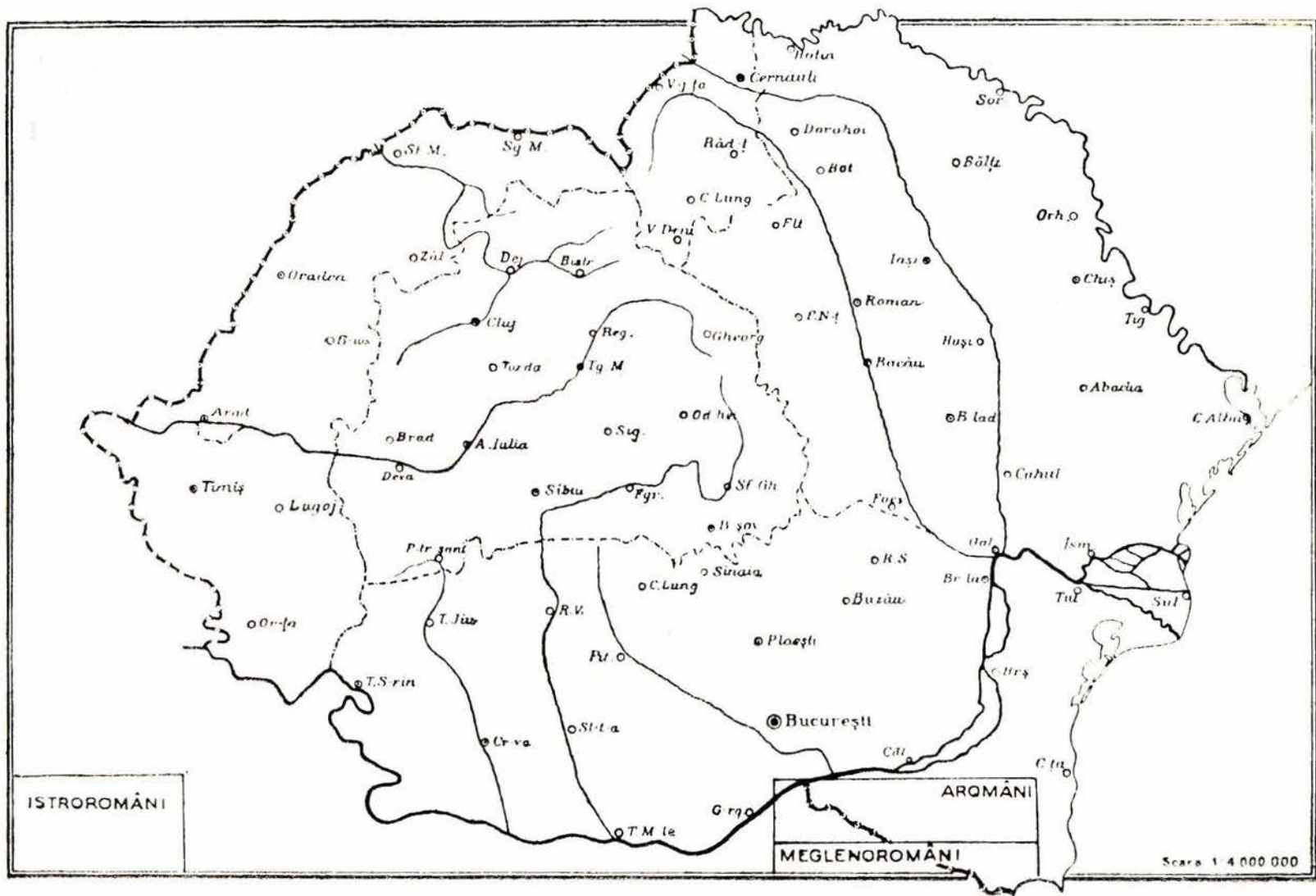
și nu *viespă*, e o dovadă că odinioară a existat și *apis* « albină », sub influența căruia *vespa* a devenit **vespis*. Tot astfel cuvântul *măzărîche* ne arată că alături de *lens*, *-tis* trebuie să fi existat și diminutivul *lenticula*, păstrat în ital. *lenticchia*, franc. *lentille*, etc. Într'adevăr, numai după modelul *lînte* — **lîntîche* s'a putut deriva, dela cuvântul autohton *mazăre*, diminutivul *măzărîche*, căci alte asemenea derivate, din care s'ar fi putut extrage un sufix *-iche*, nu existau în românește.

Cele mai multe cuvinte mor de bătrânețe, dispar adică din limbă atunci când devin inutile, fiindcă noțiunea pe care o exprimă nu mai e curentă. Precum s'au pierdut cuvinte ca *bostangiu* « soldat din garda sultanului », sau *capuchehaie* « reprezentant al Domnilor la Poartă », tot astfel e pe cale să dispară, deodată cu instituția, *solgăbiroul* Ardelenilor și, deodată cu moda, *crinolina* sau *juponul* doamnelor.

A doua cauză a dispariției cuvintelor e reducerea lor formală, în urma transformărilor fonetice, la un corp fonetic atât de volatil și șubred, încât nu mai e capabil să fie purtătorul unei idei. Astfel din vechiul *ire* a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la Istro-români și în cele mai vechi texte ale noastre și înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care era odinioară, probabil, o expresie întrebuințată în glumă (ca expresia *a se căra* sau *a se cărăbăni*). De asemenea *lavare*, care a dat *la*, abia se mai păstrează în unele regiuni cu o însemnare restrânsă (a se spăla pe cap și a spăla cu leșie), fiind înlocuit prin compusul *spăla* (din **ex-perlavare*).

Tot astfel în loc de *avus*, *levis*, *ren* avem derivatele *auș* (la Aromâni), *ușor*, *rinichiu* sau *rărunchiu*; probabil că anemia fonetică a lui *uă* (din uva), *im* (din limus), *nea* (din nivem), etc., a fost una din cauzele pentru care aceste cuvinte au fost înlocuite prin *strugure* sau *poamă*, *noroiu* sau *tină*, *zăpadă* sau *omăt*. La acestea se mai adaugă de sigur și altă pricină, și anume sterilitatea lor, neputința de a produce o familie numeroasă de derivate, din care să se poată extrage o tulpină, ca purtătoare a ideii, prin care cuvântul să se fixeze în memorie. Tot din cauza acestei lipse de derivate s'au pierdut cu totul, sau în cele mai multe regiuni, cuvinte ca *aceră* (din aquila), *agest* « aluvion » (din aggestum), *austru* (din austrum), *deșidera* (din desiderare), *lard* (din lardum), etc.

Boala cea mai primejdioasă pentru cuvinte este după GILLIÉRON, o m o n i m i a. Îmi aduc aminte că, pe vremea unei ploii mari, ser-

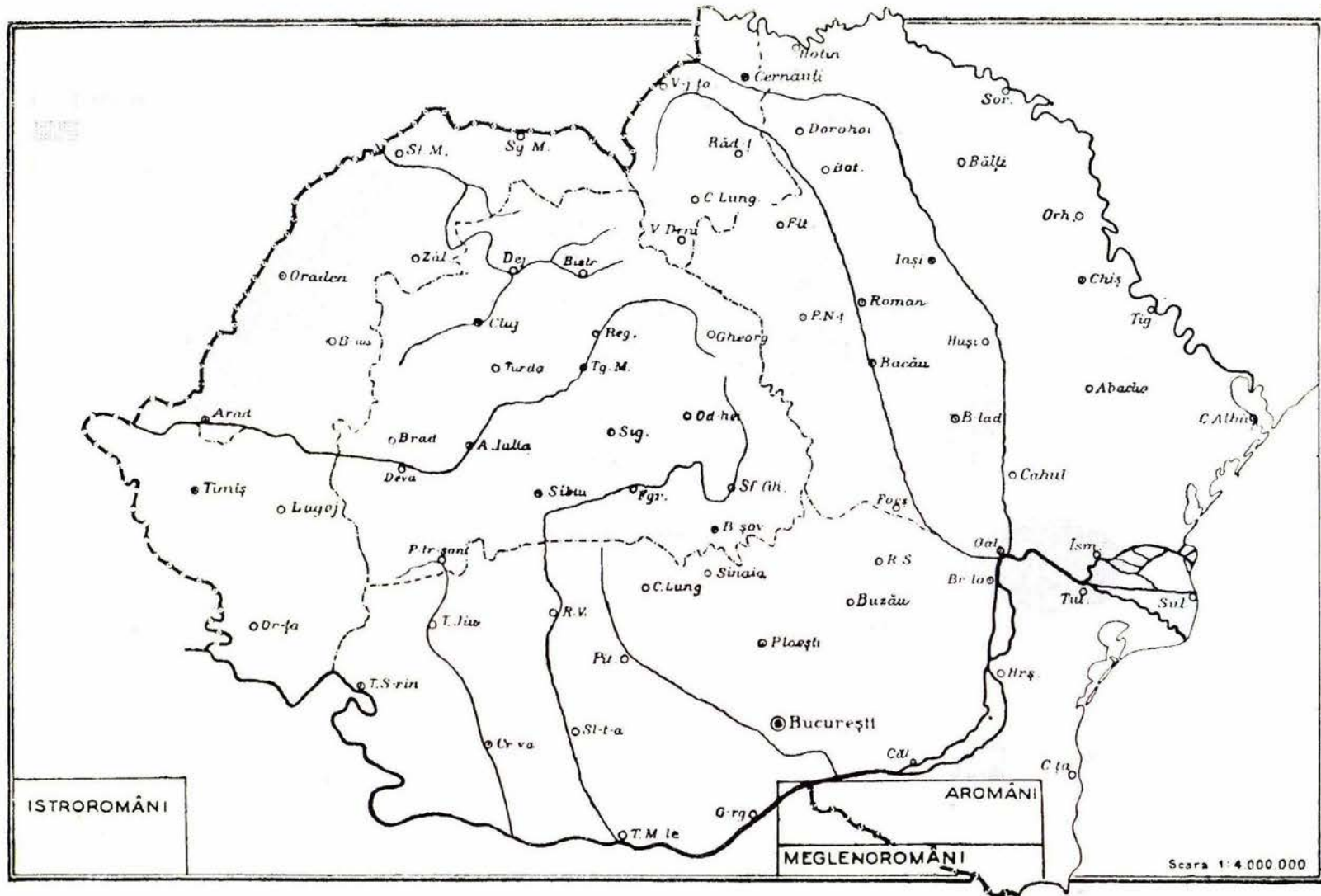

ISTROROMÂNII

AROMÂNII

MEGLENOROMÂNII

Scara 1:4 000 000

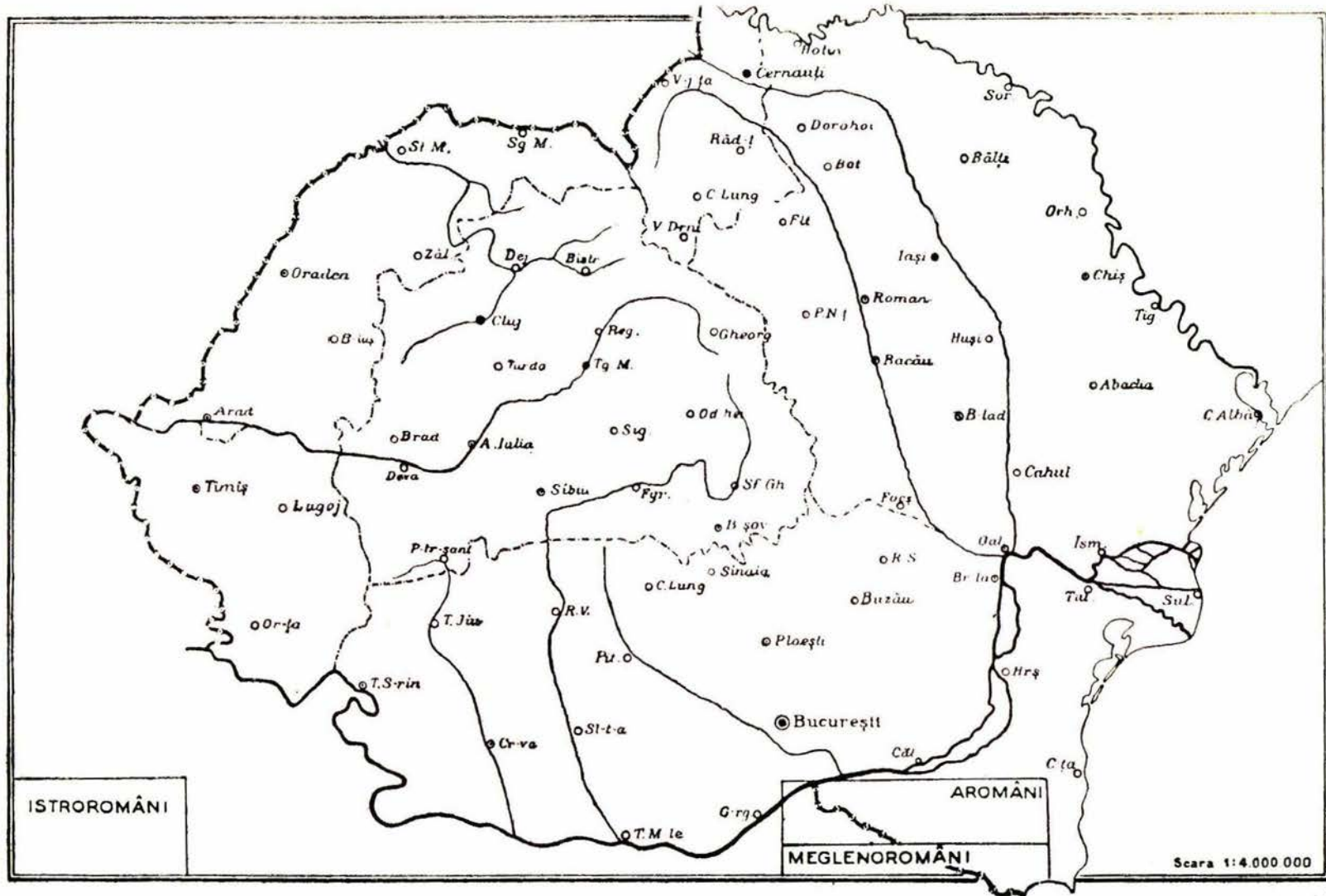
vitoarea noastră, care vorbește ardeleneste, venind acasă mi-a spus ca să nu ies din casă, căci ea « s'a închinat pe drum »: voia să zică că s'a « întinat », s'a umplut de tină, iar eu mă miram de ce ploaia a fost pentru ea prilej de « închinare ». Limba știe să-și ajute în fel și chip în asemenea împrejurări, spre a evita echivocul. Astfel omonimia la feminin a adjectivului *biet* și *beat* a produs, precum a arătat E. GAMILLSCHEG, regula sintactică de a zice numai *o biată femeie* pentru « une pauvre femme », dar *o femeie beată* « une femme ivre ». Adesea însă neavând niciun asemenea mijloc la îndemână, limba sacrifică omonimele în momentul când are la dispoziție alte cuvinte, neechivoce. Astfel vedem că vechiul adjectiv *sân* din *sanus* a fost înlocuit prin derivatul *sănătos* numai la Dacoromâni, unde devenise omonim cu *sân* din *sinus*, dar că s'a păstrat în celelalte dialecte, unde această omonimie nu există (la Aromâni *sanus* a dat *sân*, iar *sinus* a dat *sin*; la Istroromâni avem *săr* din *sanus* și *sir* din *sinus*). Urmele vechiului *sân* = *sănătos* se cunosc și la noi în rostirea *sănătos*, obișnuită prin Ardeal. Un caz interesant a fost arătat de D. CARACOSTEA: cuvântul *păcurar* din lat. *pecorarius* s'a păstrat numai în regiunile în care nu există terenuri petrolifere, deci nici « găzari » care vând păcură, cutreierând satele cu carele lor. Un profesor din Iași îmi mărturisea că nu înțelegea de ce în doinele ardelen fetele apar atât de des îndrăgostite de « găzari »; el nu știa că prin Ardeal *păcurar* înseamnă « cioban » și nu-și dădea seama că în acest sens trebuie să se fi întrebuițat odinioară și în Iași, unde un cartier poartă numele de *Păcurari*. Atlasul Linguistic Român confirmă pe deplin presupunerea lui CARACOSTEA, precum arată harta noastră nr. 13. Alt caz se vede din harta noastră nr. 14, care ne înfățișează extensiunea, în Muntenia, a formei diminutive *porumbel* pentru pasărea numită în Ardeal *porumb*. Cu o linie roșie e însemnată pe această hartă aria cuvântului *porumb* pentru planta care în Moldova se numește *păpușoiu* iar în Ardeal *cucuruz*. Ea coincide aproape cu totul cu aria lui *porumbel*, ceea ce e o dovadă că această formă desmierdătoare pentru pasăre s'a generalizat pentru a se evita omonimia cu planta *porumb*.

Dacă în românește s'au pierdut multe cuvinte latine, care există în toate celelalte limbi romanice, cauza poate fi în unele cazuri omonimia, bunăoară la alae > *are*, amo > *am*, audet > dela audere (« cuateza ») > *aude*, avicellus > *acel*, callum > *cal*, carus > *car*, labrum >

laur, *secare* > *seca*. Este sigur însă că diferitele limbi reacționează în măsură diferită împotriva omonimiei și că Românul suportă omonimia mai ușor decât Francezul cu tendința lui pronunțată de a se exprima clar și neechivoc.

Dar dispariția cuvintelor de multe ori nu se întâmplă printr'o « îmbolnăvire » și prin « decesul » lor, ci printr'o înlocuire cu altele, care le iau locul prin dreptul tinereții, prin noutatea lor. În tendința de a impresiona, omul alege, când vorbește, cuvintele cele mai puțin banalizate printr'o întrebuintare prea deasă — și acestea sunt, pentru vorbitor, de obicei, cele pe care le-a învățat în urmă — și expresiile metaforice care stârnesc, tocmai prin întrebuintarea lor figurată, atenția celui ce le aude. Într'adevăr, n'am înțelege de ce un cuvânt ca *oaspe*, care are o formă atât de sonoră, are o familie numeroasă (*ospăț*, *ospăta*, *ospătar*, *ospătareț*, *ospătărie*, *ospătarnic*, *ospătos*, *ospécior*, *ospetire*, *ospetime*) și nu este omonim cu niciun alt cuvânt, a fost înlocuit în Țara-Românească prin turcescul *musafir*, în Banat prin serbo-șvăbescul *gost* și în Ardeal prin ungurescul *vindeg*, dacă pricina n'ar fi farmecul exotic prin care aceste cuvinte se impun în limbă. *A dârdâi de frig* e mai expresiv decât *a tremura de frig*, căci îți deșteaptă imaginea dinților care se bat când cineva tremură. Dacă un cuvânt atât de uzual ca *a cădea* e înlocuit cu totul, în regiunile estice ale teritoriului dacoromân, prin *a pica*, cauza e de sigur vigoarea simbolică a cuvântului onomatopeic; se repetă deci același fenomen care pe strămoșii noștri i-a făcut să înlocuiască pe incolorul *pater* și *mater* prin cuvintele expresive ale graiului copilăresc *tata* și *mamma*, sau pe *edere* prin onomatopeicul *pappare*. Dacă *vir* a fost înlocuit prin *barbatus* și *femina* prin *familia*, pricina este imaginea evocativă a omului « bărbos » și metafora care face din femeie reprezentanta prin excelență a familiei.

Uneori cuvintele sunt înlocuite prin tovarășul lor de drum. Povestea ariciului ingrât, care alungă de lângă sine pe protectorul său, se repetă și în limbă. Am văzut (§ 17) cum *văr*, din *cusurin văr*, a înlocuit pe *cusurin* din *consobrinus*. Tot astfel *tată bun* și *mamă bună* — « buni » pentru că împlinesc toate dorințele copiilor — au ajuns aproape cu desăvârșire să fie înlocuiți prin *bun* și *bună* sau prin diminutivele *bunic* și *bunică*. Din *vânăt albastru*, care ar corespunde unui franc. « bleu blanchâtre », a rămas numai *albastru* (care însemna

«alburii, deschis») cu înțeles de «vână deschis». Tot astfel în loc de *pătlăgele roșii* și *pătlăgele vinete* zicem de obicei, eliptic, *roșii* și *vinete*, păstrând numai atributele care diferențiau cele două specii de legume.

Adesea cuvântul nou e, la origine, un termen glumeț sau batjocoritor. Am văzut mai înainte (§ 67) cum *mânca* e înlocuit prin Moldova prin *crăpa*. Însuși *mânca* e un cuvânt spus la început în glumă, căci el vine din lat. *manducare*, care însemna «a molfăi», dar care a înlocuit cu totul pe *edere*. Dacă în loc de *caput* întâlnim pe o mare întindere a României apusene pe *testa* (ital. *testa*, franc. *tête*...) și prin alte părți pe *concha* sau pe *coclea*, aceste cuvinte, care însemnau «țest», «scoică» și «oală», erau la origine termeni întrebuințați în glumă sau în bătaie de joc pentru «cap». Tot astfel se zice la noi în unele regiuni, pentru craniu, *tîdvă*, *ciutură*, *tigaie*, *curcubetă*, *diblă*, etc. (cf. ALR. I, 4).

În sfârșit, ceea ce scoate un cuvânt din circulație poate fi a n t i p a t i a pe care o produce. Acest lucru se observă la noi, dela unire încoace, în provinciile nouă. Scăpați de jugul ungar, rusesc sau german, în Ardeal, Basarabia și Bucovina, României — la oraș ca și la țară — caută să ștergă urmele acestei robii și părăsesc cuvintele pe care le recunosc a fi de origine străină, înlocuindu-le cu corespondentele lor din Vechiul Regat, în special din capitală. Acesta e mai cu seamă cazul în Ardeal, unde anchetatorii Atlasului au notat adesea: «vine pe ungurește» sau «mai nainte ziceam altfel, da-i vorbă ungurească», sau unde își exprimau chiar regretul că nu cunosc termenul adevărat românesc și sunt siliți să întrebuințeze pe cel străin. Ca exemplu pentru repeziciunea cu care cuvântul străin cedează locul celui literar — și oficial în cazul de față — poate servi harta 15, în care se arată aria de răspândire a cuvântului *județ*. Vechii termeni ai administrației austro-ungare: *comitat* și *bețarc* și cel al administrației rusești: *uiezd*, abia se mai păstrau în 1933 (când era terminată ancheta pentru ALR. I în provinciile nouă) în câteva insule (*comitat* mai ales în regiunile cu populație săsească; pentru amănunte, cf. S. POP, DR. VII, 62 ș. u.). De atunci încoace acestea s'au micșorat de sigur și mai mult. Acest marș triumfal al termenului literar nu se explică printr'o impunere forțată din partea organelor administrative, ci printr'o bucuroasă primire a «normei» și printr'o instinctivă tendință de unificare.

De obicei cauza dispariției unui cuvânt e rezultatul unui concurs de împrejurări pe care noi nu le mai putem reconstitui cu mijloacele imperfecte de care dispunem. Așezând exemplele date într'una din grupurile arătate în cele precedente — întemeiați mai ales pe expunerile lui GILLIÉRON, JABERG și HOLTHAUSEN — explicarea noastră, care caută cauza în loc de cauzele dispariției unui cuvânt, este imperfectă sau cel puțin unilaterală. Căci, ca să întrebuițez o imagine a lui L. SPITZER, cuvintele nu au un călcâiu al lui Achille, un singur loc vulnerabil, ci cad, ca Sf. Sebastian, răpuse de sute de săgeți.

99. Tot atât de revelatoare ca pentru uzarea și moartea cuvintelor sunt hărțile atlaselor lingvistice pentru înțelegerea felului cum cuvintele nouă, împrumutate din alte limbi, înlocuiesc pe cele vechi.

Se spune adesea că **bilinguismul** este cauza principală care alungă cuvintele vechi dintr'o limbă și le înlocuiește cu împrumuturi din limba a doua, vorbită de același individ. Toți cei ce cunoaștem mai multe limbi știm, într'adevăr, din proprie experiență, cum, în anumite împrejurări, cuvântul străin ne vine mai ușor în minte decât cel din limba maternă, strecurându-se mai ales în vorbirea noastră mai puțin îngrijită. *A deduce din numărul mare de cuvinte străine dintr'o limbă asupra unui stadiu de bilinguism la un neam, este însă în cele mai multe cazuri greșit.* P. SKOK, care a studiat în timpurile din urmă raporturile lingvistice slavo-române, exagerează de sigur când crede că simbioza cu Slavii a creat la strămoșii noștri o epocă de bilinguism, care ar explica pe de o parte numărul mare de cuvinte slave la noi și, de altă parte, introducerea și păstrarea limbii slave în administrație. Abia din secolul al XVI-lea încoace, prin încetarea acestui bilinguism, limba română a fost — după SKOK — introdusă în documente și în monumente literare.

Că printr'o lungă conviețuire cu Slavii am învățat graiul lor, e sigur. În nicio altă parte a Europei nu se găsesc poate atâtea cazuri de cunoaștere a mai multor limbi ca în Sud-Estul continentului nostru. Dar trebuie să facem distincție între cunoașterea unei a doua limbi în măsura în care e nevoie pentru ca să te poți înțelege — la rigoare — cu un individ de alt neam, și între bilinguismul adevărat, când și g â n d e ș t i în a doua limbă. Există regiuni cu populație mixtă în care conviețuirea cu străinii produce un bilinguism masiv și altele în care numai câțiva indivizi știu două limbi.

Că între Români și Slavi va fi existat și bilinguism adevărat și masiv e foarte probabil. Urmarea lui a fost însă de cele mai multe ori desnaționalizarea. Despre Românii Apuseni din Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, pierduți în masele slave, suntem acum binișor informați; despre cei înghițiți de Unguri în Panonia și de Slavi în Carpații nordici știm mai puțin; despre Slavii românizați în România de azi avem cunoștințele cele mai imperfecte. Și totuși, judecând mai ales după urmele lăsate de ei în toponimie, numărul lor trebuie să fi fost destul de mare. Pentru ca acești Slavi — numeroși — să-și fi pierdut limba și naționalitatea, trebuie ca Românii să fi fost în Nordul Dunării mai mulți decât ei.

Analogia dialectului istroromân, unde de fapt avem un bilinguism, pe care-l putem observa în zilele noastre, și unde, în unele sate, istro-româna se mai vorbește numai în familie sau atunci când Românii nu vor ca să fie înțeleși de alții, e instructivă. Dacă Dacoromânii ar fi vorbit vreodată, ca Istroromânii, un idiom slav tot atât de bine ca și limba lor părintească, am întâlni modelări fonologice și morfologice și inovații care ating însăși structura internă a limbii, ca la Istroromâni, care au sunete, dezinențe, prepoziții și conjuncții croate, și cunosc, ca Slavii, aspectele verbale. Încă un pas mai departe pe această cale duce la pierderea limbii și conștiinței naționale, precum s'a întâmplat pe la începutul veacului trecut cu Istroromânii din Veglia și pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu cei din Schitazza în Sudul Istriei. Faptul că în România de azi, unde odinioară trăiau și Slavi, au rămas, cu limba lor, Românii, nu Slavii, este cea mai lămurită dovadă că nu Românii, ci Slavii au fost bilingui, căci bilinguismul duce de obicei la desnaționalizare.

Pentru judecarea împrumuturilor dela Slavi e instructivă analogia unguismelor din limba română. Cel ce cunoaște situația demografică din Ardeal, rămâne nedumerit constatând numărul însemnat de unguisme în ținuturi unde populația nu știe — și nu știa — ungrește și unde nu există — și n'a existat — o populație ungurească dela care să fi fost împrumutate prin contact zilnic. Nu le-a împrumutat numărul Ungurilor — totdeauna inferior — ci stăpânirea ungurească, cu administrația ei, armata, școala și orașul apropiat, cu negoțul său și cu atracția exercitată asupra celor ce petreceau un timp ca muncitori sau servitori la oraș. (Tot astfel astăzi orașele sunt centrele din care pătrund, în număr din ce în ce mai mare,

românismele în limba ungurească, chiar când numărul Ungurilor e mare și când ei se feresc de o apropiere de Români). Funcționarul străin sau surtucarul român, crescut în școli străine, au impus prin prestigiul de care se bucurau, o mulțime de ungurisme în regiuni curat românești.

În privința aceasta experiența anchetatorilor Atlasului Român e plină de învățăminte. S. POP (DR. VII, 62), vorbind de repulsiunea față de cuvintele luate înainte de Unire din ungurește, prin județele Sălaj și Satu-Mare, arată cum cunoașterea limbii ungurești permite subiectelor vorbitoare să recunoască aceste elemente ca ungurisme și să le elimine, înlocuindu-le cu cuvinte învățate în școală, armată, prin presă, etc. Nu tot așa de refractari față de ungurisme sunt locuitorii din centrul Ardealului, *fiindcă nu cunosc suficient limba ungurească*. Într'o comunicare făcută la Muzeul Limbii Române, E. PETROVICI a arătat că ungurismele cele mai patente nu se găsesc în satele cu populație mixtă — *în care predomină decalcurile și traducerile* — ci în așezările în care oamenii nu înțeleg ungurește și primesc oarecum de-a-gata cuvântul străin, ca o îmbogățire a limbii cu un termen nou.

Asemenea observații se pot face și cu privire la cuvintele slave. Lui *iapă* românesc îi corespunde la Slavi *kobyła*. Avem și noi cuvântul *cobilă* (și diminutivul *cobiliță*) pentru a numi diferite obiecte pe care se pune o povară sau care au vreo altă asemănare cu o iapă. Acolo unde Românii au început să zică *cobilă* scaunului pe care rotarul își așează roatele sau crăcanei pe care se pune plugul, e probabil că știau mai puțin limba slavă decât în regiunile în care acelorași obiecte li se zice *iapă*, care e cuvântul slav tradus în românește, ceea ce dovedește că acesta a fost *î n ț e l e s*. Avem și *iepilă*, care e o contaminare din *kobyła* — din care n'a rămas decât sufixul — și traducerea lui, *iapă*. Tot astfel găsim, în terminologia pescărească, pentru o parte a cârligului de prins pește, *uha* și, în alte regiuni, traducerea lui: *ureche*.

În general, atunci când studiem împrumuturile din slavonește, nu trebuie să uităm că ele se datoresc înainte de toate unei cauze indirecte: uzării cuvintelor vechi. *Aceste împrumuturi nu dovedesc numai decît că Slavii ar fi fost mai vechi sau că erau mai numeroși decît Românii, nici că noi am fi fost bilingui, ci apariția lor se explică mai adesea* — pentru ca să întrebuițăm termeni introduși de J. GILLIÉRON — « *terapeuticii* » *prin care limba își completează golurile iscate prin « îmbolnăvirea » elementelor moștenite.*

Un singur exemplu ne-o arată în mod destul de lămurit.

În textele noastre vechi întâlnim foarte adesea verbul *a vie*, din lat. *vivere*, pentru noțiunea pe care o redăm azi prin « a trăi ». Când a înlocuit acest slavism vechiul cuvânt ? O putem spune exact: atunci când *ñ* începuse să se prefacă în *ž*, când în textele noastre vechi grafia *vinie* începe să dispară, când deci *viu* din *venio* devenise omonim cu *viu* din *vivo* (și *vie* din *veniat* cu *vie* din *vivat*). Cu alte cuvinte: împrumutul de origine slavă *a trăi* n'a înlocuit cuvântul străvechiu *a vie* fiindcă Slavii ne-ar fi impus cuvintele lor până și pentru noțiuni primordiale (cum este « *vivere* »), ci fiindcă vechiul cuvânt *vie* s'a îmbolnăvit în urma uzării formale. Abia în momentul când vechiul *vie* nu mai era trainic, noul *trăi* — la început un sinonim timid al lui — a început să se impună.

100. W. MEYER-LÜBKE (*Rumänisch und Romanisch*, 1930, p. 32) vorbind despre înlocuirea cuvintelor latine cu cuvinte străine în românește, face interesanta constatare că multe din aceste cuvinte sunt înlocuite și în alte limbi romanice cu împrumuturi din alte limbi. Astfel lui *războiu* îi corespunde germ. *wirra* (fr. *guerre*); lui *prieten* germ. *dru*; lui *obraz* franc. *joue* și ital. *guarcia*; lui *breaz* v.-franc. *bler*; lui *gol* lombardul *byot*; lui *brâu* v.-franc. *gourle*, etc. Unele din aceste înlocuiri sunt vechi. Astfel *quercus* a cedat locul lui *cassanus* în Franța, lui *garriga* în Catalonia, lui *carvalho* în Franța sudică, lui *carresca* în Spania și Portugalia, lui *stejar* și *gorun* la noi. Tot așa de interesantă e observația pe care o putem face în Sud-Estul european, anume că adesea *cuvântul străin care înlocuește la noi pe cel latin, apare în locul termenului vechiu și la popoarele învecinate*. Lucrul se explică ușor la anumiți termeni împrumutați de toți Balcanicii, de noi și de Unguri, din turcește: acești termeni sunt strâns legați de instituții, obiceiuri sau felul de viață al Turcilor pe vremea când stăpânirea lor se întindea peste toate ținuturile locuite de noi și vecinii noștri. Mai greu e de explicat de ce cuvinte care exprimă lucruri atât de deosebite ca slavul *baba*, *bělŭ*, *kosa*, *košŭ*, *koleda*, *kurŭva*, *kosica*, *gŭdel*, *grŭbavŭ*, *globa*, *obor*, *pelynŭ*, *pistruva*, *sito*, *vŕeverica*, *vŕŭkolakŭ*... n'au pătruns numai la noi — înlocuind cuvinte vechi (ca lat. *meretrix*, *tructa*, *saetaceum*, *sciurus*, etc., păstrate în alte limbi romanice): *babă*, *băl*, *coasă*, *coș*, *colindă*, *curvă*, *cosiță*, *gădil*, *gârbov*, *gloabă*, *obor*, *păstrăv*, *pelin*, *sită*, *veveriță*, *vârcolac*, ci și la Albanezi (*babë*, *balj*, *kosë*, *kosh*, *koljendrë*, *kurvë*, *gudulis*,

gërbë, gjobë, obor, peljin, pestrovë, sitë, ververiçë, vurrkollak) și la Neogreci (βάβα, μπέλου, κόσα, κόσσουρον, κολέντα, κούρβα, κόσσα, κουτουλώ, κριμπός, γλόμπα, όβορός, πέστροβα, πελίνοσ, σίτα, βιρβιρίτσα, βουρκόλακας).

Ca pe piața de mărfuri, există și cu privire la pătrunderea cuvintelor nouă în limbă, o cerere și o ofertă. Cu cât contactul cu o limbă străină e mai mare, cu atât crește și oferta. Când nu există însă o cerere, în zadar se oferă. Unde condițiile de traiu sunt asemănătoare și mentalitatea identică, acolo aceleași mărfuri se cer pe toate piețele.

Concluzia ce o putem trage din cele precedente este că limba — cel mai distinctiv criteriu pentru cunoașterea unei națiuni — nu e condiționată de structura sanguină a unui popor. Dacă, după statistica pe care am făcut-o și care ține seama și de frecvența cuvintelor, am putut constata la noi pentru cuvintele de origine latină un procent de 88—90%, aceasta nu înseamnă că 88—90% din sângele nostru e latin; nici absența unui număr însemnat de elemente autohtone nu însemnează că n'am avea în vine sânge traco-geto-dac. De asemenea nu cuvintele de origine slavă în limba noastră ne pot da o idee despre proporția în care sângele nostru e amestecat cu sânge slav.

Măsurători după reacția isoaglutinării (cf. Dr. G. POPOVICI, în revista *Cultura*, 1924, p. 232) au constatat în Sud-Estul european aproape același indice la Români (48,9,22.5 în Transilvania, 47.5,25.3 în Vechiul Regat) la Bulgari (46.8,20.4) și la Sârbi (46.4, 20.2). Se pare deci că sângele ce curge în vinele tuturor acestor popoare are la temelie același sânge traco-geto-dac, care — întocmai ca un vin vechiu și nobil care-și conservă aroma când îl amesteci cu vin nou — și-a păstrat structura inițială și după ce i s'a adăugat sânge nou roman și a fost, mai târziu, împrăștiat cu sânge slav. În Nordul Peninsulei Balcanice au fost slavizați mulți Români, precum în Nordul Dunării au fost românizați mulți Slavi.

II. PĂMÂNTUL

101. Dacă în ceea ce privește legătura ce există între sângele și limba unui popor plutim numai în domeniul ipotezelor, iar cercetările lingvistice au ajuns mai mult la concluzii negative, s'a recunoscut de mult raportul intim ce există între limbă și pământul pe care trăește națiunea ce o vorbește. Condițiile geografice au silit

pe om să lupte cu aceleași mijloace împotriva naturii vrăjmașe și să primească cu aceeași bucurie darurile firii prietenoase, să ducă același fel de viață și să ia aceleași atitudini în fața ei. Astfel s'a creat acel mănunchiu de însușiri sufletești care, în măsură mai mare decât înfățișarea exterioară, fac ca Românii să se recunoască îndată unul pe altul și care se oglindesc și în limba lor.

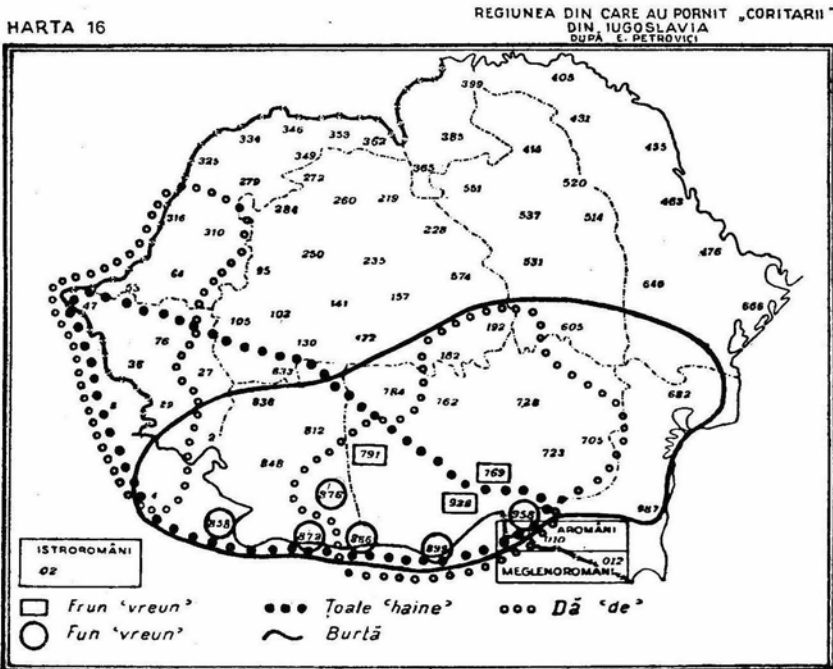
Vom examina în cele următoare câteva aspecte ale acestei legături între limbă și pământ.

Se spune de obicei despre cuvinte că ele *călătoresc*. Expresia aceasta figurată poate fi înțeleasă în două feluri: sau oamenii călătoresc și duc cu ei cuvintele dintr'un loc într'altul; sau oamenii stau pe loc și transmit prin comunicație cuvintele — și în general orice inovație de limbă — dela om la om.

Cazul dintâiu s'a întâmplat adesea, mai ales la noi, unde mișcările de populație au fost atât de dese. Dacă Dobrogea are o limbă atât de pestriță, cauza este că ea a fost colonizată cu Români din diferite părți. În Bucovina întâlnim în unele sate forme și cuvinte care se deosebesc de cele din satele din împrejurimi și se aseamănă cu cele întrebuințate în Transilvania nord-estică. Presupunerea că avem a face cu coloniști veniți din acele părți se confirmă prin documentele care arată un val de emigrări, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, din Transilvania nord-estică în Bucovina. Ungurismele care se găsesc în Basarabia sunt duse de descălecătorii maramurășeni. Păștori ardeleni au trecut și în Oltenia și Muntenia estică, ajungând până la Dunăre. În unele din așezările lor se vorbește și azi ca prin Transilvania. Dacă în Muntenia — adică în regiunea care păstrează nealterat pe *e* și pe *ea* după *ț* — se zice *broască țestoasă* și *țeastă* dar *țăran* și *țară*, aceste două cuvinte, cu *e* prefăcut în *ă* și cu *a* în loc de *ea*, ca în Transilvania, sunt vorbe importate. Într'adevăr, *țară* în înțeles de «șes întins» (cf. *Țara Bârsei*, *Țara Făgărașului*, etc.) și *țăran* sunt denumiri pe care Transilvănenii le-au dat marelui șes al Munteniei și locuitorilor de pe acest șes. Ei coborau în «Țară» când treceau munții, ducând cu ei și cuvintele nouă în «Țara-Românească».

Cercetând hărțile atlaselor lingvistice, putem adesea să stabilim, după limbă, locul de origine al unor așezări mai nouă. Un caz interesant de asemenea identificare a făcut E. PETROVICI în DR. IX, 224—236. Călătorind în Iugoslavia, a studiat, în anul 1937, graiul

unor presupuși Români din satul *Ciocheșina*, aproape de râul Drina (fosta graniță între Serbia și Bosnia). De fapt aceștia sunt, precum îi arată tipul și ocupația de lingurari « coritari », țigani româniizați. Găsind câteva muntenisme caracteristice în limba lor, PETROVICI a transpus câteva din ele (*burtă*, *țoale* pentru « haine », *dă* în loc de « de » și *fun*, *frun* în loc de « vreun ») pe o hartă, pe care o reproducem și noi (hartă nr. 16). Aria cea mai extinsă, a lui *burtă*,

a fost simțitor redusă prin suprapunerea ariei lui *dă* (pentru *de*), iar din aceasta a rămas mai puțin de jumătate după suprapunerea ariei lui *țoale* (cu sensul de « haine »). În sfârșit, și din regiunea în care se zice *burtă*, *dă* și *țoale*, nu rămâne decât partea sudică, aproape de Dunăre, unde în loc de *vreo* se întrebuințează *fo*, rostire care se găsește și la Țiganii din Ciocheșina. Astfel localizarea regiunii de unde au emigrat în Serbia acești Țigani româniizați s'a putut limita la regiunea din Sud-Vestul Munteniei și Sud-Estul Olteniei, aproape de Dunăre. În ceea ce privește timpul când au părăsit acest ținut, acesta trebuie să fi fost pe la începutul secolului al XVIII-lea, căci

« coritarii » cunosc cuvântul *porombi*, iar cultura porumbului nu e în Muntenia mai veche de sfârșitul veacului al XVII-lea.

Cu privire la regiunile colonizate, K. JABERG (*Aspects géographiques du langage*, 1936, p. 31) stabilește următorul principiu: « Ce qui, au point de vue de la géographie linguistique, caractérise les régions colonisées, ce sont les grandes nappes unitaires qui se sont formées grâce au mélange des dialectes parlés par les immigrants ». *Unitatea lingvistică din Moldova și Muntenia față de varietatea de cuvinte și forme din Ardeal, e un indiciu că leagănul poporului nostru e Ardealul, din care s'a coborât mereu surplusul de populație românească spre a coloniza cele două principate, care aveau o populație rară românească până adânc în evul mediu și, în ceea ce privește Bărăganul, până în secolul al XIX-lea.*

102. În Muntenia și în Sud-Estul ardelean se zice *pisică*; în restul României se zice *mâța*. După cum un Român (neinfluențat prea tare de limba literară) întrebuințează una sau alta din aceste două vorbe, îi poți cunoaște locul de origine. Totuși și la București sau la Brașov se zice că *l-am prins cu mâța 'n sac* (nu *cu pisica 'n sac*). Ar fi greșit să deducem din acest fapt asupra unor colonizări moldovene pe teritoriul muntean. Expresia glumeață *a prinde pe cineva cu mâța în sac* s'a răspândit în aria *pisică* pe calea firească a propagării dela om la om. Acest fel de răspândire a unei inovații de limbă este cel mai obișnuit: aud la cineva o expresie care-mi lipsește sau care mi se pare mai potrivită, mai frumoasă sau mai plastică decât cea pe care o știu eu, mi-o însușesc și o întrebuințez, la rândul meu, transmitând-o altora. Dacă avem atâtea turcisme în Țara veche, nu însemnează că le-a adus o populație turcească așezată printre Români. Ele au fost aduse de *moda*, care imita felul de a se exprima a claselor suprapuse, cu legături la Poartă.

Răspândirea unui fenomen de limbă a fost asemănată cu cercurile din ce în ce mai mari ce se formează pe luciul unei ape în care arunci o pietricică. Hărțile atlaselor lingvistice ne sugerează mai degrabă altă imagine. Inovațiile se propagă așa cum se revarsă o apă ce iese din matca ei, inundând împrejurimea. Cât timp terenul e uscat, ochiul nu distinge micile deosebiri de nivel; abia când e inundat, vezi cum apa urmează curbe ce-ți par capricioase, lăsând din loc în loc ostroave neacoperite de apă. Pe hărțile reproduse de noi

se cunosc multe asemenea insule prin regiuni lipsite de comunicații. În ținuturile *izolate* — cuvântul «izolat» e derivat din ital. *isola*, care corespunde lui *insula* latin — se păstrează de obicei mai bine formele vechi; ele sunt refractare multor inovații.

Comparația cu apa care iese din matcă și inundă regiunile apropiate ne explică și de ce în ținuturile *marginale* (sau *laterale*) formele mai vechi de limbă se conservă mai bine decât în cele centrale. Latinescul *arena* «nisip» se păstrează în România (*arină*) și Spania (*arena*) care sunt arii laterale față de Franța și Italia, unde vedem că s'a încetățenit cuvântul mai nou *sabulum* (franc. *sable*, ital. *sabbio*). Și pe teren românesc, cuvântul *arină* (cu varianta *anină*) s'a conservat — precum se vede din harta 17 — la periferia nordică a României și la grupul sudic al Aromânilor, două regiuni laterale față de centrul care zice *nisip* (de origine slavă), *homoc* (de origine ungurească), etc. Dar chiar și numai la Dacoromâni, aria lui *arină* formează azi două insule în două regiuni marginale, despărțite de o arie centrală în care au pătruns cuvintele nouă. Textele noastre vechi dovedesc însă că în regiunea albă dintre cele două pete roșii de pe harta noastră 17 se întrebuintă până în veacurile trecute cuvântul *arină*, ca și la Prut, și la Someș. Centrul, bătut de valuri din toate părțile, este mai expus la inovațiile lingvistice decât marginile, care au laturea din afară ferită față de ele (dar sunt mai accesibile pentru împrumuturi dela popoarele învecinate).

Precum pe hărțile Atlasului Linguistic Român, formele vechi se întâlnesc prin cutare regiune periferică din Transnistria sau Maramureș sau în cutare colț izolat din Munții Apuseni, tot astfel, dacă alăturăm hărțile atlaselor romanice, vedem că ceea ce face ca limba română să se deosebească de limbile surori este caracterul ei arhaic. Chiar după căderea Imperiului Roman apusean, anumite inovații de limbă, cum e confundarea lui *ŭ* cu *ō* sau prefacerea consonantelor afonice în fonice în poziție intervocalică, s'au răspândit în cele mai multe provincii ale Romaniei apusene, peste hotarele provinciilor. Poziția periferică a romanității estice, izolată de restul Romaniei prin popoarele nouă interpușe, face să deosebim până azi în vocalism pe *furcă* de *pōmum* (rom. *furcă*, *pom*) și să păstrăm pe *p*, *f*, *s*, *t*, *c* între vocale în *ripa*, *scrofa*, *casa*, *rota*, *focus* (rom. *râpă*, *scroafă*, *casă*, *roată*, *foc*). Asemănarea mare a limbii române cu dialectele italiene de Sud se explică în parte prin poziția lor periferică; asemănarea cu limba

sardă, prin poziția lor izolată; asemănarea cu spaniola, în opoziție cu franceza și italiana, fiindcă Peninsula Iberică și România formează arii laterale față de aria centrală, care cuprinde Franța și Italia.

Caracterul arhaic al limbii române se recunoaște mai ales din tezaurul ei lexical. Multe cuvinte latine sau formațiuni latine vulgare nu s'au păstrat decât la noi, d. e. *adjutorium* > *ajutor*, *blanditia* > *blândețe*, *deprehendere* > *deprinde*, *languidus* > *lânged*, *placenta* > *plăcintă*, etc. În locul acestora s'au introdus în Vest altele. Astfel în loc de *venetus* > *vânăt* pătrunde, din limbile germanice, *blao* (franc. *bleu*), sau prin contactul cu Orientul, arabul *lâzaward*, el însuși împrumutat din persanul *lâdjeward* (ital. *azzurro*, fr. *azur*). Când pentru aceeași noțiune existau, în latinește, doi termeni, în Vest rămâne adesea unul, iar în Est celălalt. Astfel la Români se păstrează *lingula* țaranului roman (*lingură*), pe când *cochlear(ium)*, cu care avuții mâncau melci și ouă sau luau medicamente, trăiește în franc. *cuiller*. În unele cazuri în românește se conservă formele primitive ale unor cuvinte, care în limba latină clasică apar numai ca derivate. Verbul *a feri*, care în limba veche avea încă înțelesul de « a serba », ne îndreptățește să reconstruim tipul latin **ferire*, dispărut din limba clasică, fiindcă era omonim cu celălalt *ferire*, cu înțeles de « a bate », dar a cărui existență e atestată prin *festus* și prin derivatele *feriae* și *feriare*. Mai ales măricel e numărul cuvintelor ca *agilis* > *ager*, *canticum* > *cântec*, *hospitium* > *ospăț*, care la noi s'au transmis, ca vorbe populare, din generație în generație, pe când la ceilalți Români — ca bunăoară franc. *agile*, *cantique*, *hospice* — sunt « cuvinte savante », intrate mai târziu în limbă, din latineasca școalelor, bisericii și a cancelariilor medievale.

Astfel de cuvinte, păstrate numai în limba română, sunt multe. Am numărat, în Dicționarul limbilor romanice de MEYER-LÜBKE (ediția primă) vreo 120, ceea ce face cam 5—6% din toate cuvintele noastre de origine latină recunoscute până acum.

M. BARTOLI, plecând dela unele sugestii ale lui J. GILLIÉRON, a dat o deosebită amploare **linguisticii spațiale**. Cele cinci principii fundamentale pe care le stabilește învățatul profesor dela Torino sunt pe scurt următoarele (cf. în urmă *Per la storia del latino volgare*, în *Arch. Glott. ital.*, XXXI și *Linguistica spaziale*, extras din *Le razze e i popoli della Terra*, care apare sub direcția lui R. BIASUTTI):

1. Dacă, dintre două faze, una se găsește într'o arie mai puțin expusă comunicațiunii ca cealaltă, faza mai puțin expusă e de obicei cea mai veche. Exemplu: lat. *haedus*, care s'a păstrat numai în insula Sardinia (logudorez *edu*) și în România izolată de restul Romaniei (*ied*), reprezintă o fază mai veche decât *capritus*, păstrat în Italia (toscan *capretto*).

2. Dacă dintre două faze cronologice una se găsește — sau se găsea — în arii laterale și alta în arii mijlocii, faza ariilor laterale e de obicei cea mai veche. Exemple: Peninsula Iberică și Dacia formează arii laterale față de Catalonia, Galia, Alpii retici și Italia, care alcătuiesc arii centrale. De fapt vedem că vechiul *fervere* (portug. *ferver*, span. *hervir*, rom. *fierbe*) s'a păstrat în ariile laterale, în vreme ce noul cuvânt, mai expresiv, *bullire*, e răspândit în ariile centrale (catalan *bullir*, prov. *boulhir*, franc. *bouillir*, friulan *buli*, italian central *bollire*). Tot astfel s'a păstrat în Peninsula Iberică și în Dacia *formosus*, *magis*, *rogare*, *tunc* (span. *hermoso*, *más*, etc., rom. *frumos*, *mai*, etc.), pe când în ariile centrale avem *bellus*, *plus*, *precare*, *ad illam horam*, etc.

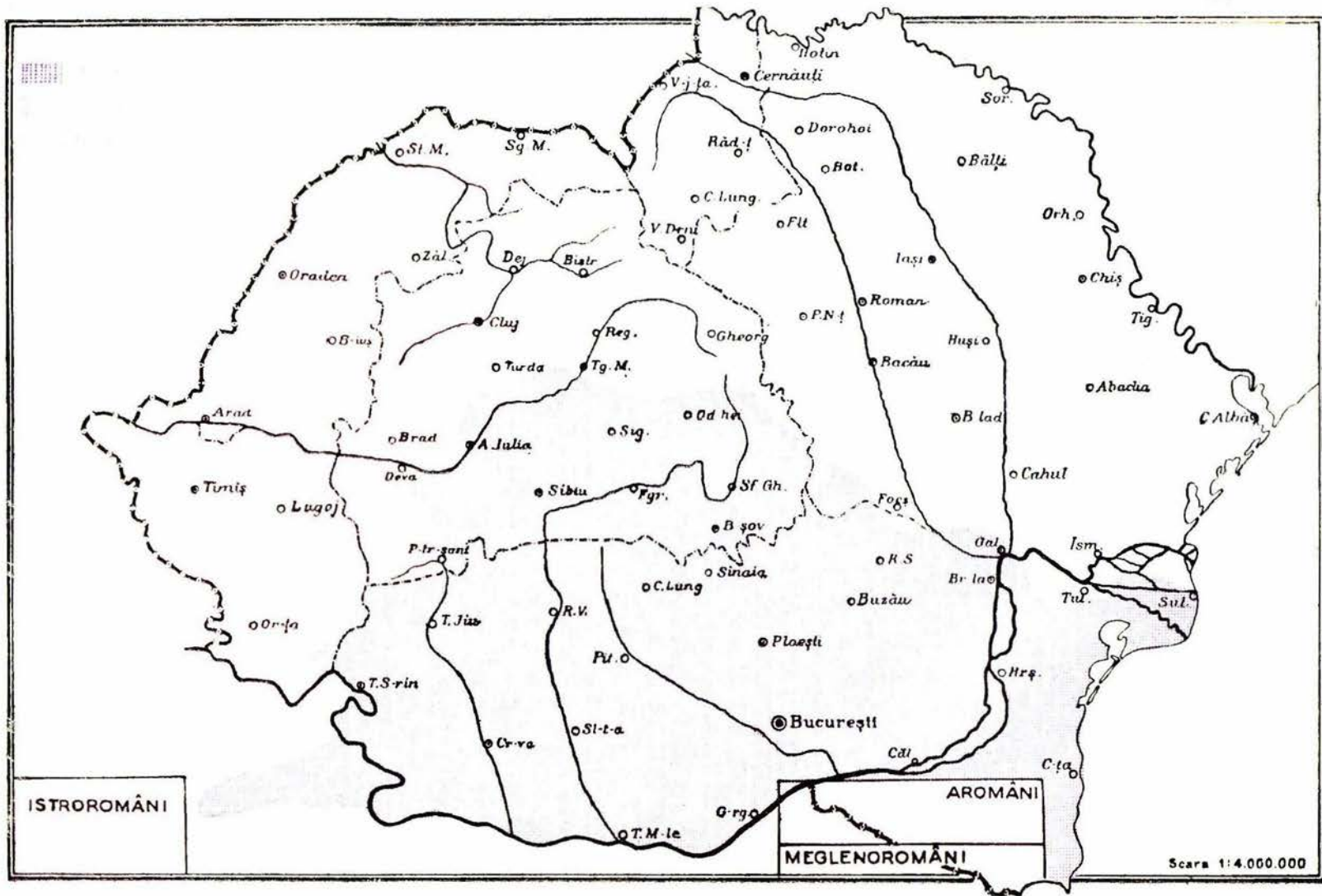
3. Dacă dintre două arii una este — sau era odinioară — mult mai mare, adică mai extinsă decât cealaltă, faza răspândită în aria mai mare e de obicei cea mai veche. Limba română, care era și izolată și avea și o poziție laterală față de Italia și Galia, păstrează — după cum am văzut — multe forme vechi. Pe de altă parte ea are și un număr de forme mai nouă decât celelalte limbi romanice, unde cuvintele mai vechi au o răspândire mai mare. Iată câteva asemenea exemple din lista publicată în urmă de M. BARTOLI în *Zeitschrift für Volkskunde*, 1939, p. 85:

causa: span. *cosa*, franc. *chose*, ital. *cosa*; — rom. *lucru*,
 cessare: span. *cessar*, franc. *cesser*, ital. *cessare*, — rom. *înceta*,
 findere: span. *hender*, franc. *fendre*, ital. *fendere*, — rom. *crăpa*,
 frigidus: span. *frio*, franc. *froid*, ital. *freddo*, — rom. *rece*,
 nidus: span. *nido*, franc. *nid*, ital. *nido*, — rom. *cuib*,
 tectum: span. *techo*, franc. *toit*, ital. *tetto*, — rom. *acoperiș*,
 in vanum: span. *in vano*, franc. *en vain*, ital. *in vano*, — rom. *în deșert*,
 gutta: span. *gota*, franc. *goutte*, ital. *goccia*, — rom. *picătură*,
 monstrare: span. *mostrar*, franc. *montrer*, ital. *mostrare*, — rom. *arăta*,
 movere: span. *mover*, franc. *mouvoir*, ital. *movere*, — rom. *mișca*.

4. Aria mai târzie păstrează de obicei o fază anterioară. Aceasta se vede mai ales când comparăm Italia cu provinciile. Deși romanitatea e mai veche în Italia și provinciile au fost romanizate mai târziu, în aceste arii mai târzii se păstrează de obicei fazele mai vechi de limbă.

5. Dacă din două faze atestate în trecut, una a dispărut sau e mai puțin trainică decât cealaltă, faza dispărută sau mai puțin trainică e de obicei cea mai veche: *focus* care trăește în rom. *foc*, ital. *fuoco*, franc. *feu*, span. *fuego* e mai nou decât *ignis*, dispărut în limbile romanice.

103. Elementul geografic cel mai important din punct de vedere lingvistic este **comunicația** între indivizii aparținători aceleiași limbi sau aceluiași grup de limbi. Răspândirea unei inovații de limbă este

mai adesea în funcție de o comunicație continuă și susținută. Aceasta nu înseamnă însă că aceeași inovație nu poate să apară în mai multe puncte, fără ca ea să fi fost transmisă, prin comunicație, de la un punct la altul. Harta noastră nr. 5 și cele spuse de noi, la pag. 34, în legătură cu ea, ne-o dovedesc. Nimic mai firesc decât ca între miile de inovații ce se nasc în fiecare clipă în limba vorbită, să se ivească coincidențe. Aceleași cauze pot produce, în mod spontan, mai ales la indivizi aparținători aceleiași neam, aceleași efecte. Totuși, pentru ca asemenea inovații să prindă rădăcini, să se răspândească și să formeze arii, e nevoie ca între cei ce și le transmit să existe o comunicație.

De obicei însă ne facem o idee greșită despre condițiile care crează, din punct de vedere lingvistic, o comunicație grea sau ușoară.

La popoare ca al nostru, distanțele nu contează și comunicația nu presupune numai decât șosele bine întreținute. La clinica chirurgicală din Cluj, a venit de curând un țăran, cu o boală gravă, făcând dela Hunedoara drumul pe jos în două săptămâni; când Brănenii se duc cu căruțele lor spre Câmpulung, nu o iau pe serpentinele șoselei celei nouă, ci tot pe drumul vechiu, mai greu de urcat, dar mai scurt și mai direct. Și azi, când mijloacele moderne de locomoțiune au înghițit distanțele și au apropiat popoare care se cunoșteau abia după nume, la noi automobilele grăbite trebuie să ocolească carul cu boi, pentru care timpul și felul drumului nu contează. Cu atât mai mult trebuie să presupunem că strămoșii noștri aveau vreme să străbată distanțe mari pe locuri puțin umblate. *Nimic nu ne împiedecă deci să credem că în epoca de formație a limbii noastre, o populație rară, locuind un teritoriu întins, își putea transmite, dela distanțe mari și pe drumuri primitive, inovațiile de limbă.*

Obstacolele de ordin geografic, ca munți înalți și râuri late, nu au împiedecat pe strămoșii noștri să se întâlnească.

Aproape fiecare din hărțile reproduse în acest volum arată că Dunărea nu împiedecă limba Românilor din Iugoslavia și din Bulgaria să rămână aceeași ca cea din Banat și Oltenia. Mai instructivă e harta nr. 18, pe care e însemnată repartitia cuvintelor *nea*, *zăpadă* și *omăt*. Transilvania de Miază-zi are *zăpadă*, ca Muntenia; Transilvania de Miază-noapte *omăt*, ca Moldova (cu Bucovina și Basarabia); Transilvania de Apus are *nea*, ca Banatul și Crișana. Precum se vede și dintr'o mulțime de alte hărți, Atlasul Lingvistic Român confirmă

constatarea făcută mai întâi de G. WEIGAND, că munții *n'au împiedecat pe Români să comunice unii cu alții, deși pe crestele lor înalte trecea granița care despărțea în curs de veacuri pe Transilvăneni de Munteni, Moldoveni, Bănățeni și Ungureni*. Cu turmele lor, păstorii transilvăneni coborau pentru iernat pe șesurile de dincolo de Carpați, prin ale căror trecători numeroase frații de același sânge se căutau neconținut. *Carpații n'au despărțit pe Români, ci au format în toate vremurile șira spinării a neamului nostru*.

Asemenea observații au fost făcute și în alte regiuni. DAUZAT constată că formidabilul masiv al Alpilor nu constituie aproape nicăieri o frontieră lingvistică, ci, din contră, e traversat de limitele inovațiilor fonetice. Dunărea, care curge prin Ungaria dela Vest spre Est și dela Nord spre Sud, nu o desparte în grupe lingvistice deosebite. Dimpotrivă, după observația lui WEIGAND (Jb. VI, p. 12—13), cumpenele apelor, chiar când nu alcătuiesc piedici pentru comunicare, despart graiurile locale.

104. Dacă, precum văzurăm în cazul lui *nea—zăpadă—omăt*, Transilvania apare despărțită în mai multe arii, care se extind și dincolo de munți, fiindcă munții nu au fost o piedecă pentru mișcările de populație și pentru o comunicare susținută pe ambele lor versante, nu cunosc, pe de altă parte, nicio inovație importantă de limbă care să fie răspândită în toată Transilvania și numai în această provincie. Carpații, care cuprind Transilvania ca într'un lanț, n'au creat condițiile necesare pentru ivirea unui « dialect transilvan ».

Nașterea unui dialect nu se datorește numai unor cauze indirecte cum e încetarea comunicației între diferitele grupe aparținătoare aceleiași națiuni, ci dialectele se datoresc și unor cauze directe, precum gravitarea indivizilor grăitori spre aceleași centre și apropierea între ei produsă de aceleași aspirațiuni de ordin național sau de aceleași interese de ordin social. Transilvania, stăpânită de străini nu putea forma pentru Români o unitate politică, iar orașe ca Sibiu și Clujul unguresc nu aveau o putere de atracție pentru țaranul român, care se ducea în ele numai să cumpere dela străini, să-și desfacă marfa la străini, să se judece în fața străinilor sau să-și plătească birurile exploatatorului străin.

Cu totul altele erau condițiile în Vechiul Regat, unde, în cele două state românești, capitalele locuite de Români erau centre politice, culturale, bisericești, administrative și economice. Astfel în

Muntenia și Moldova s'au putut desvolta, în curs de câteva secole, două graiuri deosebite, cu unele inovații ce cuprindeau tot teritoriul acestor provincii și se opreau în regiunea Focșanilor. Numai Oltenia, cu puternicii ei bani la Craiova, cu numeroase infiltrații din Ardeal, mai prezintă particularități proprii de graiu, care de cele mai multe ori fac puntea de trecere spre Banat.

Banatul însuși, cu câteva centre românești, și izolat politicește, un timp oarecare, de celelalte provincii ardelenne, a putut desvolta și el un tip particular de graiu românesc.

În Moldova, Muntenia și Banat se poate descoperi un mănunchiu de izoglose, izofone și izomorfe care se acoper și nu trec în general mult peste hotarele acestor provincii. De obicei însă liniile care delimitează pe hărțile lingvistice ariile unor cuvinte (izoglosele), unor rostiri (izofonele) și unor forme de conjugare sau declinare (izomorfele), nu țin seama de granițele provinciale, ci au cele mai variate forme și — mai totdeauna — se întretaie în Transilvania.

În general dialectul dacoromân, vorbit de masa mare de Români (la 1930, după statistica oficială, 13.180.936, azi peste 15.000.000 în România, la care se adaugă o jumătate de milion dincolo de Nistru, în Rusia sovietică, vreo 500.000 dincolo de Dunăre, în Iugoslavia și Bulgaria — aceștia nu trebuie confundați cu Aromânii din Iugoslavia și Bulgaria — vreo 150.000 în America și câteva zeci de mii în Ungaria) se caracterizează printr-o unitate relativ mare. Pe când Napolitanul nu pricepe pe Venețian, nici Bavarezul pe Hamburghez, nici chiar Germanul din Dorna pe cel dela Bistrița, Românul din Banat și cel din Basarabia se înțeleg ușor, deosebiri între graiurile lor fiind mai mult lexicale. Moldovenii stabiliți după Unire la Cluj mi-au mărturisit de multe ori că aveau impresia că limba din centrul Transilvaniei e plină de « moldovenisme ».

Deosebiri mari, care fac ca o înțelegere reciprocă să fie foarte anevoioasă, există numai între dialectul dacoromân și dialectele aromân, megleno-român și istroromân. Deși structura celor patru dialecte române este aceeași, faptul că ele s'au desvoltat de multe veacuri despărțite unele de altele prin mase de neamuri străine sau în regiuni fără comunicație, a produs aceste deosebiri între ele.

Ceea ce caracterizează dialectul dacoromân, unitatea lui relativ mare, e și caracteristica fiecărui din celelalte trei dialecte în parte.

Aromânii, formând o rețea rară pe un teritoriu întins și greu de străbătut, trăind printre Greci, Albanezi, Sârbi și Bulgari, vorbesc un dialect cu foarte mici deosebiri regionale. Dacă Istroromânii din Jieăni vorbesc un graiu întru câtva deosebit de cei din Valdarsa, e pentru că ei vând și cumpără la Triest și nu la Fiume, spre care gravitează cei dela Sud de Monte Maggiore.

Între cele patru grupuri de Români numai Dacoromânii au o limbă literară. Aceasta a contribuit și ea la unitatea limbii.

În comparație cu celelalte dialecte, cel dacoromân are unele inovații care îl deosebesc mult de celelalte dialecte; pe de altă parte el apare uneori mai conservativ decât dialectul istroromân, aromân și meglenit. Între inovațiile lui fonologice amintim influența mare a poziției următoare, dură sau moale; apoi influența labialelor asupra unui *e*, *ea* și în următor în poziție dură: *făt*—*feți*—*fată*; *apăs*—*apeși*—*apasă*—*să apese*; *vând*—*vinzi*; reducerea lui *ea* la *e* înaintea unui *e* următor: *creastă*—*creste*; prefacerea lui *l'* și *ń* în *ı*: *cai* (din *cal'*), pluralul lui *cal*, *cuvios* (din *cuvinos*) alături de *cuvine*, etc. Dimpotrivă limba literară dacoromână păstrează pe *e* și pe *i* după *ș*, *z*, și *ț* (în opoziție cu Aromânii și Megleniții): *și*, *zi*, *țin*. Tot vechi sunt formele « iotacizate » ale unor verbe ca *auz*, *crez*, etc., pierdute în general la Istroromâni și mai ales la Aromâni și Meglenoromâni. În declinare am păstrat vocativele în *-e* (*doamne*), dar am introdus, la plural, inovația *-lor* (*domnilor*) și la acuzativul numelor de ființe morfemul nou *pe* (*văd pe frate-meu*). În conjugare avem încă mai-mult-ca-perfectele *lăudasem*, *auzisem*, înlocuite în celelalte dialecte cu forme perifrastice, și avem o dezinență deosebită la persoana a treia a conjunctivului la toate conjugările (*să laude*, *să tacă*, *să facă*, *să audă*), pe când celelalte dialecte sau au generalizat dezinența *-ă* și la conjugarea I (așa la Aromâni) sau au, la toate conjugările, forma indicativului și pentru conjunctiv (așa la Istroromâni). Din sintaxă pomenesc conservarea infinitivului, ca formă verbală, în anumite construcții (*poate spune*, etc.), pierdut la Aromâni.

Cea mai mare deosebire între Dacoromâni și celelalte dialecte o formează vocabularul lor. Pe când Aromânii au suferit o puternică influență grecească, Megleniții una bulgărească, Istroromânii una croată, noi avem o mulțime de termeni slavii intrați în limbă pe cale bisericească și administrativă și avem ungerisme și germanisme

care lipsesc cu desăvârșire la ceilalți Români. Din tezaurul lexical de origine latină am pierdut câteva cuvinte, conservând — precum vom arăta — multe care s'au pierdut în celelalte dialecte.

105. **Dialectul aromân** se împarte în două grupuri mari: cel de Sud și cel de Nord.

Grupul de Sud e cel mai compact și cuprinde pe Aromânii din Pind, în regiunea muntoasă care desparte Epirul de Tesalia. Aici se găsesc orașele și satele curat românești *Aminciu (Mețovo)*, *Avdela*, *Laista*, *Perivoli*, *Breaza*, *Smixi*, *Samarina*, *Furca*, ș. a. Spre Miază-zi acești Aromâni ajung până în Acarnania și Peloponez, spre Apus ei trec în Epir, iar spre Răsărit sunt răspândiți în Tesalia întreagă, la *Tărcól (Tricala)*, *Cardița*, *Veleștin*, *Alméri*, *Lárisa*, *Tárnovo*, *Caragiola*, *Lásun (Elasona)*, *Șácișta*, *Caterina*, etc. Tot din Pind — și anume din Avdela și Perivoli — sunt veniți acum vreo 200 de ani Aromânii care se găsesc în mase compacte în jurul orașului *Véria* și anume în *Xerolivadi*, *Dólian*, *Selia de sus* și *Selia de jos*, *Niaușta*, ș. a., precum și ramificările dela *Poroi*, *Lípoș*, *Ramna*, *Cavala*, *Seer (Seres)*, *Drama*, *Xanti* până în Tracia orientală.

Un grup de Epiroți se găsește de mult pe muntele Olimp, în satele *Cokinopli*, *Vlaholivádi* și *Fteri*.

Grupul de Nord, caracterizat prin păstrarea dialectului mai neinfluențat de înrâuriri străine, se găsește la granița Macedoniei, în munții *Grámoste*, mai ales în frumosul sat *Nicolița*, apoi în *Castoria*, *Crupiștea*, *Vlahoclisura*, *Névesca*, *Pisudéri*, etc. Acești « grămusteni » s'au extins pe de o parte spre *Salonic*, pe de altă parte îi găsim în comuna mare *Livadi*, o insulă între Megleniți, pe vârful lor izolat de munte.

De asemenea « grămusteni » sunt Aromânii din Macedonia din jurul marelui centru *Bitolia (Monastir)* în *Tárnovo*, *Maragovo* și *Crúșovo*, de unde ei s'au răspândit în *Pârleap (Perlepe)*, *Veles*, *Uschiub*, *Cumánova*, etc.

La grupul de Nord aparțin și Aromânii macedoneni din jurul *Ohridei*, în *Iancoveș*, *Resna*, ș. a. Aceștia însă sunt veniți din Albania, unde de timpuriu s'a răslețit o parte din Aromânii de Nord, formând un subdialect de sine stătător, cu multe influențe albaneze. Aici, în Albania, aveau odinioară, în orașul *Muscopole*, un centru cultural de mare însemnătate, din care, după pustiirea orașului de către

Ali-pașa, s'au răspândit în toate părțile. În *Corcea (Corița)*, *Pliasa*, *Grabovo*, *Lănga*, *Belița*, apoi în orașele Albaniei centrale și de Nord, în *Elbasan*, *Tirana*, *Cavaia*, *Durazzo*, etc. Aromânii sunt populația de frunte, ca număr și ca însemnătate socială.

În mijlocul Albanezilor toscii, între râurile Vovusa și Osum e insula mare a « Fărșeroților » aromâni, care au fondat sate ca *Fetița*, *Gramaticova*, *Cândrova*, etc., cu subdialectul lor distinct, iar în spre mare între râurile Vovusa și Șcump, sunt răspândiți Aromânii « muzechiarî ».

Extensiunea aceasta a Aromânilor este rezultatul unor neconținute migrațiuni. Avem dovezi istorice de mutări ale lor dintr'un loc într'altul în urma persecuțiilor neconținute la care au fost supuși. Tradiția păstrată la bătrâni și limba sunt dovezi vii despre mișcarea populațiunii, care a părăsit sate întregi spre a înființa așezări nouă.

Vieața pe care o duc Aromânii este patriarhală și curată. Ei sunt sobri, inteligenți, nepretențioși și doritori de cultură. Femeile sunt morale; copiii stau, chiar după ce ajung mari și se însoară, în casa părinților lor; nu sunt rare casele în care de moșul bătrân ascultă copiii și nepoții strănși sub același acoperiș. « Curajul, puterea și iscusința Aromânilor a făcut ca în cetele de haiduci de prin Tesalia și Albania numărul Aromânilor să fie neproporționat de mare » (WEIGAND).

Ocupația principală a Aromânilor din Epir și Tesalia, precum și a celor din muntele Olimp și din Livadi, este păstoritul. Cu turmele lor de oi, « picurarii » din Pind cutreieră munții, în vârful căroră au cătunele lor de vară; iarna ei coboară cu nevestele și copiii în satele lor așezate în vale, la iernatic. În *Românii Nomazi* (studiu publicat în DR. IV), TH. CAPIDAN a arătat drumurile făcute de acești păstori.

Familiile crescătorilor de vite sunt organizate în « falcări » (50—200 de familii, de obicei înrudite), în frunte cu « celnicul » (adică « fruntașul »), bogat și cu mare autoritate, având mai de mult și putere judiciară. Celnicia era ereditară.

Spre deosebire de acești păstori, Aromânii din Macedonia și din orașele Albaniei sunt mai ales negustori. Ei au casele cele mai mari de comerț, fiind angroșiști și fabricanți vestiți. Negustori grămosteni și muscopolitani au pătruns departe în Occident și în Egipt.

Aromânii din Veria duc un comerț în stil mare cu lăptării, unt și brânzeturi; vestit e mai ales cașcavalul fabricat de ei. Ei formează puntea de trecere dela păstor la negustor.

O mare parte a Aromânilor sunt meseriași. Specialitatea în care se disting este, pe lângă zidărie, croitorie și cismărie, cu deosebire argintăria; filigranele lucrate de ei sunt tot atât de cunoscute, ca chilimurile și covoarele (« doadzile ») țesute de Aromâncele din Epir și din Veria.

Meseria care în întreaga Peninsulă Balcanică este în mâni aromânești, este cea de hotelieri și de hangii, la orașe și la sate. Oriunde se oprește călătorul în statele balcanice, cel care îi dă adăpost în casa sa curată este un Aromân.

Mulți Aromâni sunt chirigii.

Cu agricultura Aromânii nu se ocupă aproape deloc; numai Fărșeroții și Muzechiarii își lucrează pământurile lor. De asemenea nu se găsesc nicăiri slugi și pălmași printre ei. Aromânii nu sunt numai cei mai înstăriți locuitori din Peninsula Balcanică, ci în toate centrele mai mari ale Macedoniei, Albaniei, Tesaliei și Epirului reprezintă și cel mai cult element.

Locuințele Aromânilor, la munte, se deosebesc de ale celorlalți Balcanici: păstorii au « călive », sedentarii locuiesc în « case » de piatră cu etaj, grupate în târguri mari. De asemenea se deosebesc de alte neamuri prin portul lor, același la toți Aromânii.

Numărul Aromânilor nu se cunoaște exact, căci pe vremea Turcilor statistici oficiale nu se făceau, iar cele de azi — mai ales cele grecești — sunt falsificate. După TH. CAPIDAN (*Aromânii*, p. 32) ei ar fi 300.000—350.000, dintre care 150.000 în Grecia, 100.000 în Iugoslavia, 40.000 în Bulgaria și 65.000 în Albania. În cele două decenii din urmă vieța devenindu-le nesuferită sub stăpânirile străine, mulți din ei au emigrat în Dobrogea nouă, unde au întemeiat colonii. Și prin orașele României — mai ales în București — se găsesc numeroși Aromâni, care însă după câteva generații își pierd graiul și devin Dacoromâni.

În cursul veacurilor mulți Aromâni și-au pierdut limba și conștiința națională și în Peninsula Balcanică. Cei dela Nord s'au slavizat, cei dela Sud s'au grecizat. Copaciarii și Sărăcăciani, deși vorbesc azi grecește, și-au păstrat încă portul aromânesc. Mulți dintre eroii Grecilor (ca Andruțu, Bucova, Ca-

ciandori), mulți mecenaiți (ca Sina, Sturnara, Toșița, Mușico, Averov), poeți (ca Riga Pheraeos, Zalacostas), oameni de știință (ca Pantazides, Lambros) și bărbați de stat (de ex. Coletti) din Grecia au fost Aromâni.

Între numirile ce li se dau, cea mai potrivită este cea de *Aromâni*. Ei înșiși își zic *Armâni*. După legile fonologice ale acestui dialect, acest cuvânt corespunde lui *Român*. Numele de *Macedo-Român* nu e potrivit, dat fiind că majoritatea lor nu locuiește în Macedonia; *Cuțovlahi* (adică « Români schiopi ») și *Țințari* sunt nume de batjocură date lor de Greci, Bulgari și Sârbi; alte numiri ca *Romano-Vlahi*, dată de scriitorii aromâni (UCUTA) în gramaticile lor, sau de *Iliro-Vlahi*, cum le spunea I. MAIORESCU, n'au prins.

Din cauza poziției lor izolate, Aromânii au păstrat în dialectul lor multe trăsături vechi. Iată câteva:

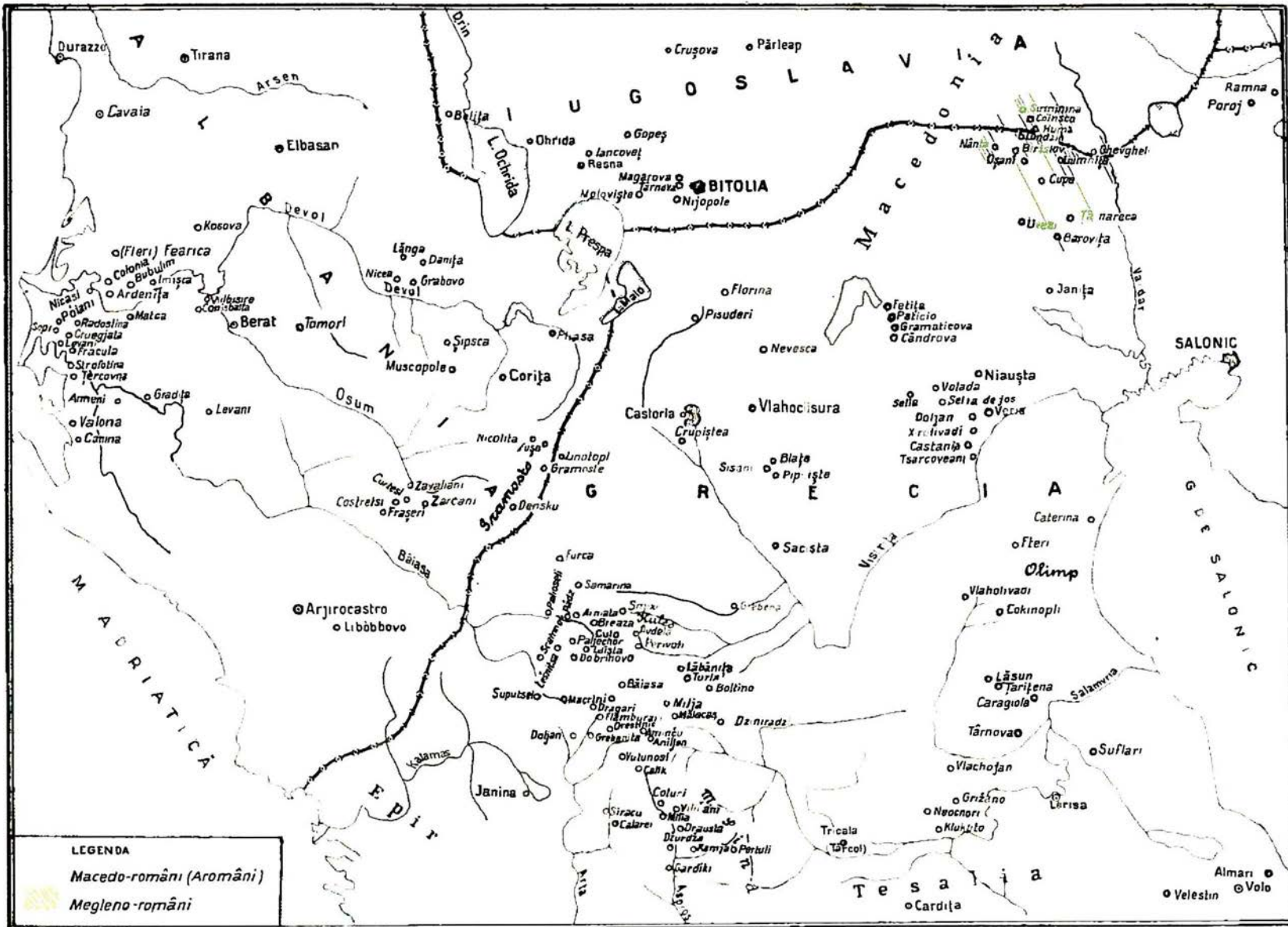
Din fonologie: conservarea lui *e*, *ea* și *in* după labiale în poziție dură: *ved* « văd », *vintu* « vânt », *feată* « fată »...; păstrarea diftongului *ea* înaintea unui *e* din silaba următoare: *feate* « fete »...; menținerea lui *-u* final după grupuri consonantice (și în afară de cons. +*r* sau *l*): *somnu*, *optu*...; păstrarea lui *l'* și *n'*: *l'epure* « iepure », *gl'indă* « ghindă », *cuhu* « cuiu »...; conservarea africatelor *dz* și *g*: *dzic* « zic », *gloi* « joi »...; păstrarea lui *n* în (*u*)*nă* « o », *grân* « grâu »...

Din morfologie: pronumele păstrează accentul pe dezinența dativului: *ațilui*, *ațilei*, *aților*... « acelui, acelei, acelor »; forma aoristului — care s'a păstrat pretutindeni — este la persoana întâia a verbelor tari de conjugarea a treia: *arișu* « râsei », *ascumșu* « ascunsei »...; multe verbe tari de conjugarea a treia au păstrat aoristul în *-pșu* și participiul în *-ptu*: *trapșu—traptu* « trăsei—tras », *alepșu—aleptu* « alesei—ales »...; în Epir găsim vechiul condițional: *alăvdarim*, *alăvdari*, etc.

Din derivațiune: păstrarea sufixelor *-ame* (colectiv și abstract) și *-atic* (abstract): *bărbătame* « mulțime de bărbați », *amărame* « amărime »...; *gūnatic* « voinicie »...

Din sintaxă: lipsește *p(r)e* la acuzativ: *ved fratili* « văd pe fratele ».

În vocabularul Aromânilor găsim un număr măricel de elemente latine pierdute la noi, precum: *avră* « răcoare » < *aura*, *baș* « sărut » < *basio*, *căroare* « căldură » < *calor*, *-oris*, *cună* « leagăn » < *cuna*, *cusurin* « văr » < *consobrinus*, *fao* « bob » < *faba*, *mes* « lună » < *mensis*, *țeațire* « năut » < *cicer*, *-ris*, *yinyiț* « douăzeci » < *viginti*, etc.

LEGENDA

Macedo-români (Aromâni)

Megleno-români

În fața acestor trăsături conservative, avem cel puțin tot atâtea inovațiuni, care nu există deloc — sau numai parțial — la Dacoromâni. Iată câteva:

Din fonologie: apariția unui *a* protetic înainte de *r*, mai rar înainte de alte sunete: *armăn* « Români », *alasu* « las », *acumpăr* « cumpăr »...; prefacerea lui *e* în *ă* și a lui *i* în *î* după *ș*, *dz* și *ț* (din *d* și *t* latin): *budză* « buze »..., *și*, *dzic*, *țin*, *avdзі* « auzi »...; *au* și *eu* înainte de consoanțe se prefac în *av* și *ev* (*ef*): *alavdu* « laud », *preftu* « preut »...; sincopa e foarte răspândită, mai ales la Aromânii de Miază-zi: *mărtare* « măritare », *nveastă* « nevestă », *vdzim* « fugim », *ngăm* « mâncăm », *omlu* din *omulu* « omul »...; la Aromânii din Grecia întâlnim sunetele *δ*, *θ* și *γ* și prefacerea lui *nt*, *nc* în *nd*, *ng* și a lui *mp* în *mb*, după model grecesc: *ayru* « agru », *đascăl* « dascăl », *đeamîn* « famen »..., *cândic* « cântec », *ninga* « încă »..., *mbuțina* « împutina »...; la Aromânii din Albania *rl* și *rn* au dat *r̄*: *cară* « carne », *dziniřă* « ginerele »...; palatalizarea labialelor e un fenomen general și colectiv: *k'eptu* « piept », *ține* « bine », *herbu* « fierb », *yespă* « vespe », *mic* « mic »...; *n* se palatalizează înaintea dezinenței *-i*: *bun* « buni », *adun* « aduni »...

Din morfologie: oxitonele masculine au la plural dezinența *-adz* de origine neogrecescă (*-άδες*): *pășă*—*pășadz* « pașale », *k'irăgi*—*k'irăgadz* « chirigii »...; vocativul în *-e* s'a pierdut, fiind înlocuit cu nominativul; prepoziția *a* nu întovărășește numai genitivul (*a feată*'ei, *a omului*...), ci și genitivul și dativul pronumelor (*a nia* « mie », *a nauă* « nouă »...) și pronumele posesiv (*aheu* « mieu »...); acuzativul *mine* și *tine* a înlocuit, la grupul de Nord, nominativul *io* și *tu* (*mine fac*); verbele iotacizate s'au desiotacizat: *avdu*...; la persoana a treia a conjunctivului s'a generalizat și la conjugarea întâia dezinența *-ă*: *să cântă*...; mai-mult-ca-perfectul e perifrastic: *aveam lăvdată* « lăudasem », *aveai faptă* « făcuseși »...; participiul trecut are forma feminină: *vidzută* « văzut », *are faptă* « a făcut »...; gerundiul se formează cu dezinența *-alui*: *aștiptându* lui « așteptând »...

În derivațiune avem câteva sufixe împrumutate dela Slavi și Greci, necunoscute Dacoromânilor, ca *-izma* (*asparizma* « spaimă »...), *-iu* (*armăniu* « aromânime »...) ș. a.

Din sintaxă relevăm: articolul la numele masculine de orașe arată direcția: *mi duc Bucureșli* « mă duc la București »; articolul

apare la asemenea nume și după prepoziție: *yine di Bucureșl'i* « vine din București »; substantivul se leagă de numeralul precedent prin *de* dela 11 în sus (nu dela 20, ca la noi): *unspridzați di oamîn* « unsprezece oameni »; infinitivul a fost înlocuit pretutindeni prin *să*+conj.: *poati s-veadă* « poate vedea ».

Mai multe pierderi a suferit dialectul aromân în vocabular, o mulțime de elemente latine fiind înlocuite prin împrumuturi străine — mai ales dela Neogreci — sau prin alte elemente latine ori derivate de ale lor. Iată câteva exemple: albie: *cupaște*, argint: *asime*, blând: *imir*, dator: *burgîli*, fraged: *crehtu*, negoț: *emborriu*, pace: *bărișe*, popor: *milete* sau *laó*, repede: *agoña*, sălbatic: *agru*, sufer: *trag*, *pat*, suiu: *alin*, teamă: *angusă*, trimit: *pitrec*, umed: *nitios* sau *igrasios*...

Unele din fenomenele vechi păstrate la Aromâni se întâlnesc regional sau în măsură redusă și la noi. Astfel *e* și *ea* se păstrează după labiale, și în poziție dură, prin Transilvania sud-vestică: *mer*, *peană*...; *î* se mai întâlnește în Banat: *cută*, *ursoaște*; accentuarea *acelór*, *acelú* *e* cea obișnuită prin Bucovina; *auă* « strugure » din lat. *uva* se găsește și în Oltenia, *auș* « moș » din lat. *avus* *e* cuprins în derivatul *neaoș* (din *de auș*), *amură* « stomacul vitelor » se găsește pe la Brașov sub forma *mură* (DR. V, 619), *nămal'u* < **animalium* s'a păstrat prin Banat (*nămaie* « vită ») și despre existența lui și în alte regiuni atestă numiri de munți ca *Nămăiești*. Tot astfel se găsesc la noi unele inovații ca la Aromâni, de ex. proteza unui *a*, mai ales în regiunile vestice și nordvestice (*asudoare*, *apipăi*, *amiroși*, etc.); participiul feminin în construcții ca *am fost văzută*, *să fi găsită*, etc., cu deosebire prin Ardeal, etc.

Pentru deosebirile între Aromânii de Nord și cei de Sud, cf. expunerile lui TH. CAPIDAN în *Dr.*, VI, 132 ș. u.

106. La Nord de Salonic, în Macedonia — grecească astăzi, — pe malul drept al râului Vardar, se întinde regiunea Meglen sau Caragiova (« câmpie neagră »), cu văi atât de roditoare, încât produc până la trei recolte pe an. Între cele vreo 50 de sate bulgărești se găsesc câteva comune românești: orașelul *Nănta*, cu 5000 locuitori, și șapte sate: *Lugunța* (*Lundziñ*), cu 3000 de locuitori, și *Birislav* în Nord, *Huma*, *Oșani*, *Liumnița*, *Cupa* și *Țárnareca*, precum și trei sate cu populație mixtă româno-bulgară: *Barovița*, *Coinsco* și *Sirminina*, toate în părțile muntoase dinspre Răsărit. Ca și aiurea, și aici Românii sunt așezați cu deosebire în munți, dintre care unul — de 2090 m — are numele curat românesc de *Zona* (= zână).

În aceste sate se vorbește dialectul **meglenoromân** sau **meglenit**. (Între ele se găsește și un sat aromânesc, *Livădz*, cu o populație de 800 suflete, venită abia de vreo 150 de ani din părțile grămostene și în care se vorbește încă dialectul aromânesc).

Megleniții, în cea mai mare parte agricultori, dar și păstori, crescători de albine și de viermi de mătase, se deosebesc de ceilalți Români, în afară de graiu, și prin religie, port și tip. O parte din ei — Năntenii — sunt mahomedani (ca și Bulgarii din Meglen) — singura populație romanică cu această religie — turciți cu sila după aprige împotriviri, împreună cu episcopul lor ortodox de odinioară. Și portul lor este turcesc. În ceea ce privește tipul lor, ei bat la ochi fie prin pomeții ieșiți, fie prin părul mai blond și ochii lor cu privirea stinsă. Acest tip neobișnuit la alți Români, precum și unele indicațiuni istorice au făcut pe C. JIREČEK să presupună că Meglenoromânii sunt Pecenegi românizați, din cei colonizați acolo în secolul al XI-lea de împăratul bizantin Alexios. Această supoziție, care nu prea pare verosimilă, era admisă și de G. WEIGAND, nu însă de TH. CAPIDAN.

Conviețuirea cu Bulgarii — care se bucură de prestigiu înaintea lor — a produs la ei un fel de bilinguism cu o puternică influență bulgărească în graiu. În Nănta numai familiile sărace mai vorbesc românește.

Numărul Megleniților e de 12.000—14.000 de suflete.

În timpurile din urmă acest număr a mai scăzut, căci după războiul mondial, Grecii, cărora le-a revenit Meglenul, îi persecută și au așezat printre ei coloniști greci din Asia Mică. De aceea o parte din Megleniți — vreo 3000—4000 — au emigrat (mai ales din Liumnița și Oșani, dar și din Lugunța, Cupa, Huma și Țárnareca) în Dobrogea nouă, unde sunt așezați în câteva sate — în parte curat meglenite, în parte amestecați cu Bulgari și cu Dacoromâni — între Turtucaia și Silistra. Aceștia, învățând dacoromânește, își vor pierde de sigur, peste câteva generații, graiul.

Meglenul fiind o provincie sălbatică, Românii așezați acolo nu au avut contact cu Aromânii din apropiere, încât au putut trăi neinfluențați de graiul acestora. Mult timp nu s'a știut nimic de existența lor. Abia târziu îi pomenește Grecul NICOLAIDES, descriitorul Albaniei HAHN și C. JIREČEK. Cel ce le-a studiat limba mai întâi a fost G. WEIGAND, după care au urmat P. PAPAĞAGI, TH.

CAPIDAN — care ne-a dat o monografie în trei volume despre ei — și I. A. CANDREA.

Dialectul lor are unele trăsături arhaice:

În fonologie ei păstrează, ca și Aromânii, pe *e*, *ea* (ca *e*) și în după labiale și în poziție dură (*fet*, *fetă*, *vind...*), pe *l'* și *ñ* (*l'epuri*, *cl'em*, *vină* «vie...»), dar, în opoziție cu aceștia și în consonanță cu Dacoromânii, păstrează pe *u* din diftongii *au* și *eu* (*eo*) (*gaură*, *preot...*).

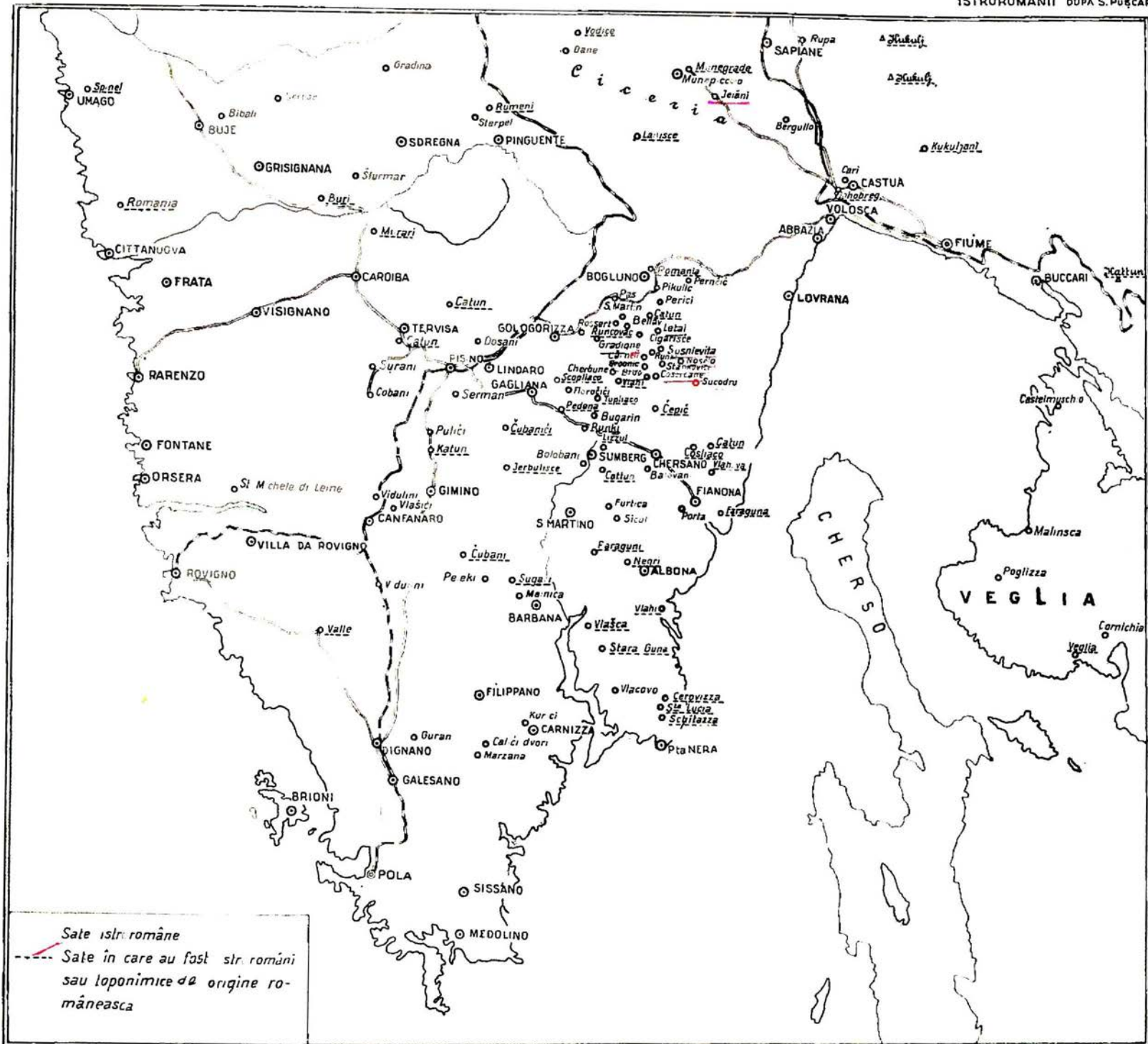
Din morfologie cităm aoriste ca *merș* «mersei», ca la Aromâni.

Din sintaxă amintim acuzativele fără *p(r)e*, ca la Aromâni, dar, în opoziție cu ei, Megleniții păstrează uneori infinitivele, care sunt întregi, ca în dialectul vechiu dacoromân: *ti poți duțiri* «te poți duce».

În vocabularul lor întâlnim câteva elemente latine — puține la număr — pierdute aiurea, precum *căldaru* < *caldarium*, *dărtoari* < *dolatoria*, *muntur* < **mutulus*, *piduriță* < *pedulis*, *pricur* < *percolo*, *Pril'u* < **Aprilius* (ca *Martius*, etc.), *urdin* < *ordo*, -inis. Ei au un număr măricel de cuvinte de origine latină comune cu dialectul dacoromân și pierdute la Aromâni, precum: *ampirat* «împărat», *ascut*, *beat*, *cârnat*, *criel* «creieri», *des*, *floari*, *jur*, *mint*, etc. Mai puține sunt elementele latine care ne lipsesc nouă, dar le au și Aromânii, precum: *s'apiră* «se face ziuă» < *aperit*, *aură* «răcoare» < *aura*, *căloari* «căldură» < *calor*, -oris, *căstōnu* «castan» < **castaneus*, *ic* «smochin» < *ficus*, *mes* «lună» < *mensis*, *surin* «loc bătut de soare» < **solinus*...

Mult mai numeroase sunt inovațiile dialectului meglent, care îl fac atât de greu de înțeles pentru noi. Iată câteva din ele:

Din fonologie: amuțirea lui *a* inițial, ca la Istroromâni: *duc* «duc» și «aduc», *fară* «afară»...; rostirea lui *ă* și *î* accentuați ca *o*: *lōnă* «lână», *dōm* «dăm»...; amuțirea lui *h*: *rănes* «hrănesc», *vla* «vlah»...; prefacerea lui *h'*, uneori și a lui *ǵ*, în *î*: *ierb* (din *h'erb*) «fierb», *iū* (alături de *ǵiū*) «viu»; palatalizarea labialelor, însă numai parțial: *k'atră* «piatră» dar *peđică*..., *nilă* «milă» dar *mic*..., *ǵarmi* «vierme» dar *vis*, numai *ier* «fier», *il'* «fiu» și numai *bini*, *zber*...; *n* se înmoaie înaintea dezinenței *-i*, ca la Aromâni: *buñ* «buni», *duñ* «aduni»; *u* final amuțește, ca la Dacoromâni, după un grup de consonante, afară de cons. +*r*, *l*: *codru*

dar *fost*...; *dz* și *ĝ* își pierd, ca în limba română literară, elementul ocuziv: *zac, joc*...

Din morfologie: genitivul se formează și la apelative cu *lu*, ca la Istroromâni, iar dativul (după model bulgăresc) cu *la*; întâlnim la masculine vocativele în *-ule*, ca la Dacoromâni: *domnuli*...; la pers. 1 din singularul indicativului apare, la unele verbe, adausul de origine bulgară al unui *-m*, iar la pers. 2 a unui *-ș*: *âflum, âfliș* «aflu, afli»...; cele mai multe verbe tari în *-xi* și *-ctum* au trecut, ca la Dacoromâni, în rândul celor în *-si, -sum*: *andîrșe* «drese», *leşe* «alese»...; perfectul compus și mai-mult-ca-perfectul se formează și cu auxiliarul «fi»: *sam vinit* «am venit», *ram mâncat* «mâncasem»...; la gerundiu se mai adaugă *-ura* sau dezinența *-eaĭchi*: *lăgondura* «alergând», *șideaĭchi* «șezând»...; ca la Aromâni, avem plurale în *-adz*: *căsăbadz, buiaĝadz*...; verbele iotacizate s'au desiotacizat, ca la Aromâni: *ut* «aud»...; participiul dela «fi» e *fost*, ca la Dacoromâni; persoana a treia din plural la imperfectul verbelor de conj. I primește, ca la Dacoromâni, adausul unui *-u*: *cântau, cădeau*...

În derivațiune întâlnim câteva sufixe nouă, mai ales de origine bulgărească, ca *-ĉoc* (*călĉoc*...) și *-lif* (*rânlif, miruslifcă*...) și foarte multe prefixe împrumutate dela Bulgari: *du-ard, pru-dorm, ză-ling*, etc.

În sintaxă constatăm unele din inovațiile pe care le-am întâlnit și la Aromâni, precum legătura numelui cu *di* la numeralul dela 11 în sus (*unsprăț di zoli* «unsprezece zile»), numeralele articulate (*doil' fraț* «cei doi frați») și unipersonalele, după model slav, ca *aĥ-ți mancă* «mi-e foame» (propriu «mi se mănâncă»).

Foarte multe sunt cuvintele împrumutate, mai ales din bulgărește și din turcește, care au înlocuit pe cele latine. Iată câteva: aramă: *bliznă* sau *baçor*, taur: *bic*, strămb: *criv*, faur: *cuvaç*, plămâni: *drob alb*, porumb: *gulub*, scânteie: *iscră*, rândunică: *lăstoviță*, frumos: *ubav*, etc.

Precum se vede ușor din cele precedente, dialectul meglentiu ocupă un loc intermediar între cel dacoromân și cel aromân, având un număr mare de note comune, atât în ceea ce privește păstrarea stadiilor mai vechi, cât și cu privire la inovații, cu amândouă. Totuși unele trăsături caracteristice, ca rostirea *ț, z* în loc de *ĉ* și *ĝ* (*țer* «cer», *zer* «ger»), palatalizarea lui *n* înainte de *i* flexionar (*buñ, duñ*) și păstrarea lui *n* în *nă* «o» și *grăn* «grâu» îl apropie mai mult de cel aromân.

107. **Dialectul istroromân** se vorbește astăzi în provincia italiană Istria în două grupuri despărțite prin muntele Monte Maggiore (croatește Učka Gora). Centrele de gravitate fiind diferite și căile de comunicație grele, un contact între grupul de Nord și cel de Sud nu există de multă vreme.

Grupul de Nord e reprezentat de satul *Jeiași* (it. *Seiane*). Odinioară grupul acesta de Istroromâni se extindea departe spre Vest. Mărturii istorice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea vorbesc lămurit despre Vlahii care ajungeau până aproape de Triest în comunele Opchiena (Občina), Trebiciano (Třebič) și Padiciano (Padič); până nu de mult se mai vorbea românește și în Mune. Se pare că Românii locuiau, amestecați cu Slavi, pe o mare parte din « pământul Cicilor ».

Grupul de Sud, numit nu tocmai exact și al Românilor din Valdarsa, cuprinde azi următoarele șapte sate și cătune cu populație românească: *Letâi* (it. *Letana*), *Grádiște* (it. *Gradigne*), *Susnevița* (it. *Frascati*), *Noselo* (it. *Villanova*), *Sucódru* sau *Senovic* (it. *Frassineto*), *Brdo* (it. *Colle San-Giorgio*) — cu cătunele *Costerceáni* și *Sáncovici* — și *Grobnic* (it. *Avellino*). Dintre acestea numai patru (*Susnevița*, *Noselo*, *Brdo* și *Grobnic*) și-au mai păstrat naționalitatea, deși și în ele locuitorii sunt bilingui sau chiar trilingui. În celelalte trei ei abia mai cunosc dialectul și le e rușine să-l vorbească sau îl vorbesc numai cu cei din alte sate românești. Pe la mijlocul veacului trecut, I. MAIORESCU mai găsisse Români în punctul extrem sudestic al Peninsulei (Punta Nera), la Schitazza. La începutul secolului al XIX-lea mai exista o colonie de Istroromâni și pe insula Veglia. (Aceștia nu trebuie confundați cu « Veglioiții », care vorbeau o limbă romanică deosebită, limba dalmată, al cărei ultim reprezentant, Udina Búrbur, a murit în deceniul din urmă al veacului trecut). Și în alte sate din Istria se vorbea odinioară românește, precum dovedesc mărturii mai vechi și numiri de localități ca Vlahi (Vlahova, Vlaška), Cherbune, Catun, Faraguna (= fără gună, adică « fără suman ») ș. a. Slavizarea lor treptată a fost favorizată de religia lor catolică și de politica Austriei, care proteja pe Slavi în dauna Italienilor. La începutul veacului nostru Istroromânii erau vreo 3000; în 1921 statistica oficială italiană dădea numai 1644 de suflete.

Venețianul IRENEO della CROCE, care, în secolul al XVII-lea, ne-a dat câteva probe de graiu istroromân, îi cunoaște sub numele de *Rumeri*, adică *Rumări*, o formă care corespunde, după legile fonologice ale acestui dialect, lui *Români*. Astăzi își zic *Vlăș* (la singular *Vlâh*), iar vecinii îi porecesc *Ciribiri*.

Istroromânii sunt urmașii *Românilor Apuseni*, răspândiți odinioară în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, unde au lăsat numeroase urme în toponimie, în limba și onomastica iugoslavă. Ei s'au întins treptat, cu turmele lor, până în Istria sau s'au refugiat în această provincie despopulată dinaintea Turcilor.

Astăzi starea Istroromânilor e mizerabilă. Săraci, în regiuni sterpe, ei duc o vieță de oameni chinuți, mai ales de când filoxera le-a pustiit vița de vie. Ca marinari sau cărbunari, iar nevestele lor ca doici, cutreieră țările învecinate, fără să izbutească să se întoarcă bogați acasă. Numai câte un Istroromân întors din America e mai înstărit.

În ceea ce privește limba lor, ei se aseamănă cu Aromânii și Megleniții în conservarea unor particularități vechi, precum e, din fonologie, păstrarea (dar nu pretutindeni) a lui *e*, *ea* (ca *ê*) și *in* după labiale în poziție dură (*fet*, *fêț* « fată », *virê* « vână »...) și a lui *l'* (nu în toate pozițiile) și *ñ* (*l'epur*, *cl'ema*, *lupoñe* « lupoaică »...). Ca la Dacoromâni, *n* nu s'a înmuiat înaintea dezinenței *-i*, ci s'a rotacizat între vocale: *bur* « buni », *dur* « aduni »; cu regiunile vestice dacoromâne se aseamănă Istroromânii în menținerea labialelor nepalatalizate: *pičor* « picior », *bire* « bine », *fil'* « fiu », *țir* « viu », *mîc*...

Din morfologie e de amintit înainte de toate conservarea condiționalului: *aflâr*, *aflâri*, *aflâre*, *aflârno*, *aflâreț*, *aflâru*... și menținerea, ca în Banat, a auxiliarului *reș*, *reși*, *reș*, *reșn*, *reș*, *reș* « aș, ai, ar, am, ați, ar »...; ca în unele regiuni periferice dacoromâne, dezinența persoanei întâi dela pluralul indicativului prezent este, la verbele de conjugarea I, *-am* (rostit *-âm* sau *-ân*): *noi lucrân* < *lucramus*.

Din sintaxă remarcăm lipsa lui *p(r)e* la acuzativ, ca la Aromâni și Megleniți, dar spre deosebire de Aromâni, Istroromânii păstrează infinitivul și nu numai în construcții ca *poc spure* « pot spune », ci și *âflu fêț durmi* « gălesc fata dormind »...

Foarte multe sunt inovațiile acestui dialect. Uneori ele se găsesc — mai ales regional — și la Dacoromâni, mai rar la Megleniți. De cele mai multe ori ele se datoresc influenței Slavilor înconjurători. Iată câteva:

Din fonologie: *a* accentuat se pronunță *â*: *fâc*, *pecât* « păcat »...; *a* inițial amuțește, ca la Megleniți: *vę* « avea », *flâ* « afla »...; *ă* medial devine *a*: *facût*, *cûmpar*...; *ă* final se rostește *ę*: *câșę* « casă », *âflę* « află »...; diftongul *ea* se rostește *ę*: *șerę* « seară », *stę* « stea »...; diftongul *oa* se preface în *o*: *morte* « moarte », *omir* « oameni »...; *e* + *a* se contrage în *a*: *nopta* « noaptea », *t-a vezut* « te-a văzut »; *-i* și *-u* afonizați sau amuțesc cu totul (*bur* « buni », *lemn*...) sau se rostesc plenison (*fâți* « faci », *vedu* « văd »...); *u* din orice diftong devine *v*: *âvdu* « aud », *mev* « mieu »...; *că-* proton devine *ke*, ca în regiunile vestice dacoromâne: *kemeșe* « cămașă »; *n* dispare, ca la Dacoromâni, în *una* > *o*, *granum* > *grâv* (din *grâu*)...; *n* simplu între vocale se rotacizează în elemente latine, ca în unele regiuni dacoromâne: *vire* « vine », *lărăę* « lână »; *dz* și *ĝ* își pierd, ca la Megleniți și la Dacoromâni (în limba literară), elementul ocluziv: *zi*, *joc*; *l* final și preconsonantic în poziție dură dispare (ca la Serbo-Croați): *câ* « cal », *ât* « alt » (dar la plural *âl't*); *nv* trece în *nm* (ca la Albanezi): *nmețâ* « învăța »; lui *scannum* îi corespunde *scând* cu *nd*, ca la Megleniți și în regiunile vestice dacoromâne (scand).

Din morfologie: dezinența *-u* trece dela conjugarea II-IV și la conj. I la persoana a treia dela pluralul indicativului: *âflu* « află »; forma indicativului se generalizează și la persoana a treia a conjunctivului: *neca âflę* « să afle », *neca âvde* « să audă »; verbele în *-esc* au creat un nou tip în *-ęi*: *cuheți* « a fierbe », *cuhețiin* « fierbem »...; persoana a treia dela toate verbele în *-esc* este *ę* (scurtat din *-ęște*): *hitę* « aruncă »...; întâlnim un nou tip de imperfect: *flâia* « afla » *sedęia* « ședea », *fațęia* « făcea », *veriia* « venea »...; aoristul și mai-mulț-ca-perfectul s'au pierdut; gerundiul adaugă la dezinență un *-a* adverbial: *lucrânda*...; verbele iotacizate s'au pierdut (afară de câteva urme): *âvdu* « auz »...; ca la Dacoromâni avem *facût*, *fost*, *meri* « mergi », *ne*, *le* din mai vechile *nă* și *lă*; femininele în *-ea* au forma articulată în *-vu*: *stęvu* « steaua »...; genitivul și dativul se formează la toate substantivele, în amândouă numerele, cu *lu*: *lu călu* « a calului », *lu fęte* « (a) fetelor »...; în anumite construcții întâlnim dezinențe de declinare slavă: *za țiru* « la cină », *lasât-a*

polovițu « a lăsat jumătatea » (dela *polovițe* « jumătate »)...; adjectivele *au*, ca la Slavi, și o formă « absolută » și una « neutră »: *sveti* « sfânt », *groso* « gros »...; numeralele dela 8 în sus sunt slave (afară de *zeșș*): *asn* « opt », *devet* « nouă », *zedănaist* « unsprezece », *dvașet* « douăzeci »...

În derivațiune constatăm o mare sărăcie. Lipsesc infinitivele substantivate, adverbele în *-ește*, substantivele și adjectivele verbale în *-tor* și abstractele în *-tură*. Prefixul *res-* înlocuește uneori pe *des-*, ca la Megleniți și mai rar la Dacoromâni: *rescuț* « descuț ».

Din sintaxă amintim: forma articulată a complementului la acuzativ și când nu e cunoscut dinainte sau nu e definit mai de aproape: *furăt-a âcu* « a furat un ac »...; ca la Dacoromâni: *țel'i doi omir* « cei doi oameni » (la Aromâni și Megleniți *doil'(i) fraț*) și *țela mai betăru* « cela mai bătrânul »...; după numerale urmează adesea singularul, iar substantivul următor nu se leagă niciodată prin *de* de numeral: *doi sold*, *dvașet și pătru âh*...; forma absolută a pronumelui se întrebuițează în locul celei conjuncte: *no ntrêbe* « ne întreabă » (propriu « pe noi întreabă »)...; verbele se disting după « aspect » *mușcă* « mânca » e imperfectiv, *mușcaveși* « a mânca mereu » e iterativ, *poiđi* « a consuma » e perfectiv...; infinitivul are funcție de imperativ, iar nominativul articulată de vocativ: *proklet a fi* « blestemat să fie », *o Domnu* « Dumnezeule »...; pe lângă « eu aș face » (*făte-reș*) și « eu aș fi făcut » (*reș fost facút*) Istroromânii au și pentru « eu voi face », când prepoziția nu exprimă o afirmație precisă, un fel de condițional al viitorului (« restrictiv ») *se ȝo facúr*...

Cele mai mari deosebiri sunt însă în privința v o c a b u l a r u l u i. Elementele latine pierdute în celelalte dialecte (sau păstrate numai regional) sunt puține, astfel: *âsir* « măgar » (*asin* și în vechea dacoromână), *âņiurbă* « întâlni » < *obviare (*nuiba* la Megleniți, în *uibul* locului, regional la Dacoromâni), *ântru* « înainte » < *ante* (și în vechea dacoromână), *ȝi* « a merge » < *ire* (defectiv, și în vechea dacoromână), *mușăt* « frumos » (și arom. iar ca nume propriu și la Dacoromâni), *găbu* « galben » < galbus, -a, -um, *căișe* « colivie » < *cavea*... Mai multe sunt sensurile schimbate care apar la Istroromâni. Astfel *dură* (= aduna) însemnează « a mâna », *ântrebă* « întreba » și « cere » (ca în ital.), *ârpe* (= râpă) însemnează « piatră », *mesură* e « a ținti » (decalc după slav. *meriti*), *pul'* nu e « puiu », ci « pasăre » (ca la Aromâni), *trăze* (= a trage) însemnează « a căra », *țere* (a cere) însemnează « a căuta »...

Numărul cuvintelor vechi, înlocuite prin împrumuturi din limba croată și italiană, e foarte mare, încât procentul elementelor latine (în primele două texte publicate de mine) nu trece de 82. Iată câteva exemple din cele începătoare cu primele trei litere ale alfabetului: alerga — *trlí*, arc — *stril'alițe*, argint — *srebro*, ascuți — *nebrosi*, aur — *zlâto*, blestema — *secumi*, butoiu — *bățvițe*, câmp — *pol'e*, căpăstru — *caveca*, car — *voz*, carte — *chige*, cerb — *jelén*, cot — *lăcăt*, crud — *presno*, culege — *poberi*, cumătră — *botra*, cumnat — *cuñado*...

Multe inovațiuni și numărul mare de cuvinte străine fac ca dialectul istroromân să fie cel mai greu de înțeles.

108. Cu toate aceste mari deosebiri între cele patru dialecte, pentru orice linguist graiul vorbit în Regatul Român, în Pind, în Meglen sau în Istria, aparține unei singure limbi. *Toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ce deosebește limba română de limba latină pe de o parte și de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găsește în câteși patru dialecte.*

Ca să arătăm acest lucru, reproducem începutul unui basm meglénit, pe care l-am tradus în limba literară și pe care un Aromân (P. PAPAHAĞI) și un Istroromân (A. BELULOVICI) l-au tradus în dialectele lor.

<i>Dacoromânește</i>	<i>Istroromânește</i>	<i>Aromânește</i>	<i>Meglenoromânește</i>
Era odată un împărat care nu avea niciun fiu și dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu.	O votę fost-a un crăl' cărle n'ă vut na cun fil' și ie fost t'áro râda vę un fil' se nu l'i se zatarę lumele. Din țasta rugăt-a Domnu neca-l' dâje un fil'.	Eară nă oară un amiră țe no-avea nițiu h'il'ü și multu durea s'aibă un h'il'ü tra s nu-l' se-astingă numa. De-ațea năs ură la Dumnidzäu să-l' da un h'il'ü.	Ra ună oară un ampirat cari nu vę nițiu il'ü și multu finea să aibă un il'ü, sa nu-l'i si stingă numea. Di țea iel tucu si rugă la Domnu să-l'i da un il'ü.
Într'o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu, sau nu.	O zi mes-a la un strigún, za vedę se-l va Domnu dă un fil', ali se nu va.	Nă dzuă si duse la un magü, ma-z-veadă di se va-l'da Domnul hil'ü, ică nu.	Ună zuă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l'i să-l'i da Domnu vrin il'ü, ili nu.
Iară acel vrăjitor îi dete un măr și-i zise: să dai nevestii tale acest măr să-l mănânce și ea va naște un fiu așa cum îți cere inima.	Și țela strigún l'-a dăt un mer și l'-a zis: dę țesta mer lu țe mul'ere neca-l pojdę si va rodí un fil' cum reí tu vřę.	Am ațel mag il' deade un mer și-l' dzăse: si-l dai a mul'are-tăi aestu mer și s-lu măcă, și ea va s-facă un h'il'ü, așite cum il' doare inima.	Ară țel maghesnic al'i dędi ună męră și-l'i zisi: să-ü dai la mul'ari-ta țestă męră și să-ü mănancă, și ea să ru-dęscă un ilü șa cum ați țeri buricu.

Notele comune ale celor patru dialecte sunt atât de izbitoare, încât n'ar mai fi nevoie să insistăm asupra lor. Totuși vom enumera în cele următoare, grupate după capitolele gramaticii, câteva din cele mai caracteristice inovațiuni, comune tuturor Românilor.

A) Din fonologie

a) Modificări produse de accent:

Poziția neaccentuată închide vocalele *a* și *o*, prefăcându-le în *ă* și *u*; în măsură mai mică se preface și *e* în *i*: *gallina* > *găină*, istr. *gal'irę* (din *găl'irę*), arom. *găl'ină*, megl. *găl'ină*; **connosco* (= *cognosco*) > dacor., istror., megl. *cunosc*, arom. *cunoscu*; *fraxinus* > *frasin* istr. *frâsir*, arom. *frapsin*, megl. *frasin*...

Se face deosebire în tratarea lui *o* neaccentuat și *o* cu accent redus; cel dintâiu devine, după cum văzurăm, *u*, cel de al doilea *ă*: *quod* > dacorom., arom., megl. *că*, istr. *ke* (din *că*)...

Accentul următor reduce pe *ps* și *pt* (din *ps*, *pt* și *cs*, *ct*) la *s* și *t*: **accaptiare* > *acăța*, istr. *cață*, arom. *acățari*, megl. *cățari*; *laxare* > *lăsa*, istr. *lasă*, arom. *alăsari*, megl. *lăsari*. De asemenea prefixul *con-* urmat de consonantă pierde pe *n* când urmează accentul: *comparo* > dacor., arom., megl. *cumpăr*, istr. *cumpar*, dar *contremulo* > dacor. *cutrémur*, arom. *cutreámur*; *convéntum* > dacor. *cuvânt*, istr. *cuvînt*.

Vocalele latine *ě* și *ĩ*, când erau accentuate, au primit proteza unui *ř* și deci au influențat consonantele precedente, cu deosebire dentalele, muindu-le sau prefăcându-le în africcate. Excepție face grupa *ě + n* în proparoxitoane și *ě + n* sau *m + cons.*: *tēnerus* > dacor. *tânăr*, istr. *tirar*, arom., megl. *tinir* (față de *tēneo* > dacor. *țin*, istr. *țir*, arom. *țân*, megl. *țon*); *dentem* > dacor., arom. *dinte*, megl. *dinti*; *tempus* > dacor., megl. *țimp*. De asemenea în toate dialectele rămân nealterate înainte de *ě* și *ĩ* lichidele *n* și *r*, după care *ě* e tratat ca *ē*: *anĕllus* > *inel*, istr. *arel*, arom. *nel*, megl. *ninel*; **venĭtu* > dacor., arom. *venit*, istr. *verit*, megl. *vinit*. Remarcabil e în sfârșit faptul că dezinența *i*, deși nu are accent dinamic, are totuși un accent gramatical (cf. DR. II, 37) și produce asupra lui *t*, *d*, *l* același efect ca *ĩ* accentuat: *audis* > dacor. *auzi*, istr. *ăvzi*, arom. *avdxi*, megl. *uz*; *barbati* < dacor. *bărbați*, istr. *barbăț*, arom. megl. *bărbaț*.

b) *Cantitatea vocalelor* latine a influențat calitatea lor numai la *i*, care a dat aceleași rezultate ca *e*: *ligo* > dacor., istr., arom., megl. *leg*. Dimpotrivă *u* a rămas cu rostirea *u*: *mūsca* > dacor., arom., megl. *muscă*, istr. *muske*. Remarcabil e însă că cele câteva « excepții » cu *u* > *o*, se găsesc în toate dialectele (unde se mai păstrează aceste cuvinte): *autumnus* > dacor., arom., megl. *toamnă*, istr. *tomne*; *muria* > dacor. *moare*, arom. *moari*; *rubeus* > dacor. *roib*, arom. *aroibu* (cf. istr. *rois* < *roib* + *roșu*?).

c) *Poziția inițială* sau *finală* a unui sunet în cuvânt a produs următoarele modificări:

Vocalele finale extreme (*i* și *u*) neaccentuate — în afară de câteva cazuri speciale — au început să se rostească afonic, iar după anumite consonante — la Istroromâni în mod regulat — să amuțească cu totul: *melum* > *măr*, istr., arom., megl. *mer*; dacor. *oameni*, istr. *omir*, arom. *oamiñ*, megl. *uamiñ*...

Consonantele finale latine — cu excepția celor din câteva monosilabe — au amuțit toate; mai ales gravă în urmări pentru declinare și conjugare a fost amuțirea lui *s* final: *lupus* și *lupum* > dacor., istr., arom., megl. *lup* (< *lupu*); *nomen* > dacor. *nume*, istr. *lume*, arom. *numă*, megl. *numi*; *soror* > dacor. *soru-*, istr., arom., megl. *sor*; *habent* > dacor., arom., megl. *au*, istr. *av*; *quod* > dacor., arom., megl. *că*, istr. *ke*; *fac* > dacor., arom. *fă*, istr. *fē*, megl. *fē*...

N, m, l (prin analogie și pronumele *ș* și *ț*) inițial, când urma o consonantă cu care formau un grup greu de rostit, au primit proteza unui *ă* (*â*): (*i*)*llum duco* > dacor. *îl duc*, istr., arom. *âl duc*; (*i*)*n casam* > dacor. *în casă*, istr. *ăn cășe*, arom. *ăn* (și *în*) *casă*, megl. *ăn* (și *an*) *casă*...

d) *Poziția intervocalică* e cauza:

prefacerii lui *b* și *v* latin în *y*, care amuțește apoi cu totul în cele mai multe cazuri: *caballus* > dacor., arom., megl. *cal*, istr. *că*; *vivus* > dacor. *viu*, istr. *viu*, arom. *yiū*, megl. *giū*. Excepție face, în toate dialectele, *habere*, care păstrează pe *b* intervocalic ca *v*;

rotacizării lui *l* (simplu) latin: *mola* > dacor., arom., megl. *moară*, istr. *more*;

schimbării grupelor *-bl-* și *-br-* în *ul* și *ur* (al căror *u* se contopește uneori cu *u* precedent sau se prefacă mai târziu în *v*): *fabrum* > dacor. *faur*, istr. *făvru*, arom. *favru*; **excubulare* > dacor. *scula*, istr. *sculă*, arom., megl. *sculari*.

e) *Metafonia* vocalelor accentuate *e* și *o* se produce înaintea unui *a*, *ă* și *e* din silaba următoare, schimbându-le în *ea* (care la noi se reduce, înainte de *e*, mai târziu în *e*, iar la Istroromâni devine *e̯*) și *oa* (care la Istroromâni revine, mai târziu, la rostirea *o*): *ligat* > dacor., arom., megl. *leagă*, istr. *leşe*; *noctem* > dacor. *noapte*, istr. *nopte*, arom., megl. *noapți*.

f) *Influența sunetelor precedente* asupra celor următoare se observă în următoarele cazuri:

în grupele latine *cl* și *gl* sunetul *l* se moaie (devenind în unele părți, mai târziu, *î*) și schimbă pe *a* și *u* următorii în *e* și *i*: *clamo* > dacor. *chem*, istr., arom., megl. *cl'em*; *include* > dacor. *închid*, istr., arom. *ănc'îd*, megl. *ancl'id*;

î și consonantele muiate prefac pe *ă* următor în *e* (care în unele regiuni — regulat la Megleniți — se prefac mai târziu iarăși în *ě* sau *ă*): *oricla* (= *auricula*) > dacor. *ureche*, istr. *uręcl'e*, arom. *ureacl'i* (din *ureacl'e*), megl. *uręcl'ă*;

r inițial și *rr* prefac pe *e* următor în *ă*, pe *ea* următor în *a* și pe *i* următor în *î* (*ă*): *remaneo* > dacor. *rămân*, istr. *ramarescu* (din *rămărescu*), arom. *ar(ă)mân*, megl. *rămøn*; *recens* > dacor. *rece* (din **race*), istr. *rățe* (din *rațe*), arom. *arați*, megl. *rați*; *rideo* > dacor. *râd*, istr. *ârdu* (din *râdu*), arom. *arâdu*, megl. *rođ* (din *râd*);

g) *Sunetele următoare* alterează pe cele precedente în modul următor:

P o z i ț i a n a z a l ă (alcătuită de *n* + voc., *n* sau *m* + cons., nu însă de *m* + voc., de *nn*, *mm*, *mî* și *mn*) face ca, în elementele latine, vocalele accentuate să se închidă:

a devine *ă* (*ă*), care la Megleniți s'a prefăcut mai târziu în *o*: *sanguen* > dacor. *sânge*, istr. *sânze*, arom. *sândzi* (*sândze*), megl. *șonzi*, dar *annus* > dacor., arom., megl. *an*, istr. *ân*.

e devine *i*: *venit* > dacor. *vine*, istr. *vire* (din *vine*), megl. *vini*, arom. *yini*, dar *semino* > dacor. *seamăn*, istr. *șemîru*, arom. *seamin*, megl. *șemin*...

o devine *u*: *comparo* > dacor., megl. *cumpăr*, istr. *cumpar*, arom. (*a*)*cumpăr*, dar *domnus* > dacor., megl. *domn*, istr., arom. *domnu*...

Un *î* următor prefac pe *c* și *t* în *ț* și pe *d* și *g* în *dz* (devenit mai târziu în unele regiuni *z*), pe *s* și *st*, *sc* în *ș* (care la Istroromâni, se rostește și *s*), pe *l* în *l'* (devenit mai târziu *î* la Dacoromâni), pe *n* în *n'* (devenit mai târziu *î* la cei mai mulți Dacoromâni), iar labialele + *î* s'au schimbat în *î* + labială: *invitio* > dacor. *învăt*, istr.

nmeț, arom. *nvețu*, megl. *anveț*; *brachium* > dacor., arom., megl. *braț*, istr. *brăț*; *medium* > dacor. *miez*, istr. *ml'ez*, arom. *nedzu*, megl. *ñez*; *axungia* > dacor. *osânză*, arom. *usândză*; *caseus* > dacor., arom., megl. *caș*, istr. *câș* (din *câș*); *ustia* > dacor., arom., megl. *ușă*, istr. *ușe* (din *ușe*); *fascia* > dacor., arom., megl. *fașă*; *milium* > dacor. *meiu*, istr. *mel'*, arom., megl. *mel'u*; *capitaneum* > dacor. *căpătâiu* (ban. *căpătânu*), arom. *căpitânu*, megl. *căpitônu* (cf. istr. *spuñu*); **cubium* > dacor. *cuib*, arom. *cuibu*, megl., istr. *cul'b* (din **cubl'ju*)...

La *i* inițial și în unele din grupele alcătuite de consonante + *i* citate mai sus, se face deosebire dacă după ele urmează un *a* sau un *o* ori *u* accentuați și adecă: înainte de *á* avem *ț* din *tî* și *cî*; *dz* (devenit în unele regiuni *z*) din *dî*, *j* și *gî*; dar înainte de *ó* și *ú* avem *č* (rostit de unii Istroromâni *ț*) din *tî* și *cî*; de asemenea *ĝ* (devenit pe alocuri *j*, iar la Istroromâni rostit și *z*) din *dî*, *gî* și *j*: *invitiatus* > dacor. *învățat*, istr. *nmețat*, arom. *nvețat*, megl. *anvețat*; *brachiale* > brățară; **brachiata* > arom. *bărțată*; *diana* > dacor. *zână*, arom. *dzână*, megl. *zônă*; *jaceo* > dacor., megl. *zac*, istr. *zâc*, arom. *dzac*; **fetiolus* > dacor. *fecior*, istr. *fečor* (> *fețor*), arom., megl. *fičor*; **peciolus* > dacor. *picior*, istr. *pičor* (> *pițor*), arom. (*či*)*čor*, megl. *pičor*; *cyma* (rostit *kju-ma*) > dacor. *ciumă*, arom., megl. *čumă*; *deo(r)sum* > dacor. *jos*, istr. *jos* (și *zos*), arom. *nĝos* (< **ndžos*), megl. *anjos*; *gyrus* (rostit *giurus*) > dacor. *jur*, megl. *jur*...

Înainte de *ě* și *ī* accentuați — cu restricțiile și adaosurile arătate mai sus — dentalele *l*, *t*, *d*, *s* s'au modificat ca și înainte de *i*, iar *st* s'a prefăcut în *št*: *lěporem* > dacor. *iepure*, istr., megl. *l'epur*, arom. *l'epure*; *těxexo* > dacor., istr. *țes*, arom. *țas*, megl. *țos*; *dīco* > dacor., istr., megl. *zic*, arom. *džic*; *sīc* > dacor., arom., megl. *și*, istr. *și* (> *si*); **astěcto* > dacor. *aștept*, istr. *ștept* (> *stept*), arom. *așteptu*, megl. *šet*.

Un *n* următor preface pe *g* în *m*, iar un *t* și *s* următor pe *c* în *p*: *lignum* > dacor., megl. *lemn*, istr. *lēmne*, arom. *lemnu*; *lacte* > dacor. *lapte*, istr. *lâpte*, arom., megl. *lapti*; *coxa* > dacor., arom. *coapsă*.

În poziție intervocalică, înainte de *a* următor, *ll* se preface în *u* (care suferă diferite schimbări) când accentul e precedent (dar se păstrează înainte de accent), iar *qu* se preface în unele cuvinte (aceleași în toate dialectele) în *p*: *stella* > dacor. *stea(uă)*, istr. *stevu*, arom. *steao* (< *steauă*), megl. *stevă*; *aqua* > dacor., arom., megl. *apă*, istr. *âpe*.

B) Din morfologie

α) Substantivul și adjectivul.

a) *Formarea pluralului* arată aceleași inovațiuni:

La declinarea I avem un număr mare de plurale în *-i* provenite din cazuri de metaplasma de tipul «ghindă-ghinzi» (născut prin amestec din formele duble *ghindă — ghinde* < **glanda — *glandae* și *ghinde — ghinzi* < *glandem — *glandis*). Pluralele de tipul «stea—stele» au produs în toate dialectele același fel de analogii («mele», «zile», etc.)

La declinarea III terminațiunea «arhaică» *-īs* apare generalizată — afară de câteva relict — pe socoteala lui *ēs*, dând în românește *-i*.

La declinarea II avem tipul nou («păcat — păcate») al «ambigenelor» rezultate din neutrele latine a căror dezinență *-a* a fost substituită prin *-ae* (în cazuri ca *ossa illae* > **ossae illae*).

Dezinența *-ora* (devenită *-orae*) s'a extins foarte mult, cuprinzând mai ales oxitonele și monosilabele; pluralele în *-ure* au ajuns în același timp să aibă și o nuanță nouă de înțeles, exprimând, pe lângă pluralitate, și ideea de «felurime», încât ele au intrat în toate declinările și s'au putut extinde și asupra femininelor («ierburi» «cărnuri»).

b) *Formarea cazurilor* are aceleași trăsături caracteristice:

La toate declinările și în amândouă numerile avem o singură formă pentru *nominativul*, *acuzativul* și *ablativul* latin. Această simplificare a sistemului de declinare se explică în mare parte prin transformările fonologice normale. În *singular*, *casa*, (*în*) *casam*, (*în*) *casa*, au dat același rezultat (*în*) *casă*; de asemenea *lupus*, *lupum*, (*cum*) *lupo*, au dat (*cu*) *lup(u)*; analogia acestor forme a atras după sine și uniformizarea lui *mons*, *montem*, (*în*) *monte* sau *imperator*, *imperatorem*, (*cum*) *imperatore* devenite (*în*) *munte*, (*cu*) *împăratu*. Această uniformitate la *singular* a atras după sine uniformitatea *pluralului*, unde mai întâi au dispărut formele deosebite pentru *ablativ*, la decl. I și III (*casis*, *montibus*). La declinarea III și la toate neutrele *nominativul* fiind egal cu *acuzativul*, forma aceasta comună s'a păstrat: **montis* > *munți*, **peccatae* > *păcate*, **temporae* > *timpure* (> *timpuri*). La decl. I și II s'a generalizat forma *nominativului*, deoarece cea a *acuzativului*, în urma transformărilor fonologice normale, ar fi devenit identică cu *singularul* (*casas* > *casă*, *lupos* > *lupu*) și deoarece, la decl. II, *ablativul*

devenise și el egal cu nominativul (*lupis* > *lupi*). Astfel avem la plural, generalizarea formei *casae* > *case*, *lupi(s)* > *lupi* în toate cazurile, deci și la acuzativ;

De asemenea avem o singură dezinență și pentru genitiv și dativ. La feminine s'a păstrat, la singular, forma corespunzătoare celei latine: *casae* > (unei) *case*, *morti* > (unei) *morți*; tot astfel la masculinele de decl. II: *lupo* > *lupu*. Deoarece însă forma aceasta din urmă era identică cu a nominativului și a acuzativului, uniformitatea aceasta a atras după sine și uniformizarea masculinelor de decl. III: *monti* a fost înlocuit prin *monte(m)* > *munte*. În plural n'avem urme de genitive și nici de dative în *-bus*. Forma acuzativului — nominativ, s'a generalizat la dativ după modelul declinării II, unde ea a dat același rezultat: după *lupi* și *lupis* > *lupi*, s'a orientat *munți*, *case*, *vulpi*.

În declinarea articulată avem generalizarea formei (*i*)*llum* pentru acuzativ — nominativul singular de decl. II, iar a formei (*i*)*lle* pentru acuzativ — nominativul singular de declinarea III: *lupu-lu*, *munte-le*, precum și învingerea, la plural, a nominativului asupra acuzativului, deci a lui (*i*)*llae* și (*i*)*lli* asupra lui (*i*)*llas*, și (*i*)*llos*, ca la declinarea nearticulată: *case-le*, *lupi-(l')i*, *frunți-le*, *munți-(l')i*. Genitivul și dativul au aceeași formă, și adică la singular forma dativului (*i*)*llui* și (*i*)*llaei*, iar la plural, pentru amândouă genurile, forma genitivului (*i*)*llorum*: *case-(l')ei* (> *casei*), *case-lor*; *lupu-lui*, *lupi-lor*; *frunți-(l')ei* (> *frunții*), *frunți-lor*, *munte-lui*, *munți-lor*. Alături de aceste forme de articol enclitic avem și cazuri de articol proclitic de tipul *lu Petru*, *lui Petru*, *ei Ane* răspândit în mod diferit în diferite dialecte.

c) Cazuri identice de *metaplasma* și de *schimb de gen* avem la cuvinte ca *ac* (masculin de decl. II), *mână* (fem.), *noră*, *soră* (alături de *noru-mea*, *soru-mea*), *socru—soacră*, *nepot—nepoată*, *nuc—nucă*, *greu—grea*, *lin*, *repede*, etc.

β) Numeralul.

a) În toate dialectele (urme există și la Istroromâni), numeralele dela 11—19 se formează, în consonanță cu limba albaneză și limbile slave, după tipul *unus (su)per decem*.

b) Numeralele ordinale se formează, ca la Albanezi prin adăogarea unei terminațiuni, identice ca formă cu articolul, adecă *-le* la masc. și *-a* la fem.: (*al*) *treile(a)*, (*a*) *patra*.

γ) Pronumele.

a) *Pronumele personal* prezintă în toate dialectele câteva inovațiuni caracteristice:

În forma conjunctă, dativul singular derivă din lat. *mī* și (*i*)*llī*, după care s'a orientat **tī* și **sī*; la plural vedem că acuzativul (*nos*, *vos*, (*i*)*llos*) pătrunde și la dativ.

În forma absolută, dativul singular presupune o formă **mīe* (din *mī* + *mīhī*), **tī(b)e* (**tī* + *tībī*) și **sī(b)e* (**sī* + *sībī*); la plural formele românești presupun *nobīs*, *vobīs* cu *i* (în contradicție deci cu *vobeis* atestat în CIL I, 196), prin urmare **vobe* ca **tibe*.

Acuzativul singular al formei absolute pleacă de la un tip **mene*, **tene*, **sene* (orientat după **quene* < *quem*), iar la plural a pătruns, după analogia substantivelor, și la acuzativ forma nominativului (*nos vos*, (*i*)*lli*, (*i*)*llae*).

b) *Pronumele posesiv* are la pluralul feminin formele analogice (orientate după tipul *stea-stele*): *mele*, etc.

δ) Verbul.

a) *Dezinența persoanei 2 sing.* este la toate conjugările -*i*, după analogia conjugării IV, deci: *cânți*, *vezi*, *vinzi* după *dormi*; de asemenea *cântai*, *vedeai*, *vindeai*, *dormeau*.

b) La *conjunctivul prezent* s'au introdus, afară de câteva relict, formele indicativului (cu excepția, în unele dialecte, a persoanei 3 din sing. și plur.). Ca urmare a acestei omomorfii, conjuncția înaintea conjunctivului devine necesară (§ 21).

c) La conjugarea IV avem, la prezentul indicativului, extinderea sufixului -*esco* (de la verbele incoative) asupra celor mai multe verbe, nu însă și la pers. 1 și 2 din plural.

d) La *imperativ* avem, la verbele în -*esc*, forme scurtate; imperativul după negațiune la singular e egal cu infinitivul.

e) Ca *dezinență a participiului trecut* s'a generalizat, pentru conj. I -*at* (și la verbe de tipul *crepitum*), pentru conj. IV -*it* (și la verbe de tipul *sensum*, *ventum*, *exitum*), pentru conj. II -*ut* (și la verbe de tipul *paritum*). Cât despre verbele de conj. III, la acestea întâlnim la cele de tipul *gemitum*, *textum*, *cretum*, *natum* *dezinența -ut*, iar la cele «tari», participiile în -*sum* extinse — în măsură deosebită în diferitele dialecte — și asupra celor în -*ctum* (*zis*, *dus*, etc.).

f) *Perfectul compus* se formează, la toate verbele, cu ajutorul verbului auxiliar *habere*, iar viitorul în general cu *velle*.

g) Din conjugarea verbelor *auxiliare*, relevăm, în toate dialectele, formele *am* și *are* pentru *habeo* și *habet*.

C) Din derivațiune

a) Între cazurile de *derivațiune directă* sunt remarcabile participiile trecute întrebuițate — ca la Albanezi — în înțeles de abstract verbal.

b) Dintre *prefixe*, remarcăm marea vitalitate a lui *în-*, schimbul între *des-* și *res-* și răspândirea prefixului de origine slavă *ne-* spre a deriva cuvinte cu înțeles negativ.

c) Dintre *sufixe* de origine latină, e de relevat marea vitalitate a sufixelor de origine grecească *-izo* > *-ez* (verbal) și *issa* > *-easă*, apoi *-onea* ca sufix moșional. Multe sufixe de origine slavă, precum *-iță*, *-an*, *-ui* au pătruns de vreme în românește. Remarcabilă e extinderea lui *-ce* la adverbe, adăugarea unui *-a* emfatic la pronume și adverbe, și adăugarea lui *-va* la cuvinte întrebătoare și nedefinite.

D) Din lexicologie

O mulțime de cuvinte latine, păstrate în celelalte limbi romanice au dispărut în toate dialectele române, fiind înlocuite prin derivate (în parte latine vulgare) sau prin cuvinte străine, mai ales slave. Iată câteva cuvinte slave care se găsesc, cu același sens, în toate dialectele române, și sunt, probabil, străvechi.

dacor., arom., megl. *babă*, istr. *bâbe* : în lat. *anus*, iar în limbile romanice mai ales *vetula*, care la noi s'a păstrat numai ca adjectiv (*veche*) ;

dacor., istr. *clin*, arom., megl. *cl'in* : în limbile romanice mai ales *cuneus*, care la noi a dat *cuiu*, cu alt înțeles, și *cuneolus* ;

dacor., istr. *clopot*, arom., megl. *cloput* : în limbile romanice *campana*, **clocca* ;

dacor., arom., megl. *coasă*, istr. *coșe* : în limbile romanice *falsx*, care la noi a dat *falcă* și *falce*, cu alte sensuri ;

dacor. *colac*, istr. *colâc*, arom., megl. *culac* : în limbile romanice *focacia*, derivate dela *brachium* și *crispus* sau împrumuturi (got. **koka*);

dacor., arom., megl. *coș*, istr. *cos* : în limbile romanice *calathus*, *cista*, *cophinus*, *corbis* (și derivate ale lui), *ero*, *fiscus* (și derivate ale lui), *panarium*, *sporta* (și derivate ale lui), la care se mai adaugă, cuvinte de origine germană: *banse*, *bansta*, *mande*, *sahrja*; de origine grecească: *canistrum* (păstrat și la Aromâni), *cartallus*; de origine galică: *benna*; de origine arabă: *çannah*; de origine obscură: **bastum*, **bunia*, **capacium*, **cappaneum*, **carpinea*, **cavaneum*, **riscia*;

dacor. *cosiță*, istr. *cosițe*, arom., megl. *cusită*: în limbile romanice **trichea*;

dacor. *dăruesc*, istr. *darvesc*, arom. *dăruiesc*, megl. *dăruies*: în limbile romanice *donare*;

dacor., arom. *gol*, istr. *go*, megl. *gol*: în limbile romanice *nudus* și *vacuus*, *vocitus*;

dacor., istr. *gonesc*, arom. *agunescu*, megl. *gunes*: în limbile romanice *pulsare*, *captiare*;

dacor. *împletesc*, istr. (*ăn*)*pletesc*, arom. *amplătescu*, megl. *amplites*: în limbile romanice derivate dela **trichea*, *matta* etc.;

dacor. *învărtesc*, istr. *ănvărtesc*, arom. *anvărtescu*, megl. *anvărtes*: în limbile romanice *tornare* (păstrat în *turna* al nostru, cu alt sens), *torquere* (păstrat cu alt înțeles în *toarce* al nostru), **tortiare*;

dacor. *lopată*, istr. *lopâte*, arom., megl. *lupată*: în limbile romanice *vatillum* și *pala*;

dacor. *milă*, istr. *mîle*, arom. *nîlă*, megl. *mil*: în limbile romanice *pietas* și cuvântul savant *miseriordia*;

dacor. *nevastă*, istr. *neveste*, arom. *n(i)veastă*, megl. *niveastă*: în celelalte limbi romanice *sponsa*, *uxor*, *femina* și *mulier* (păstrat, acesta, și în românescul *muiere*);

dacor. *obială*, istr. *obl'ală*, arom. *byială*, megl. *ubel'*;

dacor. *plătesc*, istr. *plătesc*, arom. *plătescu*, megl. *plătés*: în celelalte limbi romanice mai ales *pacare* (în românește *împăca*, cu alt sens);

dacor., arom., megl. *rac*, istr. *râc*: în celelalte limbi romanice mai ales *cancer* sau germ. *krebiz*;

dacor., megl. *randă*, istr. *râne*, arom. *arană*: în celelalte limbi romanice mai ales *plaga*;

dacor., arom., megl. *sitǎ*, istr. *sitę*: în celelalte limbi romanice *cerniculum*, *cribellum*, *farinarium*, *tamisium* și mai ales *saetacium*;

dacor., arom., megl. *slab*, istr. *slǎb*: în celelalte limbi romanice mai ales *delicatus* (*delinctus*) și *flebilis*, pe alocuri și *lentus*, *mendicus*, *minor*, *perlongus*, *primus*;

dacor., arom., megl. *trup*, istr. *trupe*: în celelalte limbi romanice *corpus* (păstrat pe alocuri și la noi);

dacor., istr. *topesc*, arom. *tuk'escu*, megl. *tupés*: în celelalte limbi romanice mai ales *fundere* și *liquare*.

La acestea se mai adaugă câteva cuvinte împrumutate din alte limbi, ca dacor., arom., megl. *fricǎ*, istr. *frikę* (din grecește), care a înlocuit pe *pavor* (**pavorea*) al celorlalte limbi romanice.

Un număr însemnat de elemente latine apare la noi, în toate dialectele, cu înțelesuri deosebite de celelalte limbi romanice, astfel:

**Allargo*, o formațiune nouă (derivată din *largus*) s'a substituit tot mai mult lui *curro*, condamnat să dispară din limbă din cauza unei supărătoare omonimii: dacor. *alerg*, istr. *alerg* (nesigur, fiind atestat numai de I. MAIORESCU), arom. *alag*, megl. *lag*;

Anima a înlocuit pe *cor* al celorlalte limbi romanice: dacor., arom., megl. *inimǎ*, istr. *իրիմę*; cu vechiul înțeles întâlnim un derivat dela « a sufla »: dacor., istr. *suflet*, arom., megl. *suflit*;

Callis « potecă prin munți sau păduri » păstrat, cu acest înțeles sau cu sensuri apropiate în unele părți al României de Vest, e pentru noi termenul general pentru « drum »: dacor. *cale*, arom. *cali*, istr. *cǎle*;

Certo, are numai la noi înțelesul de « sfădesc, ocărăsc »: dacor. *cert*, istr. *țertu*, megl. (*an*)*țertu*;

Conventum, păstrat în câteva derivate romanice cu dezvoltări semantice curioase (« a se mira », « sălbatec », « a trebui ») sau *conventus*, care în România de Vest însemnează « mănăstire », are la noi înțelesul de « vorbă »: dacor. *cuvânt*, istr. *cuvint*;

Excaldo « moi în apă caldă » > dacor., megl. *scald*, istr. *scǎd*, arom. (*a*)*scaldu*, a păstrat la noi un înțeles apropiat de cel latin sau a dezvoltat (la Aromâni și la Istroromâni, în parte) pe cel de « înnot », pe când în România apuseană apare cu cel de « încălzesc » sau « opăresc »;

Joco(r), are numai la noi, ca un decalc al slavului *igrati* (« ludere » și « salire »), și înțelesul de « dansez »: dacor., megl. *joc*, istr. *zoc*, arom. (*a*)*džoc*;

Laborare s'a păstrat la noi numai în câteva derivate, fiind înlocuit prin *lucrare* > dacor. *lucrez* (*lucru*), istr. *lucru*, arom. *lucredzu*, megl. *lucru*, cuvânt care în celelalte limbi romanice păstrează vechiul înțeles de « câștig » (care se întâlnește și în textele noastre vechi) sau are alte sensuri dezvoltate din acesta;

Talis s'a păstrat cu vechiul înțeles (« atare ») numai în compoziții, pe când necompus a înlocuit pe *fortis* (păstrat ca adverb: *foarte*): dacor. *tare*, istr. *târe*, megl. *tari*;

Tener, care în toate limbile romanice apusene a păstrat înțelesul de « gingaș », la noi a evoluat la sensul actual: dacor. *tânăr*, arom., megl. *tinir*, istr. *tirar*;

Turbo s'a dezvoltat la noi cu un înțeles necunoscut în celelalte limbi romanice, care în acest sens au derivate dela *rabies*: dacor. *turbez*, arom., istr. *turbu*;

Verecundia, păstrat în limbile romanice apusene, a fost înlocuit la noi prin **rosina* sau **rosionem*: dacor. *rușine*, istr. *rusire*, arom. *ar(u)șine*, megl. *rușoni*.

E) Din sintaxă

Din multe particularități sintactice relevăm câteva:

a) *Genitivul* se formează adesea cu prepoziția *de*.

b) *Gradația* se face cu particula « ma(i) ».

c) *Articolul* este de obicei *enclitic*, formând cu numele un singur cuvânt. Forma nearticulată este regulată după prepoziții (cu excepția lui « cu » și « de a »), cea articulată, când substantivul e urmat de o determinare. Prin articularea substantivelor care exprimă o idee temporală se pot naște adverbe de timp (« ziua și noaptea »).

d) *Pronumele* « cel » servește spre substantivarea adjectivelor și spre a exprima superlativul adjectivelor și adverbelor gradate prin « mai ». Dativul *pronumelui personal* exprimă un raport de *posesiune*.

e) *Pasivul* se exprimă mai ales prin *reflexiv*.

f) În locul *infinitivului* avem, ca în limbile balcanice, propoziții secundare.

g) Dintre *conjunții* lipsește particula *che* (ital.), *que* (franc. span. portg.), care în limbile romanice de Vest s'a extins pe socoteala

altor conjuncții. În schimb s'a păstrat *quod* în propoziții obiective, iar *si* a luat o mare extensiune.

109. Unele din fenomenele fonologice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc și în alte limbi. Altele sunt specifice românești și în totalitatea lor nu se găsesc în nicio altă limbă. Coincidența între dialectele românești nu se restrânge numai asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor lui și a condițiilor în care apare, încât găsim în câteși patru dialectele aceleași « excepții ». Avem dar a face cu aceleași tendințe generale de dezvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formând caracterul național al limbii noastre.

Această unitate lingvistică a fost observată și de străini, care au numit pe Români *Vlahi* oriunde se găseau ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici.

Pe de altă parte faptul că cele mai caracteristice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, e o dovadă că în epoca de formație a limbii române strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbeau românește exista o comunitate geografică.

Epoca aceasta, când limba română nu se divizase încă în dialectele de astăzi și când cele mai caracteristice inovații luaseră ființă, o numim *epoca străromână*.

Din punct de vedere al gramaticii istorice, cunoașterea dialectelor e de cea mai mare importanță, căci din comparația lor putem reconstrui stadiile vechi ale limbii române. Metoda e cea întrebuițată de romaniști, când din limbile romanice actuale reconstruiesc, după legile evolutive ale fiecărei limbi (după cum văzurăm în nota la § 96), formele latinei vulgare, sau cea întrebuițată de indoeuropeniști, când din limbile indoeuropene extrag arhetipul care stă la baza lor. Situația noastră e însă mai avantajoasă decât a acestor din urmă, căci noi cunoaștem cele două stadii extreme, dialectele actuale și limba latină, și avem să reconstruim numai stadiile intermediare. Cunoașterea acestora n'ar fi cu putință, dacă n'am avea decât textele vechi, căci acestea încep la noi târziu (în secolul al XVI-lea), când limba ajunsese la un stadiu de evoluție apropiat de cel de astăzi.

În general putem spune că un fenomen de limbă este străromân, când se găsește în toate dialectele sau cel puțin în mai multe din ele. Totuși, faptul că la Dacoromâni și într'unul sau în mai multe din celelalte dialecte găsim aceeași inovație nu e încă un indiciu sigur că ea datează dinainte de despărțirea dialectelor. Dacă la Megleniți și la Istroromâni găsim, ca în limba literară, pierderea elementului ocluziv din africaterile *dz* și *ĝ* sau, în anumite condiții, prefacerea lui *l'* în *ĭ*, aceasta nu însemnează că aceste inovații trebuie să dateze din epoca străromână, căci nimic mai obișnuit decât asemenea evoluții, chiar în limbi care n'au nicio înrudire între ele (de ex. *l' > ĭ* în franțuzește, în albaneză și în ungurește). Dacă la Aromâni găsim cuvinte de origine grecească ca *perună*, *k'itru*, *migdală*, *pălămidă*, etc., ca și la noi, de sigur că ele nu datează din epoca străromână, ci atât Aromânii cât și Dacoromânii le-au împrumutat din neogrețește în mod independent; tot așa au Aromânii (ca și Albanezii) pe *coardă* « sabie » dela Slavi, iar noi avem același cuvânt dela Unguri (care l-au împrumutat și ei dela Slavi). Dacă Fărșeroții zic *fete* și *omu*, ca Dacoromânii (și nu *feate* și *omlu* ca ceilalți Aromâni), nu trebuie să admitem o legătură mai strânsă între Aromânii din Albania și Dacoromâni, căci aceleași cauze banale (asimilație și analiză greșită) au putut produce acolo aceleași efecte ca aici.

În *Locul limbii române între limbile romanice* (ELR., p. 8 ș. u.) am căutat să stabilesc câteva criterii care ne permit să deslușim ce este înrudire și ce e coincidență întâmplătoare, ce este — ca să întrebuițăm termeni de ai naturaliștilor — o m o l o g i e și ce e a n a l o g i e. Adesea asemănări izbitoare nu sunt încă o dovadă de o înrudire mai strânsă, precum faptul că balena trăiește în apă și că liliacul zboară, nu trebuie să ne facă să le despărțim de mamiferele de pe pământ și să le socotim ca pești și păsări. Astfel, dacă față de *aud* al nostru și *ud* (din *aud*) al Megleniților, Aromânii au *avdu* și Istroromânii *ăvdu*, nu avem a face cu o evoluție care s'ar explica printr'o comunitate aromâno-istroromână, căci o examinare mai amănunțită arată că prefacerea lui *y* în *v* apare la Aromâni numai înainte de consonante, deci în alte condiții decât la Istroromâni, care au și *mev* « mieu », *grăvu* « grâu », etc.

Dacă, dimpotrivă, găsim pe *afină* și la Aromâni (subt forma *afingé*), sau pe *ciucur* și la Istroromâni (subt forma *ćicur*), putem spune cu siguranță că nu avem a face cu cuvinte de origine ungu-

rească (precum s'a crezut) — căci nici Aromânii nici Istroromânii n'au venit în atingere cu Ungurii — ci cuvintele acestea sunt străvechi (precum dovedește de altfel și rotacismul în *afiră*) și Ungurii le-au împrumutat dela noi (pe *afină* și Sașii și Rutenii).

Cum dialectele păstrează uneori forme mai vechi, ele ne ajută să recunoaștem mai ușor etimologiile unor cuvinte. Astfel Aromânii, care nu cunosc prefacerea lui *a* după labiale în *e* (în poziție moale), disting pe *mastec* din *mastico* de *mestec* din *mixtico*; fără controlul acestui dialect n'am ști cu siguranță că *mestec* al nostru e un omonim și că cele două sensuri deosebite ale lui (franc. « mâcher » și « mêler ») se explică prin dubla lui etimologie.

Mult timp nu s'a cunoscut etimologia cuvântului *băiat*. S'a crezut că sensul lui originar e cel de « scăldat » și că ar fi deci un participiu substantivat dela verbul *a băia* « a scălda ». Numele satului *Băietan* la Aromâni ne arată că *băiat* exista odinioară și în acest dialect. Dacă ar fi derivat dela verbul *a băia* « a scălda », ar trebui să aibă la Aromâni (și în Banat) un *î*. Faptul că la Aromâni avem *î* ca la noi, ne arată că adevărata etimologie e cea care pleacă dela *băia*, păstrat încă în unele regiuni din Transilvania cu sensul de « a crește (copii) », și presupunând un **bajare* (primitivul lui *bajulare*) latin vulgar. Nu putem admite nici măcar o formă **baljare* în loc de *bajulare*, căci atunci am avea la Aromâni *băl'at*.

De asemenea nu trebuie uitat că *nu păstrarea elementelor vechi, ci inovațiile sunt cele ce ne permit deducții asupra unei mai strânse legături între două dialecte și, prin urmare, asupra unei comunități geografice care a trebuit să existe între ele*. Faptul că dialectele transdanubiene și Istroromânii (*virę*), păstrează pe *i* în *vină*, iar noi îl prefacem în *î* (*vână*), dovedește numai că Dacoromânii au în *p r i v i n ța* a c e a s t a stadiul cel mai evoluat, nu și că celelalte dialecte — care c o n s e r v ă un stadiu mai vechiu — ar fi mai înrudite și că între ele ar fi existat vreodată o comunicație mai intensă. Dacă, dimpotrivă, găsim un număr mare de *i n o v a ți u n i* comune Istroromânilor și regiunilor vestice dacoromâne, suntem îndreptățiți să presupunem între aceste două ramuri de Români, pentru o epocă mai veche, și un contact geografic mai susținut.

Dacă ne uităm cu atenție pe hartă, vedem că coasta estică a Italiei se potrivește cu coasta vestică a Peninsulei Balcanice atât de bine, încât, dacă ar lipsi Marea Adriatică despărțitoare, și am ală-

tura cele două maluri, ele s'ar îmbuca unul într'altul. Tot astfel, dacă ne-am închipui că între regiunile vestice ale României și Istria ar lipsi masele de Iugoslavi despărțitori, am vedea cum graiul lor se întregește adesea. Precum cutare ieșitură din coasta estică a Italiei se potrivește în adâncătura din față a țărmlui dalmat, tot astfel rostirea *chemeșe* în loc de *cămașă* din regiunile apusene ale teritoriului dacoromân, se regăsește aidoma la Istroromâni, care în loc de *aș face zic reș face*, întocmai ca în unele regiuni din Banat (*reaș fașë*).

Dar dacă între Istroromâni și Bănățeni sunt astăzi sute de kilometri, pe aproape tot ținutul acesta, care îi desparte, locuit de mase compacte de Serbocroați, se găsesc numiri toponimice românești (mai ales nume de munți) precum: *Kručica* (Crucița), *Negrișori*, *Magura*, *Kormatura* (Curmătură), *Lakustovo* (Lăcustă), *Kornișor*, *Kornet*, *Korbovo*, *Ratunda*, *Prijot* (Preot), *Taor* (Taur), *Durmitor*, *Cipitor* (Ațipitor), *Visitor* (Visător), *Pirlitor* (Pârlitor), etc., iar în documente vechi (și azi încă) se găsesc Sârbi și Croați cu numele *Barbat*, *Barbatovac*, *Berbos* (Bărbos), *Drakul*, *Drakulovich*, *Fečor*, *Ljeporov* (Iepure), *Lupulović*, *Mikul*, *Magurice*, *Pasarel*, *Sarapa* (Sare-apa), *Sarebire* (Sare-bine), *Šerbula*, *Šerban*, *Strimbul*, *Surdul Ursul*, *Ursulović*, *Visulović*, *Vyšinel* (Vișinel), *Zmantara* (Smântână), etc. Prin munții din apropierea orașului Zara, ciobanii slavi își numără până azi oile, două câte două, cu numeralele de origine română: *do*, *pato*, *șasto*, *șopce*, *zeći*.

Din grupul însemnat al Românilor Apuseni de odinioară, care populau partea de Nord-Vest a Peninsulei Balcanice, n'au mai păstrat limba lor maternă decât Istroromânii de azi, emigrați din Serbia, Bosnia și Croația în Istria. Restul s'a pierdut, desnaționalizându-se în marea slavă. Tot astfel s'au pierdut Români răsăriteni din Bulgaria, după ce au lăsat și acolo, în toponimie și onomastică, urme de existența lor de odinioară, precum: *Čerčel*, *Krmul* (Cârnul), *Krecul* (Crețul), *Merul* (Mărul), *Singur*, etc. Pentru postul lor de radioemisiune, Bulgarii au ales cel mai central punct al Peninsulei Balcanice. Dacă așezăm compasul în acest punct, cu o rază care să ajungă până la Durazzo în Albania și până aproape de Atena, vedem că în cercul pe care-l tragem întră Belgradul, Bucureștii, Burgas, peninsula Gallipoli și Skutari. Acest punct central are numele românesc de *Vakarel*.

Totuși uneori putem face deducții interesante și din păstrarea unor cuvinte vechi. Există cuvinte românești, de origine latină, care prin însăși noțiunea pe care o reprezintă nu s'au putut conserva decât în anumite regiuni. Astfel *h'ic* și *căstănu* la Aromâni (*ic* și *căstōn* la Megleniți) sunt pomi care nu cresc decât în regiunile calde ale Peninsulei Balcanice. În Nordul Dunării aceste cuvinte au dispărut din graiu, pentru ca să intre mai târziu, prin comerț, din alte limbi, în dialectul dacoromân, « smochinul » și « castanul ». Dimpotrivă *păcura* din lat. *picula* (din *pix*), s'a păstrat, după cum a relevat P. PAPAĞAGI numai în Nordul Dunării, unde sunt regiuni petrolifere. Tot așa *bourul* din *bubalus*, care se vâna în Carpați până nu prea de mult, dar dispăruse mai de vreme în Peninsula Balcanică. Și faptul că *aur* s'a păstrat numai în România, cu minele ei aurifere, e caracteristic. Aromânii *zic malamă*, iar Istroromânii *zlăto*. Poate nu e o simplă întâmplare că la noi cuvântul *luna* a înlocuit pe *mensis*, conservat la Aromâni și Megleniți. Precum a arătat V. PĂRVAN, *luna* cu înțelesul francezului « mois » se găsește în Corpus Inscriptionum, volumul III, tocmai pe o inscripție din Dacia Traiană. Ar mai fi de relevat că numai Dacoromânii cunosc cuvântul *țarm*, care vine din lat. *termen* (*terminus*), dar nu însemnează, ca în latinește, « hotar, graniță », ci « mal ». Această dezvoltare semantică nu se poate explica decât într'o regiune unde țarmul mării sau al unui râu forma hotar de țară. Acesta a fost cazul, după părăsirea Daciei, la Dunăre, pentru Românii rămași pe malul ei stâng. Țarmul Dunării devenise frontiera care-i despărțea de « Împărăție ».

În ceea ce privește vremea când s'au despărțit dialectele — și a încetat deci epoca străromână — limba nu ne dă decât indicații vagi. Faptul că găsim în câteși patru dialectele un număr măricel de împrumuturi dela Slavi — câteva au fost înșirate la pag. 240—244 — fără însă ca aceste împrumuturi să fi luat parte la cele mai caracteristice inovații de limbă, ne arată că *Străromânii au conviețuit cu Slavii — deci că nu năvălirea Slavilor i-a împrăștiat pe Români în grupele actuale — fără ca influența limbii slave asupra celei românești să dateze însă din timpuri prea îndepărtate*. Se pare, dimpotrivă, că un timp oarecare păgânismul Slavilor a fost o piedecă pentru o simbioză mai strânsă cu Românii creștini. Abia încetul cu încetul Slavii din Nordul Peninsulei Balcanice sporind, și puterea lor consolidându-se în state naționale, înghițiră pe Românii rămași în mijlocul lor, despărțindu-i de cei ce se depărtaseră cu turmele lor spre Sud și Vest.

110. Faptul că cele patru dialecte ale limbii române s'au dezvoltat în trăsăturile principale în același sens, ne silește să admitem o comunitate geografică pentru Străromâni. *Limba Străromânilor nu trebuie însă să ne-o închipuim unitară.* Avem chiar probe că existau deosebiri regionale de graiu în epoca străromână.

Există adică în limba noastră câteva inovații care datează din epoca străromână, fără să fie însă pretutindeni generale și colective. Ceea ce observăm azi în limbă trebuie să fi fost și în vechime: nu toate inovațiile cuprindeau tot materialul lingvistic și tot teritoriul, ci alături de ele existau și cazuri refractare și regiuni — mai ales periferice și izolate — care păstrau stadiile vechi.

Iată câteva din inovațiile care începuseră în epoca străromână, fără ca să se generalizeze însă și să devină colective:

1. *Palatalizarea labialelor* e generală și colectivă la Aromâni, care cunosc numai forme ca *k'atră*, *nic*, *h'il'u* « fiu », etc. La Megleniți ea este colectivă, dar nu apare generală: în anumite cuvinte toți Megleniții au palatale, în altele toți rostesc labialele: *k'atră* dar *peđică*, *nîlă* dar *mic*. La Dacoromâni regiunile vestice păstrează încă labialele, care se rosteau mai de mult și mai spre Nord; celelalte regiuni le palatalizează, dar nu în toate cazurile în aceeași măsură — aria lui *gîne* e foarte mică, iar a lui *a(m)haz* foarte mare (cf. și harta noastră nr. 6) — și nu în toate straturile sociale la fel: cei umblați la școală nu palatalizează bucuros. Istroromânii nu cunosc palatalizarea decât în *kl'ept* « piept » și *țaptir* « pieptene »; dar aceste două cuvinte se pot explica și ca născute prin disimilație (din *pl'ept*) și prin metateză timpurie (**keptinem* în loc de **pectinem*).

2. Deși după *rr* și *r* inițial un *i* se preface în *î* în toate dialectele, prin unele regiuni vestice și nordice dacoromâne se aud încă forme ca *rid*, pe care le întâlnim și în texte vechi.

3. În locul verbelor iotacizate au început să fie preferate în epoca străromână formele cu dentală nealterată: după *cred-crezi* s'a orientat și *aud-auzi* (în loc de *aux-auzi*). Această « desiotacizare » o găsim — în afară de câteva urme — la Aromâni, Meglenoromâni și în mare măsură la Istroromâni, iar la Dacoromâni în cele mai multe regiuni. Aria lui *aux-auzi* (după care s'a luat și *crez-crezi*) e azi restrânsă mai ales asupra Munteniei; ea era cu mult mai mare în veacurile trecute.

4. Substantivele feminine care fac pluralele în *-i*, îl schimbă pe *a* accentuat al tulpinei în *ă*: *părți, adunări*. Aromânii și Megleniții au extins această inovație asupra tuturor substantivelor și asupra adjectivelor. La noi adjectivul are *a* (*două mări mari*), la proparoxitone plurale ca *lacrimi* sunt mai obișnuite decât *lăcrimi* și dintre paroxitone s'au păstrat *fragi, vaci* și *Paști*. În vechime se zicea și *parți, adunari*. Istroromânii au *vâl'* (adică *vai, nu vâi*), dar *cadér* (din *cadări* «căldări»).

5. Dezinența persoanei I din pluralul indicativului prezent al verbelor de conjugarea întâi ar trebui să fie *-am*, din lat. *-amus*. Forma aceasta se mai păstrează la Istroromâni (*cântân*, din *cântam*) și o găsim, la noi, într'un text din secolul al XVI-lea (Manuscrisul dela Ieud) din Maramureș și într'altul, din secolul al XVII-lea, din Năsăud (N. DRĂGANU, DR. III 483. L. MORARIU (*Codrul Cosminului*, II, 292) și A. PROCOVICI (*Revista filologică*, II, 362) au notat asemenea forme în Bucovina și Basarabia, iar anchetatorii Atlasului Linguistic le-au auzit dincolo de Nistru, deci în regiuni periferice. Aromânii și Megleniții nu cunosc decât inovația *-ăm*, ca restul teritoriului decoromân.

6. La persoana I din singular, la imperfect, verbele latine se terminau cu *-m*. Orice *m* final dispăruse însă foarte de vreme din limba latină vorbită. În textele noastre vechi întâlnim încă *eu lăuda, eu cânta...*, în locul formelor nouă *eu lăudam, eu cântam*. Forme fără *-m* se mai păstrează până azi prin Maramureș și în Nord-Estul Ardealului. Tot restul teritoriului dacoromân, ca și Aromânii și Meglenoromânii, au numai inovația *eu lucrăm, eu cântăm...* și Istroromânii *lucrașăm, cântașăm...*

7. Pierderea infinitivului și înlocuirea lui prin conjunctiv se citează de obicei ca una din cele mai caracteristice inovațiuni balcanice. De fapt, Aromânii bunăoară nici nu mai cunosc un infinitiv ca formă verbală. La noi, în limba literară, afară de câteva construcții (ca *știe cânta, poate vorbi*, etc.), infinitivul e înlocuit; se aude chiar și *poate să vorbească, știe să cânte*. Cu cât mergi însă mai spre Nord, cu atât găsești mai des infinitivul. CREANGĂ îl întrebuițează de multe ori, iar prin Transilvania de Miază-noapte se aude *are a veni* și chiar *știe a face*. La Istroromâni infinitivul e în plină vigoare.

8. Alături de dezinența *-arăți* (*-erăți, -urăți, -irăți*) la persoana a doua din pluralul aoristului (*cântarăți, ziserăți, băturăți, auzirăți*),

apare dezinența *-at* (*-et*, *-ut*, *-it*) la Aromâni, în textele noastre vechi (*voi cântatu*, *zisetu*, *bătutu*, *auzitu*) și până azi *-arăt* la Moți (*cântarăt*, *făcurăt*).

Toate aceste inovații sunt străromâne, căci fiecare se găsește în toate sau în cele mai multe dialecte și nu e probabil să se fi ivit în fiecare dialect în mod independent, după ce contactul între cele patru grupuri de Români încetase. Ele nu apucaseră însă să se generalizeze și să devină colective când a intervenit despărțirea Străromânilor. Acolo unde inovația e generală și colectivă — ca palatalizarea labialelor la Aromâni — și mai progresată — ca pluralele cu *ă* în tulpină, de asemenea la Aromâni — ea a găsit un teren mai prielnic, încât a putut înlocui cu totul formele vechi. La Dacoromâni, unde avem posibilitatea să urmărim, în texte vechi, dezvoltarea limbii în curs de patru secole, vedem cum inovațiile au câștigat numai treptat terenul. Mai mult decât atât. *Faptul că la Dacoromâni se păstrează în unele regiuni sau chiar în limba literară — ca la Istoromâni — cele mai multe forme vechi* (*piept* ; *rid* ; *eu auz* ; *două vaci*, *noi dam* la prezent, *eu lăuda*, *știe cânta*) e un indiciu că aria dacoromână era încă în epoca străromână cea mai conservatoare, grație poziției ei periferice și izolate. Pe de altă parte, faptul că Străromânii aveau atâtea deosebiri regionale e un indiciu că pe vremea lor limba română se vorbea pe un teritoriu întins. Se poate prea ușor ca asemenea deosebiri de graiu să fi fost mai numeroase decât le putem observa azi, căci limba, în evoluția ei, nu produce numai forme nouă, ci și nivelează deosebirile. Dacă azi Dacoromânii rostesc toți — afară de câțiva indivizi în satul Arieșeni — *tine* și *lână*, am putea crede că rotacismul n'a existat niciodată la noi. Dar textele vechi ne arată că în Nord se rostea mai de mult *tire* și *lără* (ca la Istoromâni) și că formele *v e c h i*, cu *n*, s'au generalizat, venind dela Sud, încetul cu încetul și în regiunile de Miază-noapte, reducând aria *i n o v a ț i e i* rotacismului.

III. Asemănările mari între cele patru dialecte române au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o patrie primitivă redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit apoi în toate părțile, ca albinele dintr'un stup.

În general suntem aplecați, atunci când urmărim retrospectiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de

cei ce o vorbeau altădată, cu atât mai mic, cu cât ne apropiem mai mult de origini. E ca și când stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creștetul ei. Această imagine se potrivește la unele popoare, bunăoară la Latini, a căror limbă s'a răspândit dintr'o provincie mică — Latiul — asupra Italiei întregi și a cucerit apoi marele Imperiu. Dar istoria ne arată și popoare cucerite și limbi dispărute pe o mare întindere. Aceasta s'a întâmplat cu aceeași limbă latină, pierdută după căderea puterii romane, în multe regiuni, mai ales la periferiile Imperiului.

Străromânii n'au fost cuceritori. Ei erau supraviețuitorii acelor Romani din Sud-Estul european care nu pieriseră în războaiele cu barbarii năvălitori și nu s'au desnaționalizat în masele popoarelor tinere așezate în aceste regiuni. Patria lor primitivă — până la proba contrară — trebuie căutată pe amândouă malurile Dunării și a afluenților ei, între Marea Adriatică și Marea Neagră, pe unde populația de limbă latină forma o rețea mai deasă sau mai rară, în diferite epoci.

Cei ce caută «leagănul» sau «vetrele» poporului român în vreo regiune mică, pleacă sau dela imaginea nepotrivită a piramidei, sau dela părerea greșită despre unitatea lingvistică a Străromânilor. Ei mai comit și greșeala că cumpănesc împrejurările din Sud-Estul european cu cântarul întrebuițat în Europa de Vest. Cel ce vrea să aplice și la noi metodele ce s'au dovedit bune în Apus, fără să țină seama că pentru împrejurările specifice din Sud-Estul european trebuie create uneori instrumente nouă de cercetare, este amenințat să apuce pe căi greșite. Căci față de o problemă atât de grea, cum e cea a patriei primitive a Românilor, cele câteva date istorice ce ni s'au păstrat, susceptibile mai adesea de mai multe interpretări, nu pot singure să aducă lumină. La noi e necesar ca o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă incursii în științele auxiliare, spre a umplea lacunele și să facă legăturile necesare între știrile păstrate întâmplător, incomplete, răslețe și prea distanțate una de alta.

Aceste analogii nu trebuie căutate prea departe, nici la popoare cu o structură politică și socială fundamental deosebită de a noastră; ele vor fi găsite în nemijlocită apropiere prin intuiția pe care ți-o dă contactul zilnic și observarea atentă a neamului din care faci parte. *Aceasta e adevărat mai ales la Români, care continuă să trăiască, la sate, și în zilele noastre, în marea lor majoritate, în împrejurări ce*

nu se deosebesc mult de traiul pe care-l duceau în cele mai îndepărtate vremuri. Distanța de timp în cadrul aceluiași element etnic trebuie să ne împiedece mai puțin să găsim analogii în nemijlocita noastră apropiere, decât depărtarea geografică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea de acum o mie de ani.

Sunt popoare care locuiesc țări uriașe — cum e poporul rusesc — cu o limbă aproape omogenă; sunt iarăși alte popoare, cum e bunăoară cel italian, care, într'o țară incomparabil mai mică, au o mulțime de dialecte diferite unul de altul. Nici înălțimea munților Urali, nici lățimea râului Volga nu împiedecă pe Rusul din Siberia să se înțeleagă fără greutate cu cel dela Moscova. *Distanțele*, precum am spus, nu erau la un popor atât de puțin diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate, ca al nostru, o piedecă pentru ca inovațiile de limbă să se propage și pentru ca graiul să fie mereu nivelat.

Că Românii au locuit un teritoriu extins, care în Sud se întindea până unde crește *smochinul* și *castanul*, încălecând Dunărea, al cărei *țârm* era într'o vreme « hotar » de țară, și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpații, unde pășteau turmele de *bouri*, am arătat mai înainte (§ 109). Departe, la miază-zi, numele vechiului oraș *Salona* (pentru Thessalonike) e numit de Aromâni *Sărună*; dezvoltarea aceasta, în consonanță cu legile fonologice ale limbii române, dovedește că strămoși de-ai Aromânilor de azi au locuit din vechime prin apropiere. TH. CAPIDAN a arătat că și numirile topice aromânești *Băiasa* și *Lăsun* continuă forme grecești cu fonetism vechiu. *Dunărea* păstrează și ea, în gura Românilor, o formă autohtonă, iar *Crișul* s'a dezvoltat de-a-dreptul din numirea veche *Crisius*.

Un număr mare de coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că o parte din strămoșii noștri ajungeau, în Vest, până aproape de Albanezi (care, la rândul lor, se întindeau mai spre Est decât astăzi). Spre aceste regiuni vestice ne duc pe de o parte cuvinte ca *mânz*, *țap*, *baltă*, despre care a mai fost vorba mai sus (§ 93), pe de altă parte unele expresii ca *a făgădui marea cu sarea*, pentru care cele mai multe popoare întrebuițează expresia « a făgădui munți de aur » (lat. *montes auri policeri*, franc. *promette des montagnes d'or*, span. *prometer montes de oro*, germ. *goldene Berge versprechen*, rus. *sulitī zolotyja gory...*). Cum în România actuală

marea e departe, dar sarea se găsește la tot pasul, o asemenea locuțiune nu se putea naște. Dimpotrivă, geneza ei e explicabilă în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea, extrasă din Marea Adriatică, e un obiect greu de procurat și prețios ca aurul. — O inovație care ne-a venit dela Apus, încă în vremuri foarte vechi, pe când contactul cu Italia nord-estică nu era cu totul întrerupt, este participiul *fost*. După *postum* = *positum*, participiul dela *ponere*, s'a născut în regiunile nord-estice ale Italiei o serie întreagă de participii în *-sto* (mai întâi *mosto* = *movesto*, opusul lui *posto*, apoi și *piovesto* și *piovosto*, *savesto*, *volesto*, *podesto*, *avesto*, ș. a.). Un val din această inovație a trecut și la noi, unde, după *post* (păstrat în *adăpost*), s'a orientat *fost*, noul participiu dela « a fi ». Această formă nouă a trecut dela Români Apuseni la Dacoromâni și la strămoșii Meglenoromânilor, dar nu s'a mai putut răspândi până la strămoșii Aromânilor, care nu au nicio urmă de *fost* în dialectul lor. (Cf. revista *Balkanica*, 1938, p. 23). — Tot spre Apus ne conduce, precum a arătat TH. CAPIDAN, și reflexul *un* pentru nazala veche-slavă *ъ*, ca în sârbește, în cuvinte ca *scump*, *muncă*.

Dimpotrivă reflexul *ăn* (*în*) pentru aceeași nazală — ca în *pândă*. . . — e ceva caracteristic limbii bulgare. Tot bulgăresc e reflexul *št* și *jd* în împrumuturi ca *peșteră*, *grajd*.

Din cauza acestor coincidențe cu Albanezii și vechii Iliri, cu Sârbii și cu Bulgarii, învățații care căutau leagănul Românilor, l-au localizat în Nordul Peninsulei Balcanice, când mai spre Apus, când mai spre Răsărit. Unii au crezut chiar că pot stabili mai de aproape extinderea geografică a acestei patrii primitive a Românilor. Astfel, într'o lucrare recentă, M. FRIEDWAGNER (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, LIV, p. 665), crede — de acord cu TOMASCHEK, JIREČEK și WEIGAND — că « vatra », din care a iradiat limba română, era în Dacia nova, punctul de unire al Moesiei inferioare și superioare și al Dardaniei, unde o vieață romană mai era posibilă în veacul al VI-lea d. Hr. și unde puteau pătrunde în românește elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm cu drept cuvânt — că în această regiune niciun nume topic latin nu s'a păstrat cu fonetismul român?

Dacă în Răsărit ar fi existat, ca în Apus, o coeziune provincială, cu orașe în jurul cărora să se grupeze interesele populației din împrejurimi, am avea, după toată probabilitatea, și în Sud-Estul euro-

pean mai multe limbi romanice. Dacă Dacia nova, cu centrul metropolitan dela Scupi, ar fi fost celula din care să răsără un nou popor romanic, atunci noi n'am purta — precum a observat cu drept cuvânt V. PÂRVAN (*Contribuții epigrafice*, p. 92) — numele vag și nelegat de nicio noțiune geografică de *Români*, ci ne-am numi cu un cuvânt derivat dela Moesia, Dacia (Aureliană) sau Dardania, precum frații noștri din Apus se numesc Italieni, Spanioli sau Francezi. Faptul că între toate popoarele romanice numai noi păstrăm numirea de *Romani* — pus în opoziție cu numirile popoarelor barbare — și că cei de alt graiu ne distingeau cu numirea tot atât de generală de *Vlahi*, e și el o dovadă, că stările dela noi erau altele decât în Apus și deci altul trebuie să fie și punctul nostru de vedere când voim să le elucidăm.

112. Se pare deci că *patria primitivă a Românilor era* pe un teritoriu întins, *de-a dreapta și de-a stânga Dunării*. În zadar vom căuta « leagănul » Românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s'a încheșat poporul nostru; istoria nu le numește, iar lingvistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovații de limbă. Speculațiuni de ordin lingvistic ne permit să distingem, pentru epoca străromână, numai următoarele grupuri mari de Români:

Cel dintâiu grup e al **Românilor Răsăriteni**, din care derivă Aromânii și Meglenoromânii. Cele două trăsături caracteristice în fonetismul acestui grup e redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *ț* și *dz* (devenit *z* la Megleniți): *țer* « cer » și (*d*)*zer* « ger », palatalizarea lui *n* înaintea dezinenței *i*: *bun* « buni », (*a*)*duñ* « aduni » și păstrarea lui *n* în (*u*)*nă* « o » și *grăn* (*gron*) « grâu ».

Cei ce s'au desprins mai întâi din acest grup, emigrând spre Sud, au fost Aromânii. Tradiția păstrată de KEKAUMENOS (în secolul al XI-lea) vorbește de o asemenea dislocare pornită dela Nord, din regiunile dunărene, spre Sud. Ruperea strămoșilor Aromânilor actuali de restul Românilor trebuie să fie anterioară secolului al X-lea, căci documentele istorice ne arată că elementul românesc era, după acea epocă, numeros în regiunile de Miază-zi ale Peninsulei Balcanice, pe unde se găsește și astăzi. La 1065 s'a răsculat Niculiță contra stăpânirii bizantine în Tesalia. Începând cu secolul al XII-lea amintirile istorice se înmulțesc. După cum presupune TH. CAPIDAN,

această scurgere spre Miază-zi s'a făcut în regiuni unde existau din vremuri mai vechi așezări de păstori români, prin apropiere de *Sărună* (Salonic), *Băiasa* și *Lăsun* și în Peninsula Calcică, unde sunt atestați în secolul al VII-lea — precum a relevat mai întâi TOMASCHEK — βλαχορῆχῖνοι, adică Vlahii de lângă râul Πήχιος.

Strămoșii Megleniților au continuat să conlocuiască cu ceilalți Străromâni și după exodul Aromânilor. Astfel se explică la ei acele inovații de limbă, pe care le au în comun cu Istroromânii și mai ales cu Dacoromânii și care lipsesc Aromânilor. Se crede că în drumul lor spre Meglenia, ei au locuit o vreme în munții Rodope, împreună cu Bulgarii, dela care au învățat rostirea *ϕ* pentru *ǎ* accentuat.

A doua ramură de Străromâni e cea a **Românilor Apuseni** în Iugoslavia de Miază-noapte (din care n'a mai rămas decât grupul care emigrase în Istria, Istroromânii). Aceștia formau la început un singur grup împreună cu **Dacoromânii**. Limba acestor Străromâni, așezați pe țărmul drept și stâng al Dunării, se caracteriza prin rotacismul (parțial la Dacoromâni) lui *n* intervocalic și prin dispariția lui *n* în *una* > *o*, *granum* > *grău* (istrorom. *o* și *grăv*), prin redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *č* și *ǵ* (în gura Istroromânilor, care nu pot rosti pe *ș* și *j*, acestea au devenit mai târziu, *ț* și *z*) și prin câteva albanezisme comune cu dialectul tosc. Numărul inovațiilor pe care Istroromânii le au în comun cu Dacoromânii — și care lipsesc și Aromânilor și Megleniților — este mare.

Abia după ce contactul între Românii Apuseni și Dacoromâni a încetat — înainte de așezarea Ungurilor printre Români — acest grup s'a diferențiat în Dacoromâni și Istroromâni.

II. VECINII

113. Soarta ne-a așezat într'o regiune atât de frumoasă și de bogată, încât nu puteam să rămânem singuri. Din vremuri străvechi și până în zilele noastre neamuri de toate soiurile s'au opoșit printre noi; pe de altă parte neastâmpărul nostru ne-a dus prin părți locuite de popoare străine. Acest îndelungat contact cu vecinii și simbioza cu alte neamuri au lăsat urme adânci în limba noastră. Unele din aceste urme ne-au ajutat chiar, după cum am arătat, să ne lămurim asupra epocii străromâne și a patriei noastre primitive.

Din vechime, pe când strămoșii noștri vorbeau încă limba tracogeto-dacică, au venit dela răsărit și s'au așezat printre ei popoare străine ca Sciții — Mongoli nomazi conduși de triburi iranice — Sarmații și Agatirșii iranici, iar dinspre Miază-noapte Celții. Mai târziu — după ce populația autohtonă se romanizase — a continuat scurgerea popoarelor iranice și celtice, ca Alanii, Iazigii și Bastarnii. O. DENSUSIANU (*Irano-Romanica*, în *Grai și suflet*, I, 39—71 și 235—250) a crezut că poate descoperi câteva urme iranice în vocabularul nostru, dar etimologiile lui n'au fost admise de linguiști. Câteva din râurile noastre au fost numite, pe cât se pare, de neamuri iranice. Astfel *Nistrul*, *Prutul* și, poate, și *Oltul*. Cât despre *Dunăre*, numele acestui râu pare să conțină o tulpină iranică, căreia Dacia i-au adăugat o terminație din limba lor.

Dela Cimerieni — care s'au coborât prin secolul al VIII-lea î. d. Chr. din locuințele lor primitive de pe țărmurile nordice ale Mării Negre către Sud-Vest și au ajuns apoi în Tracia și în Asia-Mică — am avea, după N. JOKL (*Indogermanische Forschungen*, 44, 13—70) — cuvântul *argea*. Cu cuvântul cimerian era înrudit vechiul macedonian *argella* (ἄργιλλα = κατάρχειος οἰκία, Ephoros la Strabo 5, 244), care s'a păstrat în albanezul *ragalj*, *ragalja* « colibă » (*Rgalje* și în toponimie).

Se pare că și Celții au lăsat urme în vocabularul nostru. De *șep*, *șip*, *șup*, care într'o regiune întinsă a Alpilor însemnează Rhododendron ferrugineum și hirsutum și e de origine celtică (cf. galic *jupikellos* = jneapăn), nu pot fi despărțiți *jepii* noștri (cf. DR. V 799). Cuvinte celtice, precum *cambare*, *cambia*, *camisia*, *carrum* (*cămașă*, *car*, *agâmba*, *schimba*) ș. a. ne-au venit prin Latini, dar n'au mai pătruns până la noi *camminus* (ital. *cammino*, fr. *chemin*, sp. *camino*), *leuca* (fr. *lieue*), *alauda* « ciocârlie », etc.

Și dela popoarele năvălitoare de mai târziu avem câteva reminiscențe în limbă. P. SKOK a arătat în *Yužni Sloveni i turski narodi*, p. 15 (publicat în *Yugoslavenski istoriski časopis*, 1936), că *jupân*, cuvânt care se găsește sub forma *župan* și *žup* la Slavii occidentali sudici și la cei nordici, fără să poată fi explicat cu mijloace slave, este, după toată probabilitatea, de origine avară. Astfel s'ar explica fonetismul lui vechiu în românește (rostirea dialectală cu *g*, rotacismul și prefacerea lui *an* în *ân*), pe care nu l-ar putea avea dacă ar fi împrumutat dela Slavi. Nu e exclus ca și cuvântul *scrum* să fie

de origine avară, precum a presupus TH. CAPIDAN (DR. II, 458). Cuvântul acesta se găsește la Turci (*kurum*), la Unguri (*korom*) și e atestat și la Cumani (*kurum*) și se pare că a fost împrumutat de noi în epocă străromână, precum indică faptul că îl au și Aromânii și Megleniții, cu același *s* protetic, care apare și la Albanezi (*shkrump*). Dimpotrivă, cuvântul *cătun*, pe care K. TREIMER (*Slavia III*, 450), îl credea împrumutat dela Avari sau Protobulgari, este probabil, ca și alb. *katund*, o moștenire autohtonă.

114. Dacă nu venea cucerirea romană, poporul trac (împreună cu Geții și Dacii) ar fi rămas în sfera influenței grecești. Totuși, la grecizarea Tracilor nu s'ar fi ajuns, căci pentru Greci patria și raza de activitate era marea, nu uscatul. În ochii lor continentul era numai un teren de exploatat, pe care n'aveau dorința să-l cucerească. De aceea expansiunea lor se limita la o fâșie îngustă de litoral. Nici Ligurii din Italia, nici Galii din Sudul Franței și de sigur nici Geții din Dobrogea n'au fost ispitiți să-și părăsească limba maternă spre a o primi pe cea greacă. De aceea nu putem fi de părerea lui K. SANDFELD, că «balcanismele» noastre din morfologie și sintaxă și ale popoarelor vecine ar fi mai ales o urmare a influenței grecești. Grecii n'au pătruns masiv în interiorul Peninsulei Balcanice. (Tot astfel vedem că nici în graiul din jurul Marsiliei nu se găsesc decât câteva elemente lexicale de origine grecească).

Cu atât mai importantă a fost influența grecească asupra vocabularului. Ea a fost mai mare în Imperiul roman de Est decât aiurea, fiindcă Grecii au fost în partea aceasta a Europei elementul cultural dominant, iar dela secolul al VI-lea înainte limba lor a pătruns în locul celei latine, în administrație, armată și biserică. Aceste gre-cisme, intrate în latina vulgară dela cursul inferior al Dunării, au în românește fonetismul vechiu al elementelor latine: *amăgi* (din μαγεύω) și *urgie* (din ὄργη) prefac pe *g* în *ĝ* ca în *fugi* (din lat. *fugire*); *mărgea* — atestat în CGL. II, 353, 36 sub forma *margella* — mai are și fonetismul lui *stea* (din lat. *stella*); *mângâiu* (din μαγγανεύω) și *spân* (din σπανός) au *ân* din *an*, ca la *lâna* (din lat. *lana*); arom. *stur* «stâlp» (cu urme și în dialectul dacoromân; din gr. στῦλος) și *Nicoară* (din Νικόλαος) au pe *l* intervocalic trecut la *r*, ca în *moară* (din lat. *mola*); *cuteza* — atestat în CGL. V, 438, 32 sub forma *cottizare*, — *azimă* (din ἄζυμος «nefermentat») și *zeamă* (din

ζέμα) au rostirea regională cu *dz*, ca în elementele latine (*dzi*, *dzic*)..., etc.

Aceste și alte asemenea grecisme sunt necunoscute celorlalte limbi romanice. Excepție fac regiunile care au suferit o influență grecească, cum e Sicilia și o parte a Italiei de miază-zi, unde au existat colonii de Greci (păstrate în parte până azi) apoi litoralul venețian, genovez și sard, și bine înțeles Albania. Astfel lui *amăgi* îi corespunde *ammagari* în Sicilia, *ammajare* în Sardinia; lui *broatec* (din grec. βρόθακος): *vrotacu* în Sicilia și *bretëk* la Albanezi; lui *căsca* (din grec. χάσκω): *cascare* în Sardinia; lui *cuteza*: *scotezar* în Veneția, *kutisa* în Rovigno și Dignano, *scuttia* în Aquilea, *kudzonj* la Albanezi; lui *mic* (grec. μικ(κ)ός): *mikku* în Italia de Sud; lui *spân* (σπανός): *spano* în Sicilia, *spërk* la Albanezi; lui *azimă* îi corespunde *ayimo* în Calabria, *azme* în Veneția, *angyimu* în Corsica și *asmo* în Portugalia; lui *cadă* (grec. κάδος, cuvântul latin fiind *situla*): *catu* în Calabria și *katë* în Abruzzi, etc.

Cu atât mai remarcabilă e lipsa la noi a unor cuvinte de origine grecească, ca *butyrum* « unt » (ital. *burro*, fr. *beure*, etc., chiar și germ. *Butter*) sau *colaphus* « lovitură » (ital. *colpo*, fr. *coup*, etc.), care au ajuns, în Apus, la o mare răspândire.

Firește că existența unui grecism și în Italia și în Sardinia nu e totdeauna o dovadă a vechimii lui la Români. În dialectul genovez și la Sarzi a intrat cuvântul τὰ μοῦτρα (pluralul lui μοῦτρον), dar extensiunea geografică a lui *mutră* al nostru (necunoscut în Ardeal) îl arată a fi un împrumut relativ recent, din neogrețește.

Chiar în românește unele cuvinte grecești au intrat în limbă în mai multe rânduri. Astfel σχῆμα, -ατος a pătruns într'o epocă veche în latina populară de Est și s'a păstrat în *șteamăt(ă)* al nostru (cf. DR. V, 413); mai târziu, neogrecescul σχῆμα a mai fost împrumutat odată, prin mijlocire slavă, sub forma *schimă* (călugărească), iar în vremuri recente l-am primit ca neologism sub forma *schemă*.

Fonetismul cuvintelor de origine grecească ne dă unele indicații asupra vremii când acestea au intrat în limba noastră. În privința aceasta elementul grecesc trebuie supus însă unui studiu nou, căci anumite contraziceri se cer lămurite. Astfel *v* grecesc apare în cele mai vechi cuvinte ca *u* (μάρτυρος > *martur*, πάπυρος > *papură*, στῦλος > *stur*), iar *φ* ca *p* (φάλαγξ > *părăngă*, στέριφος > *sterp*;

proaspăt < πρόσφατος poate să aibă *p* prin asimilare față de *p* precedent). Cu toate acestea, *trufie* < gr. τρυφή are *u* din *υ*, dar *f* din *φ*; tot *f* are și *farmec* (< φάρμακον), împrumut vechiu și el, precum arată *e* pentru *a* (ca în *ceteră* < *cithera* = *cithara*).

Reflexul *ju* în loc de *v* trebuie să dateze din vremea când acest sunet avea încă valoarea de *ü*; vechimea acestei rostiri se cunoaște și din faptul că *i* din *ju* < *υ* preface pe *c* în *č* și pe *g* în *ğ* (*j*), ca și *i* în cuvintele de origine latină, înainte de *u* și *o* accentuați: *ciul* < κυλλός, *ciumă* < κύμα, *ciutură* < **cytola* (din κότυλος, κοτύλη), *jur* < γῦρος, ca în lat. **peciolus* > *picior*, *deorsum* > *jos*. Neclar e și *sălămâzdră*, din **sălămâzdră* (cu al doilea *n* dispărut prin disimilare) < gr. σαλαμάνδρα. Prefacerea lui *an* în *ân* dovedește vechimea acestui împrumut; redarea lui *δ* prin *z* (*zd*) presupune rostirea, relativ târzie, ca fricativă a acestui sunet.

Când un cuvânt grecesc se găsește la Dacoromâni și la Aromâni, nu trebuie să fie străvechiu, precum am arătat mai sus (§ 109). Dar existența unui asemenea cuvânt și la Istroromâni, e un indiciu că a fost împrumutat în epocă străromână. Acesta e cazul lui *frică* (arom., megl. *frică*, istrorom. *frikę*) din φρίκη «fior, spaimă», pătruns și la Albanezi (*frikë*) cu același sens ca în românește. În schimb altele, ca *livadă* (arom. *livade*, megl. *livădiști*, istrorom. *livadę*) pot fi la Aromâni împrumuturi din neogrețește (λιβάδι), iar în celelalte dialecte să fi pătruns prin mijlocire slavă (bulg., sârb. *livada*). Tot Slavii de Sud (bulg., sârb. *koliba*, din grecește καλύβη) ne-au mijlocit pe *colibă*, pe care l-au împrumutat dela noi Ungurii (*kol(y)iba*), Cehii, Slovaci, Polonii (*koliba*) și Rutenii *kolyba* «colibă de ciobani», deci termen păstoresc). Și pe *pită* (cu rostirea regională (*p*)*k'ită*), care în multe părți a înlocuit pe «pâne», s'ar putea să-l avem dela Bulgari sau Sârbi, al căror *pita*, este un împrumut din grecescul πίττα, cuvânt răspândit și la Albanezi, la Engadini și în Italia de Sud. De asemenea greco-slav e *mirosi* (arom. *aňurdzescu*) = grec. μυρώ (έμυρωσα), bulg. *mirosati*; *camătă* = grec. κάματος, paleosl. *kamata*; *cărămidă* = m.-grec. κεραμίδα, paleosl. *keramida*; *drum* = grec. δρόμος, bulg., sârb., alb. *drum*; *ieftin* = grec. εύθηνός bulg., sârb. *jevtin*, ș. a. Slavii ne-au transmis în deosebi un număr mare de termeni bisericești de origine greacă: *aghiasmă* (άγιασμα), (*a*)*naforă* (άναφορά), *arhanghel* (αρχάγγελος), deosebit ca fonetism de vechiul *inger* < lat. *angelus* < gr. άγγελος, etc.

De origine grecească — și răspândite și în limbile balcanice — sunt câteva desvoltări semantice ale unor cuvinte în legătură cu biserica ortodoxă, dincoace și dincolo de Dunăre, precum: *cununa* (στεφανώνω), *săptămâna mare* și *săptămâna brânzii* (ἡ μεγάλη ἑβδομάς și ἡ τυρινή), apoi: *frați de cruce* (σταυραδελφοί), *copil de suflet* (ψυχουύς), *mulțam* (din *la mulți ani*, ὅσ πολλά ἔτη), etc.

Relativ vechi, datând din epoca bizantină, sunt cuvintele de origine grecească cunoscute pe întreg teritoriul dacoromân și uneori și la Aromâni, precum: *folos* (ὄφελος), atestat în cele mai vechi texte, *lipsi*, arom. *lipsescu* (λείπω, ἔλειψα), *părăsi* (παρέχω, παρείασα), *prisos* (περισός), *sosi* (σώνω, aor. ἔσωσα), *cort* (κόρτη < lat. *cohors* -tis, la origine termen militar împrumutat de Greci dela Romani, etc. Dela Români cuvântul a trecut la Unguri *kort* și *kortuj*).

În opoziție cu asemenea cuvinte, generale la Dacoromâni, sunt împrumuturile neogrecești din vechiul Regat, făcute în număr mare mai ales în epoca fanariotă. Multe din ele se găsesc răspândite și prin limbile balcanice, astfel: *argat* (ἀργάτης), *crevat* (κρεβάτι), etc. Verbele apar mai ales cu tulpina aoristului, ca și la Iugoslavi: *chivernisi* < κυβερνώ, aor. ἐκυβέρνησα. O asemenea înfățișare o au și unele neologisme de origine neo-latină, aduse la noi de Greci: *curarisi*, etc. Unele din aceste împrumuturi neogrecești au trecut și munții, astfel termeni comerciali ca *stafidă* (σταφίδα), etc., sau cuvinte în legătură cu moda, precum *chindisi* (gr. κεντώ, κεντίζω).

Cu mult mai mare a fost influența neo-grecească asupra dialectului aromânesc, mai ales asupra celui de Sud. Ea nu se restrânge la vocabular, ci se manifestă și în fonologie. Sunetele γ, δ, θ, le-au învățat Aromânii sudici dela Greci; prefacerea lui *nc*, *nt* și *mp* în *ng*, *nd* și *mb* e imitată după Greci; sincoparea în măsură atât de mare la Aromânii din Pind are aceleași proporții ca la Greci; grecească e și dezinența *-adz* a pluralului (pe care o au și Megleniți), apoi câteva sufixe, ca *-ismă* ș. a.

Această influență a început de timpuriu la Aromânii trăitori printre Greci. TH. CAPIDAN a arătat că unii termeni privitori la jocul cu arșice în graiul ciobanilor din Pind au un fonetism vechiu, astfel *vășcl'e* < βασιλεύς « împărat », cu β = v, dar cu *sl* > *scl'* ca în elementele vechi și în *șchiau* din bizantinul σκλάβος (din *Slavus*), sau *nîp* din *un ip* < ἵππος, cuvânt dispărut de mult în înțelesul de

« cal » din grecește (fiind înlocuit în neogrecește prin *ἄλογον*) sau *čurlă* din *κύριλλος*, cu desvoltarea lui *kjû* în *čú* ca în cuvintele vechi.

Influența grecească a fost neînsemnată la Megleniți. După T.H. CAPIDAN (MR. I, 84—85) grecismele ce se găsesc la ei se întâlnesc și în celelalte limbi balcanice (de ex. *cămilă*, *aguridă*, *dăsagi*...). Megleniții le-au primit prin Bulgari (de ex. *avlie* « curte », *călămar*, *căție*, *mistrie*, etc.) sau prin Aromâni (de ex. *călises* « invit », *peză* « bătaie de joc », *stifă* « grămadă », etc.).

La Istroromâni nu se găsește, afară de *frike*, niciun cuvânt mediu-sau neo-grecesc.

Firește că și Românii au dat Grecilor cuvinte. Mai ales termeni care privesc păstoritul, meseria în care Românii le sunt superiori, dar și alții, ca *κριπιτοῦρα* « crăpături în caldarâmul de piatră » din arom. *cripătură*, *κοκῶνα* și *κοκωνίτζα*, împrumutate de Grecia care trăiau în Principate, *κοῦρκα* și *κουρκάνος*, ș. a. O listă a lor — care se poate mări — a dat G. MURNU în *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen* (1902).

Numeroase sunt și relicele românești mai ales la Aromânii grecizați, ca Sărăcăcianii.

Un studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română a publicat G. MURNU în 1894, iar *Elementul grec în dialectul aromân* l-a studiat C. GEAGEA (1932). L. GÁLDI în lucrarea sa recentă *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes* (1939) a făcut o serie de constatări interesante asupra acestor împrumuturi.

Când mânăstirile noastre începură să fie oferite marilor mânăstiri dela Muntele Atos, ele se *închinau*; în sec. al XVIII-lea se *afieroseau* (n.-grec. *ἀφιερώνω*). Numeroase erau cuvintele neogrecești în legătură cu biserica ortodoxă, precum: *antologion* (*ἀνθολόγιον*), *chiriacodromion* (*κυριακοδρομίων*), *pronie* (*πρόνοια*), etc. care se adăogau la grecismele mai vechi, ca: *aghiasmă*, *icoană*, etc., venite prin mijlocire slavă. Terminologia politică și administrativă e săracă în împrumuturi grecești în comparație cu cea de origine turcească; mai ales cuvintele care numesc abuzurile administrației (ca *arghirofilia* ș. a.) sunt neogrecești. În ierarhia socială se distinge *protipendada* (*πρώτη πεντάδα*), însemnată în *arhondologhie*, cartea fețelor *simandicoase*. Vieța familiară a dat câțiva termeni mai mult glumeți sau chiar injurioși, precum *babacă* (*μπαμπάκας*), *țafă* (*τσάτσα*) sau *mandracucă* (*μαντρακούκα*), care avea să fie înlocuit de franțuzismul « metresă ». Jocul de cărți l-am învățat dela Greci, precum arată termenii *cartofor* (*χαρτοφόρος*), *rigă* (*ρήγας*), *spatie* (*σπαθί*), etc. Școala fiind grecească, *alfavita* (*ἀλφαβήτα*), *ipochimen* (*ὑποκείμενον*), *piimă* (*ποίημα*), etc. au fost precursorii lui « abecedar », « subiect », « poezie », etc. Dela medicii greci ne-au rămas *flegmă* (*φλέγμα*), *dropică* (*δρόπωκία*), *neuricale* (*νευρικά*), *lăhuză* (*λεχούσα*), *matos*

(μάμος) ș. a. Moda ne-a dat *fiongul* (φιόγκος), *funda* (φοῦντα), *calțaveta* (καλτζοδέτα), *stamba* (στάμπα, din ital. *stampa*), etc. Marinarii noștri au învățat dela Neogreci termeni ca *bandieră* (μπαντιέρα din it. bandiera), *navlu* (< ναῦλον), *fundarisi* « a arunca ancora » (φουντάρω) ș. a.

Cele mai multe din cuvintele de origine neogreacă aveau, chiar în epoca fanariotă, o circulație foarte redusă, fiind întrebuițate numai în anumite cercuri ale societății. Dintre multele neogrecisme cuprinse în « lexicon » dela sfârșitul cărții lui GÁLDI, autorul nu mai găsește în limba actuală decât 150, dintre care aproape jumătate sunt necunoscute celor mai mulți Români de azi. Tot atât de efemere erau cele mai multe românisme pătrunse în limba neogreacă în sec. al XVIII-lea, precum ἀδεβερίντζα, βάμμα, βάτρα, βεκίλος, βόρνικος, γκραδινάρις, δομνίτζα, μουσία « moșie », ὀγαρίτον « oierit », etc., citate la p. 18—19 în cartea lui GÁLDI, care mai dă, după SANDFELD, următoarea frază dintr'un document grecesc din 1789: ξεπεύτετε ἡ ῥασούρα τοῦ ἀρχοντος Ἀρμάσι Ἀλέξι, ἀπὸ τὴν σούμμαν τοῦ χαρατζίου, τὸ μερτικὸν του, adică « se scoate răsura dumisale *Armașului* Alexe din *suma haraciului*, *merτικ* lui ».

115. Asupra marei asemănări pe care limba română o are cu cea **albaneză** a atras mai întâi atenția B. KOPITAR, în 1829. FR. MIKLOSICH a fost cel care dând o listă de cuvinte comune acestor două limbi, a insistat asupra însemnatelor coincidențe albano-române de ordin fonologic, morfologic și sintactic, dintre care unele se găsesc și la Bulgari, Neogreci și Sârbi. Listele acestora au fost completate, arătându-se și izbitoarele coincidențe semantice și frazeologice, de H. SCHUCHARDT, B. P. HASDEU, S. PUȘCARIU, P. PAPAĞAGI, A. PHILIPPIDE, A. ROSETTI și mai ales G. MEYER, K. SANDFELD, K. TREIMER, G. WEIGAND și TH. CAPIDAN.

Părerile acestor învățați — și ale altora, ca L. SPITZER, N. JOKL, P. SKOK, — asupra raporturilor de înrudire între limba română și albaneză diferă, după poziția pe care fiecare din ei o ia în problema substratului, a posibilităților de transmitere prin împrumut dela o limbă la alta și a dezvoltării spontane a acelorași inovații în mai multe limbi. În general, izbiți de asemănările într'adevăr remarcabile, cei mai mulți din linguiști au neglijat să cerceteze și deosebirile ce există între română și albaneză. O laudabilă excepție a făcut W. MEYER-LÜBKE, arătând, în studiul său *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* (1914), cât de mari sunt aceste deosebiri și dovedind, într'un al doilea studiu, intitulat *Rumänisch und Romanisch* (1930), că unele din « balcanismele » româno-albaneze se găsesc — cel puțin ca tendințe — și în limbile romanice.

Dacă examinăm, înainte de toate, coincidențele lexicale între cele două limbi, vedem, pe lângă unele deosebiri destul de mari, o izbitoare asemănare în tratarea elementului lexical de origine latină. Astfel întâlnim la Albanezi și la Români — uneori și la Neogreci și la Slavii balcanici — o serie de cuvinte latine, obișnuite pe cât se pare, în latinitatea estică, dar pierdute în Apus, unde limbile romanice nu le mai păstrează ca vorbe populare: *consocer* > alb. *krushk* = rom. *cuscru*; *horrere* > alb. *urrenj* = *urî*; *hospitium* > alb. *shtëpi* « casă », rom. *ospăț*, n.-grec. σπίτι; *imperator* > alb. *mbret* = *împărat*, etc. În cazuri ca alb. *mënoj* = *amâna*, *shpëlanj* = *spăla*, *kurcye* = *cruța*... trebuie să plecăm dela adverbul *ad-mane* și dela derivatele latine vulgare **experlavare* și **curtiare*, cu o dezvoltare semantică particulară. Specifică româno-albaneză e și evoluția de sens în cuvinte ca *mërgonj* = *merge*, *shesh* = *șes*, despre care s'a vorbit mai nainte (§ 89), și care arată că strămoșii Albanezilor au dus, în împrejurări geografice asemănătoare, același fel de traiu ca strămoșii noștri. Tot astfel din lat. *palus*, *-udis* « mlaștină » avem noi *pădure* și Albanezii *pülj*, cu sensul francezului « forêt », o dezvoltare semantică care ne duce în regiuni inundabile — probabil, în apropierea Dunării — acoperite cu codri întinși. Alte cazuri de dezvoltări semantice asemănătoare le avem la cuvinte latine ca *orare* « a ruga » > alb. *uronj* = *ura*; *scortea* > alb. *shkorsa* = *scoarță* (de lână); *status* > alb. *shtat* = *stat* (= statură); *turbare* > alb. *tërbonj* = *turba* (despre câni), etc. Și la cuvintele de alte origini găsim dezvoltări de sens analoage, care și ele se explică din « mentalitatea » și « imaginația lingvistică » comună. Astfel se face confuzie între « stup » și « albină »; « avut » are sensul de « bogat »; noțiunea de « tare » derivă din cea de « așa, astfel »; « durerea » se indentifică cu « dorul », etc. Uneori asemenea evoluții se găsesc și la Bulgari: « mână mică » pentru « mânășă », « omușor » pentru « uvulă », etc. Dintre multele expresii idiomatice comune la Români și Albanezi cităm numai două: pe *iau peste picior* « batjocoresc » = alb. *marr ndëpë këmbi* și pe *gură-rea* « bârfitor » = alb. *goj kekj*.

Afară de cuvintele pe care le-am considerat mai nainte (§ 93) ca relice din graiurile strămoșești, avem un număr destul de mare de vorbe care — din diferite considerații, mai ales de natură formală — se arată a fi împrumuturi mai nouă. Astfel, păstrarea nealterată a lui *ǵ* în *ghionoaie* e un semn că acest cuvânt, deși e un

împrumut vechiu, căci se găsește și la Aromâni și Megleniți (*gjon*), dacă e de origine albaneză (*gjon*, cu înțelesul de « un fel de cucuvaie »), ne-a venit dela Albanezi pe vremea când *g* nu se mai putea preface în *j* (ca în *jumătate* = alb. *gëmësë*). În *gogă* « sperietoare », din alb. *gogë*, cu același sens, lipsește până și metafora lui *o* în *oa*. Dacă *noian* este aglutinat din un **oian*, ar putea fi un împrumut din alb. *ujanë* « ocean » (din *uj* « apă »); *a* netrecut în *i* înainte de *n* e o dovadă că nu este prea vechiu. Formațiunea cuvântului *curmeziș* nu poate fi explicată pe teren românesc; trebuie să presupunem deci că alături de *curm*, a existat și un **curmez*, împrumutat din alb. (cf. *kurmzue*). Și alte cuvinte derivate cu sufixul *-ză*, precum *coacăză*, au fost împrumutate, probabil, sub forma aceasta diminutivală, dela Albanezi, deși în dicționarele albaneze nu e înregistrată decât forma simplă *kokjë* « boabă », « fruct ». Pentru *pupăză* găsim, dimpotrivă, atestat *pupë* și *pupëzë*. Un asemenea derivat e și *câlbează* (*gâlbează*) = alb. *këljbazë* (*gëljbazë*). Cred că și termeni ca *gresie* (= alb. *gëresë*), cu care se *scăpăra* (alb. *shkreþ*) mai de mult, când se făcea foc, sunt împrumutați dela Albanezi; de asemenea cuvinte onomatopice ca *cioc* = alb. *tshok*, sau *ciupi* = alb. *tshupis* « ciugulesc », care ne-a venit însă, probabil, prin mijlocire sârbească (*čupati* « a ciuguli », cf. și ung. *csipni* « a pișca »). Un cuvânt, împrumutat de Albanezi din limba medio-greacă (*μαυδρογόρα*), a fost împrumutat de Români dela Albanezi (*matërgonë* > *mătrăgună*).

Mult mai mare e, firește, numărul albanismelor în dialectul aromân, mai ales la Fârșeroți: *bană* « vieată » < alb. *bane* « locuință », *cuă* « coajă de pâne » < *kua*, idem, *dată* « spaimă » < *datë*, cu același sens, etc. În locul lui *zară*, care la noi pare a fi un element authton, Aromânii au *dală*, împrumut mai nou din alb. *dhallë*; în loc de *ceafă*, care e tot străvechiu, ei au împrumutat dela Albanezi pe *zvercă* = alb. *sverk*, cu același sens.

Megleniții au simțitor mai puține albanezisme. Cele împrumutate într'o epocă mai recentă se găsesc și la Aromâni sau în limbile balcanice, astfel: *cuuă* « coajă » < *kua*, *bibă* « carne » (la origine « carne de rață ») < *bibë* « rață », *daș* « miel de casă » < *dash* « berbece », *poč* « urciur » < alb. *potsh*, etc. Interesantă e forma *șăprătcă* « șarpe, năpârcă », care e o contaminare între alb. *nëpërkë* și *șarpe*.

La Istroromâni nu avem albanezisme lexicale, precum ne-am aștepta. Totuși, în afară de rotacismul lui *n*, mai găsim la ei, ca la

Albanezi, prefacerea grupului *nv* în *nm*: *nmețã* « învăța », ca alb. *mësoj*, *misë* < *im* + *visa*.

Avem, pe de altă parte, precum era firesc, și împrumuturi făcute de Albanezi din limba română. Astfel alb. *gjëndërë* nu poate fi împrumutat din lat. *glandula*, ci precum dovedește *r* pentru *l*, din rom. *ghindură* (pe când se rostea *gl'ândură*). Din cauza lui *u* netrecut la *ü*, alb. *kukutë* nu poate veni din lat. **cucuta* (pentru *cicuta*), ci e împrumutat, ca și sârbescul *kukuta*, din rom. *cucută*. Între aceste împrumuturi cele mai multe sunt termeni păstorești, răspândiți uneori și în alte limbi vecine. Unele din aceste cuvinte sunt împrumutate de Albanezi din dialectul aromân. Cuvântul *grur*, *grun* « grâu », care, după P. SKOK, e împrumutat din românește, dovedește însă că Albanezii ne-au cunoscut și ca agricultori. Iată câteva exemple, scoase din listele publicate de TH. CAPIDAN (DR. IV 467 ș. u., VII, 151 ș. u.): *manar* « miel blând » < arom. *mânar* (< lat. *manuarius*) « miel ținut pentru îngrășare la casă, învățat să se ia după om », împrumutat și de Neogreci (μᾶνᾶρι « miel îngrășat »); *mejorë* « capră nefătată » < *mioară* (dintr'un mai vechiu *mil'oară*), arom. *mil'oară* (< lat. **agnelliola*), împrumutat și de Neogreci (μυλιόρα « mioară de trei ani »); *skutër* « baci » < dacor. *scutar* « mai-marele peste ciobani » (lat. *scutarius*); *orë* « demon de sex feminin » < arom. *ori* (din. lat. *horae*, -*arum* ; cf. dacorom. *a-și veni în ori*); *puljkë* « curcă » < *puică* (mai vechiu: *pul'că*, ca la Aromâni și Megleniți), trecut și la Sârbi (*pujka*), la Ruteni (*pul'ka*, *pujka*) și la Unguri (*pujka*); *kërrutë* « oaie cu coarne mari » < *cornută* (< lat. *cornūta*), împrumutat și de Ruteni (*kornuta*), Cehi (*kurnota*), Sloveni (*kornuta*), etc. și care, din cauza lui *u* netrecut la *ü*, nu poate veni, la Albanezi, din cuvântul latin; *kërrigë* « andrea » vine din *cârlig* (de origine necunoscută în românește); *bat* « cursă pentru păsări » din arom. *bată* (postverbal dela *a bate*); *tere* « smântână » din *teară*, cu același sens (< lat. *tela* « pânză »); *mamalingë* din *mămăligă*, un derivat dela *mammă*, cu înțelesul de « mâncare îmbucată dată la copii » (< lat. *mamma* sau *mammella*), cuvânt trecut și la Bulgari (*mamaliga*), Sârbi (*mama-ljuga*) și Unguri (*mamaliga*). Un decalc interesant după rom. *flori*, care la noi e un omonim, derivând din *flores* și — când însemnează « menstruație » — din *fluores*, e alb. *ljulje* « floare » și « menstruație ».

Unele din aceste împrumuturi sunt de dată relativ recentă, ceea ce dovedește că simbioza unei părți a Românilor cu Albanezii —

atestată și istoric în documente sârbești — a fost îndelungată. Astfel alb. *mistrec* și *surbonj*, din rom. *mistreț* și *sorbi*, sunt mai recente decât prefacerea lui *s* în *sh*, terminată în secolul al X-lea. Deducții și mai precise se pot face — precum a arătat N. JOKL (*Revista Filologică*, II, p. 253) — din expresia *me trasë nji lundër* « a trage o luntre », care e împrumutată dela Români după ce Aromânii se despărțiseră de trunchiul comun străromân. Într'adevăr, la Aromâni, participiul dela *trage* e *trapt* și nu *tras*, ca la Dacoromâni, Meglenoromâni și Istroromâni.

Dar coincidențele româno-albaneze nu se restrâng asupra vocabularului și frazeologiei, ci sunt și de natură sintactică și chiar și morfologică și fonologică.

Dintre asemănările fonologice vom exclude mai întâi pe cele care reprezintă în amândouă limbile un stadiu vechiu, cum e păstrarea lui *ŭ* latin, netrecut la *o*, ca în cele mai multe limbi romanice apusene (*fūrca* > rom. *furcă*, alb. *furkë*), și inovații prea banale, ca prefacerea lui *l'* și *n'* în *i* (*venio* > alb. *vij*, rom. *viu*; *milia* > alb. *mijë*, rom. *mie*) sau desvoltarea destul de frecventă, a lui *v* în *b* după *l* și *r* (*salvare* > alb. *shelboj*, *corvus* > alb. *korp*, cf. rom. *sălbatic*, *corb*). Mai puțin obișnuită e amuțirea lui *b* intervocalic și contracerea celor doi *a* într'unul singur în *caballus* > alb. *kal*, rom. *cal*.

Dacă Aromânii — în special Fărșeroții — prefac, ca Albanezii, pe *rl*, și *rn* în *ř* (*cařă* < *carne*, *fiçorŭ* < *fiçorlu* « ficiorul »), avem a face de sigur cu o rostire împrumutată dela Albanezi. Precum Sașii din Ardeal au învățat dela Români să rostească *cl* în loc de *tl* (G. KISCH), tot astfel Aromânii din Albania rostesc *ř* în loc de *rl* și *rn*. Și coincidența în închiderea vocalelor neaccentuate (*a* > *ă*, *o* > *u*, *e* > *i*), care se găsește la noi, la Albanezi, la Bulgari și în parte la Neogreci, este, precum am arătat mai sus (§ 45), o lege fonologică care s'a extins peste hotarele unei singure limbi, fără să știm în care din ele trebuie căutat punctul de plecare și fără să fim siliți să explicăm geneza acestei rostiri închise prin influența substratului. La Români și la Albanezi asemănarea se extinde și asupra lui *e*, care în poziție neaccentuată se rostește adesea *ă*(*ë*).

Trecerea lui *a* în *ë* o găsim la Albanezi și înainte de consonantă nazală, ca la noi. Pe când însă la ei *a* devine *ë* și înaintea lui *m*, la noi *ă* (*Ń*) nu apare înainte de *m* neurmat de consonantă sau înainte de nazală dublă. În schimb la noi *ă* — care pe alocuri a evoluat

până la *i* — se găsește în toate dialectele și merge paralel cu închiderea lui *e* în *i* și a lui *o* în *u* în poziție nazală. La Albanezi, dimpotrivă, *e* nu trece în *i* (decât în cazurile în care el se închisese și în latina vulgară, adică atunci când după *en* urma o dentală: *parentem* > *parintem*, alb. *print*) și *o* nu trece în *u*; chiar și *an* > *ën* e un fenomen restrâns la dialectul tosc (deși există indicii că ar fi existat, în parte cel puțin, și la Gheghi). Condițiile în care *a* s'a prefăcut, înaintea nazalelor, în *ă* în limba română și în *ë* în cea albaneză sunt prea deosebite ca să credem că avem aface cu un împrumut dintr'o limbă într'alta.

Dimpotrivă, credem că există mai mult decât o coincidență întâmplătoare la rotacizarea lui *n* intervocalic și la prefacerea velarelor urmate de dentale în labiale, probabil și la palatalizarea labialelor (*pljak* > *pqak* > *qak*, cf. ST. MLADENOV, în *Balkan-Archiv*, I, 43).

În dialectul tosc (*zëri* «vocea» = gheg *zâni*) *n* intervocalic se preface în *r* întocmai și în aceleași condiții ca în dialectul istroromân (*bine* > *bire*) și regional și la Dacoromâni (azi numai în Arieșeni, în Munții Apuseni; mai de mult pe o întindere teritorială destul de mare), în opoziție cu dialectul aromân și meglenoromân, care nu are nicio urmă de rotacism. Se pare deci că această inovație de rostire s'a născut într'o regiune în care Românii Apuseni erau în atingere cu strămoșii Toscolor albanezi. Ea n'a putut pătrunde la Gheghi și nu devenise — precum a arătat N. JOKL — la Albanezi o lege fonologică încheiată pe timpul întâiului contact cu Slavii, căci găsim rotacismul și în împrumuturi din slavonește (slav. *vrănŭ* > alb. tosc. *vrërëtë*). La noi, dimpotrivă, împrumuturile dela Slavi, chiar când datează din epoca străromână, cum e *rană*, *hrană* ș. a., nu au rotacism. Dela Românii Apuseni rotacismul s'a extins spre Nord la Dacoromâni, nu însă și spre Est, la Românii Răsăriteni.

Trecerea velarei în labială înainte de dentală trebuie să fie foarte veche, cu începuturi în latinitatea estică, căci n'o găsim numai pretutindeni la Români (*lucta* > *luptă*, *cognatus* > *cumnat*) și la Albanezi (*coxa* > *kofshë*), ci parțial și la Veglioti (*octo* > *guapto*, *coxa* > *copsa*, *lucta* > *luftë*, *cognatus* > *comnut*). Urme pentru *ct* > *ft* și *gn* > *vn*, *un* găsim și în regiunile cu substrat etnic grecesc din Italia de Sud (**νοκτερίδουλα* > *deftericula*; *agnus*, *lignum* > *aunu*, *liveņę* în Apulia).

În ceea ce privește particularitățile morfologice și sintactice, ele sunt răspândite în mare parte și în alte limbi balca-

nice », precum am arătat mai sus (§ 92), fără să putem stabili în fiecare caz cu precizie limba dela care au pornit. Totuși și în privința acestora asemănările româno-albaneze sunt de obicei mai mari decât asemănările cu celelalte limbi. Astfel, nu întâlnim la Români și la Albanezi numai întrebuintarea enclitică a articolului, ci și dubla articulare: *miku i mirë* = *prietenul cel bun*, apoi lipsa articolului după prepoziții *në kal* = *la cal*, întâlnim pe *o la o sută*, ca la Albanezi și alte coincidențe remarcabile.

Din derivație amintim sufixul *-onjë* cu aceleași funcțiuni ca *-oaië* românesc și sufixul *-zã* împrumutat de Români dela Albanezi; el se adaugă și la elemente latine (*crestează, spetează*, etc.).

Cercetate mai de aproape, aceste coincidențe româno-albaneze — mai ales dacă ne gândim și la urmele graiurilor autohtone — ne permit să facem unele constatări interesante.

Mai întâi constatăm faptul curios că Aromânilor, care trăiesc și astăzi printre Albanezi sau în apropierea lor, le lipsesc multe din cuvintele care se găsesc la Dacoromâni și la Albanezi. Astfel Aromânii nu au pe *mugur, cursă, pârâu, gata, ghiuj, strepede, ceafă, bunget, ghimpe, gresie*, etc., ci zic *bubuk'e, bată, arăușor* (sau *trap*), *etim* (sau *hazâr*), *mbogru, yermu di caș, nucă* (sau *zvercã*), *arburet, sk'in, k'atrã* (sau *miracune*)... S'ar putea admite, la rigoare, că aceste cuvinte au existat odinioară și la Aromâni și s'au pierdut cu timpul. Dar procentul lor e atât de mare — TH. CAPIDAN constată că din 52 de coincidențe lexicale româno-albaneze 19 lipsesc Aromânilor — încât nu e probabil ca ele să fi dispărut tocmai din graiul Românilor deprinși să audă în tot cursul veacurilor limba albaneză în contactul cu Albanezii. Precum am arătat în *Convorbiri Literare*, XXXIX, 56 ș. u., între limba albaneză și dialectul dacoromân nu există numai coincidențe lexicale, ci și frazeologice, de ex. alb. *sikur* = *ca (și) când* (arom. *ca și cum*); *gjitë shtëpia* = *toată casa* (arom. *iți casă* sau *cadă casă*); *nje vëllanë t-im* = *un frate al meu* (arom. *un frate di a hei*); *të palatit* = *ai palatului* (arom. *oamiñli dit pälate*); *panjohur* = *neștiind* (arom. *fără să șcie*), etc.

Înainte de toate trebuie citat însă cazul rotacismului, pentru care nu găsim urme la Aromâni și la Megleniți. Remarcabil mai e faptul că dintre cele două dialecte albaneze nu Gheghii, care locuiesc în Nordul Albaniei, au rotacismul, ci Toscii, care locuiesc azi la Sud de râul Shkump. Dacoromânii mai au și alte coincidențe cu dialectul

tosc, iar nu cu cel gheg. Aceasta se explică prin faptul că Toscii au locuit odinioară mai spre Nord decât astăzi. Ei sunt, dintre Albanezi, elementul care s'a mișcat mai mult. Afară de colonia dela Borgo Erizo lângă Zara, care vorbește dialectul gheg, toate celelalte colonii albaneze, care se datoresc unor emigrări în Grecia și în Italia, aparțin grupului tosc.

116. Coincidențele româno-albaneze au fost aduse în primul rând ca argument pentru originea suddanubiană a Românilor. Astfel P. SKOK (*Slavia* 1929, p. 785) crede că identitatea tratării grupului *a* + nazală la Români și Albanezi și a lui *cs* și *ct* la Români, Albanezi și Veglioiți ne-ar autoriza să așezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene și, în parte cel puțin, și în ținutul iliric. M. FRIEDWAGNER (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, 1934, 665) crede că elementul străin, care, adăugat la cel latin, ar fi dat limbii române caracterul ei propriu, a fost limba străveche albaneză și că această influență s'ar fi exercitat în Dardania.

În concepția aceasta FRIEDWAGNER se întâlnește cu MARIUS VALKHOFF, care într'o lucrare recentă (1932), intitulată *Latijn, Romaans, Roemeens*, admite un **adstrat albanez** pentru latinitatea balcanică, al cărei caracter deosebit nu și-l explică nici, ca WEIGAND, din substratul tracic, nici, ca SANDFELD, prin influențe bizantine.

Mărturisesc că oricât de ademenitoare e această teorie, nu văd niciun fapt sigur care să ne constrângă s'o admitem. Albanezismele noastre și coincidențele lingvistice cu Albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, și anume că strămoși de-ai noștri au locuit împreună cu strămoși de-ai Albanezilor actuali. Deoarece n'avem nici știri nici indicii că Albanezii ar fi trăit în Nordul Dunării, suntem nevoiți să admitem că *cel puțin o parte a vechilor Români au locuit la Sudul fluviului*. Aceștia au transmis, pe calea firească pe care se comunică inovațiile de limbă, adică prin contact dela om la om, celorlalți Români împrumuturile și decalcurile din albaneză. Foarte puțin verosimilă este ipoteza lui G. WEIGAND (*Albanische Einwanderung in Siebenbürgen*) despre o emigrare relativ recentă de Albanezi, aducând cu sine unele albanezisme (cf. DR. V, 751—764), în Ardeal.

Pentru ca să înțelegem și mai bine asemănările de limbă între Români și Albanezi, e bine să ne dăm seama și despre unele trăsături comune în felul celor două popoare de a se prezenta în fața istoriei. Că ei sunt din vechime în locurile pe care le ocupă astăzi, e neîndoios: 'Αλβανοί, 'Αλβανόπολις la PTOLOMEU (III, 13, 23) nu poate fi despărțit de seminția *Arbën*, atestată de timpuriu la Nord-Est de Durazzo. Cu toate acestea, ca și Românii, Albanezii apar târziu în documente istorice, iar vechile lor numiri topice au mai ales un caracter slav. Păstori, ei s'au mișcat dintr'un loc într'altul, ajungând până în Grecia și în Italia de Miază-zi, unde — în afară de mici insule — s'au pierdut în masele de Greci și Italiani. Mai ales se constată, ca la Aromâni, o mișcare puternică dela Nord spre Sud: în secolul al XI-lea sunt pomeniți la Salonic, apoi în Epir. Coloniile din Sicilia și Calabria datează din secolul al XVII-lea. Din numărul total de Albanezi — cam un milion și jumătate — mai mult de o treime trăiește și azi în Grecia și Iugoslavia.

În ceea ce privește pe înaintașii Albanezilor, părerile sunt diferite și azi. Pe când cei mai mulți învățați îi consideră ca urmași ai Ilirilor (G. MEYER, S. BUGGE, P. KRETSCHMER, ș. a.), alții (ca PEDERSEN, HIRT, WEIGAND) îi cred urmași ai Tracilor. A. BARIČ îi crede Traci ilirizați. Cei mai mulți aderenți îi are astăzi teoria lui N. JOKL (*Reallexikon der Vorgeschichte* al lui EBERT, la articolele *Albaner*, *Illyrier* și *Thraker*), după care poporul albanez nu e nici urmașul Ilirilor, nici al Tracilor, ci formează un grup deosebit, înrudit ca limbă și cu limba ilirică și cu cea tracică; patria lor primitivă trebuie căutată în regiunea de atingere a acestor două popoare și în sfera de influență a limbii latine, adică în vechea Dardanie, care ar fi și « leagănul » poporului român.

E probabil că în timpurile vechi Peninsula Balcanică n'a fost mai unitară din punct de vedere etnic decât astăzi și că Ilirii și Tracii trăiau amestecați în regiunile în care se atingeau. De aceea strămoșii Albanezilor — Ilirii, după cât se pare — au putut avea multe împrumuturi trace în limba lor și, invers, vechii Traci vor fi avut împrumuturi din limba Ilirilor, precum popoarele balcanice de azi au împrumuturi nenumărate dela vecinii lor. Astfel, s'ar explica mai ușor coincidențele vechi între limba română și cea albaneză, cu înfățișări fonetice deosebite: cuvântul dac sau trac, păstrat în limba noastră, era adaptat sistemului fonetic iliric când trecea ca

împrumut la strămoșii Albanezilor; dimpotrivă, cuvântul iliric, împrumutat de Traci, lua înfățișarea fonică obișnuită în limba acestora. La aceasta se mai adaugă deosebirile dialectale care existau între graiurile trace, getice și dacice, care și ele se reflectă, probabil, în nepotrivirile fonetice dintre unele cuvinte dacoromâne și albaneze.

117. Începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr. apar în Dacia seminții germane. După Marcomani, cu o sută de ani mai târziu, vin Goții, cărora Aurelian le cedează provincia. De asemenea prin ținuturile locuite de strămoșii noștri, sau prin apropierea lor, trec Vandalii și Longobarzii, se așează Herulii și mai ales Gepizii, care stăpânesc mai mult de o sută de ani o parte a Ardealului și Olteniei. Gepizii, ca și Ostrogoții înaintea lor, au trecut și Dunărea, stabilindu-se în Nordul Peninsulei Balcanice .

N'ar fi deci nicio mirare dacă conviețuirea strămoșilor noștri cu popoare vechi germanice ar fi lăsat urme în limba noastră, ca cele din Dalmația, unde vedem că *brutes* — formă romanizată corespunzând germanului *Braut* — atestată într'o inscripție veche (sec. III-VI) s'a conservat în vegliotul *bert-ain* « noră », alături de *rek* « bogat » (ital. *ricco*, franc. *riche* < germ. *rihhi*, modernul *reich*) și de *skaina*, din germ. *skina*, păstrat și în serbo-croatul *skina* (M. BARTOLI).

Învățații sunt împărțiți în două tabere: unii cred că în românește se păstrează un număr mare de împrumuturi vechi germane, alții le contestă. Între cei dintâi trebuie amintit R. LOEWE (1904), G. GIUGLEA și mai ales C. DICULESCU și E. GAMILLSCHEG, care vedeau în existența acestor germanisme la Dacoromâni o dovadă a continuității Românilor în Nordul Dunării; între cei din urmă O. DENSUSIANU, A. ZAUNER, P. SKOK, J. BRUCH, AL. ROSETTI, ș. a.

Privite mai de aproape, cele mai multe cuvinte considerate de origine veche germană se dovedesc a fi împrumutate din săsește sau din alte limbi. Altele au o înfățișare care exclude originea lor veche germană. Astfel *bălan*, dacă ar fi fost împrumutat dela Germani, în vremuri vechi, cum credea R. LOEWE, ar trebui să aibă forma **bărân*, cu rotacizarea lui *l* intervocalic și cu prefacerea lui *an* în *ân*. Unele din presupusele germanisme vechi ne-au putut fi transmise prin alte limbi. Astfel *pungă* e la noi mai de grabă împrumutat dela

Slavi (v.-bulg. *paġva*) sau dela Bizantini (m.-grec. *πούγγα*) decât din goticul *pungaz*; *bardă* e împrumutat dela Unguri (*bárd*) sau dela Slavi (slov., rut. *barda*) și nu din longobardul *bardâ*. Tot astfel longobardul *fâra* « familie, neam », ne-a venit, probabil, dela Albanezi (*farë*) sau Bulgari (*fara*), iar la Aromâni dela Neogreci (*φάρρα*). Cuvântul se aude la noi prin Țara-Hațegului (ca nume propriu, *Fara*, și prin alte regiuni din Ardeal). Germ. *thûfas* pare a fi pătruns de timpuriu în latina vulgară, căci e atestat din secolul al V-lea la VEGETIUS (care se întemeia pe izvoare mai vechi) sub forma *tufa* (considerat ca « barbar » în secolul al VI-lea). El s'a păstrat în *tufă* al nostru și se pare că noi l-am dat Albanezilor — nu invers, cum crede JOKL — căci alb. *tufë* are *u*, nu *ü*, deși în germană *u* era lung.

Rămân totuși câteva cuvinte pentru care originea veche germană e foarte probabilă. Astfel *nasture*, cunoscut și de Aromâni, pare a fi goticul (sau gepidul) *nastilô* (= vgs. *nestila*, *nestilo*), pătruns la noi pe vremea când *l* intervocalic încă nu se prefăcuse în *r*. Cuvântul se găsește și în Italia de Sud (*nastuli* « nastur », la Otranto) și a fost romanizat și în alte părți ale Italiei și în regiunile stăpânite de Franci. Se pare deci că această parte ornamentală din îmbrăcămintea vechilor Germani a impresionat pe Romani în cele mai multe regiuni unde s'au întâlnit cu Germanii.

Un alt cuvânt pe care Germanii l-au dat Romanilor pretutindeni unde au venit în atingere cu ei, este *thorp* « aglomerație mare » (același ca *Dorf* german). El apare sub forma latinizată *troppus* în Lex Alamannorum și s'a păstrat în franc. *troupeau*, în adverbul *trop* (ital. *tropo*), în prov. *tropel* și catal. *atropellar*. Un **trop* trebuie să fi existat și la noi. Din expresia *cu *tropul* « în număr mare » s'a născut verbul *cutropi* (*cotropi*), întocmai precum din *cu vârh* (= cu vârș) a fost derivat verbul *covârși*. Faptul că *cutropi* nu e cunoscut Românilor transdanubieni ar fi un indiciu că acest cuvânt, care exprimă însăși inundarea teritoriului nostru cu cetele năvălitorilor de origine germană, s'a format la Nordul Dunării.

După adjective de tipul *cornut*, *năsut* s'a format — precum a arătat C. DICULESCU — adjectivul **sternut* din v.-germ. *sternô* « stea ». *Strănut* i se spune unui cal care are un semn alb pe buză. Din epocă străromână datează *rapăn* și *rapură*, pe care le găsim la Aromâni în *arapune* și în verbul *arupunedzu* « mă spuzesc », și care

se pot compara cu medio-germanul superior *rapfe* « râie ». Forma gotică sau gepidă a cuvântului va fi fost *rappóns* (dela *rappó*).

Amintirea Goților s'a păstrat, după cât se pare, și în toponimicele ardeleno *Muntele Gotului* și *Părâul Gotului*, în *Gotești* și în numele propriu *Gotea*. Precum a accentuat C. DICULESGU, mijlocirea slavă e exclusă în aceste numiri, căci forma slavă a lui *Got* e *Güt(in)ă*, care ar fi dat în românește *Găt* sau *Gut*.

118. După așezarea coloniilor germane în Transilvania, a început în această provincie un val, nu prea puternic însă, de « săsisme », la care se adaugă mai târziu « șvăbismele » (primito uneori prin mijlocire sârbească) în Banat. Precum a arătat I. BORCIA într'un studiu temeinic, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (Jb. X, 138—253), influența săsească asupra limbii române n'a fost mare și cuprinde aproape numai substantive referitoare la civilizația materială. Cauza acestei influențe reduse e rezerva în care s'au ținut *Sașii* totdeauna față de alte neamuri. Mai comunicativi au fost și sunt *Șvabii* bănățeni. În regiunile unde locuiesc — sau au locuit — *Sași*, un număr însemnat de numiri de localități românești — studiate mai ales de I. BORCIA și G. KISCH — sunt de origine săsească, de ex. *Agnita*, *Bungard*, *Cața*, *Crisbaf*, *Ghimbav*, *Lancrăm*, etc.

O influență germană ne-a venit și prin contactul cu civilizația apuseană din Austria. Ea a fost de două feluri. Mai întâi o influență directă prin *Nemții* stabiliți la noi, mineri, negustori și mai ales industriașii. Anumite îndeletniciri — ca cea de miner în Munții Apuseni — și anumite ramuri industriale, precum tipografia, au o terminologie în cea mai mare parte germană: *gang*, *șaitroc*, *șteamp*, *șteolnă*, *farbă* (*Farbe*), *șpalt* (*Spalte*), *vingălac* (*Winkelhaken*); *bizeț*, *fraht*, *șină*, *stofă*, *șlefuesc*, etc. Și mecanicii erau mai ales Germani, ceea ce se oglindește în cuvinte ca *ghivent* (*Gewind(e)*), etc. De origine germană e și *cufăr*, *chelner*, *halbă*, *cartof*, *chiflă*, etc., iar tradus din germ. « Bock »: *țapul* (de bere). Alături de aceste germanisme, am avut la cărturari, în Ardeal și în Bucovina — în măsură mai mică în Moldova — o influență germană destul de puternică, prin școală, în tot cursul veacului al XIX-lea și la începutul acestui veac. Despre aceasta vom vorbi mai târziu, în capitolul despre neologisme (§ 156).

În dialectele transdanubiene lipsesc germanismele. Cele câteva pe care le întâlnim la Istroromâni (ca *frăiar* « pețitor », *lump'e'i* « a

chefui », *tuzănt* « mie », *zăițe* « săpun ») nu vin direct — ci prin mijlocire slovenă — din limba germană (*Freier, lumpen, Tausend, Seife*).

Mai mare decât înrăurirea exercitată de Sași asupra limbii române, a fost, în Ardeal, influența inversă, care dela Unire încoace, s'a accentuat și mai mult. Românismele intrate în limba Sașilor sunt mai numeroase în regiunile în care ei sunt tare amestecați cu Românii — de ex. în părțile Bistriței, pe Târnave sau pe la Orăștie și Miercurea — decât pe la Sibiu și în Țara Bârsei, unde cunoștințele de românește, printre Sași, sunt mai reduse. Totuși, se spune că un Sas din Bistrița și unul dela Sibiu, care vorbesc două dialecte atât de diferite, încât abia se pot înțelege, când se întâlnesc, o dau pe românește. Înainte chiar de a învăța germana literară — pentru ei o limbă străină, care trebuie învățată în școală — copiii de Sas de prin Transilvania de Nord-Est, învață, prin contactul cu copiii români, românește.

J. BRENNDÖRFER dă în lucrarea lui despre cuvintele românești în săsește (*Román (Oldh) elemek az erdélyi szász nyelvből*, 1902) 858 de elemente lexicale de origine română, dintre care partea cea mai mare (620) sunt cunoscute de toți Sașii transilvăneni. Între ele sunt înainte de toate termeni în legătură cu vieța pastorală, ca *baciu* (*bâtsch*), *berbec* (*berbetsch*), *burduf* (*burdú*), *ciurdă* (*tshurdă*), *gâlbează* (*gelbiáză*), *plaiu* (*plái*), *stână* (*stină*), *oaie stearpă* (*stirpă*), *strungă* (*strungă*), *târlă* (*tirlă*), *zară* (*zără*), *zer* (*zer*), etc. Între acestea unul *prănts* (din *brânză*) a suferit schimbări fonologice care arată vechimea mare a împrumutului. Dar împrumuturile din românește privesc cele mai variate noțiuni. Astfel au pătruns în săsește substantive ca *avere* (*avere*), *babă* (*babă*), *bardă* (*bardă*), *balaur* (*belaur*), *biciu* (*bitsch*), *bolovan* (*bolovan*), *broască* (*bruaskă*), *caier* (*kâier*), *călugăr* (*kalugăr*), *candelă* (*kandelă*), *nevoie* (*nevoie*), *poveste* (*poweste*), *puică* (*puika*), *pumn* (*pun* « lovitură cu pumnul »), *salbă* (*sâlbă*), *spaimă* (*spâimă*), *țuică* (*tsuikă*), *zestre* (*zestre*), etc.; apoi adjective — cele mai multe cu terminațiunea săsească *-ich* — ca *biet* (*bdjetich*), *bărbos* (*bərbos*), *buzat* (*buzatich*), *crud* (*kruđ și kruđich*), *curat* (*kurat și kuratich*), *lacom* (*lâkom și lâkomich*), *știrb* (*schtirb și schtirbich*), *trist* (*trist*), etc.; multe verbe cu terminația săsească *-n*, ca *afurisi* (*afuresin*), *apuca* (*apukân*), *așeza* (*aschezân*), *astâmpăra* (*astimperân*), *batjocori* (*bažocurin*), *bucura* (*bukurân*), *colinda* (*kolindân*), *croi* (*kroiin*) « a duce la bun sfârșit », *lepăda*

(*lepedân*), *omeni* (*omenin*), *păcăli* (*pokelin*), *povesti* (*powestin*), *repezi* (*repezin*), *răzbi* (*resbin*), *răsfăța* (*resfětsân*), *rânji* (*rinžin*), *rissipi* (*rissipin*), *ruga* (*rugân*), *sătura* (*szeturân*), *socoti* (*sokotin*), *trânti* (*trintin*), etc.; în sfârșit adverbe și particule precum: *abia* (*abîa*, *dabîa*), *furiș* (*furisch*), *na-ți* (*nats*), *pe jos* (*pežos*) ș. a. Interesantă e negația *puně lume*, din *până-i lumea*, adică « niciodată ». Cuvinte ca *purtschelchen* arată că Sașii simt pe *purcel* ca diminutiv, căci îi adaugă sufixul micșorător *-chen*. Câteva din aceste românisme au fost reîmprumutate de noi din săsește. Astfel *potlogar* a devenit în gura Sașilor *purligar*, care cuvânt se întrebuințează sub forma aceasta, de Românii din Brașov; cât despre numele orașului *Gherla*, care e la noi de origine germană, el a trecut la Sași (după ce au uitat vechea numire) sub forma *Djerla*. Numeroase sunt poreclele sau termenii batjocoritori luați dela Români (căci Românul e foarte inventiv în asemenea expresii și glumeț din fire): *Papelapte*, *Hants fore holde* (pentru « scăpătat ») *Spune-mult*, *Mossere holde* (« Măsură holde », pentru unul cu picioare lungi), *Laude-me-gure*, *Hopserake* (« hop săracă »), etc. De observat e că asemenea termeni se găsesc și în regiuni unde de altfel influența românească nu se resimte aproape de loc. Uneori la cuvântul românesc se adaugă sinonimul lui săsesc, dând astfel un compus hibrid, ca *brinsekäs* (din *brânză*+*Käse*), altelei avem compuse cu un element românesc (*oală*) și unul săsesc (*Deckel*): *oülēndekel* « capac ».

Cât de adâncă e influența limbii române, se vede mai ales din decalcuri ca *der himäl* pentru « cerul gurii » în Dipșa (ALR, II, 6928/245), apoi, din schimbarea topice germane (« tu nicht das », « sag's niemandem ») după felul românesc de așezare a cuvintelor (« nu face asta », « n'o spune nimănu »): *nätj dau do*, *nâimentem sō et*; apoi din construcții cu negativul dublu: *ech hun n ä t j en Kretser gēlt n ä t j verdänjt* « n'am câștigat nici un crețar », sau din întrebuințarea prepoziției *bäi* (= germ. *bei*) și când se arată o mișcare, după românescul *la*.

În opoziție cu părerea în general admisă, că cel inferior din punct de vedere cultural primește împrumuturi în limbă dela cel cu o cultură superioară, vedem că în ceea ce privește împrumuturile între Români și Sași, primitorii sunt cei ce se găsesc pe o treaptă culturală mai înaltă, dar sunt inferiori din punct de vedere al rezistenței naționale.

119. Dintre toate popoarele conlocuitoare, **Slavii** au exercitat asupra noastră cea mai masivă și mai îndelungată influență. Vocabularul nostru e atât de împănăt cu împrumuturi slave, încât, din pricina lor, limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine. Cuvinte ca *avena*, *avica*, *bilancia*, *consuetudo*, *finis*, *honor*, *hortus*, *insula*, *nudus*, *rastellum*, *recipere*, *sanguisuga*, *sartor*, *speculum*, *solere*, *semita*, *trabo* și multe altele, care s'au păstrat în toate sau în cele mai multe limbi romanice apusene, s'au pierdut la noi, fiind înlocuite cu cuvinte de origine slavă: *ovăs*, *gâscă*, *cumpână*, *obiceiu*, *sfârșit*, *cinste*, *grădină*, *ostrov*, *gol*, *greblă*, *primi*, *lipitoare*, *croitor*, *oglindă*, *obișnui*, *potecă*, *bârnă*. Precum arată exemplele citate, împrumuturile acestea sunt cunoscute în toată România și aparțin celor mai diverse grupuri semantice. Influența slavă a atins și înțelesurile cuvintelor vechi sau felul lor de a fi întrebuințate. Astfel *floare* însemnează la noi și « coloare », ca slavul *cvěti*; *vândă* se traduce în germană prin « Ader » și « Sehne », ca bulgărescul *žila*; *a juca* are la noi, după slavul *igrati*, pe lângă sensul franțuzescului « jouer » și pe cel al lui « danser ». Dacă latinescului *timere* îi corespunde românește reflexivul *a se teme*, e fiindcă și în slavonește verbul e reflexiv (*bojati se*); tot astfel după slav. *čuditi se* s'a orientat *a se mira*. Construcția perifrastică *voiu fi făcut* pentru viitorul II e modelată tot după limbile slave. Deși înlocuirea pasivului prin reflexiv e o inovație ce se întâlnește și în limbile romanice, răspândirea ei în românește a fost de sigur promovată de modelele slave. Tot astfel întrebuințarea auxiliarului după verb (*văzut-am*, *cânta-voiu*, *facere-aș*), normală când verbul se găsea la începutul propoziției, s'a extins în interiorul ei și fiindcă asemenea construcții erau obișnuite la Slavi.

Dar dacă asemenea împrumuturi, decalcuri și orientări după Slavi, sunt dovada unei conviețuiri îndelungate și intime cu ei, e de sigur greșit să credem că limba română ar fi — după cum s'a spus de atâtea ori și după cum susținea G. WEIGAND — un fel de limbă romano-slavă. Nu împărtășim nici părerea lui O. DENSUSIANU (*Hist. de la langue roum.*, I, 240) că « c'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roman balkanique est devenu le roumain, tel qu'il se présente à nous aujourd'hui » și că fără de această infiltrație slavă noi am vorbi un fel de dialect italian.

Aspectul slav pe care i-l dau limbii române cuvintele de origine slavă e mai mult o afirmație impresionistă decât o realitate. Cei ce

cunosc vreo limbă slavă sunt izbiți, când aud vorbă românească, de câte un cuvânt care le amintește corespondentul slav, tocmai fiindcă acest caz se ivește numai din când în când și fiindcă împrumuturile dela Slavi, fiind de dată relativ recentă, au păstrat în general neschimbată forma și semnificația lor. E. PETROVICI a făcut proba contrară: a dat unor Slavi, care nu știau românește și nu cunoșteau nicio limbă romanică, să citească începutul unui basm românesc. Ei n'au înțeles în acest text decât că era vorba de o « babă », nimic mai mult. Frecvența cuvintelor de obârșie slavă e — precum dovedește statistica publicată în § 97 — neasemănat mai mică decât a celor moștenite din latinește.

De altfel nici nu trebuie să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin împrumuturi slave s'ar fi întâmplat într'o anumită epocă de simbioză intensă cu Slavii și de bilinguism româno-slav. Împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă durată și înlocuirea termenului vechiu prin cel nou a urmat după o epocă de coexistență a celor două cuvinte sinonime. Dacă astăzi zicem *măgar*, a fost o vreme când poporul zicea *asin*, cuvânt păstrat încă la Istroromâni (*ăsir*); tot astfel înainte de a se generaliza *slugă*, se zicea *șerb*; în Munții Apuseni se mai păstrează *lard* în loc de *slănină*; prin regiunile nordice și nord-estice se zice nisipului încă: *arină*; *vipt* în loc de *hrană* e răspândit în Ardeal. De obicei limba literară, mai conservativă, păstrează termenii vechi: *veșmânt* alături de *haină*, *gaură* în loc de *bortă* (Bucovina, Moldova), *corb* în loc de *croncan* (în Banat și la Români din Serbia), *curte* în loc de *ogradă* (Moldova, Bucovina), *porumb* în loc de *hulub* (Moldova), *rinichiu* în loc de *bobric* (Banat), *șea* în loc de *tarniță* (Bucovina), etc. Alteori — ca în cazul lui *față* și *obraz* — lupta între cei doi termeni e în plină desfășurare. Mai totdeauna cuvântul nou exprimă o nuanță sau dă o precizie mai mare decât cel vechiu: *fântâna* nu mai e azi *izvor* (ca până prin secolul al XVII-lea); *laudă* e mai puțin decât *fală*; *mușița* nu e *muscă*; *două ori* nu este *două ceasuri*; *pulberea* se deosebește uneori de *praf*; *a afla* nu e identic cu *a găsi*; *a bili* (*ghili*) poate înlocui pe *a înălbi* când e vorba de pânză, nu însă și când se vorbește de părul omului.

Cât de « nelogică » e înlocuirea cuvintelor de origine latină cu împrumuturi dela Slavi se vede din cazuri ca *plug*, *sită*, *războiu* (sau *stative*), *briciu*, de origine slavă, deși *ar*, *cern*, *șes* și *rad* sunt latine.

Evident că intrarea în limbă a cuvinelor citate nu însemnează că Românii au învățat dela Slavi să lucreze cu instrumentele denumite de ele, căci dacă strămoșii noștri ar fi încetat în vreo epocă să are, să cearnă, să țeasă sau să se radă, nu s'ar fi păstrat nici verbele respective. (De altfel *arat* s'a păstrat cu sensul de « plug » până astăzi la Aromâni și, cu un sens modificat, în unele regiuni dacoromâne, cf. DR. V, 339). Tot astfel dacă, alături de *furca* latină, avem *grebla* slavă, de sigur că nu dela Slavi am învățat să strângem *fânul* cu cele două unelte străvechi făcute din lemn. În cazul lui *secure* și *topor*, cuvântul vechiu s'a păstrat alături de cel nou, împrumutat dela Slavi; în cazul lui *lopată*, vorba latină a dispărut din limbă.

Spre a arăta cât de profundă a fost influența slavă la noi, se insistă asupra cuvintelor care exprimă noțiuni elementare. (SANDFELD numără vreo 80 de asemenea cuvinte). O examinare mai atentă a lor ne arată însă că pierderea unui cuvânt și înlocuirea lui cu altul nu are adesea nicio legătură cu importanța noțiunii pe care o reprezintă, ci e un simplu fenomen de « uzare ». Acesta e bunăoară cazul lui *centum*, păstrat în celelalte limbi romanice și înlocuit la noi prin *sută*, cuvânt slav. Înlocuirea unui numeral moștenit printr'unul de origine străină e un fenomen destul de frecvent. Fiindcă 40 joacă un rol mare în biserică (cf. *păresimi* din *quadagesima*) vedem că în locul cuvântului slav apare în rusește unul de origine grecească (*sorokū*) — cu toate că limba greacă n'a influențat de altfel pe cea rusă — iar în croată un cuvânt de origine italiană (*kvarnar*, trecut și la Istroromâni). Deși avem pe *doi* și *doisprezece*, numărăm ciorapii cu *perechea* și batistele cu *duzina*. Tot astfel se vor fi numărat odinioară oile cu *suta*. Acest cuvânt străin a putut deci înlocui pe vechiul **cint*, care, la Aromâni, cel puțin la plural, trebuia să aibă forma *ținți* și putea fi confundat — precum a arătat ASCOLI — cu *ținț* din *quinque*. Deoarece confundarea lui 100 cu 5 poate avea urmări grave, acest omonim trebuia evitat.

Dacă în loc de **car*, din lat. *carus*, avem *drag* (din slav. *dragŭ*) și în loc de **ama* din lat. *amare* avem *iubi* (din slav. *ljubiti*), cauza poate fi și omonimia parțială cu substantivul și verbul *car* și a lui *amo* cu *habeo* (*am*). De altminteri tocmai asemenea cuvinte prin care exprimăm un sentiment puternic sunt — ca și vorbele din sfera vieții sexuale — cele care se uzează mai ușor și se cer înlocuite prin cuvinte mai puțin banale și mai expresive prin noutatea lor.

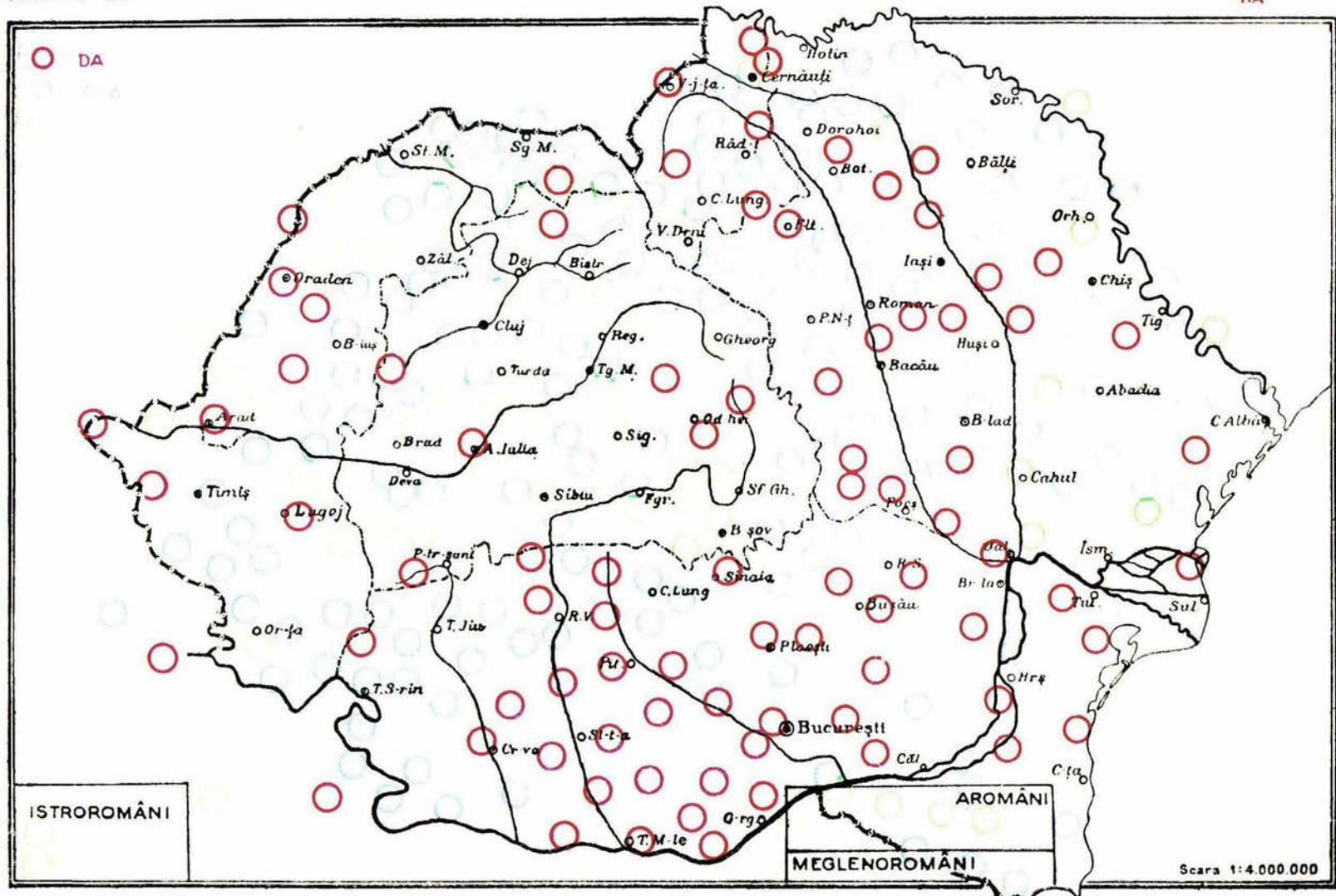
Dintre cuvintele care însemnează părți ale corpului, unele, ca *burduhan* pentru *pântece*, sunt expresii glumețe; *burtă* e la origine — precum *văzurăm* — un termen culinar. Proiectate pe hărți, asemenea cuvinte, deși pătrunse în limba literară, se prezintă cu o întindere geografică redusă, precum se vede din hărțile 8 (*burtă*) și 7 (*gât*).

Între cuvintele elementare se numără și afirmațiunea « da », pe care o avem dela Slavi. Dar Latinii nu aveau la dreptul vorbind o particulă afirmativă. În foarte multe regiuni afirmațiunea se face, ca în latinește, prin repetarea celor cuprinse în întrebare (« vii la mine ? — « viu ». « Ai văzut pe Ion ? » — « văzut »), sau prin adverbul *așa* (= lat. *sic*) ori prin *iș*, scurtat din *ieste* (cu care se afirmă prin Banat). Pentru *da* nu există o arie propriu zisă, ci — precum rezultă și din harta noastră nr. 21 — el se întrebuițează în concurență cu *așa*, *iș*, ori cu alte particule (de ex. *ei*).

Dacă « nevastă » e de origine slavă, introducerea acestui cuvânt în limbă datează, după toată probabilitatea, din epoca în care Românii începeau să se însoare cu Slave. *Mi-am luat o nevastă* nu însemna deci, la început, « mi-am luat soție », ci « m'am însurat cu o Slavă ».

Latinescul *torquere* avea, ca sens principal, pe cel cuprins în franc. *tordre* sau în germ. « drehen »; *intorquere* corespundea germanului « hineindrehen », ca în expresia noastră *a întoarce un berbec*. Simplul *toarce* s'a specializat pentru un anumit fel de sucire, adică a fusului, corespunzând germanului « spinnen » (precum *trahere* s'a specializat în franc. *traire* la trasul laptelui din uger). Aceste restricții de înțeles s'au ivit, probabil, atunci când, prin contactul cu Slavii, au intrat în limbă cuvintele *suci* = germ. « winden » și *învârti* = germ. « drehen ». Mai ales acesta din urmă s'a impus din ce în ce mai mult prin forma lui expresivă (onomatopeică), înlocuind pe *întoarce*, care, în sensul de « drehen » se întrebuițează rar (de exemplu *s'a întors într'un călcâiu*) și corespunde mai ales germanului « umdrehen » sau « wenden » (*a întors haina pe dos*).

Uneori cuvântul slav s'a suprapus peste cel latin, fiindcă acesta avea o formă asemănătoare. Astfel *sfânt* (slav. *svęntŭ*) a înlocuit pe *sân* (lat. *sanctus*), păstrat încă în *Sâmpietru*, *Sânicoară*, *Sâmedru* și, în regiunile sudvestice ale țării, în *sâmț* (din pluralul *sancti*), numele sărbătorii celor patruzeci de mucenici. Vechiul *cor* din lat. *chorus* (ca și arom. *cor*) a fost înlocuit prin *horă*, din bulg. *horo* (iar acesta,

ca și cuvântul latinesc, din gr. χορός). După ce cuvântul slav s'a suprapus peste cel latin, înlocuirea s'a făcut și în sensurile-i speciale, ca cel de « fânul adunat pe un loc de câțiva metri pătrați, în mijlocul căruia se clădește clăia » sau la verbul *a cori* « a usca fânul », înlocuit prin *a hori*. — Probabil că alături de *cătușă* « pisică » (păstrat cu acest sens la Aromâni, iar la noi, astăzi, numai în sensul figurat de « fiare »), derivat din lat. *cattus* (la care s'a adăugat sufixul *-ușă*) să fi existat și o formă masculină **cătou*, peste care s'a suprapus slavul *kotŭ*, ajutând să se producă asimilarea lui *ă* față de *o* următor din *cotou*.

În unele cazuri e greu de stabilit dacă avem a face cu un cuvânt de origine latină. Astfel *cep* pare a fi *cippus* latin, peste care s'a așezat *čep* bulgăresc. *Tâmpină* ar putea fi și slavul *taĭpanŭ*, dar e mai de grabă *tympanum* (**tympenum*) latin, căci în textele rotacizante găsim forma cu *r*. Instructiv în privința aceasta e cuvântul aromânesc *plăsedzu* « turtesc, lătesc prin apăsare », care există și în dialectul dacoromân și are încă sensul de « a bate din palme ». După cum recunoscuse încă CIPARIU, originea acestui verb e lat. *plausare* « a aplauda ». Aceasta se vede din împrejurarea că textele noastre vechi păstrează încă în *să plăsemu* forma originară a conjunctivului la plural (*plausemus*, ca în *blem* din *ambulemus* și în istrorom. *paseț* din **passetis*), ceea ce exclude identificarea lui *plăsa* cu paleoslavul *ple-sati* (care ar fi dat **plinsa*) sau sârbescul *plesati* (care ar fi dat **plesă* sau **pleși*). Dimpotrivă, verbul nostru *scuti* nu-i un derivat din *scut* — cum se crede în deobște — ci vine (precum arată și păstrarea lui *t* netrecut la *ț*) din bulg. *skut*; e deci înrudit cu *scutec* și cu *cută* (< bulg. *kuta*).

Dacă *pater* și *mater* s'au pierdut cu totul la noi și în locul lor s'au generalizat cuvintele din graiul copiilor *tata* și *mamma*, cauza e de sigur și împrejurarea că aceste două cuvinte le auzea Românul și în gura Slavilor. Tot așa există la Slavi și onomatopeicele *țăță* și *papă* « mâncare », moștenite de noi dela Romani.

Uneori Slavii au făcut pe intermediarii pentru intrarea în românește a unor cuvinte romanice. Astfel *mătur* ne-a venit prin Sârbi și nu continuă pe *matŭrus* latin; *sigur* nu-i *securus* latin, ci ne-a venit prin Sârbi sau Bulgari, care ne-au transmis și pe *oțel* și *oțet* (la Slavi din *aciale* și *acetum* latin). Alături de vechiul *altar* < *altarium*, avem dela Slavi pe *oltar*, împrumutat de ei din limba latină.

De altminteri unele cuvinte de origine slavă au desvoltat în românește sensuri necunoscute în alte limbi în care au mai pătruns și necunoscute chiar Slavilor. Am vorbit mai nainte (§ 93) de sensul românescului *zăpadă*, care ar putea fi decalcat după un cuvânt autohton. Înțelesul de «repede» al lui *iute* nu-l are slavul *ljuti*; în schimb același raport ca între latinescul *rapidus* și *rapio* apare între slavul *grabiti* «a răpi» și *grăbi* românesc. *Izlazū* însemnează în bulgărește «ieșire», la noi «locul unde ies vitele la pășune»; *obosi* însemna de sigur și la noi «a rămânea desculț» (de multul umblet), ca slavul *obositi*; *muncă* și *a munci* a trecut dela sensul de «chin» (păstrat încă în *muncile iadului* sau *ale facerii*) la cel de «a lucra săvârșind ceva cu mari eforturi fizice» (ca și ungureșcul *munka*). Foarte îndepărtat e sensul lui *găsi* de slavul *gasiti*, care însemnează «a stinge».

În alte cazuri nu pătrunde în românește numai cuvântul slav, cu sensul lui, ci sunt imitate și derivatele, cu sensurile desvoltate de ele în limbile slave. Astfel noi nu-l avem numai pe *greși*, din slavul *grešiti*, ci și pe *greșeală* corespunzând bulgărescului *greška* și rusescului *pogreška*; expresiunea *din greșeală* corespunde sârbescului *griješkom* și rusescului (vechiu) *grěchomū*, postverbalul *greș* are, ca și rutenescul *uzhrīch*, și sensul de «loc rămas nearat la trecerea cu plugul».

Limba română poate servi deci pentru reconstituirea unor graiuri slave dispărute sau pentru explicarea unor forme sau sensuri neastabile în limbile slave de azi. Alături de *lukū* — înrudit cu germanul *Lauch* — găsim la unii Slavi, pentru «usturoiu» și *česnovū*, pe care BERNEKER îl aduce în legătură cu *česati* în înțeles de «a tăia», «a împărți». De fapt acest cuvânt e un derivat dela verbul *česati* cu sensul de «a sgâria, a înțepa», precum arată românescul *usturoiu*, adjectiv substantivat din *aiu usturoiu*, adică «aiu care ustură, pișcăcios», iar acesta nu-i decât un decalc după slavul *lukū česnovū*.

120. Dacă cuvintele de origine slavă sunt atât de numeroase și atât de răspândite la noi, dacă influența slavă apare atât de des în sintaxă și în trazeologie, ea e aproape inexistentă în fonologie și morfologie. «Eu nu mă mir», scrie B. CONEV (citată de TH. CAPIDAN, DR. III, 133) în lucrarea sa despre cuvintele de origine bulgară în limba română, «că Românii au primit această mulțime de

cuvinte bulgărești, cât mă mir cum de ei au putut să-și păstreze structura latină a limbii lor și cum, în cursul veacurilor, conștiința lor națională a rămas tare și neatinsă. În aceasta stă mărirea și mândria lor, care întrec toate influențele străine asupra limbii lor ».

Totuși lucrul nu este tocmai atât de greu de înțeles, dacă ne dăm seama despre felul raporturilor româno-slave și mai ales dacă căutăm să întregim cu lămuriri de ordin lingvistic multele lacune pe care istoria le lasă cu privire la aceste raporturi.

Precum Roma atrăsese pe Germani, așa atrăgea Constantinopolul pe Slavi. În revărsarea lor în Sud-Estul european, Slavii ajung mai întâi în atingere cu Daco-Geții romanizați din Dacia Traiană, apoi — prin secolul VI—VII-lea — cu Ilirii și Celții romanizați în regiunile Mării Adriatice, în Noricum și Pannonia, precum și cu Ilirii și Tracii romanizați în Nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste seminții, care vorbeau limba și aveau cultura Romei, au influențat în mare măsură pe Slavi. Cuvinte de origine latină trec în limba Slavilor dunăreni și dela ei se răspândesc și la semințiile slave mai îndepărtate. Așa s'a întâmplat cu slavul-comun *črěša* din lat. *ceresia*, *ocitŭ* din lat. *acetum*, *cisari* din lat. *caesarius*, ș. a., apoi cu termeni în legătură cu cultul religios, ca bulg. *komkam se* din lat. *communicare*, bulg. *patjă*, sârb. *patiti* din *patire*, *kolęda* din *calendae*, *Rusalja* din *Rosalia*, ș. a. După venirea Avarilor, care au introdus, precum se crede, bivolul în Europa, cuvântul *bubalus* = grec. *βοῦβαλος* (care însemna « antiopă, gazelă »), dat acestui animal, a fost primit de Slavi sub forma *byvolŭ* (*buvolŭ*, *bivolŭ*). În Noricum, Illyricum, Pannonia și Moesia, Slavii au primit numele localităților latine — adesea în forma instrumentalului sau în legătură cu o prepoziție latină — și le-au păstrat până azi, transformate după legile fonologice ale limbii lor. (Exemple la P. Skok, în *Zeitschrift f. slav. Phil.* 1925, 393—394).

Populația romanică a acestor orașe a devenit bilingvă și s'a pierdut cu timpul, prin desnaționalizare, în masele de Slavi, după ce aceștia împrumutaseră dela ei un număr de cuvinte. La țară însă, în regiunile greu accesibile, populația romanică și-a păstrat limba strămoșească, din care numai rareori pătrundea câteo vorbă — cu înfățișare românească — la Slavi. Astfel cuvântul *ciumă* (din lat. *cyma* = *kjuma*), cu această formă românească și cu sensul evoluat — dela « bubă, tumoare », la « pestă bubonică » — a trecut din limba română la Slavii înconjurători și dela ei la alte seminții de Slavi din regiuni

îndepărtate. Același drum l-a luat cuvântul *Crăciun* (din lat. *calatio*, *-onis*, cu *l* intervocalic rotacizat).

Precum Francii cuceritori au influențat limba Galo-romanilor, tot astfel Slavii au format un superstrat pentru limba Tracilor, Geților și Dacilor romanizați. *Influența superstratului a fost însă la noi mai puțin viguroasă decât în Franța, căci ea a început într-o vreme când principalele legi fonologice erau încheiate în românește și când organizația limbii era fixată în trăsăturile ei principale.*

În ceea ce privește vechimea influenței slave, credem cu TH. CAPIDAN (*Elementul slav în dialectul aromân*, 1925, 45, 51—52) că elementul slav a început să pătrundă în limba română între veacul al VIII-lea, când erau încheiate în românește legile fonologice cele mai caracteristice, și veacul al X-lea, când strămoșii Aromânilor nu mai locuiau împreună cu ceilalți Români. Lista de cuvinte de origine slavă care apar la noi în toate dialectele în locul unor cuvinte latine, pierdute în toate dialectele, publicată în § 109, dovedește că influența slavă a început la noi în epocă străromână. TH. CAPIDAN cunoaște 72 de cuvinte slave care sunt comune dialectelor dacoromân, aromân și meglenit. Între acestea, unele — ca *greșesc*, *nevastă*, *plătesc*, *pornesc*, *scump*, *sută* ș. a. — nu se întâlnesc la Neogreci și Albanezi, ca multe alte cuvinte de origine slavă, încât reprezintă, după același autor, împrumuturi făcute pe vremea când Aromânii și Megleniții nu se coboriseră încă spre Sud și nu se răspândiseră spre Marea Adriatică, în regiunile locuite de Greci și Albanezi.

Unele din aceste cuvinte, precum *pletiti*, *valiti*, *vrüteti*, apar compuse cu prefixul *în-* în câteși trele dialectele române (*împleti*, *învăli*, *învârți*, arom. *mpletesc*, *anvălesc*, *anvîrtesc*, megl. *amplîtes*, *anvîles*, *anvârtes*), altele au aceleași desvoltări fonetice neregulate (*kopica* > *căpiță*, *brūvino* > *bârnă*), ceea ce, nu s'ar fi întâmplat probabil, dacă aceste împrumuturi s'ar fi făcut în fiecare dialect în parte, după despărțire. Și din punct de vedere semantic întâlnim la noi, la Aromâni și la Megleniți, aceleași evoluții: *învăli* nu mai însemnează « înfășura », ca slavul *valiti*; *clin* nu « cuiu », ca slavul *klinŭ*; *coajă* nu « piele » — cel puțin la Dacoromâni și Aromâni — ca slavul *koža*; *lovi* nu « a vâna », ca slavul *loviti*; *izmene* nu « schimbare » ca la Slavi. Vechiu trebuie să fie și decalcul după *světŭ*, care la Slavi are două sensuri: « lumină » și « lume ». Din cauza acestei duble însemnări, românescul *lume*, din lat. *lumen* « lumină », are — în toate

dialectele — sensul latinescului *mundus*, în vreme ce vechiul sens, de «lumină», nu s'a conservat decât regional la Dacoromâni, în expresia *lumea ochilor*.

Tot străromână trebuie să fie numărătoarea *unsprezece*, *doisprezece*... (arom. *unăsprădațe*...) și *treizeci*, *patruzeci*... (arom. *treiđaț*, *patruđaț*...), care a înlocuit pe *undecim* și *triginta* latin (numai *viginti* s'a păstrat încă la Aromâni: *yinğıț*) și e modelată după felul slav de a număra, după care s'au luat și Albanezii (*nji më dhit* = 11, *tridhit* = 30). De asemenea întrebuițarea prefixului negativ *ne-* (arom. *nivîdzut* «nevăzut», *nîputeare* «neputință, boală», etc.) și dezinența *-o* la vocativul femininelor (arom. *mamo*, *ato* «mamă», etc.) datează de dinainte de despărțirea dialectelor.

Între cuvintele de origine slavă care se găsesc în toate dialectele române, care deci, după toată probabilitatea, sunt intrate la noi în epoca străromână, unele, ca *rană*, *hrană*, *boală*, *greblă*, păstrează pe *a* nealterat în poziție nazală și pe *bl* între vocale (în opoziție cu elementele latine, în care *a* se preface în *â* și *bl* în *ul*: *manus* > *mână*, *stab(u)lum* > *staul*); de asemenea pe *n* și *l* intervocalic netrecut în *r*, ca în elementele latine (*lână* < *lana*, la Istroromâni *lără*; *moară* < *mola*) și în cuvintele autohtone (*viezure*, *sâmbure*, *stână*, *mânz*...) sau în împrumuturile vechi din grecește (*Nicoară*), din limba avară (*jupân*, vechiu: *ġupâr*) sau din vechea germană (*nasture*). Aceasta e o dovadă că ele au intrat în limbă după ce aceste legi fonologice erau încheiate.

Pe de altă parte unele din aceste cuvinte au o formă care din punct de vedere slav nu poate fi prea recentă. Fonetismul lui *daltă* și a lui *scump* ne dovedește că cele mai vechi împrumuturi dela Slavi trebuie să fie la noi anterioare secolului al IX-lea. Într'adevăr, în secolul al IX-lea metateza grupelor *tort* și *tolt* era, la Slavii de Sud, un fapt împlinit (cf. în urmă G. NANDRIȘ, DR. VI, 350—357). Dacă avem în românește forme ca *drag* sau *plaz*, acestea sunt împrumuturi mai recente; în schimb *daltă* sau *scovardă* sunt anterioare formei atestată în paleoslavă *dlato* și *skovrada* (ca și grec. *σάλα* față de paleosl. *slama*). Tot astfel știm că la Serbocroați nazala *ж* se rostea *un* până în secolul al IX, de când apoi începe rostirea *u*. În stadiul *un* au intrat, dela Sârbi, cuvinte ca *skąpu* și *mąka*, care au dat la noi *scump* (tot așa la Aromâni) și *muncă* (tot așa la Megleniți).

Și evoluția slavului *ъ* la *u* în *sută* (din slavul *sŭto*) presupune un fonetism mai vechiu (pe care-l întâlnim și la Albanezi în *grusht* < *grŭstŭ* și în *stulpa* < *stlŭpŭ*) decât în *tŭkŭmo* > *tocma* (mezl. *tocmă* « logodnă »).

S'a crezut într-o vreme că există și împrumuturi slave vechi, în care avem pe *a* trecut la *ă* în poziție nazală și pe *l* intervocalic rotacizat. După cercetări mai nouă nu mai este de loc sigur că aceste cuvinte ne-ar fi venit dela Slavi. Am arătat (§ 113) că *juþân* e, ca și slavul *župan*, după toată probabilitatea, de origine avară; că *stândă* e un **stana* daco-trac, ca și *mătură* (cf. alb. *netullë*), numai înrudit cu slavul *metla* (§ 93). Sensul ne împiedecă să derivăm pe *smântână* din slavul **sŭmetati* « a amesteca »; mai probabilă e etimologia **mantana*, un derivat latin vulgar din *mantum* (DR., III, p. 393—386). Forma mai veche *stincă*, ne arată că în *stâncă* nu avem a face la origine cu *a+n*, deci nu există legătură cu slavul *stanŭ*. Cât despre *stăpân*, un cuvânt balcanic și străin la Slavi, el pare a deriva dintr'un latin **stepanus*, din grec. *στέφανος* = *στέφανος* = *ἄρχων* (DR., VIII, p. 457).

Inadmisibilă e părerea lui TIKTIN, că paleosl. *ж*, pronunțat *ǰ*, s'ar fi transformat în românește în *în* (în cuvinte ca *đqbŭ* > *dămb*, *pađari* > *pândar*) ca *an* în cuvinte latinești (*campus* > *câmp*); tot așa credea A. BYHAN, că *ж*, pronunțat *ǰ*, ar fi devenit *un* (în cuvinte ca *moka* > *muncă*, *skopŭ* > *scump*) deodată cu *on* > *un* din cuvintele latinești (*bonus* > *bun*). Precum a arătat TH. CA-PIDAN, cele două reflexe românești ale lui *ж* se datoresc unor rostiri diferite la cele două grupuri de Slavi balcanici: *un* e sârbesc, *ân* bulgăresc. Dacă, alături de *poruncă* găsim la noi și forma *porâncă*, cauza e că acest cuvânt a intrat la noi pe două căi diferite.

Dacă în cuvinte ca arom. *ðare* (< *zarja*), dacor. *păðesc* (< *pazja*) sau *obrađ* (< *obrazŭ*) în unele regiuni, avem *đ* în loc de *z*, ca în elementele latine, asemenea rostiri nu dovedesc o vechime prea mare, ci numai că pe vremea când aceste cuvinte pătrundeau în limbă, Românii — cel puțin regional — nu aveau sunetul *z* ci numai *đ*; cuvintele străine, cu *z*, au fost asimilate celor vechi, cu *đ*. Tot așa Aromânii și Megleniții, neavând în graiul lor grupul *cl*, *gl*, ci numai *cl'* și *gl'*, au prefăcut pe slavul *klinŭ* în *cl'in* (care ar putea fi adaptat și rostirii bulgărești din unele regiuni estice). Și la noi avem un asemenea caz: slavul *žlěbŭ* « canal » a devenit, după intercalarea unui *g* între *j* și *l* (pe vremea când la noi se rostea încă *gl'indă*) *jgl'eab*, din care a rezultat *jghiab* (ca *ghindă*).

Evident că dacă un cuvânt de origine slavă se găsește în mai multe dialecte române, el poate să fi fost împrumutat, după despărțirea dialectelor, în fiecare din aceste dialecte — precum am văzut că s'a întâmplat și cu împrumuturile din grecește — și nu trebuie să fie străromân. Chiar și decalcurile s'au putut produce independent la Dacoromâni și la Transdanubieni. Astfel, dacă prin atributele « alb » și « negru » se deosebește, în unele regiuni nordice dacoromâne (cf. ALR., I, hărțile 45 și 46), « ficatul » de « plămâni », avem a face cu un decalc după rutenescul *čărni* și *bili potruh*; la fel a fost decalcat, după bulgărește,

h'icat laiu « plămâni » la Aromâni și *drob negru* « ficat » la Megleniți. După bulgărescul *slěpo oko* i se zice « tâmplei » *uorbu ocl'u* la Megleniți; de asemenea după Slavi e decalcat ungurescul *vakszem*, după care s'a orientat, în regiunile vestice dacoromâne, expresia *ochiu orb* = tâmplă.

121. După despărțirea Românilor în cele patru grupuri, din care s'au dezvoltat cele patru dialecte, în fiecare din ele influența slavă a continuat, dar nu în aceeași măsură și în același fel.

Dintre **dialectele transdanubiene** cel mai puțin influențat de Slavi e cel a r o m â n e s c, iar dintre Aromâni grupul de miază-zi, cu o puternică influență grecească. Totuși, conlocuirea mai departe cu Slavii, după coborîrea Aromânilor spre regiunile sudice, se resimte și în graiul lor, mai ales în vocabular, dar și în unele construcții ca *în si măcă* « mi-e foame » (propriu « mi se mănâncă »), *în si bea* « mi-e sete » (bulg. *jadi mi se, pie mi se*), apoi și *în si doarme* « îmi vine somnul », *în si îmnă* « îmi vine să umblu ». (Tot așa la Meglenoromâni).

Slavii care au influențat pe Aromâni vorbeau un dialect bulgăresc; numai puține cuvinte ca *čurunidă* « cărămidă », *bosil'ac* « busuioc », *scal'ă* « scaiu », *varoșe* « sat » și alte câteva sunt din sârbește (*čeramida, bosiljak, čkali, varoš*, acesta din ungurește). TH. CAPIDAN, după care cităm aceste exemple, dă o listă de cuvinte aromânești de origine slavă care nu există la Dacoromâni, precum și două liste de asemenea cuvinte care au trecut și la Albanezi și la Neogreci.

Mult mai mare a fost influența slavă asupra Megleniților, care trăesc printre Slavi macedoneni. Numai femeile nu știu decât românește; bărbații vorbesc toți și bulgărește. Astfel influența slavă nu e numai lexicală, ci atinge și rostirea și gramatica. Dela Bulgarii din Rodope — pe unde par a fi trecut Megleniții înainte de a se așeza în regiunea Meglenului — au adoptat rostirea *o* (*o* deschis) pentru *ă* și *â* accentuat (*dô* « da », *çond* « când »). Tot după model bulgar rostesc în anumite poziții *l* (*l* velar) în loc de *l* (*gol* « gol ») și au pierdut pe *h* (*rănes* « hrănesc », *pră* < *prah* « praf »). La conjugarea unor verbe în *-are* ei adaugă, după model slav, la persoana 1 și 2 din indicativul prezent, terminația *-m* și *ș*: *aflum, aflîș*; *antrum, antriș*... Dacă dativul îl formează cu prepoziția *la*, aceasta e o generalizare, sub influență bulgărească (*la lup* « lupului », ca bulg. *na vâlkăt*), a unei construcții cu rădăcini în latina vulgară (*mitto epistulam ad*

amicum în loc de *amico*) pe care o întâlnim și la Dacoromâni (*dau fân la cai*; *corb la corb nu scoate ochii*). Persoana întâi din indicativul prezent al verbului « a fi » e *șom*, din bulg. *săm*.

Foarte puternică e influența slavă asupra vocabularului meglenoromân, împănat cu cuvinte bulgărești. Un număr mare de cuvinte, dintre cele mai uzuale, moștenite dela Latini, păstrate la noi și în parte și la Aromâni, au fost date uitării. Astfel pentru *ficat*, *rădăcină*, *capră*, *ariciu*, *broască*, *vulpe*, *lăcustă*, *mierlă*, *gaură*, *pădure*, *șchiop*, *blând*, etc. întâlnim cuvinte de origine slavă (*drob*, *corin*, *coză*, *iej*, *jabă*, *lișiță*, *scacaleț*, *scovran*, *dupcă*, *goră*, *criv*, *crotnic*).

Un număr mare de cuvinte slave, care nu se găsesc la Aromâni, sunt aceleași la Megleniți și la Dacoromâni. Dacă o parte din ele vor fi fost împrumutate dela Bulgari, în mod independent de Meglenoromâni și de Dacoromâni, după despărțirea acestor două grupuri, altele par a fi împrumutate în vremurile vechi, când după ruperea Aromânilor, Megleniții și Dacoromânii continuau să aibă contact unii cu alții. (Se poate ca o parte din ele să fi existat și la Aromâni și să se fi pierdut mai târziu sub presiunea cuvintelor grecești). Iată — după TH. CAPIDAN, MR. I, 89—90, — câteva din acestea: *bărlog* < sl. *brŭlogŭ*, *êas* < *êasŭ*, *clatin* < *klatiti* (cu sufix românesc), *cremini* < *kremenŭ*, *cujoc* < *kožuhŭ* (cu terminațiunea orientată după sufixul *-oc*), *dar* < *darŭ*, *drum* < *drumŭ* (din grecește), *glas* < *glasŭ*, *gleznă* < *glezina*, *jir* < *žirŭ*, *leac* < *lêkŭ*, *mreajă* < *mrêža*, *păles* « pălesc » < *paliti*, *peștiră* < *peștera*, *plod* < *plodŭ*, *pod* < *podŭ*, *post* < *postŭ*, *popă* < *popŭ* (trecut la declinarea I), *primeajdă* < *prêmeždie*, *primines* « premenesc » < *prêmeniti*, *pul'ană* « poiană » < *poljana*, *raț* < *raj*, *rod* < *rodŭ*, *sădes* « sădesc » < *saditi*, *spuvides* « spovedesc » < *ispovedati*, *ubraz* < *obrazŭ*, *uvez* < *ovêšŭ*, *var* < *varŭ*, *veac* < *vêkŭ*, *vreami* < *vřemę* (vechiu și la Istroromâni), *zid* < *zidŭ*.

În cea mai mare măsură au influențat Slavii pe **Istoromâni**, la care și femeile știu vorbi croățește. Influența superstratului croat e la ei atât de mare, încât au ajuns să nu mai rostească — precum am arătat — pe *i* afonizat la sfârșitul cuvintelor, fiindcă cu acest sunet nu sunt deprinși Croații. După model slav, ei intercalează între labiale și *ȝ* un *l'* (*pl'erd* < *pierd*) și prefac pe *l* final și înainte de consonante nepalatale în *u*, care poate, în anumite condițiuni, să dispară cu totul (*destu* < *destul*). În întrebuintărea verbelor, Istroromânii au învățat să distingă, după modelul slav — precum am

mai spus — aspectele perfectiv, imperfectiv și iterativ; ei întrebunțează — dela 8 în sus — numeralele slave și au introdus, în declinare, dezinențele slave *-a* și *-u* (§ 107).

Dacă examinăm mai de aproape tezaurul lexical de origine slavă din dialectul istroromân, întâlnim înainte de toate un număr însemnat de cuvinte care se găsesc și la noi, cu aceeași sau aproape aceeași formă și același înțeles. Cuvinte ca *băba* « baba », *bob*, *bogăt*, *bole*, « boală », *crpi* « cârpi », *dâr*, *glăs*, *goni*, *hrâne*, *l'ubi* « iubi », *milę* « milă », *plug*, *prâsce* « praștie », *râne* « rană », *ranés* « rănesc », *sadi* « sădi », *slanine*, *sluzbe* « slujbă », *vol'a* « voia », *zid*, ș. a. fac parte, după toată probabilitatea, din stocul de cuvinte slave împrumutate de Români în epoca străromână, deși nu avem nicio dovadă prin care să putem proba că ele nu sunt împrumutate din limba crotă în vremuri mai recente. Uneori înțelesul cuvintelor ne arată cu multă probabilitate izvorul din care a fost împrumutată cutare vorbă. Astfel *coze* « piele » se potrivește ca sens cu slovenul *koža*, iar nu cu *coajă* al nostru; *lovi* « a vâna » cu cr. *loviti*, iar nu cu *lovi* al nostru; *pilę* « ferăstrău » și *pil* « ferăstrăi » cu cr. *pila* și *piliti*, iar nu cu *pilă* (= bulg. *pila*) și *pili* al nostru; *rezbi* « rupe, sparge », cu cr. *razbiti*, iar nu cu *răzbi* dacoromân; *țuđe* « mult » cu cr. *čuda*, iar nu cu *ciudă* al nostru. Și mai sigur decât înțelesul e criteriul formal. Astfel istr. *obl'alіța*, prin *l'* intercalat între labială și *i* următor, se dovedește a fi un cuvânt vechiu (*obială*); *stup* se deosebește de *stălp* al nostru ca forma croată (*stup*) de cea paleoslavă (*stlǫpǫ*). Paleoslavului *ъ* și *ѡ* îi corespunde în croată *u* și *e*; dacă deci dacoromâneștilor *grindă*, *gânsac*, *lindină*, *undiță*, *rândui* (< palosl. *gręda*, *gaska*, *ledina*, *ądica*, *redǫ*) li se zice la Istroromâni *grede*, *guske*, *ledine*, *udițe*, *red*, avem a face cu împrumuturi din limba croată (*greda*, *guska*, *ledina*, *udica*, *rediti*); dimpotrivă *dob(ă)ndi*, *Dumbrava*, *pos(ă)ndi*, *păminte*, *gândi* « a se boci », *grumb*, *munči*, *sandęts* (< **sāndęť*) « judecător », *sendi* (< **sāndi*) « judeca », *tānzī* « a se văeta », *tāmp* « stricat », *zmuntă* « a tulbura », se dovedesc a aparține stocului de cuvinte străromâne împrumutate în epocă paleoslavă (*dobąđiti*, *dąbrava*, *posąđiti*, *pa-meťi*, *gąda*, *grąbǫ*, *mačiti*, *sąđici*, *sąđiti*, *tažiti*, *taǫǫ*, *sǫmačiti*). Un criteriu sigur pentru vechimea împrumuturilor slave e și metafoania lui *e* în *ę*: *vrește*, *nevęște*, etc. Terminațiunea *-ę'i* dovedește că *pedepsę'i* « pedepsi » e împrumutat din cr. *pedepsati*. Avem însă și cazuri în care peste forma paleoslavă s'a suprapus cea croată.

Astfel *senoți* «azi noapte» are pe *se* din paleosl. *sinošti*, iar pe *noți* din cr. *noći* «noaptea» (în înțelesul de «azi noapte»: *nočas*). S'ar putea deci ca *grindă* să fi existat și la Istroromâni sub forma aceasta și să fi fost înlocuit prin *gredeș* sub presiunea croatului *greda* sau că, sub presiunea croatului *koža*, cuvântul *cozeș* să nu mai însemneze «coajă», ci «piele».

Cât de puternică e influența slavă asupra Istroromânilor se vede și din decalcuri: după cr. *vrata*, *ușe* însemnează «ușă» și «poartă»; după cr. *san*, *somăn* însemnează «somm» și «vis»; după cr. *stol*, *scând* însemnează (rar) «scaun» și (de obicei) «masă»; după cr. *pitati* «a întreba» și «a cere», *ăntrebă* are amândouă aceste sensuri. Invers, când Istroromânii vorbesc croăștește, ei împrumută cuvintelor croate polisemia celor românești: *mesec pun* «lună plină», *slep na jeno oko* «orb de (pe) un ochiu», etc. Caracteristice pentru prezența simultană în memorie a cuvântului latin și a sinonimului său croat (sau a unui cuvânt cu sens apropiat) sunt următoarele cazuri de contaminare: *jos* + cr. *pozdolu* > *pojos*; *linje* + cr. *obližati* (*obližem*) > *oblinje* (cu part. *oblins*) «linge»; *ml'ez* «miez» + cr. *mozga* «mâzgă» > *ml'ezgu*; *roișu* «roșu» + *roža* «trandafir» > *roișu*; *l'ermu* «vierme» + cr. *gl'ista* «râmbă» > *gl'ermu* «vierme»; *mul'ă* «muia» + cr. *zmočit* > *zmul'ă*. Tot astfel, din amestecul cuvântului «coastă» cu cr. *kost* «os» s'a născut confuzia de sens, care face ca *costeș* să însemneze și «os», iar *uos* să însemneze și «coastă».

122. În dialectul dacoromân influența slavă e mai mare decât la Aromâni, nu însă atât de mare ca la Meglenoromâni și la Istroromâni.

În epoca străromână strămoșii Dacoromânilor trăiau împreună cu Slavii din Dacia Traiană, care au continuat să influențeze pe Români până când s'au topit cu totul în masele românești. Cum diferențierea limbii slave străvechi în limbile slave actuale s'a întâmplat târziu, graiul acestor Slavi nord-dunăreni nu se deosebea, în prima jumătate a evului mediu, prea mult de al altor Slavi. *Ei par a fi format puntea de trecere între Slavii sudici și cei nordici și estici, încât elementul slav din dialectul dacoromân — ca și cel din limba ungurească — merită să fie studiat mai de aproape și pentru problemele pe care le pune Slaviștilor.*

Există adică în românește o seamă de cuvinte de origine slavă, care, în ceea ce privește sensul sau forma lor, nu au corespondente

exacte în niciuna din limbile slave. În § 93 am arătat că sensul cuvântului *zăpadă* nu se acopere cu cel al lui *zapad* «apus» (propriu «cădere») la vecinii noștri slavi și am presupus că avem a face cu un decalcat după graiul autohtonilor din Dacia Traiană. Cuvântul *zapada* — subț această formă feminină — e atestat în graiul Slavilor transilvăneni. Mai dese sunt cazurile unor derivate care de asemenea nu se găsesc la Slavi și ale căror primitive nu există în românește, încât cu greu s'au putut forma pe teren românesc; ele sunt mai degrabă forme împrumutate dela Slavii nord-danubieni. Astfel, prin Munții Apuseni există un verb *a se guri*, cu sensul de «a se sui», care nu poate fi despărțit de slavul *gorě* «în sus». Dar nici în românește nu există un adverb **gorea*, dela care s'ar fi putut deriva, nici la Slavii învecinați un verb **goriti*, care să fi trecut în limba noastră. Acest **goriti* a putut totuși să existe la Slavii înghițiți de Moți. Tot așa va fi existat un **čoklež* (rom. *cioclej* «parte din tulpina păpușoiului, care rămâne în pământ, după ce ai tăiat-o cu seceră»), un derivat cu suf. *-ež* (ca în *gătej*) dela tulpina slavă *čukl-* (cf. slov. *čuklja* «membru tăiat», *čukljav* «schilod»). Pentru *cocli* trebuie să presupunem un verb **kotiliti* (derivat din *kotilŭ* «căldare de aramă», cf. bulg. *kotljasvam* «mă coclesc»). *Crâmpeiu*, *crâmpot*, *crâmpîță* nu pot fi derivate românești dela un **crâmp*, inexistent, ci slave, dela *krapŭ* «mic», fără ca ele să se găsească la Bulgari. În DR., VI, 313, am arătat că *ciosvârtă* al nostru presupune o formă **čestvrŭtŭ*, rezultată din contaminarea lui *četvrŭtŭ* cu *čestŭ* «parte», care trebuie să fi existat în vreun idiom slav nord-dunărean. Faptul că *lan* nu însemnează numai o întindere de pământ semănată — ca rutenescul *lan* — ci prin Oltenia și «lanț», e dovadă că acesta e sensul original și că bucata de pământ a fost numită după «lanțul» cu care se măsură, întocmai după cum în alte părți ea se numește «funie», «curea» sau «prăjină». Dar limba română mai dovedește că și Slavii trebuie să fi avut cuvântul *lanŭ* în înțelesul de «lanț», înainte de a fi fost înlocuit prin derivatul **lanici* (sârb. *lanac*, ung. *lanc* «lanț»).

De sigur că un număr mare de cuvinte de origine slavă, care nu se găsesc în celelalte dialecte — mai ales cele răspândite pe tot teritoriul dacoromân — sunt împrumutate de Dacoromâni din limba Slavilor din Nordul Dunării, înainte de românizarea lor. Dar neavând posibilitatea să le recunoaștem ca atare, le considerăm de obicei ca împrumuturi din bulgărește, sârbește sau rutenește. În afară de

ceea ce ne-au dat Slavii nord-dunăreni, am primit adică un număr mare de cuvinte dela Slavii așezați mai târziu, prin imigrare, în mijlocul nostru și dela Slavii înconjurători, cu care eram în contact, în primul rând dela Slavii din Sudul Dunării și mai ales dela Bulgari. Într'adevăr, un număr mare de cuvinte slave din limba noastră au o formă care se potrivește cu cea bulgărească, având fonetismul caracteristic al acestei limbi (care ar putea fi însă și al graiului slav transilvan). Astfel e redarea grupului *tj* și *dj* prin *št* și *jd* (*grajd*), tratamentul bulgar al grupelor consonantice formate cu lichide (*drag*, *plaz* și, ca urme mai vechi, *daltă*, *scovardă*), prefacerea lui *ę* în *in* (*grindă*) și a lui *q* în *ân* în elemente mai vechi (*răspândi*) și în *ă* și *â* în cele mai nouă (*zăbală* față de *zâmbesc*), ș. a.

Avem însă la unele cuvinte și fonetism sârbesc. Astfel *cin*, dintr'un mai vechiu *ciun*, în înțelesul de « luntre », ne-a venit, răspândindu-se de-alungul Dunării, dela Vest spre Est, din sârb. *čun*, care corespunde vechiului slav *člŭnŭ*, cu prefacerea lui *l* în *u* caracteristică limbii serbo-croate. Uneori fonetismul bulgăresc sau sârbesc nu e însă un indiciu sigur spre a stabili proveniența împrumuturilor. Astfel P. SKOK a arătat că redarea lui *ě* prin *ea* (ca în *leac* < *lěkŭ*, *veac* < *věkŭ*, etc.) nu e o dovadă sigură că avem a face cu cuvinte de origine bulgărească, căci rostirea aceasta era mai de mult cunoscută și Sârbilor. De asemenea astăzi accentul nu mai e în aceste două limbi cel din trecut.

De cele mai multe ori ne lipsește orice indiciu de ordin formal spre a deosebi bulgărismele de sârbisme, cuvântul împrumutat având aceeași formă în bulgărește și în sârbește. În asemenea cazuri sensul cuvântului românesc ne indică uneori proveniența lui. Astfel numai bulgărescul *griža* se întrebuintează în accepțiunea românescului *grija*; în celelalte limbi slave acest cuvânt are alte sensuri. Dimpotrivă, slavul *grajati* « a cârâi, a croncăni » are numai în sârbește și sensul de « a vorbi ». După cum a arătat E. PETROVICI (DR. VII, 179—180), vechiul slav *grajati* a ajuns în unele dialecte sârbești să însemneze mai întâiu « a face gălăgie ». În acest sens l-au împrumutat Românii, la care înțelesul a evoluat până la « a vorbi », încă în epocă străromână (căci și Aromânii și Istroromânii îl cunosc numai cu acest înțeles), reîmprumutându-l apoi, în această nouă accepțiune, Sârbilor din Craina Negotinului și din Crna Reka.

Alteori proveniența unui cuvânt o indică aria lui de răspândire. Astfel cuvintele de origine slavă cunoscute numai prin Dobrogea

sau prin Ialomița sunt de cele mai multe ori bulgărisme, iar cele din Banat și Oltenia sârbisme. Totuși nici acest criteriu geografic nu e sigur. Mai întâi, fiindcă se poate foarte ușor ca un cuvânt să fi fost împrumutat, cu aceeași formă, în regiunile sudvestice din sârbește, iar în cele sudestice din bulgărește. Acesta e bunăoară cazul cu *bobric*, care a înlocuit pe vechiul *buric*, fiind împrumutat din sârbește în Banat (ca și la Istroromâni) și din bulgărește prin Dobrogea și Basarabia de Miază-zi. În al doilea rând, deoarece cuvintele călătoresc. Astfel *haină*, deși vine din sârb. *haljina* (de origine turcească), se aude azi aproape pretutindeni în România (alături de *țoale* prin Muntenia și *strai* prin Moldova). *Gubav*, care în vechime însemna « lepros » (și mai târziu a desvoltat la noi sensul de « bolnăvicios, slab, lipsit de putere »), se găsește cu acest sens, dintre Slavi, numai la Sârbi (*gubav*); cu toate acestea cuvântul e atestat în DA. mai ales din Moldova. Un caz în care criteriul formal e unit cu cel geografic îl avem la planta *calomfir*, cunoscută sub forma aceasta în Muntenia (din bulgărește *kalofer*), dar numită prin Banat, Transilvania și prin Moldova *calapăr* (din sârb. *kaloper*).

Alături de influența sud-slavă, avem un val puternic venit din Nord-Est, dela Ruteni, care cuprinde vechea Moldovă (cu Bucovina și Basarabia) și o mare parte din Nordul Ardealului. Harta 14, din care se văd formele slave care au înlocuit numele latin al păsării *porumb*, ne arată cum la Sud-Est a pătruns în Banat cuvântul sârbesc *golub*, pe când forma rutenească *hulub* cuprinde toată Moldova și părți din Ardealul nordic. Comparată cu harta 18, vedem că aria lui *hulub* se acopere în mare parte cu aria lui *omăt* (pentru *zăpadă*), împrumutate și unul și altul dela Ruteni. Cercetările toponimice coroborează — dar numai în parte — aceste constatări. Acolo unde se constată o influență ruteană, numirile de localități derivate dela cuvântul slav pentru « cioară » sau « oraș » au forme ca *Voroneț* (Bucovina), *Vorona* (Botoșani) și *Horodiște* (rut. *Horodyšće*), *Horodniceni* (rut. *Horodnyca*) în Dorohoiu, Iași, Neamțu, Suceava; în zona influenței sud-slave avem *Vrancea*, *Vrânceni* (Bacău), *Vrâncioaia* (Putna) și *Grădiște*, *Grădiște* (bulg. *gradište* « cetate, ruini ») în Argeș, Botoșani, Buzău, Ilfov, Muscel, Prahova, Râmnicul-Sărat, Vâlcea, Mehedinți, Olt, Romanați, Tulcea, Vlașca, Hunedoara.

Aceste exemple ne arată două din criteriile formale cele mai ușor de recunoscut, care ne permit să distingem cuvintele de ori-

gine ruteană de cele sud-slave: redarea lui *g* inițial prin *h* și fenomenul « polnoglasiei ». Tot astfel avem *g* în cuvintele de origine sud-slavă *graniță*, *greabăn*, *galiță*, *gălușcă*, *gat* (venit prin mijlocire ungurească), față de *hraniță*, *hreabăn*, *Haliță* (nume propriu pe la Năsăud), *hat* în ținuturile cu influență ruteană. Dubletului *gălușcă*—*hălușcă* (în Bucovina) îi corespunde și în ungurește *galuska* și *haluska*. În moldovenescul *holo(a)tă* față de *gloată*, din celelalte regiuni dacoromâne, avem, afară de *h* pentru *g*, și polnoglasie, ca în mold. *valoma* față de *valma* din Muntenia. Altă deosebire formală o întâlnim în *pâlc* și *hâlm* (în Transilvania) din sud-slavul *plükü*, *chlümü*, față de *polc* și *holm* moldovenesc, din rus. *polkü*, *holmü*. Asemenea dublete nu sunt rare: lui *jalbă*, din *žalba* sudslav, îi corespunde în Moldova *jalebă* (din rusește sau polonă); lui *clăți*, formă sud-slavă, îi corespunde în Bucovina *coloti*. Interesante sunt reflexele slavului *gaska*: alături de *gânsac*, în care lui *q* îi corespunde *ân* și *ân*, ca în medio-bulgărește (*gânska*), avem *gâscă*, care vine din neobulgarul *gâska*; cuvântul a mai intrat în limbă și dela Nord, sub forma *huscă*, care în Bucovina are sensul de « bucată de sare presată în forma unui con ciuntit » și e împrumutat din rutenescul *huska*, cu același sens figurat (tertium comparationis e culoarea albă). Acest exemplu ne arată și fonetismul deosebit al lui *q* în diferite limbi slave. (Ruteana și ruseasca merg în privința aceasta cu sârbeasca, care de asemenea are reflexul *u*).

Dar acest cuvânt, ca și *golub*—*hulub*, ne arată că și aria de răspândire a unui cuvânt poate fi un indiciu pentru a-i cunoaște proveniența. Cele spuse mai sus despre *bobric* și *haină* se potrivesc însă și aici. Astfel, dacă în loc de a *înălbi* (pânza) se zice prin Transilvania, ca și în Moldova, a *bili* (cu rostire regională: *ghili*), cuvântul ne-a venit pe două căi, dela Sârbi și dela Ruteni. Pătrunderii unor sârbisme până în Moldova, precum văzurăm la *gubav* și *calomfir*, îi corespunde extensiunea unor rutenisme până în Bihor, unde în loc de *gaură*, cuvânt de origine latină, se zice *bortă* (din rut. *bort(a)*), ca în Moldova și Bucovina.

Pentru penetrația cuvintelor slave pe diferite căi și suprapunerea lor, un exemplu instructiv ni-l dă cuvântul *cărți*. În înțelesul lui obișnuit și răspândit în toată țara, de « a-și arăta nemulțumirea » și « a huli », el se leagă de bulgărescul *kărtja*, care însemnează « scormonesc » (înrudit cu *cărțiță*) și cu medio-bulgarul *krütēmje*

« grohăire ». În Banat însă *cârți* însemnează și « a sfâșia » (cf. *ciocârți*), venind din sârbescul *kr̥iti* « a chinui », iar în Bucovina are sensul de « a dori », ca ruteanul *kortëti*.

În afară de Ruteni, ne-au mai dat câteva cuvinte și Rușii și Polonezii, — precum reiese și din exemplele citate. Împrumuturile din rusește sunt limitate la Moldova și mai ales la Basarabia, unde majoritatea rusismelor datează din vremea alipirei acestei provincii la imperiul țarilor. Numai puține din ele, ca *ceaiu*, *ceașcă* și alte câteva, au o răspândire mai mare. Din timpul ocupației rusești ne-au venit termeni ca *polcownik* « colonel », *cazon*, *pojarnic* « pompier », ș. a., precum și neologisme de origine neolatină, ca *administrație*, *aghiotant*, *gheneral*, *regiment* (față de *general*, *regiment*, venite din Apus). Cuvintele de origine polonă (precum: *hatman*, *draniță*) se găsesc și ele mai ales în Moldova și au fost aduse în cea mai mare parte de cei ce făceau în Polonia cunoștință cu civilizația apuseană. Unele, precum *szoltyś* (românește *șoltuș*), din germ. *Schultheiss*, *armie* (romanic) > *armie*, *pawęża* (din ital. *pavese*), > *pavăză*, ș. a., sunt și la Polonezi împrumuturi din Apus. Se pare că avem și câteva cuvinte aduse de Românii migratori din regiunile slovene și dela Slovaci, cf. N. DRĂGANU, *Românii în sec. IX-XIV*, p. 598—599.

H. BRÜSKE a dat în studiul său *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen* (în *Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache zu Leipzig XXVI—XXX*, p. 1—69) o listă a cuvintelor împrumutate din limbile slave de Nord și de Est, încercând să stabilească și câteva criterii formale pentru distingerea lor și a epocii în care au fost împrumutate. Aceste criterii nu sunt însă sigure, precum a arătat D. SCHELUDKO (în *Balkan-Archiv* I, 153—172), care completează listele lui BRÜSKE.

123. O foarte însemnată parte de cuvinte de origine slavă nu au intrat în dialectul dacoromân prin contactul direct între Români și Slavi, ci pe cale culturală, prin biserică și cancelarie. Aceste împrumuturi — slavonisme — nu sunt lămuritoare pentru intimitatea legăturilor dintre popor și popor, ci arată influența, în direcția verticală, a unei clase dominante asupra altui neam.

Spre a ne face o idee despre numărul mare al cuvintelor intrate prin biserică într-o limbă, ajunge să privim enorma influență pe care a avut-o limba latină asupra limbilor romanice apusene sau slava bisericească asupra limbii rusești, pe care a modelat-o cu desăvârșire.

Într'un judicios studiu publicat în revista *Balcania* (1938, p. 83—87) despre sufixele *-anie* și *-enie*, E. PETROVICI a demonstrat proveniența savantă a acestui sufix, nu numai la noi, ci și în rusește, arătând în același timp că multe din cuvintele de origine slavă, intrate la noi prin biserică, sunt slavonisme și la Ruși. Comparația cu limba rusă ne permite deci într'o oarecare măsură să cunoaștem care cuvinte au pătruns la noi din slavona bisericească. Dacă un cuvânt rusesc nu are forma corespunzătoare cu legile fonologice ale acestei limbi, ci arată fonetism sud-slav și se găsește și la noi, el este, după toate probabilitatea, un slavonism în amândouă limbile. Tot astfel, dacă unor cuvinte de origine slavă din limba română le corespund în limbile romanice apusene latinisme, avem, în cele mai multe cazuri, a face cu vorbe savante. Dacă comparăm Tatăl-nostru românesc cu cel franțuzesc, constatăm că tocmai acele cuvinte care sunt latinisme în rugăciunea franceză (*sanctifié, volonté, offenses, tentation, deliverer*) sunt slavonisme la noi (*sfinți, voie, greșeală, ispită, izbăvi*). Recunoașterea lor nu e totdeauna atât de ușoară ca la termenii în legătură cu cultul bisericesc (*evanghelie, cazanie, blagoslovi, probrajenie, pustnic, etc.*), căci ele ating cele mai variate idei, a căror legătură cu religia nu se recunoaște imediat. Într'o vreme când biserica stăpânea vieța culturală, cărțile sfinte nu influențau numai limba literară, ci cuvintele lor intrau până în adâncurile graiului de toate zilele, apărând în locul cuvintelor vechi. Astfel *post* a înlocuit pe *sec, pomană* pe *cumând*, etc. *Jitie*, cu sensul de «anecdotă», «pățanie» și «beteșug», azi un cuvânt întrebuințat de popor, era odinioară un termen literar bisericesc (însemnând «vieță, biografie de sfânt»); tot din școlile de slavonie a pătruns cuvântul slav-bisericesc *črŭta* «accent, semn deasupra unui cuvânt» în limba țaranului în expresia *nicio cirtă* «nicio iotă, nimic» sau *într'o cirtă* «într'o clipă, imediat». Forma unor cuvinte românești ca *becisnic* sau *praznic* arată că au fost introduse, precum a dovedit P. SKOK (*Slavia*, VII, 1929, p. 786) în epoca postpaleoslavă și independent de rostirea corespondentelor lor în gura Slavilor balcanici. Forma *săvârși* reflectează rostirea literară slavă-bisericească (*săvăršiti*, întocmai ca bulg. *săvăršen* «desăvârșit»), față de dubletul *sfârși* împrumutat direct din bulgărește (*svăršam*). În ceea ce privește verbul *hrăni*, el este, în înțelesul de «a nutri», un împrumut popular din bulg. *hranja* «nutresc, alimentez», dar în sensul de «a păzi», cum se

găsește în textele noastre vechi bisericești traduse din slavonește, e paleoslavul *chraniti* « a păzi ». Mai interesantă e construcția reflexivă *mă jur*, care e decalcată după slavona bisericească, ceea ce se vede din faptul că ea se întrebuițează numai despre jurământul în sens bisericesc (*mă jur pe Dumnezeu*), nu și cel juridic (*a jurat strâmb*).

Într'o oarecare măsură — și în mod indirect — putem recunoaște slavonismele bisericești prin comparație cu corespondențele lor în dialectul aromân. Limba liturgică fiind la Aromâni cea grecească, ei au sau grecisme sau au păstrat cuvintele de origine latină (de exemplu peste *sân* < *sanctus* nu s'a suprapus *sfânt*, de origine slavă, ca la noi, ci acest cuvânt a fost înlocuit, în parte, de *ayju* de origine grecească). Dacă găsim deci un cuvânt de origine slavă și la Aromâni putem spune cu oarecare siguranță că el nu este slavonism bisericesc. (Firește că și în privința aceasta trebuie să procedăm cu critica necesară: față de *icoană* al nostru, primit dela Slavi, găsim și la Aromâni pe *icoană*, care-i împrumutat dela Greci, dela care îl au și Slavii). Cazul invers nu se potrivește decât uneori. Astfel cuvântul nostru *citi* e de sigur un slavonism. Cuvântul mai vechiu era **leg*, ca în celelalte limbi romanice (ital. *leggere*, franc. *lire*), precum dovedește aromânescul *aleg* « citesc » (cu *a* protetic). Adevărat că Aromânii zic pentru « citesc » și *guvășesc*, un grecism literar, care începe să înlocuiască cuvântul de origine latină, întocmai cum slavonismul *citi* a înlocuit pe **leg*.

Și Curtea domnească și cancelariile ne-au dat un număr mare de termeni juridici și administrativi de origine savantă, ca *vornic*, *stolnic...*, *camână* (= o unitate de măsură de greutate, la origine de piatră), *izbrâni*, *deală*, *pravilă*, *zapis*, etc. Dacă în Moldova avem pe *hâtru*, cu această formă sud-slavă (*chytrŭ*), e pentru că avem a face cu un termen juridic răspândit prin cancelarii.

123 a. Din felul cum se prezintă influența slavă asupra limbii române putem face unele deducții interesante asupra raporturilor româno-slave în vremurile pentru care istoria e săracă în știri. Constatările de mai nainte ne fac să dăm dreptate lui C. C. GIURESCU, care crede (*Istoria Românilor*, I, 1935, p. 235 ș. u.) că Slavii nu s'au infiltrat pe nesimțite în regiunile din Nordul Dunării, ci au venit ca un popor năvalnic de cuceritori. După ce ne-au subjugat, ei au format clasa dominantă, boierimea — cuvântul *boier* însuși e de

origine slavă — impunând limba lor în biserică, administrație și în vorbirea claselor privilegiate românești, care au făcut dela început cauză comună cu ei. Din pricina numărului lor proporțional mic — căci majoritatea s'a revărsat asupra Peninsulei Balcanice — Slavii din România actuală au fost înghițiți în cursul vremii de Români. S'a petrecut deci la noi același proces istoric pe care-l întâlnim la Longobarzii din Italia, la Bulgarii slavizați din Peninsula Balcanică și la atâtea alte neamuri. Întocmai precum Normanzii, după lupta dela Hastings (în anul 1066), au format în Anglia pătura conducătoare, impunând în cancelarii limba lor franceză (care a lăsat atâtea urme în limba engleză), iar mai târziu au primit ei înșiși limba populației pe care o stăpâneau, tot astfel s'a întâmplat cu Slavii dela noi.

C. C. GIURESCU se întemeiază pe câteva argumente foarte plauzibile. Înainte de toate pe unul adus de P. P. PANAITESCU în *La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves* (Praga 1931), care crede de asemenea că în Nordul Dunării mai existau în secolul X-XI-lea mici state slavo-române, în frunte cu principii slavi și cu predominarea elementului slav (bulgar) din punct de vedere social și politic. Numai astfel se explică cum un popor latin a putut adopta liturghia slavă, după încreștinarea căpeteniilor slave prin apostoli veniți din Sudul Dunării. Adoptarea ritului slav de toți Românii — și de cei din Ardeal — trebuie să fi fost anterioară cuceririi Transilvaniei de către Unguri, căci această mare reformă religioasă nu s'ar fi putut produce sub egida coroanei apostolice a Sfântului Ștefan. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, 1933, p. 592) care se alătură și el părerii lui P. P. PANAITESCU, adaugă că MELICH a arătat că și terminologia ungurească de origine slavă — și adică bulgară, nu sârbă — dovedește că liturghia slavă s'a întins dela Sud spre Nord, ajungând și la Unguri (cf. *kereszt, keresztyn, szombat*, etc.), tot în secolul X-XI.

Despre o îndelungată comunitate slavo-română, în Nordul Dunării, dă dovadă, afară de numeroase toponimice și cuvinte împrumutate reciproc, și faptul că unele cuvinte de origine ungurească le avem prin mijlocire slavă, în deosebi ruteană. Am arătat în DR. VI, 520—524, că alipirea sufixului *-ui* (< slav. *-ovati*) la verbe de origine ungurească în limba noastră nu se poate explica decât admițând — pentru cuvinte comune tuturor Dacoromânilor, ca *bănuți, băntuți*,

cheltui, *mântui*, etc. — o mijlocire slavă și o epocă veche, dinainte de împrumutarea cuvintelor ungurești cunoscute numai regional. Judecând după reflexele lui *gomb* > *bumb* « nasture » (cu *g-b* asimilat în *b-b*) și *gond* > *gând*, se pare că aceste două cuvinte ungurești au fost împrumutate mai întâi de Slavii nord-dunăreni dela Unguri și adoptate graiurilor lor și că din **gqbŭ* slav a rezultat în românește *bumb*, ca *skapŭ* > *scump*, iar din **gqđŭ* a rezultat *gând*, ca *pađiti* > *pândi*. (Dacă această supoziție e justă, trebuie să admitem că la Slavii nord-dunăreni se găseau, ca la cei sud-dunăreni, amândouă reflexele lui *q*, și că reflexul *un* a durat la ei până după venirea Ungurilor, spre deosebire de Sârbi, care au pierdut pe *n* din *un* în secolul al IX-lea).

N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, p. 596) mai adaugă că și genul feminin al unor cuvinte ungurești, ca *samă*, *talpă*, *vamă*, sau forma și accentuarea altora, ca *a(r)șău*, *hotar*, *cătană*, presupun o mijlocire slavă. (Tot astfel au ajuns, prin mijlocire sârbească, câteva cuvinte ungurești și la Albanezi). Cu deosebire interesant e numele localității *Săvădisla* în centrul Ardealului. Precum a observat G. KISCH (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, p. 287), acest nume nu ne-a venit direct din ungureșul *Szent László*, deși amintește domnia acestui rege ungar (1077—1095), ci din traducerea lui slavă *Sfeti Vladislav* (devenit la noi *Sân-Vlădislau*, apoi *Săv(l)ădisla*), ceea ce e o dovadă că la întemeierea acestei localități locuiau încă Slavi prin apropierea Clujului.

Un alt argument invocat de C. C. GIURESCU este sensul de « țaran neliber », pe care l-a primit pe alocuri cuvântul *rumân*. Acest înțeles arată în mod lămurit că Românii cuceritori au fost subjugăți economicște de Slavi. Pe când în Peninsula Balcanică *romanus* ajunge în limba albaneză (*rëmër*) — ca și *Vlah* în Peninsula Balcanică și în Carpații nordici — să însemneze « păstor », în unele regiuni din Nordul Dunării el devine termenul pentru agricultorul ajuns în stare de șerbie.

124. O altă probă că în România actuală Românii au fost stăpâniți de Slavii cuceritori ne-o dă și onomastica de origine slavă. Întocmai precum în Franța și în alte țări romanice, numele cuceritorilor germani au fost imitate de autohtonii romani, tot astfel, în vremea când Slavii alcătuiau clasa suprapusă, vechile numiri românești ca *Ursu*, *Corbu*, *Lupu*, *Crăciun*, ș. a. au fost înlocuite prin nume ca *Dan*, *Mircea*, *Stan*, *Dragomir*, *Vlaicu*, etc. Dacă mulți dintre voie-

vozi și atâți boieri de-ai noștri purtau în vremurile vechi nume slave, aceasta nu însemnează că ei erau Slavi din naștere, ci numai că boierimea română s'a luat în alegerea numelor după boierii slavi și că numele boierilor români au pătruns apoi și în popor. Nimic nu e mai supus modei decât tocmai numele ce se dau noilor născuți. Paralel cu acest val de numiri de origine slavă s'a revărsat, prin biserică, al doilea mare val de nume scoase din calendar.

Numele de familie dacoromâne — când nu sunt supranume (porecle) — sunt în cea mai mare parte asemenea nume de botez slave. Formele hipocoristice sub care apar foarte multe din ele au de obicei aceleași scurtări și aceleași elemente derivate ca la Slavii sudici, după cum ne putem convinge din studiile onomastice ale lui MIKLOSICH, WEIGAND, MARETIĆ, PAȘCA, ș. a.

Uneori întâlnim nume compuse ca *Aldomir*, *Dobroslav*, *Dragomir*, *Vladislav*, *Vladimir* . . ., altele nume de sfinți, mucenici sau personalități biblice ca *Adam*, *Cosma*, *Damian*, *Dănilă* (= Daniil), *Gheorghe* . . ., etc. Mai dese sunt formele scurtate și derivate dela acestea, precum: *Aldea* < *Aldija* (iar acesta scurtat din *Aldomir*), cu derivate ca *Aldeș*, *Aldulea*, *Alducan*, etc.; *Baiu* < *Bajo* (din *Bajoslav*), cu derivate ca *Baicu* (< *Bajko*), *Băicoiu*, *Băilă* (< *Bajlo*); *Bârlea* < *Brla* (din *Bernardus*), cu derivate ca *Bârleș*, *Bârlescu*; *Bera* < *Bera* (din *Berislav*), cu derivate ca *Berescu*, *Berilă*, *Bercu* (< *Berko*), *Bercan*; *Bobu* < *Bobo* (din *Bogoslav*), cu derivate ca *Bobeș*, *Bobancu*, *Bobanțu*, *Bobonea*, etc.; *Dobre* < *Dobre* (din *Dobromir* sau *Dobroslav*), cu derivatele *Dobrean* (< *Dobrijan*), *Dobrilă* (< *Dobrița*), *Dobrin* (< *Dobrin*), *Dobrotă* (< *Dobrota*); *Dragu* < *Drago* (< *Dragomir*), cu derivatul *Drăgan* (< *Dragan*); *Lațcu* < *Lacko* (din *Lazar* s. *Ladislav*), cu derivatele *Lățcoiu*, *Lăscoiu*, *Lățcoiaș*; *Mirea* < *Mira* (din *Miroslav*), cu derivatele *Mirescu*, *Mircea* (< *Mirča*), *Mircescu*, *Mircior*; *Stan* < *Stan* (din *Stanislav*), cu derivatul *Stanciu* (< *Stančo*), *Stănuț*, *Stănescu*; *Vlad* < *Vlad* (din *Vladislav* sau *Vladimir*), cu derivate ca *Vlădău*, *Vlădășel*, *Vlăduț*, *Vlaicu* (< *Vlajko*); *Voicu* < *Vojko* (< *Vojislav*), etc.

Unele nume calendaristice și derivatele lor apar sub o formă atât de scurtată, încât cu greu le mai recunoști. Astfel *Chimu* < *Ioa-chim*, *Nasta* (sârb. *Nasto*, alb. *Nasto*) din *Anastase*, *Clemu* din *Clemente*, *Coca* și *Coța* din *Constantin*, *Dan* (bulg. *Dano*) din *Daniil*, cu derivatele *Dancu* (< *Danco*) și *Danciu* (< *Dančo*); *Manea* (< *Ma-*

njo) din *Manuil*, cu derivatele *Maniu*, *Măneasa*, *Mănescu*, *Mănic*, *Mănicel*, *Măniga*, *Mănilă*, *Mănișor*, *Maniț*; *Metea* < *Meto* (din *Metodi*), cu derivatele *Meteș*, *Metoaie*, *Metârnă*; *Mihu* < *Miho* (din *Mihail*), cu derivatele *Miha*, *Mihelea*, *Miheț*, *Mihoc*, *Mihuț*...

Numele cel care a desvoltat în slavă și la noi cele mai multe variante și derivate hipocoristice este cel al Sfântului *Ion*: *Ionaș*, *Ionașcu*, *Iuonea* (bulg. *Ione*), *Ioncel* (bulg. *Iončo*), *Ionel*, *Ioaneș*, *Ionică*, *Ioniță*, *Ionițu*, *Ionuț* și femininele *Ioana*, *Ioneasa*; dela varianta *Onu*, cu femininul *Oana*, avem derivatele *O(a)ncea*, *Onciu*, *Oncică*, *Oncilă*, *Oncioiu*, *Onea*, *Onescu*, *Onica*, *Oniga*; dela varianta *Ene* (bulg. *Ene*, *Enjo*) avem derivatele *Enescu*, *Ienciu* (bulg. *Enčo*), *Ieneșel*, *Ienachi* (< *Ianake* < grec. Ἰωννάκης); dela *Ioba* (sârb. *Iova*) avem derivatele *Ioban*; dela *Ivan* (sârb. *Ivan*) avem *Ivănel*, *Ivancu* (*Ivanko*); dela *Ioja* (*Ioșa*) avem hipocoristicul *Țică*; dela *Iancu* (*Țanko*) derivatul *Iancăș*. La acestea se adaugă formele scurtate: *Nelu*, cu diminutivul *Nelucu*; *Liță* și *Liți*; *Nică*; *Nicu*; *Niță* cu diminutivul *Nițică*, *Nițucă*, apoi *Nițu* și derivatul *Nițescu*; *Nuțu*.

Încercarea lui A. PHILIPIDE de a recunoaște în unele nume românești nume latine (de ex. *Cândea* din *Cand-idus*) e nereușită. Faptul că numele *Lupu* (scurtat din *Vasiluțu* sau *Gavriluțu*) coincide, ca formă, cu latinescul *Lucius*, nu ne îndreptățește să-l considerăm ca un urmaș al acestuia, căci o continuitate între numirile oficiale ale Romanilor păgâni și ale Românilor creștini nu există.

Pe cât se pare, strămoșii noștri se numeau, la începutul veacului de mijloc, cu cunoscute nume rustice, mai ales nume de animale, plante, pietre scumpe, etc., ale căror începuturi datează din epoca romană. Nume ca *Ariciu* (*Aricescu*), *Căprioară*, *Cerbu*, *Corbu*, *Cucu*, *Fluture*, *Iepure*, *Lăstun*, *Lupu* și *Lupa*, cu derivatul *Lupan*, *Păun* și *Păuna*, *Porumb*, *Șarpe*, *Șoimu*, *Sturzu*, *Ursu*, *Vulpe*, etc.; *Brad*, *Brânduș* (Moldova) și *Brândușa* (Săliște în Transilv.), *Brebenel*, *Bujor*, *Busuioc*, *Floare* (și mai ales *Florica*), *Garoafă*, *Goron*, *Leuștean*, *Paltin*, *Pîpera*, *Plop*, *Sorbu*, *Rodia* (și mai ales *Rodica*), *Sânziana*, *Secară*, *Sulfina*, *Trandafir*, *Urzică*, *Vioara* (și mai ales *Viorica*); *Argint*, *Margări(n)t*, (*Pro*)fira, *Smaranda*, *Zamfira*, sunt în parte și azi nume de botez date de țăranul român copiilor săi. Cele mai multe nu s'au păstrat decât ca nume de familie. Tot nume de botez erau — și sunt încă în parte și azi — adjective ca *Albu*, *Bucur*, *Crețu*, *Fericel* (nume de botez în jud. Arad), *Lăpădat* (și el cu model latin-medieval și slav), *Micu*, *Mușat(a)* (corespunzând lui *Bellus* latin), *Negru*, *Turbure*; apoi *Soare* (cf. *Soare Z. Soare*, numele cunoscutului director de scenă al Teatrului Național din București) și derivatele *Sorin* și *Soricu*, *Crăciun*, *Țoia*, *Duminecă* (cf. slav. *Nedelja*), *Zâna*, cu diminutivul *Zânca* (prin hiperurbanism: *Zinca*, iar acesta considerat în unele părți, de ex. în Brașov, ca diminutiv din *Zoe*), apoi *Domnica*, *Cercel*, *Ciucur* (Săliște, în Transilv.), *Sora* (cu dimin. *Sorița*), etc.

Creștinismul nu pare a fi schimbat mult onomastica veche românească. Afară de *Nicoară* și *Sumedrea* (din *Sâmedru* = *Sanctus Demetrius*) nu avem alt nume de sfânt cu un fonetism vechiu, decât doar grecescul *Κυριακός* (în loc de *Κυριακός*), păstrat la Sarzi, în Italia de Sud și în numele românesc (azi nume de familie) *Ciurcu*, cf. DR., IV, 1367.

În jumătatea a doua a evului mediu valul puternic de nume slave a schimbat cu desăvârșire aspectul onomasticeii române. S'au răspândit apoi nume ca *Alexandru*, *Ruxandra*, *Sighefrie*, etc. ca reminiscențe literare din cărți populare ca *Alexandria*, *Ghenoveva* ș. a., până ce moda a adus în Principate, în sec. XVII—XIX nume grecești (*Aristița*, *Frosina*, *Marghioala*, etc.) — considerate și azi în popor ca « nume scumpe » — și mai târziu în Ardeal, nume latine, (*Traian*, *Casiu*, *Virginia*, etc.) și, ca o reacție împotriva lor, reîntoarcerea la nume de persoane importante din istoria Românilor (ca *Radu*, *Mircea*, *Vlad*, *Oltea*, etc.). În zilele noastre nu sunt rare numele străine ca *Oscar*, *Richard*, etc. Moda dictează și azi, cum a dictat și mai înainte. Aproape toate fetițele născute în anii din urmă, la Cluj, se numesc *Rodica*. După apariția « Medele-nilor » lui IONEL TEODOREANU, foarte multe fete au fost botezate *Monica*.

Nu numai numiri ca *Apreotesii*, ci și altele ca *Stânloaie* sau *Mărtoiu* arată rolul important al matronimicelor în onomastica noastră.

125. Plină de numiri slave e și toponimia noastră. Și nu ne gândim la nume de localități ca *Iazul*, *Izlaz*, *Izvoarele*, *Lespedea*, *Livada*, *Ostrov*, etc., care există și ca apelative — prin urmare au putut fi numite astfel și de Români — ci la toponimice de origine slavă, care în românește nu însemnează nimic, deci n'au putut fi date localităților decât de cei ce le înțelegeau, Slavii. Din mulțimea de asemenea nume cităm după I. JORDAN (*Rumänische Toponomastik*, I-II, 1924—1926) și G. KISCH (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 1926) câteva: *Bârza*, *Bârzeiu*, *Bârzava* (în Buzău, Dolj, Mehedinți, Muscel, Prahova, Gorj, Brăila, Someș, Arad, Ciuc) < sl. *brŭzŭ* « repede »; — *Cerna*, *Cernaia*, *Cernat*, *Cernădia*, *Cernica*, *Cernișoara*, *Cernofca* (Mehedinți, Tulcea, Vâlcea, Buzău, Muscel, Olt, Prahova, Gorj, Dorohoiu, Neamțu, Bacău, Constanța, Ialomița, Ilfov, Tecuciu, Hunedoara, Timiș, Brașov) din sud-slavul *črŭnŭ* « negru » (cf. croat *Črnce*, sârb. *Černilo*), cu variantele de origine ruteană *Ciorneiul* (Roman), *Ciornohal* (Botoșani), *Ciornoiul* (Tulcea), cf. rut. *Čorne*, *Čorna*; — *Crasna*, *Crăsani*, *Crăsnița* (Buzău, Fălciu, Gorj, Neamțu, Prahova, Vaslui, Ialomița) din sl. *krasnŭ* « frumos »; — *Dâmbul*, *Dâmbroca*, *Dâmbovița*, *Dâmbovicioara*, *Dâmboiul*, *Dâmboviceanul* (Dâmbovița, Gorj, Suceava, Muscel, Ialomița) din v.-bulg. *dqb(r)ŭ* « stejar », *dab(r)ova* « arbori », cu varianta de origine v.-sâr-

bească *Dumbrava, Dumbrăvița, Dumbosul, Dumbrăvioara*, etc. sau rutenească (*Dubrova, Dubrovycá*) *Dobrovățul* (Vasluiu), *Dubruvățul* (Iași). — *Dâlga, Dâlgov* (Brăila, Dolj, Ialomița, Râmnicul-Sărat) < sud-slavul *dlŭgŭ* «lung», cu variantele de proveniență ruteană (cf. *Dolhe, Dolha, Dolzka*, etc.) *Dolhasca, Dolheni, Dolhești* (Suceava, Fălciu, Neamț); — *Ruda, Rudarea, Rudari, Rudărie, Rudeanca, Rudele, Rudeni, Rudești, Rudina* (Argeș, Muscel, Olt, Mehedinți, Vâlcea, Prahova, Ilfov, Dorohoiu, Hunedoara, Timiș) < sl. *ruda* «metal»; — *Rast, Rasicul* (Dolj, Râmnicul-Sărat) < sârb. *rast* «stejar»; — *Slatina, Slătioara, Slagna* (Muscel, Olt, Suceava, Romanați, Vâlcea, Argeș, Ialomița, Arad, Târnava-Mare) < sud-slav. *slatina* «apă sărată»; *Slănic* (Bacău, Buzău, Muscel, Prahova) < *slanikŭ* «vânzare de sare»; — *Toplița, Topliceni, Topalul, Topla, Toplețelul* (Argeș, Bacău, Mehedinți, Muscel, Râmnicul-Sărat, Constanța, Someș, Ciuc) < v.-bulg. *toplŭ*, sârb. *topal* «cald», *toplŭca* «baia caldă» (și toponimic în Serbia și Bulgaria), etc.

În cele mai multe cazuri, formelor slave le corespund toponimice derivate dela tulpini românești. Astfel lui *Cerna, Cernica*, etc. le corespund numirile *Negrești, Negraia, Negrăița, Negrișoara*, etc.; lui *Crasna, Crăsani*, etc.: *Frumușei* (Gorj), *Frumușele* (Iași), *Frumușica* (Bacău, Botoșani, Ialomița, Ilfov, Vâlcea), *Frumușița* (Ilfov, Vâlcea); lui *Slatina*, etc.: *Sărata* (Bacău, Botoșani, Neamț, Prahova, Vâlcea), *Săratul* (Fălciu), *Sărățeni* (Ialomița), etc.

Această repartitie a numirilor românești și a celor de origine slavă pe tot cuprinsul țării e o dovadă despre o convețuire româno-slavă până în văile cele mai ascunse. «Nu există într'un loc numai denumiri slave și în altul numai românești, ci ele sunt amestecate», constată cu bună dreptate C. C. GIURESCU. Neîndreptățită ni se pare însă deducția pe care o face el, împreună cu I. BOGDAN, că «nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașă romană în cursul secolului VI-X».

Numărul mare de numiri date după diferite seminții slave, ca *Bulgari, Sârbi* (care nu trebuie să fi fost chiar Sârbi, ci și de alt neam slav), *Ruși* (care în Bucovina e numele pentru Ruteni), *Leși* (= Poloni), *Tăuți* (= Slovaci), *Huțani* (= Huțuli) și, înainte de toate, *Șchei* (din *Sclavi* = *Slavi*), răspândite pe tot cuprinsul României, dovedesc că Slavii — cu deosebire coloniile de Slavi venite în vremurile mai nouă, ca refugiați sau muncitori din Peninsula Balca-

nică sau dela Nord — locuiau, cel puțin un timp oarecare, în așezările lor, n e a m e s t e c a ț i cu Românii. Astfel întâlnim *Șcheia*, *Șcheaua*, *Șcheiul*, *Șcheuțul* în Brăila, Prahova, Roman, Vaslui, Argeș, Buzău, Muscel, Dâmbovița, Roman, Brașov, Bucovina, *Sârbi*, *Sârbești*, *Sârbițu*, *Sârboiu* în Buzău, Gorj, Râmnicul-Sărat, Bacău, Dorohoiu, Neamț, Olt, Romanați, Suceava, Tecuciu, Teleorman, Tutova, Vâlcea, Arad, Hunedoara, Bihor, Someș, Sălaj, Sătmar, apoi în Ardeal corespondente ungurești ca *Ráczfalva*, *Totfalu* și nemțești ca *Raizendorf*, *Raizenbach*.

Dar chiar când toponimicele de origine slavă ne-au rămas dela vechile seminții absorbite de noi în evul mediu, ele se explică, ca și onomastica imitată după Slavi, tot în lumina cuceririi și dominației slave. În Ardeal o mare parte din numele orașelor și satelor e de origine ungurească sau ne-a venit prin mijlocire maghiară, fiindcă Ungurii au stăpânit această provincie, nu fiindcă în vinele noastre ar curge mult sânge unguresc sau fiindcă Ungurii ar fi fost înaintea noastră în aceste regiuni. Dacă în Picardia majoritatea numelor de localități e de origine germană (chiar în jurul Parisului proporția lor e de vreo 50%), aceasta nu se explică nici prin faptul că Francii ar fi venit într'un număr disproporționat de mare în acele părți, nici prin părăsirea locurilor de către autohtonii galo-romani dinaintea invaziilor, ci prin faptul că Francii au fost cuceritorii și stăpânitorii. Același fenomen îl observăm în Bulgaria, unde populația slavă n'a părăsit țara când au venit Turcii, și totuși toponimicele de origine slavă au fost înlocuite în mare parte prin numiri date de stăpânitorii turci, sau în Grecia, unde jumătatea nordică a țării e împănată cu toponimice slave, deși dominația Slavilor n'a durat mult timp în acele regiuni.

Numiri ca *Târnava* sau *Bălgrad* ne dovedesc că Ungurii — și, mai târziu, Sașii — au aflat, la venirea lor în Ardeal, o populație românească, care avusese *aici* — și nu în Peninsula Balcanică, cum pretind cei ce ne cred admigrați din Sud — o lungă conviețuire cu Slavii. *Târnava* e un derivat din *trünü* « spin » în forma sud-slavă a cuvântului (căci Rușii au *těrnü*, iar Rutenii *ternü*), împrumutată de noi dela Slavi înainte de venirea Cumanilor și Pecenegilor, care au decalcat — precum au arătat HUNFALVY, KISCH și MUNKÁCSI — după numirea slavă pe a lor, traducând, după secolul al X-lea, pe *trünü* prin cuvântul corespunzător din limba lor, *kukel*.

Ungurii au luat, la rândul lor, din limba cumană sau pecenegă pe al lor *Küküllö*, din care derivă și săsescul *Kokel*. Stăpânirea Cumanilor și Pecenegilor în aceste regiuni fiind dovedită și prin alte toponimice (cf. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX-XIV*, p. 506 ș. u.), trebuie explicată și numirea *Alba-Iuliei* ca *Alba-Gyulae*, adică *Cetatea-Albă* a unui *Gyula* (nume de demnitar cuman sau peceneg). Ungurescul (*Gyula-*)*Fehérvár* și nemțescul (*Stuhl*)*Weissenburg* nu-s, precum a arătat WEIGAND și KISCH, decât traducerea slavului *Belgrad*, păstrat în românescul *Bălgrad*.

Instructive sunt și nume ca *Cluj* (oricare ar fi etimologia lui), *Sibiu*, *Sad* (aceste două din urmă de sigur de origine slavă) și altele, ale căror corespondente ungurești și săsești se dovedesc, prin fonetismul lor, împrumutate din românește, iar nu invers.

Considerând toponimia noastră, nu trebuie să uităm că o mare parte din toponimicele noastre sunt la origine nume de persoane. După cele arătate mai sus însă știm că purtătorii de nume slave erau adesea Români — și acesta era cazul mai ales în straturile sociale înstărite, în care trebuie căutați proprietarii locurilor numite după ei. Mulțimea de toponimice de origine slavă nu este deci totdeauna dovadă despre numărul mare al Slavilor în timpurile mai vechi.

Uneori toponimicul slav nu e decât traducerea celui românesc, fie că numirea românească, găsită de Slavi la venirea lor, a fost exprimată de Slavi prin corespondentul lor chiar la așezarea lor în părțile noastre, fie că avem a face cu o traducere făcută de oficialitate. T. SĂVEANU (*Analele Dobrogei* XV (1934), p. 93—112) a arătat că în satul dobrogean *Camena* (din slav *kamenŭ* «piatră») s'a găsit o inscripție care dovedește că el se numea pe vremea Romanilor *Petra* (sau *Petrae*). După toată probabilitatea există o continuitate între numirea latină, transmisă de Români Slavilor, și între traducerea ei slavă. Unul din afluenții râului *Bistrița* se numește, în regiunea muntoasă dela izvoarele lui, încă și astăzi *Repedele*. G. KISCH a dedus cu drept cuvânt că *Repedele* era la început numele râului pe tot parcursul lui și că Slavii l-au tradus pe limba lor numindu-l *Bystrica*. Un exemplu pentru traducere pe cale oficială este *Dălgopol* pentru *Câmpulung* (= germ. *Langenau*) în documente ieșite din cancelarii. Uneori oficialitatea nici nu traduce măcar, ci dă alt nume localității. Astfel numele *Cozia* (dela slavul *koza* «capră») a înlocuit vechea numire românească *Nucet*, atestată la 1388. Mai

în urmă asemenea numiri date de cuceritori sau cele oficiale sunt acceptate de populația autohtonă, care dă uitării numirea veche.

Dacă conservarea unui nume local vechiu în consonanță cu legile fonologice e o dovadă despre o locuire neîntreruptă a unei populații în acel loc, pierderea sau înlocuirea unui nume vechiu, nu probează lipsa de continuitate. Dacă în locul *Lutetiei* a crescut *Parisul*, în loc de *Ticinum* avem *Pavia*, aceasta nu însemnează că populația acestor orașe s'a schimbat. Chiar râurile își modifică adesea numele, precum arată *Allia* și *Rubiconul* (FRIEDWAGNER).

Când avem a face cu traduceri, încetățenirea numelui nou în locul celui vechiu este explicabilă, chiar din punct de vedere lingvistic. Pe vremea când Românii ziceau cutăror locuri *Vad* sau *Pin* și Slavii conlocuitori: *Brod* sau *Bor*, numirea cea străină era cea menită să rămână. Într'adevăr *mă duc la Brod*, *mă cobor din Bor* sunt expresii care nu pot da prilej la nici o răstălmăcire, pe când *mă duc la Vad*, *mă cobor din Pin* sunt echivoce.

Pătrunderea cuvântului străin este însă explicabilă mai ales atunci când el este oficial. Astfel, în Bucovina, stăpânirea de o sută de ani a Austriei a făcut ca vechiul *Vatra Dornei*, prefăcut în oficialul *Dorna Watra*, să devină, chiar în gura multor Români, *Dorna-Vatra*. Vechiul *Ilva mică* devenise, în timpul din urmă al stăpânirii maghiare, *Chișilva* (ung. *kis* = mic). C. LACEA a demonstrat că numele pârâului care curge prin Sibiu, *Țibinul*, nu e decât reflexul sășesc al mai vechiului nume românesc *Sibin* (cu *s* inițial devenit *ț* ca în sășescul *tsurpen* din *soarbe*), pe care Românii l-au dat însă uitării.

Dacă vechile numiri ale afluenților Dunării au în românește o formă care, după toată probabilitatea, arată o mijlocire slavă: *Pathissus-Tisa*, *Dierna-Cerna*, *Berzovis-Bârzava*, *Marisius-Mureș*, ș. a., aceasta nu însemnează că strămoșii noștri ar fi încetat să locuiască vreodată prin locurile spălate de apele lor, ci numai că în acele regiuni Slavii au fost odinioară stăpânitorii. Așa s'a întâmplat și în Peninsula Iberică, unde vechile numiri ca *Saetabis* sau *Pax* apar azi ca *Ţativa* și *Beja*, cu fonetism arab (*s* > *j*; *a* > *e*).

Numele *Oltului* nu poate fi explicat, pe baza legilor noastre fonologice, din vechiul *Alutum*, care în limbile slave putea da însă foarte bine *Olütü*. De aici s'a dedus că Românii n'au continuat să locuiască pe lângă acest râu, ci s'au întors, după părăsirea Daciei, în ținuturile străbătute de el, unde au găsit pe Slavi. N. DRĂGANU (*Românii*

în *veacurile IX-XIV*, p. 537 ș. u.) a arătat însă că cea mai veche atestare a acestei ape este de fapt *Alt*. Ea se găsește în documentele andreiene, în anii 1211, 1222 și 1223, și se repetă « în cel dintâi act dat de un voievod român în care i se pomenește numele », în anul 1372. Numai dintr'o formă *Alt* se explică numele *Alt*, pe care-l dau Sașii până în ziua de azi râului, și tot din *Alt* s'a dezvoltat în mod normal și ungurescul *Olt*. Dacă este așa, atunci nu mai încap nicio îndoială că la venirea Sașilor trebuie să fi existat o populație mai veche, dela care ei primiră forma *Alt*, formă care corespunde cu totul legilor fonologiei românești (căci *Alutum*, accentuat pe întâia silabă, și-a pierdut, prin aincopare, foarte de vreme pe *u* din silaba ce urma celei accentuate). Se pare deci că până în secolul al XIII-lea României au păstrat această formă veche, pentru a primi mai târziu, forma *Olt*, devenită între timp oficială sub stăpânire ungurească.

În concluzie: *toponimia noastră dovedește același lucru ca onomastica și în general elementul slav din limba noastră: influența slavă se manifestă mai mult cantitativ decât calitativ, ea nu e la începutul, ci la sfârșitul epocii de formare a limbii române și nu s'a exercitat numai în sens orizontal, prin simbioză dela popor la popor, ci în mare parte în sens vertical, dela Slavul cuceritor la Românul autohton.*

126. Aceasta nu însemnează însă că nu s'a produs și o influență în sens invers. De mult au fost relevate împrumuturi făcute de Slavi din limba română, dar abia în timpul din urmă s'au recunoscut proporțiile acestor împrumuturi.

F. MIKLOSICH a atras atenția asupra termenilor, mai cu seamă păstorești, pe care României migratori i-au dus la popoarele învecinate. E. KALUZNIAKI a studiat urmele de graiu românesc în Carpații nordici. Studiul său a fost reluat și completat de S. WEDKIEWICZ. Atlasul polon al regiunilor subcarpatine a adus material nou. Reproducem, după DR. VIII, trei hărți prelucrate după acest atlas, din care se cunoaște răspândirea de-a-lungul Carpaților polonezi, a cuvintelor românești din graiul păstoresc: *bircă*, *vătuiu*, *cornut*, *șut*; *găleată*, *merinde*, *rumega*, *meriza*; *putină* și *afină* (amândouă cu *n* rotacizat). Răspândirea aceasta până în Boemia și Silezia, ne arată că nu e nicio piedică de a considera cuvinte ca *sme-tana*, obișnuite la Polonezi, la Cehi (cf. numele compozitorului *Smetana*) și trecute dela ei la Germanii estici (subt forma *Schmetten*),

ca împrumutate din românește. Și cuvântul german (dialectal) *Goschen* «gură» (în sens disprețuitor) pare a fi românescul *gușă*, pe care-l găsim și la Albanezi (*gushë*), Bulgari (*gușă*), Neogreci (*γκοῦσα*), Croați (*guša*) și Unguri (*gusa*).

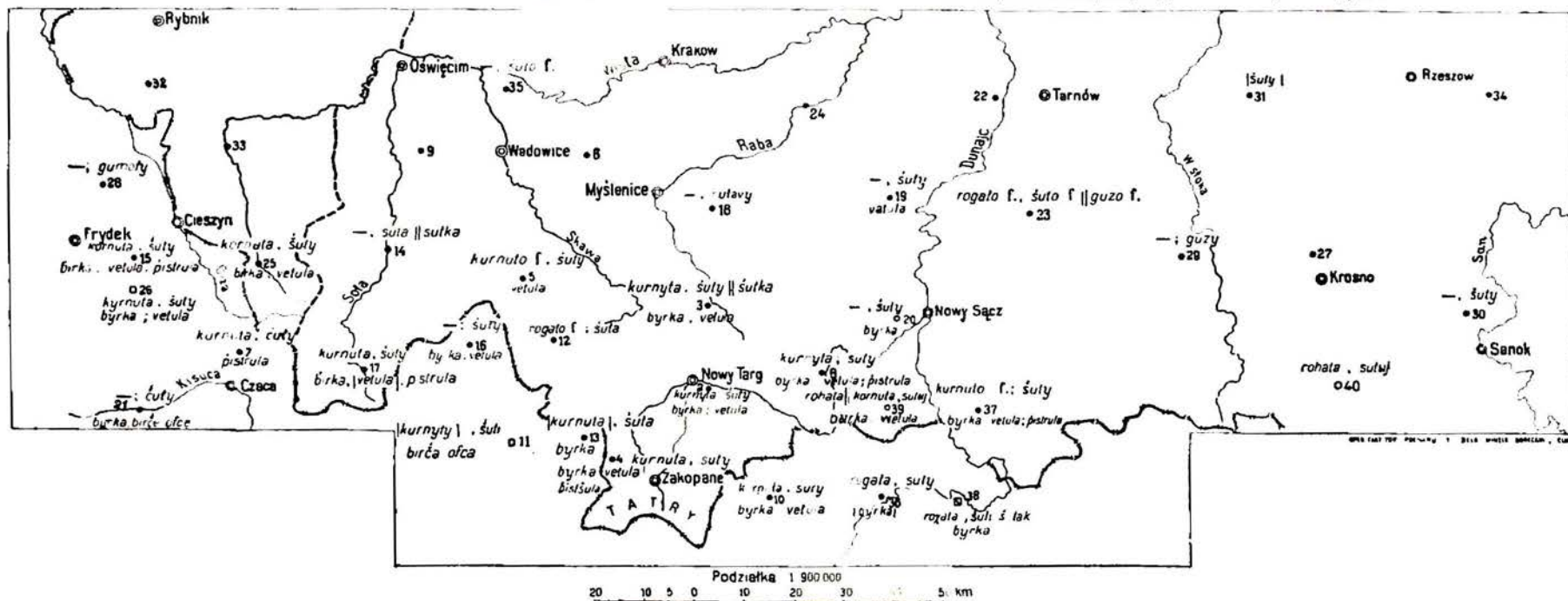
Dintre Slavii vecini cu noi, Rutenii, care, precum văzurăm, au dat Moldovenilor o mulțime de cuvinte de-ale lor, au împrumutat la rândul lor foarte multe cuvinte românești. Dăm după listele publicate de I. A. CANDREA câteva exemple: *văcar*, *urmă*, *arete*, *frunțaș*, *pieptar*, *brătară*, *fată*, *bucată*, *gaură*, *car*, *căruță*, *sapă*, *frânghie*, *ariciu*, *prună*, *piersică*, *jneapăn*, *cumnat*, *fățarnic*, *fin*, *gust*, *jurat*, *parte*, *pradă*, *putere*, *scap*, *seamăn*, *urît*, ș. a. Chiar unele cuvinte de origine slavă se dovedesc, prin forma sau înțelesul lor, a fi împrumutate de Ruteni dela Români, astfel: *kyrža* «bătă ciobănească» < *cârjă*; *kyrd'* și *kerd* (nu **kord*) < *cârd*; *kermač* (alături de *kormač*, cu fonetism rutean) < *cârmaciu*; *pomana* < *pomană*...

În afară de termeni păstorești, ca cei citați mai sus, regionali în ținuturile subcarpatice, Polonii au împrumutat din românește câteva cuvinte devenite literare, precum *katusz* (*katusza*) «tortură», din *cătuși*.

O listă a cuvintelor de origine română în limba sârbească — primite mai toate dela Românii Apuseni — am publicat în vol. II din *Studii istroromâne* (p. 274 ș. u.), de ex. *a-bușile*, *bale*, *bășică*, *bătă*, *bircă*, *blândă*, *brândușă*, *brânză*, *buric*, *câne* (cu *n* rotacizat: *kêr*), *canură*, *cărare*, *cărbune*, *cârnat*, *ciul*, *ciumă*, *ciutură*, *coacina* «oaie cu botul roșu» (< lat. *coccinus*, -a, -um), *colastră*, *creț*, *cucută*, *fluier*, *ghindură*, *gușă*, *măr-gutuiu*, *gutunar*, (în) *groșa*, *laiu* «negru», *măciucă*, *mămăligă*, *păun*, *plaiu*, *puică*, *râncaș*, *sugar*, *târziu*, *turmă*, *urdă*, *urla*... *Brnka*, cu sensul de «erisipel» e împrumutat din românescul *brâncă*, care vine din slavul sudestic *brąka*. (Acesta ar fi dat în sârbește **bruka*). Dacă *činiti* «a face» are la Sârbi — nu însă și la alți Slavi — și sensul de «a fermeca», aceasta se datorește, probabil, influenței române.

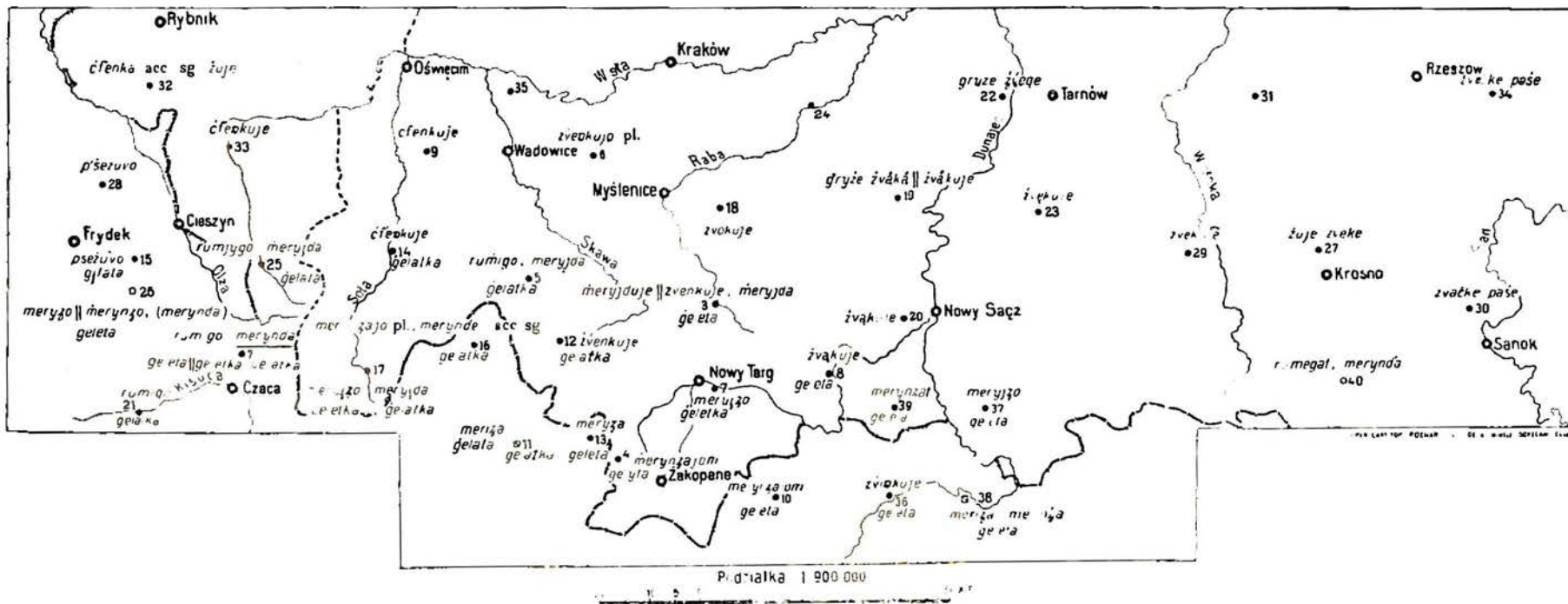
Cuvinte românești se găsesc și în «argotul» țeșătorilor de pănuri din păr de capră (*mutavdžije*), al frângherilor și olarilor din orașele sârbești Kraljevo, Kragujevac, Leskovac, Niș ș. a., precum *brnza*, *galbin* (monedă), *karnja* «carne», *kasarina* «prăvălie» (din *casă* + sârb. *kućerina*), *krculja* «chitanță» (din *cărțulie*) ș. a. (cf. E. PETROVICI, DR. VII 175).

Mapa nr 156 Zasięg wyrazów: a) byrka rodzaj owcy z wł. o krotkiej krętej wełnie b) vezuga młoda lub nieplodna owca (koza) c) pistrula owca pstra na pysku

Mapa nr 173 geleta, geialka naczynie do dojenia owiec

Mapa nr 181 a) owca) przezuwa b) ewent zasięg wyrazu merynda

Într'o mulțime de nume de Serbocroați sau de Vlahi din Serbia recunoaștem cuvinte românești, de ex. *Arboriĉ, Banișor, Barbarasa, Barbat, Bradel (Brad), Bukur, Drakul, Fiĉor, Katuša, Korbovo, Kraĉun, Ljepurov* (Iepure), *Lupuloviĉ, Pasarel, Šerbula* și *Šerban, Singur, Strimbul, Surdul, Ursuloviĉ, Vyšinel*, etc. Cu *n* rotacizat sunt numele: *Sarapa* (= Sare-apa), *Sarebire* (= Sare-bine), *Zmantara* (= smântână). În toponimia serbo-croată întâlnim *Buĉum* și *Buĉumat, Cipitor* (= Ațipitor), *Durmitor, Funtura* (= Fântâna, cu *n* rotacizat), *Kornet, Kruĉica* (= Cruciță), *Kormatura* (= curmătură), *Magura, Maržini* (= margine), *Mijel* (= miel), *Negrișori, Oparitul, Pirlitor* (= pârlitor), *Prijot* (= preot), *Ratunda, Smederovo* (din Sâmedru), *Taor* (= taur), etc. În toponimia și onomastica serbo-croată întâlnim și câteva sufixe de origine română, ca *-el* (despărțit din nume ca *Bradel, Pasarel, Vyšinel*) în *Prekoĉel, Priĉel, Radunel*, apoi *-(i)șor* (despărțit din nume ca *Banișor, Kornišor, Srbșor*) în *Milișor*, și mai cu seamă *-ul* (*-ula, -ule, -uliĉ, -uloviĉ*, etc.) extras din nume articulate ca *Drakul*, etc.

La Slovaci și la Sloveni au intrat, după N. DRĂGANU (*Români în veacurile IX-XIV*, p. 599), cuvintele românești *cățel, ciutură, custură, cupă, oaie și peteci*.

Cea mai importantă influență a exercitat-o limba română asupra celei bulgare. TH. CAPIDAN, în lucrarea sa *Raporturile lingvistice slavo-române* (DR. II, 129—234) a studiat acest element românesc în limba bulgară, constatând două straturi de împrumuturi, unul din perioada paleoslavă, cuprinzând cuvinte ca *ĉuma, kraĉunŭ, paunŭ, sŭlina, sapun* și verbul *pastrija* = păstrez, și altul mai nou, care cuprinde cuvinte cunoscute de toți Bulgarii sau numai termeni regionali, din ținuturile cu populație românească de la Nord de Stara Planina. Între cuvintele împrumutate dela Români cu răspândire generală avem înaintea de toate termeni pastorali, trecuți și la celelalte popoare balcanice — uneori și la Unguri, Ruteni și chiar și la Ruși — ca *fiĉor, furka, guša, kamura, kapuș* (= căpușă), *keptarĉe* (= pieptar), *kosture* (= custură), *kuĉa, spuza, sugare, tufa, vica* (viță). Altele se găsesc numai la Bulgari, precum: *batut, furna, karam* (= a căra), *korda, kărlig, maĉuka, muskur, turta*. Unele, ca *guna* « manta », *kalĉuni, mucka, samar, tumba* sunt cuvinte care lipsesc Dacoromânilor și nu le au — cel puțin în forma și cu înțelesul acesta — decât Aromânii. Cu întrebuințare generală sunt și *buĉiniš* (nume de plantă), *faša,*

čarčaluša (= cerceluși), *destur* (destul), *flutur*, *gura* (nume de plantă), *katinar* (dela Aromâni), *kapra*, *lešija*, *limba* (nume de plantă), *masa*, *moc* (= moț), *pakura*, *pana*, *pașura*, *papușa*, *skurtejka*, *speteazi*, *vuntur* (= vultur) ș. a. Și adverbul *maj* (= mai) e împrumutat dela Români.

Numeroase sunt și urmele românești în toponimia bulgară, relevate mai ales de C. JIREČEK și G. WEIGAND, precum: *Čerčel*, *Bukurovici*, *Krnul* (= cărnul), *Radulovici*, *Krecul* (= Crețul), *Merul*, *Ursolica*, *Singur*, *Murgaș*, *Păsărel*, *Vakarel*, *Ńarbata*, *Mușat*, *Pičor* ș.a.

Dar influența limbii române asupra celei bulgărești nu se reduce la vocabular. Dacă unele evoluțiuni fonologice românești, precum închiderea vocalelor neaccentuate ($a > \text{ă}$, $e > i$, $o > u$) și reducerea diftongului *ea* la *e*, când în silaba următoare urmează vocală palatală (bulg. *veara* « credință » — plur. *veri*, ca rom. *seară* — plur. *seri*), le întâlnim și în dialectele răsăritene bulgărești, ele nu trebuie să fie, cum crede CAPIDAN, împrumutate dela Români. Dacă însă întâlnim la Bulgari unele « balcanisme », precum articolul enclitic, identitatea cazurilor genitiv și dativ, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, repetarea pronumelui personal la dativ și acuzativ sub forma conjunctă (*mene me*, *tebe te*, *nego go*, ca rom. *pe mine mă vezi*, *pe tine te aud*, *pe el îl iubesc*), este probabil că Bulgarii le-au împrumutat mai de grabă dela Români decât dela Albanezi sau Neogreci. Această influență s'a putut produce pe vremea Asanizilor, când Românii au jucat un rol atât de important în formația de stat româno-bulgar, încât limba lor trebuie să se fi bucurat de un mare prestigiu.

127. Abia după anul 1000 au ajuns Dacoromânii în atingere cu Ungurii, a căror răspândire în Ardeal e relativ târzie. În epoca stră-română nu se poate constata nicio influență maghiară, iar în celelalte dialecte române nu găsim niciun împrumut din limba ungurească. Cele câteva cuvinte de origine ungurească la Transdanubieni, ca arom. *varoș*, sau *cucie* le-au venit prin mijlocire slavă. Alteori, când găsim asemănări, ca între istr. *šetęj*, megl. *šetăes* « mă plimb » și ung. *sétálni* « a se plimba », acestea se explică prin faptul că în dialectele române cuvântul e împrumutat dela Slavi (*šetati*), ca și la Unguri.

Din faptul că Istroromânii, Aromânii și Meglenoromânii nu au împrumuturi din ungurește se pot trage două concluzii: 1. Dacă

avem, și în afară de dilaectul dacoromân, un cuvânt care la Unguri nu-i de origine slavă, el e împrumutat de Unguri dela noi și nu invers. Acesta e, după cum văzurăm (§ 109), cazul lui *afină* sau *ciucure*. 2. Sfârșitul secolului al X-lea, ca limită extremă pentru epoca străromână, când Aromânii se găsesc în Sudul Peninsulei Balcanice, despărțiți de ceilalți Români, e confirmat și prin absența împrumuturilor din ungurește: după secolul al XI-lea Dacoromânii nu mai aveau contact cu ceilalți Români, ca să le poată transmite primele lor împrumuturi din ungurește.

Aceste prime împrumuturi din ungurește se pare că ne-au venit — după cum reiese din cele arătate în § 123 a — prin mijlocire slavă. Mai târziu am primit cuvinte de origine ungurească de-a-dreptul, prin contact nemijlocit cu Ungurii.

O parte din cuvintele de origine ungurească sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân, precum: *alcătui*, *bănu*, *bântui*, *belșug*, *cheltui* (atestat în documente slavo-române mai întâi la 1432—37), *chexeș* (1434—37), *chibzui*, *făgădui*, *îngădui*, *lăcui* (1418), *neam*, *labă*, *mântui*, *mistui*, *ogaș*, *pildă*, *șireag*, *tăgădui*, *talpă*, *uliu*, *uriaș*, *vamă*, *viclean*, etc. Cuvinte ca *chin*, *chip*, *gazdă* (atestat la 1427), *hotar* (1392), *ham* (de origine germană în ungurește), *sălaș*, se găsesc și la vecinii slavi ai Ungurilor; unele și la Turci, altele, ca ung. *város* « oraș » (în limbile balcanice cu sensul de « mahala »), au pătruns până la Armeni. *Fel*, care se găsește și la Sârbi (*fela*, *vela*), apare în românește în compuse formate cu elemente lexicale vechi spre a traduce expresii ungurești: *astfel* = efféle, *altfel* = masféle, *ce fel* = miféle, *de multe feluri* = sokféle, *de tot felul* = mindenféle, etc. Unele împrumuturi au dezvoltat în românește sensuri care nu se găsesc în ungurește. Astfel *adomány* « dar » se găsește în limba veche sub forma *ademană*, de unde a fost derivat *ademeni*; *marfă* e ung. *marha* « vită » (pătruns încă odată, în vremuri mai nouă, și sub forma *mărhaie*); *sobă* însemnează « odaie », ca ung. *szoba*, numai prin unele părți ale Ardealului, mai puternic influențate de Unguri, încolo *soba* e aparatul de încălzit, ca în limbile balcanice.

Pentru cuvinte în legătură cu comerțul (ca *vamă*, *cheltui*...) sau cu industriile (ca *meșter*...) — călătoare prin excelență — sau în legătură cu unele instituții imitate după Unguri (ca *aprod*, *uric*, *dijmă*...), învățate de popor prin raporturile cu oficialitatea, răspândirea lor pretutindeni la Dacoromâni nu are nimic neobișnuit. Dacă *coso-*

roaba (ung. *koszorufa*) se aude atât de des și în Țara veche, este, fiindcă acest cuvânt a fost dus de meșteri unguri. Majoritatea cuvintelor însă — mai cu seamă verbele și numele cu sens abstract — au trecut din Ardeal în Muntenia și în Moldova deodată cu răspândirea românismului în aceste părți. Părerea că ele ar fi relice din graiul Ungurilor preexistenți Românilor la Sud și la Est de Carpați și romanizați numai mai pe urmă — susținută în timpul din urmă de TREML-TAMÁS — e cu totul neîntemeiată și izvorăște din tendința de a-i arăta pe Români veniți din Peninsula Balcanică după așezarea Ungurilor în țara noastră.

Cuvinte ca *bâlcu*, *cimotie*, *feredeu*, *hapsân*, *hitoan*, *ileu*, *imaș*, *iz*, ș. a., întrebuințate în Moldova (și necunoscute în cele mai multe părți ale Transilvaniei) au venit acolo deodată cu descălecatul Maramureșenilor. Nume de persoane și de localități din Moldova și Basarabia ne permit să urmărim mai de aproape această mișcare spre Est. Uneori vedem, ca la alte fenomene de limbă, că Moldova se potrivește cu Banatul, existând între aceste două provincii o punte de unire în Transilvania. Acesta e bunăoară cazul lui *ciumurlui* din *csömörlík* (de origine slavă: *čemerî*).

Cele mai multe cuvinte de origine ungurească sunt cunoscute, precum e și firesc, numai în Ardeal, mai ales în părțile vestice și nordice, unde amestecul cu Ungurii a fost mai mare: *băsădi*, *birău*, *boaghe*, *dărab*, *fișpan*, *fonogiu*, *haizaș*, *holdă*, *nemeș*, *sechereș*, etc. Asemenea ungurisme cu întrebuințare locală se găsesc chiar în cele mai vechi texte, precum și în documentele scrise slavonește. Astfel e *fuglu* « prizonier » (ung. *fogoly*) sau *izeclean* « aspru » (ung. *izetlen* « fără gust ») în Codicele Voronețean, *herțeg* (ung. *herzeg* < germ. *herzog*), *fărtal* « sfert », atestat în 1499 (din ung. *fertály* < germ. *Viertel*). Precum se vede din cuvinte ca *ciumurlui*, *herțeg*, *fărtal* ș. a., cuvântul unguresc însuși e adesea împrumutat din slavă sau — mai ales când avem a face cu termeni culturali — din limba germană. Astfel *tar* « povară » vine din ung. *tár* (dintr'un mai vechiu *tavar*) < slav. *tovar* ; *țedulă* vine din ung. *cédula* < germ. *Zettel*.

Unele din ungurismele ardelene au primit în Țara veche sensuri nouă. Astfel *beteag* are sensul de « bolnav », ca ung. *beteg*, numai în Ardeal; în Țara veche însemnează « infirm ». Ung. *irha* « piele tăbăcită » a păstrat acest sens în Ardeal; în Teleorman *irhă* însemnează « blană rasă de păr », iar în Gorj « curelușă subțire cu care cos cio-

banii cojoacele»; aceste înțelesuri modificate dovedesc că avem a face, în Muntenia, cu un cuvânt importat. *Cătană* însemna în Ardeal și Bucov. «soldat», ca ung. *katona*; în Țara veche el avea — lucru ușor de explicat — sensul de «soldat austro-ungar».

Precum am arătat mai nainte (§ 99) numărul destul de mare de ungurisme în Ardeal nu însemnează că populația ar fi fost bilingvă, căci o mare parte din ele se întâlnesc și în regiuni curat românești, în care populația nu știe și nu știa niciodată ungurește. Ele au iradiat dela oraș și s'au răspândit în direcție verticală, dela funcționarii și intelectualii unguri sau crescuți în școli ungurești. Dela ei porneau și locuțiuni decalcate după ungurește, ca a *tăiat* jos *pomul* (ung. *levágni*), a *scris* sus (ung. *felírní*), *coată* (= caută) *afară* (ung. *kinéz*, decalcat la rândul lui după germ. *aussehen*), etc., care se aud din ce în ce mai rar și mai ales prin mahalalele orașelor din Ardeal.

Avem și câteva sufixe de origine ungurească, precum *-șag* și *-șug* (*celușag*, *chelșug*, *meșteșug*, etc.), *-eș* (*vameș* etc.), *-aș* (în nume de agenți ca *birtaș*, etc.). Cele mai multe verbe de origine ungurească au primit sufixul *-ui*, de origine slavă: *birui*, *cheltui*, *mântui*, etc. Variantele *-ălui*, *-ului*, *-zui*, etc. ale acestui sufix, conțin elementele formative *l* și *z* întrebuițate și în ungurește.

Influența limbii române asupra celei ungurești e redusă geograficește mai mult asupra Săcuilor și Ciangăilor din Transilvania și din Moldova și cuprinde în parte aceeași termeni păstorești care se găsesc și la alte popoare vecine. Ca exemplu de cuvinte românești pătrunse în ungurește dăm: *ardeiu* (*árdelj*), *armaș* (*ármás*), *bărbat* (*borbáth*, și nume propriu), *bucată* (*bukáta*, *bukaté*), *butoiu* (*butó*, *butó*), *ciutură* (*csutra*), *coacăză* (*koko*za, *kokolyza*), *coraslă*, *cort* (*kort*, *kortuj*), *cotor* (*toll katra* «cotorul de pe care s'au luat jos penele»), *fecior*, *găleată*, *gușă* (*gusa*), *înjura* (*zsurál*), *noaten* (*nótin*), *oacheșă* (*vakisa*, ca polon. *bakieska*, slov. *vakeša*), *puică* (*pulyka*), *sarică* ș. a. Unele, ca *plăcintă* (ung. *palacsinta*), au trecut și la Nemți (*Palatschinken*). Altele au fost împrumutate iarăși — cu un sens evoluat — de Români: *cercel* a dat în ungurește *csercselye*, pe care l-au primit Românii din nou sub forma *ciorciol* «ciorchine de fructe, țurțur» (cu derivatul *ciorcioli* «a se murdări»). *Făt* a fost luat de vreme de Unguri dela noi, devenind *fattyú* «bastard», care, la rândul lui, a intrat în românește sub forma *fochiu* «copil din flori» (în Ardeal). Tot astfel *ciut* a trecut în ungurește primind sensul de «stân-

gaciu» și cu acest sens a fost împrumutat din nou de Români din Nordul Ardelalului. Unele din cuvintele românești au pătruns de timpuriu în ungurește. Astfel *karácsony* «crăciun» e atestat ca nume propriu (*Karachun*) la a. 1209, *berbécs* «berbece» la 1598, iar ca nume propriu (*Berbech*) la 1423, *ficsór*, din *ficior*, ca nume propriu la 1202—03, *pakulár* «păcurar» la 1661—1711, *votulya* «vătuie» la 1652, etc. (Cf. N. DRĂGANU, *Români în veacurile IX—XIV*, p. 583 ș. u.).

În cele două decenii din urmă românismele s'au înmulțit în limba ungurească din Ardeal. Ele nu privesc numai termeni în legătură cu dominația română (ca *sigurancia* «siguranță», *lej* «leu», sub această formă și la singular), ci și cuvinte uzuale. Astfel am auzit la Cluj: *látni fogom a norokot* = am să-i văd norocul. Avem și traduceri, ca numele «vinetelor» (= patlagelelor vinete): *kékek*. Un caz interesant auzit tot la Cluj e următorul. *Golul* (= engl. *goal*) pe care-l fac jucătorii români de foot-bal, identificat de Unguri cu adjectivul românesc «gol», apare tradus în ungurește prin *üres* (*egy ürest csinált* «a făcut un gol»). Un decalc vechiu în limba Ungurilor Ardeleni e construcția *kell hogy megyek* (în loc de *meniem kell*), după *trebuie să merg*.

128. Semințiile **turco-tătare** care au lăsat câteva urme în limba noastră înainte de așezarea Turcilor osmanlii în Europa, au fost, dacă facem abstracție de Avari, care ne-au dat, pe cât se pare, și ei câteva cuvinte (cf. § 113), Pecenegi, Cumani, Cazari și Tătari. Influența acestor limbi începe însă după despărțirea dialectelor. Dacă un cuvânt ca *cioban* se găsește și în alte dialecte decât cel dacoromân, aceasta nu însemnează că e un cuvânt turanic împrumutat în epocă străromână. El e de origine turcească (*čoban*) și a pătruns în toate limbile balcanice: bulg. *čoban*, *čobanin*, sârb. *čoban*, *čobanin*, alb. *tshoban* «păstor» și «Român», n.-grec. τζοβάνις. Dela Sârbi l-au împrumutat Istroromânii, la care *țobân* e mai rar întrebuițat decât *pastîr*; dela Albanezi îl au Aromânii, care-l întrebuițează foarte rar (*čobanbaș*, cf. și localitatea *Čobanlades* în Tesalia), căci numele păstorului de oi e la ei *picurar*; dela Bulgari l-am împrumutat noi. Harta nr. 13 arată cum acest termen a trecut, adus de păstori în transhumanță, din Țara veche, în Ardeal, unde totuși se păstrează încă vechiul termen *păcurar*.

Urme sigure de graiu *peceneg* n'avem în românește decât în toponimie: *Peceneaga*, *Pecineaga*, *Pecineagul* (Brăila, Buzău, Muscel, Tulcea). În Ardeal întâlnim *Peceneagul* (Făgăraș), dar mai ales formele *Beșineu*, *Beșinou* și *Beșinova* (Năsăud, Târnava-Mică, Timiș-Torontal, Sibiu), venite prin mijlocire ungurească (*Besenyő*).

Mai bogată e toponimia noastră în urme *cuman* e: *Comána* și *Cómăna*, *Comanea*, *Comani*, *Comeni*, *Comăneanul*, *Comăneasa*, *Comăneasca*, *Comănești*, *Comănița* sunt răspândite aproape pretutindeni în Țara veche și pe alocuri (Făgăraș, Hunedoara, Arad) în Ardeal; multe din aceste toponimice au la bază numele de persoană *Cóman*, cu derivatele și hipocoristicele *Comănescu*, *Comșa* ș. a. După seminția cumană a *Uzilor* (*Оүзюл*) e numită *Poiana Uzului* și *Uzul* în Bacău. Cu Cumanii deodată au venit și *Iasigii* (lat. *Iassones*), al căror nume îl păstrează orașul *Iași* și, în Ardeal, *Iașul*, și *Iașii* din jud. Făgăraș și Odorheiu. G. WEIGAND (Jb. XXVI-XXIX, p. 97—100) a arătat că tot de origine cumană sunt numirile locale terminate în *-uiu*; de asemenea se crede că numirile de persoane terminate în *-ab(a)* ca *Toxsabă*, *Talabă*, *Tâncabă* — înainte de toate *Basarabii* — ar fi de origine cumană (cf. N. IORGA, *Imperiul Cumanilor și domnia lui Basarabă*, p. 3—4).

Vocabularul cuman ne e cunoscut din faimosul Dicționar cuman-latin din 1303 editat, după manuscrisul dăruit de Petrarca Bibliotecii din Veneția, de GÉZA KÚUN. Cuvintele cumane nedeosebindu-se mult de cele turcești, originea cumană a cutărui cuvânt sau nume local românesc o indică numai rareori forma lui, ca în cazul lui *Teleorman* din cumanul *Teli orman* «pădure nebună» (adică deasă) față de turcescul *Delî orman* (cu *d* corespunzând cumanului *t*). Avem totuși un criteriu spre a recunoaște cuvintele de origine cumană în românește. Neexistând adică în Ardeal cuvinte de origine turcească — decât cele transmise prin mijlocire slavă — extensiunea lor geografică dincolo de Carpați le arată a fi cumane. Asemenea cuvinte sunt: *beciu* «pivniță boltită» (cuman *beč el* «urbs munita»); lipsește la Turci), *dușman* (*dušman* în Codex Cumanicus) și *toiu*, care avea sensul originar de «ospăț», din cumanul *toy* «convivium».

Cazarii au lăsat o urmă în toponimia noastră: numele satului *Cuzdrioara* (din *Cuzărioara < ung. *Kozárvár*) în Someș, pe când numiri ungurești precum *Kazar*, *Kozar*, *Kozard*, etc. se întâlnesc și în alte regiuni.

În ceea ce privește pe Tătari și pe Nogaii înrudiți cu ei, aceștia au lăsat puține urme în vocabularul românesc, dispărute și ele mai toate. Avem a face mai ales cu numiri ca *mârzaci*, date căpeteniilor tătărăști, sau numele unor dări ca *alámul*, *ilișul* (cuvânt atestat pe la mijlocul secolului al XV-lea) sau *ușurul*. Numai puține cuvinte ca *arcan*, *capcană*, *cobuz*, *haraba* au trecut în graiul poporului și sunt întrebuițate până azi în Moldova.

Nu se cunosc în românește urme din graiul Bulgarilor turanici. Teoria lui MELICH, după care ei ar fi fost transmițătorii numirilor unor râuri din Ardeal nu este convingătoare, (cf. N. DRĂGANU, DR. VII, 224—254).

Cu mult mai importantă — cel puțin din punct de vedere numeric — e influența limbii turcești asupra celei românești. Ea a fost studiată în mod amănunțit de L. ȘĂINEANU în voluminoasa lui monografie despre *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, care ne-a servit și nouă la elaborarea acestei părți din lucrarea noastră. Iată câteva din concluziile lui:

Un strat mai vechiu de turcisme, din secolele XV-XVII, cuprinde cuvinte ca *aba*, *amanet*, *basma*, *cântar*, *chel*, *ciorbă*, *chirie*, *cusur*, *dulaș*, *dulgher*, *fotă*, *fudul*, *halva*, *leafă*, *maramă*, *odaie*, *para*, *saltea*, *samsar*, *samur*, *soiu*, etc., cunoscute pe tot cuprinsul Țării vechi, unde au pătruns și în graiul poporului. Al doilea strat, mai nou, din epoca fanariotă, cuprinde neologisme turcești cunoscute aproape numai în straturile superioare ale societății, care imitau modele venite dela Constantinopol. Ele au dispărut în cea mai mare parte din limbă deodată cu încheierea acestei epoci. Acestea abundă mai ales la ultimii cronicari și la scriitori ca IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU și A. BELDIMAN. «Mai toate turcismele sunt de ordin material și se raportă, afară de politică și arta militară, la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și nutriment, la meserii, comerț și industrie. Vieța religioasă și intelectuală au rămas cu desăvârșire străine de contactul secular cu Turcii: bilanțul elementului osmanliu nu conține nicio noțiune de ordine pur abstractă, niciun verb propriu zis». Verbe ca *chelesc*, *închiriez*, etc. sunt derivate, pe teren românesc, cu mijloace derivate românești. Avem însă câteva sufixe de origine turcească, precum *-giu* (*bragagiu*, *cafegiu*, *boiangiu*...), *-lâc* (*samsarlâc*, *caraghiozlâc*...), *-liu* (*chefliu*, *nurliu*...). Aceste sufixe apar legate aproape numai de cuvinte de

origine turcească — chiar când nu există asemenea derivate în turcește — sau considerate ca atare. Când, acum câțiva ani, s'a introdus la noi dansul exotic *rumba*, acest cuvânt a fost asimilat celor de origine orientală; de aceea celui ce juca « rumba » i se zicea *rumbagiu*. Subiectele vorbitoare disting de cele mai multe ori turcismele între celelalte cuvinte ale limbii, fie din cauză că aparțin cam aceleași sfere semantice, fie din pricina unui semn distinctiv formal: accentul pe silaba finală: *cafeá*, *casmá* (în pluralele *cafele*, *casmale*), *cazán*, *calabalác*, etc.

Cuvintele de origine turcească fiind relativ nouă, au păstrat de cele mai multe ori sensul turcesc, iar dacă uneori apar și cu alte sensuri în românește, acestea se găsesc dialectal și în turcește. Numai rareori întâlnim evoluții semantice petrecute pe teren românesc, precum la *lichea*, *moft*, *nuri*, care în turcește însemnează « pată », « giaba » și « lumină ». Multe turcisme au primit la noi o notă glumeață sau batjocoritoare, astfel *marafet* (în turcește « știință, talent »), *tertíp* (în turcește « proiect, plan »), *hal*, *hatâr*, *taifas*, etc.

« Unele turcisme foarte populare sunt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origine greacă sau slavă: *ciorap* (călțun), *caldarâm* (pavea), *ciarșaf* (prostire), *dud* (agud), *tibișir* (cridă), *peșchir* (prosop), *tavan* (sofit, alătura de bagdadie), dar și viceversa, însă mai rar: *babacá* și *neneacá* (propriu Moldovei), *duducá* (domnișoară), *dughianá* (prăvălie) ».

Turcismelor din Țara veche le corespund adesea ungurisme în Ardeal, unde cultura materială a fost uneori de proveniență maghiară: *catifea* — barșon (ung. *bársony*), *basma* — cheșcheneu, *chibrit* — ghiufă, *cearșaf* — lepedeu, *lulea* — pipă, *rachiu* — palincă, *rândea* — gealău, *tutun* — duhan, etc. Nu rareori cuvântul unguresc din Ardeal e înrudit de aproape cu cel turcesc din Țara veche: *geaba* cu *hiaba* (ung. *hiába*).

Cele mai multe din cuvintele de origine turcească din limba română se găsesc și la popoarele balcanice, câteodată și la Unguri (*haraciu* — ung. *harács*, *fustan* — ung. *fosztány*, etc.), căci stăpânirea turcească a avut aceleași efecte pretutindeni. Aceste turcisme comune sunt o dovadă despre mentalitatea asemănătoare la popoarele din Sud-Estul european.

Lipsa turcismelor în Ardeal poate servi ca un criteriu pentru cunoașterea originii unor cuvinte. Astfel L. ȘĂINEANU și alții au

crezut că verbul *a leșina* e un derivat dela *leș* « cadavru ». Dar substantivul *leș*, de origine turcească, e necunoscut în Ardeal, unde totuși e răspândit verbul *a leșina*, pentru care trebuie căutată deci altă etimologie.

Unele din turcismele noastre — mai ales cele pătrunse în graiul popular — ne-au venit desigur prin mijlocire slavă. Așa s'a întâmplat mai ales în Banat, unde numeroasele turcisme nu se datoresc stăpânirii turcești, ci sunt împrumutate dela Sârbi. Aceasta se vede și din forma și din sensul unora din ele. Astfel în Banat nu se zice *ceșmea* (*cișmea*) și *iatagan*, ca în Țara veche, unde cuvintele sunt împrumutate din turcește, ci *ceășmă* și *atagan* din sârb. *česma*, *atagan*. De asemenea sensul de « conversație » pe care-l are cuvântul *divan* (cu derivatul *divăni* « a conversa ») în Banat, e necunoscut în turcește (ca și la *divan* în Țara veche), dar îl are sârbescul *divan* și *divaniti*. *Baș* pentru « tocmai, într'adevăr », atât de frecvent în graiul bănățean, e și el un turcism trecut prin filieră sârbească.

Același lucru se poate spune despre cuvintele de origine turcească din dialectul istroromân: toate sunt luate dela Serbocroați, de ex. *harambăsa* « căpitan », *țobăn* « cioban ».

În schimb dialectul a român și cel meglenit, ca toate limbile balcanice, sunt pline de cuvinte de origine turcească, dintre care unele se găsesc și la noi, altele însă nu. Mai ales Megleniții au multe turcisme care lipsesc și Aromânilor; le au însă și Bulgarii din Meglenia.

Foarte mic e numărul cuvintelor românești în turcește: *boyar* « boier », *kalarăș* « curier », *mukan* « cioban din Ardeal » (mocan), *mamaliga*, *dalavere* « transacție » (= *daraveră*, care, la rândul lui, e decalcat după turcescul *alyşveriş*) și alte câteva.

V. TRECUTUL.

129. Dacă examinăm cuvintele care în limba română însemnează « a se mișca dintr'un loc într'altul », observăm o mare bogăție lexicală. Numai ca verb defectiv (în expresii ca *până atunci mai va* = mai trece) s'a păstrat latinescul *vadere*. Tot astfel *ire*, cunoscut textelor noastre vechi și dialectului istroromân (la viitor: *i-voř*). Al treilea verb defectiv e **passare* (derivat din *passus* « pas »), cu o vitalitate

mare în alte limbi romanice (ital. *passare*, franc. *passer*, etc.); îl avem în expresii ca *pasă-mi-te*, iar la Istroromâni ca imperativ dela *meře* « merge »: *păs!* Verbul care arată mișcarea dela un loc la altul e *ambulare* (rom. *umbla*), cu compusul *perambulare* (*a se plimba*). La acesta s'au adăugat la noi alte două verbe, care în latinește aveau cu totul alte sensuri, *mergere* « a cufunda » și *plicare* « a îndoi », precum și *se ducere*, despre care a mai fost vorba în acest volum. Dela *călător* s'a format derivatul *călători*. Și verbe ca *lua*, *apuca* sau *face* și *da* se întrebuițează adesea cu sensul de a se mișca într'o direcție: *a luat-o prin pădure*, *a apucat pe potecă*, *a făcut la stânga*, *voiu da pe la voi...* La aceste cuvinte de origine latină s'au adăugat împrumuturi ca *porni* (din slavă), *andăli* (din ung.). În special pentru umblarea prin munți avem, pe lângă *sui*, *urca* și *pogori* (*cobori*), cuvinte dialectale ca *guri* sau *gui*, *tuna*, *tuli*, *urla*.

Dacă examinăm cuvintele care numesc drumul, vedem mai întâi că s'au pierdut, ca și în celelalte limbi romanice, *trames*, *deverticulum*, *meatus*, *actus*, *angiportus*. Lipsește și *semita* (franc. *sentier*) și *camminus* (franc. *chemin*), de origine celtică. Se pare că șoselele care legau orașele mari, întreținute cu atâta grijă pe vremea dominației romane, nu mai jucau mai târziu un rol în vieța strămoșilor noștri, deoarece cuvântul latinesc pentru ele, *via*, a dispărut din limba română. Chiar și drumurile de *c a r e*, *carrariae* se prefăcură cu timpul în *cărările* noastre înguste, pentru care avem o sinonimică bogată, formată din împrumuturi din alte limbi — ca *potecă*, *hățiș*, etc. — la care s'au adăugat, prin munți, *plaiurile*, atât de deosebite, ca sens, de franțuzescul *plage* sau italianescul *piaggia*.

Cuvântul *via* a fost înlocuit la noi prin *callis*, care în latinește însemna o « potecă prin munți sau păduri » (cf. « ut Apuli solent facere, qui *per calles* în montes Sabinos pecus ducunt », la VARRO) și înlocuirea aceasta este caracteristică pentru vieța Românilor în munți și păduri, ale căror poteci au putut să primească înțelesul general de drum. Mai târziu, când *drum* a intrat, dela Slavi, în limba noastră, el a înlocuit de cele mai multe ori, în sensul material al cuvântului, pe *cale*, păstrat mai ales în sensul figurat de « direcție » sau « procedeu, metodă ». Înainte însă de a ceda noului sinonim locul său, el desvoltase o frazeologie atât de bogată, cum numai un cuvânt întrebuițat mereu și la nenumărate ocazii o putea naște. Într'adevăr, dacă deschidem Dicționarul Academiei la cuvântul

« cale », vedem că în afară de expresii figurate precum *calea laptelui* (sau *a robilor*), *calea primară*, *calea albă*, *calea întoarsă*, *calea jumătate*, *calea mînzului*, etc., sau de locuțiunile (din Nordul Ardealului) *cu o cale* « totodată » și *d'o cale* « odată » (care se găsesc și la corespondentele romanice ale lui *via*), avem un număr mare de expresii formate cu *cale*, pentru cele mai variate noțiuni, pentru care azi întrebuițăm mai ales neologisme.

Astfel: « potrivit, nimerit, corect, just, drept, cuviincios, cuminte, înțeleptesc, bine și frumos » se exprimă prin *cu cale*, iar contrariul prin *fără (de) cale* (tot așa la Aromâni și Albanezi);

« peste măsură, foarte, prea, neobișnuit, extraordinar, excesiv, mare, strașnic » e redat prin *din cale afară* (sau *afară din cale*);

« drept, după merit, cum se cuvine » era mai de mult *p(r)e cale*, iar ideea opusă de « nu de-a-dreptul, pe de lături » este și azi *alătura cu calea*;

« asemenea, tot așa » e *pe calea ceea*; învoirea finală, se exprimă prin *calea(ca)-valeur*, un fel de « treacă-meargă »;

ideea de « a îndruma, a aranja, a sfătui, a povățui », dar și « a organiza, a întocmi, a face rost, a pregăti » și « a învăța minte », precum și « a hotărî » e *a pune la cale*, cu substantivul *punere-la-cale*;

« a cădea de acord, a se putea învoi cu cineva » e *a (o) scoate* sau *a ieși la cale*;

« a îndrepta spre bine, a scoate din rătăcire » e *a duce pe cineva la cale*, sau *pe calea cea bună*;

« a fi gata, dispus, a avea intenție » e *a fi pe cale să...*;

« a face să înțeleagă, a convinge » e *a-i da cuiva în cale*;

« a-l scuti să mai meargă undeva » e *a lua cuiva calea din picioare*;

« a nu ști încotro s'o apuci, a sta la îndoială, a șovăi » se exprimă prin *a-i fi cuiva calea cruce*;

« a nu mai putea răsbi, a fi silit să renunți la ceva » se exprimă prin *a i se închide cuiva calea în codru*;

« a împiedica pe cineva în acțiunile sale » e *a sta cuiva în cale*, iar « a se împotrivi, a-l opri să-și ajungă ținta », *a se pune în calea cuiva*;

« a pândi pe cineva » e *a-i aține calea*, iar « a-l lăsa să treacă » e *a da cuiva calea*;

« a-și face rost să poți pătrunde neobservat » e *a-și face cale* (deosebit de *a face o cale* = o călătorie); ~

« a trebui să treci pe undeva » e *a avea cale* ;

« a nu se amesteca în treburile altora » e *a-și vedea de cale* ;

« a încerca ceva în alt fel » e *a lua o altă cale* (deosebit de *a-și lua* sau *apuca calea în picioare* « a pleca, a porni în călătorie »);

« modalitatea de a face ceva » se exprimă prin *a afla chip și cale să...* ;

o « distanță » (mare) se arată prin *cale de...* (*o poștă*, etc.).

O asemenea eflorescență frazeologică neobișnuită era firească la acei Vlahi pe care KEDRENOS îi cunoaște în 976 ca « hoditoi », adică drumeți, și pe care documentele sârbești îi numesc cu vorba românească de *kjelatori* (= călători), vestiți cunoscători ai celor mai ascunse căi din munți și codri. În această vreme, când nici munții, nici pădurile nu reprezentau o bogăție pentru proprietarii lor, Românii îi stăpâneau virtual din Pind și până în Carpații Nordici.

Exemplul acesta este destul de elocvent, credem, pentru arătarea raportului strâns ce există între **limba și trecutul unui popor**: bogăția cea mare în termeni care arată mișcarea dela un loc la altul, evoluția semantică a cuvintelor care însemnează un drum și frazeologia variată a lui *cale* corespund uneia din cele mai interesante faze din trecutul nostru: epoca migrațiilor pe plaiurile Carpaților și ale continuatorilor acestor munți în Peninsula Balcanică.

Dacă istoria ne dă — ca în cazul citat — explicarea unor fenomene interesante de limbă, limba, la rândul ei, poate să întregască lacunele istorice. Acest lucru e adevărat mai ales la noi, Românii. Începuturile poporului român sunt, pentru istorici, o « enigmă » și « o minune »; pentru linguiști ele formează una din cele mai pasionante probleme. Căutând s'o elucideze, *cercetătorii de azi ai limbii au înaintea de toate o datorie de împlinit: să rectifice unele opinii eronate din punct de vedere pur lingvistic, exprimate de înaintașii lor, căci acestea au condus pe căi rătăcite pe cercetătorii trecutului nostru îndepărtat.*

O vom face pe scurt aici, referindu-ne la cele expuse în capitolele precedente.

1. Din faptul că tot ceea ce caracterizează limba română, deosebind-o de oricare altă limbă din lume, se găsește în câteși patru dialectele (§ 108), s'a dedus cu drept cuvânt că într'o epocă străromână toate grupele de Români aveau contact unele cu altele, încât inovațiile de limbă s'au putut propaga în toate direcțiile. În niciun caz

nu putem admite că un amestec din aceleași elemente constitutive, — Romani și Traci la dreapta Dunării și Romani și Geto-Daci la stânga fluviului — ar fi putut produce, fără continuitate geografică, aceleași fenomene de limbă.

Din această dezvoltare convergentă a limbii române în epoca în care au apărut cele mai importante inovațiuni, s'a tras concluzia că limba străromână ar fi fost unitară, iar din această presupusă unitate s'a dedus că patria primitivă a Românilor trebuie căutată pe o întindere teritorială redusă.

Am arătat în cele precedente (§ 110—111) mai întâi că unitatea relativă a limbii române se poate explica și altfel decât așezându-i pe Români într'un «leagăn» limitat, și anume prin lipsa de centre orășenești în jurul cărora se dezvoltă de obicei dialectele, prin omogenitatea socială și contactul nivelator dus pe distanțe mari de păstorii migratori. Dar limba străromână nici nu era de fapt atât de unitară după cum s'ar părea, ci existau importante deosebiri regionale de graiu. De asemenea am scos la iveală unele fapte din care putem deduce că Străromânii locuiau pe o întindere teritorială mare, în Peninsula Balcanică și în Nordul Dunării.

2. Din faptul că limba română aparține grupului de limbi balcanice, leagănul ei a fost așezat în Peninsula Balcanică. S'a insistat cu deosebire asupra marilor asemănări cu limba albaneză, care nu s'ar explica în românește decât dacă leagănul Românilor ar fi fost în apropiere de leagănul albanez (prin *Dacia nova*, cu Dardania).

Am arătat (§ 92) cum trebuie să înțelegem asemănările limbii române cu limbile balcanice. În cele mai multe cazuri avem a face cu inovații românești ale căror începuturi le găsim în limba latină. Dezvoltarea lor în sens «balcanic» se datorește contactului cu vecinii care, ca și noi, aveau aceeași «forma mentis» sudesturopeană, datorită acelorași influențe culturale, aceluiași fel de traiu și aceleiași atitudini în fața unor evenimente istorice asemănătoare.

Calea normală de propagare dela o limbă la alta e cea a împrumutului. Pentru ca o expresie să ajungă dela un popor la altul, ajunge ca o parte a celor două popoare să fi fost în contact geografic; odată împrumutul realizat, el s'a putut propaga mai departe. A fost de ajuns ca un grup de Români să fi trăit printre sau lângă Albanezi — care aveau aceeași structură socială ca strămoșii noștri — pentru ca un element albanez să treacă la acești Români și, dela ei, la Ro-

mânii care nu mai locuiau în apropierea nemijlocită a Albanezilor. Precum generalizarea cuvântului *chior*, de origine turcească, în toată țara veche (cf. harta noastră nr. 10) nu însemnează că acest cuvânt a fost adus de Turcii care s'ar fi așezat pretutindeni în țară, tot astfel nu trebuie să ne închipuim că elementele albaneze ar fi fost aduse în România actuală de Albanezi așezați între noi sau de Români veniți din Peninsula Balcanică.

Dunărea n'a fost o piedică geografică pentru propagarea inovațiilor de limbă, precum ea nu împiedică nici astăzi ca Românii din jurul Vidinului și din regiunile Timocului să vorbească același graiu ca cei din Oltenia și din Banat.

3. Numirile topice sunt o dovadă peremptorie că cei ce le-au dat au locuit prin acele regiuni. Când forma lor e dezvoltată în consonanță cu legile fonologice ale limbii respective, știm că cei ce vorbesc acea limbă au locuit în tot cursul timpului prin acele părți: astfel Dacoromânii au locuit pe lângă Crișuri pe vremea când s'urmat de *ī* din *Crisius* se prefăcea în *ș* (*Criș*), iar Aromânii nu locuiau de sigur prea departe de Salonic, pe când *a*, *l* și *on* din lat. *Salona* se prefăcea în *ă*, *r* și *un* în arom. *Sărună*.

Dimpotrivă, nici absența unor toponimice în consonanță cu legile fonologice, nici prezența unor nume de localități cu aspect fonologic străin, nu dovedesc discontinuitate în locuirea acelor regiuni. Cu alte cuvinte, dacă în Grecia de Miază-noapte un număr mare de localități sunt de origine slavă, acest lucru nu însemnează decât că Slavii, care au stăpânit un timp — destul de scurt de altfel — aceste regiuni, au imprimat toponimiei grecești pecetea șederii lor prin acele locuri, și nicidecum că Grecii au părăsit țara lor de baștină fugind dinaintea Slavilor năvălitori și că ar fi revenit mai târziu pe acele locuri, primind numele slav în locul celui grecesc, pe care îl uitaseră. Tot astfel dacă unele nume vechi din Peninsula Iberică au astăzi o formă dezvoltată după legile fonologice arabe, nu după cele spaniole, aceasta nu dovedește că Spaniolii au stat într'o vreme departe de acele localități ocupate de Arabi, ci numai că numirea oficială, a cuceritorilor arabi, s'a impus și a fost primită și de localnicii ibero-romani, care au dat-o uitării pe cea veche (§ 125).

Așa s'a întâmplat și cu numele locale care la noi au fonetism slav. Slavii cuceritori au impus autohtonilor cucerțiți pe ambele maluri ale Dunării numele date de ei (*Dâmbovița*, *Ialomița*, etc.) sau mo-

dificate după legile fonologiei lor (*Mureș, Someș, Drava, Kulpa, Una*, etc.).

Dacă n'ar fi așa, ar trebui să ajungem la concluziile câtorva învățați unguri și bulgari, cari se contrazic în mod atât de izbitor. Cei dintâi, având interese de ordin politic, să ne prezinte ca veniți din Peninsula Balcanică după așezarea lor în Ardeal, contestă continuitatea noastră din cauză că toponimia ardeleană n'ar păstra numele antice cu fonetism românesc. Bulgarii, cărora nu le convine să ne știe cu drepturi istorice în țara lor, cred dimpotrivă că « pour un esprit non prévenu, il est clair qu'une population romane n'aurait pu vivre en Mésie après le VII-e siècle sans laisser de trace » (MUTAFCĬEV). Dar dacă n'au fost nici în România de azi, cum cred Ungurii, nici în Peninsula Balcanică, cum cred Bulgarii, unde erau Românii în veacul de mijloc ?

Faptul dela care trebuie să plece oricine studiază începuturile poporului român, este următorul: regiunile dela cursul inferior al Dunării și al afluenților ei erau locuite la sfârșitul evului vechiu de o populație romanică sau romanizată. În aceste regiuni apar astăzi Românii, care vorbesc o limbă romanică. Toponimia, onomastica și unele împrumuturi la Bulgari și Sârbi dovedesc existența Românilor în evul mediu prin regiuni locuite azi de Slavi în Peninsula Balcanică. Până la proba contrară, trebuie să considerăm deci pe Români ca urmașii Romanilor pe locurile unde se găseau odinioară și unde îi regăsim și astăzi — cu revărsări dincolo de limitele de pe vremea Imperiului Roman — după un hiat în istorie de câteva secole. Trecutul Românilor în tot timpul de când Romanii dispar din istorie și până la primele știri istorice despre Români, se poate compara — după o frumoasă asemănare a lui WIRTH — cu acele pâraie subterane care intră în stâncile unor regiuni calcaroase, pentru ca să reapară mult mai târziu, cu aceeași apă limpede fertilizând împrejurimile.

Istoria, arheologia, etnografia și linguistica trebuie să meargă mână în mână spre a ne face să înțelegem desvoltarea poporului român în epoca parcursului său subteran.

« Die Rumänen sind » — spune A. WIRTH, în cartea sa *Der Balkan* (ed. 4, 1924) — die zäheste Rasse der Erde, selbst die Kinder Israels nicht angenommen. Juden gab es immer, aber die Rumänen waren... acht bis neun Jahrhunderte verschwunden. So völlig verschwunden, wie gewisse Bäche im

Schwäbischen Jura und im Karst, die meilenlang unterirdisch fließen. Plötzlich aber im dreizehnten Jahrhundert, tauchen die Rumänen wieder auf, und diesmal blieben sie. Seitdem haben sie um sich gegriffen, wie eine grosse Wasserflut, eine schier uferlose Überschwemmung bildend. Sie lebten ausser unter eigener unter nicht weniger als fünf fremden Flaggen, aber kein Herrenvolk ist imstande gewesen, sie zu Boden zu drücken. Im Gegenteil: sie drücken auf ihre Herren». (Citat de TH. CAPIDAN, în DR., IV, p. 1271—72).

Dacă istoricii și cronicarii nu pomenesc de Români — nici la Nord nici la Sud de Dunăre — veacuri multe, e fiindcă izvoarele nu văd starea, ci mișcarea, fiindcă existența Românilor în aceste regiuni unde se găseau din vechime era ceva firesc, ce nu trebuia relevat. Tot astfel nu se pomeneste, până târziu, nimic despre Albanezi, băștinași în regiunile locuite de ei. În cronici se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu vieța pașnică; organizațiile de state nouă, nu lipsa de organizație a celor cucerite. Întâiele știri despre Români apar abia când încep și ei să se miște, când se răscoală, iau parte la expediții războinice sau au oarecare legătură cu anumite personalități istorice.

TH. CAPIDAN (*Romanitatea balcanică*, 1936, p. 41) accentuează cu drept cuvânt că și realitățile demografice actuale ne împiedecă să-i căutăm pe vechii Români pe un teritoriu atât de mic ca provincia Dardania. « Aceste realități ne arată că, astăzi, toți Bulgarii cu toți Grecii și cu toți Albanezii, adunați la un loc, nu dau numărul Românilor din Dacia și din Sudul Dunării. Dacă noi Românii ajungem la 14¹/₂ milioane de suflete, Grecii, Bulgarii și Albanezii laolaltă abia ajung la 13 milioane. Această proporție trebuie să se fi păstrat în oarecare măsură și în veacurile de mijloc. Deoarece, dacă este adevărat că Românii din Dacia, cu timpul, și-au putut asimila unele elemente alogene, în schimb, Vlahii din Sudul Dunării care roiau cu turmele în toată Peninsula, începând din Dalmația până la Marea Egee și din Balcani până în Peloponez, în cea mai mare parte au fost desnaționalizați. În condițiunile acestea, oricare ar fi natura considerațiunilor lingvistice, pare lucru de neadmis ca strămoșii unui popor, care reprezintă sinteza celor mai puternice tulpini din Dacia și Peninsula, să fi rămas cu așezările într'un teritoriu atât de redus, cum este triunghiul Scopie—Niș—Sofia, ceea ce ar corespunde cu ținutul cuprins între Sibiu—Turda—Brașov, iar ceilalți mai puțin numeroși, să fi ocupat Dacia cu întreaga Peninsula Balcanică ».

130. Cucerirea Peninsulei Balcanice a fost o necesitate pentru Roma, care trebuia să-și asigure drumul spre Asia Mică. Subjugarea Dacilor a fost mai mult o măsură de ordin strategic: Dacia Traiană avea să fie un mare și puternic cap de pod care să asigure cucerirea Peninsulei Balcanice dinspre Nord, atunci când Dacia deveniseră din ce în ce mai amenințatori.

Dintre toate invaziile care s'au revărsat asupra Sud-Estului european și pe care Daco-Traco-Geții le-au suportat relativ ușor, una

singură le-a fost fatală, cea venită dela Vest, a Romanilor. Ea a schimbat dintr'odată, în spre Roma, orientarea culturală, îndreptată până atunci spre Elada, și a produs evenimentul cel mai greu în urmări în istoria unui neam: pierderea limbii materne și înlocuirea ei cu o limbă nouă.

Urmașii lui Boerebista și ai lui Decebal n'au putut rezista armatelor disciplinate, forței imperialismului conștient roman, prestigiului imens al Romei și mijloacelor ei încercate și perfecționate într'o lungă epocă de cucerire, de colonizare și desnaționalizare a provinciilor. Peste o veche cultură daco-geto-tracă, cu influențe grecești și cu puternice aderențe orientale, s'a grefat civilizația apuseană a Romei. În locul caselor de bârne sau de leasă împletită din nuiele, așezate lângă un izvor sau pâraiaș de munte, răsăriră, ca din pământ, temple mărețe, uriașe amfiteatre și apeducte măiestre; în locul potecilor șerpuitoare călcate de piciorul încălțat în opinci al autohtonilor, s'au clădit străzile largi și pietruite ale inginerilor romani. Deodată cu ele, limba celor ce stăpâneau lumea fu primită de neamurile Tracilor, Dacilor și Geților. «Pentru ca o limbă să se generalizeze», zice A. MEILLET (*Linguistique*, p. 118 și 120) «e necesar și deajuns ca ea să servească de suport unei civilizații... Cu cât domeniul e mai vast, cu atât sunt mai importante relațiunile între oamenii care-l locuiesc, cu atât trebuința unei limbi comune se face mai simțitoare, iar expansiunea limbii civilizației și a puterii politice devine mai ușoară și mai repede».

Romanizarea Daciei, în scurtul răstimp cât a ținut dominația romană, e pentru L. HAHN cea mai elocventă dovadă despre marea aptitudine pe care oamenii din popor, de rasă diferită — mai ales Asiatice și Sirieni — o aveau de a converti la romanism neamurile cucerite: «Ubique vicit Romanus, habitat», vorba lui SENECA. PATSCH crede că în cei 160 de ani de stăpânire română s'a desfășurat în Dacia «o viață culturală romană de o intensitate extraordinară». Recordul de iuțală în schimbarea caracterului provinciei Dacia nu se poate asemăna decât cu stările ce se pot observa, în epoca noastră, în America de Nord. Precum în noul continent cele mai deosebite neamuri și-au uitat în câteva generații limba și și-au renegat originea spre a primi cu mândrie calitatea de cetățeni americani și spre a vorbi de bună voie limba engleză, tot astfel conștiința vie a apartinerii la marele Imperiu și covârșitoarea civilizație apu-

seană au putut produce în acel timp adoptarea limbii latine până în păturile adânci ale populației autohtone. Nu trebuie să uităm nici prestigiul de care s'a bucurat la noi totdeauna tot ce e străin. Dacă considerăm cât de ușor învață Românul alte limbi și privim numărul de cuvinte împrumutate de Români — în măsură mai mare decât o cerea economia internă a limbii — dela Slavi, în epoca în care au stat sub influența lor și, mai târziu, dela Unguri în Ardeal; dacă privim devastările pe care le face, la țară, imitarea graiului orășenesc, considerat ca mai « ales », și vedem cum gazetarii și mulți dintre scriitorii noștri mai tineri își împeștrăscă scrisul cu neologisme primite fără niciun simț de respect pentru tradiție — vom înțelege că mirajul civilizației romane și romanizarea impusă printr'o conștientă și organizată acțiune de colonizare a dus în mod necesar pe strămoșii noștri (a căror fire am moștenit-o) la o însușire repede a limbii stăpânitorului roman.

Mai e și alt lucru. O limbă flexionară atât de nuanțată ca cea latină a fost adoptată, în provinciile cucerite, de o populație cu o conștiință lingvistică foarte diferită și prinzând numai vag nuanțele ei. În gura popoarelor alogene romanizate, latina păstra ce avea mai banal, ea era o limbă sărăcită, ad usum omnium (W. v. WARTBURG). Totuși chiar și acest « instrument comod, bun pentru toate mâinile », cum îl numește MEILLET, latina vulgară, servea la răspândirea unei civilizații binefăcătoare, la mărirea orizonturilor de-a-lungul unor admirabile căi de comunicație și la acea ordine care cumpănea independența pierdută. Populația băștinașă trăise înainte de romanizare într'o fărâmițare mare, ducând o viață pur regională. Toți se găseau într'o neliniște continuă, pricinuită de luptele interne și cele cu dușmanii din afară. Roma era sinonim cu ideea de stabilitate. Tot ce ținea de domeniul culturii și toată terminologia legată de viața de toate zilele a devenit latin; numai vocabularul țăranelui-păstor păstra urmele limbii vechi (W. v. WARTBURG).

Nu vom greși deci când vom admite că după un secol și jumătate de dominațiune romană, Dacia Traiană, cel puțin în regiunile în care colonizarea era intensă, era, ca limbă, de fapt romană.

Procesul de romanizare în provinciile estice l-a descris în mod magistral L. HAHN în *Rom und Romanismus im Griechisch-römischen Osten* (1906). Dăm în cele următoare un scurt rezumat:

Romanizarea nu trebuie să ne mire într-o epocă în care « orice funcționar sau ofițer își putea permite orice, când un centurion sau un lictor reprezenta majestatea poporului roman ». Omul simplu primea prin contactul cu soldații, negustorii, portăreii, perceptorii, expresiile latine din limba ostășească, juridică, negustorească. Poziția veteranilor era privilegiată în colonii. (Așa se explică sensul general — ieșit din sfera termenilor ostășești — pe care *veteranus* > *bătrân* îl are în românește). Pe timpul republicei, învingătorii romani romanizau fără scrupule; sub împărați romanizarea se realiza prin inflația elementului roman în Estul european. Roma, capitala, cu împăratul și senatul ei, influențează de departe. Claudius cere dela cetățenii romani să știe latinește. Puterea nescăzută a Romanilor, cu toate pierderile mari în războaie, stă tocmai în câștigarea de elemente nouă romane. Serviciul îndelungat militar fiind o cheazăie a romanizării, face ca numărul cetățenilor recrutați din soldații legiunilor și al veteranilor din auxilia să sporească. Plinius cel tânăr e mulțumit cu câștigul realizat pentru romanitate din liberarea sclavilor. Aceștia uitau repede originea lor și încercau, prin asimilare, să apară ca adevărați Romani. Din ei se recruta, pe vremea împăraților, o parte a funcționărimii. « Conștiința că ai devenit un membru integral al națiunii privilegiate și că te poți bucura de situația și favorurile ei, trebuie să fi exercitat o mare influență asupra mentalității celor ce se mândreau cu titlul de *civis Romanus* ». Și Paulus — singurul apostol cu nume roman — se simte cetățean roman și beneficiază de drepturile ce decurg din această calitate. Prin el creștinismul primește o infiltrație civică și se acomodează la mentalitatea arică.

Soldații — care se simțeau Romani — întrebuițați la clădiri, în fabrici, la paza prizonierilor și întemnițaților, răspândeau limba latină și la țară. Mai ales o făceau soldații din provincii, care se credeau superiori provincialilor, având o foarte dezvoltată mândrie națională și considerându-se ca reprezentanții romanității. Ei câștigau dreptul de cetățenie după un serviciu de 25 de ani.

Influența romanizatoare a oastei — mai întâi în apropierea garnizoanelor și a castrelor — se vede mai ales în Dacia. Inscripțiile sunt în marea lor majoritate latine. Tot așa în Moesia, Tracia nordică și Panonia. Oștirea, cu influența ei romanizatoare, rupe Nordul Peninsulei Balcanice de sub influența grecească și îl întoarce spre Roma.

Romanizarea Daciei s'a putut face atât de repede și fiindcă ea coincide cu momentul celei mai mari expansiuni a romanismului. Plutarh spune că pe vremea lui Traian aproape toți oamenii întrebuițau limba Romei.

Urmărirea pe inscripții a părinților cu nume dacic având copii cu nume roman, făcută cu atâta grijă de V. PÂRVAN, este de sigur un indiciu despre progresul evident al romanizării biruitoare, dar el se raportează mai mult la clasele sociale suprapuse, care așezau inscripții pe morminte și la care felul de a-și boteza copiii ca stăpânitorii poate să fi fost și o chestiune de modă. Mai important e faptul că avem urme arheologice despre așezări romane *la țară*: « numai în județul Romanți s'au descoperit până acum urmele a 35 de sate romane » (C. C. GIURESCU).

131. Cea din urmă dintre provinciile romane, Dacia, fu părăsită cea dintâi. Istoricul PATSCH, în ale sale *Beiträge* (II, 1915, p. 206—43), ne arată imposibilitatea de a păstra pentru Roma această provincie hărățuită de vecinii care cereau un « spațiu vital ». Marc Aureliu suportă acel bellum Germanicum et Sarmaticum, despre a cărui greutate ne putem face o idee din faptul că Iasigii făcuseră în Dacia, Panonia și probabil, în Moesia, 100.000 de prizonieri, pe care trebuie să-i restituie la încheierea păcii. Subt Maximius (235—238) au fost alungați Dacii liberi și Sarmatii năvălitori, iar în 245 fu respinsă invazia Carpilor, cu care avea să lupte din nou Decius (245—251). La 251 îl bat pe acesta și-l omoară Goții, care în 269 se revarsă peste țările balcanice.

În astfel de împrejurări Dacia nu mai era de ținut. Claudiu (270) se gândea s'o părăsească, iar Aurelian — împăratul care se îngrijise de recăștigarea altor provincii pierdute — renunță la politica de prestigiu și evacua provincia, pentru ca să poată reface Peninsula Balcanică devastată. El cedă Goților, după o victorie, locurile din Nordul Dunării, sperând să-i abată astfel dela regiunile sub-dunărene, care trebuiau refăcute după grelele suferințe cășunate de invazii și de ciuma ce ajunsese la un punct culminant în anii 251, 261 și 270. Deci retragerea din Dacia n'a fost dictată de motive umanitare, ci de o politică realistă și de considerații strategice, precum le întâlnim la marii comandanți din toate timpurile: evacuarea regiunii prea expuse și așezarea oștirilor pe o linie strategică ușor de apărat, în dosul căreia forțele puteau fi reorganizate. « Prin părăsirea Daciei a fost salvat Imperiul » (C. DAICOVICIU).

Oricât de paradoxal s'ar părea, **evacuarea Daciei** de armată și oficialitate și lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menținerea romanismului în stânga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistență armată, năvălitorii ar fi distrus populația romană, trecând peste ea, precum un ciclon trece peste un dig prea slab, măturând tot ce i se opune în cale. Retruse în Dacia Aureliană, armatele imperiale găseau pe Dunăre o linie de apărare de primul rang, iar în Peninsula Balcanică un hinterland cu mari resurse; de asemenea drumul spre Asia Mică asigurat. Pe întinderea mare a provinciei lăsate, în Nordul fluviului, în stăpânirea năvălitorilor, aceștia aveau loc să se răspândească în toate direcțiile; ei nu mai puteau izbi cu atâta putere, precum valurile mării se pierd pe

o întinsă plajă nisipoasă. Setea de teritoriu a barbarilor era astâmpărată pentru un timp oarecare. Mulți dintre cei ce au plecat cu legiunile vor fi nutrit nădejdea că se vor reîntoarce în Dacia, pe care o inscripție pe o monedă o numește « cea fericită » (*Dacia felix*). Mama viitorului împărat Galienus (311), plecând din Transilvania de azi, s'a refugiat dinaintea invaziilor Carpilor dincolo de Dunăre, dar s'a așezat într'un loc de lângă țărmlul ei drept, gata să se înapoieze imediat ce situația politică s'ar fi schimbat și rămânând cu ochii ațintiți asupra provinciei părăsite, pe care o regreta și spre care o trăgea inima (PATSCH).

Cei mulți, țărani și sărăcimea, au rămas de sigur în țară și după evacuarea oficială. Nici n'ar fi avut cum să-i încapă Dacia lui Aurelian, în provincia din Sudul Dunării.

Experiența din ultimul războiu mondial ne arată și ea cum trebuie înțelese evacuările decretate de stăpânire. Ele atingeau armata și funcționăria și pe cei ce trăiau pe urmele lor sau pe cei ce-și temeau bogățiile; săracilor nu le cădea greu să ia asupra lor tot riscul invaziilor, fiind cei dintâi care jefuiau ceea ce fugarii nu puteau duce cu sine. Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniștească pe cei dela centru, și în fantazia celor cuprinși de panică. Când această spaimă colectivă trecea, mulți se întorceau la vetrele părăsite. « O plecare în masă », zice ZEILLER (*Origines chrétiennes*, p. 39) « ar fi fost inexecutabilă fără de războiu. Goții, înaintea cărora se retrăgeau Romanii, n'ar fi admis o evacuare a întregii populațiuni civile. Dacă această populațiune se acomoda noului regim, Aurelian n'avea niciun motiv să se arate mai intransigent decât ea. De fapt, nici AURELIUS VICTOR, nici autorul Epitomului ce i se atribue adesea, nici ZOSIM, nici ZONARAS nu coroborează mărturia lui EUTROPIUS și a celorlalți istorici. Înclinăm deci a crede că Dacia n'a fost evacuată complet în anul 275 ». Nu se părește o provincie atât de frumoasă ca Dacia, observă cu drept cuvânt FRIEDWAGNER, care invocă — referindu-se la JUNG — analogia provinciilor Noricum și Vindelicia, unde stăpânirea romană durase de trei ori mai mult decât în Dacia. Deși la 488 a fost dată porunca pentru părăsirea acestor provincii și e vorba, în știrile istoricilor, de toți locuitorii (*universi*) care ar fi ascultat de ordinul dat, știm că mulți dintre ei rămaseră locului. Nici oficialitatea n'avea interes să insiste prea mult asupra evacuării îndată ce era acoperită

și nu mai avea răspundere. Astfel încă în secolul al IX-lea se mai găseau, în număr mare, țărani care vorbeau o limbă romanică pe moșiile Mănăstirii St. Emmerau în Regensburg și St. Peter în Salzburg, trăind în satele lor (« vici Romanisci ») și lăsând în toponimie atâtea urme netăgăduite despre existența lor: *Lentia* > *Linz*, *Batava* (Castra) > *Passau*, etc. ».

« N'au fugit nici Galoromanii în fața Francilor », scrie C. C. GIURESCU, « n'au fugit nici Italienii în fața Goșilor și apoi a Longobarzilor, n'au fugit, mai târziu, Sârbii, Grecii și Bulgarii în fața Turcilor. N'am fugit nici noi în fața Tătarilor... În Moesia găseau un pământ mai sărac, în schimb aceleași primejdii, aceeași nesiguranță ca acasă, în plus receptorul roman. De altfel chiar armata care trebuia să-i apere de barbari însemna asemenea sarcini și asemenea obligații... încât acești locuitori preferau o năvălire a barbarilor unei staționări în mijlocul lor a armatei imperiale. Ne-o spune lămurit scriitorul LYDUS, referindu-se la epoca mai târzie a lui Iustinian ». Ce însemnau abuzurile unui militarism excesiv se vede din multele și violentele răscoale ale populației autohtone din Peninsula Balcanică împotriva stăpânitorului roman, mai ales când recrutările forțate începuseră să se facă și între băștinași.

« Die Landbevölkerung und die niederen Schichten der städtischen blieben im Lande... In das herrenlose Gebiet strömten die Grenzstämme ein und traten an die Stelle der romanischen Oberschicht, die abgezogen war » (F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 103). « Im Bereiche der ehemaligen Provinz Dazien traf die Gepiden noch Reste der eingewesenen romanischen Bevölkerung an. Wie Z. B. in Rhätien und Noricum werden auch hier nach Aufgabe der Provinz wesentlich nur die besitzenden Klassen ausgewandert, die Ärmeren, insbesondere die an die Scholle gefesselten Bauern der Grossgrundbesitzer zurückgeblieben sein. » (L. SCHMIDT, *Die Ostgermanen*, 1934, p. 544). « ...Daraus ergibt sich die wichtige Schlussfolgerung, dass die Latinität der trajanischen Kolonisationsperiode hier (in Siebenbürgen) nie erloschen ist, sondern dass sie im Munde der bäuerlichen Bevölkerung, unbeeinflusst von den städtischen Zentren, durch all die Jahrhunderte erhalten geblieben ist ». (G. ROHLFS, *Archiv f. d. Studium d. neueren Sprachen*, vol. 175, p. 35). « Pas de déromanisation de la Roumanie actuelle au début du moyen âge, pas de réromanisation médiévale par les Roumains partant de la rive Sud du Danube ». (O. J. TUULIO, *Neuphilologische Mitteilungen*, vol. 89, p. 99). « Die Frage, ob die Rumänen alle erst im Mittelalter vom Balkan herübergekommen seien, oder ob Rumänien immer eine weingstens zum Teil romanische Bevölkerung gehabt hat, beantwortet PUȘCARIU, meines Erachtens schlagend im Sinne der zweiten Alternative », scrie W. v. WARTBURG în *Zeitschrift f. rom. Philologie*, 1937, p. 98. Același autor vorbește despre continuitatea Românilor în opera sa *Die Entstehung der romanischen Völker* (1939, p. 157—159), din care dăm, în traducere românească, unele părți: « Nimic nu ne îndreptățește să presupunem că ordinul lui Aurelian ar fi fost urmat de întreaga populație. Așa ceva ar fi în contradicție cu tot ce știm despre persistența coloniilor romane în regiunile evacuate... Romanii

dunăreni și balcanici părăsiră mai târziu, dinaintea cetelor de barbari ce năvăleau mereu, numai șesurile bogate și roditoare, retrăgându-se în văile împădurite și prin pășunile neumblate din munți. Ei deveniră păstori, în vecinică mișcare, trăind după produsul turmelor lor... și ducând o vieță aspră, nesigură și plină de privațiuni, dar lipsită și de orice moliciune. Nu vom enumera toate neamurile care s'au revărsat peste ținuturile locuite de Romanii răsăriteni... Cei mai mulți barbari veneau, erau un timp oarecare clasa conducătoare, și dispăreau apoi iarăși... Pentru Bizanțini, care singuri s'au îngrijit să lase o amintire urmașilor despre evenimentele vremii, numai aceste neamuri războinice și cuceritoare erau vrednice de amintit... Despre Romani ei vorbesc rar sau nu pomenesc nimic... Lipsa urmelor arheologice este dela sine înțeleasă la un popor de păstori ».

132. Majoritatea învățaților — istorici și linguiști — sunt de acord în a admite că o parte a populației autohtone a continuat să rămână în Dacia Traiană și după evacuarea provinciei de Aurelian, pe la 270 d. Chr. Mai puțini sunt cei ce cred că această populație s'a putut păstra cu limba ei romanică în lunga epocă de năvăliri și că din ea ne-am trage noi, Dacoromânii, că între noi și coloniștii lui Traian ar exista o continuitate.

Într'adevăr, dacă privim în alte părți, vedem cum, deodată cu decăderea imperiului roman, care de acum se accentua din ce în ce mai mult, romanitatea regiunilor periferice începe să se stingă. Toată fășia întinsă a Africei de Nord, începând în dreptul Peninsulei Iberice și sfârșind în dreptul Sardiniei, s'a pierdut de timpuriu pentru romanism (pentru ca abia de curând să fie romanizată prin colonizări de Francezi, Spanioli și Italieni). În Nord, nu numai în Insulele Britanice (care nu fuseseră niciodată romanizate complet), ci și în regiunile ocupate de Germani, limba romană s'a stins; s'a conservat doar, în câteva insule mici, adăpostite în munții retoromani.

În Europa Centrală, în Panonia și Noricum, Romanii au fost desnaționalizați. Numai în Sud-Estul european, romanitatea s'a păstrat până azi și a cucerit cu timpul regiuni întinse. Hărțile nr. 25—26, reproduse după W. v. WARTBURG, permit o instructivă comparație a romanității, pe timpul celei mai mari expansiuni, cu ceea ce e romanic astăzi.

Deși ținuturile ocupate de Români au fost în vechime cele mai expuse năvălirilor și deși popoarele năvălitoare s'au așezat ca un zid de nepătruns între Romanii dela cursul inferior al Dunării și între frații lor din Apus, deși nenumărate cete răsfirate de Români s'au pierdut în cursul veacurilor în mase aloglote, mai ales slave, totuși

limba latină continuă să fie vorbită de multe milioane de Neolatini răsăriteni.

Care sunt cauzele acestei miraculoase vitalități ale romanității estice ?

Oricât de paradoxal s'ar părea, cred că una din cauze e tocmai faptul că gurile Dunării și trecătorile Carpaților estici și nordici au fost în toate vremile porțile deschise prin care pătrundeau popoarele năvălitoare.

Cu mult înainte de a se începe marea mișcare de dislocare etnică pe care istoria o cunoaște, la începutul evului de mijloc, sub numele de « migrațiunea popoarelor », prin România de azi treceau — așezându-se adesea aici — neamuri venite din stepele Rusiei sau din regiunile Vistulei: Cimerieni, Celți, Sciți, Sarmați, ș. a.

Aceste invaziuni repetate, au creat la popoarele băștinașe o adaptabilitate la împrejurările istorice specifice acestor regiuni, adaptabilitate care avea să le prindă bine și mai târziu. Precum corpul omenesc se imunizează cu timpul contra unor agenți patogeni ce-l atacă în mod periodic, astfel strămoșii Românilor și-au întocmit traiul în așa fel, ca să poată rezista năvălirilor trecătoare sau să găsească un modus vivendi cu cuceritorii așezați statornic printre ei.

În privința conviețuirii cu barbarii, cele arătate de J. JUNG în *Römer und Romanen in den Donauländern* n'au pierdut nimic din valoarea lor documentară, ci, dimpotrivă, apar mai verosimile în lumina ultimelor cercetări. Invocând mărturia unor scriitori ca HIERONYMUS, SALVIANUS și PRISCUS, JUNG conchide că populația rămasă în Dacia trăia în împrejurări adesea mai bune decât înainte. Seminiile germane și Hunii erau prea puțini numeroși pentru ca să muncească singuri pământul, iar stăpânirile lor erau prea scurte și prea schimbătoare pentru ca să poată asimila pe localnici. « Germanii », scrie și GAMILLSCHEG, « care au venit înaintea Gepizilor în Dacia și Panonia — Vandali, Goți, etc. — nu se puteau dispensa de brațele populației autohtone, care trăia din munca pământului. Ei erau siliți s'o cruțe, întocmai ca Francii în Galia și Goții și Longobarzii în Italia. Acești Daci, Panoni și Iliri romanizați, erau pe jumătate liberi; deposedați fură numai marii proprietari ». Cât despre Huni, cunoaștem mărturia atât de caracteristică a unui cetățean al Imperiului roman răsăritean, de naționalitate greacă, ajuns în captivitatea Hunilor și eliberat mai târziu, care povestea

lui PRISCUS cât de bine se simțea în noua sa patrie, unde nimeni nu-l supăra, unde dreptatea era sfântă, judecătorii nu erau venali, ca la Romani, iar birurile nu erau, ca subț aceștia, permanente și insuportabile.

Greutatea dominației romane trebuia s'o fi simțit mai ales acești Daci romanizați, refractari ordinii impuse fără de cruțare. Eliberați de subț jugul roman, ei trebuie să fi răsuflat ușurați și fericiți că se întorc la libertatea lor de odinioară. Cu noii lor stăpânitori vremelnici izbuteau să se înțeleagă și mai târziu; aceasta o vedem din multe atestări. Într'adevăr, într'un mare număr de știri și de documente din toate regiunile locuite de Români, aceștia sunt pomeniți împreună cu alte neamuri: încă în secolul al VII-lea ei apar ca Βλαχορρηγινοι, în Peninsula Calcidică, amestecați cu Slavi; după anonimul Regelui Bela, Ungurii găsesc la venirea lor pe Vlăhi în tovărășia Slavilor; la 1027 împăratul bizantin pleacă în Italia cu o armată în care sunt Bulgari și Vlăhi; tot bulgaro-vlah e și Imperiul Asaneștilor; cronica lui ANSBERTUS (1190) amintește pe cruciații atacați de Vlahul Ioniță care avea subț ascultarea sa, Vlăhi pe lângă Cumanii și alte neamuri; expediția comitelui Ioachim din Sibiu dela 1210 se face cu o armată alcătuită « ex Saxonibus, Vlaxis, Siculis et Bissenis »; în documentele medievale sârbești Vlahii sunt amintiți împreună cu Albanezii, iar în emigrările lor spre Vest, Vlahii, Maurovlăhii și Uscocii sunt amestecați cu Slavi; la 1224 e pomenită « sylva Blacorum et Bissenorum »; la 1256 e vorba de « pars Siculorum et Olachorum », etc.

Istoria ne învață că *migrațiunea popoarelor a sfârșit cu dispariția celor mai multe popoare năvălitoare, iar nu cu a populației invadate de ei*. Într'adevăr, pe o mare parte a Imperiului roman, pe unde au trecut și s'au așezat Vandali, Goți, Longobarzi și Franci, nu continuă până azi populația mai veche graiul roman? Unde sunt azi Hunii, Avarii, Cumanii și Pecenegii, de isprăvile cărora sunt pline cronicile timpului? Au pierit, dar au rămas Românii, pe care niciun cronicar vechiu nu-i pomenea, tocmai fiindcă erau localnici și prin urmare prezența lor dela sine înțeală și neinteresantă.

În al doilea rând ne întemeiem pe observația că și azi indicele de nașteri este la Români mai ridicat decât la cele mai multe popoare din Europa. La un neam atât de prolific nu importă mult dacă numărul celor rămași în Dacia era mare sau nu. Spre a ne face o idee

despre posibilitățile de înmulțire, n'avem decât să urmărim sporul demografic făcut de Românii din Ardeal sub dominația ungurească, care numai binevoitoare nu le era, chiar în epoca de maghiarizare forțată și de împănare sistematică a ținuturilor românești cu colonii maghiare.

Și nu trebuie să ne gândim numai la fecunditatea neamului nostru, ci și la marea lui *putere de absorbție* alte neamuri. Cunoaștem atâtea cazuri precise despre sate și orașele locuite odinioară de Unguri sau Sași în Ardeal, azi complet românizate, încât nu ne mai îndoiim că acei Slavi, Cumani, Pecenegi, Tătari și alte neamuri dispărute, așezate odinioară în ținuturile noastre, de existența cărora abia mai vorbesc numele de persoane și de localități, s'au pierdut cu timpul prin desnaționalizare în masele de Români. Papa Grigore al IX-lea vorbind de « pseudo-episcopii » ortodocși ai Vlahilor, constată cu îngrijorare, că Unguri și Germani catolici, locuind printre ei, trec la credința lor și se fac una cu ei.

Sporul și puterea de asimilare a neamului nostru au fost atât de mari, încât puteau compensa risipa în vieți pe care o aduceau războaiele, decimările prin invazii, molimele și o mortalitate infantilă excesivă. Unor epoci de înmulțire mare, urmau desigur răstimpuri de scădere considerabilă, pentru ca mai târziu belșugul de populație să se ivească din nou, întocmai cum în regiuni tropice vegetația crește exuberantă după o ploaie abundentă sau e distrusă de o secetă năprasnică, fără ca posibilitățile unei nouă și abundente dezvoltări să fie secate.

În ceea ce privește stările de după evacuarea provinciei, credem cu C. C. GIURESCU, că « Dacia Traiană a continuat în linii mari viața economică a Daciei lui Decebal și Buerebista. Ocupațiunile de căpetenie au rămas tot agricultura și creșterea vitelor. Reprezentanțele de pe monumentul funerar al lui Gaius Iulius Quadratus, primar în Capidava pe vremea împăratului Hadrian, au sub acest raport o valoare simbolică. Pe o față a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtând sarica până la glesne; pe altă față un țăran arându-și ogorul cu un plug tras de doi boi ». Acești păstori și mici agricultori au fost — precum vom mai arăta, în capitolul următor — cei ce au păstrat romanitatea în Sud-Estul european. După încetarea dominațiunii și a vieții urbane romane, populațiunea rustică, deși vorbea acum limba Romei, se întoarse la felul

primitiv de traiu al strămoșilor. Acest fapt îi apropia iarăși de semințiile Tracilor neromanizați din Peninsula Balcanică și de Dacii liberi rămași în afara hotarelor imperiului. V. PÂRVAN a arătat că unele localități începură să se numească iarăși cu numele străvechiu. Astfel nu oficialul *Philippopolis* trăiește în gura poporului, ci tracicul *Pulpudeva*, devenit *Plovdiv*. Tot astfel va fi dispărut *Potaissa* în Transilvania, pentru ca să renască vechiul **Tur(i)dava*, devenit *Turda* (§ 93).

De obicei înșă se întâmpla cazul invers: autohtonii primeau limba conaționalilor lor romanizați. Precum fierul atras de un magnet devine el însuși un magnet pentru altă bucată de fier ajunsă în apropierea lui, astfel Dacii romanizați au devenit propagatorii romanismului între semințiile dacice ce mai păstrau limba lui Decebal și se în torceau acum din nou în țara din care Romanii făcuseră pe părinții lor să se retragă dincolo de hotarele Imperiului. După cum aiurea neamul Besilor, care rezistaseră romanizării și vorbeau încă în secolul V-VI după Christos limba tracă, au sfârșit prin a se topi în masele Tracilor romanizați, tot astfel Dacii s'au asimilat până la urmă cu autohtonii romanizați din Nordul Dunării.

Unii învățați — între ei acum în urmă și W. v. WARTBURG (*Die Entstehung der romanischen Völker*, p. 45) — referindu-se la notițele lui EUTROPIUS: « Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta », cred că în Dacia cucerită de Traian n'au mai rămas Daci. Vechii noștri istorici erau de aceeași părere, pentru ca să dovedească puritatea sângelui roman în vinele noastre, iar unii învățați unguri, pentru ca să poată nega o continuitate etnică în Transilvania înainte de venirea Maghiarilor. O scenă de pe columna lui Traian a fost interpretată de CICHORIUS și alții ca o ilustrare a retragerii Dacilor înaintea lui Traian. Dar C. PATSCH a arătat de curând (*Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, 1937, p. 88 și 176) că în relieful acesta Dacii nu pleacă cu vitele și armele lor — ce învingător ar fi lăsat pe învinși să treacă pe dinaintea sa înarmați, ducând cu ei avuția lor? — din Dacia, ci scena reprezintă în t o a r c e r e a, din munții în care se refugiaseră, a Dacilor care, supunându-se, au meritat clemența învingătorului. « Es blieben . . . in dem weiten, nicht allenthalb neu besiedelten Lande reichlich Autochtone unter der römischen Herrschaft wohnen » (p. 127). PATSCH mai arată că mulți Daci — chiar ostași și nobili din împrejurimea lui Decebal — s'au supus și că încă prin secolul al III-lea un rebel mai pretindea că se trage direct dela Decebal. La Dacii rămași în țară se adăugară Daci din cei din afară de hotarele imperiului, care se infiltrau mereu între rândurile conaționalilor lor romanizați. DIO ne povestește că un număr de 12.000 de Daci liberi — împinși, după părerea lui C. DAICOVICIU, de

Goți — cer să fie primiți în provincia romană, ceea ce Commodus le încuviințează. Știm că unii dintre ei, Carpii, locuiau încă pe vremea stăpânirii romane în părțile vestice ale Transilvaniei, având în județul Ciuc fortificații și purtând, împreună cu Goții, războiul cu Romanii (C. DAICOVICIU, în *La Transylvanie*, 1938, p. 111, 117—118, 140 și F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 79, 81, 98).

Și cercetările etnografice ale tipurilor de sate dela noi ne duc la rezultate favorabile « continuității ». R. VUIA studiind în *Chronologie des types de village dans le Banat et la Transylvanie* (în *Revue de Transylvanie*, III (1936), p. 33—68), în mod comparativ, diferitele tipuri de sate, arată că cele trei tipuri arhaice — din epoca preromană, romană și postromană, deci anterioare sec. VI după Hristos — sunt ale satelor « răsirate », « disociate », și ale celor « din văi », toate exclusiv românești și păstrate, în mare măsură, până azi, în regiunile muntoase.

Urmează, ca vechime, satul « aglomerat » datând din epoca româno-slavă (sec. VII—XII), reprezentat mai ales prin sate românești. Abia la urmă vin satele de-a-lungul drumurilor, al căror început datează din sec. XII, și care sunt satele tipice ale coloniștilor veniți mai târziu. Ele alcătuiesc tipul cel mai obișnuit al satelor săsești și ungurești, împreună cu satul « geometric », nou de tot (sec. XVIII—XIX).

133. Cine urmărește istoria popoarelor sudesteuropene, vede că Dunărea, care din punct de vedere strategic formează o admirabilă linie de apărare, n'a fost un hotar etnic și nici măcar în toate vremurile o graniță politică. Înainte de venirea Romanilor, populațiile traco-daco-getice se întindeau dela Carpații nordici până la Marea Egee și Imperiul lui Buerebista încăleca Dunărea. Expansiunea romană în Peninsula Balcanică nu s'a oprit la Dunăre, ci s'a extins și în România actuală. Raporturile între Dacii nord-danubieni cu Tracii sud-danubieni n'au încetat nici după cucerirea Traciei de Romani: sub Augustus au fost așezați în Sudul Dunării 50.000 de Geți și Daci, iar Silvanus aduce pe malul drept al râului 100.000 de transdanubieni strămtorați de invazia Sarmatilor (PATSCH, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, I, 1932, p. 113 și 165). Mai târziu, între 1074 și 1144, stăpânirea cumană și pecenegă cuprindea amândouă malurile fluviului, precum le cuprinsese, înainte, stăpânirea Bulgarilor. Mircea cel Bătrân spune cu mândrie, în 1387, că stăpânește « toată țara Ungro-Vlahiei... și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare ». Când constatăm în istorie o epocă de înflorire în viața uneia din națiunile care s'au afirmat în Sud-Estul Europei, vedem că Statul riveran cuprindea amândouă malurile râului. Oare România

actuală — cel mai puternic stat din bazinul Dunării — ar fi imaginabilă fără stăpânirea gurilor străvechei ape care a fost axa din totdeauna a poporului român ?

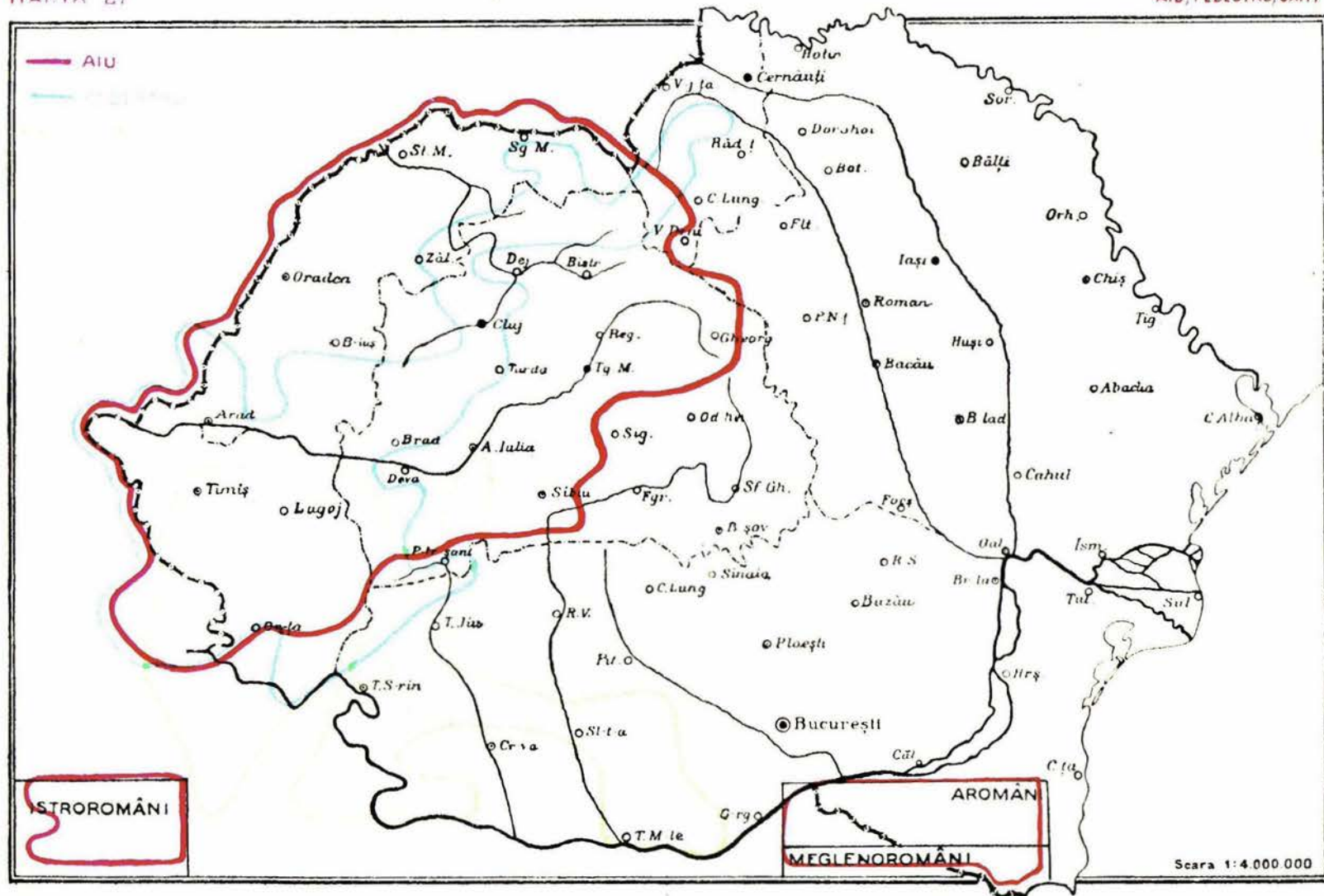
Și după retragerea trupelor din Dacia Traiană sub Aurelian și după ce Dunărea deveni hotarul nordic al Imperiului Roman răsăritean, îl vedem pe Constantin clădind peste Dunăre pasagii permanente, care « prindeau ținuturile germane ca într'un clește, fixându-le de Imperiu, încât inamicul putea fi considerat ca învins, iar vechea provincie dacică ca reîncorporată imperiului ». Împăratul putea susține că « a biruit a doua oară țara cucerită odinioară de Traian » (PATSCH, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, 1928, p. 22—23). Contactul pe care-l stabileau cu locuitorii din stânga Dunării soldații și civilii din garnizoanele nord-danubiene, făcu ca vechea populație romană, rămasă în Dacia și după evacuare, să graviteze iar spre Sud (ibid.).

Era și firesc să fie așa, când la Nord și la Est nu exista niciun centru comercial, economic, cultural sau religios, spre care populația din Dacia să se simtă atrasă, iar spre Vest o despărțeau de orașele îndepărtate romane ținuturi pustii sau locuite de seminții barbare. La Miază-zi, dimpotrivă, era Imperiul cu tot mirajul lui, cu orașe întărite în care rezidau episcopi creștini și cu o populație care vorbea aceeași limbă.

Contactul cu Peninsula Balcanică rămase în deajuns de viu pentru ca limba romană vorbită pe ambele maluri ale Dunării să se desvolte în același sens.

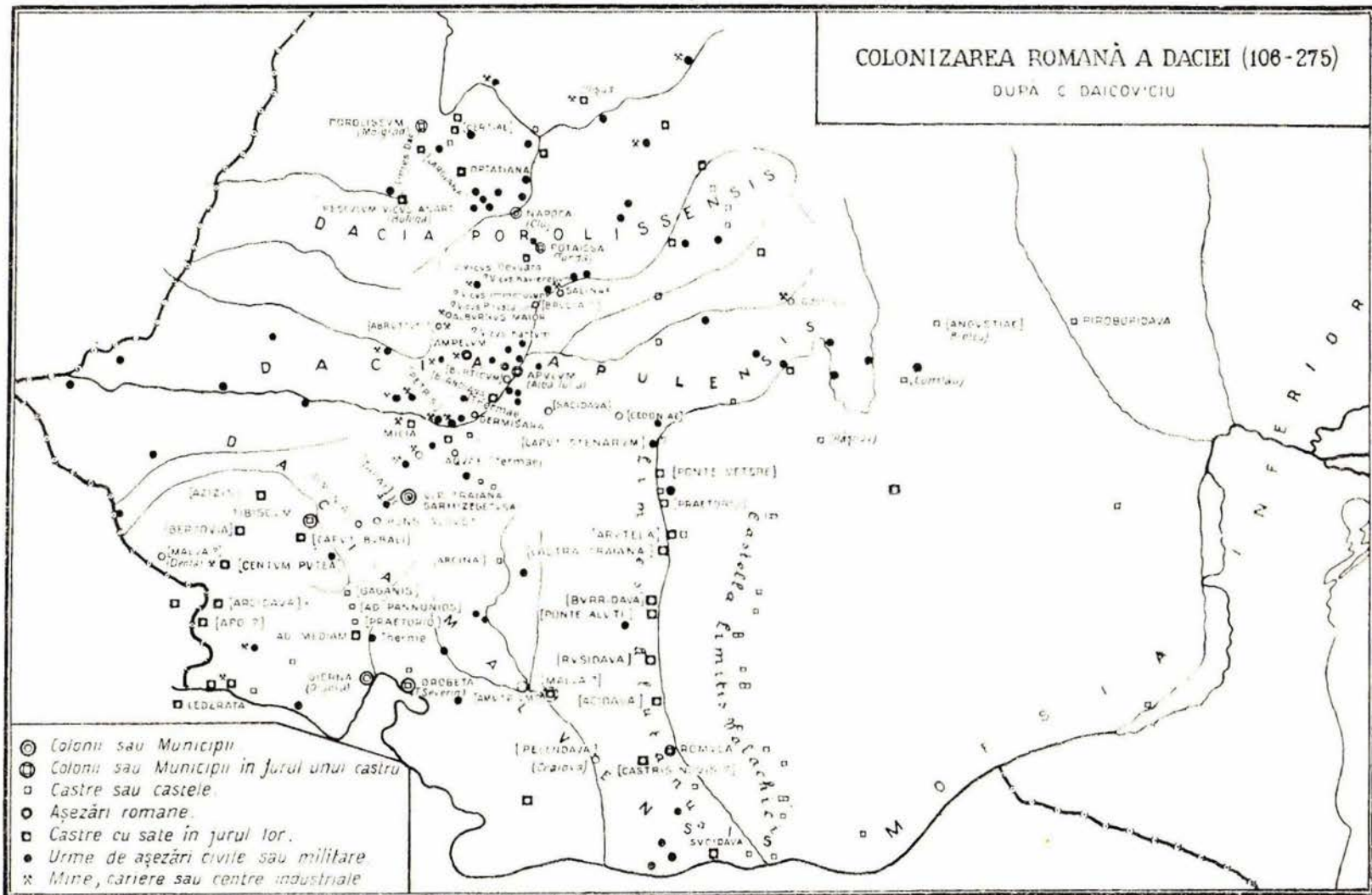
În același timp vedem că centrul vieții romane fiind mutat la Sudul Dunării, inovațiunile de limbă nu mai pot să pătrundă toate până la periferie, încât regiunile Dacoromanilor și, mai târziu, ale Dacoromânilor, n'au putut fi acoperite de toate valurile care se revărsau venind de pe malul drept al Dunării; aceste regiuni păstrează încă și azi, după cum văzurăm, stadiile anterioare de limbă, caracteristice ariilor izolate.

Chiar după stingerea vieții romane, regiunile sud-dunărene, cu care aveam legături politice și de unde ne veneau influențele culturale, ne trimeteau și în limbă neconținute valuri inovatoare, cu revărsări mai întinse sau mai restrânse. Hărțile Atlasului lingvistic ne relevă, în privința acestora, câteva fenomene interesante, care dovedesc continuitatea noastră în Nordul Dunării.

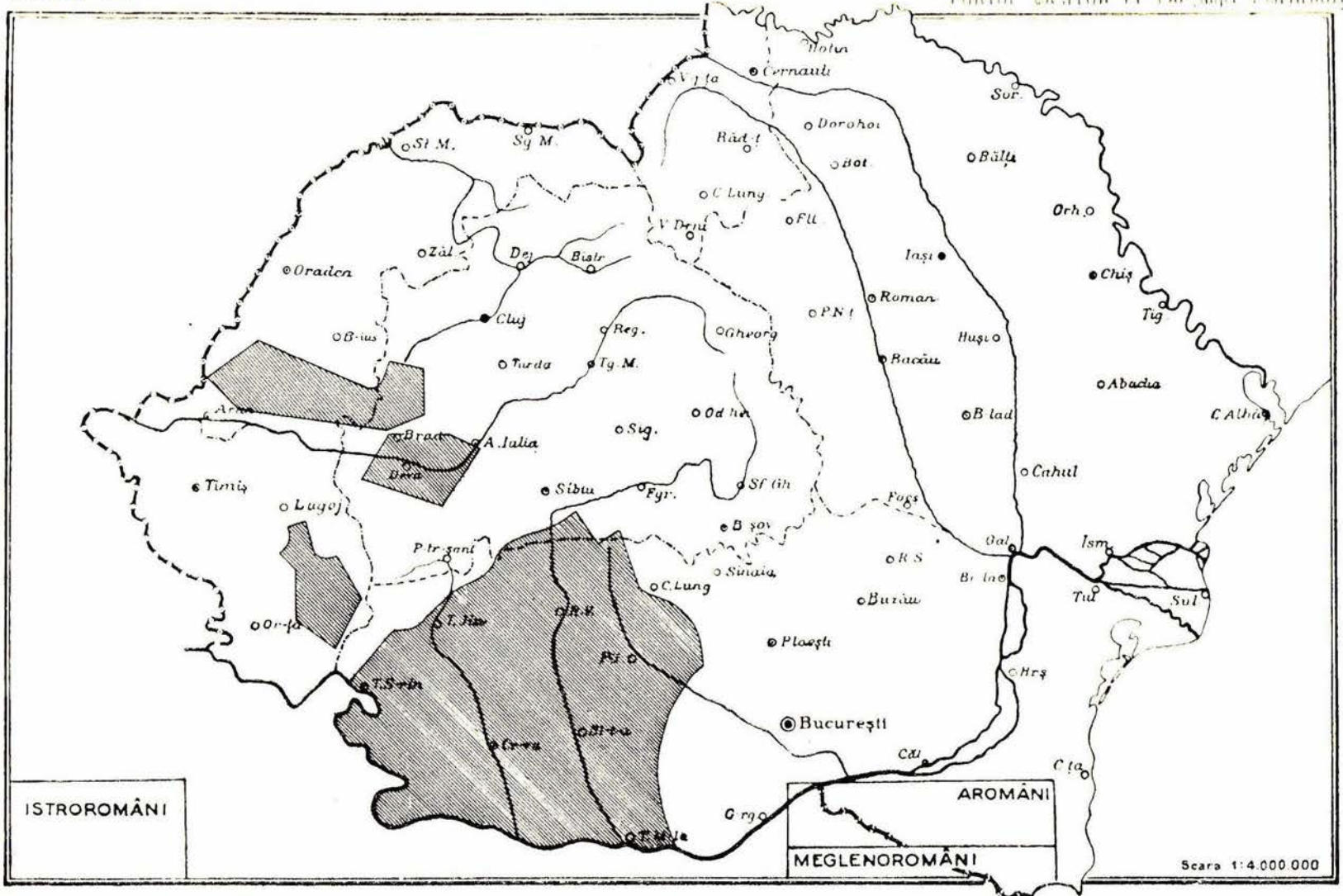

COLONIZAREA ROMANĂ A DACIEI (106-275)

DUPĂ C. DAICOVICIU

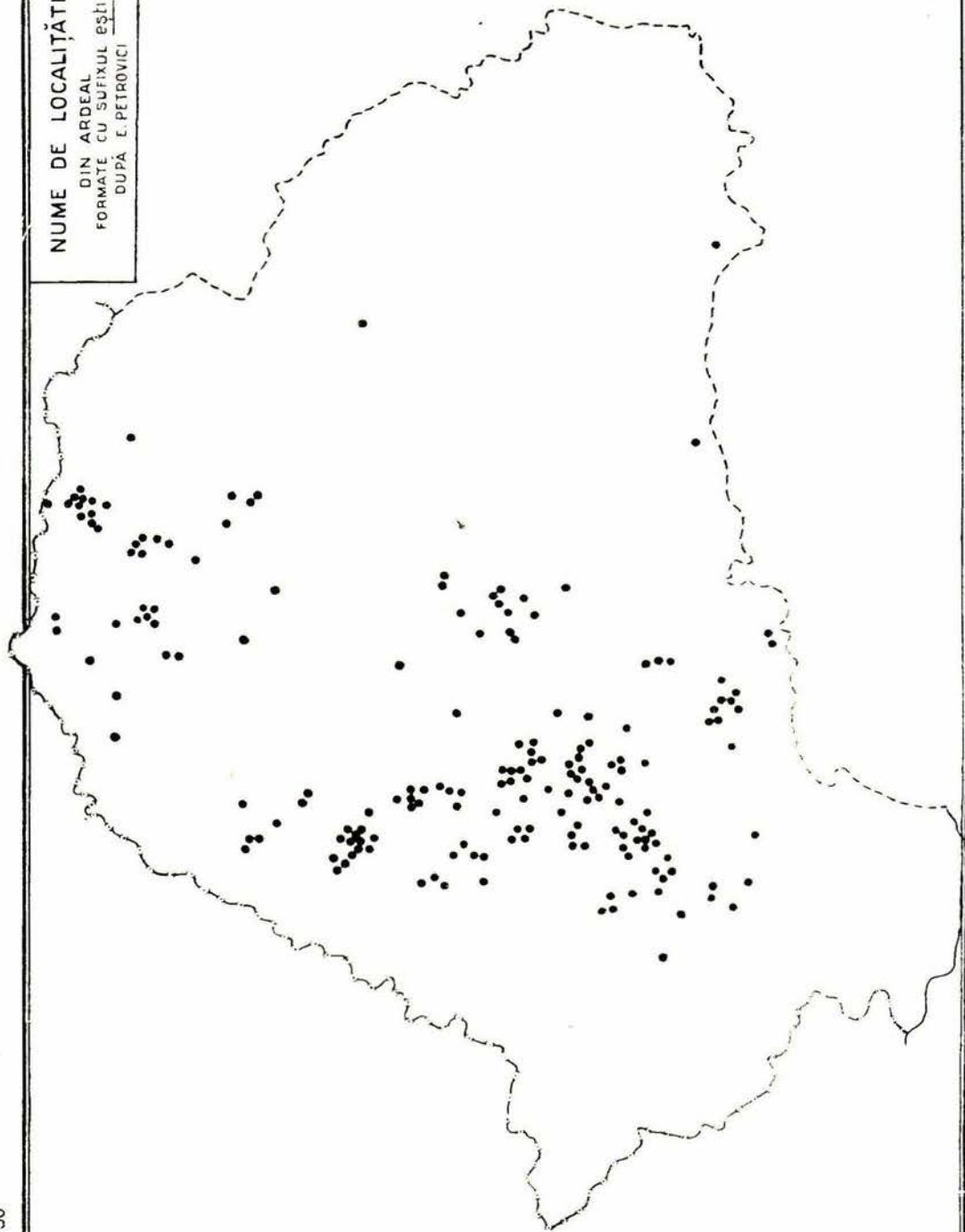

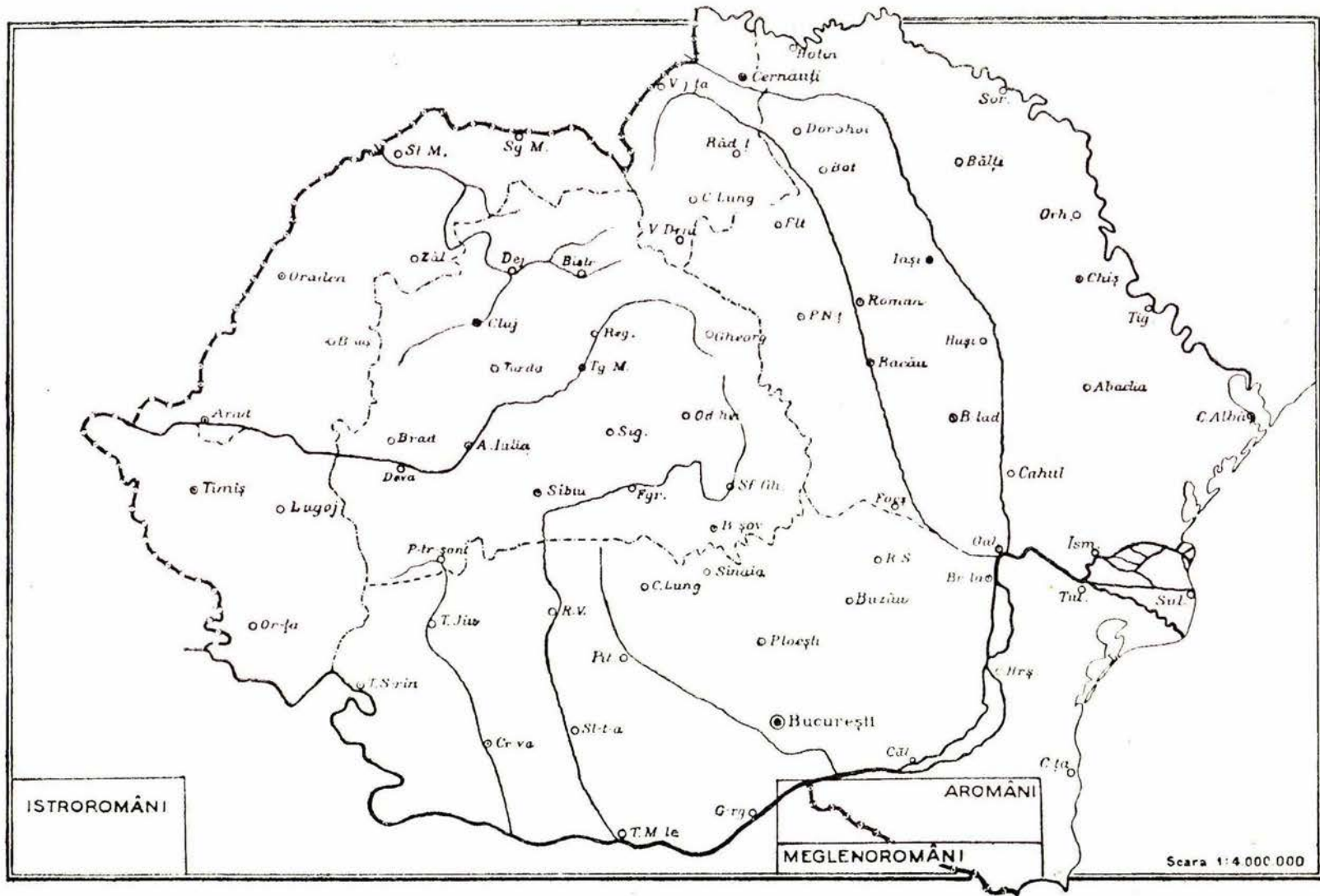
- ⊙ Colonii sau Municipii
- ⊠ Colonii sau Municipii în jurul unui castru
- Castru sau castru
- Așezări romane
- ▣ Castru cu sate în jurul lor
- Urme de așezări civile sau militare
- ✱ Mine, cariere sau centre industriale

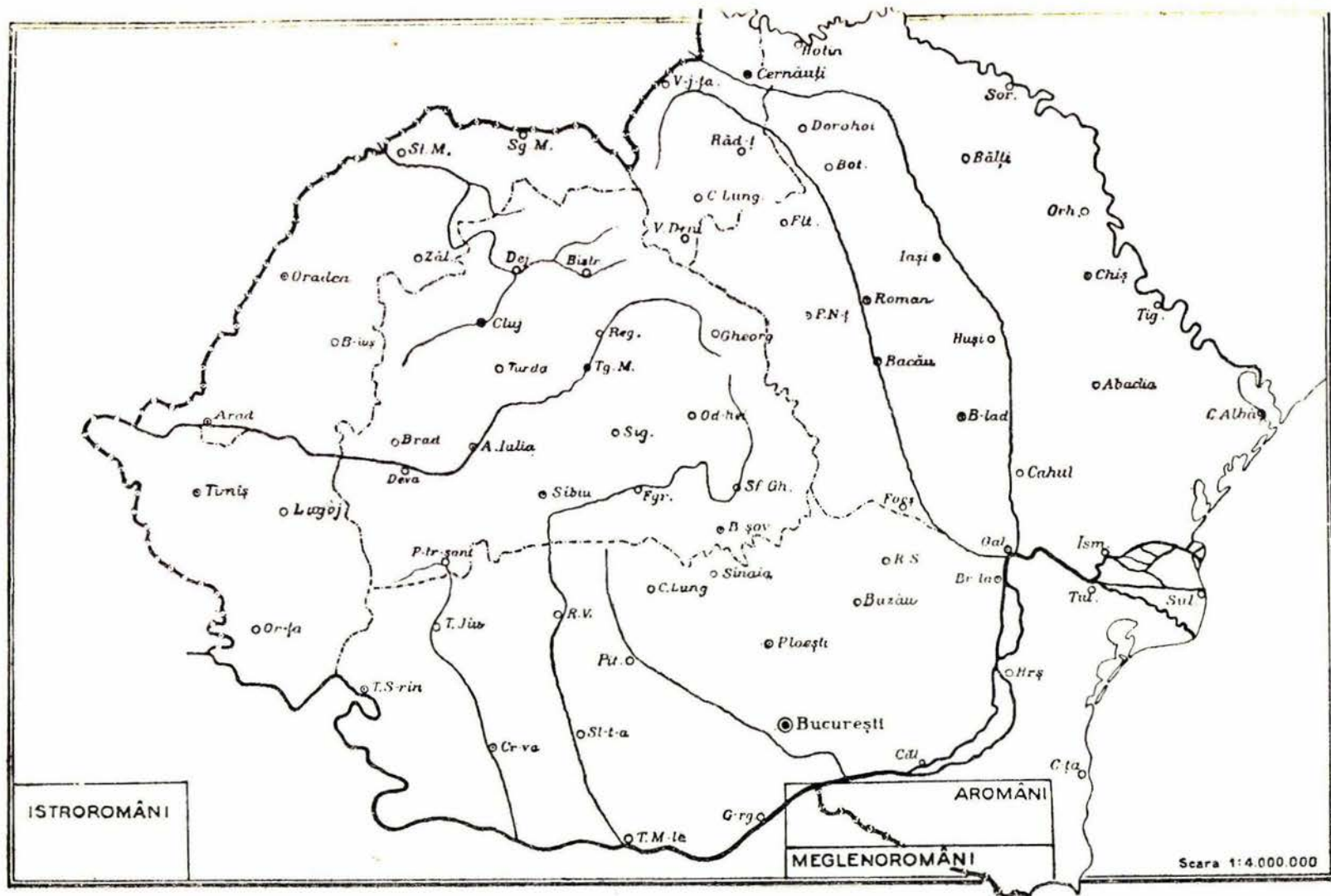

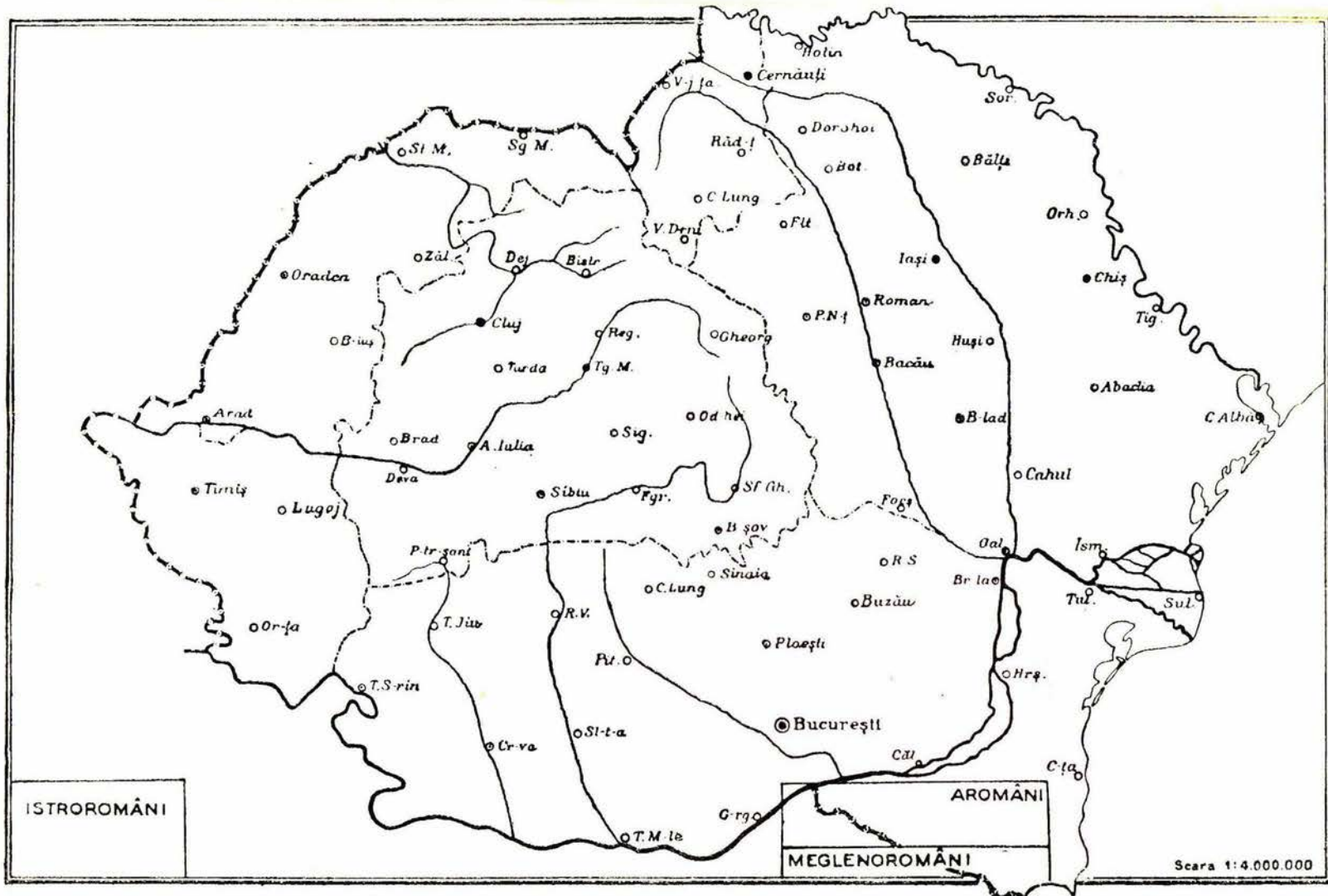
NUME DE LOCALIȚĂȚI

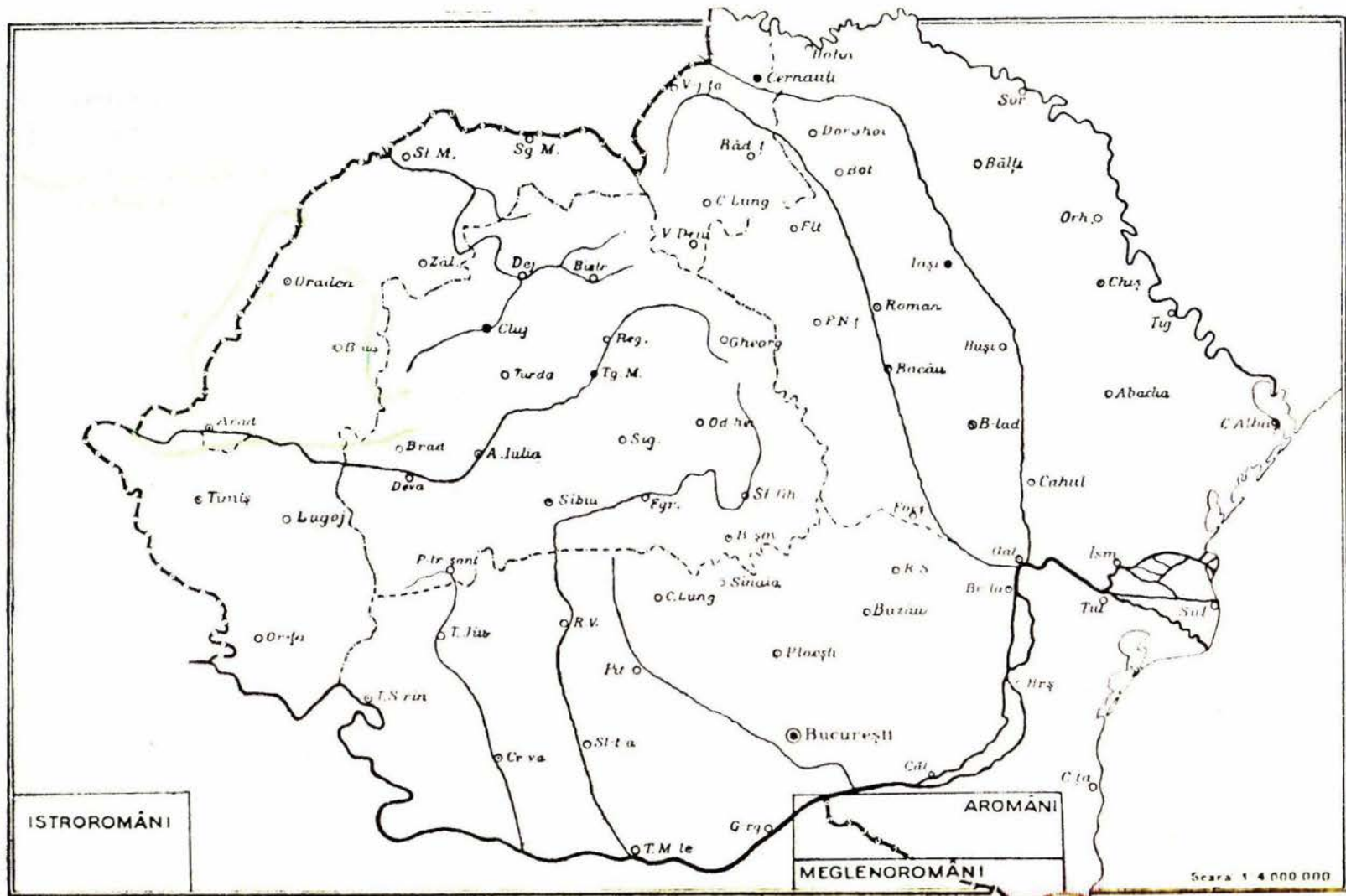
DIN ARDEAL
FORMATE CU SUFIXUL BȘI
DUPA E. PETROVICI

ISTROROMĂNI

AROMĂNI

MEGLENOROMĂNI

Scara 1 4 000 000

Vedem mai întâi că *elementele latine se păstrează mai des în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, unde romanitatea fusese mai intensă*. Astfel din hărțile 13, 18, 9 și 7 cunoaștem că ariile lui *păcurar* (din lat. *pecorarius*), a lui *nea* (din lat. *nivis*), a derivatelor din cuvinte latine (ca *încheietură*, *nodeu* ș. a.) și a cuvintelor străvechi *grumaz* și *gușă* cuprind Vestul țării cu o parte a Transilvaniei. În harta nr. 27 am însemnat cu linii de diferite colori regiunile în care « usturoiului » i se zice *aiu*, ca în latinește (*alium*), unui om nevoiaș i se zice *pedestru*, din lat. *pedester* (cu același sens latin vulgar ca în *piêtre*, corespondentul lui francez), iar sărbătorii celor patruzeci de mucenici i se zice *sâmț*, din pluralul latinesc *sancti*. Dacă asemănăm această hartă cu harta nr. 28, alcătuită de C. DAICOVICIU, în care sunt însemnate așezările (orașe, cetăți, sate și castre) din vremea stăpânirii romane, vedem că elementele romane se găsesc tocmai în regiunile cu cei mai mulți Romani. *Dacă Românii din România de azi ar fi venit din Peninsula Balcanică în evul mediu, cum pretind unii, s'ar putea oare ca ei să fi adus cu sine aceste cuvinte de origine latină — din care o parte lipsește în Sudul Dunării — și să se fi așezat cu ele, din întâmplare, tocmai în ținutul în care odinioară populația romană era mai deasă?*

În harta noastră nr. 29 arătăm, după S. MEHEDIŢI (*Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*) regiunile în care există și azi obiceiul roman de a purta sarcini uşoare și vase cu apă pe cap. E tocmai partea Daciei cu cea mai deasă populație romană și regiunea României care conservă cele mai multe elemente latine, despre care am vorbit mai sus. Harta noastră 30, lucrată de E. PETROVICI, dă o imagine a numelor de localități din Ardeal formate cu sufixul *-ești*. Deoarece acest fel de a numi așezările omenești e la noi cel mai vechiu, avem o nouă dovadă a persistenței Românilor din vechime în regiunile vestice.

Această potrivire între istorie, geografia lingvistică, etnografie și toponimie nu poate fi întâmplătoare.

Dar cele mai lămuritoare concluzii asupra stărilor din trecut se pot scoate din examinarea cuvintelor nouă, care au înlocuit pe cele vechi. În locul lui *păcurar* vedem că apare *cioban*, cuvânt turcesc, pătruns la noi prin mijlocire bulgară. Tot turcesc e *chior*, care se aude numai în vechiul Regat, cu mici ramificări în jurul Brașovului și Sibiului (harta nr. 10), pe când restul țării păstrează cuvântul

latin *orb* (*de un ochiu*). Dela Slavii de Sud ne-a venit și *glesnă* (hartă 9), *gât* (hartă 7) și probabil și *burtă* (hartă 8), care se luptă încă cu vechiul *pânțece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspândire. Cam același tablou îl prezintă harta 11, în care vedem cum slavul *nădușală*, venind de dincolo de Dunăre, s'a răspândit, în Muntenia, în dauna lui *sudoare* (din lat. *sudor*, *-orem*).

Mai vechi decât aceste cuvinte de origine turcească sau sud-slavă sunt albanezul *gëresë* și grecescul *ζέμα*, care venind din Peninsula Balcanică, au cucerit Sudul teritoriului românesc, pe când jumătatea nordică păstrează, precum se vede din hărțile noastre 31 și 32, vechii termeni *cute*, din lat. *cos*, *cotis* și *moare* din lat. *muria*.

Dar nu numai cuvinte, ci și forme gramaticale ne-au venit dela Sudul Dunării. Astfel vocativele feminine în *-o*, ca *Ano*, *cumnato*, *soro*, de origine sudslavă, pe care le întâlnim și la Aromâni și Megleniți, sunt necunoscute în unele regiuni din Ardeal, care zic *Ană*, *cumnată*, *soră* la vocativ, păstrând dezinența latină *-a*.

În expansiunea lor dela Sud spre Nord, toate aceste cuvinte s'au lovit de un zid puternic, dincolo de care se păstrează cuvintele de origine latină sau chiar prelatină. Păstrătorii acestor elemente vechi nu pot fi decât urmașii Romanilor și Dacilor romanizați care au continuat să trăiască în Dacia după părăsirea oficială a Daciei de către Aurelian, adică strămoșii Dacoromânilor de azi. Într'adevăr, dacă România de azi ar fi fost locuită de alte neamuri și Românii ar fi venit în țara pe care o stăpânesc din Peninsula Balcanică, aducând cu sine cuvintele « balcanice », nu ne-am putea explica cum de nu le-au dus cu sine până la hotarele nordice și vestice și de ce în aceste ținuturi de Miazănoapte și Apus, unde se găsesc și alte arhaisme (precum păstrarea infinitivului în locul conjunctivului sau păstrarea formei *eu era* în loc de *eu eram*), întâlnim, strămtorate de revărsarea cuvintelor nouă, tocmai elemente latine, deși dincolo de hotarele vestice și nordice ale României nu trăesc popoare neolatine dela care să le fi putut împrumuta.

Dar nu numai cuvinte de origine străină ne-au venit din Sudul Dunării, ci chiar și cuvinte de origine latină, însă cu forme și sensuri nouă. Astfel de cuvinte sunt: *varză*, *gură*, *rinichi* și *mână*.

Varză este de origine latină, venind din *vir(i)dia*, neutrul plural al lui *viridis* «verde». Înțelesul lui originar era cel de «verdețuri» (înțeles pe care îl găsim în textele vechi dacoromâne). Încă în latina târzie s'a întâmplat la acest cuvânt ceea ce s'a petrecut și cu cuvântul nemțesc «Kraut»: numele generic de «legume verzi» (în germană cel de «plantă») s'a restrâns asupra unui anumit gen, varza. Important este că această modificare de sens s'a produs în latinește relativ târziu și a plecat din Italia de Nord (cf. MEYER-LÜBKE, REW. nr. 9364). Ea a putut cuprinde Peninsula Balcanică — de aceea o găsim la Aromâni, Megleniți și Istroromâni — dar nu a mai putut ajunge la Românii izolați din Dacia Traiană. Abia mai târziu *varză* în înțelesul francezului «chou» a trecut Dunărea, răspândindu-se pe seama lui *curechiu* (din latinul vulgar *colichu*, care înlocuise pe clasicul *caulis*), păstrat — precum arată harta noastră nr. 33 — tot în jumătatea nordică a țării, cam pe aceeași arie ca și *moare* și *cute*.

Judecând după unele forme dialectale franceze și provansale, se pare că latinescul *gula* ajunsese încă în latina vulgară să se întrebuințeze — la început, de sigur, în glumă sau deriziune — nu numai în înțelesul francezului «gueule», ci și în cel de «bouche». În acest sens de «bouche» — care e cel obișnuit și la noi — îl cunosc nu numai celelalte dialecte române, ci și Albanezii și Neogrecii, ceea ce e un indiciu că el era al latinității balcanice. În limba textelor noastre vechi însă pentru «bouche» se întrebuința la Dacoromâni *rost* (din lat. *rostrum*), iar *gură* se zicea numai la animale (sens păstrat și azi în graiul popular: *vitele se îmbolnăvesc de gură*; *calul e tare în gură*; *gura-leului*, *a lupului*, *a mielului*, etc., ca numiri de plante).

Harta nr. 34 arată repartiția lui *rinichiu* și *rărunchiu* la Dacoromâni. Amândouă cuvintele sunt niște diminutive latine vulgare dela *ren*: *reniculus* și **renu(n)culus*. Care dintre cele două forme e mai veche în latinește nu știm, dar forma cu sufixul *-u(n)culus*, care se găsește și la Retoromani și în unele dialecte italiene, pare a fi fost cea obișnuită în Dacia Traiană, pe când cea cu sufixul *-iculus* (în ioc de *-iculus*) cea răspândită în Peninsula Balcanică, căci numai ea e cunoscută la Transdanubieni (arom. *arnic'lu*). Răspândirea formei *rinichiu* numai în Muntenia, unde am găsit atâtea inovații venite din Peninsula Balcanică învecinată, ne face să credem că *rinichiu* ne-a venit dela Sud.

Și mai instructiv e cazul cuvântului latinesc *manus* «mână» care nu se potrivea bine în sistemul nostru morfologic fiind de genul feminin și având totuși dezința *-us*, ca masculinile. Din cauza aceasta foarte de timpuriu, el a primit dezința *-a*, a femininelor. Aceasta s'a putut întâmpla cu atât mai ușor, cu cât forma articulată *mānu* + *a* trebuie să dea *māna* (ca *battualia* > *bătaie*), după care se putea ivi o formă nearticulată *mână*. Pluralul dela *mână* e *māni* (*māini*) sau *māne*. Așa e la Aromâni, Meglenoromâni, Istroromâni și în jumătatea sudică a teritoriului dacoromân. Harta noastră nr. 35 arată bine acest lucru, indicând și iradierile acestui plural devenit literar în aria pluralelor *mân* și *mânuri*. Exceptând o regiune restrânsă în Vest, unde cuvântul *mână* a fost înlocuit prin *brâncă*, Nordul dacoromân conservă vechiul plural *mân*, care corespunde pluralului latinesc *manus*, sau forma *mânuri*, născută din aceasta (după analogia pluralelor în *-uri*). Acest plural vechiu, conservat numai la Dacoromâni, s'a putut păstra, căci, în forma articulată *mânule* (*mânurile*), articolul *-le* indica destul de lămurit genul feminin, și nu s'a lăsat biruit de noul plural venit dela Miază-zi.

Aceste exemple confirmă părerea că după evacuarea Daciei, provincia aceasta forma, din punct de vedere lingvistic, o arie periferică și izolată a romanității estice, ceea ce explică păstrarea atâtor forme vechi, mai ales în jumătatea nordică a țării, până unde nu mai puteau pătrunde inovațiile de limbă venite de peste Dunăre.

În general se poate spune despre colonizarea Daciei, că ea s'a oprit în Est la Olt. Dincolo de acest râu erau numai posturi strategice înaintate. În anul 242, sub presiunea Carpilor, limesul din Muntenia e părăsit și apărarea romană se retrage pe vechea linie a Oltului, care fu întărită din nou (C. DAICOVICIU, în *La Transylvanie*, p. 141). Precum a observat atât de just F. ALTHEIM (*Die Soldatenkaiser*, p. 96—97), șesul Munteniei și partea de șes din Moldova — o continuare a stepei rusești — aveau față de Dacia aceeași poziție ca pusta Ungariei față de Panonia. «Acest șes mare, întinzându-se uniform spre orizont, străbătut de râuri întortochiate și formând o mulțime de băltoace, era un ținut potrivit pentru toate popoarele de nomazi și de călăreți. Pretutindeni, până la poalele Carpaților (Odobești și Poiana Prahovei) se întâlnesc urmele lor. Romanii n'au încercat niciodată să se stabilească aici». Pe aici s'au scurs cetele năvălitorilor care atacau Dacia Traiană și cei ce treceau

Dunărea, în Moesia. *Din Moesia, nu din Dacia Traiană, era administrat acest ținut.* Mai târziu, după părăsirea Daciei și înainte de întemeierea principatelor muntene, pe aici au stăpânit Goți, Cumani și alte seminții, uneori în strânsă legătură cu Peninsula Balcanică.

Dacă privim harta nr. 28 și o comparăm cu hărțile 10—12 și 34, vedem că în regiunea necolonizată din harta lui DAICOVICIU apar — restrânse asupra Munteniei sau răspândite și în Moldova (mai rar în Oltenia) — formele venite din Sudul Dunării: *chior, nădușeală, bojoc.* Tot aici găsim pe *rinichiu*, ca la Aromâni, în loc de *rărunchiu*, răspândit la ceilalți Dacoromâni. Această coincidență a hărților lingvistice cu cea istorică ar putea avea aceeași cauză de natură geografică (relevată de ALTHEIM): șesul muntean și o parte din Moldova erau regiuni mai apropiate de Peninsula Balcanică decât de Transilvania.

În procesul pe care îl duc în fața istoriei, mai bine de o sută de ani, apărătorii continuității Românilor în Dacia cu cei ce tăgăduesc această continuitate și ne cred veniți din Peninsula Balcanică, aceștia din urmă cer celor dintâi un alibi pentru poporul românesc. Acesta e greu de adus, căci martorii — cronicarii — lipsesc. În lipsa lor, judecătorii vor trebui să examineze cu atenție orice indicii, căci vremea n'a trecut pe la noi fără să lase nicio urmă. Ampretele ei digitale se cunosc pe hărțile Atlasului Linguistic Român.

V. ELEMENTUL SOCIAL

134. Poporul nostru are o zicală: « Ori vorbește cum ți-e portul, ori te poartă cum ți-e vorba ». Nu se poate arăta mai plastic, decât prin acest joc de cuvinte, raportul intim ce există între om și starea lui socială. Păstorul roman nu se deosebea numai prin portul său de Romanul cult care locuia la oraș, ci și prin vorba sa. THALLÓCZY (*Illyrisch-albanische Forschungen* I, 45) citează după LIVIUS (X, cap. 4) cazul unui funcționar roman, căruia trebuia să i se traducă pe latinește spusele unui țaran din Italia centrală, care vorbea în « sermo agrestis ». M. BRÉAL, unul din cei dintâi învățați care au arătat însemnătatea elementului social în lingvistică, spune (*Sémantique* 287 și 285—286): « Ajunge să cădem pe neașteptate într'o conversație începută, spre a vedea că vorbele sunt prin sine o călăuză puțin sigură și că au nevoie de ansamblul de împrejurări, care, ca

cheia de muzică, fixează valoarea semnelor... La cuvântul *operațiune*, dacă e întrebuințat de un chirurg, ne gândim la un pacient, o rană, instrumente de tăiat; închipuiți-vă un militar care vorbește, și ne vom gândi la armate în câmp; dacă e un om de finanțe, înțelegem că e vorba despre capitalul care trece dintr'o mână într'alta; la un profesor de matematică va fi vorba de aditțiuni și subtracțiuni ». A. MEILLET, care a insistat mai ales asupra *dialectelor sociale* a arătat că la dramaturgii vechi ai Indiei brahmanii și regii vorbeau pe scenă sanscrita, iar personagiile aparținând castelor inferioare se serveau de pracrită.

Cei ce aparțin aceleiași clase sociale, care au aceeași ocupație, frecventează aceleași locuri sau sunt numai de aceeași vârstă, se înțeleg unii cu alții, chiar când vorbesc limbi diferite. Doi sportivi aparținând la două națiuni deosebite sau un șofer care cere ajutor altui șofer într'o țară străină, au o sumă de expresii comune care îi fac să se înțeleagă mai ușor decât pricepe țăranul român ceea ce se cuprinde în citația plină de termeni juridici primită dela un for judecătoresc. CEZAR PETRESCU vorbește în romanul său *Întunecare* (I, 257) despre un Rus din Siberia ajuns, în timpul războiului, ca soldat, la gospodăria unui țăran român: « Omul acesta, pe jumătate sălbatec, dela hotarul ținuturilor polare, se înțelege cu oamenii acești pe jumătate sălbateci din satul moldovenesc. Vorbesc două graiuri străine, peste care au găsit totuși mijlocul să se înțeleagă cu ușurință, prin semne și cuvinte ciuntite, fiindcă subt cuvinte stau gânduri și simțiri simple, comune amânduror ».

Precum cei mai mulți dintre noi întrebuințăm, pe lângă limba literară, și graiul provinciei căreia aparținem, tot așa avem mai multe feluri de vorbă, după societatea în care ne găsim. Altfel vorbesc de pe catedră și altfel în cercul familiar, unde întrebuințez cuvinte și expresii înțelese numai de ai mei și fac mult uz de brevilocvență. În DR. IV 1376 am relatat despre un caz interesant de adaptare la rostirea uzuală a mediului social în care se găsește vorbitorul. Voind să fac o excursie pe munte, cu un preot din Bran, acesta întrebă pe țăranul care ne-a adus caii: « Bade Ioane, sânt *potcoyiți* caii ? » și apoi, întorcându-se către mine, îmi dădu sfatul: « când pleci călare la munte, trebuie mai întâi să te uiți dacă calul e bine *potcovit* ». Deci două forme pentru același cuvânt, după cum vorbitorul se adresa țăranului sau orășeanului.

După cum forme din dialectele geografice se strecoară și se generalizează în limba comună, astfel dialectele sociale au repercusiuni asupra limbii literare. Am spus în altă parte că *țară* și *țăran*, în loc de *țeară* și *țeran*, în Muntenia (și în limba literară), sunt importate din Ardeal. Dacă comparăm, în hărțile Atlasului lui WEIGAND, ariile de răspândire ale cuvintelor *vițel* și *Dumnezeu*, vedem că acolo unde — ca la București — se zice *Dumnezeu*, cu *e* păstrat, se zice totuși *vițial* și se exclamă *zău!* De ce? Fiindcă *Dumnezeu* e un termen literar, propagat prin biserică, sub forma aceasta veche, pe când *vițial* și exclamația *zău* sunt cuvinte țărănești, care au pătruns și la oraș cu rostirea lor dela țară.

135. Și graiul femeilor se deosebește în unele privințe de al bărbaților, din cauza ocupațiilor diferite ale celor două sexe (mai ales la popoare pe o treaptă culturală mai joasă) și din cauza cercului restrâns — familia, vecinii, satul — în care femeia își petrece vieța.

În general graiul femeilor e mai conservativ. Am relevat faptul că la Megleniți bărbații vorbesc toți bulgărește, pe când femeile nu cunosc această limbă. Am povestit și despre niște Sași dintr'un sat ardelean care, ajunși la un stadiu înaintat de românzare, vorbeau între ei românește și întrebunțau limba săsească numai față de nevestele lor. Aromâncile din Grecia sunt adevăratele păstrătoare ale graiului părintesc; ele nu primesc grecismele pe care le aduc bărbații lor din contactul cu Grecii. Cel ce citește notele care întovărășesc hărțile Atlasului Linguistic Român, vede că adesea cuvinte pe cale de dispariție nu se mai aud decât în gura femeilor. Acesta e bunăoară cazul lui *vintre* (ALR. I 101/470, 498, etc.). În aria cuvântului *burtă*, femeile zic, pentru burta lor, *pântece* (ALR. I 100/595). Rotacismul curat și exclusiv nu l-a mai găsit E. PETROVICI în Munții Apuseni decât la o femeie.

O mulțime de expresii vin dela îndeletniciri femeiești și anumite desvoltări semantice ale unor cuvinte nu sunt explicabile decât ținând seama de întrebunțarea lor de către femei. Astfel dacă zicem că *descoasem* pe cineva, când vrem să-l facem să spună ceea ce ascunde, acest sens figurat vine dela femeile care trebuie să descoasă căptușeala hainei în care s'au cusut lucruri de valoare. Din graiul țesătoarelor au intrat în limba comună expresii ca *depăn* sau *torc un gând*; *încurc ițele*; *urzesc ceva împotriva altuia*, etc., a căror întrebunțare

metaforică e evidentă pentru orișicine. Pe la Bran, femeia, care a terminat un lucru sau căreia i s'a împlinit destinul, zice că *și-a făcut firogul*, ca torcătoarea care a terminat de tors caierul de pe furcă. Expresia *a avea de furcă cu cineva* reflectează dialogurile între torcătoarele noastre, când vorba degenează în ceartă și cearta în duel cu furcile de tors. Obiceiul de a sta de vorbă cu vecinele în timpul îndrugatului a dat verbului *a îndruța* înțelesul pe care-l are. Altă expresie, aceasta venită dela bucătărie e *a toca verzi și uscate*. Tot în legătură cu gătitul bucatelor, se explică expresia *covăseala dracului*, care se întrebuița mai de mult în înțeles de «sămânță de ură, intrigă».

Totuși aportul femeii la limba comună e cu mult mai neînsemnat decât al bărbatului, ceea ce e explicabil dacă ținem seama de rolul inferior pe care-l are — și mai ales îl avea — femeia în societate. Lucrul acesta se cunoaște mai ales din triumful genului masculin asupra celui feminin. Se zice: *un bărbat și douăzeci de femei erau strănși în piață*. Totuși se pare că într'un caz s'a generalizat și genul feminin. Prin unele părți ale Ardealului se zice *am fost pornită la drum ; să fi mâncată un ou*, indiferent dacă subiectul e un bărbat sau o femeie. Sexul subiectului nu joacă niciun rol nici în expresiile corespunzătoare întrebuițate în alte părți ale Ardealului: *am fost pornit la drum ; să fi mâncat un ou*. (Aceasta din urmă e și forma literară). Evident că la origine participiul *pornit* sau *mâncat*, fiind o determinare a subiectului, trebuia să se acorde cu el. Dovada o avem în faptul că prin județele Treiscaune și Sibiu, când subiectul e la plural, se face și acordul în număr: *ei au fost mâncați*. (Participiul verbelor transitive, ca *mâncat*, trebuie înțeles cu sens activ, nu pasiv, ca în expresia: *sunt nemâncat* = n'am mâncat). De sigur, la început bărbații au zis: *eu am fost pornit, noi am fost porniți*, iar femeile: *eu am fost pornită, noi am fost pornite*, redând ideea cuprinsă în nemțescul «ich war ein Weggegangenener» sau «eine Weggegangenene». Mai târziu când expresiile acestea au început să înlocuiască mai-mult-ca-perfectul *pornisem*, a urmat gramaticalizarea lor, iar construcțiile diferite după sexul sau numărul subiectelor s'au normalizat, generalizându-se singularul și — aproape peste tot — genul sexului cu rol social predominant, deci al bărbaților: *omul a fost pornit, oamenii au fost pornit, femeia a fost pornit, femeile au fost pornit*. Totuși în unele regiuni a învins formula din graiul femeiesc și astăzi spun și bărbații: *eu sau*

noi am fi pornită. Deosebirea dialectale de ordin social s'au schimbat în deosebiri dialectale de ordin geografic.

De relevat e și faptul că femeile, legate de sat și de același mediu ambiant, păstrează mai bine formele dialectale cu caracter rustic, împotriva cărora orașul se arată refractar. DIMITRIE CANTEMIR ne povestește că pe vremea sa rostirea palatalelor în loc de labiale (*gîne, k'atră...* în loc de *bine, piatră...*) era un fenomen caracteristic pentru femeile dela țară. Bărbaților, care aveau această rostire li se zicea în bătaie de joc « ficiori de babe ». Se știe că B. P. HASDEU credea că în această vorbire trebuie recunoscută o urmă a substratului dac, conservat numai în graiul femeilor. Anchetatorii Atlasului Linguistic Român au observat și ei că femeile (și copiii, cât stau sub influența lor exclusivă, deci înainte de a merge la școală) întrebuințează în măsură mai mare aceste palatale, care trec de urîte, decât bărbații lor cu știință de carte sau umblați pe la oraș. TH. CAPIDAN a observat că *r* uvular, care deosebește atât de mult pe Fărșeroți de ceilalți Aromâni, se aude mai ales în gura femeilor (DR. VI, 127—132). În Bran am observat că rostirea lui *e* și *o* ca *je* și *yo* (*piere* = pere, *șuomn* = somn) o au mai ales femeile (cf. § 94).

136. Dintre fenomenele de ordin social care au avut o influență hotărîtoare asupra dezvoltării limbii române trebuie citat în primul rând rusticizarea limbii latine în Sud-Estul european.

După evacuarea Daciei Traiane de armată și oficialitate, orașele acestei provincii au fost devastate. Niciunul din numele lor nu se mai păstrează până azi. La Sudul Dunării orașele întărite au rezistat încă un timp oarecare năvălitorilor care treceau Dunărea. Câte n'au pierit prin sabie și foc, n'au putut fi totuși păstrate pentru romanitate; populația lor s'a topit cu timpul în masele slave din jurul lor. Nici în Peninsula Balcanică numele de orașe și de râuri nu s'au păstrat cu fonetism românesc, ci au nume dezvoltate din cele latine în consonanță cu legile fonologice ale Slavilor de Miază-zi: *Ratiaria, Castellum, Almus, Naissus, Sirmium, Bononiae* deveniră *Arçar, Kostol, Lom, Niș, Srém, Vidin*, iar râurile *Savus, Dravus, Colapis, Oeneus, Timacus...* se numesc azi *Sava, Drava, Kulpa, Una, Timok...* Populația romanică scăpată de slavizare consta, ca și în Nordul Dunării, din păstori și mici agricultori, care formau pentru cuceritori un factor economic important: muncitori agricoli și furnisori de

materii prime, buni platnici de biruri, iar la nevoie, și viteji apărători ai hotarelor.

Dacă orașele s'ar fi păstrat cu caracterul lor roman și dacă, Dacia, Tracia, Moesiile, Dardania, Macedonia, Iliricul, Panonia și Noricum și-ar fi menținut caracterul lor provincial, am avea astăzi, în Europa centrală și sudestică, probabil, mai multe limbi romanice. Cum însă orașele au fost slavizate, iar civilizația romană în Peninsula Balcanică trebui să cedeze presiunii exercitate de Bizanțul grecesc, tot ce a putut fi salvat pentru latinitate — dacă facem abstracție de limba veche-dalmată, dispărută și ea — e limba română.

Deosebirea mare ce există între limba română și între celelalte limbi romanice își are și ea explicația în dispariția civilizației romane și distrugerea sau desnaționalizarea orașelor, care a avut ca urmare încetarea, pentru limba română, a **adstratului latin**.

În Apus limba latină din școli, administrație și mai ales din biserică, s'a menținut în curs de veacuri pe lângă limbile romanice născute din ea. Dacă în locul vechiului francez *fourme*, dezvoltat în consonanță cu legile fonetice din latinescul *forma*, apare, începând cu secolul al XII-lea, *forme*, pentru ca acest *forme* să devină înfățișarea exclusivă a cuvântului, e fiindcă oamenii cu știință de carte l-au apropiat de cuvântul latin, iar rostirea lor a fost imitată de alții. Din cauză că alături de elementul latin păstrat prin moștenire dela strămoșii romani, Neo-latinii apuseni și-au îmbogățit în tot cursul veacurilor — mai ales în evul mediu și în Epoca Renașterii — limba cu cuvinte, forme și întorsături de fraze latine, limbile vorbite de ei par « mai romanice » decât limba română, care și-a îmbogățit tezaurul lexical și a fost influențată în biserică, școală și administrație de alte limbi, cu deosebire de cea paleoslavă. *Tocmai asemenea latinismelor, primite ulterior, pe cale cărțurărească, care și prin forma lor trădează imediat originea latină, dau limbilor romanice aparența unei latinități mai intensive.* Fiind introduse de știutorii de latinește și întrebuințate de ei, aceste cuvinte « savante » au păstrat aproape nealterată forma lor latină. Dimpotrivă, cuvintele moștenite din tată în fiu și modificate de multele generații ce le-au întrebuințat s'au « tocit » atât de mult, încât adesea abia mai sunt de recunoscut. În franțuzescul *aquatique* — neologism împrumutat din latinește — oricine recunoaște cu ușurință vorba latină *aquaticus*, pe când pe *ăqua* cu greu îl recunoaște în franțuzescul *eau* (rostit *o*).

Lipsa acestui contact prelungit cu limba latină a produs o împruținare a cuvintelor « culturale » de origine latină. Dar eliberarea de stăpânirea limbii literare latine prin școli, a făcut ca multe din tendințele limbii vulgare să se desvolte nestingherite în românește. *Astfel s'a putut întâmpla ca, între toate limbile romanice, limba română să fie cea mai latină, nu prin plusul adus de adstratul latin în curs de veacuri, ci prin evoluția naturală a tendințelor intrinsece, neîmpiedecate în desvoltarea lor de acest adstrat.*

A. LOMBARD (în *Studia Neophilologica*, XI, p. 186—209), studiind indefinitele în limbile romanice, ajunge la următoarea concluzie de natură metodică: « Notre classe d'indéfinis constitue une modeste preuve, parmi d'autres, de l'utilité du roumain. Non seulement les faits de langue propres à la Gaule, à l'Ibérie et à l'Italie nous sont précieux pour l'étude de la romanité orientale, mais celle-ci nous aide aussi à mieux comprendre le grand domaine continu de l'Ouest ».

În *Zum romanischen Artikel* (1936), E. GAMILLSCHEG are următoarea încheiere: « Însemnătatea mare a limbii române pentru cunoașterea evoluției romanice consistă în aceea că limbile neo-latine apusene formează o familie mare, care s'a desvoltat mai târziu în aceeași direcție, fără să mai putem recunoaște stadiile vechi, pe când limba română, copilul despărțit timpuriu de familie, a păstrat cu mai mare fidelitate trăsăturile vechi familiare și în noua ambianță în care a ajuns ».

Această notă conservativă e atât de pronunțată, încât limba română poate servi uneori filologilor drept criteriu pentru distingerea a ce e vechiu și moștenit de ceea ce e nou și împrumutat din latina clasică în celelalte limbi romanice. În italiană, bunăoară adesea e greu de a face distincție între cuvântul popular și cuvântul savant. De aceea profesorul M. BARTOLI recomandă proba cu limba română. Dacă cuvântul latinesc e păstrat în românește, suntem îndreptățiți să deducem că era curent în limba poporului roman. (Cf. *Zeitschrift f. Volkskunde*, 1939, p. 74).

137. Dacă examinăm mai de aproape vocabularul de origine latină al limbii române, vedem confirmate cele expuse mai sus și câștigăm o imagine destul de lămurită cu privire la starea socială și felul de vieță și îndeletnicirile Românilor în vremurile pentru care lipsesc documentele istorice.

Despre epoca în care populația rurală continua să trăiască în Dacia, lipsită de protecția armatei, când ea trebuia deci să-și apere față de noii stăpânitori libertatea într'o continuă luptă de guerilă, fac mărturie cuvinte de origine latină ca: *armă, arc, săgeată, scut, coif, luptă, bătaie*, etc. (lat. *arma, arcus, sagitta, scutum, cuffea, lucta, batt(u)alia*).

Vechii Români aveau un mijloc potrivit de a-și învinge dușmanii, precum ne putem convinge din cele mai vechi cronici naționale. Îi atrăgeau, prin fugi simulate, în codrii, unde de mai nainte copacii erau « aținați » sau « înținați », adică tăiați aproape de rădăcină, dar numai atât, ca să mai stea în picioare. Acești copaci erau prăvăliți apoi peste dușmanul intrat în pădure, care, prins între masele de trunchiuri răsturnate, nu mai găsea nicio ieșire și cădea pradă săgețasilor români ascunși în codru. Cuvântul *ațina* vine din latinescul *attenuare*, este deci un vechiu termen militar. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, p. 85), a arătat că numele multor obiecte casnice, care la nevoie pot servi ca arme primitive, au trecut în limbile popoarelor învecinate, cu sens de arme — astfel: *măciuca*, *securea*, *fuștele* și *furca* (lat. *matteuca*, *securis*, *fustis*, *furca*), — și că tot ca armă era întrebuințată *securea* numită de Slavi *valaska* sau *balaska*, adică « valahă ». Chiar numele *satului* românesc vine din *fossatum*, care însemna « înconjurat de șanțuri », deci: loc întărit.

Cei mai mulți termeni fundamentali relativi la agricultură sunt în românește de origine latină, astfel *agru*, *câmp*, *falce* (*ager*, *campus*, *falx*) pe care se *ară* (*arare*), sau se *sapă* (*sappare*) cu *sapa* (*sappa*), se *seamnă* (*seminare*), se *culege* (*colligere*) și se *seceră* cu *secerea* (*sicilis*) și apoi se *treieră* (*tribulare*) sau se *bate* (*battuere*) pe *arie* (*area*) și se *vântură* (*ventilare*) *grâul* (*granum*), *meiul* (*milium*), *orzul* (*hordeum*), *părincul* (*panicum*) și *secara* (*secalis*) cu *paiete* (*palea*) *lungi* (*longus*) și cu *spicul* (*spicum*) *plin* (*plenum*). *Grăunțele* (**granucia*), uneori amestecate cu *neghină* (**nigellina*), se *cern* (*cernere*) cu *ciurul* (*cribrum*) și se duc la *moară* (*mola*) să fie *măcinat* (*machinare*), ca să iasă *făina* (*farina*) din care se *coace* (*coquere*) *pâinea* (*panis*). *Aiul* (*alium*), *ceapa* (*cepa*), *curcubeta* (*cucurbita*), *cânepa* (**canipa* = *cannabis*), *curechiul* (*colichu*), *napul* (*napus*), *pepenete* (*pepo*), *trifoiul* (*trifolium*), care dă un minunat *nutreț* (*nutricium*), sunt de asemenea cultivate, ca și *varza* (*viridia*). Unele din cuvintele limbii actuale, care au un înțeles general, făceau și ele la început parte din terminologia agricolă. Astfel *a scoate* din *executare* — înrudit cu *a scutura* din *excutulare* — este un termen ce se referea la extragerea grăunțelor din spic. (DR. II, 715—716).

Și mai mare e numărul cuvintelor latine, în legătură cu creșterea vitelor și vieța păstorească. Ele se refer la cele mai mici amănunte ale acestor ocupații.

Dintre animalele domestice avem înainte de toate *cănele* (*canis*) și *cățeaua* (*catella*), credinciosul păzitor, care cu *lătratul* (*latratus*) său dă de știre stăpânului când primejdia e aproape. Numele « pisicii » (*cattus*) s'a păstrat sub forma diminutivală *cățușă* la Românii transdanubieni. *Calul* (*caballus*) cu *șaua* (*sella*) lui, *armăsarul* (*armessarius*, din *admissarius*) și *iapa* (*equa*) au o terminologie bogată în cuvinte de origine latină. În limba veche și dialectal întâlnim și cuvântul *asen* (*asinus*) și *mulă* (*mullus*, -a).

Dintre *vitele* (*vita* « vieață »; pentru sens, cf. lat. *animal* din *anima*) *cornute* (*cornutus*), numite pe alocuri și *nămaie* (*animalia*), pomenim *boul* (*bos*), *taurul* (*taurus*), *vaca* (*vacca*), *juncul* și *junca* (*juvencus*, *iuvenca*), *junincea* (*junix*) și *vițelul* cu *vițeaua* (*vitellus*, *vitella*). Ei se *mână* (*minare*) la *pășune* (*pastio*, -onem) și se *adapă* (*adaquare*), iar când nu mai au ce *paște* (*pascere*), se țin în *staul* (*stabulum*), unde li se dă *fânul* (*fenum*) strâns cu *furca* (*furca*) și pe care îl *rumegă* (*rumigare*) în tihnă. Boii se *înjugă* (*in-jugare*) și se *dejugă* (*dî(s)jugare*) — boul pus la *jug* (*jugum*) se numește *jugar* (*jugarius*) — și se *indeamnă* (*inde-minare*) cu *strămurarea* (*stimularea*).

Capra (*capra*), *iedul* și *iada* (*haedus*, *haeda*) și *vătuiul* (**vituleus*) sunt în *căprăreață* (*capraricia*) păzite de *căprar* (*caprarius*). Românii transdanubieni numesc *părul* (*pilum*) lor: *căprină* (*caprinus*, -a, -um).

Porcul (*porcus*) și *scroafa* (*scrofa*) cu *purceii* (*porcellus*) și *purcelele* (*porcella*) lor, care dau *lardul* (*lardum*), *cârnații* (*carnaceum*), și *porcina* (*porcina*), sunt păziți de *porcar* când sunt duși la *ghindă* (*glanda* = *glans*) și nu sunt ținuti în *purcăreața* (*porcaricia*) de lângă casă, sau în *curte* (*curtis* = *cohors*) alături de *găinile* (*gallina*) care fac *ouă* (*ovum*) și de celelalte *hoare* (*ovaria*), de *porumbi* (*pallumbus*) și, mai rar, de *păuni* (*pavo*).

Mai strâns e legată de viața *păstorului* (*pastorius* = *pastor*) sau *păcurarului* (*pecorarius*) român, *oaia* (*ovis*), cu *berbecii* (*vervex*), *areții* (*aries*), *mieii* (*agnellus*) și *mioarele* (**agneliolla*). *Turmele* (*turma*) cu *păcuine* (*pecorina* sau *pecuina*), *mătricea* (*matrix*) cu *noateni* (*annotinus*) și *târții* (**tertianeus*), se țin vara la *munte* (*mons*) și *iernează* (*hibernare*) la *șes* (*sessum*).

O bogată terminologie e legată de *lâna* (*lana*) oilor și de prepararea ei: *a toarce* = *torquere*, *fir* = *filum*, *canură* = *cannula*, etc. După cum *lâna* se *tunde* (*tondere*) sub burtă sau în jurul coadei,

acțiunea se numește *a suvintra* (**subventrare*) sau — la Macedoromâni — *suil'are* (**subiliare*). Cât despre *lapte* (*lac*) și derivatele lui, terminologia e de asemenea bogată: *a mulge* (*mulgere*), *curastră* (*colastra* = *colostrum*), *caș* (*caseus*), *chiag* (*coagulum*), *închea* (*coagulare*), *unt* (*unctum*), *rânced* (*rancidus*), etc.

Remarcabil e și faptul că unele din cele mai uzuale cuvinte din terminologia păstorească, precum *brânză*, *căciulă*, *zer* n'au putut fi explicate din punct de vedere etimologic și sunt probabil străvechi, rămase din graiul strămoșilor noștri dinainte de romanizare. Ar fi o dovadă mai mult că Traco-Dacii romanizați, după decăderea civilizației romane, s'au întors la ocupația predilectă a strămoșilor lor, la păstorit.

Numărul mare de cuvinte de origine latină privitoare la agricultură, creșterea vitelor și păstorit, dovedesc că alături de păstori care împânzeau cu turmele lor toate ținuturile românești, contribuind prin mișcările lor la nivelarea limbii, erau Românii sedentari care se ocupau cu munca câmpului și creșterea vitelor cornute. Aceștia formau sâmburele sănătos pentru marele spor demografic realizat de neamul nostru.

Dacă din *păstrarea* anumitor serii de cuvinte putem conchide asupra stărilor sociale din trecut, nu tot atât de sigure sunt deducțiile ce se pot scoate din *pierderea* unor cuvinte, căci, precum am arătat pe larg în § 98 ș. u., cuvintele se uzează și mor și în cazul când noțiunea exprimată prin ele se păstrează. Dacă cuvântul *fereastră* din lat. *fenestra* s'a conservat până azi, putem ști că, oricât de primitive ar fi fost casele țărănești, ele n'au fost niciodată lipsite de ferestre prin care intra aerul și lumina. Dar dacă cuvântul *fereastră* s'ar fi pierdut din limbă, fiind înlocuit printr'un cuvânt împrumutat dintr'o limbă străină, n'am fi îndreptățiți să deducem că Românii ar fi început să-și facă ferestre la case abia după ce au ajuns în contact cu poporul care le-a dat acest cuvânt. Într'adevăr, vedem, în zilele noastre, cum mai ales în Ardeal, deodată cu pătrunderea cuvântului *geam* (de origine turcească) din Țara veche, această vorbă, care are farmecul noului, înlocuește tot mai mult pe vechiul *fereastră*. *Geam* nu se mai întrebunțează de generația tânără (din Ardeal) numai în sensul de «ochiul de sticlă care se bagă în cercevelele ferestrei» (*s'a spart un geam*), ci în sensul larg de fereastră (*deschide geamurile*).

W. DOMASCHKE, care ne-a dat o foarte utilă privire generală asupra vocabularului român de origine latină, împărțit după serii semantice (*Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în Jb. XXI-XXV), greșea, când din lipsa unei terminologii bogate pentru anumite stări sau îndeletniciri, trăgea concluzii asupra lipsei acelor stări și îndeletniciri înseși. Astfel mi se par eronate părerile lui cu privire la lipsa unui simț de curățenie la Români din cauză că terminologia în legătură cu ea e săracă. Dar în afară de *a la* (lat. *lavare*), *spăla* (lat. **ex-perlavare*), *leșie* (lat. *lixiva*), *maiu* (lat. *malleus*), *săpun* (care nu-i împrumutat dela Slavi, cum credea DOMASCHKE, ci e lat. *sapo*), *curat* (lat. *colatus* și *curatus*), *lăut* (lat. *lautus*), *pieptene* (lat. *pecten*) și *pieptăna* (*pectinare*), avem în românește mai ales un termen care exprimă mai mult decât oricare altul simțul — exagerat poate — al Românului pentru curățenie. E verbul de origine latină *a spurca* cu adjectivul *spurcat*, care nu se poate traduce exact în nicio altă limbă, pentru că noțiunea însăși lipsește altor popoare. Pentru Român, un vas în care se pregătește mâncarea sau din care se bea apa nu se poate întrebuița în alte scopuri. Dacă cu un astfel de vas ai scos leșie din căldare, *l-ai spurcat*, adică nu mai poți duce la gură conținutul lui. Din terminologia de origine latină nu se poate deci deduce lipsa simțului de curățenie la Români, dar se pot trage concluzii mai interesante, care privesc felul special cum înțelege Românul curățenia.

Totuși sunt cazuri când și lipsa anumitor termeni poate fi un indiciu pentru anumite stări din trecut. Acesta e cazul când concluziile pe care lingvistul le trage din această lipsă sunt coroborate de știri istorice sau de fapte extralingvistice. Dacă noi n'avem cuvinte de origine latină relative la *mare* (precum *insula*, *portus*, *navis*, ș. a.) — în afară de termenul general de *mare* — aceasta însemnează că strămoșii noștri — ca păstori și agricultori ce erau — nu aveau contact cu marea. Latinescului *undae maris* nu-i corespunde în românește *undele mării*, ci *valurile* sau *talaxurile mării*. *Undele* sunt pentru Românul trăit departe de mare numai încrețiturile apei unui lac sau, într'un vas, ridicăturile apei în clocot; *val* ne-a venit dela Slavi, iar *talax* dela Turci.

Caracteristică e și lipsa oricăror cuvinte de origine latină în legătură cu transporturile pe apă (plutăritul) și lipsa numelor de *pești* (în afară

de *luntre* și de termenul general *pește*) — ca și la Albanezi de altminteri — care nu indică numai depărtarea noastră de mare, ci chiar și de râurile mari. Am văzut, într'adevăr, că excepționând *Dunărea* și *Crișurile*, râurile noastre s'au păstrat cu fonetismul Slavilor, care stăpâneau țara și populau văile roditoare. Ceea ce am spus în altă parte despre sensul cuvântului *punte*, care nu mai însemnează, ca în limbile surori, « pod », ci o trecătoare primitivă peste pâraiele de munte (§ 89), se potrivește și cu sensul pe care l-a primit în românește cuvântul *a se brodi*. Acest verb, derivat dela substantivul *brod*, de origine slavă, însemnează la noi « a se nemeri undeva tocmai la timpul potrivit », ceea ce se explică prin importanța podurilor umblătoare (*brodurilor*), care, în lipsa altor poduri, slujeau ca mijloace de transport dela un mal al râurilor la celălalt mal: când aveai norocul să găsești brodul gata de plecare, o *brodeai* bine.

Faptul, relevat și de DOMASCHKE, că în limba noastră s'au păstrat numele latine ale celor mai mulți pomi, arbori și tufe cu frunze (*mărul, părul, nucul, prunul, piersecul, cireșul, alunul, apoi fagul, arinul, salcia, jugastrul, ulmul, sorbul, arțarul, socul, ș. a.*), dar numai puține nume de arbori cetinoși (afară de *pin* și *jneapăn*), trebuie pus, credem, în legătură, cu întoarcerea Dacoromanilor la îndeletnicirea strămoșească a oieritului pe vârfurile munților, dincolo de zona fagului, pe unde s'a păstrat cuvântul autohton *brad*, sau *jepii* de origine celtică. Precum a arătat N. JOKL (*Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 199 ș.u.) și *molidul* nostru e înrudit cu albanezul *moljikë* « brad alb ».

Tot DOMASCHKE constată sărăcia în elemente latine în legătură cu *carul*, sărăcie care contrastează în mod atât de izbitor cu bogăția terminologiei în legătură cu *calul*. Cele ce le-am spus mai nainte despre reducerea sensului cuvântului *cărare* dela « drum de car » la cel de potecă, pe care umbli pe jos sau cu calul, dovedește — ceea ce știm de altfel și din atestări istorice de mai târziu — că una din îndeletnicirile de căpetenie ale Românilor era să facă transporturi de mărfuri cu caii lor mărunți pe plaiurile munților, pe care ei, autohtonii, le cunoșteau mai bine decât oricare alt neam din regiunile noastre.

Numărul mare de cuvinte în legătură cu vieța rustică, e în contrast izbitor cu faptul că nici la Românii din dreapta, nici la cei din

stânga Dunării, nu s'a păstrat nici un cuvânt relativ la viața orășănească. Într'adevăr, nici *villa*, nici *forum*, nici *platea* sau *strata*, pe care le întâlnim în limbile romanice de Vest, nu se găsesc în românește. Caracteristic e că *ruga*, care există la Românii din Macedonia (*arugă*), nu e, ca în Franța, «rue», un termen citadin, ci înseamnă «locul pe unde intră oile în stână ca să fie mulse», face deci parte din terminologia păstorească.

De asemenea terminologia creștină are în limba română un caracter rural. Precum am arătat de curând (DR. VIII, 333—336), întemeiat pe unele studii ale lui J. JUD, la noi s'au păstrat termenii primordiali creștini, precum *Dumnezeu* (*domine deus*), *biserică* (*basilica*), *cruce* (*crux*), *boteza* (*baptizare*), *înger* (*angelus*), *Paști* (*Paschae*), *păresimi* (*quadragessima*), etc., dar lipsesc mulți termeni creștini de origine latină (sau greco-latină) din cei mai răspândiți la Romanii apuseni, precum: *biblia*, *canonicus*, *coemiterium*, *diaconus*, *elemosyna*, *episcopus*, *eremita*, *monachus*, *parochia*, *plebs*, etc., chiar și cuvinte ca *benedico*, *ecclesia*, *evangelium*, *saeculum*, *spiritus*, etc., care au pătruns la Albanezi. Lipsa acestor termeni, se explică prin faptul că noi — după ce nu mai vorbeam latinește, ci românește — n'am cunoscut o organizație bisericească la orașe și o viață monahală mai dezvoltată în primele veacuri ale Evului Mediu, ci numai preoți sătești.

Între lipsa unei terminologii citadine și între lipsa terminologiei creștine, care să dovedească un stadiu de organizare bisericească mai dezvoltat, este un paralelism perfect. După cum numele orașelor latine din Nordul Peninsulei Balcanice s'au păstrat în formă slavă, tot astfel întâlnim în limba noastră termeni latini în legătură cu organizația bisericească, care ne-au venit prin filieră greco-slavă. Un nou indiciu că pe strămoșii Românilor nu avem să-i căutăm în orașele din Sudul Dunării, ci la țară. Așa ne-au venit numele lunilor *Mart*, *April*, *August*, care au înlocuit pe vechiul *Marț* (din *Martius*), *Prier* (din *Aprilis*) și *Agust* (din *Augustus*, forma populară a clasicului *Augustus*), așa *chilie*, *candelă*, *raclă*, *rasă*, etc., din cuvintele latine *cella*, *candela*, *arcula*, *rasum*, venite însă, toate, și la Slavi, prin limba grecească, care, ca și în armată și în administrația de Stat, a sfârșit prin a deveni dominantă în biserica Imperiului estic, după ce primise mai înainte o mulțime de cuvinte latinești.

138. Veacuri întregi, poporul român a trăit la țară. Aceasta explică lipsa de organizații mai înalte, care se ivesc în mod firesc acolo unde oamenii locuiesc în mase compacte și diferențiate din punct de vedere social. Dar trăind în mijlocul naturii și pășind cu talpa goală pe solul din care-și sugea vlaga, poporul nostru de țărani a rămas ferit de multele primejdii pe care le aduc sufletului străzile strâmte și lipsite de aer și de perspectivă ale orașelor și pavajul lor alunecos. Și precum în satele sărace locuite de strămoșii noștri, s'a ridicat cu timpul o elită de oameni cu stare bună și cu mari calități sufletești — fruntașii — tot astfel limba noastră, sărăcită în urma rustificării, și-a creat singură mijloace de îmbogățire și perfecționare.

Cele mai variate îndeletniciri au contribuit la această îmbogățire, încât din desvoltări semantice, din expresii figurate, din împerecheri de cuvinte, din locuțiuni stereotipe, din proverbe și cimituri, ca și din supranumele pe care le găsim în onomastica română, cunoaștem aportul adus de diferitele pături sociale la graiul comun. Anumite expresii românești, comparate cu corespondentele din alte limbi, arată că anumite îndeletniciri au avut la noi alte rosturi și altă importanță decât la alte popoare. Unui om care nu știe să se poarte în societate, Germanul îi zice *ungehobelt*, adică « nestrujit ». La noi aceeași figură a dat naștere expresiei *necioplit* sau *din topor*, născută în graiul țaranului care își cioplește singur bârnele casei, iar nu al tâmplarului care lucrează cu rindele fine. « Ca toată viața intelectuală », zice W. WUNDT (*Deutsche Rundschau* XII, 78, citat de H. SCHUCHARDT), « așa și viața limbii consistă în neîncetatul schimb ce există între individ și colectivitate. Cu ocazia acestui raport de schimb, individului îi revine partea de creator, iar colectivității partea de receptor ».

Cultul religios păgân a lăsat câteva urme în limbă și după încreștinarea noastră. În *arunc vina pe cineva*, verbul *arunc* are încă înțelesul originar de « îndeprtez dela mine un rău (și-l dau altuia) », pe care-l avea termenul religios latin *averrunco* (Mars pater, te precor ut calamitates averrunces). — *A se întâmpla* e și el — după cum a arătat N. SULICĂ — un termen în legătură cu cultul păgân: augurul *contempla* spațiul (*templum*) pe care și-l trasa pe cer cu bățul spre a studia sborul păsărilor. Intrarea unei păsări în acest *templu* era « evenimentul » așteptat, *întâmplarea* (cf. și lat. *extemplare*, tot în legătură cu profetia augurilor). — *A co-*

mânda, din lat. *commandare* (= *commendare*) însemna a recomanda zeilor pe mort (*commendare diis*) prin jertfe (ale căror urme sunt ospețele și pomenele de azi). Cuvântul slav. *poměna* a înlocuit mai târziu *comândarea*. *Pomana*, sub această formă românească, a fost reîmprumutată de Bulgari și Ruteni. — Urme păgâne, de pe când strămoșii noștri adorau mai multe zeități, care personificau soarele, cerul, pământul, etc., sunt și expresiile noastre *n'are niciun Dumnezeu* sau *mă jur pe sfântul soare* sau *pe cer*, *pe pământ* — se zice și *te rog cu cerul și pământul* — care s'au conservat în limbă alături de creștinescul *mă jur pe Dumnezeu* sau *pe sfânta cruce*. — Și *feriae* « zilele de odihnă, consacrate de Romani unor anumite acțiuni religioase » au lăsat urme la noi și anume verbul *a feri*, care în limba veche însemna încă « a serba, a ținea, a păzi o sărbătoare » (*Acesta om sâmbăta nu ferește*).

Vieața militară ne-a dat, în afară de *înțina*, despre care am vorbit mai înainte (§ 137), pe *bătrân* și *mire*, care vin din lat. *veteranus* « veteran » și *miles* « ostaș ». — *A împrăștia* e la origine tot un termen ostășesc, căci *praștia*, înainte de a ajunge o jucărie de copii, era o armă redutabilă, întrebuințată în războiul cu deosebire de vechii Traci. *A împrăștia* pe dușmani însemna deci la origine « a-i bombarda din praștii » și numai ca urmare, « a-i risipi ». — Dimpotrivă, *a întâmpina* însemna la început — precum a arătat I. A. CANDREA — « a ieși cuiva înainte cu onoruri militare și în sunete de tămpine ».

Albinăritul ne-a dat — după WEIGAND — pe *bezmetic*: la început se spunea *stup bezmetic*, adică fără matcă (din slav. *bez* « fără » și *matok* « matcă ») și prin urmare « fără conducător, fără cap, în neștire ». — *A roi* se întrebuințează adesea cu sensul figurat de « a ieși dintr'un loc și a se răspândi, mulți deodată, în toate părțile »; tot astfel *trântor* cu sensul de « leneș ».

Vânătoarea ne-a dat pe *a îngâna* « a imita vocea cuiva », la origine « a înșela » (din ital. *ingannare*), « a momi un animal imitându-i glasul ». — Probabil că și *a afla* e un termen vânătoresc și tot astfel *a scula* din **excubulare* « a face să iasă din cuib ». *A lua pe cineva împrejur*, cu sensul de « a încolți » (DR. III, 651), vine probabil tot dela vânători, iar *a lovi*, cu multele și variatele lui înțelesuri, însemnează în limbile slave (*loviti*) « a vâna ».

Pescăria ne-a dat pe *a se duce pe copcă* « a dispărea, a muri », propriu: « a intra în gaura făcută în ghiată (și numită *c o p c ă*) », și pe *a fi cu toane*, ca peștele care a intrat în *toană*.

Din atelierul *faurilor* a intrat în limba comună verbul *a încovăia* (din slavul *kovalj* « faur »), care la început se putea spune numai despre fierul roșu, când îl îndoia fierarul.

Termenul juridic *reus*, care în latinește însemna « vinovat » a devenit la noi adjectivul cu sensul opus lui « bun », alungând din limbă pe *malus*. — Ceva analog s'a întâmplat mai târziu cu *isteț*, care în paleoslavă (*istici*) însemna « inculpat ». Întocmai cum *hoț*, *hoțoman*, *tâlhar*, *ștregar* (adică cel care ar merita să fie spânzurat cu ștreangul) se întrebuițează adesea spre a arăta pe cineva care « știe să se descurce », tot astfel *isteț* a ajuns să însemneze « deștept și iscusit ».

Bărbieria ne-a dat expresii ca *a trage un perdaf*, *a da o săpuneală*, *a rade fără briciu*, *a da rasol* (DR. IV, 903).

Legătura cu cuvântul *bou* a verbului nostru *a se îmboi* « a se prăvăli, a se precipita la vale » n'am putea-o înțelege, dacă n'am cunoaște termenul *d'a-mboul*, prin care se numește un joc de copii, care se joacă cu niște bețe aruncate astfel ca să sară din cap în cap (ca boul care împunge cu coarnele în pământ). — Jocul cu zarul a dat pe *cuteza* al nostru (grec. *κοττίζω*) > *cottizare*), precum la Francezi a dat pe *chance*, din *cadentia* (adecă din felul cum *c a d e* zarul) și la Germani pe *Zufall* (dela *fallen* « a cădea »). — Și sensul de « a provoca, a desfide », pe care-l avea în limba veche verbul *invita*, se explică, ca și francezul *envie* (de aceeași origine: *envier* < *invitare*), tot din terminologia jocurilor.

Dar reflexul cel mai puternic l-a avut în limba română *păstoriul*. Cel ce deschide Dicționarul Academiei la cuvântul *lapte*, rămâne uimit de frazeologia bogată a lui. Tot astfel va găsi, la *corn*, o mulțime de locuțiuni formate cu acest cuvânt și un număr mare de termeni pentru diferitele forme de coarne. — Dacă mugurului viței de vie i se zice *căpușă*, avem a face cu o metaforă luată din viața pastorală. — Termenul *a înțerca* « sevrer » se întrebuițează la început numai pentru mieii care se închideau în *țarc* « parc », fiind astfel despărțiți de oi (și francezul *sevrer* vine din latinescul *separare*). — Despre un om care se ridică din boală se zice că *se intramă* (dialectal

acest verb are încă forma *întrărma*). Cuvântul e împrumutat din terminologia pastorală, căci el se întrebuițea la început numai pentru vite. — *Arete* (din latinescul *aries*) poate însemna « mascul întrebuițat la reproducere » pentru orice animal: *Cocoșul acesta l-am lăsat de arete*; Aromânii zic *cal areati* « armăsar ». — Tot așa *strungă* are sensul de « loc gol » între doi dinți; — *Frupt* se întrebuițează în înțeles de « mâncare de dulce » (din lat. *fructus ovis*) lăptăriile fiind hrana de căpetenie a ciobanilor. — Numai un neam de păstori poate zice, chiar în limba literară: *se închiagă un gând, închiagă o frază* sau *chiagul unei societăți* (Francezul ar zice « le ciment d'une société »). Poporul, vorbind de un om care și-a « consolidat » starea materială zice că *a prins chiag*. — Spre a arăta că doi inși sunt de aceeași vârstă, se zice *suntem de aceeași iarbă*, ca oile scoase deodată la pășune. Se mai zice: *paște iarba pe care o cunoști*, în înțelesul de « nu te amesteca în lucruri pe care nu le știi ». — Numai la un popor la care vieța pastorală a jucat un rol de căpetenie se poate zice *mă paște un gând*. La baza acestei expresii e imaginea turmei de oi care tunde iarba dela rădăcină pe unde a trecut păscând. — *Salcia* joacă un rol însemnat în creșterea oilor, ea formând hrana lor de căpetenie în timp de iarnă. Așa se explică — după cum a arătat P. PAPAHAĞI — de ce numele acestui copac se întâlnește în adjectivul *sălcui*, care se întrebuițează ca să precizeze — ca neologismul « fad » — gustul apei sau al unei mâncări. — Cuvântul *brânză* are și el o frazeologie bogată: *Frate, nefrate, dar brânza-i pe bani* se zice celor ce ne cer servicii prea costisitoare în temeiul unei prietenii. *Brânză bună în burduf de câne* se întrebuițea spre a caracteriza pe cel înzestrat cu calități spirituale dar lipsit de caracter. Când nu ai încredere în ajutorul pe care ți-l poate da cineva, se zice că *nu faci brânză cu el*. *Zgârie-brânză* e avarul calic (care nu se îndură să arunce nici burduful pe care au rămas fărămituri de brânză uscată, ci le zgârie cu unghia). Și mai avar e un *brânză 'n sticlă*, adică unul care ține brânza — alimentul principal — în sticlă, ca să se uite la ea (fără să se îndure s'o atingă). — Un număr însemnat de cimilituri fac aluzie la vieța pastorală; între ele e frumoasa metaforă a scrisului și a cărții tipărite: Câmpul alb, oile negre. Cin' le vede, nu le crede; Cin' le paște le cunoaște. — Dese și cu o răspândire mare sunt și supranume ca *Ciobanu, Păcuraru, Baci*, apoi *Berbecaru, Brânzău, Brânzaru*, ș. a.

139. În strânsă legătură cu păstoritul stau migrațiunile Românilor. Însăși « stâna » e numită în unele părți ale Ardealului *mutare*. Împrejurarea că noi, Românii, am trăit, în curs de atâtea secole, fără o vieată organizată de stat, menținându-ne totuși cu limba noastră romană și cu structura noastră etnică printre atâtea neamuri străine revărsate peste noi, este cel mai mare fapt din istoria noastră.

În regiunile pe care le locuim, emigrările și mișcările de populație erau la ordinea zilei. Romanii au fost prinși în angrenajul acesta, devenind înșiși, atunci când împrejurările o cerură, păstori nomadizanți. Moștenind dela strămoșii Daci însușirile pe care HERODOT le scoate la iveală: lipsă de coeziune internă și de spirit de organizație, deprinși să punem pornirile și apetiturile individuale deasupra intereselor colective, am revenit, după încetarea organizației și disciplinei romane, la forma de triburi, strecurându-ne astfel mai ușor prin umbra istoriei. Ne-am învărtit deci într'un cerc vițios: am înfruntat urgia vremurilor prin adaptabilitatea noastră la împrejurările speciale dela noi și mulțumindu-ne cu puținul ce ni-l lăsau străinii în țara noastră bogată; pe de altă parte, lipsa atât de îndelungată a unei organizații superioare de stat a lăsat frâu liber individualismului nostru înăscut și a promovat forțele centrifuge.

Uneori, când jugul era prea greu, strămoșii noștri încercau să-l scuture. Totuși asemenea reacțiuni violente erau excepționale: dela răsmirițele Vlahilor balcanici și până la revoluția lui Horia au trecut multe secole. De obicei altul era mijlocul lor de a ieși din împrejurările grele pe care li le pregăteau evenimentele istorice și asupra torii străini: se mutau, cu turmele și cu puținul lor avut, în alte regiuni, unde împrejurările erau mai prielnice. Nume ca *Ardeleanu*, *Bârsanu*, *Ungureanu*, etc., în Vechiul Regat, *Moldovan* și *Muntean*, de care-i plin Ardealul, vorbesc elocvent de nenumăratele mișcări de populație de pe un versant al Carpaților pe altul; acești emigranți treceau și Dunărea; alții ajungeau până în Crimeea îndepărtată. Vrednic de compătimire era în ochii Românului numai cel fixat pe loc de necruțătorul regim al iobăgiei. Acel « lipit pământului » (= glebae adscriptus), care întovărășește și azi cuvântul « sărac » în limba noastră, nu este la origine o metaforă, ci o complinire explicativă.

TH. CAPIDAN a arătat că neastâmpăratul dor de ducă, care a devenit a doua natură a Aromânilor, îi face pe unii din ei să se mute și astăzi, când nu se mai ocupă cu oieritul — care nu mai rentează —

dela locuințele lor de vară din munți, la iernaticul dela șes și invers. Sărăcia tradițională a Moșilor nu se datorește numai lipsei de pământ roditor, ci în mare parte neastâmpărului lor, care îi face să prefere cutreieratul țării în lung și în lat, cu vasele lor de lemn, unei munci statornice legată de pământ.

Această tendință de expansiune era adesea mai mare decât puterea de coeziune națională și a avut ca urmare topirea cetelor prea puțin numeroase de Români în masele altor populații. În marea sa lucrare *Românii în veacurile IX-XIV* (1933), N. DRĂGANU a arătat, pe baza toponimiei, onomastice și a urmelor lăsate în vocabularul Ungurilor, Slovenilor, Slovacilor, Rutenilor și Polonilor, drumurile îndepărtate ale Românilor migratori. Cuvintele de origine românească în aceste limbi sunt în cea mai mare parte termeni pastorali, pe care-i găsim trecuți și la Slavii de Sud, la Neogreci și la Albanezi. Foarte puține vorbe se referă la o vieță sedentară.

Dacă Românii din România actuală ar fi urmașii unor păstori migratori, veniți, cum pretind unii, din Peninsula Balcanică în evul de mijloc, în regiuni locuite de alte popoare, soarta lor ar fi fost de sigur cea a cetelor de Vlahi care s'au pierdut în masele de Unguri și de Slavi în vechea Panonie și în Carpații nordici.

Despre felul cum se reflectă în limba noastră această migrațiune românească, am avut un exemplu în frazeologia bogată pe care a desvoltat-o în românește cuvântul *cale*.

Vieța pe drumuri o zugrăvește și expresia *ce tot la deal la vale?* pe care o adresăm celor ce nu vorbesc verde, ci întrebunțează fel de fel de subterfugii. Ca și *a da drumul*, despre care am vorbit în altă parte (§ 89), *a lua pe cineva la vale*, în sens de « a-și bate joc de el » ne duce tot în regiunile de munte pe care le cutreieră păstorii cu turmele lor. Contrastul între « deal » și « vale » al « spațiului mioritic » românesc a făcut ca prin Huneodara aceste cuvinte să servească pentru deosebirea noțiunii « sus » de cea de « jos », încât se zice *geana di la deal* în opoziție cu *geana di la vale* (ALR. I, 44/112). Pentru rolul important pe care-l avea — și-l are încă — în regiunile muntoase calul ca mijloc de locomoțiune și transport, sunt caracteristice locuțiuni ca: *a bate șeaua ca să priceapă iapa*, cu înțelesul de « a face aluzii pe de departe » sau: *dă-ți, popo, pîntenii și bate calul cu călcăile*, adresată unuia care în urma dărniciiei sale ajunge să nu mai aibă singur ceea ce-i trebuie.

140. Între istoria politică și între istoria limbii există un **parallelism perfect**. După cum un **individualism exagerat** ne-a oprit atâta timp să ne încheptăm într'un popor cu organizații superioare de stat, aceeași **rezistență individuală** și a grupărilor mici **împotriva unei organizații colective** a oprit o prea pronunțată **gramaticalizare a limbii noastre**.

Despre acest lucru își dă seama mai ales cel ce a avut prilejul să învețe pe un străin românește. Limba noastră e atât de puțin fixată încât cel puțin unul din zece cuvinte îți pune o problemă de ortografie, de ortoepie, sau de gramatică propriu zisă. Când, după ultima reformă ortografică, am încercat, cu T. NAUM, să public un « Îndreptar ortografic » urmat de un vocabular, care să recomande, în cazuri de uz șovăitor, forma cea mai « literară », am dat de greutăți enorme, căci toți întrebuițăm cele mai variate forme. Lucrul acesta se poate vedea mai bine dintr'un articol pe care l-am publicat în « Revista Fundațiilor Regale » (Nr. 9 din anul 1936) cu rezultatele unei anchete făcute la câțiva din cei mai de seamă scriitori și mai îngrijiiți stiliști de astăzi. Își poate închipui oricine cât de mare trebuie să fi fost varietatea aceasta în vremile când nu exista o limbă literară — deci în tot cursul evului de mijloc — și când ne găseam pe o treaptă de cultură care se putea mulțumi cu expresii aproximative.

Trebuința Românilor de a avea în limbă un mijloc convențional cât mai unitar și neechivoc pentru comunicarea gândurilor este prea puțin dezvoltată. Ascultătorul, nedeprins să-și stăpânească pornirile individuale, lasă vorbitorului cea mai mare libertate în alegerea mijloacelor de expresie, mulțumindu-se să urmărească în mod vag ideile ce i se comunică. Pe când la alte popoare cel ce nu scrie ortografic și e certat cu gramatica trece drept incult, la noi există literați și academicieni învățați care își au fiecare ortografia lor, alta decât cea a Academiei Române, iar năvala nesăbuită a neologismelor în anii din urmă, nu numai în presă, ci și în literatură, se explică mai ales prin faptul că vorba străină, nefixată încă în tezaurul lexical, permite o exprimare estompată, neprecisă a gândului.

Chiar și în rostirea sunetelor — care, la aparență cel puțin, e în măsură mai mică supusă ingerinței omului asupra graiului său — putem observa același lucru. Într'adevăr, fonologia noastră nu se deosebește de fonologia altor limbi numai prin rezultatele fonice

ajunse și prin cauzele care le-au produs, ci și prin *felul cum s'a comportat colectivitatea la cristalizarea legilor fonologice*. Am citat cazul celor trei variante *sălbătecie, sălbăticie, sălbătăcie*, pe care le întrebuințează, vorbind limba literară, Românii din diferite regiuni, fără să bage măcar de seamă că între rostirea lor și a altor Români culți există o deosebire. De aceea lingvistul nu reușește să stabilească o lege fonologică care să arate cum s'a dezvoltat în românește *e* neaccentuat (care apare ca *e, i* sau *ă*).

Important pentru fonologia română e faptul că există foarte multe variante de rostire care nu sunt supărătoare și pe care spiritul de organizare și de disciplină al limbii nu caută să le elimine decât într'o măsură redusă. Dacă, căutând să stabilesc etimologia unui cuvânt francez bunăoară, aș fi nevoit să admit o metateză sau o disimilare îndepărtată, aș risca să fiu întâmpinat cu neîncredere; în românește asemenea « greșeli de rostire » sunt atât de curente și atât de tolerate, încât niciun filolog cu experiență nu va respinge etimologia lui *apuca* din *aucupari* pe motivul că presupune un stadiu anterior **acupa*, când știm că în loc de *risipi* se zice pe alocuri *siripi* sau când alături de *pogori* întrebuințăm azi în limba literară aproape exclusiv pe *cobori*.

Pentru sensul deosebit dat în diferite regiuni aceluiași cuvânt se poate cita cazul lui *litră*, care în Ardeal nu însemnează măsura numită astfel în Țara veche, ci ceea ce acolo se numește *litru*. Tot astfel *casma* însemnează în Moldova « târnăcop » (sau « chirlopan »), adică franc. « pioche », iar în Muntenia un fel de « hârleț », adică franc. « bêche »; *moș* însemnează în Moldova « unchiu », iar în Muntenia și Transilvania « bătrân » sau « bunic ». Moldovenii, Muntenii și Transilvănenii întrebuințează aceste cuvinte — și atunci când scriu — cu sensul cu care sunt deprinși de acasă.

Dacă factorul social joacă un rol de căpetenie în dezvoltarea unei limbi, felul cum el acționează este diferit în mai multe limbi. Trebuința de a avea aceleași semne convenționale care să asigure o înțelegere ușoară între membrii aceleiași comunități, fac în general ca limba să se abată dela formele tradiționale numai întrucât inovațiile sunt înțelese și primite de colectivitate. Dar la unele popoare există o comprehensiune mai îngăduitoare decât la altele pentru aceste abateri dela graiul moștenit. Cu cât un popor e mai disciplinat și primește mai supus dictatul normei colective, cu atât limba lui,

mai gramaticalizată, permite o exprimare mai limpede și mai concisă. Așa erau Latinii și așa sunt Francezii. Popoare mai puțin disciplinate și cu mai puțin respect pentru tradiție, ca al nostru, suportă anarhia gramaticală, dar au în schimb un graiu care permite cele mai variate și mai subtile nuanțe stilistice și o îmbogățire neconținută a limbii literare cu creații individuale.

În limbile gramaticalizate vorbitorul se mișcă ca pe niște șine. Ca mecanicul de pe locomotivă, vorbitorul — și mai ales scriitorul — are să dirijeze numai viteza, să frâneze, să ia cotiturile și să înțeleagă semnele semaforului din gări, unde acarii îi deschid drumul. În cele negramaticalizate, ca a noastră, ne mișcăm — când cu automobilul, când cu carul cu boi — pe șosele și drumuri, pe care trebuie să ni le căutăm uneori singuri, în orice caz cotind mereu ca să nu ne ciocnim cu alții și ca să evităm hârtoapele.

Dacă în amănunte limba română e atât de puțin normalizată, în tendințele ei generale ea e însă pretutindeni aceeași. Acest fenomen se explică în mare parte prin omogeneitatea socială a poporului român și prin conștiința apartinerii la același neam; e deci și el de natură socială.

VII. INFLUENȚE CULTURALE

141. Prin valea largă a Dunării n'au pătruns numai popoarele stepei, venind pe caii lor mărunți și iuți ca să pustiască țara, ci și puternice influențe culturale. Grecii — ei înșiși cu o cultură străbătută de înrâuriri orientale — care au dat Tracilor și Geto-Dacilor elemente culturale în evul vechiu, au continuat mai târziu să influențeze tot Sud-Estul european din Bizanțul unde, în evul de mijloc, ardea făclia civilizației europene. Dela Miază-zi ne-a venit creștinismul în forma lui ortodoxă, mult mai apropiată de izvoarele lui orientale decât catolicismul imperialist al Apusului. Deosebiri între limba română și celelalte limbi romanice și apropierea cu limbile balcanice se explică din această orientare a noastră — cuvântul « orientare » însuși derivă dela « Orient » — și izvorăsc în mare parte din faptul că noi, *singurul popor latin de religie ortodoxă*, am rămas în curs de multe veacuri cu fața întorși spre Orient.

Astfel n'am intrat în marele curent al Renașterii care a apropiat din nou popoarele romanice de sursa lor latină și a dat artelor și literelor un avânt atât de puternic la pragul evului nou. Dacă am fi fost catolici, am fi avut și noi biserici mari în stil gotic și picturi făcute după modelul marilor maeștri italieni. Dar n'am fi avut acele comori de artă bizantină, conservată în toată puritatea, în bisericile din Bucovina, sau acele linii de o eleganță neîntrecută în originalele bisericuțe de lemn din Nordul Ardealului; am avea în pictură și literatură imitații mai mult sau mai puțin izbutite, cum le au Ungurii și Polonii, dar n'am avea acele neîntrecute zugrăveli al-fresco pe zidurile mănăstirilor, cu surprinzătoare combinații de colori, de o atât de desăvârșită armonie, cum n'o mai găsim decât în țesăturile țărăncilor noastre. N'am avea, în vers popular, acele creațiuni de o simplitate profundă și de o adâncime sufletească fără pereche.

Cât despre limba noastră, ea n'ar avea aspectul pestriț pe care i-l-a dat contactul cu popoarele vecine și ar conține multe cuvinte de origine latină părunse, ca la Neolatinii apuseni, din latina bisericii, a cancelariilor și a școlii. În schimb i-ar lipsi putința, neegalată de nicio altă limbă romanică, de a putea alege, între diferite construcții cu același rost morfologic și sintactic și între cuvinte cu sens asemănător, pe cele mai potrivite spre a exprima cele mai variate nuanțe de gândire.

142. În ceea ce privește **expresiile nouă sau figurate**, pe care Românul le-a primit din alte limbi, ele nu sunt o dovadă a sărăciei limbii române în mijloace de exprimare a gândului, căci le găsim adesea alături de expresiile vechi. Ele dovedesc mai cu seamă altceva: o lipsă de simț tradiționalist și un mare prestigiu a tot ce e străin, o neobișnuită putere de adaptabilitate la orice forme nouă, o înțelegere fulgerătoare a mecanismului construcției străine și a aluziei cuprinse în expresia metaforică, și, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-și îmbogăți limba cu posibilități nouă de exprimare plastică și nebanalizată.

Aceleași motive stau și la baza împrumutului celor mai multe **cuvinte nouă**. Precum am accentuat de repetate ori în cele precedente, împrumuturile lexicale dela vecini nu trebuie să însemneze lipsa noțiunii cuprinsă în cuvânt. Dacă alături de *timp*, moștenit dela Latini, am împrumutat pe *vreme*, nu însemnează nici că ne-ar fi lipsit

vreodată noțiunea timpului, nici măcar că am fi simțit nevoia să exprimăm prin două cuvinte deosebite cele două idei cuprinse în latinescul *tempus* (pentru care Germanii au două cuvinte deosebite: «Zeit» și «Wetter») — căci noi zicem deopotrivă *timpul* sau *vremea trece* și *timpul* sau *vremea e rece* — ci arată numai aplecarea noastră spre lux de expresii. Dacă *vreme* s'a răspândit atât de mult încât a înăbușit pe alocuri pe *timp*, cauza e, probabil, prestigiul pe care i l-a dat acestui cuvânt nou întrebuițarea lui deasă în textele biblice traduse din slavonește și auzite în biserică. (Cu în *vremea aceea*... încep cele mai multe evanghelii).

Firește că alături de aceste **împrumuturi de lux** există și **împrumuturi necesare** («Luxuslehnwort» și «Bedürfnisslehnwort», după distincția făcută de E. TAPPOLET), venite împreună cu noțiunea pe care o numesc. Acestea din urmă sunt înainte de toate așa numiții **termeni culturali** («Kulturwörter»), intrați în limbă mai ales prin influența orașului asupra satului, prin negoț, industrie, tehnică, biserică, administrație, școală, științe, ș. a. Asemenea împrumuturi se găsesc în toate limbile și le găsim în număr mare mai ales în epoci în care starea culturală a unui popor a făcut salturi mari, sau când civilizația a pătruns în straturile largi ale populației. Studiul acestor termeni culturali ne permite să facem deducții asupra culturii unui popor în diferite epoci, și asupra influențelor civilizatoare la care a fost supus, iar forma lor permite deducții asupra diferitelor straturi de înrăurire.

Uneori împrumuturile acestea au trecut dela popor la popor, pentru ca să se întoarcă, cu alt înțeles, la poporul dela care porniseră. Astfel germanul *mar(a)hskalk*, care însemna «servitor la cai», a fost împrumutat, pe la începutul evului de mijloc, de Francezi, care l-au prefăcut în *maréchal*; acesta la rândul său a fost reîmprumutat, cu noul său înțeles, de Germani (*Marschall*) din limba franceză.

Acești termeni culturali au intrat la noi din slavonește, grecește și turcește, pe când limba oficială în administrație, biserică și școală era slavă, când negoțul se făcea mai ales cu Orientul și când instituțiile și moda ne veneau dela Constantinopol.

Prin contactul satului cu orașul, unde țăranul își face cumpărăturile și vine în atingere cu oficiile judecătorești și administrative, în urma pătrunderii orașului la sat prin școală și — în timpurile

mai nouă — prin presă, literatură, armată și mai ales prin biserică (care în toate vremile ne-a dat cuvinte în legătură cu vieța sufletească) termenii culturali s'au răspândit în toate păturile sociale. După ce ei și-au câștigat un drept de cetățenie și au ajuns să fie plămădiți în același fel ca vorbele vechi, acești termeni culturali au ajuns să nu se mai deosebească de împrumuturile făcute — în sens orizontal — dela popor la popor prin contact zilnic (« Lehnwörter »).

Cât timp un asemenea cuvânt e întrebuințat numai de pătura cultă a societății și originea lui străină e recunoscută de cărturarii bilingui și trilingui care l-au împrumutat, avem a face cu **neologisme** (« Fremdwörter »). Dacă la cunoașterea provenienței străine se adaugă conștiința că vorba respectivă e un corp străin în organismul limbii, o numim **barbarism**. În sfârșit, dacă voim chiar prin numirea pe care i-o dăm să arătăm și proveniența, barbarismul e « turcism », « slavonism », « germanism », « franțuzism », etc.

143. Neologisme au existat la noi și înainte de renașterea noastră ca popor romanic. Slavonisme de felul lui *blagoboreț*, *blagorod*, *blagocestiv* ș. a., din vechile traduceri de cărți bisericești, n'au ajuns niciodată să se încetățenească în limbă, iar azi nu le mai întrebuințază nici cărturarii. Tot astfel s'au pierdut cele mai multe grecisme și turcisme din epoca fanariotă, cunoscute și pe atunci numai în clasa boierilor și a celor ce maimuțureau moda venită din Fanar. Unele din ele se mai păstrează în limba literară, mai ales la scriitorii orășeni cu tradiție grecească în familie, bunăoară la CARAGIALE. Comediile lui ALECSANDRI, în care poetul a introdus intenționat o mulțime de asemenea neologisme de origine grecească, cu scopul de a caracteriza și a ridiculiza graiul claselor suprapuse din întâia jumătate a veacului trecut, nu se mai pot citi azi fără comentarii. Poetul însuși a simțit nevoia de a adăuga la urma volumelor sale de « Teatru » un glosar. Chiar grecismele și turcismele intrate în cercuri mai largi din Țara-veche, precum *anost*, *nostim*, *simandicos*, *mă sinchisesc*, *protipendadă*, *catadixesc*, etc., se simt în Ardeal ca vorbe străine și sunt adesea asimilate neologismelor de origine franceză. Astfel am auzit odată pe o doamnă din Ardeal, care voia să spună fie-sii, pe franțuzește — ca să n'o înțeleagă servitoarea — să ia cheia dela dulap, zicând: *prends la clef du dulap* (pronunțat *dülá*). Cuvântul *dulap*,

de origine turcească, pe care l-a cunoscut abia în anii de după unire, făcea parte pentru ea din seria de neologisme franțuzești, întrebuințate în Țara veche și necunoscute în Ardeal. — Unele dintre turcisme, fiind în turcește de origine arabă, ne-au intrat în secolul trecut, și prin filieră franceză. Acesta e bunăoară cazul lui *chioșc*, cunoscut, ca împrumut din turcește, și scriitorilor din secolul al XVIII-lea.

Pe timpul stăpânirilor străine, au pătruns în Bucovina multe neologisme de origine germană, iar în Basarabia neologisme rusești.

Neologismul a existat deci la noi de când există literatură românească: cuvântul *chit* era un neologism, introdus prin cărțile bisericesti, precum e azi neologism *balenă*.

Cei dintâi traducători, nedeprinși încă să scrie românește și obsedați de gândul de a traduce cât mai fidel, ne-au dat acele versiuni în care înțelesul frazei îi preocupă mai puțin decât tendința ca fiecare cuvânt străin să fie redat prin cuvântul corespunzător românesc. Astfel din slavul *srebro-sěčici* — care la rândul lui este traducerea literală a grecescului ἀργυρο-κόπος — traducătorul (Apostolului dela Voroneț) a făcut pe *argintu-tăietor*. Tot astfel *blagoslovi* a fost redat prin *binecuvânta*, care a prins însă și a rămas în limbă. Când asemenea mijloace lipseau, traducătorul introducea cuvântul slavon de-a-dreptul în limbă: *pocaanie*, *zboriște*, etc. Aceasta se întâmpla cu atât mai des, cu cât traducătorul era mai familiarizat cu limba străină. Precum a arătat N. CARTOJAN (*Cărțile pop.*, p. 202), traducătorul din sârbește al «Alghinușei», introduce în scrierea sa neologisme ca *diială*, *liuboste*, *a se văznesi*, *târpenie* ș. a., deși corespondentele lor românești «faptă», «iubire», «a se mări», «putere» nu-i puteau fi necunoscute.

Mitropolitul VARLAAM, ridicat din popor, are o limbă mai puțin împestrițată de neologisme decât contemporanul său DOSOFTEIU, care, după mărturisirea cronicarului, «nu era prost (simplu) de felul lui...», multe limbi știa: elenește, latinește, slavonește, și altele»; ION NECULCE scrie o limbă mai românească decât eruditul său protector, DIMITRIE CANTEMIR.

În general însă, în literatura veche, problema neologismului nu formează o preocupare colectivă, ci fiecare scriitor o rezolvă după cum îi dictează bunul simț. În mare parte concesiile ce se fac neologismului depind de măsura în care el era primit de clasele sociale cărora scriitorul se adresa: DIONISIE ECLESIARHUL, STOLNICUL DUMITRACHE

și chiar și IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU scriu într'o limbă împănată cu neologisme de origine turcească, fiindcă ele erau obișnuite în clasele boierești de pe vremea lor.

Neologismul devine, întâia oară la noi, obiectul discuției în cercurile literare de vreo sută de ani încoace. Ca la cele mai multe popoare — la Latinii influențați de Greci, la Germanii veacului al XVII-lea, înrâuriți de cultura franceză, etc. — noul fel de viață și concepțiile nouă ce deveneau stăpânitoare cereau, și la noi, mijloace nouă de exprimare. Ce revoluționare a limbii literare s'a produs prin această orientare bruscă spre Apus, la cei crescuți încă în școlile grecești, se vede din cunoscuta mărturisire a boierului călător DINU GOLESCU din faimoasa sa *Însemnare a călătoriei mele*, apărută la Buda în 1826: « Am început să scriu (ziarul de călătorie)... în limba națională și nu după multe zile, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească; căci foarte des întâmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam minte în limba națională, cum... *statue cascadă* și altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde ar trebui să le întrebuițez ».

Întrebarea care se punea acum o sută de ani nu era dacă trebuie sau nu să ne primenim limba cu cuvinte nouă, căci « noi nu împrumutăm » scria elevul lui GHEORGHE LAZĂR, HELIADE RĂDULESCU, în *Gramatica* sa, « ci luăm cu îndrăsneală dela maica noastră moștenire și dela surorile noastre partea ce ni se cuvine ». *Problema era, dacă izvorul neologismelor trebuia să fie limba latină sau limbile romanice*. În Transilvania, o puternică mișcare culturală cerea în mod hotărât o revenire la « maica noastră Roma », iar în Principate un curent tot mai accentuat voia să ne adăpăm dela izvorul fecund al culturii franceze.

Scriitorii munteni și moldoveni s'au îndreptat dela început spre țările neolatine. Izvorul de îmbogățire nu-l căutau în limba m o a r t ă a Latinilor, ci în continuatoarele v i i ale acesteia, în limbile popoarelor romanice, care de veacuri erau reprezentantele culturii occidentale. Oricât de înaltă ar fi fost starea culturală în Imperiul roman de odinioară, limba latină ne mai luând parte la progresul omenirii în curs de aproape două mii de ani, nici elementele ei lexicale nu mai reflectau această evoluție: *virtutea* de azi nu mai e numai « bărbăție », ca *virtus* latin (derivat din *vir* « bărbat »), ci cuprinde, ca *vertu* francez și *virtù* italian, întregul conținut moral pe care i l-a adăugat creștinismul (E. RICHTER).

Orientarea spre popoarele neolatine — care coincide cu introducerea romantismului în literatură — n'a fost la început, în Principate, o mișcare programatică, ci corespundea unei porniri firești. Dela școlile din Franța se întorceau tinerii Români, aducând cu ei, ca medici, juriști, profesori, tehnicieni, artiști, etc., nu numai cunoștințele de specialitate, ce aveau să schimbe atât de mult înfățișarea țării, ci și terminologia specialității lor; literatura franceză, atât de gustată de publicul dela noi, influența stilul scriitorilor noștri care — întocmai ca oratorii politici și juriștii care pledau la bară — căutau să se exprime cu claritatea, eleganța și avântul frazei franceze.

Prefacerea fu atât de repede, *încât neologismul deveni o problemă lingvistică și literară*, care dădu naștere unor discuții interesante în presa de dincoace și de dincolo de Carpați. Aproape niciunul din scriitorii mai de seamă ai vremii n'a rămas indiferent față de această chestiune, abordată și reluată de ei în prefețele cărților, în articole polemice și în corespondența lor privată. Excepțiile sunt rare. Astfel nu știm ca GR. ALEXANDRESCU să fi fost vreodată atras în discuția aceasta generală; această lipsă de interes ar explica, într'o anumită măsură, pentru ce limba pe care o scrie, inferioară talentului său poetic, este ceea ce azi ne tulbură mai mult plăcerea de a-l ceti. În schimb ne-a rămas, între altele, dela COSTACHE NEGRUZZI — care pentru limba prozei artistice a fost la noi ceea ce a fost EMINESCU pentru limba poeziei române — acea « Scrisoare către Eliade » (publicată în *Muzeul național* din 1836, p. 141—142) care punea, la 1836, chestiunile așa cum în parte le punem și astăzi, și propunea soluții pe care de cele mai multe ori uzul le-a consfințit în suta următoare de ani.

144. Neologismul de origine latină sau neolatină a produs o **re-romanizare a limbii noastre**, îmbogățind-o cu un număr de elemente romanice, care umpleau golurile iscate prin uzarea firească și pierderea cuvintelor strămoșești, în locul cărora se introduseseră vorbe străine. Cuvintele culturale și acel vocabular pe care clasa cultă îl împrumutase în diferite epoci pe cale cărturărească dela popoarele vecine (și care începuseră să intre și în graiul popular) fură și ele înlocuite, de tot sau parțial, prin neologisme romanice: începe să se zică *secol* alături de *veac*, *insulă* în loc de *ostrov*, *spion* în loc de *iscoadă*, din slavonește; *amendă* în loc de *geremea*, *bazin* în loc de

avuz, *bijuterie* în loc de *juvaer*, *caseta* înlocuiește *besacteaua*, *cisterna hasnaua*, *dificil* (la mâncare, în gusturi) pe *belaliu*, *gelos* pe *zuliar*, toate din turcește. *Nobil* și *noblețe* apar în loc de *blagorod* (*blagorodnic*), din slavonește, *evghenist*, din neogrecește, și *nemeș* al Ardelenilor, din ungurește; *pompierul* înlocuiește pe *pojarnic*, *colonelul* pe *polcovic*, *brigadierul silvic* pe *bereznic*, din rusește, etc. HELIADE RĂDULESCU se bucură că Regulamentul Organic a înlocuit pe *buiurdisma* prin *rezoluție* și recomandă să zicem și *consiliu administrativ* în loc de *sfat oblăduitor*.

Ca în toate epocile de criză acută, bunul simț înăscut al poporului nostru ne-a scăpat de rătăciri primejdioase. Pe când popoarele vecine din nemijlocita noastră apropiere, Grecii purificatori și Ungurii inovatori, s'au lăsat convinși de ideile unor teoreticieni, care le impuneau o limbă artificială, noi am știut rezista **puriștilor**, care făceau apel la sentimentul nostru de mândrie națională și voiau să alunge din limba literară cuvintele de origine neromană, devenite în cursul veacurilor trup din trupul nostru. Cu tot prestigiul mare al unui HELIADE RĂDULESCU și cu tot fanatismul unor fonetiști ca ARON PUMNUL, sau al unor latiniști ca LAURIAN și MASSIMU, încercările de a da o înfățișare artificială limbii noastre literare au rămas infructuoase. BARBU PARIS MUMULEANU, încă în prefața *Caracterurilor* sale, preocupat mai mult de armonia limbii decât de originea cuvintelor, cerea numai înlocuirea slavonismelor « câte sunt numai în gura celor învățați » — deci a neologismelor slavone — și « câte sânt aspre de fărâcă limba și dinții noștri » — deci lipsite de eufonie, — dar voia să păstrăm pe cele asimilate « câte sânt dulci în auzul nostru și câte sânt pre de obște în popor ».

145. De obicei ne închipuim că cele **dintâi neologisme de origine latină** se datoresc școalei ardelenne dela sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea, pe care o facem răspunzătoare pentru tendințele « latinizante ». De asemenea se crede în deobște că purismul începe tot cu ei și că a încetat deodată cu opera care l-a dus la absurd, Dicționarul lui LAURIAN și MASSIMU.

Aceste păreri sunt numai în parte adevărate.

Înainte de toate, neologismele de origine latină se găsesc și la scriitorii noștri vechi. E dela sine înțeles că un DIMITRIE CANTEMIR, care ne-a lăsat opere scrise în latinește, să fi împrumutat

unii termeni din această limbă, pe care o știa așa de bine, sau din grecește. Astfel găsim la el neologisme latinești ca *academic* (Hron., 179), *activitate* (Ist. ier., 152), *aderință* (Hron., 107), *afecțiune* (ib., 116), *anatomie* (Ist. ier., 7), *cfartană* (= quartana, ib., 96), *cataractă*, *instrumenturi* (Hron., 86), *limbic* (= alambic, Ist. ier., 1140), *orație* (Hron., 258), *organ* (Ist. ier., 219) sau grecești ca: *gheograf*, *hronologhie*, *etimologhie* etc., pe care le și explică la începutul «*Istoriei Ieroglifice*». La Mitropolitul DOSOFTEIU, de asemenea un cunosător al limbii latine și mai ales al celei grecești, întâlnim *cauză* explicat prin «vină» (*Viețile sf.*, I), *diadămă* (*Acatist*, 13), *filosof* (ib., II), *illustrie* (*Viețile sf.*, 88), *testament*, *zefir* (ib., 193), apoi *ilectru* (ἤλεκτρον), etc. Dar și la alți scriitori găsim asemenea neologisme, mai mult sau mai puțin curenți la cărturari, înainte de toate la cronicarii creșcuți în școlile umaniste din Polonia, la «Școala cea mare» din Constantinopol sau la universități apusene (Stolnicul CANTACUZINO). Astfel avem *atlas*, *cardinal*, *castel* și *castelan*, *catolic*, *cavalerie*, *comisar*, *cometă*, *coronație*, *cronicar*, *episcop*, *fantastic*, *filosof*, *gentilom* (glosat prin «celebiu»), *prințipe*, *republică*, *țeremonie*, *tiran*, *tractat* ș. a. la Cronicari; *organe* (instrumentul muzical, cunoscut prin Sașii din Brașov) la CORESI; *artic* (= articulus), *rasă* în *Pravila Moldovei*; *tiran* în *Biblia dela București* (1688) etc. Unele din ele precum *coroană*, care se găsește și la vecinii noștri slavi și unguri, au devenit populare și au fost asimilate și ca formă cuvintelor vechi.

Precum la Ardeleni foarte multe latinisme sunt împrumutate prin mijlocire germană, tot astfel, în vechile principate, mai ales în Moldova, neologismele de origine latină au intrat prin filiație slavă. Astfel GR. URECHE și M. COSTIN au împrumutat dela Poloni pe *infulă*, *podagrie* ș. a. Cuvinte ca *luminație* (și o mare parte din cele terminate în *-ație*), *inspector*, *ofițer*, *pantaloni* și variante ca *gheneral*, *regiment*, etc. ne-au venit în timpul ocupațiilor rusești, prin mijlocirea vecinilor noștri dela Est, influențați ceva mai curând decât noi de cultura apuseană. Rusec e și accentul în cuvinte ca *inspéctor*. Într'un studiu mai vechiu și necomplet, publicat în al doilea «*Jahresbericht*» al Seminarului din Lipsca C. SANZEWITSCH a dat o listă de asemenea neologisme de origine romană sau germană ce ne-au venit prin Ruși. Influența grecească în transmiterea unor neologisme latine sau romanice, se cunoaște în forme ca *ambarcarisi*, *insultarisi*, *regularisi*, etc. întrebuințate de moșii

noștri. Cele mai multe din acestea s'au pierdut. Avem totuși pe *costisitor* dela *costisi* (pierdut din graiu) deși verbul este *costa*, împrumutat în forma aceasta din italienește.

Și influența italiană a fost destul de puternică, mai ales la Curtea lui Brâncoveanu și mai târziu, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Înainte de invazia neologismului italian prin HELIADE și prin elevii săi, aveam cuvinte ca *fine*, *politică*, *tragedie*, ș. a. în « *Almanacele* » lui ION ROMÂNUL, scrise după faimoasale « *Foglietti novelli* » italienești. Forma *istroment* (în loc de mai noul *instrument*) o găsim la 1707 și iarăși la 1794. ȘINCAI introduce pe *cece* și altele; IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU adoptă, pentru Gramatica sa, terminologia italienească și întrebunțează cuvinte ca *a se împatroni* (it. *impadronirsi*) ș. a.; *legat*, *copie*, *interes*, etc., care apar într'o traducere din grecește dela 1780 (cf. « *Grai și suflet* », III, 150) par a fi fost curente; A. PANN și mai târziu S. MARCOVICI au forma *șenă* (pentru *scena* de azi); alții au *novita*, *straordinar*, etc. A. RUSSO scrie *contrat*. Forma *coraj* în loc de *curaj*, care se aude în popor, era cea obișnuită la scriitorii noștri vechi, care au împrumutat-o din italienește; tot așa varianta *curioz* (it. *curioso*), care se întrebunța de generația trecută, în loc de *curios*.

Cei ce au propagat mai întâiu o apropiere voită și consecventă, cu tendință purificatoare, de limba latină, au fost promotorii școalei ardeleni. Dar mai mult în teorie decât în practică. SAMUIL CLAIN are în general limba vechilor noștri scriitori bisericești, iar ȘINCAI și PETRU MAIOR au relativ numai puține latinisme. Același lucru îl constatăm și în *Lexiconul de Buda*, care ar fi fost opera indicată pentru purificarea limbii. La acești « latiniști » se observă mai degrabă tendința de a explica cu tot prețul din latinește etimologia cuvintelor de obârșie străină, decât înlocuirea lor forțată prin neologisme de origine latină. Și tot astfel contemporanii lor, acei harnici popularizatori de cunoștințe folositoare în masele mari, se sfiesc să introducă cuvinte nouă. Când neologismul li se pare totuși indispensabil, ei adaugă, în paranteză, explicarea pe înțelesul tuturor, precum o mai fac și azi unele gazete din Ardeal și din Bucovina scrise pentru popor. Același lucru se observă și la cei mai buni scriitori din Principate din întâia jumătate a secolului al XIX-lea. Încă în 1857 ARISTIA crede necesar să alăture traducerii sale după *Viețile* lui Plutarh un « *Vocabulariu pentru zicerile introduse sau reformate în tomul*

acesta», în care găsim explicate chiar cuvinte ca: *afacere*, *animal*, *fluviu*, etc. Tot astfel dă un glosar Comisul V. POGOR la traducerea *Henriadei* lui Voltaire ș. a.

146. Ceea ce caracterizează pe scriitorii noștri din trecut, mai ales în întâiele decenii, este **spiritul tradiționalist și o sfială mare față de neologisme**. Înainte de a primi cuvântul nou, ei căutau în tezaurul lexical moștenit vorbele capabile de a reda, prin diferite largiri de înțeles sau prin combinații nouă, ideea ce trebuia exprimată. Prin această adaptare a limbii vechi la trebuințele vieții nouă, prin această plămădire activă și neconținută a materialului, s'a apucat calea normală, urmată de obicei de limbile cu tradiție îndelungată și cu o dezvoltare treptată.

Spiritul tradiționalist și ținuta rezervată față de cuvintele străine au făcut pe scriitorii generației dela 1840 — KOGĂLNICEANU, BĂLCESCU, C. NEGRUZZI, ALECSANDRI ș. a. — să urmeze tradiția părinților lor, care spuneau *slobozenie* și *mădular* pentru «libertate» și «membru (al unei corporațiuni)», să traducă adică prin vorbe sau formațiuni de cuvinte românești noțiunile nouă care se impuneau prin noul fel de viață. În faimosul «*Necrolog a lui Ștefan cel mare*» și în «*Cuvântul unui țăran*» — în care de altfel arhaizarea era voită — găsim *curgere de voroavă* în loc de «elocvență», *învățat la voroavă* în loc de «elocvent», *viața din parte* în loc de «viața privată», etc. În loc de «seră», C. NEGRUZZI întrebuințează pe *florărie*, care a rămas în limba claselor culte — căci numai acestea își puteau permite luxul de a avea sere — încât îl întâlnim și în scrierile lui BRĂTESCU-VOINEȘTI.

Asemenea creațiuni românești nu sunt decât continuarea felului în care vechii noștri cronicari și scriitorii bisericești sau logofeții exprimau prin cuvinte românești noțiunile nouă cu care făceau cunoștință: pentru *artilerist*, găsim la NIC. COSTIN *povățuitoriu de tumuri*, pentru *naufrațiat*, la MOXA, *furtunat* (*Au făcut păscării vad de odihnă furtunaților*), pentru *perceptor* găsim într'un document dela 1629, derivatul *birar*, ș.a.

Totuși, în secolul al XIX-lea situația nu mai era aceeași ca în cel de al XVII-lea. Europeanizarea noastră a schimbat atât de radical felul nostru de traiu și concepțiile societății românești, încât materialul vechiu de limbă nu mai ajungea ca să îmbrace ideile nouă,

care cereau imperios și repede să fie exprimate. *Revoluționarea spiritului public a produs o revoluționare a limbii. Neologismul latin sau neolatin a avut ca urmare o plămădire din nou a limbii române tot atât de importantă ca împospătarea prin împrumuturi din slavonește. El merită deci a fi studiat cu cea mai mare atenție.*

Încercările scriitorilor de a evita după putință intoxicarea limbii cu prea mulți termeni noi nu puteau prinde la un public grăbit să țină pas cu « progresul » și care citea mai mult franțuzește decât românește. Astfel *experiența* s'a încetățenit în limbă, deși C. NEGRUZZI caută s'o înlocuiască prin *cercare* (*Rădeți, pentru că nu aveți cercare!*); tot astfel *extraordinar* a înlocuit pe greoiul *afară din rând* (*Despot, înzestrat cu însușirile unui personagiu afară din rând... ALECSANDRI*), *impiegat* nu s'a oprit în fața încercării de a-l înlocui prin *întrebuințat* (*Întrebuințat la telegraf. ALECSANDRI*); *prezență* era mai scurt decât *ființa de față* (*Ființa de față a steagului profetului încuraja pe oșteni. BĂLCESCU*); doamnele dela oraș preferau *toaleta gătelii*, care prea aducea aminte de sătence (*Câți săraci putea face fericiți cu o găteală de bal? C. NEGRUZZI*). Tot astfel sunt *absență* — *neființă* (*Folosindu-mă de neființa sa, am mers acasă la el. C. NEGRUZZI*), *auxiliar* — *ajutor* (*Trupe ajutoare. BĂLCESCU*), *avangardă* — *frunte* (*S'au lovit fruntea amânduror. ȘINCAI*). În acest sens se găsește întrebuițat *frunte* și la MOXA), *bombardare* — *pușcărire* (*Vârtejurile aprigei pușcăririi. ODOBESCU*; *începură din nou tunuri a bubui și pușcăriră cetatea. BĂLCESCU*), apoi: *amabil* — *libovnic*, *conciliant* — *împăcăcios*, *contagios* — *împărțitor* (dar a rămas *molipsitor*), *flexibil* — *încovoios*, *intenție* — *într'adins voință*, *testament* — *carte cu limbă de moarte*, ș. a.

Una din cauzele principale care au promovat pătrunderea neologismului e *polisemia*, adică mulțimea prea mare de înțelesuri pe care o primiră cuvintele vechi, cărora li se atribuiu din ce în ce mai multe sensuri nouă. Iată de exemplu — după Dicționarul Academiei (unde se găsesc numeroase exemple) — multe sensuri pe care le-a primit din vechime, dar mai ales în secolul al XIX-lea, cuvântul *așeza* și derivatele sale:

« a aranja »: *ar fi așezat într'o sistemă pricinile judecării. Pravila* (1814);

« a cădea de acord »: *Brâncoveanu au așezat cu vezirul. GR. URECHE*;

« a caza »: *a izbutit să-l permut, ca să-l poată însura și așeza.* CARAGIALE;

« a decreta », « a dispune », « a statua »: *a dat mănăstirii patru mori, așezând, care sate să le dreagă.* ODOBESCU;

« a fixa »: *au așezat nunta pe cutare zi.* SBIERA;

« a institui »: *pentru plata lefilor se așezase o dajdie cu numirea de fumărit.* BĂLCESCU;

« a instala »: *au așezat mai multe sute de mașini.* I. IONESCU;

« a se obliga »: *s'au așezat să plătească oamenilor ce le luase.* N. COSTIN;

« a ocupa cu garnizoană »: *Bucureștii, Târgoviștea și alte orașe așezase cu Turci.* M. COSTIN.

« a reorganiza »: *nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti.* GR. URECHE;

« a se stabili »: *dușmanii s'așează pe la noi.* EMINESCU;

« dispoziție »: *să dai de știre această aducătoare de bucurie așezare, că... Document (1774); să păzească așezământul și poruncile lui să facă.* DIONISIE ECLESIARHUL;

« fundațiune »: *să păzească drepturile acestui spital, fiind o așezare în folosul obștii.* Pisania dela Spitalul Brâncovenesc din București;

« instalație »: *vom descrie unele așezăminte.* ODOBESCU;

« instituție »: *Așezământurile pravilistului tertulian.* Pravila (1814);

« institut », stabiliment »: *așezământuri pentru sârmani.* S. MARCOVICI;

« organizare »: *așezământul țării.* NECLUCE;

« poziție »: *cunoscură părțile locului după așezământul stelelor.* GORJAN;

« repartiție »: *așezământul fiecărui sat să se facă după suma oamenilor ce va avea.* Document (1814);

« reședință »: *două care de lemne să aducă la așezarea stăpânului.* Document;

« situație (a unui teren) »: *pentru grâu o așezare în care se face mai rodit.* I. IONESCU;

« stabilire »: *așezământul păcii.* NECULCE;

« statut »: *așezământul organic.* Document (1849);

« temperatură »: *așezământul aerului (= aeris temperies).* D. CANTEMIR;

- « Testament »: *așezământul cel nou*. MARDARIE COZIANUL;
- « tranșacție », « convenție »: *s'au făcut așezământ cu zapis*. Document (1781);
- « tratat »: *care așezământ neținându-l Turcii...* ZILOT ROMÂNUL;
- « convenit », « stipulat »: *Craiul... n'a urmat orânduiei așezate asupra păcii*. A. BELDIMAN;
- « colonizat »: *acest pământ a Moldovii n'au fost așezat de demult de oameni*. NECULCE;
- « situat »: *locuința lui era așezată în cel mai sterp loc al ostrovului*. DRĂGHICI;
- « solid », « durabil »: *Dabija-vodă... domnind cu pace și cu domnie așezată, era om bun*. NECULCE;
- « stabil », « constant »: *Bărbatul cu doao cugete nu iaste așezat între căile sale*. Codicele Voronețean;
- Alt exemplu: *închipuire*, cu următoarele sensuri redată azi prin neologisme:
- « efigie »: *Banii... având închipuirea celui ce au împărățit mai nainte*. Mineiul (1776);
- « idee »: *își făcea fel de fel de închipuiri*. VLAHUȚĂ;
- « imaginație »: *ceea ce închipuirea ne arată mai strălucitor*. C. NEGRUZZI;
- « imagine »: *Pretutindenea vedea închipuirea războiului*. A. BELDIMAN;
- « fantasmagorie »: *O lume întreagă de închipuiri*. EMINESCU;
- « fantazie »: *toate amintirile juniei se îngrămădeau în închipuirea mea*. C. NEGRUZZI;
- « ficțiune »: *Moș Nichifor nu-i închipuire din povești, ci om ca toți oamenii*. CREANGĂ;
- « figură »: *când se vede, în vreme de vară, de tot feliul de închipuiri pre nori, ploaie aveam*. Calendar (1814);
- « inventare », « invenție »: *dela închipuirea banilor au trecut 3564 ani*. Calendar (1814);
- « manifestare »: *câte săltări și alte închipuiri de bucurie arăta el!* DRĂGHICI;
- « opinie »: *greșește însă bunul bătrân în astă închipuire*. C. NEGRUZZI;
- « plan »: *Căpitanul... luând harta ce avea de închipuirea mării, au făcut socoteala...* DRĂGHICI;

« pretext »: *fără nicio zăbavă... , supt niciun fel de închipuire... Uricariul*;

Închipuire mai poate însemna: « halucinație », « iluzie », « imaginație », « invenție », « reprezentatie », « simulacru », etc., pentru care se pot găsi exemple în Dicționarul Academiei. Tot acolo se poate urmări cum *cin* corespundea, până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, neologismelor: « categorie », « clasă (socială) », « corporațiune », « funcțiune », « grad », « post », « rang », etc.; *îndreptare* redă ideile exprimate azi prin neologismele: « act justificativ », « conducere », « corectare », « dispoziție », « echitate », « indicație », « justificare », « justiție », « orientare », « pretext », « rectificare », « reparație », « sentință », etc.; *înduplecare* și negativul *neînduplecare* sunt înlocuite azi prin neologismele: « compasiune », « flexiune », « insistență », « persuasiune », « rezistență », « rigiditate », etc.; *a împuta* corespunde neologismelor: « a blama », « a inculpa », « a reproba », « a reproșa », etc.; *izvod* se întrebuițea pentru « concept », « schiță », « plan », « mostră », « probă », « copie », « model », « exemplu », « tip », « inventar », « listă », « tabelă », « registru », « catalog ».

E evident că asemenea cuvinte, tocmai din cauza multelor lor înțelesuri, nu mai puteau să exprime lămurit pe niciunul din acestea și că neologismul se impunea în locul lor.

Pentru cazul invers, când neologismul a biruit fiindcă erau prea multe cuvintele vechi care încercau să-l înlocuiască e de ajuns să dăm un singur exemplu. Niciunul din termenii *a hotărî*, *a îndupleca*, *a încrede* sau *a încredința* n'avea sensul precis al neologismului *convinge*, pe care nu l-au putut împiedeca să pătrundă în limbă.

147. Aceasta e epoca în care scriitorii încep să introducă în limbă traduceri și decalcuri după cuvinte franțuzești. Ele fac impresie de cuvinte neoașe românești, dar sunt imitații neologice. Unele din ele sunt întrebuițate și de scriitorii moderni; altele s'au învechit și au un colorit arhaic sau regional.

Pentru ideea exprimată de neologismul « detailat » poporul nostru întrebuițează locuțiunea *d'a fir a păr*. Ca toate expresiile perifrastice, și aceasta e ceva cam greoaie și nu permite formarea unui substantiv corespunzând neologismului « detaliu », atât de necesar. La C. NEGRUZZI întâlnim întâia oară formațiunea *amănunțit* — care, în graiul

popular, însemnează numai « făcut mărunț », « mărunțit » — și substantivul *amănunt*.

Iată alte exemple de felul acesta :

amintire e traducerea francezului « souvenir »; *catifelat* e format după fr. « velouté »; *desnodământ* exprimă cu elemente românești pe « dénouement »; *descăpățâna* — întrebuițat mai rar — traduce pe « décapiter »; mai des întrebuițat e *încăpățânat*, format după « entêté »; a *împăia* traduce pe « empailler »; a *se împăuna* pe « se pavaner »; *îndurerat* pe « endolori »; *înainta* e format după « avancer »; *înfrunta* și chiar postverbalul *înfrunt* (la C. NEGRUZZI) sunt plăsmuite după fr. « affronter » și « affront »; *înjosi* redă pe « abaisser »; *înlănțui* pe « enchaîner »; *înlocui* pe « remplacer »; *innăscut* pe « inné »; *innisipa* pe « ensabler »; *înstelat* pe « étoilé »; *însorit* pe « ensoleillé »; *însuși* pe « approprier »; *măriminos* pe « magnanime »; *numeros* pe « nombreux »; *reînnoi* e format după « renouveler »; *remușcare* după fr. « remords » (it. rimorso), etc. Unele din ele se găsesc alături de neologismul pe care-l traduc, astfel: *fiesc* — deși-l găsim și la ISPIRESCU — nu e un cuvânt popular, ci o traducere a neologismului « filial »; *împrejurare* e o românizare timpurie a lui « circumstanță » (lat. circum = împrejur); *înrăurire* traduce pe « influență » (cf., de altminteri, și germ. « Einfluss »); *insufla* pe « inspirer »; *neatârnare*, *neatârnat* redă pe « independență », « independent »; *propășire* traduce pe « progres » (lat. gressus = pășire); *nemijlocit* e tradus după « imediat ».

Uneori s'a stabilit o legătură etimologică — justă sau nu — între cuvântul importat și cuvinte existente în limbă, sau s'a decalcat numai elementul derivativ. Astfel după *oisif* formează HELIADE pe *leniv*, după *cotoyer* ALECSANDRI pe *costoi*, din *lateral* se face *lătural*, din *culinar* se face *cuinar*. La scriitorii mai vechi din veacul trecut găsim forma *relege* în loc de « religie », prin apropiere de « lege »; *negriji* și *negrijință* în loc de « neglija » și « neglijență », prin apropiere de « grijă », care-i un cuvânt de origine slavă; tot astfel adjectivul *hidos*, din fr. « hideux », a fost apropiat de « hâd »; ALECSANDRI și BĂLCESCU au plăsmuit, prin apropiere de « fiară », din franțuzescul « feroce », un *fieros*; *aiurit*, în înțelesul de « zănatic », e, precum a arătat I. IORDAN, fr. *ahuri* apropiat de « aiurea ».

În multe cazuri, în loc de a se introduce cuvântul străin, s'au dat corespondentului său românesc, mai ales când era de aceeași origine

ca cel neolatin, sensurile acestuia. N. D. POPESCU publică în *Calendarul pentru toți* pe anul 1878 *noutatea* (= *novela*) istorică « Ștefan al doilea, Surdul ». Când C. NEGRUZZI spune că « timpul era *coperit* » și vechiul traducător al lui Florian, ALECU BELDIMAN, că « Sabinianii . . . , *coperiți* de rane . . . , se întorc », sau când economistul I. IONESCU vorbește de « dealuri *coperite* cu pomi, grădini și vii », acești autori cu cultură franceză au dat cuvântului românesc *coperit* niște înțelesuri figurate, pe care nu le are în graiul popular, dar care sunt obișnuite în franțuzește (*couvert*). — *A abate*, în înțeles de « a doborî » (*Năprasnica secure abate toți copacii din falnica pădure*. ALECSANDRI) și *abătut*, în înțeles de « deprimat, descurajat » (*Dan se simțea abătut*. EMINESCU) exprimă printr'un cuvânt românesc pe fr. *abattre* și *abattu*, de aceeași origine (lat. *abbatuere*) cu verbul românesc care însă în graiul tradițional al țăranului nu are aceste sensuri, ci pe cele de « a scoate ceva din direcția apucată » (*Abat apa*), « a da, a se opri undeva » (*S'a abătut pe la cârciumă*), « a-i cășuna, a-i năzări cuiva ceva » (*Le abate și la pasări de vreo două ori pe an*. EMINESCU). ODOBESCU dă lui *freamăt* înțelesul francezului « *frémissement* » (*Aceste cuvinte așa dulce șoptite, deșteaptă în inima voinicului un freamăt necunoscut*) și lui *aburos* sensul figurat al francezului « *vaporeux* » (*Tânăra fecioară, cu conciiul semănat cu diamanturi, cu aburosul zăvon de filaliu . . .*). — Vechiul *cerc* se întrebuințează și în expresii ca *Regele a făcut cerc*; *un cerc literar*; *cerc vițios*, fără să se simtă nevoia introducerii, ca neologism, a francezului « *cerce* » sau a italianescului « *circolo* ». Vechiul *curte* se întrebuințează, după franc. « *cour* », și în *a face curte*, *Curtea de Casație*, etc. — Cuvântul *carte*, deși deșteaptă în noi altă imagine decât « *carte* » în mintea Francezului, e totuși întrebuințat (uneori cu varianta *cartă*) în expresiile *carte de joc*, *carte de vizită*, *cartă poștală*. — Pe « *poudre* » (din latinește *pulvis*, *pulveris*) noi îl redăm prin *pulbere* și mai ales prin *praf*, când e vorba de medicamente sau de iarbă de pușcă; numai ca articol de toaletă, l-am împrumutat și cu forma franceză de *pușcă*. — În secolul trecut se introduce în românește un număr mare de decalcuri de felul lui *bine înțeles* (fr. *bien entendu*, it. *bon inteso*), *în cunoștință de cauză*, etc., care redau, cu vorbe românești, idei gândite mai întâi de o minte străină, dar asimilate atât de mult de mintea noastră, încât nu mai fac impresia de străine. Un asemenea decalc după franțuzește, întrebuințat mai ales de N.

IORGA, e construcția « Marele poet *care a fost* Alecsandri » sau « În orice împrejurări Miron Costin *a fost cineva*, pe când Niculae Costin datorește totul altora ».

În epoca aceasta cuvinte vechi ca *știință* sau *cunoștință* au primit o vitalitate nouă sub impulsul lui *science* și *connaissance* francez.

148. Alături de scriitori, preocupați în toate timpurile să găsească forma cea mai potrivită și limba cea mai armonioasă și mai clară pentru exteriorizarea gândurilor lor, era mulțimea învățaților și a tehnicienilor, lipsiți în general de preocupări de ordin estetic, în limba cărora termenul tehnic se impunea cu brutalitate. Doctorul MOLNAR PIUARU, în scrierile sale de popularizare, putea să scrie *cumpăt*, iar doctorul PISCUPESCU *post limpede*, în loc de « regim » sau « dietă strictă », profesorii dela nou createle facultăți de medicină aveau însă nevoie să introducă termeni neechivoci: la « picior » trebuia făcută distincția între « gambă » și « piciorul » propriu zis (adică « laba » piciorului).

Dacă examinăm terminologia medicală românească, ne bate imediat la ochi mulțimea supărător de mare a neologismelor. Cauzele sunt de mai multe feluri. Știința fiind internațională, există de mult la oamenii de știință tendința, îndreptățită din punct de vedere teoretic, de a întrebuița o terminologie convențională, care în cea mai mare parte e latino-greacă. Numele latinești sunt ca jetoanele ce le vedem la mesele de cărți: jucătorii le întrebuițează mai ușor decât banii de metal și de hârtie. Dacă, într'adevăr, toți termenii anatomici ar fi latinești, un doctor român și unul rus sau chinez s'ar înțelege fără greutate. În practică însă acest principiu nu se aplică în mod consecvent. Niciun medic nu zice *oculus* și *digitus* și *nasus*, ci Românul zice *ochiu*, *deget*, *nas*, Francezul *oeil*, *doigt*, *nez*, Neamțul *Auge*, *Finger*, *Nase*, etc. Astfel se explică faptul curios că medicii noștri zic *ficat* dar *pulmon*; *rinichi*, dar *cord* și *bilă* în loc de « *inimă* » și « *fiere* », și sunt neconsecvenți întrebuițând odată termenul tehnic *vezică*, altădată pe cel popular de *bășică*. Ei zic *creieri*, dar numai câțiva au tradus în românește cuvântul *cerebel* zicându-i *creieruș*.

Foarte puțini din doctorii noștri au avut preocuparea de a vorbi bine românește. Lipsind această grijă la profesori, studenții — deci medicii viitori — i-au imitat, mai ales că, până în timpul din urmă, manualele după care se pregăteau, erau aproape exclusiv franceze, încât cuvântul francez era cel mai ușor de reținut. Abia dela o

vreme încoace, autorii de asemenea manuale întrebuițează *fiere* în loc de *bilă* și *plămâni* în loc de *pulmon*; acești termeni au să se încetățenească fără greutate la elevii lor.

Interesant e faptul că prin obișnuința cu neologismele străine, medicii noștri au început să stabilească unele nuanțe de înțeles, care la origine nu existau. Astfel un profesor dela Facultatea de medicină afirmă că între *boală* și *maladie* sau între *rană* și *plagă* este o deosebire de sens («*rană* e o *plagă* infectată »).

La termenii medicali, neologismul mai e ajutat să se propage și prin faptul că medicii întrebuițând termenii tehnici, se pot înțelege, la patul bolnavului, fără să fie înțeleși de el, apoi fiindcă o boală cu un nume străin i se pare bolnavului mai « interesantă » decât cea cu un nume obișnuit (cf. *migrenă* față de *dureri de cap*, *calcul* sau *liteză* față de *piatră*, etc.); în sfârșit fiindcă atunci când e vorba de părți ale corpului, termenul tehnic — cel puțin la început, până nu e înțeles de toată lumea — nu este supărător: cuvintele *hernie* sau *intestine* se pot întrebuița în societate, pe când *vătămătură* sau *mațe* trec de vulgare.

Cam același lucru s'a întâmplat cu limba juridică. Deosebirea e numai că pe când bolnavul nu are nevoie să înțeleagă terminologia medicală, cel ce caută dreptate la judecătoria este în cel mai înalt grad interesat la debaterile la care asistă. Faptul însă că terminologia noastră juridică a fost năpădită dintr'odată de un număr mare de neologisme, care au înlocuit termeni vechi, înțeleși de toți, a avut ca urmare că azi țăranul și chiar omul cult nu înțelege adesea nici citația ce i se înmânează, nici sentința ce i se citește.

Este probabil că termenii *culpabil* și *culpabilitate*, care au pătruns și în graiul comun al claselor culte, se vor menține alături de *vinovat* și de *vinovăție*; dar formații hibride ca de ex. *culpaș* sau chiar *culpeș*, în care s'au adăugat sufixe populare la un radical savant, ar putea fi sacrificate. În *culpă*, alături de *vină*, avem un caz analog ca la *maladie* alături de *boală*: între neologism și cuvântul popular a început să se stabilească o deosebire de sens.

Ceea ce ne bate la ochi cu deosebire, când deschidem bunăoară *Codul civil* al lui HAMANGIU, este forma învechită a neologismelor înseși. De o sută de ani, de când neologismele au început să pătrundă în număr mare în limbă, ele au fost clasate pe nesimțite între cuvintele existente ale limbii tradiționale. Orice Român cult zice astăzi:

creditor, a degrada, a distruge, etc. Codul nostru civil însă are încă *creditoare*, «clădirea se va *destrui*» (§ 564), «lăsând să *se degrade*» (§ 558), apoi: «bunurile sânt *imobili* (= imobile § 462) «*lapinii* ținuți pe lângă casă» (§ 458), «*minorele* va avea un *curatore*» (§ 425), etc.

E interesant de constatat că cei ce s'au arătat mai refractari față de neologismul inutil au fost la noi tehnicienii, deși ne-am aștepta ca aceștia să fi introdus cele mai multe neologisme în limbă. De sigur că *locomotiva, telegraful, automobilul, cinematograful*, etc. păstrează numirea internațională a invenției. Cutare «rotiță» dela un mecanism complicat are însă «spițe», ca roata dela strămoșescul car, și «dinți» sau «măsele» care se «îmbucă» (sau se *angrenează*) în scobiturile altei roate.

Dar căile de penetrație ale neologismului sunt și altele decât limbajul tehnicienilor.

Ca în toate timpurile și ca la toate popoarele, foarte multe neologisme au intrat prin comerț. Aproape toate mărfurile importate, mai ales cele de lux, intră împreună cu numirea străină. Dar multe din aceste cuvinte, cu deosebire când avem a face cu obiecte de modă, dispar repede din graiu.

Canalul cel mai încăpător prin care s'au scurs la noi neologismele a fost presa. Ea puna masele de cititori în contact cu cultura apuseană și le obișnuia cu cuvântul european, care, pentru noi, era cel francez; presa puna în circulație noutățile și deci și cuvântul nou; gazetarul, trebuind să scrie repede, nu avea răgaz să caute cuvântul cel mai potrivit și mai literar, ci îl alegea pe cel mai apropiat, care era, mai ales când se alimenta din presa străină, cel străin; cu cât jurnalistul era mai puțin cult — ceea ce nu era rar cazul în secolul trecut — cu atât el căuta să «impună» cetitorilor săi prin întrebuițarea unor cuvinte «savante» sau a vorbelor strălucitoare prin noutatea și prin exotismul lor.

Gazetarul a fost secundat la noi în mare măsură de așa zisa societate bună (imitată la rândul ei de cei de obârșie mai puțin strălucită), care în admirația nelimitată și sinceră pentru tot ce e francez și familiarizată, prin guvernante, școli sau șederi îndelungate și repetate la Paris, cu limba franceză, primeau în conversație neologismul de origine franceză cu ușurința cu care un om bilinguu își împetritează graiul cu împrumuturi străine. Cei ce se întorceau dela Vichy și-și continuau cura la Slănic sau la Călimănești, nu mai mergeau

la « izvor », ci la *sursă*. Decalcurile amenințau să falsifice spiritul limbii (în același grad ca germanismele din Ardeal): *iau masa*; *trenul pleacă pentru* (fr. pour) *București*, etc.

149. Reacțiunea nu putu întârzia. O vedem la scriitori, la filologi și la critici.

Scriitorii reacționează în două feluri, prin satiră și printr'o apropiere voită de limba poporului.

FAÇA în *Franțuzitele*, ALECSANDRI în *Coana Chirița*, CARAGIALE în comediile și schițele sale ridiculizează pe cei ce întrebuintează în mod exagerat sau în mod greșit neologismul. Exemplul lor e urmat de alți scriitori. În același timp CREANGĂ desvăluie comoara nesecată a limbii populare, ODOBESCU mlădiează din elemente vechi o limbă nouă — deși cam artificială, — ISPIRESCU povestește ca un unchiș sfătos, DELAVRANCEA pune în circulație o mulțime de cuvinte populare, VLAHUȚĂ — care în romanul *Dan* făcuse un loc larg neologismului — caută să fixeze în limba literară vorba țărănească. După *Nuvelele din popor* ale lui SLAVICI, urmează *Idilele* și *Firele de tort* ale lui COȘBUC și icoanele din *Viața meseriașilor* ale lui NIȚĂ POPOVICI BĂNĂȚEANU: neologismul lipsește aproape cu desăvârșire la acești descriitori ai vieții de peste munți.

Disprețul filologilor pentru cuvântul intrus reiese din faptul că HASDEU exclude cu desăvârșire neologismul modern din al său *Etymologicum Magnum Romaniae* (primind totuși neologismele slave, grecești și turcești din monumentele vechi de limbă). Această atitudine rezervată și chiar condamnarea neologismului e consfințită de REGELE CAROL I, care în ședința solemnă a Academiei, din 23 Martie 1884, spunea: « Să ne ferim de o îmbelșugare de cuvinte moderne cari nepunând o stavilă, la timp, va înstrăina poporul limba sa ». Iar la 1 Aprilie 1905 adăuga: « Dece să ne ferim de aceste locuțiuni vechi, cu obârșie așa de curată ca aceea a leturghiei și a letopisețelor țării, și care nici măcar arhaisme nu sânt deoarece le întâlnim în limba bisericii și a poporului? Mult mai de temut sânt aceste neologisme sterpe, cu formă și înțeles pocit, cari nu aduc nicio idee nouă, ci izgonesc numai cuvinte curat românești, spre a le înlocui cu altele străine, cu înțeles absolut identic, ca spre pildă *avansare* în loc de *îmăintare*, *voiaj* în loc de *călătorie* ».

Tot astfel WEIGAND, făcând o dare de seamă despre Dicționarul Academiei în forma sa actuală, era de părere că neologismele moderne ar trebui redactate cu mult mai pe scurt, insistarea asupra lor « nefolosind nimănui ».

Expresia cea mai clară a stării de spirit din cele două decenii din urmă ale veacului trecut este însă articolul lui TITU MAIORESCU, *În contra neologismelor*, apărut în numărul din 1 Noembrie 1881 al « *Convorbirilor literare* ».

Obișnuit cu rolul său de îndrumător, MAIORESCU (*Critice*, ed. 1892, vol. II, 259) formula câteva criterii pentru admisibilitatea sau neadmisibilitatea neologismului, arătând cazurile în care el e necesar, cele în care poate fi primit și cele în care trebuie respins. Voiu zice — recomanda el — *a ajunge la ceva*, nu *a parveni*; *agerime*, nu *sagacitate*; *din adins*, nu *cu intențiune*; *deșertăciune*, nu *vanitate*; *a înapoia*, nu *a restitui*; *aprig*, nu *impetuos*, etc.

Am citat aceste exemple, pentru că neologismele condamnate de MAIORESCU se găsesc întrebuințate tocmai de scriitorii pe care el îi recomanda drept modele vrednice de imitat. C. NEGRUZZI întrebuințează pe *a parveni*, *sagacitate*, *vanitate* și *restitui*; IACOB NEGRUZZI pe *impetuos*; ALECSANDRI pe *vanitate* și *a restitui*; ODOBESCU pe *cu intențiune*, *a restitui*, *sagacitate* și *impetuos*.

Ca în atâtea alte cazuri, teoria nu se potrivește cu realitatea. TITU MAIORESCU, luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școalei latiniste, îndreptându-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist. Dar purismul — oricare ar fi țelurile lui — s'a adeverit și de astădată neputincios. Același lucru se întâmplase ceva mai înainte în Franța. Academicianul VIENNET citea la 14 August 1855, într'o ședință solemnă a Academiei Franceze, o *Épître à Boileau*, în care condamna cuvinte ca *tunnel*, *ballast*, *wagon*, — *turf*, *sport*, *groom*, *handicap*, încetățenite, cu toate protestele puriștilor, nu numai în franțuzește, ci în toate limbile europene. (GRÉGOIRE, *Linguistique*, p. 192).

Prin prestigiul de care se bucura MAIORESCU, principiul profesat de el, care condamna neologismul inutil — sau « de prisos » — a fost primit de generația scriitorilor din vremea sa. Aproape singurul scriitor din jurul « *Convorbirilor* », care admitea neologismul alături de sinonimul său vechiu, și chiar în locul lui, era DUILIU ZAMFIRESCU, al cărui discurs de recepțiune la Academie a produs oarecare vâlvă.

La generația următoare repudierea cuvântului importat s'a accentuat și mai mult, prin direcția poporanistă. Scriitorii aleg tot mai mult subiecte din popor; în dialog și în discursuri abundă cuvântul țărănesc.

Dar această tendință purificatoare și unilaterală nu putea decât să producă, la rândul ei, o reacțiune. Scriitorii, mai ales cei mai puțin talentați, se întrec să introducă în scrierile lor cuvinte regionale, neînțelese în cele mai multe părți ale țării. Cu aceeași dărnicie, cu care aveam să dăruim pământ și drepturi politice unei țărănimi nepregătite în deajuns spre a le putea utiliza spre folosul ei și al colectivității, am făcut loc în scris vorbei regionale. Astfel limba literară amenința să se rustifice tocmai în vremea când România trecea dela o civilizație de suprafață la o cultură care, adâncindu-se din ce în ce, cerea o limbă mai subțiată. Achizițiile mari științifice fiind puse în slujba colectivității, o mulțime de termeni, tehnici odinioară, deveneau bun comun. Un cuvânt ca *ofticos* devine un termen al claselor de jos; *atacat*, care-l înlocuiește în mare parte, face loc lui *ftizic* și mai ales lui *tuberculos*, care cedează azi terenul lui *bacilar* (schimbarea termenilor corespunzând și unor convingeri despre esența boalei, evoluată cu timpul). Tot astfel în Franța «poitrinaire» al epocii romantice a fost înlocuit prin «phtisque», iar mai târziu prin «tuberculeux» (cf. A. DAUZAT, *La vie du langage*, p. 232).

Reacțiunea împotriva poporanismului în literatură și în limbă, sfioasă încă la începutul acestui veac — când un ST. O. IOSIF primește neologismele în poeziile capricioase scrise în colaborare cu D. ANGHEL, dar rămâne «patriarhal» în limba versurilor sale tradiționaliste — s'a accentuat din ce în ce mai mult după războiu, când schimbări esențiale în spiritul public au creat la început un teren tot atât de favorabil neologismului ca acum o sută de ani. Interesul din ce în ce mai viu pentru tehnică și sport, și mai ales angrenajul internațional care strânge tot mai mult în aceeași grupare toate popoarele lumii, au deschis larg granițele acelorași obiceiuri, predilecții și concepții, creind pretutindeni, în mod fatal, un fel de vocabular «standardizat», cu cuvinte cosmopolite și expresii clișeu. Presa, în goana ei după noutate și senzațional, iubește cuvântul cel mai nou și mai impresionant. *Felul gazetăresc de a scrie e adoptat de unii prozatori moderni, care nu-și revăd manuscrisul, grăbiți să apară în public și adversari convinși ai stilului muncit.* Poeții nu mai găsesc

niciun farmec în cuvântul patetic al epocii romantice; metaforele sunt luate din sfera științelor reale; sborul șoimilor falnici sau al grațioasei rândunele a devenit anacronic în fața celor 500 de km. pe oră ai aeroplanelor.

Neologismul nu mai e luat numai din franțuzește (rar din italie-nește), ci e cu atât mai gustat în cercurile gazetărești, cu cât e, și ca înfățișare și ca ortografie, mai străin de limba română. Astfel e adoptat *conchistador*, din spaniolește; *ciornoziom*, din rusește; *concern*, *snob*, *nursă*, *meeting*, *interview*, *dumping* și o mulțime de termeni sportivi, din englezește; *Kaiser*, *Führer*, *Reich*, *lied*, *erzaț*, *hinterland*, *leitmotiv*, din nemțește, etc. Adevărat că cele mai multe din aceste neologisme sunt adoptate și de gazetarii francezi și dela ei le-au luat ai noștri. Cei ce introduc asemenea mărfuri de import împreună cu eticheta lor verbală nu se opresc nici chiar în fața neologismului care produce un supărător omonim. Astfel citim și auzim tot mai des despre cutare regisor de cinematograf care *a turnat* un film nou (fr. *tourner*).

Uneori cei ce încetățenesc asemenea neologisme sunt la noi Evreii care au legături cu limba germană. Prin ei ne-a venit *lozul* loteriei de stat sau *șlagărele* unor filme.

Spre a ilustra stilul unor gazetari și scriitori actuali, gustați de publicul nostru, citez dintr'un foileton de ROMULUS DIANU (*Curentul* din 17 August 1930): « Filmele *muzicate* — e un cuvânt nou pentru uzul *cinofililor*... » « fără niciun *parti-pris*... », « progresul rapid al civilizării Americii până la gradul *epatant* cu *dispensă de stagiu*, dela Natură... », « nicăiri nu se dau *lovituri* mai serioase ca peste Ocean... », « acest *procesus* de cucerire... », etc. Cât de străine sunt simțite aceste neologisme se cunoaște din faptul că autorul însuși le pune între ghilemele. Dintr'un articol al lui ION DUMITRESCU, din același jurnal (17 Sept. 1930): « desmierdarea *toridă* a soarelui... în fața *peluzelor*... pâlcurile *conquistadorilor*... *oriflamele* tricolore... cu *sinuoasele* lor *volute*... *extenuanta* beție... avioanele delirează pe *toboganele* înălțimii, flămânde... de *torsiuni*... ca în jurul unui invizibil *caduceu*... O privesc de armonie *vine* însă să le restituie liniștea... Iată-le *ambalându-se*... și *savurându-și* semeț eliberarea... *Agrafați* de scoicile lor... *etalându-și* trufașe profilurile... Cu *contorsiuni* de orhidee, *charlestonând* convulsiv..., scafandrii *bre-lamului*... par cuprinși de divină *ebrietate* a spațiului... », etc.

N'am subliniat în aceste citații neologismele care sunt termeni tehnici sau cuvinte intrate în limba Românilor culți, având astfel acte de cetățenie în regulă. Totuși și acestea, când sunt în număr prea mare, fac ca limba noastră să nu mai fie înțeleasă de cei ce nu știu îndeajuns franțuzește. Iată de exemplu două alineate dintr'un articol critic publicat de P. CONSTANTINESCU în *Viața Literară* din 27 Noemvrie 1926. Am subliniat toate neologismele, mai

numeroase decât cuvintele vechi cărora li s'a rezervat aproape numai rolul de adverbe, pronume, prepoziții, conjuncții, copulă...

« *Agresiv, colorat și eminent personal*, d. Zarifopol e un « *jouisseur* » al ideilor; se amuză cu ele, după cum alții cu șahul; le iubește sau le detestă cu pasiunea reîmprospătată a unui încercat cuceritor. *Spirit exclusiv interpretativ*, cu bogate asociații și *suprinzătoare disocieri*, cu pline rezerve de cultură întinsă și variată, în atitudine și exprimare, d. Zarifopol *procedează* prin mijloace de scriitor, în domeniul ideologiei. Ideile îmbracă astfel aspecte pitorești sau se contorsionează în schime caricaturale. *Estet intransigent în considerarea aspectelor sociale, artistice sau etice*, d. Zarifopol e un iritabil ironist, în care grimaza inteligenței fine, vioaie și mobile — câștigă prioritatea în valorificarea artistică.

Peste solidaritatea de clasă, de neam și de interese diferite, dar gregare, d-sa instaurează o *superstructură de mandarinat universal*, fără graniți materiale, a solidarității inteligențelor, protegute de patriarhul abstract, ideal vivificat în Rațiunea bonomă și ironică, *comprehensivă și indiferentă*, din care-și reduplică existența, *estetul ideilor — Intelectualul* ».

Iată în sfârșit trei liste de neologisme culese numai din câteva numere din ziarele cele mai citite.

Mai întâi întâlnim foarte multe cuvinte în legătură cu sportul, moda, invențiile și concepțiile nouă, necunoscute în veacul trecut: *aerodrom, ambuscat, ameriza, ataș, banjo, bobsleigh, bolșevic, boxa, caroserie, cinematografia, claxon, cock-tail, cross, cubist, cumulară, dumping, echipier, escadrilă, escală, eugenic, fiscalism, fotogenic, geopolitică, hockey, hol, lanstorpilă, leader, laburist, lacrimogen, limuzină, match, megafon, motocultură, motociclist, osmoză, paneuropean, parașută, pasteurizat, pilotare, pistă, plafonare, pulover, radiodifuziune, raid, remizat, rugby, saxofonist, ski, șomeur, stadist, standardizat, starter, steamer, steno-dactilograf, tanc, taylorism, tranșă, tranșeu, vira, watman, etc.*

Avem apoi franțuzisme, pe care generația mai veche se sfiește să le întrebuințeze chiar în graiul neîngrijit de toate zilele: *anvergurd, bric-à-brac, bravadă, cancanier, contra-vizită, deboșerie, deconfitură, degradingoladă, deturnat, devergondaj, epata, eșantion, exhiba, exonerat, exulta, festin, francamente, franșiză, fulgurant, inebranlabil, infatuat, insurmontabil, intenabil, inuzabil, jet-d'eaux-urile, macerat, marșandaj, mignon, mumifiat, nonșalant, obsequios, onctuos, pancart, poseur, pretabil, prezumabil, prob, puiza, reambalat, recul, rebifare, refontă, șaretă, șicanator, șnapan, șoc, tandru, terrian, triat, trolibus, vidat, etc.* Trăim, hotărît, într'o epocă de, « neo-beție de cuvinte ».

Ca în nicio altă epocă anterioară, neologismul apare astăzi productiv, dând naștere la derivate și compuse, care de multe ori nu există, ele însăși, în limba franceză, izvorul aproape exclusiv al neologismului român. Iată câteva exemple: *aistoric, alarmism, anecdotat, autoabsolvire, autoamăgire, autoiluzionare, autopsier, autoturism, caricat, clandestinism, coinceulpat, coloristică, dactiloscris, desbirocrațizare, dinamita, escamotativ, esseistică, extraeconomic, filozofastru, frontalier, hamletizare, huliganic, imagist, imobilism, înmiasma, inofensivitate, intervenționalism, întreciocnire, întrepătrunde, jandarmeresc, mamelucism, motorizare, nasofagie, neantizant, neaudiență, nebacciliferat, necropsie, palatist, pepinierist, politicianizare,*

prefația, psihologism, reaudiere, semiprivat, sportivism, sportivitate, științifism, structural, suprastoc, verbalistic, vitriola, etc. Uneori asemenea formațiuni, în care se întâlnesc cuvinte vechi cu elemente derivate nouă, sau invers, dau naștere unor formațiuni hibride ca: *scriere citibilă* (= citează), *teatru jucabil, neînfrânat* (neînfrânat), *neînăturabil* (= neînăturat), *nemistuibil* (după « nedigerabil »), *pipăibil* (după « palpabil »), *rizibil* (= de râs) sau abstracte ca *luminozitate, vâscozitate*... Câteva neologisme apar întrebuințate la noi în funcțiuni sintactice sau cu semantism necunoscut modelelor din limbi străine, astfel funcțiunea transitivă în: « Oltenii își *ambalează* marfa pe ulițele Bucureștilor »; înțelesul lui *erou*, care la noi a ajuns să însemne « soldat mort în războiu », sau a lui *șef*, care într-o vreme era cuvântul familiar cu care se adresau tinerii unul altuia.

I. DUMITRESCU scrie în *Curentul* (din 1 Ianuarie 1931): « Sânt mode literare sau snobisme verbale, care picură pe nesimțite în vocabularul unei epoci, generalizând întrebuințarea anumitor cuvinte cu virulența unei adevărate epidemii », și citează « mania contemporanilor noștri de a găsi totul *formidabil* sau *fantastic* ». De fapt cuvintele « la modă » sunt de cele mai multe ori neologisme. Cei ce nu locuiesc în capitală, ci vin la București numai din când în când, observă mai bine acest lucru. Înainte de războiu era *horipilarea* și *mentalitatea* care se repetau mereu; după războiu totul apărea *în funcție de...*, era *pus la punct*, iar azi cutare e un *as* și oricine *preconizează*.

150. Împotriva întrebuințării excesive și neîngrădite de niciun scrupul tradiționalist a neologismului în zilele noastre, când conștiința națională s'a întărit din ce în ce mai mult, s'au ridicat iarăși glasuri mai mult sau mai puțin competente, care au pornit o **campanie antineologistă** în presă și prin broșuri. Ca acum o sută de ani, asistăm la discuții în jurul neologismului. Discuția e binevenită, întrucât deșteaptă în cercuri largi un interes nescăzut pentru limbă; ea e în același timp inutilă, căci neologismul care n'are drept de cetățenie se elimină dela sine. Ce e val, ca valul trece... Dimpotrivă, cuvântul norocos, fie el format din elemente vechi sau un intrus antipatic la început, se impune, oricât de înverșunată ar fi lupta dată împotriva lui de puriști în numele unor principii mai mult sau mai puțin discutabile.

Măsura în care voiu întrebuința neologismul nu mi-o poate da decât bunul simț și tactul. Neologismul e cerut de ambianța în care-l întrebuințez și e justificat de pregătirea auditoriului meu de a-l înțelege și de a-l gusta. Spre a găsi măsura justă, nu trebuie să uităm că limba e o operă de colaborare, în care ascultătorul intră ca parte egală (BRÉAL, *Sémantique*, 266). E frumos un costum național și e frumos

și un frac bine croit; fiecare însă acolo unde se potrivește. A veni la hora satului sau la o recepție de gală în opinci, ȋtari și cu frac este înainte de toate o dovadă de lipsă de bun simț. Cam în această îmbrăcăminte se prezintă un energic apărător al neologismului, când scrie de cutare conferențiar ambulant, că *hojma conferențiază*, împărechind un cuvânt «arhiregional» cu un neologism de formație «recentisimă».

Bunul simț și tactul sunt însușiri pe care cu greu le achiziționezi; ele fac parte din acel complex de calități pe care le numim «talent». O *Ars poetica* nu poate suplini lipsa de talent la un poet, dar poate ageri simțul pentru ȋnțelegerea operei de artă; tot astfel fără a putea stabili reguli care să delimiteze ȋntrebuințarea neologismului, se pot face totuși câteva constatări utile asupra rostului lui în limbă.

Punctul de vedere al lui MAIORESCU, când recomanda neologismul numai în cazul în care nu aveam un cuvânt vechiu (de origine latină) spre a exprima aceeași idee, era prea de tot utilitarist și nu ținea seama de faptul că limba unor gânditori are nevoie de sinonime, precum omul cu o cultură mai rafinată are nevoie, în interiorul său, de un covor pe jos, de tablouri pe pereți și de un stil în liniile mobilierului. *Dacă omului de știință și filosofului îi trebuie elemente lexicale cât mai precise și neechivoce, poetului și oratorului îi trebuie cuvinte neuzate și impresionante prin eufonia lor.* Adesea simțim nevoia, spre a fi ȋnțeleși, să repetăm cu alte cuvinte cele spuse (de ex. *veac* și *secol*, *duh* și *spirit*, *Vest* și *Apus*, etc.), să stabilim o gradație și să facem apel, prin expresii metaforice, la fantazia celor care ascultă.

Cuvântul generațiilor trecute are de obicei patina respectabilă a vechimei, care îl face mai valoros; dar în același timp îi lipsește vigoarea tinerească. *A învăța*, tocmai fiindcă e vechiu de două mii de ani, are atâtea ȋnțelesuri, încât nu mai are precizia noului *a studia*; fiindcă e un cuvânt popular, el e legat de popor: *ȋnveți croitoria*, dar *studiezi la universitate*; despre un actor se poate spune că și-a *ȋnvățat* rolul, dar nu *l-a studiat* deajuns. *A făgădui*, *a tăgădui*, *a ȋngădui*, *a nădăjdui* încep să sune cam manierat când le ȋntrebuințăm în locul neologismelor *a promite*, *a nega*, *a permite*, *a spera*. Valoarea aceasta stilistică de multe ori rămâne ascunsă pentru străini, oricât de bine ne-ar fi deprins limba. Când R. ORTIZ, voind să dea preferință cuvântului vechiu și popular, ȋntr'un discurs academic despre

Dante, a întrebuițat cuvântul *nurliu*, în loc de *grățios*, a dovedit cât de greu e pentru un străin să aibă simțul pentru puterea de circulație a cuvintelor.

Nici traducerile neologismului prin vorbe românești nu sunt întotdeauna recomandabile. Când zicem consecvent *firește* în loc de « natural », *răsvădit* în loc de « evident », forțăm nota. Să nu uităm că neologismele, vechi de peste un veac, au prins rădăcini în limbă. A traduce pe *fraternitate* prin « frăție », pe *contrarietate* prin « împotrivire » (« Am putea învinge toate *împotrivirile* ca să ajungem la tine ». ALECSANDRI, *Teatru*, 205) sau pe *șef* prin « cap », însemnează să ne sărăcim limba prin mărirea polisemiei unor cuvinte vechi, care — precum e cazul lui *cap* — au și altfel supărător de multe înțelesuri. De multe ori uzul s'a pronunțat: vorbim de *capul bisericii*, dar de *șeful gării*, asociind cuvântul vechiu cu instituția veche și neologismul cu cea de importanță recentă. Putem zice viteza *maximă*, condițiile *optime*, dar vom întrebuița numai superlativalele românești în combinație cu cuvinte vechi: *cea mai mare țară*, *cea mai bună mâncare*. Un *conac* poate să aibă două *caturi* — cuvânt învățat dela Turci — dar un *bloc* are 10 *etaje*.

În casa ce ți-o clădești în centrul orașului, vei introduce electricitatea și apa; în căsuța dela țară, în care te retragi vara, să te odihnești de sgomotul capitalei, preferi lumina caldă a lămpii cu petrol și mai ales apa rece și cristalină a vechii fântâni din fundul curții. Cei grăbiți să treacă repede înainte, iubesc străzile largi și aliniate ale orașelor americane; cei ce găsesc încă un farmec în coloritul local și în vestigiile trecutului, se simt mai bine prin străzile întortochiate, dar pline de stil, din centrele orașelor europene de veche cultură.

Nu ajunge, de sigur, ca un obiect să fie antic, pentru ca să fie prețios, dar nici nu e de ajuns să fie confortabil, pentru ca să fie frumos. Totul e în funcție de ambianța în care te găsești și de mediul în care ai crescut, ai învățat să iubești anumite lucruri și să ai anumite preferințe. Pentru CEZAR PETRESCU, care e fixat cu toate rădăcinile sale de scriitor în sbuciumul vieții moderne și în gazetărie, nu există neologism care să nu poată fi întrebuițat în roman; BRĂTESCU-VOINEȘTI și SADOVEANU, crescuți în cercul scriitorilor dela *Convorbiri literare* și *Semănătorul*, simt o adevărată bucurie estetică de câteori izbutesc să facă să vibreze o vorbă bătrânească sau de câteori descoper în cutare colț de țară o locuțiune plină de

noutate. EMINESCU e creatorul limbii poetice române, fiindcă a cunoscut bogăția graiului strămoșesc și i-a dat o strălucire nouă prin neologismul pe care l-a știut încadra cu atâta măiestrie în versul său.

151. T. MAIORESCU — marele dascăl al generației dela 1866 — arăta cuvintele vechi care ar trebui să înlocuiască pe cele nouă. Tot astfel fac unii din antineologiștii moderni, dând exemple ca următoarele: *abil—îndemânatic, abilitate—îndemânare, abundență—belșug, acomodat—potrivit, ameliora—îmbunătăți, bază—temelie, calamitate—pacoste, clar—limpede, contagios—molipsitor, delecta—desfăta, epidemie—molimă, eronat—greșit, flexibil—mlădios, gelos—temător, imaginea—închipui, inconvenient—neajuns, incuraja—îmbărbăta, incurie—neîngrijire, indecență—necuviință, indefinit—nehotărît, indigen—băști-naș, indulgent—îngăduitor, infinit—nemărginit, realiza—înfăptui, repara—drege, sens—înțeleș, etc.* Asemenea puneri în evidență a expresiilor vechi pot zăgăzui în oarecare măsură mersul triumfal al cuvintelor nouă, dar nu le pot desființa. Economisții au observat că banii răi sunt cei ce circulă mai mult, căci fiecare vrea să se scape de ei și-i dă altora. Puriștii, care consideră neologismele ca pe niște monede care nu au valoarea integrală a cuvintelor vechi, sunt de multe ori cei ce le pun înșiși în circulație. *Problema pe care o pune azi neologismul e de natură stilistică.* Liste ca cea dată mai sus nu sunt decât liste de sinonime. Cel ce vorbește — și mai ales cel ce scrie — are să aleagă între doi sau mai mulți termeni ce-i stau la dispoziție pe cel mai potrivit cu situația în care se găsește vorbitorul.

Într'o scriere cu caracter popular sau într'o bucată literară cu un subiect luat dela țară putem spune *mănunchiu* sau *chită* în loc de *buchet*, *horbotă* în loc de *dantelă*, *becisnic* în loc de *mizerabil*, *capete* în loc de *dobândă*, *bobotire* în loc de *inflamație*, *prânzișor* în loc de *dejun* și se potrivesc bine expresii perifrastice ca: *luare aminte* pentru *atențiune*, *fiiță de față* pentru *prezență*, *cu trecere* pentru *influent*, *pe apucate* în loc de *incidental*, *vorbă aiurea* în loc de *divogație*, *a da drumul* în loc de *a expedia*, *afară din cale* în loc de *extraordinar*, *fuga cailor* în loc de *galop*, *fără șir* în loc de *incoerent*, *ascuțit la minte* în loc de *ingenios*, *fără voie* în loc de *involuntar*, *de căpetenie* în loc de *principal*, *părere de rău* în loc de *regret*, *peste drum* în loc de *vis-à-vis*, *de bună voie* în loc de *voluntar*. Dar a voi să introduci asemenea ex-

presii și în scrieri cu caracter științific sau atunci când descrii viața păturii sociale suprapuse dela oraș însemnează să renunți de bună voie la claritate sau să falsifici atmosfera bucății literare.

Asemenea cuvinte populare au de obicei mai multe sensuri, între care omul cult simte nevoia să facă o distincție precisă. Neologismul îi dă această posibilitate. Astfel *pe apucate* nu e numai *incidental*, ci și *superficial*; *bărbătesc* e *masculin* și *viril*; *bisericos* e *devot* și *bigot*; *frântură* e *fractură*, *fragment* și *fracțiune*; *fugar* e *fugitiv*, *dezertor* și *transfug*; *înainta* e *avansa* și *progresă*, etc. Între vechiul *nasture* (sau *bumb*) și noul *buton* există o deosebire de sens, care permite o mai bună precizare a noțiunii.

Uneori și neologismul exprimă mai multe lucruri, ca și vorba populară: *incredul*, ca și *necredincios* însemnează și « care nu crede ușor » dar și care « nu are credință religioasă », *oficiu* poate fi redat prin *slujbă* și când e vorba de oficiul bisericesc și când se înțelege oficiul la care se duce funcționarul. De obicei însă cuvântul popular se potrivește numai într'unul din sensurile neologismului; astfel se zice *chivernisesc* (= administrez) *o avere*, dar *administrez cuiva o bătaie*; se pune *pieptenele* (= surdina) *la vioară*, dar se vorbește *în surdină*; ești *istovit* sau *sleit* (= epuizat) de puteri, dar se *epuizează ediția unei cărți*. Invers, *pueril* poate să însemne și *copilăresc* și *copilăros*; *a satisface* și *a mulțumi* și *a împăca*.

De multe ori cuvintele populare care corespund neologismelor au un caracter vulgar. Astfel *capriciu* poate fi înlocuit cu *toane*, dar corespondentele *băzdâc*, *hachiță*, *pârțag* sau *zâmbăc* nu se potrivesc în gura unui om bine crescut. *A ținea isonul* (termen bisericesc), în loc de *a secunda*, merge ocazional, dar *a ținea băzoiul* (ca la cimpoiul) e prea țărănesc. Se poate zice, în sens figurat, despre un om că *e subțire* (= fin), dar *bărbier subțire* miroase a mahala.

Unele cuvinte sunt prea dialectale spre a putea înlocui în limba literară neologismul. Astfel bănățeanul *bedă*, cu sensul de *suspiciune*, sau *a bășcăli* (derivat dela *bașca*) pentru *a divorța* nu-i înțeles auirea. Tot așa moldoveanul *a îndupări* (dela *îndopare*) pentru *a supralicita*; *pușcău* (dela *pușca* « exploda ») pentru *dinamită* și *bisor* (din slavul *bisrŭ* « mărgăritar ») pentru *calcopirită* prin Munții Apuseni; *a băzări* (dela *băzăr* « membrană groasă și creață care învăluie intestinul, mezenter ») pentru *a plisa*. Altele sunt învechite—de exemplu *zurba* în loc de *larmă*—sau prea neprecise, de exemplu

foc care exprimă prea multe lucruri, încât nu redă întocmai pe *incendiu*; tot așa *casă* și *familie*. Numai un țaran poate spune că și-a trimis fiul la *școli înalte* (= Universitate). Nici ardelenescul *oblu*, nici bănățeanul *culcat* nu pot înlocui termenul tehnic *orizontal*. În graiul de toate zilele se poate spune că *zăpada se topește de căldură* și că *zahărul se topește în apă*; exact e însă, în cazul al doilea, să spunem că el *se dizolvă*. Când I. ADAM, în tendința lui de a româniza limba, a creat pentru «chaise-longue» termenul de *sfătoasă*, n'a fost imitat de alții, pentru că derivatul acesta e prea artificial. HELIADE RĂDULESCU își bătea joc acum o sută de ani de cei ce opuneau neologismului cu tot prețul cuvintele vechi sau derivate dela ele: dacă în loc de *persoană* am zice *obraz*, atunci pronumele *personal* ar fi pronume *obraznic* și personalitatea ar deveni *obraznicie*, zicea el.

Măsura în care neologismul poate fi primit în limbă fiind o chestiune de stilistică, e interesant să cunoaștem părerea unuia din literații cei mai reprezentativi ai generației actuale. Cităm deci un fragment dintr'un foileton intitulat *Neologisme și arhaisme*, publicat de CEZAR PETRESCU în *Curentul* dela 26 Noemvrie 1928: «A face procesul neologismului... înseamnă... a-ți râde de un paiu, prezent în ochii tuturor, dar prezent, fără să-l observi, mai cu seamă în ochiul tău... Puritatea și valoarea scrisului, nu se măsoară după doza de neologisme. Nu este oare un autor mai dificil de citit astăzi, mai retor și mai artificios, DELAVRANCEA, care a desmormântat din cronici și din limbajul popular cuvintele cele mai rare pentru a da un pitoresc și o culoare stilului, atât de repede încețoșat de brumele vremii?»

Un SADOVEANU scrie firesc, cea mai pură și mai fluidă limbă românească, fiindcă simte și cugetă imuabil într'o asemenea limbă — dar și fiindcă decorul, personajele, atmosfera, mediul operei sale, în mod fatal apar și se formulează expresivității în vocabular autohton, cruțat de invazia neologismului fiindcă e cruțat și de noțiunile respective. Fără voie, prin simpla dictare a instinctului artistic și prin tainicul mecanism al creației, scriitorul în fața peisajului și mediului rural, se exteriorizează într'un vocabular cât mai pur românesc, căci pentru toate noțiunile de peisaj, de acțiune, de comparație și de sugestie, află cuvântul de-a-gata, existând în decor, în mediu și în subiect, respirat odată cu aerul încorporat peisajului, oamenilor și subiectului. Aci, neologismul e strigător și deplasat; neartistic și inutil.

Dar în viața curentă urbană, unde toate elementele fizice, sociale și psihologice au fost importate cu eticheta lor verbală de origine franceză cu deosebire, întrebuițarea neologismului apare automat și imperios, fiindcă am luat adesea contact cu aceste noțiuni noi, numai prin nuanța vocabularului de recent import. Căutata plivire a scrisului, de aceste neologisme, poate impresiona unii juriști și esteți pretențioși, care vânează cuvântul — dar în realitate această silnică

torturare a scrisului, îngroașă sângele viu circulând în vieța operei, îi dă un aer stângaciu și rigid, un arhaism artificial, o scleroză vecină cu moartea.

Un roman istoric pretinde, vrând nevrând, chiar prin instinctiva adaptare a scriitorului la atmosfera subiectului, un asemenea vocabular cernut de neologisme și populat de arhaisme, fiindcă pentru trei sferturi din neologismele care circulă curent în limba română de astăzi, acum o sută ori două, ori trei de ani, nu existau noțiunile respective. Puritatea limbii devine nu numai o condiție de atmosferă, dar și o condiție primă de veracitate și autenticitate istorică.

Ștefan cel Mare nu putea fi *ambetat*, fiindcă nu avea noțiunea acestei stări, nici *plăctisit*, nici *afabil*, nici *cordial*, ca « Amicul X » al lui CARAGIALE. Dar nici Amicul X, în sacoul lui dela Bertheil și cu umbrela și galoșii lui, nu mai poate fi *trușaf*, cum vor fi fost cutare boieri ai cronicilor: e ori fudul ori *arogant*, *impertinent* și așa cum neologismele îi furnizează o sută de etichete, potrivite cu chipul și asemănarea lui, cu psihologia și îmbrăcămintea lui, bine situată în contemporaneitate ».

152. Primejdia pe care o cuprinde în sine neologismul primit prea ușor e alta decât cea arătată de puriști.

Neologismul e adesea introdus în limbă din comoditate. Cărturarilor, care sunt de obicei bilingui, cuvântul din altă limbă le vine uneori mai iute în minte decât cel autohton. Fără să caute echivalentul în tezaurul lexical al limbii materne, ei iau pe cel străin. *Cei ce întrebuițează neologismul din comoditate sau din snobism fac să se atrofieze puterea creatoare a limbii.* Neologismul e ca împrumutul extern, absolut necesar în epoci de mari prefaceri; dar pentru ca împrumutul să fie folositor, el trebuie să fie întrebuițat spre punerea în valoare a bogăției naționale. Cel deprins să trăiască numai din împrumuturi își pierde cu timpul puterea și dorința de a-și câștiga traiul prin muncă.

E adevărat că vorba nouă e mai impresionantă, dar ea e adesea ca marfa ieftină cumpărată dela bâlcu: mărgelile sclipitoare de sticlă, false și netrainice. Dimpotrivă, cuvântul vechiu poate impresiona și el, dacă cel ce-l întrebuițează știe să-l așeze în lumina potrivită. *Îmbogățirea normală a limbii se face prin valorizarea elementelor vechi, printr'o necurmată împrăștiare a celulelor din organismul viu al limbii.*

Pentru colorarea roșie, cu care femeile își vopsesc buzele și obrazul, împrumutaserăm odinioară din turcește cuvântul *suliman*. Azi acest termen, surghiunit la sat, a cedat locul lui *ruj*, venit din franțuzește, deodată cu marfa. Limba română are însă mijloace de a-și crea

singură un echivalent. Citesc într'adevăr, într'un anunț publicat prin gazete, că la cutare drogherie se pot cumpăra « *bujorii* Simbol ». Iată o expresie figurată, înțeleasă imediat de orice Român, care poate fi întrebuițată cu același sens ca și *rujul* droghiștilor cu marfă importată. Următoarea anecdotă arată și altă posibilitate de înlocuire a acestui neologism. O doamnă ceru servitoarei, venită de curând dela țară, să-i aducă *rujul*. Pronunțând acest cuvânt, doamna schiță pe dinaintea buzelor gestul care avea să-i facă ordinul mai ușor de înțeles. Servitoarea, care înțelesese de fapt de ce era vorba, dar nu reținu cuvântul străin, neștiind unde să caute obiectul, întrebă pe bucătăreasă, mai veche în casă: unde-și ține conia *buzelnicul*? Acest cuvânt format în mod spontan, din elemente vechi (*buză* și sufixul instrumental *-elnic*) denotă că puterea de a îmbogăți limba cu expresii nouă era în plină vigoare la fata de țăran, deprinsă să se descurce singură, fără să împrumute cuvinte. Tot astfel, deodată cu introducerea *biberonului* la țară, Bucovinenii au format cuvântul *șîpșor* (diminutiv dela *șîp* « sticlă »), iar Bihoreniii cuvântul *țâțar* (dela *țâța* pe care o înlocuiește). De sigur că nici *buzelnicul*, nici *țâțarul* sau *șîpșorul* nu se vor încetățeni, dar din sute de astfel de încercări, născute în tot momentul, unele au sorți de a fi apreciate și imitate, devenind elemente de îmbogățire ale limbii comune. Astfel, când — acum câțiva ani — a fost inventat *fermoir*-ul, o nepoată de-a mea l-a numit cu o onomatopee foarte expresivă: *hârș*. Cuvântul a fost întrebuițat — la început în glumă, apoi și în serios — la noi în familie, apoi de cei cu care ne întâlneam mai des, iar într'una din zilele trecute am auzit-o pe o croitoreasă vorbind de *aplicarea unui hârș* la haină.

Când avem posibilitatea de a forma cu ajutorul sufixului *-iu* nume pentru cele mai variate nuanțe de colori (cf. § 89) e păcat să nu facem uz de această foarte potrivită posibilitate de îmbogățire a limbii și, în loc să zicem *cenușiu*, să adoptăm, din limba croitoreșelor, pe *gri* franțuzesc. pe care nici măcar nu prea știm cum să-l scriem (cu *s* sau fără *s* la sfârșit).

Ceea ce poate pune stavilă neologismului, nu sunt ditiramele puriștilor, ci o mai temeinică cunoaștere a bogățiilor limbii tradiționale. Dacă ne-am deprinde, înainte de a primi cuvântul străin, să căutăm în scrisul poeților noștri de seamă și în graiul viu termenul potrivit, am vedea că avem corespondente de o mare putere de evocare și că

poporul nostru are expresii de o rară plasticitate, chiar pentru cele mai abstracte noțiuni. El are mai ales mijloace potrivite de a crea cuvinte nouă. Asemenea expresii, nefiind obișnuite la oraș, au farmecul noului în măsură tot atât de mare ca neologismul. *Ele mai au însă și meritul că, născute pe sol românesc, corespund mentalității specifice românești și redau deci felul de a vedea lucrurile în concordanță cu ambianța specifică a țării noastre și cu felul în care au trăit înaintașii noștri.* Aceste cuvinte se pot asemăna cu familiile vechi, cu aristocrații, amenințați de năvala parvenților și intrușilor lipsiți de scrupul.

Nu este, firește, aici locul să relevăm bogăția latentă a lexicului românesc. Vom scoate, din bogatul material notat în contact cu poporul sau în cursul a treizeci de ani de redactare a Dicționarului Academiei — pe care scriitorii și profesorii secundari ar face bine să-l răsfoiască mai des — câteva corespondente populare pentru neologisme ce ne par celor mai mulți orășeni fără echivalente în românește:

abilitate: N'ai a p u c ă t u r ă ! Dă-mi mie ciocanul, să-ți arăt eu cum se bat cuiele. (Brașov);

aglomerație = î m b u l z e a l ă. Imaginea care stă la baza acestei figuri trădează marele aport pe care l-a adus limbii vieța pastorală;

a se aproviziona: la Bran o femeie mă îndemna: De acu c ă p u i ț i - v ă cu ouă, că au început găinile să se fulguez;

în bandulieră: arciș sau arcește. Acest adverb, auzit în Bucovina, e de sigur un termen vechiu militar sau vânătoresc, de pe când arcul era o armă obișnuită;

banal: r ă s u f l a t ;

chintesență se redă, în graiul popular, care iubește imaginile concrete, prin floare, frunte și mai ales prin cuvântul cu atât de poetice rezonanțe: l a m u r ă ;

compromis: d e o c h i a t ;

credul: b i z u i t o r ;

impozant: a r ă t o s , a r ă t ă t o s ;

laș: b e c i s n i c , care la origine însemna «fără cinste», deci «lipsit de simțul demnității»;

obseda are, la poporul nostru de păstori, un corespondent foarte plastic: m ă p a ș t e un gând;

ocupa: în Brașov am auzit: Pune zama în ulcică, ca să nu c u p r i n d e m oala cea mare;

promite se exprimă pretutindeni prin *făgădui*; prin Banat însă se zice și *a îmbuna*, sens întrebuițat de sigur, la origine, față de copiii care plângeau și-i îmbunai făgăduindu-le ceva: Tata mi-a *îmbunat* 200 coroane parte și până acum nu mi-a plătit-o (din Oravița).

Poporul are adesea corespondente și pentru cuvinte neasimilabile. Astfel pentru *fausse-maigre*, EMINESCU întrebuițează: Nu e mică, nu e mare, nici subțire, ci *'mplinită*. Franțuzescului *gourmé* îi corespunde, la Brașov, *alegător* (la mâncare). Pentru germanul *naschen* avem pe *frunzări*, tot termen pastoral la origine: caprele « frunzăresc » când rup ici și colo câte o frunză din copaci. Chiar și pentru germanul *ungemütlich*, care trece de intraductibil, se întrebuițează la Brașov o expresie foarte frumoasă: *nu mi-e dret*.

Unii dintre învățații noștri, cu trageră de inimă pentru limba părintească, au introdus expresii populare și în terminologia tehnică. Astfel e *podîșul* geografilor, pentru *platou*, și *grohotișul* geologilor, pentru *morenă*; la ele s'ar putea adăuga *ageștul* (din lat. *aggestum*), care prin Transilvania și Moldova însemnează *aluviune*. *Apa-morților* e, prin Bărăgan, termenul pentru *fata morgana*. În loc de *defrișa* avem cuvântul *lăzui*. *Serpentinele* se numesc în Muntenia *coturi*, iar la *zig-zag* i se zice *cotiș*.

Evitate ar trebui mai ales neologismele care evocă imagini străine de mentalitatea noastră, fiind plăsmuite cu elemente derivate neobișnuite sau care falsifică felul Românului de a-și construi fraza. Astfel, după franțuzescul *touffu*, unii zic *tufos* (« stil tufos »), deși Românul zice *stufos*, căci nu se gândește la *tufă*, ci la *stuf*. Pe *entr'ouvrir* l-am tradus prin *întredeschide*, deși Românul *mijește* ochii și *crapă* ușa. Noi *schimbăm cămașa* și *ne e foame*, nu *schimbăm de cămașă* și *avem foame* ca Francezul.

153. Dar neologismul, care a schimbat în măsură atât de mare înfățișarea limbii claselor culte și a celei literare de o sută de ani încoace, nu trebuie să preocupe numai pe puriști și pe stilști, ci merită să fie studiat mai de aproape și de linguiști. Dacă această latură a fost până acum aproape cu totul neglijată, lucrul se explică prin istorismul care preocupa în mod aproape exclusiv pe cercetătorii limbii: fiind de dată recentă, neologismul nu merita o atenție deosebită.

În ceea ce privește forma neologismului, iată câteva observațiuni interesante :

O mare greutate o întâmpină cuvintele cu sunete străine atunci când caută să se încadreze în sistemul nostru fonetic. Pe *o* îl redăm prin *e* și *o* mai rar prin *io* : *frizer*, dar *actor*, *motor*, prin apropiere de cuvintele românești terminate în *-or*. Alături de *portofoliu* și *folioliu* după italienește, există și rostirea mai familiară *portofel* și *fotel*. Nu prea știm cum trebuie să românim cuvinte ca *chauffeur*, pe care unii le rostesc cu *o*, ca în franțuzește, alții zic *șofer*, alții scriu *șofeur* ; pentru *liqueur* nici *licher*, nici *lichior*, nici româizarea *licoare* nu s'au putut încă încetățeni. Pe *ü* îl redăm prin *i*, *iu*, *ui* și *io* : *chiuvetă* și *chivetă*, *chiloși*, *birou* și *biurou*, *cuirasă*, *pioneză*. Pentru *n* și *l* muiaț avem scrierea și rostirea *ni* și *li* în *acompania*, *detaliu*, *fotoliu* ; în *castaniete* și *castagnete* (chiar *castaniete*) grafia variază, iar rostirea obișnuită e cu *n*. Pentru francezul *oi* avem rostirea *oa* și *ua* : *toaletă*, vulgar : *tualetă*. C. NEGRUZZI scria : « Ai să mergi la *Soirée* (pentru că în provincie e încă moda de *suarele*) ». Dacă în *convoiu* rostim *oi*, precum scriem, e pentru că acest cuvânt (pe care-l simțim ca un derivat cu sufixul *-oiu*) vine din italienește (*convoglio*).

În clasele influențate de limba franceză este obiceiul să se rostească și vocalele nazale : *amânt*, *jândarm*, *dăntelă*, etc. Această rostire neromânească se aude chiar și la unii actori ai Teatrului Național, unde, odată, am auzit la o actriță pronunțarea *lânț*, absurdă, fiindcă acest cuvânt nu vine din franțuzește.

Cuvintele străine cu terminație neobișnuită în românește, neputând fi clasate în categoriile existente, produc o nedumerire explicabilă la cel ce vrea să le întrebuințeze în diferite forme gramaticale. Astfel sunt adjective de felul lui *continuu* (lat. *continuus*), alături de *indivîd* (lat. *individuus*), apoi neologisme din italienește ca *adagio*, *agio*, *fiasco*, *tempo* sau din latinește ca *tedeum* (din « te, Deum, laudamus »), care pot fi întrebuințate, unele, articulat : *agiul*, *fiascul*, *tedeumul* dela Patriarhie, *cecumul*, *albumul*, dar cu greu se poate forma un plural dela ele (*adagii* și *adagiuri*, *tempi*, *tedeumuri*). În cele mai vechi texte religioase pluralul dela *antipat* nu era *antipați* — precum am spune astăzi — ci *antipati*. Îmi aduc aminte că în școala primară cuvântul *gumi* îl articulăm *gümülu*. Neologismele de origine franceză terminate cu o vocală accentuată apar sau ca masculine, adăugându-li-se un *u* (cu pluralul în *-e*), sau ca feminine, adăugându-li-se

un *a* (cu pluralul în *-le*), sau se termină în *-t*, precum se scriu. Astfel avem: *antreu*, în Moldova (întrebuițat de C. NEGRUZZI și ALECSANDRI) *antret* și vulgar: *antrea*. Alte exemple: *bezea* cu pluralul *bezele*, din franc. *baiser*, *bibelou* și *bibelot* din franc. *bibelot*, *birou* din franc. *bureau*, *cașet* din franc. *cachet*, *croșet* din franc. *crochet*, *ghișeu* și *ghișet* din franc. *guichet*, *ghelemele* și *ghilemete* din franc. *guillemet*, *tranșeu*, etc. Alături de *manta* (cu pluralul *mantale* și *măntăi*) se aude în timpul din urmă mai ales *mantou* (cu pluralul *mantouri*). Numele floarei «pensez-à-moi» e *pansea* cu pluralul *pansele*. Dacă franțuzescului *sigisbé* îi corespunde la noi *cicisbeu* e pentru că și în italienește avem *cicisbeo*. Forma scurtată *cinema* se întrebuițează curent. Totuși în cazurile flexionare preferim forma întregă: A ars *cinematograful*. *Cinematografele* din Bulevard. Formele: *cinemaua*, *cinemale* sunt rare și vulgare. Un caz interesant de românizare greșită e cuvântul *alineat*. La origine el însemnează «dela linie (nouă)» și vine din lat. *a linea*. Din franc. *alinéa* noi am făcut *alineat* (după modele ca *sublimat*, *concordat*, etc. din franc. *sublimat*, *concordat*, rostite fără *t* final), ca și când ar fi un derivat din verbul *a alinia*

Astfel de formațiuni greșite mai avem în românește. Înainte de toate acel *complect* în loc de *complet*, care tinde să se încetățenească din ce în ce mai mult (mai ales în Moldova), fiindcă avem prea puțini știutori de latinește, care să recunoască absurditatea acestei forme. Într'adevăr, în latinește numai *completus* (dela verbul *compleo*) însemnează «întreg, împlinit». Dar precum italianescului *intelletto* îi corespunde în românește *intelect*, tot astfel *completo* — deși se scrie și se rostește cu un singur *t* — a fost românizat în *complect*. După *ilaritate* s'a format pe teren românesc adjectivul *ilariant*, deși forma corespunzătoare francezului *hilarant* și latinescului *hilarans* ar trebui să fie *ilarant*.

Inconsecvență întâlnim în redarea terminațiilor *-ent* și *-ant* și *-ence* și *-ance*, rostite în franțuzește la fel (*-ã* și *ãs*). Pentru franc. *cédant* noi avem *cedent*, ca în nemțește (*Cedent*); pentru *concomitant* (cu *-ent* și în franțuzește), MAIORESCU întrebuițează *concomitant*; avem *-ant*, ca în franțuzește, în termenul științific *comburent*, deși în acest cuvânt terminația corespunde latinescului *-ens* și italianescului *-ente*. Cu toate că în latinește avem *abundans* și în franțuzește *abondant*, noi zicem mai des *abundent* (și *abundență*) decât

abundant (și *abundanță*). Scriitorii mai vechi (de ex. STAMATI) întrebuițau forma *importență*.

Interesante sunt cazurile de « hiperlatinizare ». Din franc. *illisible* noi am făcut *iligibil*, apropiind cuvântul francez de etimonul lui latin (*legere*). Uneori cuvântul pe care îl latinizăm nici nu e de origine latină. Astfel neogrecescul *igrasie* devine *egrasie* (așa bunăoară la SANDU-ALDEA), pentru că rostirei neogrecești *i* a lui η îi corespunde în latinește *e* (de ex. *iconom* din neogrecește; *econom* din latinește, etc.). Un caz asemănător e al cuvântului *cartofor*, născut dintr'o formă veche *hartofor* (din neogrec. χαρτοφόρος) apropiat de *carte* (de joc).

Neologismele ce năvălesc în limbă se pot asemena cu trenurile încărcate cu străini, care intră în gările orașelor mari. Unii din călători coboară pentru ca peste puțin timp să se urce iarăși în tren și să plece mai departe: sunt neologismele cu o viață efemeră, care nu izbutesc să se încetățenească în limbă. Sunt însă călători care intră în oraș și rămân acolo. Unii sunt singuri și numai încetul cu încetul se obișnuiesc în noua lor patrie, păstrând caracterul străin toată viața lor. Alții însă sunt așteptați în gară de rude și prieteni, care-i îmbrățișează la sosire și în societatea cărora rămân mereu. Acestea sunt neologismele care dela intrarea lor în limbă au fost asimilate elementului băștinaș și au intrat în familia cuvintelor înrudite etimologicește. Franțuzescul *soutenir* sau *séance*, *président*, *résidence*, fiind recunoscute ca rude ale verbelor românești *ține(a)* și *ședea*, au devenit *a susține(a)*, *ședință*, *președinte*, *reședință*. Totuși în privința îmbrăcării neologismului în haină românească nu există o regulă. Mai demult românizarea aceasta se făcea în măsură mai mare decât azi: *reședința* a început să fie înlocuită prin *rezidență* și cei ce ocupă funcția nouă de conducători de ținuturi se numesc *rezidenți*. În graiul magistraților și avocaților care au făcut dreptul la Paris se aude și forma *seansă*, deși această formă o simțim ca franțuzism, pe care un scriitor îngrijit se va sfii să o întrebuițeze; *prezidentul* tribunalului e însă termenul curent. La Academia Română, unde limba e mai conservatoare, se zice că *președintele prezidează* — nu *preșade!* — *ședințele*. Zicem *a conchide* dar *concluzie*, *concludent* și *a exclude*. Dela generațiile trecute am moștenit termeni ca *locțiitor*, care traduce pe franc. *lieutenant* sau ital. *locotenente*, și este de o formație în definitiv tot atât de neobișnuită ca *argintu-tăietor* al primilor traducători de cărți sfinte.

Caracterul străin al neologismului se păstra mai ales acum o sută de ani, când influența franceză era proaspătă de tot. Astfel în ordinul nr. 6114 al Ministerului de Interne din anul 1836 se scria, la București, *otorizație*, prefăcut numai mai târziu în *autorizație* (după latinește). Tot astfel *lecsii* (= lecții), *enteres* (= interes), *pansioneri* (= pensionari), *ordineră* (= ordinară), *secția sivilă* (= secția civilă), apoi *metr de tud* (franc. maître d'études), *mentor la pansion* alături de *mendoră la pansion de fete*, ca pronunțare neogrecescă (*nt > nd*). În multe cazuri se poate urmări chiar în zilele noastre cum neologismele se asimilează din ce în ce mai mult cuvintelor vechi. Pluralul *dalii* (dela numele floarei *dhalia*) începe să fie înlocuit prin *dălii*, precum *făbriți*, *craveți* a înlocuit, în graiul familiar, pluralul *fabriți*, *cravate*. Dacă pluralul dela *general* e *generalii*, iar dela *colonel* e *colonei*, cu prefacerea lui *l* în *i*, ca în cuvintele vechi, aceasta se explică prin faptul că generalul e dincolo de sfera soldatului de rând, pe când colonelul, comandant de regiment, vine în atingere cu ostașul-țăran, care îi asimilează numele cuvintelor în *-el* din vocabularul său (*cercel—cercei*, *vișel—vișei*, *băieșel—băieșei*, etc.). Economistul I. IONESCU vorbea încă de *aluvion*; azi se zice *aluvione*, precum zicem *rezoluțiune*, deși păstrăm încă terminația franceză în *revelion*. Interesant în privința aceasta e latinescul *divisio*, *-onem*, care se întrebuițează în trei forme: vorbim de *general de divizie*, de un *divizion de cavalerie*, dar de *diviziunea muncii*. În cazul întâiu cuvântul are forma termenilor militari veniți la noi prin mijlocire rusească; în cazul al doilea — ca și în *batalion* — are forma termenilor militari mai noi, luați de-a-dreptul din franțuzește; în cazul din urmă avem a face cu românizarea latinescului *-onem* în *-une*. Alături de *combinație* și *combinațiune*, moda dela Paris a adus *combinezonul*. *Sentiment* — întrebuițat în forma aceasta în psihologie — a fost românizat în *simțământ*, iar *departament* a devenit *despărțământ*, care, în Ardeal, apare sub forma *despărțământ*.

Alături de forme asimilate derivatelor vechi, precum *seducător*, *constătător*, etc., avem formele mai aproape de cele latine: *conservator*, *controlor*, *transformator*, chiar și *obligatoriu*, cu acel *-iu* la sfârșit, care în timpul din urmă își face tot mai mult loc la neologisme (*contrariu*, etc.), fără să mai poată atinge cuvintele intrate mai de mult în limbă (ca *minister*, *mister*, *seminar*, etc.). Francezului *conducteur* îi corespund două cuvinte cu forme dar și cu înțelesuri diferite:

conducător și *conductor*. Alături de *evocă*, *arabescă* (subst.) avem neologismele asimilate legilor fonologice ale limbii române: *convoacă*, cântare *arăbească* (adj.).

În cazuri ca *prezice*, *prevedea*, *preveni*, *presimți*, *prescrie*, numai prefixul mai trădează originea nouă a cuvintelor; în *întrepătrunde*, *întreprinde*, *întrerupe*, *întretăia*, *întreține* (după franc. *entrepénétrer*, *entreprendre*, *interrompre*, *entrecouper*, *entretenir*), întreaga construcție e decalcată după franțuzește. Unele din aceste prefixe neologice se leagă de verbe vechi, uneori de origine nelatină, astfel *con-* în *consfătuire*, *contopire*, *convorbi*, *conviețui*, etc. Tot astfel sufixul *-ist* în *Tachist*, *c(h)eferist*, *Junimist*. Tot după model străin sunt formate compoziții de felul lui *sin-amăgire*, *sin-ucidere*, *prunc-ucidere*, etc. Uneori câte un sufix românesc cu formă și funcțiune asemănătoare, înlocuște pe cel străin: *imprimé* devine *imprimăt*, franc. *industrieux* devine *industrios*, franc. *actrice* devine *actriță* (la C. NEGRUZZI încă: *actoriță*), franc. *précipice* devine *prețipiș*. Prefixul *in-* (cu amândouă sensurile) are și el trei forme. Mai rar îl găsim cu forma apropiată de rostirea franceză: *ambarcader*, *angrenaj*, *angrosist*, *andosare*; mai des cu forma latină *in-*: *impresie*, *imposibilitate*, *inaccesibil*, etc.; de multe ori el apare asimilat formelor românești: *încadra*, *îndosare*, *înmagazina*, *înregimenta*, *înregistra*, *înrola*, *însămânța*, *însufla*, *întrona*, etc. Unii preferă pe *introduce* lui *introduce*; A. RUSSO scria *impresie* și *împresie*. Invers, uneori cuvinte vechi, care fac impresie de neologisme, înlocuiesc pe *în-* prin *in-* de ex. *imputa*, *invita*, *împila* (cf. *Revista filologică*, II, 67).

Câteva exemple ne vor arăta cât de variate pot fi felurile de romanizare a neologismelor. *Conduct(ă)* e o reducere la forma latină a franc. *conduit*; *clină*, o latinizare a ital. *china*. *Frână* e franțuzescul *frein*, apropiat de pluralul românesc *frâne*; *patrat*, o modelare a lui *quadratus* după românescul *patru*. În *zețar*, din germ. *Setzer*, sufixul românesc înlocuște pe cel străin. B. P. HASDEU voia să introducă forma *poporan* în loc de *popular*. Din *războiu* și lat. *bellum* s'a plăsmuit cuvântul hibrid, dispărut azi din graiul claselor culte, *rezbel*. Neologisme, cărora nu le corespund nici în latinește, nici în franțuzește formațiuni analoage sunt: *combativ*, refăcut din *combativitate* după modele ca *activ* — *activitate*; *desfasona*, opusul lui *fasona* după *desechilibra* — *echilibra*, etc.; *încorseta* derivat dela *corset*, ș. a.

Cazuri de contaminări avem în *imbold* din *bold* + *impuls* sau în *colet*, care e franc. *colis*, cu sufixul dela *pachet*. Etimologii populare întâlnim mai ales atunci când neologismul a pătruns și în graiul popular. *Prizonier* devine *prinsonier*; *vizitei* i se zice prin Ardeal *văzută*, iar *recipisei* i se zice pe alocuri *repeziș*, fiindcă țăranul crede că dacă dă scrisoarea recomandantă, ea sosește mai repede la destinație. Între *bubon*, neologism, și *buboiu*, augmentativ din *bubă*, mulți intelectuali fac o apropiere etimologică; tot astfel între *perucă* și *păr*; unora li se pare că *a face ravagii* și *a răvăși* sunt înrudite. Un autor a tradus piesa franceză *Le Vertige* prin *Vârtejul*.

Nu trebuie uitat că unele neologisme intră în limbă prin scrieri — mai ales prin presă — nu prin graiu. În acest caz ele își păstrează forma scrisă. Astfel alături de forma *acont*, care corespunde rostirii franțuzescului *à compte*, găsim și forma *acompt*, care corespunde formei scrise a aceluiași cuvânt. Deși în latinește avem *pretium* și în românește *preț*, nu s'a încetățenit în limbă neologismul *a aprețui*, ci *a aprecia*, al cărui *ç* se datorește grafiei franceze *apprécier*. Interesant e cuvântul *notes* (tot așa și în italienește), cu această formă după cuvântul franțuzesc tipărit pe scoarțele cărțicelor cu acest nume și care e pluralul cuvântului *note*. Deoarece cei ce au întrebuițat mai întâi cuvântul aveau conștiința că au de a face cu un termen de origine franceză, ei au accentuat *notés*. Și neologismul *dicton* redă rostirea franceză a latinescului *dictum*, în opoziție cu *album* (la origine neutrul substantivat al adjectivului *albus*), care păstrează rostirea latină, dar se pronunță cu accentul pe silaba din urmă, după model francez. Cuvântul *amplouat*, din franc. *employé*, începe cu *a*, care redă rostirea franceză, continuă cu *oi*, care corespunde scrierii franceze, și sfârșește cu *-at*, care e o românizare a terminației franceze *-é*.

În toate timpurile vedem cum neologismele șovăie între forma franceză, cea etimologică latină și cea adaptată românească. Astfel alături de *fantazie* (lat.) se întrebuițează *fantexie* (franc.) și, dimpotrivă, alături de *condemna* (lat. *condemna*) — la C. NEGRUZZI — avem mai des *condamnare* (franc. *condamner*). Alături de *culoare*, *novelă* etc., care redau vocalismul latinesc (*color*, *-orem*, *novella*), se întrebuițează formele cu vocalism francez: *culoare*, *nuvelă* (*couleur*, *nouvelle*). Verbul e numai *colora*. Tot așa *chestiune* (formă adaptată terminațiunii românești *-une*), dar *chestiona*. Invers, avem

vocalismul latinesc în *circumscriere*, *circumcizie*, dar pe cel francez în *circumstanță*, *circumflex*, etc. O mare șovăire există mai ales în privința terminațiilor *-ent*, *-ență*, *-ențare* și *-inte*, *-ință*, *-ințare*, acestea din urmă modelate după cuvintele moștenite (precum: *părinte*, *fierbinte*, *cuviință*, *încuviință*, etc.). Uneori una din cele două forme s'a generalizat: se zice *incoerență* dar *știință*. Mai rar s'a stabilit o deosebire de sens între cele două forme, precum între *dirigentul unui cor* și *dirigintele unui oficiu de poștă*, între *conferență* (= catedră universitară) și *conferință* (*conferință de pace*, o *conferință despre anti-alcoolism*). Mai adesea cele două forme se întrebuițează fără nicio deosebire, uneori de același individ. Astfel în « Discursurile » lui MAIORESCU aflăm *ingerință* (vol. II, 39) alături de *ingerență* (vol. III, 177); tot așa se aude *diferență* și *diferință* (dar numai *diferențiez*, *diferențial*), *influință* și *influență* (numai așa când e vorba de boala cu acest nume; tot astfel numai cu *e* se rostește adjectivul *influent*), *prezinte* și, mai ales, *prezent* (numai această formă în înțelesul de « dar »), *sentință* și *sentență* (numai *sentențios*), *tendință* și *tendență* (numai *tendențios*). La verbe se aude uneori *e* în poziție neaccentuată și *i* sub accent, deci: *el reprezintă*, dar *reprezentare*. În general formele cu *i* sunt cele ale generației vechi, care învățase dela fonetiști să dea neologismelor o formă mai românească, pe când astăzi tendința este mai de grabă de a păstra cât mai puțin alterată forma lor. Astfel astăzi se zice aproape exclusiv *impertinent*, *indiferență*, pe când mai de mult se întrebuițea *impertinint(e)* (bunăoară în Dicționarul lui PONTBRIANT) și *indiferință* (de exemplu la C. NEGRUZZI); tot astfel *contemporan* e preferat astăzi lui *contimporan* (care a fost apropiat de « timp »).

După cum cuvântul e luat din franțuzește, nemțește sau din latinește (unde el e adesea de origine grecească) vedem că șovăie uzul cu privire la gen sau la accent: *sistem—sistemă*, *program—programă*, *grup—grupă*. Cum cunoștințele de latinește sunt la noi destul de restrânse, întâlnim și accentuări nemotivate, ca *dîplomă*, *învêrs*, alături de *dîplómă*, *învêrs* și totdeauna *sîncer* (deși Latinii accentuau *sincêrus*).

Verbele compuse, când se pot rezema de verbe moștenite de conj. II și III, își păstrează conjugarea latină: *prevedea*, *întrerupe*, etc. Când legătura etimologică nu se poate face sau nu e evidentă, atunci ele trec, ca în franțuzește, la conjugarea I: *imbîbere* > *îmbiba*

(franc. *imbiber*), *ingerere* > *ingera* (franc. *ingérer*), etc. Rareori ele ne vin prin mijlocirea limbii italiene, păstrând conjugarea latină: *distruge* (it. *distruggere*); în Ardeal și *corege* față de *corija*, primit în Țara veche din franțuzește. Avem însă și cazuri ca *decerne* (mai des întrebuițat decât *decerna*), dar la participiu *decernat* (nu *decernut*).

Izvoarele din care ne-au venit neologismele de origine latină fiind diferite, e explicabilă și varietatea formală și neconsecvența în redarea sunetelor. Astfel alături de *serviciu* avem *comerț* dar *comercial*; alături de formele cu rostirea italiană: *omagi*, *limbagiu* avem pe cele cu rostire franceză: *avantaj* (*avantajos*), *curaj* (*curajos*), *voiaj* (*voiaja*), etc.; față de formele cu rostire grecească: *hartă*, etc., avem pe cele cu rostire romanică: *caracter*, *camelion*, *cor*, *cronică*, *clorură*, etc. (mai de mult, ca în neogrețește, *haractir*, *hamelion*, *hor*, *hronică*); alături de rostirea *consecvent*, *elocvent*, *frecventa*, *consecvență*, *cvarț*, *cvintet*, avem, mai rar, cea italiană: *cuintet*, *linguistic*, etc., mai des pe cea după model francez *antichitate*, *chestiune*, *carantină*, etc. Uneori avem și forme duble: *recvizită* dar *rechiziționa*. Din italienește e împrumutat *chiromanție* (*chiromanzia*), *cedilă*, *chitară* (*chitarra*), *sforțare*, *impiecat* (*impiegato*), în Ardeal și *condolénță* (it. *condolanza*, lat.-med. *condolentia*); din franțuzește *sedilă* (mai des întrebuițat), *ghitară* (*guitare*), *efort*, *condoleanță* (*condoléance*), *amplouat* (*employé*), etc.

Exemplele de neologisme pătrunse pe mai multe căi în românește sunt numeroase. Alături de *cifră* cu rostire italiană (*cifra*), avem *țifră*, cu rostire germană (*Ziffer*) sau rusească (*cyfra*) și — cel puțin în limbajul ministerului de externe — *șifru*, după rostirea franceză (*chiffre*). Din italienește (*ciocolata*) avem *ciocolată*, din franțuzește (*chocolat*) *șocolată*, din nemțește (*Chokolade*) *șocoladă*, iar dintr'o încrucișare a lui *ciocolată* și *șocoladă*, forma *ciocoladă*. Alături de forma împrumutată dela Neogreci: *chiparos*, avem dubletul *cipres*, din franțuzește. Alături de *cuirasă* (din franc. *cuirasse*) pe *chirasă* (din rusește *kirasū*, iar acesta din germanul *Kürass*, care, la rândul lui, e și el împrumutat din franțuzește). Mai ales astfel de termeni militari ne-au venit în diferite epoci dela Ruși, Nemți și Francezi. *Oficer* se aude numai prin Ardeal, printr'un fel de exagerare a rostirii *ce* în loc de *țe* (căci ardelenelor *spețial*, *perțent*, etc. le corespund în Țara veche, *special*, *procent*, etc.), pe când în Țara veche s'a încetățenit forma *ofițer*, cu rostire ruso-germană. Foarte variate sunt for-

mele verbului *încartiera*. Subt forma aceasta, verbul e un derivat (după modelul germanului *einquartieren*) dela *cartier*, care e franc. *cartier*; rostirea germană o avem în *cvartir* și *încvartira*; hiperlatinism e *încartira*; din rusește e *încvartirii* (cf. *kvartirovati*); în sfârșit din ungurește (*kortély*) e *cortel* și *încortela* întrebuițat prin Banat și Transilvania. Pe când în Țara veche se zice *cuvertură* (din franc. *couverture*), în Ardeal se aude *cuvertă* (franțuzism pătruns prin mijlocire germană) sau *copertă* (din italienește), ca sinonim al lui *cuvertă*.

Diferitele forme ale neologismelor se explică mai ales când nu numai limbile din care le-am primit sunt diferite, ci și epoca în care au intrat în românește sau provincia în care se întrebuițează. Astfel avem *cadră* (din franc. *cadre*) și *cadru* (din ital. *quadro*); în loc de *cler* (din lat. *clerus*, germ. *Klerus*) se zicea mai de mult *cliros* (din paleoslavul *klirosŭ*) sau *clir* (din neogrec. κληρος); în loc de *codice* (din lat. *codex*, *-icem*) și *codex* (din franc. *codex*) se spune și *cod* (din franc.) și se spunea mai de mult *codică* (din n.-grec. κώδικας); lui *contoar* de azi (din franc.) i se spunea pe vremea Regulamentului Organic *cantor* (din rus. *kontóra*, rostit *kantora*); din franțuzește ne-a venit *importați(un)e*, din germană *importul* (germ. *Import*, din engl. *import*), etc.

Prin intrarea neologismelor în limbă s'a mărit numărul o m o n i m e l o r. Astfel alături de *casă* din lat. *casa*, avem *casă* (ortografiat de unii *cassă*) din ital. *cassa*, franc. *caisse* (din lat. *capsa*); alături de *post* din slavonește (contrariul dela « dulce »), avem neologismul *post*; alături de *cocon* (cărui îi corespunde femininul *cocoană*) a intrat, din franțuzește, *coconul* viermilor de mătasă, etc. Limba face uneori în asemenea cazuri o falsă legătură etimologică. Șoferii vorbesc de *penele* automobilului, pe când stăpânii lor simt că *pana* mașinei lor (franc. *panne*) e altceva decât *pana* unei păsări și disting deci *panele* automobilului de *penele* păsării. Am auzit pe un șofer spunând că roata-i pe *geantă* (franc. *jante*). Dar și în clasa cultă se fac unele confuzii. Acesta e cazul neologismului *or*, confundat cu vechiul *ori*. Urmarea a fost că unii scriu și neologismul cu *i* final, iar uneori se întrebuițează, în locul neologismului *or*, conjuncția *sau*, sinonimă cu *ori*. Iată un exemplu din jurnalul « Înfrățirea » din Cluj: Partidul « național a cerut desființarea organizațiilor țără-niste din Ardeal. *Sau* partidul țărănist n'a primit aceasta ».

154. Adesea limba noastră păstrează — cu forma și sensul evoluat în curs de multe veacuri — cuvântul latinesc vechiu, pe care în ultima sută de ani l-am mai împrumutat odată, ca neologism, din latinește (grecește) ori din limbile surori. Astfel se nasc acele **dublete** și **triplete** care arată mai bine decât oricare alte cuvinte urmele adânci pe care trecerea a aproape două mii de ani le-a lăsat în evoluția semantică a vocabularului nostru.

Alături de *cerc* (din lat. *circus*) avem *circul*; alături de *des* avem pe *dens*; alături de *subțire* pe *subtil*; într'un discurs oratorului vorbea de o *intensă* și *întinsă* propagandă. Din latinește am moștenit *cetera*, care în regiunile nordvestice ale Ardealului însemnează azi « vioară », din italienește *chitara*, din franțuzește *ghitara*, iar din nemțește *țitera*. Uneori neologismul ne-a venit din latinește și din (neo)grecește: *rege* și *rigă* (azi numai regele în jocul de cărți); altele din latinește și dintr'o limbă romanică, precum arată sensurile diferite ale cuvântului *reține*: să ne reținem un moment la această chestiune (= lat. *retinere* = germ. *aufhalten*) și: să ne reținem râsul, rețin o idee (= franc. *retenir*). Din latinescul *camera* avem neologismul *cameră*; același cuvânt ne-a venit prin mijlocire slavă: *cămară* (în care se țin bucate); dar cuvântul latin mai pătrunsese odată, în timpuri mai vechi, în slavonește și dela Slavi la noi sub forma *comoară* (la origine, odaia în care se țineau banii și obiectele prețioase); de aceeași origine este în sfârșit și *chimirlul* (= brăul în care se țin banii), pătruns la noi prin mijlocire turcească. Tot astfel, pe lângă *scară*, care e urmașul popular al lui *scala* latin, avem, împrumutat dela Turci, *schelă* (la origine tot *scala* latin) și, ca neologism dela Italiani, *scala* (sau *scara*) muzicală. Francezul *casseroles* ne-a venit, ca neologism în forma *caserolă*; îi mai zicem însă și *castron* sau *castroală*, care sunt formele în care cuvântul francez a fost împrumutat de vecinii noștri (săsește *Kastrol*, polon. *kastrol*, sârb. *kastrola*, bulg. *kastrolă*). Alături de *francez* — care ne-a venit din italienește (*francese*) — avem, dela Ruși, pe *franțuz*. Rușii înșiși îl au dela Germani (*Franzos(e)*), care l-au împrumutat dela Francezi, dintr'un dialect estic și pe vremea când avea forma *franço(i)s* (rostit cu *ț*, *o(i)* și *s* final).

155. Timpul relativ scurt de când au început să pătrundă neologismele în limba română și distanța socială care există între țăranul analfabet și clasa conducătoare, sunt cauzele principale care au îm-

piedecat **pătrunderea neologismului la țară**. Abia în timpul din urmă el își face loc în graiul țaranului nostru, mai ales prin contactul din ce în ce mai des cu orașul. Adesea mahalaua face puntea de trecere dintre oraș și sat: tinerii când sunt *amurezați*, prind *corajie*. Întocmai cum biserica ne-a dat pe vremuri atâtea neologisme slavone, pe care limba le-a îmbrăcat într'o formă potrivită cu graiul tradițional, tot așa se întâmplă azi cu cele mai multe neologisme din latină sau din limbile romanice. După cum *poobrajenia* a devenit *pobrajeni*, tot astfel *chemisette* a devenit *simizet*, *a se pudra* a devenit *împudra*, *caporalul* a devenit *căprar*, etc. Asimilări ca *s—ș* devenit *ș—ș* se întâlnesc în graiul dela țară și la *șușea* = *șosea* (franc. *chaussée*), nu numai, ca în graiul cărturarilor, la *șoșoni* (din franc. *chaussons*).

Anumite cuvinte, cum e *a termina*, sunt primite pretutindeni la țară, înlocuind din ce în ce mai mult pe *a sfârși*, *a isprăvi* și *a mântui* (Moldova). *Doctorului* nu-i mai zice nimeni de mult timp *vraciu*, dar și *doctoriile* (sau *doftoriile*) înlocuiesc din ce în ce mai mult *leacurile*, care încep să fie prescrise numai de babele dela sat. *Corvoada* e cunoscută și la sate.

Măsura în care neologismul, cu prestigiul pe care i-l dă orașul, a pătruns în popor, regiunile atinse mai mult de el și felul cum a fost asimilat se vor cunoaște abia când va apărea Atlasul Linguistic Român.

156. O deosebită atenție merită urmărirea **neologismului în Ardeal**. Precum în Principate, înainte de a-și fi făcut cultura apuseană intrarea triumfală în forma ei neolatină, transmitorii ei fuseseră odinioară, Polonii în Moldova și, mai târziu, Neogrecii și Rușii în amândouă principatele — tot astfel în Ardeal, neologismul latin ne-a venit prin Germani și, în măsură mai mică, prin Maghiari. Înainte chiar de a fi început, prin trecerea unei părți a Românilor la Unire, legături mai strânse cu Roma, conviețuirea Românilor ardeleni cu Germanii și cu Ungurii, prin ale căror școli trecea un număr din ce în ce mai mare de tineri români, ne-a pus în contact nemijlocit și durabil cu cultura umanistă. A fi descendent al nobilei rase romane era un titlu de glorie, pe care la 1674, îl revendică pentru sine un MIHAIL HALICI. Deși pe jumătate maghiarizat, acesta adaugă la iscălitura sa « *nobilis romanus, civis de Caransebes* ».

Nu trebuie să uităm că « unația » s'a făcut în urma unei combinații politice a casei domnitoare austriace. Catolicismul acesteia era îmbrăcat într'o haină latinească confecționată într'un atelier austro-german. Tinerii bursieri ai Blajului, înainte de a ajunge la Roma sau de a se întoarce în patrie, poposeau prin Viena, unde apărură și « Elementele » lui CLAIN și ȘINCAI, vestitoarele epocii latiniste. Tipografia răspânditoare de cărți scrise în spiritul nou se afla la Buda, care pe vremea aceea nu era o anexă a Pestei ungurești, ci o colonie germană în jurul unui palat al Habsburgilor.

Acest aspect german al culturii latine din Ardeal a fost una din cauzele care au pus o barieră între cărturarii transilvăneni și cei de dincolo de Carpați, unde spiritul public se orienta aproape exclusiv spre cultura neolatină din Franța. Dacă înainte de războiu auzeam atât de des, la București și Iași, vorbindu-se de « ardele-nismele » Românilor transilvăneni, acestea nu priveau graiul popular. Cele câteva ungurisme și săsisme din Transilvania sau sârbismele și șvâbismele din Banat nu împiedecau înțelegerea cu Românii din alte părți mai mult decât rutenismele din Bucovina și Moldova, rusismele din Basarabia, turcismele din Dobrogea și bulgărismele din județele mărginașe cu Dunărea. Deosebirile cele mai mari între graiul claselor culte din Ardeal și din vechiul Regat le dădeau neologismele latine primite prin mijlociri diferite.

Marea influență germană asupra Românilor culți din Ardeal se recunoaște înainte de toate în *d e c a l c u r i*. În opoziție cu Țara veche, unde *ceasul* se *întoarce*, în Transilvania el *se trage*, fiindcă în nemțește se zice « die Uhr aufziehen », expresie ușor de înțeles dacă ne gândim la pendulele cu lanțuri, de care atârnav greutățile, și care trebuiau « trase » spre a li se porni mecanismul. Tot astfel, din punct de vedere nemțesc, expresia « auf der Bahn » este logică, fiindcă cuvântul « Bahn », înainte de a însemna « tren », a însemnat « drumul de fier » pe care înainta trenul. În românește însă « a merge pe tren » este un barbarism.

Asemenea germanisme (uneori trecute prin filieră maghiară) auzim și azi în Ardeal. Chiar expresii care Ardelenilor li se par neaoș românești, ca *a cerceta școala* (în loc de « a umbla la școală »), *a fi înțeles cu ceva* (în Bucovina se zice chiar *a fi conțeles*), *a încredința* (în loc de « a însărcina ») *pe cineva cu ceva* sau *a scurta pe cineva* (cu o parte de moștenire) exprimă, cu cuvinte românești, construcțiile

germane « die Schule besuchen », « mit etwas einverstanden sein », « betrauen » și « kürzen ».

Tot decalcate după limba germană sunt expresii ca *scurt de vedere* (în loc de « miop »), după germanul « kurzsichtig »; *aprinde de plămâni* (în loc de « pneumonie ») după germanul « Lungenentzündung »; *drum de țară* = șosea, după germ. « Landstrasse »; *ghete tăiate* = pantofi, *bluză tăiată* = decoltată, după germ. « ausgeschnitten »; apoi cuvinte compuse, mai ales cu prefixe, ca *agrăi* (în Bucovina *avorbi*) după « anreden »; *abzice* după « absagen »; *amăsurat* după « gemäss »; *anteluptător* (în loc de « protagonist ») după germ. « Vorkämpfer »; *a retăcea* după « verschweigen », *reoglinți* după « widerspiegeln »; *coaduna*, *concrecut*, *conțeles*, *conglăsui* după « zusammenbringen », « zusammengewachsen », « einverstanden », « übereinstimmen »; *întrelăsa* după « unterlassen »; *beneventa* după « bewillkommen »; *îndegetare* după germ. « Fingerzeig », ș. a. Chiar substantivul postverbal *acuză* (în loc de « acuzare ») nu s'ar fi format din verbul « a acuza » dacă n'ar fi existat modelul german « Klage » și « klagen », nici *aprinjoare* fără germ. « Zünder » și probabil nici *învățăcel* (discipol) fără germ. « Lehrling ». Dacă prin Ardeal studenții se înscriau la *drepturi* (și nu la « drept »), era fiindcă în nemțește se zice « die Rechte studieren », o expresie de origine latină medievală, precum latin medieval e și *plenipotență* (germ. « Vollmacht ») cu sensul de « procură » sau *concubinată* (germ. « das Konkubinat ») în loc de « concubinaj ».

Mediațiunea germană a unui neologism din Ardeal se cunoaște după accent în: *senător*, *muzică*, *fabrică*, *infanterie*, *artilerie*, *geniu*, etc., sau după gen: *flaută* (germ. « die Flöte »), *flașnet* (germ. « das Flaschenett »), în sfârșit după sufixe: *iluzoric* (germ. « illusorisch ») în loc de « iluzoriu », *casar* (germ. « Kassierer ») în loc de « casier » (după franc. « caissier »). Tot astfel se zicea *advocatură* după germ. « Advokatur », apoi *reparatură*, *baronesă*, după germ. « Reparatur », « Baronesse » și nu *reparație*, *baroană*, după franc. « réparation », « baronne », ca în Țara veche. Lui *sardele* — neogrecesc — în vechiul Regat, îi corespundea în Ardeal *sardine*, din germ. « Sardinien ».

O seamă întreagă de cuvinte de origine romanică au fost și ele împrumutate dela Nemți, încât în Ardeal se găsesc franțuzisme pe care Francezii înșiși — și deci și Românii din vechiul Regat — nu le cunosc sau le întrebunțază în alt sens. Astfel din latinescul

blasphemare avem cuvântul vechiu *blăstema*, iar Francezii îl au pe *blâmer*. Acest cuvânt franțuzesc a trecut în românește ca verb transitiv: *a blama pe cineva*, care însemnează « a exprima în public o judecată de reprobare a unei fapte » (cf. « vot de blam »). Cuvântul francez a trecut însă și la Germani, care i-au dat un înțeles special, și în acest sens de « a se face de râsul lumii » sau « a se păcăli » a fost împrumutat ardelenescul *a se blama* (germ. « sich blamieren »). Tot astfel franc. *livrer* a dat în nemțește pe *liefern*, dela care s'a format un derivat cu sufix romanice: *Lieferant*, pe care l-au împrumutat Ardelenii sub forma *liferant*, spre deosebire de frații lor de peste munți, care zic « furnisor », ca Francezii (*fournisseur*). Ca în nemțește, Ardelenii zic *filială* și *a asenta* (cuvânt cunoscut și în Oltenia, de pe vremea ocupației austriace); ca în franțuzește Românii din vechiul Regat: *sucursală* și *a recruta*.

Adjunct este un termen al birocrației austriece, împrumutat din franțuzescul « *adjoind* », pentru care în Țara veche se întrebuințează corespondentul său românesc *ajutor*. După germ. « *Aktie* » e *acție* (societate pe *acții*), după franc. « *action* » e *acțiune* (societate pe *acțiuni*). Tot așa — ca în nemțește — se socotesc în Ardeal *activele* și *pasivele*, pe când în Țara veche se vorbește de « activul » și « pasivul » unui bilanț. Cuvinte ca *acurat* (= exact), *clăuzulă* (= clauză), *grasează* (= bântuie boala), *rentabil* (= lucrativ) și *sista* (= înceta), deși au forme romanice, nu există în franțuzește, ci sunt luate din germ. « *akkurat* », « *klausel* », « *grassieren* », « *rentabel* » și « *sistieren* ».

Din limbajul juridic, după germ. « *einprotokolieren* » și « *prozessieren* » sunt împrumutate *a împrotocola* și *a împrocuesua*; după germ. « *Ingredienz* » au Transilvănenii pe *ingredientă*, corespunzând lui « *ingredient* » din vechiul Regat (după franc. « *ingrédient* »); după germanul austriac « *Kredenz* » (împrumutat din italianescul « *credenza* ») pe *credenț* în sensul de « bufet » (din franc. « *buffet* »). Chiar și *op* (în loc de « operă ») e după « *opus* » latin întrebuințat de Germani în limba lor, iar *praxă* în loc de « practică » este « *Praxis* » germano-latin. Tot nemțește sunt construite expresii ca *la tot cazul* (germ. « *auf jedem Fall* »), *subt* sau *între asemenea împrejurări* (germ. « *unter solchen Umständen* ») în loc de « în tot cazul » (franc. « *en tous cas* »), « în asemenea împrejurări » (franc. « *dans ces circonstances* »).

Ca acel *blama*, pe care l-am citat mai sus, există în Ardeal și alte cuvinte cu un sens mai larg sau mai strâmt, sau chiar diferit de cum îl au aceleași cuvinte întrebuințate în vechiul Regat, unde au fost împrumutate din alte limbi. Astfel în București poate fi cineva *promovat* la examen, nu însă «promovat» (= înaintat), ca în nemțește («promovieren»), dintr'o slujbă inferioară într'una superioară. *Ceruză* (din franc. «céruse») însemnează în Țara veche un subcarbonat de plumb, pe când în Ardeal *ceruză*, împrumutat dela Unguri («ceruza») — care îl au ei înșiși dela Italiani («cerussa») — însemnează «creion». *A aviza pe cineva* însemnează, în Ardeal, ca germ. «avisieren», «a-l înștiința», spre deosebire de *a aviza despre ceva* = «a atrage atenția» din Țara veche, după franc. «aviser». După germ. «Komma», «Null», «Probe» se zice, în Ardeal, *comă*, *nulă*, *probă*, corespunzând lui *virgulă*, *zero*, *repetiție*, din Țara veche, din franc. «virgule», «zéro», «répétition». *Singuratic* se întrebuința în Transilvania, după germ. «einzeln», și în înțelesul de «izolat»; *a conveni cu cineva*, după germ. «übereinkommen», și cu sensul de «a se întâlni»; *inteligentă*, după germ. «Intelligenz», și cu înțelesul de «intelectuali». *Pedant* are în Ardeal înțelesul germanului «Pedant» adică «minuțios», pe când în Țara veche același cuvânt însemnează, ca franc. «pédant», un om arogant sau care vrea să pară învățat. Mai supărătoare sunt cazurile ca *a se însinua* (la cuvânt) cu un înțeles cu totul deosebit de cel pe care-l are această vorbă în limba literară. *Școala normală* însemna în Ardeal, ca germanul «Normalschule», «școală primară», pe când azi însemnează, ca în Regatul vechiu, ceea ce în Transilvania se numea odinioară «pedagogie». Tot astfel *damă*, care în Ardeal (după modelul germ. «Dame») se poate spune unei doamne, când vrei să-i arăți un respect mai mare, are în Bucureștii de azi un înțeles depreciativ.

Uneori cei ce au dat neologismele Ardelenilor au fost Italianii. Dela aceștia au intrat în limbă cuvinte ca *a fidanța* (= a logodi) sau *conștiu* (= conștient). Lui *distrag* și *pastetă*, din italienește, le corespund, în Țara veche, *distrez* și *patet*, din franțuzește. Avem însă și cazul invers: forma italiană e întrebuințată în Regatul vechiu și cea franceză în Transilvania. Astfel e *gelos* și *gelozie*, iar în Ardeal *jaluz* și *jaluzie*. Tot așa e rostirea *florén*, care se aude prin Ardealul central și nordic, după franc. «florin» în loc de «fiorin» (după ital.). Ase-

menea franțuzisme prea puțin întrebuițate sau necunoscute în vechiul Regat mai sunt: *eclatant*, *a suleva*, *rezon* (în loc de « rațiune »), ș.a.

Nu trebuie, firește, să ne închipuim că asemenea decalcuri sau cuvinte latinești intrate prin filiație germană n'ar exista de loc în Țara veche, unde n'au lipsit niciodată influențele culturale germane. Astfel *a convorbi* și *a contopi* sunt mai degrabă decalcate după germ. « unterreden » și « zusammenschmelzen » decât după franc. « converser » și « confondre ». *Claviatură* și *coloratură*, deși au aspect romanic, nu există nici în franțuzește nici în italienește și sunt împrumutate din germ. *Klaviatur* și *Koloratur*; tot așa *șahist* e luat din germ. « Schachist » și *corectură* (franc. « épreuve ») din germ. « Korrektur ». Dacă zicem în românește « o țigară » e fiindcă Germanii zic « eine Zigarre », în opoziție cu franc. « un cigarre ». După « Jahreszeit » e decalcat *anotimp*; după « Gefrorenes » al cofetarilor austrieci, *înghețata* (atestată mai întâi de DINU GOLESCU în « Însemnările » sale); după germ. « Zerstreung » a format C. NEGRUZZI abstractul *împrăștiere* în loc de « distracție ». Un număr mare de neologisme pe care le credem împrumutate din franțuzește nu se întrebuițază — sau nu se mai întrebuițază — în Franța, dar se aud curent în Germania (sau se auzeau înainte de tendința puristă de astăzi), astfel *anticar* (germ. « Antiquar ») = franc. « bouquiniste », *cupeu* (germ. « Koupee » = franc. « compartiment »), *peron* (germ. « Perron », azi « Bahnsteig ») = franc. « quai », etc. Până și *marș* (germ. *marsch*) cu care alungăm câinii, e la origine franc. *marche* ! = pleacă. (Câinii se alungă astăzi în Franța prin « va-t-en »).

O parte din aceste neologisme au fost duse în vechiul Regat de Transilvăneni, mai ales de profesorii ardeleni. Adevărat că rostiri ca *șpețial*, *reșpective*, *conziliu*, *univerzitate*, după felul de pronunțare german sau unguresc al limbii latine, nu se mai prea aud nici prin Ardeal, dar *țifră* alături de *cifră* se întâlnește și în Țara veche, iar *cenzură*, *recenzie*, *senzual* (în loc de *censură*, *recensie*, *sensual*) sunt întrebuițate chiar de scriitori buni. *Morb* și *conturb* trec de ardelenisme ridicule, dar *anză* și *conzult*, de care generația tânără de Ardeleni s'a desbărat, încep să se audă și la București, iar *a sista* (germ. « sistieren »), *a prelua* (germ. « übernehmen ») sau *pertractare* s'au încetățenit de-a-binelea.

După cum am dat mai înainte o probă de intoxicare a limbii cu neologisme, dintr'un scriitor din generația mai nouă, reproducem aici începutul « Regula-mentului » celui dintâi sinod eparhial din Cluj — tipărit în 1920 — neîn-

teles pentru un Român din vechiul Regat din cauza termenilor latino-germani întrebuințați odinioară în actele emanate din cancelariile ardelene:

« Sinodul se începe cu serviciul dumnezeesc *pe lângă* invocarea Duhului Sfânt... la ora *determinată în convocator*. După serviciul dumnezeesc se adună toți membrii sinodului în *localitatea* (= localul) *destinată*... După enunțarea deschiderii sinodului *prezidiul provoacă* pe deputații prezenți să-și dea *credenționalele* la birou... *Din oficiu* se pot *dificulta* numai acele alegeri unde din acte se observă astfel de *scăderi esențiale* care fac imposibilă constatarea rezultatului alegerii, sau unde se vede a se fi comis astfel de *vătămări de lege*, care *delăturate* ar da alt rezultat de alegere... *La caz* de casare a alegerii... *se dispune* alegerea nouă, care să se *efectuească* cel puțin în 15 zile înainte de eventuala sesiune sinodală... Președintele... *duce prezidiul*..., pune întrebările de *votizare*..., are dreptul, la caz de *conturbare*..., a depărta pe *conturbători* din *auditor*, iar în cazul extrem a *eschide auditorul* întreg... *Notarii* au *datorința* a face *protocoalele* sinodului și a *concupia* toate *expedițiunile de lipsă* pe baza *concluzelor* sinodale, de cumva acelea nu se *concred* unor anumite comisiuni... ».

Într-o vreme a existat primejdia ca neologismul de aspect romanic din Țara veche deosebindu-se de latinismul din Ardeal — transmis adesea prin mijlocire germană — să sfarme unitatea atât de admirabilă a graiului românesc de pretutindeni. Dar faptul că neologismul nu apucase să pătrundă încă în popor, bunul simț care s'a opus tendințelor puriștilor exagerați și mai ales unirea politică a tuturor Românilor a refăcut unitatea noastră lingvistică.

Am dat neologismului o atât de mare atenție în cartea aceasta, fiindcă el a schimbat, mai mult decât se admite de obicei, aspectul limbii române, încadrând-o din nou în spiritualitatea romanică și îndepărtând-o de comunitatea « balcanică » în care o înglobase mai ales cultura ce ne venea din Bizanț. Azi, în epoca rapidelor și a aeroplanelor, se poate spune că între « vecinii » noștri putem să numărăm și pe Neolatiniile apuseni.

CONCLUZII

Cine călătorește cu ochi înțelegători prin Sud-Estul european și se oprește prin muzeele provinciale, descopere lucruri minunate. Așa bunăoară, la Ariujdi, lângă cotul Oltului, s'au păstrat deosebit de bine vetrele câtorva case din epoca de piatră. Lângă o tindă deschisă, cu vetre libere, așezate în subsol, era camera mai ridicată, cu cuptor, închisă de toate părțile, în care locuiau și dormeau oamenii iarna. « Acesta este cel mai primitiv tip... de casă românească ». (S. OPREANU, *Ținutul Săcuilor*, 1928, p. 171).

Când treci prin satele răsfirate din regiunile muntoase, pe unde se mai întâlnesc pe alocuri asemenea case vechi, și urci în munți, dai de stânile primitive, în care totul: pereți, acoperiș, mobile, unelte, vase și până și cuiele și încuietoarea ușii sunt de lemn. Sarea se fărâmițește încă pe o lespede de piatră. În jurul vetrei deschise stau ciobanii îmbrăcați și încălțați ca strămoșii lor de acum două sau trei mii de ani. Totul e străvechiu la ei: casă, îmbrăcăminte, obiceiuri, hrană, superstiții și până și numirea de *stână*.

Aceeași impresie, că poporul nostru se găsește în parte și azi pe o treaptă culturală în care lemnul — cioplit adesea cu multă măiestrie — apoi lâna — țesută cu deosebit simț artistic — și pielea îi dau adăpost și îmbrăcăminte și chiar și sculele cele mai întrebuintate, o ai și când treci prin muzeele noastre etnografice.

Chiar și jos, în câmpie, unde casele-s de piatră și unde drumul de fier a alungat cântecele bătrânești, dacă râcăi puțin pământul, dai de urme evidente ale continuității noastre pe aceste locuri. C. DAICOVICIU a demonstrat (în *La Transylvanie*, p. 150—151) că din ruinele păstrate la Sarmisegetuza se poate deduce că acolo a continuat să trăiască o populație autohtonă. În cimitire, ca cel dela Lechința,

s'a găsit ceramică gotică, romano-provincială și autohtonă (« dakische Stempelkeramik »). Cazul se repetă în cimitirul dela Târgu-Mureș (cu asemenea urme din secolele III—IV), care a fost întrebuițat mai târziu de Gepizi; apoi la cel din Gâmbaș și din Bandul de Câmpie, unde, după Gepizi (care întrebuițau încă ceramica autohtonă), își îngropau mai târziu Avarii morții lor. « Rien ne peut mieux dissiper la legende des massacres réciproques, que cette vie commune dans les tombes », încheie învățatul român. După V. DUMITRESCU (citată de G. I. BRĂTIANU în *Les origines du peuple roumain: Les données archéologiques*, 1939, p. 47), Romanii n'au făcut decât să întrerupă în Dacia lui Traian, în curs de două secole, preistoria, continuată cel puțin în începuturile evului mediu, care poate fi numit « o nouă epocă preistorică ».

Noi stăm înfiți cu toate rădăcinile noastre, de mii de ani, în neîntreruptă continuitate, în solul în care oasele strămoșilor noștri albesc alături de ale neamurilor care au râvnit la bogățiile țării noastre.

La Muzeul Limbii Române din Cluj avem hărți care dovedesc că în Vestul și în Nordul teritoriului dacoromân se vorbește și azi o limbă cu particularități străvechi, care nu pot fi decât ale populației romane rămase pe loc din vremea romană. Textele bisericești făcute sau copiate în Nordul țării se deosebesc atât de mult de cele transmise nouă în secolul al XVI-lea de CORESI și de colaboratorii săi, încât, înainte de cunoașterea realităților revelate nouă de geografia lingvistică, învățații au crezut că originalele textelor din Nordul țării ar fi fost traduse în secolul al XV-lea, sub influența mișcării husite, căci numai distanța de cel puțin o sută de ani ar explica arhaismele redacțiilor maramureșene sau bucovinene față de cele brașovene.

Aceleași hărți lingvistice mai arată două lucruri de mare importanță.

Ele ilustrează cu multe exemple faptul că în cadrele aceleiași limbi inovații convergente se ivesc adesea în puncte foarte depărtate, acoperind cu timpul arii întinse. Mai ales la un popor ca al nostru, la care transhumanța și migrațiunile metanastazice erau fenomene obișnuite, o populație rară, răspândită printre neamuri străine, a putut desvolta o limbă relativ unitară.

A doua observație pe care o putem face este că obstacolele geografice și hotarele politice n'au împiedecat dezvoltarea limbii în aceleași direcții. Incinta Carpaților, pe culmile cărora au trecut în

curs de secole hotare despărțitoare de țări, n'au putut opri ca la Miază-noapte și la Miază-zi de Bucegi și de Munții Făgărașului să se grăiască la fel, iar în Transilvania de Est să auzim aceleași particularități de graiu ca în Moldova. Tot astfel Dunărea n'a oprit anumite rostiri, cuvinte sau construcții, să treacă, în cursul veacurilor, de pe un mal pe altul, cu deosebire dela Sud spre Nord.

Din punct de vedere geografic, Carpații și Balcanii formează un singur șir de munți. Ca și când ai tăia un clin dintr'un colac mare, așa-i străbate Dunărea la Porțile-de-fier (DE MARTONNE). Acest arc de munți a format în toate vremurile șira spinării neamului nostru. Din Moravia și până 'n Tracia se întindea odinioară neamul Daco-Geto-Tracilor; din Carpații nordici și până în Pind vârfulurile munților poartă nume românești ca *Muncel*, *Măgura*, *Dormitor*, *Zâna*, etc. Pe versantele line ale Carpaților transilvăneni ca și ale munților macedoneni, stau răsfirate, uneori la înălțimi de 1000 m, sate românești; pe podișurile și coastele lor, unde nu mai crește nici bradul, la altitudini de peste 2000 m, pasc turmele de oi păzite de păstori români. Când văile fertile și câmpiile erau ocupate de alte neamuri, strămoșii noștri găseau în munți adăpost și mijloace de traiu sigur. Adevărul că cei ce ocupă înălțimile stăpânesc virtual și văile, s'a adeverit încă odată: capitala României de azi se găsește pe șesul întins ctreierat odinioară de popoarele stepelor.

Dunărea a format adesea în cursul veacurilor o linie strategică și un hotar despărțitor pentru diferitele formațiuni politice. Din punct de vedere etnografic, ea alcătua însă axa Sud-Estului european. Pe amândouă malurile ei se întindea imperiul lui Boerebista; la dreapta și la stânga ei se găsesc azi — și se găseau mai ales în vechime — Români.

Sânge daco-geto-trac curge în mare parte și în vinele altor popoare dela cursul inferior al Dunării. Deși ele vorbesc alte limbi decât a noastră, aceiași munți care le-a dat adăpost și hrană, aceeași religie și aceleași influențe culturale, au produs la vecinii noștri stări sociale, o structură sufletească și o f o r m a m e n t i s asemănătoare cu ale noastre. În vitrinele magazinelor de modă vezi uneori expuse niște țesături cu colori diferite, dar cu același « desen ». Pe un fond cenușiu alternează linii mai groase verzi cu linii subțiri portocalii. Alături, liniile mai groase portocalii alternează pe un fond verde cu liniile mai subțiri cenușii, pentruca, ceva mai departe, să găsești,

pe un fond portocaliu, aceeași repartizare de linii groase, cenușii de astă dată, și linii subțiri, verzi. Tot astfel întâlnim la Bulgari, Albanezi, uneori și la Sârbi și Neogreci, aceleași construcții sintactice ca la Români, aceleași expresii figurate sau locuțiuni gândite la fel cu noi, dar exprimate în fiecare din aceste limbi cu cuvintele proprii.

Dacă din punct de vedere etnic, geografic, social și al influențelor culturale popoarele sudesteuropene formează o comunitate care se vedește parțial și în așa numitele lor « balcanisme », limba română se deosebește totuși fundamental de limbile vorbite în Peninsula Balcanică. Acest lucru reiese în mod lămurit din partea dintâi a volumului de față. Nu numai rostirea fiecărei limbi e alta, ci mai ales sistemul fonetic și valoarea funcțională a fonemelor, precum și legile fonologice respective. « Ceea ce noi, cercetătorii, numim *l e g i*, nu e altceva decât ceea ce o comunitate socială, în preocuparea continuă de a-și organiza cel mai ingenios mijloc de comunicație, limba, a admis ca normal » (DR. IX, 423), iar normele admise de Români și organizarea materialului lingvistic după anumite principii economice sunt la noi mult deosebite de cele din limbile vecinilor noștri.

Dar chiar și din punct de vedere istoric, desvoltarea fiecăruia din popoarele Sud-Estului european arată — pe lângă unele asemănări — și câteva deosebiri esențiale.

Din punct de vedere al repercursiunilor asupra limbii noastre, cel dintâi eveniment hotărîtor pe care-l putem descoperi în urmărirea retrospectivă a trecutului nostru, este *c u c e r e a r o m a n ă*. Prin extensiunea imperiului roman la gurile Dunării, neamul cel mai important din aceste regiuni a intrat în orbita unei culturi nouă. Peste o veche cultură, orientată spre Răsărit și influențată de cultura grecească, s'a suprapus civilizația apuseană, care, la rândul ei, a impus în Sud-Estul european limba Romei. « Pătrunderea latină în Balcani și în valea Dunării, din secolul al III-lea înainte de Hristos, până în secolul al III-lea al erei noastre, însemnează mai curând progresul unei limbi și al unei civilizații, decât o modificare etnică esențială a regiunilor trace și ilirice » (G. I. BRĂTIANU). Nu e însă mai puțin adevărat că *spiritul Romei și limba prin care el se manifesta a continuat să cucerească Dacia și după evacuarea ei oficială*.

Se vorbește mereu, ca de o minune, despre conservarea poporului nostru în regiunile cele mai puternic și mai îndelung lovite de năvala popoarelor barbare. De sigur că puterea noastră de rezistență, do-

bândită printr'un spor sănătos, printr'o adaptabilitate mare la împrejurările schimbătoare și printr'o folosire înțeleaptă a avantajelor oferite de conformația topografică a țării, a fost puțin obișnuită. *Ceea ce merită însă cu deosebire admirația noastră, nu este păstrarea noastră ca popor romanic între atâtea neamuri aloglote, ci faptul că am cucerit neconținut și alte neamuri pentru romanitate.* Nu cu armele războinicilor, ci prin prestigiul civilizației latine la început, iar mai târziu, prin bunătatea și omenia noastră, prin frumusețea fizică și morală, prin dărnicie și omenie, prin aplecările noastre artistice, prin firea deschisă, prin limba armonioasă, prin inteligența noastră sculptoare și prin atâtea alte calități. Dacă am izbutit să săvârșim una din cele mai mari fapte istorice, să cucerim definitiv pe cuceritorii noștri vremelnici, aceasta se explică prin faptul că legăturile străvechi cu acest pământ, care ne era prieten nouă, pentrucă noi îi cunoșteam toate tainele, ne-a făcut să biruim tot ce era străin, venetic, intrus. Din toate popoarele care s'au scurs și s'au așezat pela noi, n'a rămas nicio urmă. Nici Goți, nici Gepizi, nici Avari. Cumanii și Pecenegii, îndată ce părăseau pustia Bărăganului și intrau în munți, nu se mai simțeau acasă la ei și s'au făcut cu timpul, ca și Tătarii, una cu Românii. Am înghițit și semințiile slave care n'au apucat să treacă Dunărea și am romanizat mai târziu pe nesimțite sate săsești și coloniile de Unguri așezate printre noi ca să ne maghiarizeze.

Această cuprindere a celor de alt neam în masele românești e al doilea eveniment istoric hotărîtor.

Năvălirile barbare n'au fost decât niște epizoade fără urmări prea grave în istoria poporului nostru, precum un epizod de suprafață, fără urmări în adâncime, a fost și evacuarea oficială a Daciei decretată de Aurelian. Dacă din acest fapt epizodic s'a putut clădi totuși teoria discontinuității noastre, aceasta se explică printr'o greșală de metodă.

Rădăcinile acestei teorii — prin nimic documentată, dar foarte binevenită pentru cei ce aveau să tragă deducții de natură politică, contestând Românilor « drepturi istorice » asupra locurilor pe care le stăpânesc astăzi — trebuie căutate la umaniștii din vremea Renașterii. Admirația fără margini a acestora pentru cultura antică i-a făcut să dea cuvântului « barbar » — care la cei vechi însemna « străin » — sensul nou de « om crud și lipsit de cultură » pe care-l are astăzi și să emită așa zisa « teorie catastrofală » a migrațiunilor.

Dar după cum a arătat în mod atât de strălucit A. DOPSCH în *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* (1923), între cultura antică și cea medievală nu e un hiat, ci o continuitate, iar faimoasele *migrations gentium* nu distrug civilizația romană, așezând în locul ei alta, ci aduc o verigă nouă, care se încheie în mod organic în lanțul unei culturi străvechi și unitare, păstrată la toate popoarele.

Dacă noi ne numim *Români*, este fiindcă, în opoziție cu « străinul » venit din alte părți, noi eram locuitorii autohtoni, *Romani*, și pentrucă în întreg Sud-Estul european, cutropit de barbarii de alt neam, păstram conștiința că aparținem aceluiași neam cu prestigiu mondial.

Importanța exagerată care s'a dat știrii, transmisă de VOPISCUS și EUTROPIUS, despre evacuarea completă a Daciei Traiane corespunde concepției pozitivistice care a dăinuit atâta timp în istorie, ca și în alte ramuri ale științei. În vremea când documentul prin existența lui însăși era incomparabil mai prețios decât orice interpretare, când istoricul intra în document, ca melcul în căsulia lui, retrăgând antenele cu care ar fi putut pipăi realitatea, era firesc ca din lipsa știrilor istorice să se tragă concluzii din cele mai importante. Faptul că Români nu sunt pomeniți în România actuală decât târziu, însemna pentru el că în prima jumătate a evului mediu nu erau Români aici — deși Albanezii, care de sigur au locuit din vremuri străbune în Albania, apar și mai târziu în documente. Dispariția monetelor începând cu jumătatea secolului al III-lea ar dovedi și ea evacuarea completă a Daciei Traiane, — deși în același timp dispar monetele și în Germania și în Noricum, pentruca să apară din nou abia în epoca lui Constantin cel Mare. Lipsa de numiri de orașe în consonanță cu legile fonologice ale limbii române ar fi și ea o dovadă de discontinuitate, — deși cu încetarea vieții orășenești nimic nu era mai firesc decât dispariția numirilor de orașe.

Din lipsa de știri istorice nu pot fi trase deducții de discontinuitate la noi, unde nu existau, în evul mediu, mânăstiri cu monahi grijulii de a însemna evenimentele zilei. Dacă documentele lipsesc, lacunele trebuie completate prin cunoașterea realităților. Dacă și azi peste 80% din Români trăesc la sate, nu trebuie să căutăm în limba lor cuvinte romane în legătură cu vieța orășenească; dacă și azi — când monetele cu efigii frumos sculptate nu se mai bat din metal prețios, ci se tipăresc atât de ușor — nu găsești la țaranul

român o sută de lei cu care să-și plătească medicul, în zadar vom căuta comori îngroapte în pământ într'o provincie în care, după evacuarea oficială, n'au mai rămas decât săracii.

De altminteri, cei mai de seamă metodologi ai istoriografiei cred astăzi că intuiția câștigată prin cunoașterea realităților și prin experiență poate completa documentul, a cărui valoare începe atunci când e integrat în complexul întreg al unei probleme.

Prezentând acest volum cetitorului, am insistat asupra metodei și am arătat foloasele unei concepții științifice structurale. Acum îl încheiem tot cu o constatare de natură metodică. Din câteva cioburi nu poți reface o oglindă, ori cu câtă dibăcie ai așeza fragment lângă fragment și oricât de bun ar fi chitul cu care încerci să lipești aceste fragmente unul de altul. Dar nici nu e trebuință de toată oglinda ca să vezi în ea ceea ce cauți, căci ciobul însuși, ținut la o anumită distanță, aplecat într'o anumită poziție și așezat într'o lumină bună, poate reflecta tot atât de multe ca oglinda întreagă.

ABREVIĂȚIUNI

AIS = <i>Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz</i>, von KARL JABERG und JACOB JUD; die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. SCHEUERMEIER, G. ROHLFS und M. L. WAGNER. Zofingen, 1928 ff. alb. = albanez. ALF = <i>Atlas linguistique de la France</i> publié par J. GILLIÉRON et E. EDMONT. Paris, 1903—1910. ALR = <i>Atlasul Linguistic Român</i>, sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Partea I, vol. I de SEVER POP. Cluj, 1938. ALRM = <i>Micul Atlas Linguistic Român</i>, sub conducerea lui SEXTIL PUȘCARIU. Partea I, vol. I, de SEVER POP. Cluj, 1938. AR = TH. CAPIDAN, <i>Aromânii. Dialectul aromân...</i> București, 1932. arom. = aromân(este). BA = <i>Balkan-Archiv</i>, I-IV, hgg. von G. WEIGAND. Leipzig, 1925—1928. ban. = în Banat. bas. = în Basarabia.	BL = <i>Bulletin linguistique</i>, I—VI, p. p. A. ROSSETTI. București—Paris, 1933—1938. bucov. = în Bucovina. bulg. = bulgărește. ceh. = cehește. CGL = <i>Corpus glossariorum latinorum</i>, 7 vol. Leipzig, 1888 ș. u. CIL = <i>Corpus inscriptionum latinarum</i>. Berlin, 1862 ș. u. cr. = croat. DA = <i>Dicționarul limbii române</i>, publ. de Academia Română, Tom. I, partea I (A—B), 1913; Tom. I, partea II (C), 1939; Tom. II, partea I (F—I), 1934; Tom. II, partea II, Fasc. I (J—Lacustru), 1936. București. dacor. = dacoromân. DE = <i>Dicționarul etimologic al limbii române</i>. Elementele latine (A—PUȚEA), de I. A. CANDREA și OV. DENSUSIANU. București, 1907—1910. DECR = <i>Dicționar enciclopedic ilustrat «Cartea Românească»</i>, de I. A. CANDREA și GH. ADAMESCU. București, 1931. DEL = <i>Dictionnaire étymologique de la langue latine</i>, par E. ERNOUT et A. MEILLET. Paris, 1932.

- dial. = dialect(al).
- DMR = *Dicționar macedo-român*, de I. DALAMETRA. București, 1906.
- DR = *Dacoromania*, I—IX, buletinul «Muzeului Limbii Române», condus de SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1921—1939.
- DRF = *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I—IV, par FRÉDÉRIC DAMÉ. Bucarest, 1893—1895.
- DRG = *Dicționar român-german*, de H. TIKTIN. București, 1903—1925.
- DU = *Dicționarul universal al limbii române*, ed. IV, de LAZĂR ȘĂINEANU. București, 1922.
- ELR = SEXTIL PUȘCARIU, *Études de linguistique roumaine*. Cluj—București, 1935.
- emil. = emilian.
- EMR = *Etymologicum magnum romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a Românilor*, I—IV, de B. PETRICEICU-HASDEU. București, 1886—1898.
- engad. = engadin.
- EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. Lateinisches Element, von SEXTIL PUȘCARIU. Heidelberg, 1905.
- EWSL = *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, von F. MIKLOSICH. Wien, 1886.
- fr. și franc. = francez.
- germ. = german.
- got. = gotic.
- GS = *Grai și suflet*, I—VII, revista «Institutului de filologie și folklor», condusă de O. DENSUSIANU. București, 1924—1937.
- HLR = O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901; II, Paris, 1914—1938.
- ILR = A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, I, Limba latină; II, Limbile balcanice. București 1938.
- Jb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, I—XXIX, hgg. v. Dr. GUSTAV WEIGAND. Leipzig, 1894—1921.
- istr. = istroromân.
- it. și ital = italian.
- LAD = *Linguistischer Atlas des Daco-rumänischen Sprachgebietes*, v. G. WEIGAND. Leipzig, 1909.
- lat. = latin.
- lat. med. = latin medieval.
- lat. pop. = latin popular.
- lat. vulg. = latin vulgar.
- LB = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*. Buda, 1825.
- LBalk. = KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930.
- LEW = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, v. ALOIS WALDE. Dritte neu bearbeitete Auflage v. J. B. HOFMANN. Heidelberg, 1930 ș. u.
- LG = STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik...* Neubearbeitet v. MANU LEUMANN u. J. B. HOFMANN. München, 1928.
- lomb. = lombard.
- m.-bulg. = medio-bulgar.
- megl. = meglenit (meglendoromân).
- mgs. = medio-german superior.
- Mitt. = *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Bd. I, hgg. v. W. MEYER-LÜBKE. Heidelberg, 1914.

- mold. = în Moldova.
 MR = TH. CAPIDAN, *Megleno-Românii*, I—III. București, 1925—1936.
 munt. = în Muntenia.
 neap. = neapolitan.
 n.-grec. = neo-grec.
 paleosl. = paleoslav.
 piem. = piemontez.
 pol. = polon.
 port. și portg. = portughez.
 prov. = provansal.
 retor. = retoroman.
 RF = *Revista filologică*, I—II, organ al Cercului de studii filologice din Cernăuți, director A. PROCOPOVICI. Cernăuți, 1927—1929.
 Rječnik = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti). Zagreb, 1880 ș. u.
 rom. = român(esc).
 rus. = rusesc.
 rut. = rutenesc.
 sârb. = sârbesc.
 săs. = săsesc.
 SEW = *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, v. Dr. ERICH BERNEKER. Wien, 1908 ș. u.
 SI = SEXTIL PUȘCARIU, *Studii istororomâne*, I—III, în colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI și A. BYHAN. București, 1906—1929.
 sic. = sicilian.
 slav. bis. = slav bisericesc.
 slov. = sloven.
 span. = spaniol.
 TCLP = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. Praga, 1929 ș. u.
 ven. = venețian.
 TLR = *Thesaurus Linguae Latinae*. 1900 ș. u.
 turc. = turcesc.
 ung. = unguresc.
 v.- = vechiu- (de ex. v.-fr. = vechiu francez).
 vegl. = vegliot.
 vgs. = vechiu-german superior.
 ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*. Halle, 1877 ș. u.

INDICE *)

a) de materii

- ablativ* 137, 237
abreviere 48
absolut 153
accent 188, 233, 292, 299, 317; (in frază) 104
accentuare 62
accident (fatal) 24
acomodare 66, 71
acord 51, 136
acuzativ 137, 140, 141, 144, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 223, 226, 229, 237, 238; (cu infinitiv) 141; (dublu) 144; (sintactic) 145
adjectiv 26, 130, 147, 237; (absolut) 231; (neutru) 231; (substantivat) 26
adnominal (caz) 139, 143
adstrat (albanez) 270; (latin) 348
adverb 26; (demonstrativ) 117
adverbal (caz) 139, 143
afix 107
afonizare 69; (a vocalelor finale) 181
Agatirși 257
agent (agens) 140, 141, 142, 143, 155
aglutinare 105
agricol (termen) 350
Alani 257
Albanez 207—208, 240, 263—272, 322, 354
albanezisme 256
allegro 81, 102

*) La compunerea acestui Indice, ca și la transcrierea manuscrisului și la corecturi, am fost ajutat de I. CONSTANTINESCU, I. PERVAİN și V. BĂJENICĂ, cărora le mulțumesc pe această cale.

- alfabet* (chirilic) 96
aliterațiune 82
alternanță 4, 76, 88
aluzie 125
alveolar 63
ambigen 135, 237
amestecul limbilor 21
amușire (a lui s final) 234; cf. *dispariție*
anacolut 158
anafordă 118, 148
analiză 103; (greșită) 105
analogie 32, 78, 153, 245
anticipare (a vorbirii) 71, 181
antineologist 389, 392
antipatie 203
aorist 250
apel 113; (la fantazie) 119; (la sentiment) 123, 124; (la umor) 121
apertură 62
argot 308
armonie vocalică 66
Aromâni 219—224, 255, 318, 345, 360; (influența slavă la ei) 287
articol 38, 116, 137, 138, 168, 223, 243, 269
asimilare 66, 260, 281, 299, 409
asincronism 69
asonanță 82
aspect (gramatical) 25, 135; (verbal) 53, 205, 231
atitudine (a vorbitorului) 43
atlas linguistic 32
atomism 8
atribut 130
autohton (element) 175 ș. u.
automatizare 118
auxiliar 142, 150, 151; (sintactic) 41
Avari 257, 258
balcanic (*balcanism*) 169, 170, 171, 172, 173, 174, 258, 263, 310, 322, 340, 364,
 415, 419
barbarism 189, 367,
Bastarni 257
bătrânețe (a cuvintelor) 200
bază de articulație 32, 166
bilinguism 204—207, 225, 278, 283, 313
βλαχορρηχίνοι 334
brevilocvență 116, 126, 127, 128, 146, 152, 344
buchisire 66
Bulgari 309—310; (turatici) 316; cf. *Protobulgari*
bulgărisim 293

- cacofo mie* 21
calitate (a vocalelor) 234
cantitate (a vocalelor) 234
casus generalis 144
categorii (cantitativă) 134, 148; (cauzală) 133, 140, 148; (finală) 149; (gramaticală) 135; (instrumentală) 134, 148; (linguistică) 132, 135, 137; (locală) 146; (modală) 149; (morfologică) 139, 141; (a numărului) 134; (a proprietății) 133, 147; (semantică) 142; (spațială) 133; (temporală) 147
caz 137, 140, 141, 237, 238; (general) 56; (nobil) 150
Cazari 315
celnic 220
Celți 257, 333
cerere 32; (și ofertă) 208
Cimerieni 257, 333
circulație (a cuvintelor) 191, 192, 391
Ciribiri 229
coarde vocale 61
coarticulație 65, 102
coincidențe (albano-române) 253, 267, 269, 270
colectiv 75
colonizare 210
colori 88
colorit (onomatopeic) 99; (stilistic) 99
comparațiune (scurtată) 53
compensație 64—65, 69
complement 156, 160; (intern) 153
completiv 22; cf. *supletiv*
compoziție 53, 403
comunicație 214 ș. u.
comunitate (geografică) 244
condițional 229; (al viitorului) 231
configurație 6, 101
conjecții 243
conjunctiv 218, 239, 281
consonantă 62; (nazală) 89
conștiință lingvistică 29
constrictiv 62
contact (geografic) 322; cf. *comunicație*
contagiune 109; (semantică) 24, 25
contaminare 21, 102, 206, 265, 290, 291, 404
context 125
continuitate 417; (a Românilor în Dacia) 332—337
contrapunct 94
contrast 4, 5, 14, 23, 42, 76, 88; (de apertură) 44; (de presiune) 46; (de rezonanță) 46; (fonologic) 44
convergență 173

- conviețuire* (cu Slavii) 277, (cu barbarii) 333—337; cf. *simbioză*
Copaciari 221
copulă 131
corelație 14; (semantică) 23
Coritari 210, 211
creștinism 355
criză (structurală) 5
cugetare lingvistică 102
culme (sonoră) 67, 104
cult (religios) 356
Cumani 305, 315, 335, 343
Cușovlahi 222; v. *Aromâni*
cuvânt 103; (bolnav) 198, 202; (de relațiune) 26; (ecou) 100; (gol) 39; (imitativ) 100; (nou) 365; (savant) 213, 348, 349; (semnal) 116; (slab) 199
Dacoromâni 217—219, 256; (inflența slavă la ei) 290 ș. u.
dativ 137, 140, 141, 142, 143, 150, 151, 154, 156, 170, 227, 230, 238
decalc 173, 174, 180, 206, 231, 266, 277, 282, 284, 286, 287, 290, 291, 297, 313, 314, 318, 378,—379 380, 470
declinare (articulată) 238
deglutinare 105
deixis 117
demonstrație 117, 118
dental 63
derivațiune 240, 269; (directă) 240; (la Aromâni) 222; (la Istromâni) 231
deriziune 341
desarticulare (a unui grup de sunete) 69; (în silabe) 68
desiotacizare 249
desnaționalizare 205
despicare (a vocalei) 45
dezinență 38, 107, 137
diacriticon 27, 51, 72, 73
diacronic 4
dialect 253; (social) 344
dialog 101
diateză (verbală) 142
dicționar 15
diferențiere 66, 118
diftong 181, 182
diminutiv 99
dinamică (a fenomenelor) 5
discontinuitate 421
disimilare 66, 249, 260, 363
dispariție (a lui *n*) 256; (a cuvintelor) 202, 204
dreptul tinereții 202
dual 148
dublet 24, 294, 408

- Dunăre* 323, 418
echivoc 51, 143, 198, 201
economia limbii 199
efort (articulator) 181
electro-acustică (metodă) 79
elipsă (eliptic) 127, 128, 155, 203
encliză (a articolului) 168
epexegetic 148
estetic 32
etimologie populară 17, 404; (latentă) 18
eufonie 86, 195, 390
evacuarea Daciei 329—332
evoluție 6
exagerare 122
excepție 29, 77, 244
expresie (caricaturală) 122; (desen) 128; (nominală) 154; (schiță) 128
extralexical 142, 143
factitiv 50, 151,
fălcări 220
familie (de cuvinte) 17
faringal 63
farmec (eufonic) 83
Fărșeroși 220, 221, 347
feminin 152; cf. *gen*
figură etimologică 153
ființă 152
filiațiune 173
filtru 81
fiziologia sunetelor 58
flexiune internă 42
fonem 74
fonetică 58, 72, 73, 74; (experimentală) 59; (sintactică) 104
fonie 62
fonologie (*fonologic*) 5, 72, 73, 74, 233—237, 267, 362, 363; (aromână) 222;
 (istoromână) 229, 230; (a limbii poetice) 83; (meglenoromână) 226
forma mentis 10, 170, 322, 418; cf. *mentalitate*
formă-tip 106
franțuzism 400, 414
frază 132, 145; (fără subiect) 159
fricativă 62
funcțional (rol) 5
funcțiune 73; (verbală) 144
gândire lingvistică 142
gen 52, 135, 136, 138, 229, 346; (neutru) 136, 231; (schimbat) 179, 238
generalizare (a unei inovații) 28, 75
genitiv 133, 137, 140, 141, 142, 143, 170, 190, 227, 230, 238, 243

- Gepizi* 272
Germani 272—276
germanism 218, 410—413
gerundiu 27, 149, 223, 227, 230
gest 57
glumă, 196, 203, 280, 317, 341; (și joacă) 121
gol 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 160, 161
Goși 272, 333, 343
gradație 243
grafie 96
graiu (al copiilor) 99; (al femeilor) 345; cf. *limbă*
gramatică 3, 15; (colectivă) 30; (individuală) 30; (nescrisă) 15, 141
gramaticalizare 346, 362, 364
Grămusteni 219
Greci 258—263, 371
grecism 297, 367, 345
grup semnatic 20, 24, 25
gutural 63
Heruli 272
hibrid 389
hiperbolă 122
hiperlatinism 401
hiperurbanism 188, 190, 301
hipocoristic 48, 300, 301
Huni 333
Iasi 259, 315
Ilîro-Vlahi 222
imaginație (linguistică) 135, 142, 172, 264
îmbogățire (a limbii) 395
îmbolnăvire (a cuvintelor) 206
imitație 72
imperativ 114, 153, 231, 239
împerecheri gemene 100
imperfect 250
împrumuturi 277, 322; (de lux) 366; (din slavonește) 206; (necesare) 366; (la Slavi din românește) 307—310, cf. *românism*
închegare structurală 80
incoativ 42
individualism 81
infinitiv 171, 218, 224, 229, 243, 250; (lung) 160; (substantivat) 231
influența (sunetelor precedente) 235; (următoare) 235
inovațiuni 246, 253; (aromâne) 223; (convergente) 417; (istroromâne) 230—231; (meglenoromâne) 226; (străromâne) 417
înrudire (spirituală) 172
instrument 135; (gramatical) 38, 131, 142; (semantic) 151; (sintactic) 52; (stilistic) 116
instrumental 137

- intensitate* 20
interjecții (cu care ne adresăm copiilor) 100; (cu care chemăm sau alungăm animalele) 100; (demonstrative) 154; (primare) 99; (reprezentative) 113
interogativ 149
interpretare 77, 109, 114, 118, 170
intonație 57, 62, 80
intransitiv 50, 151, 153, 154, 155
inversiune 277
invocativ 115
ipocoristic 99
irelevant 73
istorism 3, 398
Istororomâni 228—232, 256, 318; (influența slavă la ei) 288—290
izofond 76, 217
izoglosă 217
izomorfă 217
jura 297
labial 63, 218
laringal 63
laringe 61
lateral 63
latină 184; (balcanică) 341; (clasică) 184, 185; (vulgară) 183, 184, 185, 190
latinism 348, 373
latinitate 348
leagăn (al Românilor) 252, 254, 255, 271, 322
legătură (« liaison ») 104
lege fonetică 72, 75
lege fonologică 18, 19, 28, 32, 75, 419; (în acțiune) 76
lento 81
lexicologie 240—243
limbă (comună) 98, 183; (hoțească) 18; (poetică) 88; (scrisă) 57, 98; (vorbită) 184;
 cf. *grai*
linguistică (balcanică) 169; (spațială) 4, 213—214; (sudest-europeană) 169
literă 58
localiști 140
locativ 137, 140, 143, 147
logică 128, 129, 142
Longobarzi 272
Macedoromâni 222; cf. *Aromâni*
mai-mult-ca-perfect 218, 223, 227, 230, 346
mănunchiu de limbi 170
Marcomani 272
masare (a energiei de rostire la începutul cuvintelor) 70
masculin 152
matronimice 302
Meglenoromâni 225-227, 255, 256, 318, 345; (influența slavă la ei) 287—288

- mentalitate* 397; (asemănătoare) 173, 208, 317; (comună) 164, 264; (linguistică) 142; (sudesturopeană) 171; cf. *forma mentis*
metafonie 235
metaforă 119
metaplasma 237, 238
metateză 66, 190, 249, 285, 363
metonimie 110
migrațiuni 321; (ale Românilor) 360—361; (metanastazice) 417
mimică 57
mișcare 55
mod 123
modă 211, 389
modal 57
monogeneză 32
monosilab 234, 237
monosilabism 27
morfem 37, 138, 142, 150
morfologie 237—240, 268; (arom.) 222, 223; (mezl.) 226, 227; (istr.) 229, 230
morfonem 42, 54, 108
Moși 361
Muzechiari 220, 221
muzicalitate 94
nazal 62
nazalizare 69, 100
negativ (dublu) 276
Nemți 274
neologism 316, 320, 362, 367—415
Neogreci 208
neolatin 195
neutru 152; cf. *gen*
Nogai 316
nominativ 137, 140, 141, 142, 144, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 237, 238; (nominativ-acuzativ) 143; (dublu) 144; (morfologic) 145
non-tempus 144
normă 30, 203
normalizare 19, 346
număr 135, 148, 237
nune 27
numeral 238; (ordinal) 238
obiect 128, 140
obișnuință 72
ocluzivă 63
ofertă 32
omologie 32, 245
omomorfie 55, 239
onomimie 125, 200—202, 207, 213, 242, 246, 266, 279, 407

- onomastică* 309; (de origine slavă) 299—302
onomatopee 94, 99, 202
oral 62
orientare (formală) 21; (în teren) 51—52
orizontal (sens) 182
ortografie 98
oxiton 237
păgâni 248
palatal 63
palatalizarea labialelor 223, 226, 229, 249, 268, 347
paradigmă (de declinare) 141
participiu 346; (trecut) 222, 224, 239
particulară (auxiliară) 40; (interogativă) 133, 134, 135, 137, 145, 156
pasiv 151, 277
păstorit 350—352, 354, 358—359; (la Aromâni) 220
patiens 143
patrie (primitivă a Românilor) 251—255, 270
Pecenegi 305, 315, 335
perfect (compus) 171, 227, 240
persoană 150, 152, 153
plasticitate (a versului) 94
pleonasm 119
plural 22, 138, 148, 223, 237, 238, 342
plurisemie 198
poetic 86
poligeneză 32
poliloghie 126
polisemie 135, 290, 375
polnoglasié 294
Poloni 295, 307, 308
porecle 276, 300
posesiune 142
postverbal 50, 379
poziție (dură) 218; (finală) 234; (inițială) 234; (intervocalică) 234, 236; (moale) 218; (nazală) 235
predicat 128, 130, 156
prefix 37, 53, 227; (des-) 240; (în-) 240; (ne-) 240, 285; (res-) 231, 240; (neologic) 403
prepozițional 54, 170
prestigiu 32
prezent (indicativ în -am) 250
profil muzical 91, 92, 93, 94
pronume 37, 343; (absolut) 231, 239; (conjunct) 239; (demonstrativ) 117; (personal) 152, 154, 239; (posesiv) 239; (reflexiv) 41
proporționalitate 19
propoziție 128, 132

- proteză* 224, 234
Protobulgari 258
psihofonie 80
purism (*puristi*), 371, 385, 389, 392, 395, 396, 415
rădăcină 107
raporturi (româno-slave) 283, 297—299
reciproc (sens) 151
reducere (a energiei în silabele mijlocii și finale) 70; (formală a cuvintelor) 200
reduplicare 100
reflexiv 151, 152, 243, 277
refren 83
regim 156
reîmprumut 276, 292, 313, 357, 366
relief sonor 44
repetiție 49, 88, 90
reromanizare 370
restrictiv (mod) 231
rezervă (lexicală) 198
rezonanță 62, 84
rimă 23, 82, 83
Români (Apuseni) 205, 229, 247, 256; (Răsăriteni) 247, 255
romanic 195
românism (în limba maghiară) 206; (în limba Sașilor) 275
romanizare (a Daciei) 326—328
românizare 345, 403
Romano-Vlahi 222
rotacism 100, 246, 256, 257, 265, 268, 269, 307, 309, 345
Ruși 295, 371
rusticitate 182, 184
rusticizare (a limbii latine) 347
Ruteni 308
rutenisme 294
Sărăcăciani 221
Sârbi 308, 318; cf. serbo-croați
sârbism 293, 294
sărituri 23, 127
Sarmați 257, 333
Sași 274, 345
Sciți 257, 333
școală (fonologică) 43; (latinistă) 385; (neogramatică) 78
semantism 389, 408
semiotică 21
semn 72, 73, 74
semnal 116; (individual) 79
sensibilitate (linguistică) 16
Serbocroați 309; cf. Sârbi

- serie* (derivativă) 19; (morfoloică) 19
sex 136, 137
silabă 66
simbioză 204, 248, 256, 266, 278, 307; cf. *conviețuire*
simetrie (morfoloică) 19
simț (analitic) 78, 105; (de orientare) 119; (etimologic) 17, 78; (gramatical) 27, 78
sincope 66, 187, 223, 261
sincronic 4
singular 148, 231
singularizare 39
sinharmonie 66
sinonime 20, 21, 390, 392
sintagmă 142
sintaxă 243, 268; (arom.) 222, 223—224; (istr.) 229, 231; (megl.) 226
sistem (de declinare) 141; (fonetic) 69, 169, 181; (fonologic) 78; (sintactic) 169
situație 125, 146, 152, 155
Slavi 277 ș. u., 335, 347; (influență slavă) 191; (românizați) 205
slavonism 295—297, 367
Slovaci 295, 309
Slovemi 295, 309
solecism 189
sonoritate 67, 69, 83, 84, 92
specific (românesc) 10, 52
spirantă 62
spirit (lin) 104
stare 55
static 5
sterilitate (a cuvintelor) 200
stil (stilistică) 3, 292—394
Străromâni, 244—255, 322
structură 6; (internă) 10, 102, 129, 164, 172
structuraliști 6
structurat 80
structurațiune 80
subcategorie (dimensională) 133
subiect 128, 130, 156, 159, 160
substantiv 26, 130, 237
substrat 32, 182, 347
suffix 37, 52, 382; (adjectival) 54; (adverbial) 54; (augmentativ) 124; (diminutiv) 124, 191; -ab(a) 315, -ălui 313, -ame (arom.) 222, -an (slav) 240, -anie 296, -ăreș 25, -atic (arom.) 222, -ăoc (megl.) 227, -el (serbocr.) 309, -enie 296, -eș 313, -esco (lat.) 239, -ești 339, -ež (slav) 291, -giu 316, -iculus (lat.) 341, -(i)șor (serbocr.) 309, -issa (lat.) 240, -ist 403, -iță 191, 240, -iu (arom.) 223, -izma (arom.) 223, -izo (lat.) 240, -lâc 316, -lif (megl.) 227, -liu 316, -oai 269, -onea (lat.) 240, -șag, -șug 313, -tură 25, -ui 240, 298, 313, -ului 313, -uiu 315, -ul, -ula, -ule, -ulić, -ulović (serbocr.) 309, -ză 265, 269, -zui 313

- sunet* 58; (reflex) 49
superlativ 391
superstrat 180—181, 182, 284, 288
supletiv 21, 22; cf. *completiv*
supranume 300
Șvabi 274
synkineză 65
Tătari 316, 335
tempo 81
temporal 133, 140, 143
terapeutică 206
termen (culinar) 196; (cultural) 366; (tehnic) 3, 381
Țințari 222
tonalitate 81
topică 47, 51, 138, 143, 169; (afectiv-stilistică) 157; (logic-gramaticală) 157
toponimie 302 ș. u., 309, 323; (românească în Peninsula Balcanică) 247
totalitară (metodă) 6
Traco-Daci 352
traducere 206, 305, 311, 314, 378—379, 391
transcriere (fonetică) 60
transhumanță 417
transitiv 151, 153, 154, 155, 381
trial 148
triplete 408
tub fonator 61
tulpină 17, 107
Turci 316—318
turcism 367, 368
Unguri 310—314
ungurism 205, 206, 209, 218
unificare (a limbii) 203
unitate (a limbii române) 322; (linguistică) 415
urbanitate 184
uvular 63
uz 30
uzare (a cuvintelor) 198 ș. u.; 206, 279
Uzi 315
valoare 86 (expresivă) 88
Vandali 272, 273
vatră (a Românismlui) 252, 254, 255
velar 63, 256
verb 27, 130, 145, 146, 239; (ajutător) 54; (impersonal) 154; (iotacizat) 218, 223, 227, 230, 249; (personal) 150; (unipersonal) 154
vertical (sens) 182
vibrantă 63
viitor, 171, 240, 277

Vlah 254
vocabular (arom.) 222, 224; (istr.) 231; (mevl.) 226
vocal 62
vocală (centrală) 69, 96; (nazală) 84
vocativ 39, 113, 114, 137, 139, 140, 141, 175, 231; (în -e) 218, 223; (în -o) 285, 340;
 (în -ule) 227
voce 62
vulgarizare (a limbii latine) 184
zăbavă 71

b) *de nume*

Adam, I., 394
 Agârbiceanu, I. 36, 46, 49, 85
 Alecsandri, V. 185, 189, 374, 384
 Alexandrescu, Gr. 370
 Altheim, F. 331, 337, 342, 343
 Anghel, D. 386
 Ansbertus, 334
 Arghezi, T. 85
 Aristia 373
 Ascoli, G. 279
 Bălăcescu, N. 374
 Barić, H. 271
 Bartoli, M. 4, 213, 214, 272, 349
 Bekker, 32
 Beldiceanu, N. N. 49
 Beldiman, A. 316
 Belulovici, A. 232
 Berneker, E. 282
 Biasutti, R. 213
 Blaga, L. 85, 87, 88
 Bloch, O. 192
 Baer, C. de 145
 Bogdan, I. 303
 Bogrea, V. 114
 Borcia, I. 274
 Brătescu-Voinești, I. 85, 374, 391
 Brătianu, G. I. 417, 419
 Bréal, M. 15, 21, 23, 129, 343, 389
 Brenndörfer, I. 275
 Broendal, V. 129
 Bruch, I. 272
 Brugmann, K. 118
 Brüske, H. 295
 Bugge, S. 271
 Bühler, K. 9, 73, 79, 118, 119, 125, 149
 Byhan, A. 286
 Candrea, I. A. 66, 174, 226, 308, 357
 Cantemir, D. 176, 368, 371
 Capidan, Th. 163, 169, 177, 195, 220,
 221, 224, 225, 226, 253, 254, 255,
 258, 261, 262, 263, 266, 269, 282,
 284, 286, 287, 288, 309, 310, 325,
 347, 360
 Carăcosteia, D. 88, 201
 Caragiale, I. L. 185, 189, 367, 384, 395
 Carol I Regele 384
 Cartoian, N. 368
 Cicero, 185, 189
 Cichorius, 736
 Cihac, A. 191, 192
 Cipariu, T. 281
 Clain, S. M. 97, 373, 410
 Conev, B. 282
 Constantinescu, P. 387
 Coresi, 26, 86, 417
 Coșbuc, G. 192, 384
 Courtenay, T. Baudouin de 74
 Creangă, I. 85, 115, 129, 192, 250, 384
 Croce, Ireneo della 229
 Daicovicu, C. 329, 336, 337, 339, 342,
 343, 416, 417
 Dauzat, A. 216, 386

- Delavrancea, B. 384, 394
 Demartonne E. 418
 Densusianu, Ov. 66, 174, 176, 257, 272, 277
 Dianu, R. 387
 Diculescu, C. 272, 273, 274
 Diez, Fr. 190
 Dima, G. 86
 Dio, 336
 Dioscorides Petanius, 175, 178
 Domaschke, W. 353, 354
 Dopsch, A. 421
 Dosofteiu 368
 Drăganu, N. 40, 105, 176, 250, 295, 298, 299, 305, 306, 309, 314, 316, 350, 361
 Duden, 193
 Dumitrescu, I. 387, 389
 Dumitrescu, V. 417
 Ebert, 271
 Eminescu, M. 83, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 104, 195, 370, 392
 Ettmayer, K. v. 109
 Eutropius, 330, 336, 421
 Faca, C. 384
 Fouché, P. 69, 86
 France, A. 15, 192
 Friedwagner, M. 254, 270, 306, 330
 Gabej, Eqrem 170
 Gabelentz, G. von der 17, 123
 Gáldi, L. 262, 263
 Gamillscheg, E. 60, 70, 201, 272, 333, 349
 Geagea, C. 262
 Gellius 189
 Gemelli, A. 101
 Gilliéron, J. 18, 125, 198, 200, 204, 206, 213
 Giuglea, G. 272
 Giurescu, C. C. 297, 298, 299, 303, 328, 331, 335
 Goetz, G. 190
 Goga, O. 26
 Golescu, D. 369
 Grammont, M. 60, 67
 Graur, A. 86
 Grégoire, 86, 385
 Hahn, L. 225, 326, 327
 Halici, M. 409
 Hasdeu, B. P. 23, 176, 191, 195, 263, 347, 384
 Hatzfeld, H. 120
 Heliade, v. Rădulescu
 Herodot 360
 Herzog, E. 171
 Hieronymus, 333
 Hirt, H. 271
 Hjelmslev, L. 139, 140, 145
 Hodoş, E. 85
 Holthausen, 204
 Humboldt, W. von. 79
 Hunfalvy, 304
 Iordan, I. 302, 379
 Iorga, N. 315, 381
 Iosif, St. O. 94, 185, 386
 Isidor de Sevilla, 189
 Ispirescu, P. 48, 85, 192, 384
 Jaberg, K. 18, 121, 204, 211
 Jacobson, R. 32
 Jarnfk-Bârseanu, 85
 Jespersen, O. 60, 69
 Jireček, C. 225, 254, 310
 Jokl, N. 177, 257, 267, 271, 273, 354
 Jud, J. 184, 354
 Kalepky, Th. 25
 Kaluzniacki, E. 307
 Kant, E. 133
 Karcevski, S. 43, 101, 132, 140, 146, 155
 Kedrenos, 321
 Kekaumenos, 255
 Kisch, G. 267, 274, 299, 302, 304, 305
 Kogălniceanu, M. 374
 Kopitar, B. 172, 263
 Kretschmer, P. 271
 Kúun, G. 315
 Lacea, C. 306
 Laurian, 372
 Lazăr, G. 369
 Livius, 343
 Loewe, R. 272
 Lohmann, J. 99

- Lombard, A. 60, 349
 Lydus, 331
 Macrea, D. 34, 84, 85, 86, 192
 Maior, P. 373
 Maiorescu, I. 222, 228
 Maiorescu, T. 385, 390, 392
 Mandicevski, E. 86
 Manoilescu, Lia 50
 Marcovici, S. 373
 Maretić, T. 300
 Massimu, 372
 Mazilu, D. 195
 Mehedinți, S. 339
 Meillet, A. 23, 32, 61, 106, 145, 173,
 184, 326, 327, 344
 Melich, J. 298, 316
 Menzerath, P. 64, 65
 Mera, I. T. 115
 Meyer, G. 263, 271
 Meyer, K. H. 170
 Meyer, R. 21
 Meyer-Lübke, W. 166, 171, 173, 189,
 190, 207, 213, 263, 341
 Miklosich, Fr. 177, 263, 300, 307
 Mladenov, St. 268
 Mommsen, 189
 Morariu, L. 250
 Mumuleanu, B. P. 371
 Munkácsi, 304
 Murnu, G. 262
 Mutafčief, P. 324
 Nandriș, Gr. 285
 Naum, T. 362
 Neculce, I. 86
 Negruzzi, C. 370, 374
 Nicolaides, K. 225
 Noreen, 123
 Odobescu, A. 384
 Opreanu, S. 416
 Ortiz, R. 340
 Panaitescu, P. P. 298
 Panconcelli-Calzia, 69
 Pann, A. 373
 Papahagi, P. 162, 170, 174, 197, 225,
 232, 248, 263, 359
 Pârvan, V. 248, 254, 328, 336
 Pașca, Șt. 300
 Patsch, C. 326, 329, 336, 337, 338
 Paul, H. 16
 Petersen, H. 271
 Petrescu, Cezar, 31, 45, 60, 344, 391,
 394
 Petrovici, E. 60, 206, 210, 278, 292,
 296, 308, 339, 345
 Philippide, A. 263, 301
 Pisani, V. 10
 Pitiș, 18
 Pogor, V. 374
 Pop-Reteganul, I. 115
 Pop, S. 203, 206
 Popovici-Bănățeanu, 384
 Popovici, D. 93
 Popovici, G. 208
 Pott, A. F. 107
 Priscus, 333, 334
 Procopovici, Al. 11, 44, 60, 69, 128,
 164, 166, 250
 Ptolomeu, 271
 Pumnul, A. 371
 Pușcariu, S. 170, 263, 331
 Rădulescu, Heliade 369, 371, 373, 394
 Quintilian, 137, 189
 Ries, T. 132
 Roger Martin du Gard 127
 Rohlf, G. 331
 Românul, I. 373
 Rosetti, A. 60, 86, 166, 170, 177, 263,
 272
 Rostand, E. 58
 Rousel, L. 86
 Sadoveanu, M. 45, 49, 85, 115, 116,
 391, 394
 Șăineanu, L. 316, 317
 Salvianus, 333
 Sandfeld, K. 169, 170, 174, 175, 177,
 258, 263, 270, 279
 Sanzewitsch, C. 371
 Saussure, F. de 4, 18
 Săveanu, T. 305
 Scheludko, D. 295
 Schmidt, L. 331
 Schuchardt, H. 38, 99, 263, 354

- Sechehaye, H. 127
 Seneca, 326
 Şiadbei, I. 177
 Sievers, E. 59, 60, 68
 Şincai, G. 373, 410
 Skok, P. 204, 257, 263, 266, 272, 276,
 283, 292, 296
 Slavici, I. 88, 384
 Southey, R. 94
 Spitzer, L. 122, 204, 263
 Sulică, N. 356
 Svedelius, C. 132
 Tallgreen, O. T. 173
 Tappolet, E. 366
 Teodoreanu, I. 122, 302
 Thallóczy, 343
 Tiktin, H. 286
 Tobler, A. 148
 Tomaschek, P. 254, 256
 Treimer, K. 177, 258, 263
 Tremł-Tamás 312
 Trubeţcoi, N. 5, 42, 73
 Tuulio, O. J. 173, 331
 Ucuta, 222
 Văcărescu, Ien. 316, 369, 373
 Varlaam, 86, 368
 Valkhoff, M. 270
 Varro, 319
 Vendryes, J. 83, 123, 127, 131
 Viennet, 385
 Vlahuţă, A. 384
 Vopiscus, 421
 Vossler, K. 78
 Vuia, R. 337
 Wartburg, W. 180, 182, 327, 331,
 332, 336
 Wedkiewicz, S. 307
 Weigand, G. 60, 92, 128, 166, 170,
 172, 177, 216, 220, 225, 254, 263,
 270, 271, 277, 300, 305, 310, 315,
 345, 357, 385
 Weisgerber, L. 164
 Wellmann, H. 121
 Wirth, K. 324
 Wundt, W. 103, 138, 354
 Wüllner, 140
 Yung, J. 330, 333
 Zamfirescu, D. 385
 Zauner, A. 272
 Zeiller, 330
 Zonaras, 330
 Zosim, 330

c) de cuvinte

<i>româneşti</i>	agâmba 257	alegător 398
a 39	ager 213	alerga 242
abundent 400	agest 200, 298	alineat 400
abure 177	aghezmuít 121	Alt 307
acasă 118	aghiasmă 260	altar 281
aceră 200	aghiotant 295	altminteri 54
acoperiş 214	Agust 354	aluniţă 17
actoraş 124	aiu 339	amăgi 258, 259
acum 36	aiurit 379	amâna 264
adăpost 254	ajunge 192	aminte 118
ademeni 311	ajutor 213	amnărit 121
adică 113	al 41, 52	amoiu 118
administraţie 295	albastru 202	amploiat 404
afină 311, 245	Alba-Iulia 305	amurg 118
afla 278, 357	albină 264	andăli 199, 319
afumat 121	album 404	anină 212
	aleg (arom) 297	ănjurbă (istr.) 231

- ăntrebă (istr.) 290
 ăntru (istr.) 231
 apa-morților 398
 apiră (mezl.) 226
 April 354
 aprinde 24
 aprins 165
 apuca 42, 154, 319, 363
 apucătură 397
 apuți 198
 arat 279
 arăta 214
 arătător 397
 arător 397
 arcește 397
 arciș 397
 arde 126
 aret 398
 arete 359
 argat 261
 argea 257
 arhanghel 260
 arină 212
 armie 295
 arnicl'ă (arom.) 341
 ărpă (istr.) 231
 a(r)șău 299
 arugă (arom.) 354
 arunca 356
 arzuliu 17
 as 389
 așeza 50, 375—377
 asin 278
 ăsir (istr.) 231
 asudoare 197
 atagan 318
 ațina 350
 aține 18
 atu 20
 August 354
 aur 248
 aură (mezl.) 226
 aurar 18
 auș (arom.) 200
 austru 200
 auz 50
 auzi 198
 avea 192
 avere 163
 avră (arom.) 222
 avut 163, 264
 ayiu (arom.) 297
 azimă 258, 259
 ba 113
 babă 207, 240
 băga 176
 băia 246
 Băiasa (arom.) 253
 băiat 37, 246
 băiată 37
 băja 100
 băjbăi 100
 băl 207
 bălan 272
 Bălgrad 304, 305
 baligă 177
 baltă 179, 253
 bântui 298
 bănu 192, 298
 bardă 273
 bărnă 284
 barză 178
 bărzăun 100
 Bărzava 306
 baș 318; (arom.) 222
 bască 178
 bată (arom.) 266
 bate 149, 192
 bătrân 328, 357
 baubau 100
 bea 153
 beat 201
 becisnic 296, 397
 beciu 315
 besnă 54
 bețărc 203
 beteag 310
 bezmetic 357
 bibă (mezl.) 265
 bibi 100
 biet 201
 bili 278, 294
 birar 374
 biruință 21
 Bistrița 305
 bizuitor 397
 blândețe 213
 blem 115, 281
 bob 40
 bobric 278, 293
 bocnă 40
 bogat 163
 bojoc 197
 bojog 197
 borjoc 197
 bortă 278, 294
 bot-gros 53
 bou 109
 bour 248
 brad 178, 179
 brâncă 121, 342
 brândușă 176
 brânză 86, 176, 359
 brău 178, 179, 207
 bre 39, 114
 breaz 207
 briciu 278
 broatec 259
 brodi 354
 Bucur 179
 bucura 179
 Bude 48
 Budu 48
 buiestru 105
 bujor 396
 bumb 299
 bun(ă) 202
 bunget 179
 bunic(ă) 202
 burduhan 280
 buric 105
 burtă 193, 196, 280
 buză 120, 176, 179
 buzelnic 396
 ca 21
 că 148

- caca 100
 căciulă 179
 cadă 259
 cădea 134, 155, 174, 202
 căibe (istr.) 231
 cal 178, 199
 calapăr 293
 călători 319
 călbează 265
 căldaru (mezl.) 226
 cale 242, 319, 361
 călit 121
 căloari (mezl.) 226
 calomfir 293
 călușei 17
 camână 297
 cămașă 257
 camătă 260
 Camena 305
 Căndea 301
 Câne 49
 cânt 49
 cânta 23
 cântec 213
 cantor 407
 cap 174, 391
 capete (plur.) 33
 căpiță 284
 căpui 397
 căpușă 358
 car 257
 cara 20
 căra 149
 cărămidă 260
 cărare 176, 319, 354
 cărcă 86
 care 118
 cărlig 266
 căroare (arom.) 222
 cărpit 121
 cărti 294, 295
 cărtiță 294
 cartofor 400
 casma 363
 căstănu (arom.) 248
 căstoțiu (mezl.) 226
 cătană 299, 313
 cătun 258
 cătușă 280
 cazon 295
 ceafă 176, 179, 193, 265
 ceaiu 295
 ceas 278
 ceașcă 295
 ceașmă 318
 ceasornic 22
 celu 114
 cep 281
 Cerna 306
 cere 111
 certa 242
 chefe 21
 chel 20
 chellos 20
 cheltui 299
 chiag 163, 359
 chică 20
 chilic 354
 chindisi 261
 chior 197, 323, 339, 343
 chioșc 368
 chivernisi 261
 cin 292, 378
 cince 40
 cioban 314, 339
 cioc 265
 cioc-boc 100
 cioclej 291
 ciociol 313
 ciosvârtă 291
 cireașă 188
 cirtă 296
 citi 297
 ciucă 179
 ciucur 245
 ciul 260
 ciumă 260, 283
 ciumurlui 312
 ciun 292
 ciupi 265
 Ciurcu 302
 ciut 313
 ciutură 260, 311
 clăți 294
 clin 240, 284
 clopot 240
 Cluj 305
 coacăză 265
 coace 20
 coajă 284
 coardă 245
 coarjă 22
 coasă 207, 240
 cobilă 206
 cobiliță 206
 cobori 319, 363
 cocli 291
 cocoana chifterița 122
 cocobarză 22
 cocoșat 20
 cocostârc 22
 codru 86, 174
 colac 174, 175, 241
 colet 404
 colibă 260
 colilie 40
 colindă 207
 coloti 294
 comânda 356-57
 combativ 403
 comitat 203
 complect 400
 complet 400
 convinge 378
 convoiu 399
 copaciu 178
 copcă 358
 copil 179
 copil de suflet 174, 261
 copilă 37
 copt 174
 coptură 18
 cor 280
 corb 278
 cori 281
 cornută 266
 coropișniță 122
 corp 197

- cort 261
 coș 207, 241
 costiță 207, 241
 coste (istr.) 290
 Costea 48
 costisitor 373
 costoi 379
 cot 398
 cotiș 398
 cotoiu 280
 cotropi 273
 covârși 273
 covăseală 346
 Cozia 305
 Crăciun 284
 crâmpieui 291
 crâmpiță 291
 crâmpot 291
 crăpa 20, 122, 174, 203,
 214, 398
 crește 50
 crevat 261
 Criș 253, 323, 354
 croncan 278
 crucea nopții 23
 crucea zilei 23
 crup 121
 cruța 264
 cuă (arom.) 265
 cucie (arom.) 310
 cucută 266
 cuiib 86, 214
 cuiu 240
 culca 50
 cum 133
 cumând 296
 cumpli 24
 cumplit 24
 cună (arom.) 222
 cunoștință 381
 cununa 261
 cu-nusul 112
 cuprinde 24, 397
 cuprins 163
 cuptor 18, 198
 cură 50
 curarisi 24
 curăți 149
 curechiu 186, 341
 curge 155
 țărlă (arom.) 262
 curmeziș 265
 curpen 179
 cursă 178
 curte 278
 curvă 207
 cuscru 264
 cu stare 163
 cusurin (arom.) 36, 222
 cută 281
 cute 340, 341
 cuteza 258, 259, 358
 cuțit 198
 cu toate acestea 174
 cutropi 273
 cuțu 100, 114
 cuvânt 21, 242
 Cuzdroara 315

 da 113, 280, 319
 da drumul 162
 țălă (arom.) 265
 Dălgopol 305
 daltă 285, 292
 dânsul 111, 112
 da palme 149
 d'a-mboul 358
 dare de mână 163
 dărdăi 202
 dărtoari (megl.) 226
 dărui 241
 daș (megl.) 265
 dată 22
 dată (arom.) 265
 de 129, 224, 231
 deală 297
 defrișa 398
 deochiat 397
 depăna 345
 deprinde 213
 deschis 165
 descoase 345

 desface 149
 defasona 403
 deșidera 200
 despărțământ 402
 dete 27
 di (megl.) 227
 Dima 48
 din topor 354
 Dinu 48
 divăni 318
 divizie 402
 divizion 402
 diviziune 402
 doctoraș 129
 doi 109
 domisli (istr.) 53
 dor 86, 264
 dormi 153
 Dorna-Vatra 306
 dracu 116
 drag 279, 285, 295
 draniță 295
 dreacu 48
 drum 260, 319
 duard (megl.) 53
 dulap 367
 Duma 48
 Dumnezeu 345
 Dunăre 176, 253, 257,
 354
 dură (istr.) 231
 durezza 154
 dușman 315
 duzină 279

 egrasie 400
 erou 389
 eu 136
 execută 126

 fa 39
 fă 113
 face 42, 144, 160, 193,
 319
 făgădui 390
 fală 278

- falcă 240
 falce 240
 fântână 278
 fao (arom.) 222
 fără 273
 fără 199
 fărâma 20
 fărâmă 178
 farmec 260
 făt 37
 fată 37
 făta 20
 față 278
 făța-mâța 100
 fel 311
 ferăstău 31
 ferăstrău 31
 fereastră 352
 feri 213, 357
 feșteli 31
 fești 31
 ficat 197, 286
 fierbe 20, 25, 214
 fierbinte 20
 fieros 370
 fiert 22
 fiindcă 148
 filă 21
 fir 40
 firește 391
 firisău 31
 firog 345
 flecuit 121
 floare 277, 397
 flori 266
 fluier 179
 foaie 21
 foale 196
 foarte 40, 243
 foc 116, 214
 fochiu 313
 folos 261
 fost 254
 frâjar (istr.) 274
 frânge 20
 frate 48
 frați de cruce 261
 frâu 178
 frică 20, 242, 260
 frig 20
 frige 20
 frizier 22
 frumos 214
 frunte 397
 frunză 20
 frunzări 398
 funcție 389
 fura 53, 149
 furcă 346
 furtunat 374
 găbu (istr.) 231
 gădila 207
 găgălaș 100
 gălbează 265
 galiță 294
 gălușcă 294
 gând 299
 gânsac 294
 găra-măra 100
 gârbov 207
 gard 178, 179, 180
 găscă 294
 găsi 192, 278
 gat 294
 gât 193, 196, 340
 gata 49, 136
 gaură 278
 geaba 317
 geam 352
 geantă 407
 general 295
 ger 20
 ghebos 20
 ghebor 295
 Gheorghită 48
 ghiață 122
 ghindură 266
 ghiol 199
 ghionoaie 264
 ghiuj 179
 glesnă 193, 197, 340
 gloabă 207
 gloată 294
 godac 31
 godânac 31
 gogă 265
 gol 207, 240
 golub 293, 294
 goni 249
 gorun 207
 gost 202
 Gotea 274
 Gotești 274
 grăbi 282
 grăi 176, 292
 grajd 292
 graniță 294
 grapă 178, 179
 grăpțana 178
 grâu 178
 greabăn 294
 greș 282
 greșeală 282, 296
 greși 284
 gresie 265
 grindă 292
 grijă 292
 groază 20
 grohotiș 398
 gros 23
 grozav 122
 grumaz 176, 179, 193,
 196, 339
 gubav 293
 gură 120, 341
 gură-rea 264
 guri 291
 guriță 120
 gui 319
 gușă 179, 196, 308, 339
 gust 49
 gúvăsesc (arom.) 297
 hai 22, 113
 haide 45
 hain 22
 haină 278, 293

Haliță 294
 hâlm 294
 hălușcă 294
 hat 294
 hățiș 319
 hatman 295
 hâtru 295
 heleșteu 176
 hi! 114
 hiaba 316
 h'ic (arom.) 248
 hidos 379
 holm 294
 holo(a)tă 294
 homoc 212
 horă 280
 hori 281
 horipila 389
 hotar 299
 hrană 278
 hrăni 296
 hraniță 294
 hreabăn 294
 hulub 278, 293, 294

 i 200
 iau 113
 iapă 199, 206
 iarbă 359
 ic (megl.) 226
 icoană 297
 ieș 280
 ied 224
 ieftin 260
 iepilă 206
 iezăr 199
 if (istr.) 231
 ilariant 400
 iligibil 400
 im 200
 îmbătrâni 50
 îmboi 358
 imbold 404
 îmbuiestru 105, 187
 îmbulzeală 399
 îmbuna 398

împărat 264
 împleți 284
 împlinit 398
 import 407
 împrăstia 357
 împuta 378
 înainte 20
 înălbi 278, 294
 încărcă 174
 încet 199
 înceta 214
 încheietură 197, 339
 închipuire 377—378
 închis 165
 încovăia 358
 încurca 50, 345
 în deșert 214
 îndreptare 378
 îndruga 346
 înduplecare 378
 în față 20
 înfrânge 18
 înfrunt 379
 îngădui 390
 îngrozitor 122
 inimă 110, 242
 inneca 174
 îns 188
 însura 20
 întâmpina 357
 întâmpla 356
 înțerca 358
 înțina 350, 357
 întoarce 280
 întrărma 359
 întrema 358
 întunerec 23
 învăli 284
 învărti 241, 280,
 284
 învăța 50, 174
 învingere 21
 invita 358
 Ion 114
 Ionică 48
 irhă 310

Irinel 48
 irmă 110
 ismă 105
 ispită 296
 isteț 358
 iubi 279
 iușor 105
 izbăvi 296
 izbi 20
 izbrâni 297
 izdun (megl.) 53
 izmene 284
 izlaz 282
 izvod 378
 izvor 278

 jalbă 294
 jalobă 294
 jepi 257
 jghiab 286
 jilav 20
 jimb 178
 jitie 296
 jneapăn 189
 joacă 50
 joc 49
 jos 187
 juca 242, 277
 județ 203
 jumătate 174, 177
 jumbu (arom.) 178
 jupân 257, 286
 jur 260

 kaloper 293
 kl'ept (istr.) 249

 la 133, 200
 lac 199
 lăcrămație 17
 lamură 397
 lan 291
 langed 213
 lard 200, 278
 Lăsun (arom.) 253
 lătural 379

- laudă 278
 lăzui 398
 lege 174
 *lege (= citi) 297
 leică 48
 leniv 379
 learcă 54
 liba-liba 114
 lin 136
 lingură 213
 lins 49
 linte 200
 *lințițe 200
 lipsi 261
 listă 21
 litră 363
 livadă 260
 lopată 241, 279
 lovi 20, 149, 284, 357
 lua 174, 264, 319
 lua împrejur 357
 lucra 243
 lucru 214
 lume 284, 285
 lumina 154
 lumină, 23, 110
 lumpעי (istr.) 274
 lungoare 17
 luptă 50
 Luțu 301

 mă 113
 măcar 124
 macaroane (pl.) 77
 măcina 199
 maciră (istr.) 53
 măgar 278
 măgură 179
 mai 41, 214
 măi 39
 măicuțule 48
 maimund (istr.) 22
 maiu 196, 197
 mal 177, 179
 mamă 100, 281
 mămăligă 109, 266

 mânar (arom.) 266
 mânca 203
 mângâia 258
 mântui 299
 mănășă 264
 mânz 179, 253
 mare 23, 178
 marea cu sarea 253
 marfă 311
 mărgea 258
 mări 39
 mărita 20
 Marț 354
 Martie 354
 martur 259
 masă 110
 măță 211
 mătrăgună 265
 matur 281
 mătura 149
 mătură 177, 286
 măturoiu 48
 mazăre, 177, 178, 179
 mazărice 200
 mentalitate 389
 merge 163, 264
 mes (arom. megl.) 222,
 226
 mesteca 246
 mesură (istr.) 231
 naic 23
 miercuri 34
 miji 398
 mijloc 66
 milă 241
 mioară 266
 mira 277
 mire 357
 mirodenii 17
 mirosi 193, 198, 260
 mișca 214
 misli (istr.) 53
 mislivei (istr.) 53
 mistreț 267
 moară 199
 moare 340, 341

 moașă 179
 molid 354
 mormăi 100
 mort 122
 moș 363
 movilă 177
 mugur 177
 mulțam 261
 mumos 100
 muncă (istr.) 53
 muncă 254, 282, 285
 munci 282
 muntur (megl.) 226
 mură 224
 Mureș 306
 muri 20
 musafir 21, 202
 Mușat 179
 mușat (arom.) 179
 mușăt (istr.) 231
 muscă 278, 294
 mușcoiu 179
 mușită 278
 mutare 360
 mutră 259

 nădăjdui 390
 nădușeală 197, 340,
 343
 Nae 48
 (a)naforă 260
 naiba 116
 nămaie 224
 Nămăești 224
 naș 48
 naște 20
 nasture 22, 273
 năved (megl.) 53
 nea 200, 215, 339
 neaoș 224
 nevastă 241, 280, 284
 necioplit 356
 nemeru 176
 nemisli (istr.) 53
 nene 48
 neted 199

- Nicoară 258, 302
ninge 154, 155
nip (arom.) 261
nisip 262
Nistru 257
nod 197
nodea 197
nodeu 339
nodiță 197
noian 265
noroiu 200
nuc 136
nucă 136
nuiele (pl.) 36
- oară 278
oare 113
oaspe 21, 201
obială 241
obor 207
obosi 282
obraz 207, 278
ochiu orb 287
oftică 17
ogradă 278
Olt 257, 306, 307
oltar 281
omăt 200, 215, 293
omorî 50
omușor 264
operațiune 344
orb 197, 340
ori 266
ospăț 213, 264
oșel 281
oșet 281
oul piciorului 197
- păcatele 116
păcură 248
păcurar 201, 339
pădure 176, 190, 264
păgubi 199
paisprezece 82
pâlc 294
pană 407
- pântece 190, 280, 340,
345
pânzeturi 22
papa 100
papă 281
papură 259
păr 20
pare (se) 154
părângă 259
părâsi 261
pârâu 179
pasă-mi-te 319
paște 359, 397
păstrăv 207
patrulă 17
pavază 295
pe 38, 56, 144, 218
pedestru 339
pelin 207
perdaf 358
pereche 279
peria 149
perie 21
perucă 17
Petre 114
pica 202
picătură 40, 214
picior 34, 199
piduriță (megl.) 226
piept 34
pier 50
pierd 50
piersecă 187
piezi 199
pieziș 199
pilit 121
piri-piri 100
pisică 211
pită 260
plăcintă 213
plaiu 86, 319
plămâni 197, 286
plânge 199
plăsa 281
plăți 241, 284
plaz 285, 292
- pleca 199
pleșuv 20
plouă 154, 155
plug 278
poamă 200
poč (megl.) 265
podiș 398
pogorî 319
pojdi (istr.) 53
pojarnic 295
polc 294
polcovnic 295
pomană 296, 357
pomisli (istr.) 53
porni 199, 284, 319
port 296
porumb 201, 278, 293
porumbel 201
potecă 319
potlogar 276
praf 278
prăji 20
pravilă 297
praznic 296
preconiza 389
predomisli (istr.) 53
picur (megl.) 226
Prier 354
prieten 207
Pril'u (megl.) 226
primăvară 53
prisos 261
privi 176
proaspăt 260
Proca 48
prudorm (megl.) 53
Prut 257
pudardic (megl.) 53
puică 266
pul' (istr.) 231
pulbere 278
pumn 174
punct 389
pungă 272
punte 162, 354
pupază 265

- purintă (arom.) 163
 purligar 276
 pușcă 174

 răbda 122
 rac 241
 răcoare 20
 raclă 354
 rană 241
 rânză 179
 rapăn 273
 rapură 273
 rărunchiu 200, 341
 rasă 354
 răsete 22
 rasol 358
 răspândi 292
 răsufat 397
 rău 40, 199, 358
 războiu 207, 278
 răzvădit 391
 rece 24, 214
 recent 24
 reghiment 295
 regiment 295
 Repedele 305
 rezbel 403
 rinichi 200, 278, 341
 roi 357
 Român 254, 421
 roșie 203
 rost 341
 ruga 199
 ruj 395—396
 rumân 299
 rumbagiu 317
 rupe 20
 rușina (a se) 22
 rușine 36, 243

 să 39
 Sad 305
 șaisprezece 82
 sălămâzdră 260
 sălcu 359
 samă 299

 sămbure 177, 178
 sâmt 280, 339
 sân 201, 280, 297
 sănătoasă 125
 sănătos 201
 șăprătcă (mezl.) 265
 săptămâna brânzii 261
 săptămâna mare 261
 săpuneală 358
 Sărună (arom.) 253, 323
 săruta 110
 sas 187
 sat 350
 sau 407
 Săvădisla 299
 săvârși 296
 scală 77
 scaldă 242
 scaldă 50
 scând (istr.) 290
 scăpăra 265
 scară 76
 scaun la cap 121
 schemă 259
 șchiau 261
 schimă 259
 schimba 257
 scoarță 264
 scoate 350
 scovardă 285, 292
 scrum 257
 scula 357
 scump 254, 284, 285
 scutar 266
 scutec 281
 scuti 281
 scutura (a) 153
 sdrobi (a) 20
 șea 278
 sec 296
 secure 279
 șef 389, 391
 șerb 278
 șes 163, 264
 șetăes (mezl.) 310
 șetei (istr.) 310

 sfânt 280, 297
 sfârși 296
 sfinți 296
 sfințit 121
 Sibiu 305
 sigur 281
 sileacu 48
 simți 198
 șipșor 396
 sireacu 48
 siripi 362
 sîrmă (arom.) 178
 sită 207, 242, 278
 slab 242
 slănină 278
 slugă 278
 smântână 286
 smil'i (istr.) 53
 smirdar 176
 smocurile 22
 snagă (mezl.) 197
 sobă 311
 șoltuz 295
 șopârlă 179
 sorbi 267
 sosi 261
 spaimă 20
 spăla (a) 149, 200, 264
 spân 258, 259
 sparge (a) 20
 spre 133
 șpriț 86
 spurcat 353
 stafidă 261
 stână 176, 286, 416
 stâncă 286
 stăpân 286
 stat 264
 stative 278
 staul 178
 staur 187
 șteamăt(ă) 259
 stejar 176, 207
 șterge 149
 sterp 259
 șterpeli 149

știință 381
 stolnic 297
 straiie 293
 strănut 273
 strașnic 122
 strengar 358
 strepede 178, 179
 strepij (mezl.) 179
 strica 199
 striga (a) 23
 strugure 200
 strungă 178, 179, 359
 studia 390
 stufos 398
 stup 264
 stur 259, (arom.) 258
 subțire 23
 suci 280
 sudoare 197, 340
 suflet 242
 sugară 17
 sugruma 196
 sugușă 179, 196
 sui 319
 suliman 395
 Sumedrea 302
 sunătoare 17
 sută 279, 284

 tăcea (a) 23
 tăgădui 390
 talaz 353
 talpă 299
 tămâiat 121
 Tâmpa 176
 tâmpină 281
 tânăr 243
 țăntar 100
 țăp 180, 253
 țăptir (istr.) 249
 țară 209, 345
 țărăie-brâu 53
 țăran 209, 345
 țarc 178, 179
 tare 40, 264
 țere (istr.) 231

țarm 248
 Târnavă 304
 târnăcop 86
 tarniță 278
 târtan 105
 tata 100
 tată 281
 tăță 281
 țățar 396
 tău 199
 teamă 20
 țeapă 178, 179
 teară 266
 țeapire (arom.) 222
 teme 277
 țiba! 114
 Țibin 306
 Țica 48
 timp 365, 366
 tină 200
 Tisa 306
 țiue (imi ~) 154
 țoale 293
 toană 358
 toarce 198, 280,
 345
 toca 346
 tocma 286
 toiu 315
 topi 242
 topor 279
 trăi 207
 trântor 357
 trăsniț 121
 trăze (istr.) 231
 trebue 160
 trece 50
 tremura 202
 tren-fulger 53
 trist, -ă 136
 trufie 260
 trup 193, 197, 242
 tu 136
 țuđe (istr.) 22
 tufă 273
 tuli 163, 319

tulnic 163
 tuna 163, 319
 tună 155
 Tur 176
 turba 243, 263
 Turda 176, 336
 turna 387
 turtă 189
 turtit 121
 tușă 48
 tuzănt (istr.) 275

 uă 200
 ud 20
 uă 206
 ui 115
 uib 231
 uiezd 203
 umbla 187
 umed 20
 unchiu 48
 undă 353
 unde 133
 undelemn 53
 uos (istr.) 290
 ura 264
 urca 319
 urdin (mezl.) 226
 ureche 185, 206
 urgie 258
 urî 264
 urla 163, 319
 ursoaică 18
 urzi 345
 ușe (istr.) 290
 ușor 105, 200
 usturoiu 282

 val 353
 vale 122
 valma 294
 valoma 294
 vamă 299
 vână 277
 vânăț 213
 vânăț 203

vär 36, 48, 202
 vârcolac 207
 varoş (arom.) 310
 varză 340, 341
 văşcl'e (arom.) 261
 vatră 179
 văxui 149
 veacă 48
 veni 42, 154
 verde 136
 veşmânt 278
 Veta 48
 veveriță 207
 victorie 21
 vie 207
 viespe 199
 viezure 177, 178, 179
 vindeg 202
 vintre 345
 vipt 278
 visa 199
 vişel 345
 Vlah 299
 voie 206
 vorbă 21
 vorbi 23
 vornic 297
 vreme 365, 366
 yinyiţ, yingiţ (arom.) 222,
 285
 zăbală 291
 zăiŋe (istr.) 275
 zăling (meql.) 53
 zâmbi 292
 zăpadă 155, 180, 200,
 215, 282, 291
 zăpis 297
 zară 177, 178, 179, 265
 zău 345
 zăuitat 53
 zeamă 258
 zer 176
 Zinca 301
 zmisli (istr.) 53
 zurbavă 22

zvercă (arom.) 265

albaneze

avull 177
 bagëljê 177
 bajgê 177
 bajtê 180
 bardh 178
 bashkê 178
 bat 266
 breth 178
 brez 178, 179
 bukurê 179
 bukuri 179
 bukuronj 179
 bunk 179
 buzë 177
 dëborë 180
 dhallë 177, 178
 dhâmb 178
 dhâmb0 178
 dhëmb 178
 dhumboll 178
 fljojere 179
 frikë 260
 füell 179
 garth 178, 180
 gerësë 340
 gjëndërë 266
 gjymësë 177
 gjymët 177
 gjymtoj 177
 gjysh 179
 gojë 265
 grep 178, 179
 grepth 178
 grur 266
 grusht 286
 gurmas 177
 gushë 179, 308

kal 178
 kamës 163
 katund 258
 kërrigë 266
 kërrutë 266
 ken 178
 kësuljê 179
 kjafë 177
 kopaç 179
 kopilj 179
 krushk 264
 kukutë 266
 kuljper 179
 kurcye 264
 kurpulj 179
 kurthë 178
 ljlje 266
 maguljê 177
 malj 177
 mamalingë 266
 manar 266
 math 178
 mbrenj 178
 mbret 264
 meljorë 266
 mënoç 264
 mërgonj 264
 mistrec 267
 modhullë 177
 moljikë 354
 moshë 179
 mugull 177
 mushk 179
 netullë 177, 286
 orë 266
 pasurë 163
 përrua 179
 pëlj 264
 puljkë 266
 ragalj 257
 rëmër 299

rëndës 179
resh 180

shapi 179
shesh 264
shkorsa 264
shkrump 258
shpëlanj 264
shtëpi 264
shtrep 178, 179
shtat 264
shtrungë 178
skutër 266
stulpa 286
surbonj 267

tërbonj 264
tere 266
thark 178
thep 178, 179
thërrime 178
thjap 180
thumbull 177, 178
ts(j)ap 180
tsukë 179
tufë 273

ujanë 265
urrenj 264

vatrë 179
vjedhullë 177, 178
votrë 179

alte limbi

jupikkelos (galic) 257
kukel (cuman) 304
lâdjeward (pers.) 213
Menzana (mesapic) 179
μόζουλα (dac) 178

*stana (dac) 286
*Tur(i)dava (dac) 336

germane

blao 213
brinsekäs (säsešte) 276
Goschen (dial.) 308
dass 148
Hab und Gut 163
hochrot 165
Kokel (säsesec) 305
nastilô (got.) 273
Palatschinken (austriac)
313
pränts (säsesec) 275

rapfe (mgs.) 274
rappôns (got.) 274

Schmetten (dial.) 307
sternô (v.-germ.) 273

thorp (v.-germ.) 273
thufôs (v.-germ.) 273
tsurpen (säs.) 306

ungehobelt 356
Zufall 358

grecesti

ἀδεβερίντζα (n.-grec.) 263

βάλτα (n.-grec.) 180
βαμμα (n.-grec.) 263
βάρρα (n.-grec.) 263
βεκίλος (n.-grec.) 263
βόρνικος (n.-grec.) 263

γκουδα (n.-grec.) 308
γκαρδινάρος (n.-grec.)
263

δομνίτζα (n.-grec.) 263

ζέμα (gr.) 340

ἔππος (gr.) 261

κατσούλα (n.-grec.) 179
κοκωνίτζα (n.-grec.) 262
κοκῶνα (n.-grec.) 262

κοπέλι (n.-grec.) 179
κοῦρα (n.-grec.) 262
κουρκίνος (n.-grec.) 262
κριπιτοῦρα (n.-grec.) 262

μυγάρι (n.-grec.) 266
μουσία (n.-grec.) 263
μυλίωρα (n.-grec.) 266
μυρωδιά (n.-grec.) 17

ογιάριτον (n.-grec.) 263

σάλλα (n.-grec.) 285
σκλάβος (grec.-biz.) 261
σπίτι (n.-grec.) 264

τσ(ι)άπος (n.-grec.) 180

φλογέρα (n.-grec.) 179

latine

ad illam horam 214
adjutorium 213
ad-mane 264
agilis 213
ala 201
*allargo 242
amare 201
*ambulester 105, 187
anima 242
apis 200
arena 212
*attenero 18
attenuare 350
audere 201
averruncare 356
avicellus 201

blanditia 213
*bajare 246
*baljare 245
*bajulare 245
barbatus 202
bellus 214
bubalus 248, 283
bullire 214

- butyrum 259
 caballus 199
 callis 242, 319
 callum 201
 cantatorius 136
 canticum 213
 capritus 214
 caput 203
 carraria 319
 carus 201
 cassanus 207
 cattus 281
 causa 214
 cavea 231
 ceresia 188
 certare 242
 cessare 214
 chorus 280
 cimex 40
 cippus 281
 *circanus 188
 cithera 188
 coclea 203
 *coctorium 198
 coda 190
 colaphus 259
 colic(u)lus 186
 commater 188
 compater 188
 concha 203
 cochlear(ium) 213
 consobrinus 202
 consocer 188, 264
 conventum 242
 conventus 242
 *cotitus 198
 cottizare 258
 cultellus 198
 cumulus 120
 curro 242
 curtiare 264
 *dao 27
 deprehendere 213
 ducere se 200, 319
- edere 202, 203
 equa 199
 equus 199
 excaldare 242
 *ex-perlavare 200,
 264
 extemplare 356
 extricare 199
 familia 202
 femina 202
 *ferire 213
 fervere 214
 ficatum 197
 filare 198
 findere 214
 fluores 266
 focus 214
 follis 196
 foras 199
 forma 354
 formosus 214
 fornax 198
 fortis 243
 fossatum 350
 frigidus 214
 fructuosus 120
 galbus 231
 giniperu 189
 grassus 23
 grevis 23
 gula 341
 gutta 214
 guttur 196
 habere 234
 haedus 214
 hic 133
 horae 266
 horrere 264
 hospitium 213, 264
 *infrangere 18
 ignis 214
 imperator 264
- invitare 174
 in vanum 214
 ire 200, 318
 isse 188
 jecur 197
 *jocare 242
 *keptinem 249
 laborare 243
 labrum 202
 languidus 213
 lavare 200
 lenticula 200
 lentus 199
 luna 248
 lingula 213
 lucrare 243
 machinari 199
 magis 214
 maluensis 177
 malus 199
 mamma 202, 266
 mammella 266
 manducare 203
 *mantana 286
 manus 342
 margella 258
 mater 100, 202
 *mene 239
 mergere 319
 *mie 239
 minus 199
 mola 199
 molere 199
 monstrare 214
 movere 214
 nidus 214
 nitidus 199
 nobis 239
 noctu 23
 nocturnus 23
 noella 188
 noembris 188

- *obviare 231
 olere 198
 opulentus 163
 orare 264
 orbus 197
 osculum 120

 padule 190
 palus 264
 pantex 196
 pappare 202
 *passare 318
 pater 100, 202
 perambulare 319
 persica 187
 pes 199
 pessicum 188
 picula 248
 placenta 213
 planus 199
 plangere 199
 platea 354
 plausare 281
 plicare 199, 319
 plorare 199
 plus 214
 precare 199, 214
 pulmo 197

 *quene 239
 quercus 207
 quietus 199
 quindecim 82
 quod 244

 *rabidare 122
 recens 24
 reniculus 341
 *renu(n)culus 341
 reus 199
 rogare 199, 214
 romanus 299
 *rosina 243
 *rosio 243
 ruga 354
 sabulum 212

 Salona 253
 sanatoria 17
 scortea 264
 scribere 174
 Scutarius 266
 secare 202
 *sene 239
 sentire 198
 si 244
 *si 239
 *si(b)e 239
 sine 199
 somniare 199
 *stao 23, 27
 status 264
 *stepanus 286
 strata 354
 sudor 197

 talis 243
 tata 202
 tectum 214
 *tene 239
 tener 243
 termen 248
 testa 121, 203
 *ti 239
 *ti(b)e 279
 torquere 198
 troppus 273
 tufa 273
 tunc 214
 turbare 243, 264
 turta 189
 tympanum 281

 vadere 318
 *vao 23, 27
 venetus 213
 *vespis 200
 via 319
 viginti 285
 villa 354
 vir 202
 *visare 199
 vivere 207

 vir(i)dia 341
 *vobis 239
 ubi 133
 *unculus 48

romanice

 agile (fr.) 213
 apprendre (fr.) 25
 aver (prov., v.-span.) 163
 avoir (fr.) 163
 azur (fr.) 213
 azzuro (it.) 213

 baligola (it. dial.) 177
 bleu (fr.) 213

 cantique (fr.) 213
 chance (fr.) 358
 colechio (it.) 186
 comprendre (fr.) 25
 cuiller (fr.) 213

 demi (fr.) 174
 dzappu (it. dial.) 180

 envie (fr.) 358
 estrigar (span.) 199

 foncé (fr.) 165
 forme (fr.) 348

 goitre (fr.) 196

 hospice (fr.) 213

 manzo (it.) 179

 palta (lomb.) 180
 pälta (emilian) 180
 pauta (piemontez) 180
 patte (fr.)
 plier (fr.) 199
 poussinière (fr.) 174
 pugno (it.) 174

 ricco (it.) 163
 richè (fr.) 163

- sapial (vegliot) 180
 sentir (fr.) 198
 sevrer (fr.) 358
 zap (triest) 180
 zappo (it. dial.) 180
- slave*
- bakieska (pol.) 313
 balaga (sârb.) 177
 balega (sârb.) 177
 balaska 350
 balta (rut.) 180
 baltina (m.-bulg.) 180
 blato 180
 brnka (sârb.) 308
 byvolü 283
- cap (sârb., slov., rut.,
 pol., ceh) 180
 císari 283
 čep (bulg.) 281
 česnovü 282
 *čestvrütü 291
 činiti (sârb.) 308
 *čoklež 291
 črěša 283
 čun (sârb.) 292
- dlato 285
- flojara (rut.) 179
 frula (sârb.) 179
 fujara (polon.) 179
- gãnska (medio-bulg.) 294
 gãska 294
 gãska (bulg.) 294
 *godak(ü) 31
 godinak (bulg.) 31
 *goriti 291
 grabiti 282
 gradü 178, 180
 grajati 292
 griža (bulg.) 292
 gubav (sârb.) 293
 guša (cr., bulg.) 308
- haljna (sârb.) 293
 chlümü 294
 holmü (rus.) 294
 horo (bulg.) 280
 chraniti (paleosl.) 297
 hranja (bulg.) 296
 huska (rut.) 294
- igrati 242
 imane (bulg.) 163
 izlaz (bulg.) 282
- kačula (bulg.) 179
 kalofer (bulg.) 293
 katusz (pol.) 308
 kãrtja (bulg.) 294
 kerd (rut.) 308
 kermač (rut.) 308
 kjelatori (sârb.) 321
 kobyla 206
 kolak (bulg.) 175
 kolęda 283
 koliba (ceh. slov., pol.)
 260
 kolyba (rut.) 260
 komkam (bulg.) 283
 kópele (bulg.) 179
 kopelü (rus.) 179
 kópil (sârb.) 179
 kópio (sârb.) 179
 kornuta (rut., slov.) 266
 kortëti (rut.) 295
 *kotliliti 291
 krapü 291
 krtiti (sârb.) 295
 kukuta (sârb.) 266
 kurnota (ceh.) 266
 kuta (bulg.) 281
 kyrd (rut.) 308
 kyrža (rut.) 308
- lan (rut.) 291
 lanac (sârb.) 291
 *lančü 291
 lapa (rus.) 121
 lunica (bulg.) 17
- maj (bulg.) 310
 mamaliga (bulg.) 266
 mamaljuga (sârb.) 266
 metla 177
 mogyla 177
- ocitü 283
- patiti (sârb.) 283
 patjä (bulg.) 283
 plükü 294
 polkü (rus.) 294
 pomana (rut.) 308
 pujka (sârb., rut.) 266
- Rusalje 283
- sãvãršen (bulg.) 296
 šetati (slov.) 310
 skovrada 285
 skut (bulg.) 281
 slama (paleosl.) 285
 smetana 307
 svãršam (bulg.) 296
- tãpanü (paleosl.) 281
 tulü 163
- vakeša (slov.) 313
 valaska (slov.) 350
 vatra (slov., ceh) 179
 vatrã (bulg.) 179
 watra (pol.) 179
- zapad 180
 žup(an) 257
- turcești*
- arzulu 17
 boyar 318
 dalavere 318
 kalaraș 318
 kolak 175
 mamaliga 318
 mukan 318

ungurești

cáp 180
fattyú 313
*festelni 31
*fűrésző 31
fürülja 179
galuska 294
gusa 308

haluska 294
kacsula 179
kalák 175
kereszt 298
keresztyén 298
kol(y)iba 260
kópé 179
kort(uj) 261
Kükülő 305

lánc 291
mamaliga 266
munka 282
pujka 266
sétálni 310
szombat 298
üres 314
vakisa 313
város 311